

સમયાગ્ દર્શન

પૂજ્યપાદ ટ્યાજયાજ વાઘ્યસ્પતિ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રચૂરીશ્વરજી મહારાજ

... 'श्री जिनवाणी प्रचारक ग्रंथमाला' - ४ ...

सम्यग्दर्शन

प्रवचनकार.....

पूज्यपाद, सकलागम रत्नस्य वेदी, परमगीतार्थ, स्व. आचार्य-
देव श्रीमद् विजयदानसूरीश्वरं महाराजना पट्टप्रसाकर
सिद्धांत महोदधि, कर्मसाहित्यनिष्ठात स्व० आचार्यदेव
श्रीमद् विजय प्रेमसूरीश्वरं महाराजना पट्टालंकार
पूज्यपाद परमशासनप्रसावक तथागच्छीयाविच्छिन्न-
साभाचारीसंरक्षक सुविशालगच्छाधिपति व्याख्यानवाचस्पति
आचार्यदेव श्रीमद्

विजयरामचंद्रसूरीश्वरं महाराज

* प्रकाशक *

● श्री जैन प्रवचन प्रचारक ट्रस्ट-मुंभर-२ ●

પ્રકાશક :

શ્રી જૈન પ્રવચન પ્રચારક ટ્રસ્ટ
૫૯, બેંક ઓફ ઈન્ડિયા બિલ્ડીંગ,
૧૮૫, શોપમેનલુ સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨
ફોન : ૩૨૭૦૬૧

સર્વહક પ્રકાશકને સ્વાધીન

નકલ : ૧૫૦૦, પ્રથમાવૃત્તિ
વિ. સં. ૨૦૩૬, દ્વિતીય જયેષ્ઠ શુકલા ચતુર્થી
તા. ૧૬-૬-૧૯૮૦

: પ્રાપ્તિ સ્થાનો :

શ્રી જૈન પ્રવચન પ્રચારક ટ્રસ્ટ, મુંબઈ-૨

સેવંતીલાલ વી. જૈન
૨૦, મહાજનગલી, ૧ લે માળે
અવેરી બલ્લર, મુંબઈ ૨.

ચંદ્રકાન્ત હરગોવનદાસ શાહ
C/O ઓમિગા ઈન્સ્યુલેશન
૧૬, હુડા મેન્શન,
૨૯, કોલસાલેન, પાયલુની
મુંબઈ-૩

શાહ પ્રમુદાસ વીરપાળ
મહેતા માર્કેટ
સુરેન્દ્રનગર [સૌરાષ્ટ્ર]

મહેન્દ્ર રસીકલાલ શાહ
શ્રી દાનસૂરીશ્વરજી જૈન જ્ઞાનમંદિર
કાણુપૂર રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

મૂલ્ય રૂ. ૨૦-૦૦

: પ્રિન્ટર્સ :
હસમુખ સી. શાહ
અવનિ ટ્રેડર્સ
બીબીમાળે, રતનપોળના નાકે,
ગાંધીરોડ, અમદાવાદ-૧

પ્રકાશકનું નિવેદન :

શ્રી ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્રમાં સમ્યક્ત્વની આવશ્યકતા અને મહત્તા દર્શાવતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—

તુહ સમ્મત્તે લદ્ધે,

ચિન્તામણિ-કળ્પપાયવઃમહિષ ।

પાવતિ અવિગ્ધેણં,

જીવા અચરામરં ઠાણં ॥૮॥

આવી જ રીતે, અનેકાનેક પરમ ઉપકારપરાયણ મહાપુરુષોએ ઠામ ઠામ સમ્યગ્દર્શનની આવશ્યકતા અને મહત્તા દર્શાવી છે. એ ‘સમ્યગ્દર્શન’ ગુણને અવલંબીને થયેલાં પૂજ્યપાદ પ્રવચનકારશ્રીજીનાં ઉપલબ્ધ સઘળાં પ્રવચનોને સંકલિત કરીને ‘શ્રી જિનવાણી પ્રચારક ગ્રંથમાળા’ ના ચોથા પુસ્તક “સમ્યગ્દર્શન” તરીકે પ્રકાશિત કરતાં અમે અત્યંત આનંદ અનુભવીએ છીએ.

‘શ્રી જિનવાણી પ્રચારક ગ્રંથમાળા’ નો ઉદ્ભવ થયો ત્યારે અમે પ્રથમ તબક્કે ચાર પુસ્તકો બહાર પાડવા નક્કી કરેલું તે મુજબ આ ચોથું અને છેલ્લું પુસ્તક બહાર પડી રહ્યું છે. ધારવા કરતાં સમયમર્યાદા થોડી વધારે થઈ છે; પરંતુ, તેમાં અમે નિરુપાય હતા. આ પુસ્તક પહેલાં તો બે વિભાગમાં બહાર પાડવા ધારેલું, પરંતુ પુસ્તક લગભગ અર્ધું છપાયા બાદ એવો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો કે સમ્યગ્દર્શન વિષયક સઘળું લખાણ એક જ પુસ્તક રૂપે પ્રગટ થાય તો જિજ્ઞાસુઓને વધારે સગવડભર્યું રહેશે. પરિણામે પાંચસો ઉપરાંત પેજનું આ દળદાર પુસ્તક ગ્રંથમાળાના ગ્રાહકોના હાથમાં આવી રહ્યું છે, તેની પૂજ્યપાદશ્રીજીના સાહિત્યના પ્રેમી ગ્રાહકોને નોંધ લેવા વિનંતિ છે.

આ પુસ્તકનું સંપૂર્ણ સંકલન કરી આપવા બદલ અમે પૂજ્ય-પાદશ્રીજીના શિષ્યરત્ન પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી ગુણચશવિજયજી મહારાજના શિષ્યરત્ન પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી કીર્તિચશવિજયજી મહારાજના તેમજ પ્રુદ્ધ સંશોધનાદિ કાર્ય કરી આપવા બદલ પૂજ્યપાદશ્રીજીના પદ્ધર પ્રશાંત-મૂર્તિ સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જિતમૃગાંક સૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન પૂ. મુનિરાજ શ્રી હેમભૂષણવિજયજી મહારાજના અત્યંત ઋણી છીએ; તેમજ બીજા પણ જેઓ તરફથી સીધી કે આડકતરી સહાય મળી છે તે સૌનો આ તકે અમે આભાર માનીએ છીએ.

અંતમાં, આ પુસ્તકમાં પૂ. પ્રવચનકારશ્રીજીના આશયથી વિરુદ્ધ આશયને અગર અન્ય પ્રકારના આશયને જણાવે એવું કોઈ જ વાક્ય આવી જવા પામે નહિ તેની કાળજી રાખવામાં આવી છે; આમ છતાં પણ, મતિદોષ કે દષ્ટિદોષથી કોઈ સ્ખલના થઈ જવા પામી હોય, તેા તે બદલ મિચ્છામિ દુઃકંદં દેવા સાથે મુદ્દ સંશોધનની ત્રુટિ, પ્રેસ દોષ કે એવા અન્ય કારણે જે કાંઈ ક્ષતિઓ રહી જવા પામી હોય તે માટે ક્ષમા યાચવા પૂર્વક સુદ વાચકોને શુદ્ધિદર્શન જોઈ તે પ્રમાણે સુધારીને વાંચવા લલામણુ કરીએ છીએ.

આ ગ્રંથમાળાના હવે પછી બીજા તબક્કે બહાર પાડવા ધારેલા ચાર પુસ્તકો 'શ્રાદ્ધ-ગુણ-દર્શન' ભા. ૧, ૨, ૩, ૪ તરીકે પ્રગટ કરવા નિર્ણય લેવામાં આવ્યો છે. શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણને અવલંબીને થયેલા પૂજ્યપાદશ્રીજીના પ્રવચનોના સંગ્રહમાંથી એ તૈયાર કરવામાં આવનાર છે, જેની જાહેરાત આ પુસ્તકમાં અન્યત્ર મૂકવામાં આવેલ છે.

—જૈન પ્રવચન પ્રચારક ટ્રસ્ટ, સુ'બઈ.

આભાર દર્શન

આ ગ્રંથમાળામાં સ્વયંપ્રેરિત ઉદાર ભેટ આપનારા નિમ્નોક્ત પુણ્યવાનોનો હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ.

૨૫૦૧/- શા. મૂળચંદ માણેકલાલ-સુ'બઈ [ખંભાતનિવાસી]
સ્વ. પૂ. આ. ભ. શ્રી જિતમૃગાંક સ્વ. મ. ને
અંતિમ સમયે સંભળાવેલ સુકૃતની રકમ [વ્યાજ
સહિત.]

૧૦૨૧/- શેઠ ચંપકલાલ હરજીવનદાસ

૧૦૦૧/- સ્વ. શાહ છબીલદાસ સાકરચંદ પરિવાર તરફથી.

૧૦૦૧/- સ્વ. શાહ ચુનીલાલ કમલસી પરિવાર તરફથી.

આમુખ :

અનાદિ અનંતકાળથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા જીવને પોતાના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવનાર જો કોઈપણ હોય તો તે સમ્યગ્દર્શન છે.

સમ્યગ્દર્શન કહો, યથાર્થ દર્શન કહો, આત્મદર્શન કહો, મોક્ષમાર્ગનું દર્શન કહો, તત્ત્વપ્રતીતિ કહો; એ બધા એક જ વસ્તુને જણાવનારા શબ્દો છે.

ન્યાં સુધી જીવ સમ્યગ્દર્શનને કે સમ્યગ્દર્શનના સામીપ્યને પ્રાપ્ત નથી કરતો ત્યાં સુધી એનું સંસારપરિભ્રમણ અવિરત ચાલુ જ રહે છે. એની દિશા, એનો પુરુષાર્થ, એનું જ્ઞાન, એનો આચાર અને એનો વિચાર એ બધું જ બ્રાન્ત હોય છે. એનો ધર્મ પણ અધર્મ બને છે. એનું સંયમ પણ અસંયમ બને છે ટૂંકમાં કહેવું હોય તો તેની સઘળીય શુભકરણી પણ અશુભમાં જ પરિણામ પામે છે; કારણ કે—એનું દર્શન જ મિથ્યા છે.

જો મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવો હોય, કર્મથી બદ્ધ આત્માને નિર્બદ્ધ બનાવવો હોય, કર્મના યોગે ભ્રમણશીલ એવા આત્માને સ્વ સ્વરૂપમાં સ્થિર કરવો હોય, અનાદિકાળની વિકૃતિઓનો વિનાશ કરવો હોય, આત્માનું સુવિશુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવું હોય, સઘળા ય ધર્મને ધર્મનું સ્વરૂપ આપવું હોય અને આચરેલા ધર્મને સાર્થક બનાવવો હોય, તો સમ્યગ્દર્શનનું પ્રગટીકરણ એ અત્યંત આવશ્યક અને અનિવાર્ય વસ્તુ છે.

પરંતુ પ્રશ્ન એ થાય છે કે—

આ સમ્યગ્દર્શનને મેળવવું કઈ રીતે? સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત કરવા, સ્થિર કરવા અને નિર્મળ કરવા માટે એના સ્વરૂપનું પણ જ્ઞાન જોઈએ અને એના વિરોધી તત્ત્વ મિથ્યાદર્શનનું પણ જ્ઞાન જોઈએ. સમ્યગ્દર્શનને મેળવવાના ઉપાયોનું પણ જ્ઞાન જોઈએ અને એમાં આડે આવતા અવરોધોનું પણ જ્ઞાન જોઈએ. એ અવરોધોને આવતા અટકાવવાનું પણ જ્ઞાન જોઈએ અને એવા કોઈ કર્મના ઉદયથી આવી ગયેલા અવરોધોને દૂર કરવાનું પણ જ્ઞાન જોઈએ.

સમ્યગ્દર્શનની લવ્યતાનું પણ જ્ઞાન જોઈ એ અને આવેલ સમ્યગ્દર્શનને સ્થિર કરવાનું પણ જ્ઞાન જોઈ એ. સ્થિર સમ્યગ્દર્શનને નિર્મળ બનાવવાનું પણ જ્ઞાન જોઈ એ અને એને મલિન બનાવનારા દોષોનું પણ જ્ઞાન જોઈ એ અને આવા સમ્યગ્દર્શનને પામેલા, નહિ પામેલા અને સમ્યગ્દર્શનને પામી તેને વમી ગયેલા આત્માની સ્થિતિનું પણ જ્ઞાન જોઈ એ.

આ રીતે સમ્યગ્દર્શનને સ્પર્શતી અનેક વસ્તુઓનું જ્ઞાન મેળવવા માટે આ “સમ્યગ્દર્શન” પુસ્તક અત્યંત ઉપકારક બનશે એવું આ લેખકનું નમ્ર મંતવ્ય છે.

પુસ્તકની ભાષા અત્યંત સરળ છે. એમાં રજુ કરાયેલા ગહન પદાર્થોની છણાવટ એવી સુંદર અને સરળ શૈલીમાં કરવામાં આવી છે કે—તે સામાન્ય મતિવાળા કે વિશેષ મતિ ધરાવતા સૌ કોઈ જિજ્ઞાસુઓ માટે એક સરખું ઉપકારક બનશે તેમાં શંકા નથી.

આ ગ્રંથમાં આત્માની ગાઢ મિથ્યાત્વયુક્ત અવસ્થાથી માંડીને નિર્મળ સમ્યગ્દર્શનયુક્ત પ્રત્યેક અવસ્થાઓનું વિસ્તૃત વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોઈને તેમાં મિથ્યાત્વ, તેના પ્રકારો, મિથ્યાદષ્ટિપણાની અવસ્થા, મિથ્યાદષ્ટિ આત્માના કુવિકલ્પો તેમજ સમ્યક્ત્વ, તેના પ્રકારો, સમ્યગ્દષ્ટિના સુવિકલ્પો આદિ અનેક વિષયોને આવરી લેવામાં આવ્યા છે. એજ રીતે કુદેવ—કુચુરુ—કુધર્મનું સ્વરૂપ, તેની અપકારકતા તેમજ સુદેવ—સુચુરુ—સુધર્મનું સ્વરૂપ અને તેની ઉપકારકતાનું પણ સુંદર રીતે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

આ ગ્રંથરત્નનું મહત્ત્વ જેમ તેમાં વર્ણવાયેલા અનુપમ વિષયને આભારી છે, તેમ, તેનું મહત્ત્વ જે મહાપુરુષની અમૃતસમી ઉપદેશધારાનું એ સર્જન છે, તે પરમપ્રભાવક પૂજ્યપાદ પ્રવચનકારશ્રીજીની પ્રતિભાસંપન્ન છણાવટને પણ એટલું જ આભારી છે.

એ ઉપદેશધારાની અમીવર્ષા કરનારા છે પૂજ્યપાદ ગચ્છાધિપતિ, વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ, આચાર્ય ભગવંત, શ્રીમદ્વિજયરામચન્દ્રસૂરી-સ્વરજી મહારાજ કે જેઓ જૈનશાસનના વર્તમાન યુગના

મહાન સુકાની છે. અદ્વિતીય પ્રતિભાસંપન્ન અને પ્રભાવક પુણ્યપ્રાગ્ભારને ધરાવતા એ મહાપુરુષની વાણીમાં કોઈ અપૂર્વ જાદુ સમાયેલો છે. તેઓશ્રીની ભાષા અત્યંત સાદી અને સરળ છતાં સ્પષ્ટ અને મોહક છે. ગહનમાં ગહન પદાર્થોને પણ સરળમાં સરળ રીતે રજૂ કરવાનું કળા કૌશલ્ય તેઓશ્રીને પ્રારંભથી જ વરેલું છે. નીડરતા અને સાત્ત્વિકતા જેવા ખાસ ગુણો તેઓશ્રીને ગળથૂથીમાંથી જ મળ્યા હોય એવું જણાઈ આવે છે સત્ય અને અસત્ય, 'સુ' અને 'કુ' વચ્ચેના ભેદની તેઓશ્રીની સ્પષ્ટ વિવેચક શક્તિ શ્રોતાઓની અનેક બ્રાન્તિઓનું ષળવારમાં નિરસન કરવા સમર્થ બને છે. સન્માર્ગનું સ્થાપન અને ઉન્માર્ગનું ઉન્મૂલન, એ તેઓશ્રીનો જીવનમંત્ર છે.

સાંભળવા પ્રમાણે પૂજ્યપાદશ્રીજીને બાલ્યવયથી જ શ્રી જૈન-શાસનમાં ધર્મપ્રાસાદના પાયા સ્વરૂપ ગણાતા 'સમ્યગ્દર્શન' ગુણની મોહિની લાગેલી હતી. એ વાતની પ્રતીતિ કરાવતી હકીકત એ છે કે-લગભગ ૧૨-૧૩ વર્ષની લઘુવયમાં જે તેઓશ્રીએ મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ગણિવર્ય રચિત શ્રી સમકિતના સડસઠ બોલની સન્નિઝાય કંઠસ્થ કરીને તે સમયે પાઠશાળાના માસ્તર શ્રી ઉન્મસીભાઈ પાસે તેના અર્થનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. એટલું જ નહિ પરન્તુ, તે વખતે લેવાયેલી એ વિષયની પરીક્ષામાં તેઓશ્રી મોખરે રહ્યા હતા. ત્યારબાદ માત્ર સત્તર વર્ષની નાની વયમાં તેઓશ્રીમદે અનેક વિરોધો અને અવરોધોને વટાવી સંયમ જીવનનો સ્વીકાર કર્યો અને દીક્ષાના પ્રથમ વર્ષમાં જ વિશિષ્ટ યોગ્યતાના દર્શન થતાં મહોપાધ્યાય પરમ-ગુરુદેવ શ્રી વીરવિજયજી મહારાજએ તેઓશ્રીને વ્યાખ્યાનની પાટે બેસાડ્યાં. તેઓશ્રીના જીવનના આ આઘ પ્રવચનનો વિષય હતો 'સમ્યગ્દર્શન,' અને તે માટે આધાર ગ્રંથ હતો 'સમકિતના સડસઠ બોલની સન્નિઝાય.'

એ વાતને આજે સડસઠ વર્ષનાં વહાણું વીતી ગયાં છે. સાઠ વર્ષો દરમિયાન તો તેઓશ્રીની પ્રવચનધારાનો ધોધ અવિરતપણે વરસતો

રહ્યો છે. છેલ્લાં પચાસ વર્ષથી તો તેમનાં પ્રવચનો છપાઈને લગભગ નિયમિતપણે પ્રગટ થતાં રહ્યાં છે. ધ્યાનથી વાંચનારને તેઓશ્રીના કોઈ પણ પ્રવચનમાંથી સમ્યગ્દર્શનનો ધ્વનિ સાંભળાય નહિ તો એ એક આશ્ચર્ય સમજવું. સમ્યગ્દર્શનના વિષય ઉપર તેઓશ્રીની પક્કડ એટલી તો મજબૂત છે કે એ વિષય ઉપર તેઓશ્રી જે લોકલોગ્ય મિમાંસા કરે છે તે ભાગ્યે જ બીજે કયાંય સાંભળવા મળે. એકની એક વાત વર્ષોથી કરી રહ્યા છતાં શ્રોતાઓ એ વાત નિત્યનવીન હોય તે રીતે મંત્રમુગ્ધ બનીને સાંભળ્યા જ કરે, એવી તેઓશ્રીની આશ્ચર્યજનક પ્રતિભા છે.

આ જગતની એ પણ એક વિચિત્રતા છે કે-જ્યાં સારી પણ વસ્તુ ઠરેકને સારી જ અસર કરનારી નિવડે તેવું બનતું નથી. પૂજ્ય પ્રવચનકારશ્રીજીના ‘સમ્યગ્દર્શન’ વિષયક પ્રવચનો જેમ અનેક આત્માઓને અપૂર્વ લાભદાયી નિવડ્યાં છે, અનેકની જીવનદિશાને બદલી નાખનારાં બન્યાં છે તેમ કેટલાકને એ પ્રવચનો પોતાની ચથેચ્છ પ્રવૃત્તિને ખુલ્લી પાડનારા જણાવાથી, તેઓ તેનાથી જ એક પ્રકારની ઊંડી અકળામણ અનુભવે છે. આ અકળામણમાંથી ઉદ્ભવેલા દ્વેષના કારણે તેઓ એવું પણ બોલવાનું સાહસ કરે છે કે-‘ત્યાં તો સમ્યક્ત્વનાં પડીકાં વહેંચાય છે. ‘સુ’ અને ‘કુ’ ની વાતો કરી ખોટા વિવાદ ઊભા કરાય છે. શાસ્ત્રના નામે તેઓ ઝઘડા કરાવે છે. વિગેરે વિગેરે.’ તેઓની આવી બાલિશ વાતોની પૂજ્ય પ્રવચનકારશ્રી નોંધ સરખી પણ લેતા નથી. ઊલટું એવા દ્વેષીજનો પ્રત્યે પણ કેવળ કરુણાબુદ્ધિ ધરાવતા એ મહાપુરુષ શ્રી જૈનશાસનના નિર્લેખ સત્યોને પ્રકાશિત કરનારી સન્માર્ગદિશનાના કલ્યાણમાર્ગે આજ પર્યંત અસ્પલિતપણે ગતિ કરી રહ્યા છે. તેઓશ્રીની એ ગતિમાં અનેક અવરોધો ઊભા કરવાના તેઓશ્રીના વિરોધીઓના કે દ્વેષીજનોના આજ સુધીના સઘળા ય પ્રયત્નો સદંતર નિષ્ફળ નિવડયા છે, એવું કહેવામાં લેશ પણ અતિશયોક્તિ નથી.

પૂજ્યપાદશ્રીજીનાં પ્રવચનોને જે કોઈ મધ્યસ્થભાવે જિજ્ઞાસા-પૂર્વક સાંભળે છે તેઓ ખરા હૃદયપૂર્વક એવું બોલતા સંભળાય છે કે-‘ પૂજ્યશ્રીએ અમને તદ્દન નવી જ દૃષ્ટિ આપી છે. તેઓશ્રીએ અમારા હૃદયનાં દ્વાર ખોલી નાખ્યાં છે, અમારા જીવનને ધન્ય બનાવ્યું છે, અમને જીવનની સાચી દિશા બતાવી છે.’ આમ કહીને તેઓ પોતાનાં મસ્તક પૂજ્યશ્રીના ચરણોમાં આદરપૂર્વક ઝૂકાવે છે.

આ ગ્રંથમાં પૂજ્યશ્રીના ‘સમ્યગ્દર્શન’ ને અવલંબીને પ્રગટ થયેલાં ઉપલબ્ધ સઘળા પ્રવચનોને સંકલિત કરી પ્રગટ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. વર્ષો પૂર્વે પૂજ્યશ્રીના સમ્યગ્દર્શનને અવલંબીને થયેલાં કેટલાંક પ્રવચનોનું સંકલન કરીને “સમ્યગ્દર્શનનું પ્રકટીકરણ” એ નામે એક પુસ્તિકા જૈન પ્રવચન કાર્યાલય તરફથી પ્રકાશિત કરવામાં આવી હતી. તેની બધી જ નકલો થોડા વખતમાં ખપી ગઈ અને તે પછી પણ એની માંગ ચાલુ જ હતી. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં એ પુસ્તિકાના વિષયનો પણ સમાવેશ કરી લેવામાં આવ્યો છે.

અંતમાં, આ અમૂલ્ય ગ્રંથરતનનું શાંતિથી વાચન કરી, તેના પદાર્થોનું શાંત ચિત્તે અવગાહન કરી સૌ કોઈ આત્મા પોતાના નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન ગુણને પ્રગટ કરે અને પ્રગટ થયેલા ગુણને નિર્મળ બનાવી અલ્પ કાળમાં પરમપદને પ્રાપ્ત કરે, એજ એકની એક સદા માટેની શુભાભિલાષા.

પૂ. મુનિરાજ શ્રી ગુણયશવિજયજી મહારાજનો
વિનેય મુનિ કીર્તિયશવિજય

विषयदर्शन :

पृष्ठ

[१] मिथ्यात्वનો गाढ अंधकार	१-१२२
१. पांच प्रकारनां मिथ्यात्व	३
२. दृष्टिराग	१११
३. विवेकनो अभाव	११५
४. धर्मक्रियाओंनो विशेष	११६
[२] मिथ्यात्वनी मंदता :	१२३-१५६
१. मोक्षालिलाष	१२५
२. सम्यग्दर्शननी अनिवार्यतानो जोध	१३६
३. सम्यग्दर्शनालिलाष	१५२
[३] सम्यग्दर्शननी लूभिका	१५७-२२०
[४] सम्यग्दर्शननो सूर्योदय	२२१-३७०
१. सम्यग्दर्शननी प्राप्तिनो क्रम	२२३
२. सम्यग्दृष्टिनां पांच लक्षण	२८५
३. सम्यग्दर्शनमां पांच रूप	३३२
४. सम्यग्दर्शननो प्रभाव	३३७
[५] सम्यग्दृष्टिनी अवस्था	३७१-४३६
१. तमेव सच्चं निस्संकं जं जिणेहिं पवेइयं	३७३
२. सम्यग्दृष्टि धर्म, अर्थं अने कामने केवा माने ?	३८६
३. सम्यग्दृष्टि सुख-दुःखने सडे केवी रीते ?	४०८
४. सम्यग्दृष्टि केनी प्रशंसा करे ?	४२५
[६] सम्यग्दर्शननां प्रकीर्णुं किरणुं	४३७-५१६
१. सम्यग्दर्शनना पर्यायो	४३६
२. सम्यग्दर्शनना आठ आचार	४७०
३. आवश्यक प्रश्नोत्तरी	४६४
४. आवश्यक सभावोचन	५११

शुद्धिदशान

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
पृ. ४ नी टीप्पणी	पृ. ५ उपर लेखी. —	—	—
१०	१५	तत्त्वर्थेनो	तत्त्वार्थेनो.
२१	१८	लगवानने	लगवाने.
२२	५	जन	जैन
२२	५	कडेवता	कडेवाता.
पृ. २८ नी टीप्पणी	पृ. २७ उपर लेखी.	—	—
३२	२७	चेत	चंत.
३४	२२	तेषुं शुं	तेषुं शुं ?
५३	२०	माठो	माठो.
६४	१६	छीअे ?	छीअे.
७३	२६	अडान	अडान.
७४	२	जन	जैन.
७४	२४	मामनि	मामिनि
८१	२५	सन्नत्या	सन्नत्या
८८	१३	भनता	भानता.
१०३	२७	दोषः	दोषः
११०	२३	परम्प या	परम्परया
११०	२४	मुग्धलोकांनां	मुग्धलोकानां
११५	१३	किंमती	किंमती न.
११७	२	जपुं	थपुं
१२१	२५	करणुं के	कारणुं के
१३१	१३	अधित	अधिक.
१३५	६	श्रद्धयेव ततः सिद्धि, जायते	श्रद्धयैवं ततः सिद्धि, जायते
१६२	६	आवे	आवे
१६६	५	अौचित्य	अौचित्य.
१७१	१७	आवे	आवे.
१७६	४	ऋषि	ऋद्धि.
१८६	२४	प्रतिपन्नश्च	प्रतिपन्नश्च
२०२	२२	प्रत्याख्यान	प्रत्याख्यान
२०७	१०,११,१२,१३,१६,२०	अन्तमुहूर्त	अन्तमुहूर्त

૨૦૭	૧૭,૧૯	અન્તકરણ	અન્તકરણ
૨૦૮	૨૪	ઔપશમ	ઔપશમિક
૨૦૮	૨૫	અન્તમુહૂર્ત	અન્તમુહૂર્ત
૨૨૩	૪	અસ્તિત્વ	અસ્તિત્વ
૨૨૫	૨૧	જીવને પ્રાયઃ પોતપોતાના	જીવને પોતપોતાના
૨૩૨	૧	કે -	કે, જેથી
૨૩૩	૧	ચારિત્રને	ચારિત્રને
૨૪૨	૧૧	સુવિગ્ધ પશુ	સુવિદગ્ધપશુ
૨૪૩	૭	આ લોકોના	આલોકના
૨૪૮	૧૫	પ્રાધન્ય	પ્રાધાન્ય
૨૬૪	૨૧	આત્મપરિણામ	એ આત્મપરિણામ,
૨૭૬	૯	પરિમામ	પરિણામ
૨૭૬	૧૯	અન્તમુહૂર્ત	અન્તમુહૂર્ત
૨૮૦	૧૦	અનુવેદના	અનુવેદન
૨૮૧	૨૬	જે	જ
૨૮૨	૬	પામે,	પામે. જે જીવ પ્રથમ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પામે,
૨૯૨	૮	અપૂર્ણકરણ	અપૂર્વકરણ
૨૯૭	૫	લગ્યુ	લાગ્યુ
૩૦૨	૧૩	યોગ	યોગ
૩૦૪	૩, ૫	મોહનીયા	મોહનીય
૩૨૦	૧૦	સંગનો	સર્વસંગનો
૩૨૧	૧૮	લાગતી	લાગતી
૩૨૨	૨૮	મનતા	માનતા
૩૩૩	૧૪	૩	૨
૩૪૧	૨૬	એ સાધીને	સાધીને, એ
૩૪૪	૨૫	જીવ સંસારમાં બેઠેલો	સંસારમાં બેઠેલો જીવ
૩૫૬	૭	પ્રરૂપુ	પ્રરૂપુ
૩૬૫	૩	એણુની	એમની
૩૮૦	૨૨	વહેવા	વહેવા

૩૮૨	૨૭	પાતો	વાતો
૩૮૩	૧૬	જ રહેવું	ન રહેવું
૩૯૩	૨	છટવા	છૂટવા
૩૯૫	૭	મોક્ષયો:	મોક્ષયો:
૪૦૬	૪	દેવોએ	દેવોએ
૪૧૮	૨૭	ત્રીભાવને	ત્રૈભાવને
૪૨૪	૪	સમ્યગ્દર્શન	સમ્યગ્દર્શન
૪૩૫	૨૯	વસ્તુનું યોગ્ય	યોગ્ય વસ્તુનું
૪૪૩	૯	બની મલિન	મલિન બની
૪૪૫	૧૪	નવતત્ત્વ તત્ત્વ	નવમું તત્ત્વ
૪૪૯	૨	ક્ષીણુકર્મા	ક્ષીણુકર્મા
૪૫૨	૫	તેજ	જ તે
૪૫૩	૧૦	ઉદય	ઉદય
૪૬૪	૧૦	જ	જં
૪૬૪	૧૧	પ્રવેશ	પ્રવેશ
૪૭૨	૫	‘મુઢે મુઢે તિ	‘મુઢે મુઢે મતિ
૪૭૯	૨૦	હવે	હવે
૪૮૭	૨૮	આરા	આરા
૪૮૮	૧૯	જોડાવા	જોડવા
૪૮૮	૨૭	પૂજ	પૂજ
૪૯૨	૧૭	વાધતિ	વાધતિ
૪૯૫	૪	ઉચ્ચરતાં	ઉચ્ચરતાં
૪૯૬	૬	હયાની	હયાની

આસ સૂચના :

‘શ્રીજિનવાણી પ્રચારક ગ્રન્થમાળા’ના પ્રથમ પુસ્તક ‘નવપદ દર્શન’ના પૃષ્ઠ ૧૧, પંક્તિ ૭ ઉપર ‘ત્રણ ભાગ ન્યૂન’ એમ છે ત્યાં ‘ત્રીજા ભાગે ન્યૂન’ એમ સમજવું.

મિથ્યાત્વ ટાળો...સમ્યક્ત્વ પામે...તત્ત્વજ્ઞાન મેળવો...

સઘળાં જ પાપોના મૂળ એવા મિથ્યાત્વને ટાળવાને માટે અને સઘળાય ધર્મોના પાયા સમાન સમ્યક્ત્વને પામવાને માટે, શાસ્ત્ર કહે છે કે—તત્ત્વજ્ઞાન મેળવીને, તત્ત્વોના સ્વરૂપના વિષયમાં સુનિશ્ચિતમતિવાળા બનવાની જરૂર છે; ત્યારે, આજના કેટલાક મૂર્ખાઓ તત્ત્વની વાતને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો, એમાં પણ પોતાની પાસે જે કાંઈ હોય, તેને ઝાઝા નાંખવા જેવું માને છે!

❏ વર્તમાનકાળની તાતી જરૂર ❏

આજે તો એકવાર પરસ્પરના મન્તવ્ય ભેદવાળી જે જે બાબતો છે, તેમાં ઊતર્યા વિના, ખાસ અગત્યના પ્રશ્નો હાથ ધરવા બેઠાં એ મન્તવ્યભેદવાળી બાબતોમાં પણ, સૌએ ‘મેં આમ કયું’ છે, ‘—એવી બાબતોને અંશે પણ લક્ષ્ય પર લીધા વિના; શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ જ માનવાને તૈયાર થવું’ બેઠાં એ.

❏ બોધિની શક્તિ ❏

તમે જે બોધિને પામ્યા હશે અને બોધિને ટકાવી રાખી શકશો, તો સંસારની કોઈ શક્તિ તમારું બગાડી નહિ શકે. બોધિ આવતાંની સાથે જ વિષય અને કષાયની તાકાત નબળી પડી જાય છે. સંસારમાં રૂલાવવાની તાકાત વિષય—કષાયમાં છે, પણ બોધિના પ્રભાવથી એની એ તાકાત નિચોવાઈ જાય છે. બોધિવાળો વિષય—કષાયને ય મુક્તિ—સાધક બનાવી શકે છે.

❁ શ્રી જિનશાસનનો ભયંકર દ્રોહ ❁

દેશ કાળના નામે પણ શ્રી જિનશાસનથી વિપરીત યોલવું કે અવસરેચિત સત્યને ગોપવવું, એ તો શ્રી જિનશાસનનો ભયંકર કોટિનો દ્રોહ જ કહેવાય.

❁ તે વિના સમ્યક્ત્વ આવે નહિ અને ટકે નહિ. ❁

સમ્યક્ત્વને પામવાની સાચી ભાવનામાં સાધુપણાને પામવાની ભાવના પણ હોય જ. સંસરના સંગને તજવાની ભાવના વિના, સંસારનો સંગ તજવા જેવા જ છે—એવું લાગ્યા વિના સમ્યક્ત્વ આવે નહિ, અને, એ ભાવનાથી વિપરીત ભાવના આવતાં સમ્યક્ત્વ ટકી શકે નહિ.

❁ સમ્યક્ત્વનો પ્રભાવ ❁

સમ્યક્ત્વ ગુણ જેનામાં પ્રગટે, તેને માટે નરકગતિનાં અને તિર્યંચગતિનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય છે. એટલું જ નહિ, પણ દેવતાઈ સુખો પણ એને સ્વાધીન બને છે, માનુષિક સુખો પણ એને સ્વાધીન બને છે અને મુક્તિ સુખ પણ એને સ્વાધીન બને છે.

❁ તે પ્રશંસા પણ ડુબાડનારી છે ❁

જેની પ્રશંસાથી સાચા ગુણીઓ પ્રત્યે જગતના જીવો એદરકાર બને, તેની પ્રશંસા તારનારી નથી, પરંતુ ડુબાડનારી છે. યોગ્યની પણ પ્રશંસા કરતાં, કોઈ પણ રીતે મિથ્યામતને પુષ્ટિ મળી જાય નહિ, તેની અવશ્ય કાળજી રાખવી જોઈએ.

❁ પ્રશંસાનો હેતુ ❁

ગુણી આત્માઓની પ્રશંસાનો હેતુ એ જ હોઈ શકે કે ગુણો પામવા, ગુણો પમાડવા અને પમાએલા ગુણોને ખીલવવા.

સ
મ્ય
સ્ત્વ
એ
ર
ત્ન
પ્ર
દી
પ
છે.

ગણધર ભગવાન શ્રી ગૌતમ સ્વામીજી મહારાજ સમ્યક્ત્વને રત્નપ્રદીપની ઉપમા આપે છે. એ પ્રદીપના અભાવમાં કોઈ પણ જ્ઞાતનો પ્રકાશ વસ્તુતઃ પ્રકાશ જ નથી; કારણ કે એના સિવાયના સર્વ પ્રકાશો, આત્માને વસ્તુતઃ અંધ જ બનાવનારા છે. એ રત્નદીપ વિનાનું જ્ઞાન, ચારિત્ર કે તપ, એ કોઈ પણ પ્રકારે આત્માના મૂળ સ્વરૂપને પ્રગટ કરી શકે તેમ નથી. મુક્તિના અર્થે એ એક ક્ષણ પણ આ 'રત્નપ્રદીપ' વિના રહેવું, એ પોતાના મુક્તિના અર્થે પણાનો નાશ કરવા બરાબર છે.

પૂ.પાદ. આખ્યાન લાચક્ષતિ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રમૂર્તીશરણ મહારાજ

૧- મિથ્યાત્વનો ગાઢ અંધકાર.

૧ પાંચ પ્રકારનાં મિથ્યાત્વ.

૨ દષ્ટિરાગ.

૩ વિવેકનો અભાવ.

૪ ધર્મક્રિયાઓનો વિરોધ.

મિ
થ્યા
ત્વ
ના
માં
થ
પ્ર
કા
ર

મિથ્યાત્વને તજવાના અને સમ્યક્ત્વને
પામવાના પ્રયત્નની આવશ્યકતા :

અનંતજ્ઞાનીઓ કરમાવે છે કે—મિથ્યાત્વ એ બહુ જ
લયંકર કોટિતું પાપ છે. એ પાપ જ્યાં સુધી જીવતું હોય
ત્યાં સુધી બીજાં એક પણ પાપ વસ્તુતઃ જતાં નથી. ગાઠ
મિથ્યાત્વની હાજરીમાં હિંસાદિ પાપોનો કદાચ ત્યાગ
પણ જોવામાં આવે, તો પણ જ્ઞાનીઓ કરમાવે છે કે એ
ત્યાગ નથી પણ એક પ્રકારના મોહનો નાચ જ છે; કારણ
કે, હિંસાદિને તજવા છતાં પણ ‘મિથ્યાત્વની હાજરીના
કારણે હિંસાદિ ત્યાજ્ય જ છે.’—એવા પ્રકારના ભાવો એ
અવસ્થામાં પેદા થતા નથી માટે જ, જેમને પોતાના
સંસારપર્યાય તરફ અણગ્રમો પેદા થયો હોય અને
મોક્ષપર્યાયને પેદા કરવાની રુચિ જાગી હોય, તેમણે આ મિથ્યાત્વરૂપ
ઘોષને તજવાનો સૌથી પહેલાં પ્રયત્ન કરવાની આવશ્યકતા છે.

તમે તો વારંવાર સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વની વાતો સાંભળી છે.
તામલી તાપસ મિથ્યાદષ્ટિ હતો એથી જ એના મહાતપના મૂલ્ય
કરતાં પણ સમ્યક્દષ્ટિની એક નવકારશીલું મૂલ્ય વધી જાય, આવું
પણ તમે અનેક વાર સાંભળ્યું છે. તો પછી સમ્યક્દષ્ટિની નવકાર-
શીના કૃપની તોલે મિથ્યાદષ્ટિના મહાતપતું પણ કંઈ ક્ષાધી શકે
નહિ—એ વાતને સાંભળનારા, બાણનારા અને વારંવાર જોનારા
તમે સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વને ઓળખવાનો પ્રયત્ન નહિ કર્યો હોય,

અથવા તો તમે મિથ્યાત્વને તજીને સમ્યક્ત્વને પ્રગટ નહિ કર્યું હોય અથવા તો છેવટ મિથ્યાત્વને તજવાના અને સમ્યક્ત્વને પ્રગટ કરવાના પ્રયત્નમાં તમે નહિ હો, આવું તો ન જ મનાય ને ? તમે તો ક્યાં તો મિથ્યાત્વને તજી દીધું હશે અથવા તો મિથ્યાત્વને તજવાની પેરવીમાં જ હશે, એમ હું માની લઉં તો કાંઈ વાંધો ખરો ?

શ્રી જૈનશાસનમાં સમ્યક્ત્વ તો પાયાની વસ્તુ છે. સમ્યક્ત્વ કોને કહેવાય અને મિથ્યાત્વ કોને કહેવાય, એ તો ગમે ત્યારે ગમે તેને સહેલાઈથી સમજવી શકવા જોગી તમારી તૈયારી હોવી જ જોઈએ. મિથ્યાત્વના યોગે જો તામલી તાપસના મોટા પણ તપની લાંબી કિંમત નહિ, તો આ બધી ધર્મક્રિયાઓ, આપણામાંથી જો મિથ્યાત્વ નહિ ગયું હોય તો આપણને શું ફળ આપશે, એવી ચિંતા આપણને સતત રહ્યા કરે કે નહિ ? અસવ્યો અને દુર્ભવ્યો જ્યારે આ શાસને કહેલા સંયમને લેતા હશે, લઈને ખરાબર પાળતા હશે, ત્યારે બધી ક્રિયાઓ કેવી રીતે કરતા હશે ? એમની ક્રિયાઓની પાસે જો આપણી આ બધી ધર્મક્રિયાઓને મૂકીએ, તો માત્ર ધર્મક્રિયા તરીકે એમની ધર્મક્રિયા ચઢે કે આપણી ? તેમ છતાં એમની ધર્મક્રિયાઓની કિંમત કેમ નહિ ? સમ્યક્ત્વનો અભાવ છે અને મિથ્યાત્વની હાજરી છે, માટે જ ને ? ત્યારે એવા મિથ્યાત્વને કાઢવાની અને સમ્યક્ત્વને પ્રગટાવવાની બાબતમાં આજે ઘણી બેઠરકારી કેમ જોવામાં આવે છે ? મિથ્યાત્વ કોને કહેવાય અને સમ્યક્ત્વ કોને કહેવાય, એ સમજવાનો આજ સુધીમાં તમે કેટલો પ્રયત્ન કર્યો છે ?

**સુદેવાદિને માનવા છતાં પણ જો મોક્ષની રચિ
ન હોય તો સમ્યક્ત્વ નથી, એ નક્કી છે :**

આજે, રોજ ધર્મક્રિયાઓ કરનારાઓમાં પણ, એવાઓ તો બહુ થોડા જ નીકળે કે-જેમને પૂછીએ કે 'મિથ્યાત્વ કોને કહેવાય અને સમ્યક્ત્વ કોને કહેવાય ?' તો એ વિષે જોઓ સમજૂતીકનો

* આ દેવે દેવતા બુદ્ધિ; ગુરૌ ચ ગુરુતા મતિ: ।

ધર્મે ચ ધર્મધી: શુદ્ધા: સમ્યક્વમિદમુચ્યતે ॥ ૨-૨ ॥

યોગસાહ

વ્યાજબી જવાબ આપી શકે. બહુ બહુ તો કહે કે—‘કુદેવ, કુગુરુ અને કુધર્મનો ત્યાગ તથા * સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મનો સ્વીકાર, એ સમ્યક્ત્વ છે અને એથી વિપરીત એ મિથ્યાત્વ છે.’ આ વ્યાજબી પણ ખરાખરા છે; ખોટી નથી, સાચી છે; પણ વિચારણીય એ છે કે—‘આની પાછળ જે સમજ હોવી જોઈએ, તે સમજ છે કે નહિ?’ આ વ્યાજબીમાં બધું આવી જાય છે, પણ દેવને ‘કુ’ શાથી કહેવાય અને ‘સુ’ શાથી કહેવાય, ગુરુને ‘કુ’ શાથી કહેવાય અને ‘સુ’ શાથી કહેવાય, તથા ધર્મને ‘કુ’ શાથી કહેવાય અને ‘સુ’ શાથી કહેવાય—એ વિષે સમજવાનો પ્રયત્ન કેટલો કર્યો?

કુલાચાર માત્રથી તમે કુદેવાદિને તજેલા છે કે સમજપૂર્વક તમે કુદેવાદિને તજેલા છે? અને સુદેવાદિને તમે સેવો છો, તે કુલાચાર માત્રથી કે સમજપૂર્વક? માત્ર કુલાચારથી જ કુદેવાદિને ન સેવતો હોય અને સુદેવાદિને સેવતો હોય, એનામાં મિથ્યાત્વ હોય, એમ પણ બને—એ તમે જાણો છો? તમે એટલોય વિચાર કર્યો છે ખરો કે—મિથ્યાત્વની હાજરી આત્માનાં પરિણામો ઉપર કેવીક ભૂંડી અસર નિપજાવતી હશે અને સમ્યક્ત્વની હાજરી આત્માનાં પરિણામો ઉપર કેવી સારી અસર નિપજાવતી હશે? મિથ્યાત્વની અને સમ્યક્ત્વની ખરેખરી અસર, સુખ્યત્વે તો, આત્માનાં પરિણામો ઉપર થાય છે. મિથ્યાદષ્ટિ એવા તામલી તાપસના મહાતપ કરતાં પણ, સમ્યક્દષ્ટિ આત્માનો માત્ર નવકારશીનો તપ પણ વધારે ફલદાયક છે, એમ તમે જ્યારે સાંભળ્યું, ત્યારે વિચાર તો કર્યો હશે ને કે—‘આતું કારણ શું? આત્માનાં પરિણામો ઉપર મિથ્યાત્વની એવી તે કેવી અસર થાય, કે જેથી તામલી તાપસના મહાતપની પણ જ્ઞાનીઓ કિંમત આંકે નહિ અને આત્માના પરિણામો ઉપર સમ્યક્ત્વની એવી તે કેવી અસર થાય, કે જેથી સમ્યક્દષ્ટિના એક નવકારશી માત્રના તપની પણ જ્ઞાનીઓ કિંમત આંકે?’ મિથ્યાત્વને કાઢવું હોય અને સમ્યક્ત્વને પ્રગટ કરવું હોય, તો આવી વાતોનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

જેનામાં સંસારથી છૂટવાની અને મોક્ષને પામવાની અભિલાષા જ ન હોય, તેનામાં તો સમ્યક્ત્વ હોઈ શકે જ નહિ; પરંતુ જેનામાં

સંસારથી છૂટવાની અને મોક્ષને પામવાની અભિલાષા પ્રગટી છે—એવા જીવોમાંય સમ્યક્ત્વ ન હોય, તો એ શક્ય છે. મોક્ષની રુચિ-વાળી જીવો સમ્યક્ત્વને પામવાના જ—એ નિશ્ચિત છે, પણ સમ્યક્ત્વ એ મોક્ષની રુચિ માત્રથી જ પેદા થનારી વસ્તુ નથી. મિથ્યાત્વની હાજરીમાં પણ મોક્ષની રુચિ પ્રગટી શકે છે. સમ્યક્ત્વ તો મોક્ષના ઉપાયને અંગે હૈયાનું વ્યાજબી સુનિશ્ચિતપણું માગે છે. સંસારથી છૂટવાની અને મોક્ષને પામવાની ઇચ્છા છે? જો એ ન હોય, તો સમ્યક્ત્વ નથી જ, એમ નક્કી થઈ જાય છે : અને એ હોય તો, ‘મોક્ષના ઉપાય વિષે તમારી માન્યતા કેવી છે?’—તે જાણ્યા પછી, સમ્યક્ત્વ છે કે નહિ, તે નક્કી થઈ શકે.

મિથ્યાત્વના બે અને પાંચ પ્રકારો :

સં મિથ્યાત્વ કેને કહેવાય અને સમ્યક્ત્વ કેને કહેવાય ?

× જીવાદિ પદાર્થોને વિષે નિશ્ચયાત્મક તત્ત્વબુદ્ધિ, એનું નામ છે—સમ્યક્ત્વ; અને જીવાદિ પદાર્થોને વિષે તેવા પ્રકારની તત્ત્વબુદ્ધિનો અભાવ, એ છે—મિથ્યાત્વ. મિથ્યાત્વના મુખ્ય લેહો બે છે. વિપર્યાસાત્મક અને અનધિગમાત્મક. વિપર્યાસાત્મક મિથ્યાત્વ, એટલે જીવાદિ પદાર્થોને તત્ત્વ તરીકે માનવાં નહિ તે; અને અનધિગમાત્મક મિથ્યાત્વ, એટલે જીવાદિ પદાર્થો તત્ત્વ છે—એવા પ્રકારના નિશ્ચયના અભાવરૂપ જે અજ્ઞાન તે. જીવ, અજીવ આદિ પદાર્થોનું અસ્તિત્વ હોવા છતાં પણ, એના અસ્તિત્વને સ્વીકારવું નહિ, એ પણ મિથ્યાત્વ છે; અને જીવ, અજીવ આદિ પદાર્થોના અસ્તિત્વને સ્વીકારવા છતાં પણ જીવાદિ પદાર્થો જેવા સ્વરૂપે છે તેવા જ સ્વરૂપે તે પદાર્થોને નહિ માનવા અને નહિ જાણવા રૂપ જે અજ્ઞાન—એ પણ મિથ્યાત્વ છે. શાસ્ત્રોમાં જેમ વિપર્યાસાત્મક અને અનધિગમાત્મક—એમ બે લેહોથી મિથ્યાત્વનું વર્ણન કરાયેલું છે, * તેમ મિથ્યાત્વના પાંચ પ્રકારોનું પણ શાસ્ત્રોમાં

× યદ્યપિ જીવાદિપદાર્થોષુ તત્ત્વમિતિ નિશ્ચયાત્મકસ્ય સમ્યક્વસ્ય પ્રતિપક્ષભૂત મિથ્યાત્વં દ્વિવિધમેવ પર્યવસ્યતિ—જીવાદયો ન તત્ત્વમિતિ વિપર્યાસાત્મકં જીવાદયસ્તત્ત્વ-મિતિ નિશ્ચયમ્બ્રહ્મરૂપાનધિગમાત્મકં ચ । તદાહ વાચકમુદ્ધય (પ્રશમરતૌ ૨૨૪ શ્લોકે) “અનધિગમં વિપર્યયૌ ચ મિથ્યાત્ત્વમ્” ઈતિ ॥ XXX ॥ ૨૦ ॥

ધર્મપરીક્ષા..શ્લોક ૮ ની ટીકા.

* ઓમિગ્ગહિઅમગમિગ્ગહં ચ, તહ અમિનિવેસિયં ચેવ ।

સંસદઅમગામોર્મ, મિચ્છત્તં પચ્છહાં એવં ॥ ૮૬ ॥ પંચસંગ્રહ ॥

વર્ણન કરાયેલું છે; અભિગ્રહિક, અનાભિગ્રહિક, અભિનિવેશિક, સાંશયિક અને અનાભોગ, એવા પાંચ પ્રકારોથી પણ મિથ્યાત્વને ઓળખી શકાય છે. મિથ્યાત્વના આ પાંચેય પ્રકારોનો પણ, મિથ્યાત્વના બે પ્રકારોમાં સમાવેશ થઈ શકે છે.

સૌ અજ્ઞાની એ શું મિથ્યાદષ્ટિ છે ?

અજ્ઞાની એટલે વિશેષ જ્ઞાનથી રહિત; પણ તે જ્ઞાનીની નિશ્રાએ ચાલનારો હોય અને એથી એને જો પોતાની માન્યતાનો એવો આગ્રહ ન હોય, કે જેથી એને જ્ઞાની તત્ત્વનું જેવું સ્વરૂપ કહે તેને તે સ્વીકારી શકે નહિ, તો એનામાં મિથ્યાત્વ નથી. અજ્ઞાન સાથે આગ્રહ જોઈએ નહિ અને જ્ઞાનીની નિશ્રા જોઈએ. અજ્ઞાનપણાને ટાળવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખે, જ્ઞાનને મેળવવાનો જ્ઞાની ગુરુની નિશ્રાએ પ્રયત્ન કર્યા કરે અને ‘ભગવાને જે કાંઈ કહ્યું છે, તે જ સાચું છે’—આવું મનમાં વિચાર્યા કરે, એને મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય નહિ. એવા આત્માઓમાં, તત્ત્વોના સ્વરૂપની બાબતમાં સ્વતન્ત્ર નિશ્ચયાત્મકપણું નથી, પણ સદ્ગુરુની નિશ્રાથી તો તેને સુધારવાની તૈયારી પણ છે. એટલે, એવા આત્માઓ મિથ્યાદષ્ટિ નથી; બાકી તો, જેટલા અજ્ઞાન એટલા નિયમા મિથ્યાદષ્ટિ, એમાં શંકાને સ્થાન જ નથી. સમ્યક્દષ્ટિ આત્માઓને જે જ્ઞાન હોય તે સમ્યક્ કોટિનું હોઈને, અલ્પજ્ઞ એવા પણ સમ્યક્દષ્ટિને મિથ્યાદષ્ટિ જેવા અજ્ઞાન કહેવાય નહિ; પરન્તુ વિશેષ જ્ઞાનના અભાવની અપેક્ષાએ એ આત્માઓને પણ અજ્ઞાન કહેવાય, તો એ વાત જુદી છે.

મા રૂપ અને મા તુષ એટલું પણ યાદ રહેતું નહિ, છતાં પરિશ્રમથી સર્વજ્ઞપણું મેળવ્યું :

અજ્ઞાને તરવું હોય, તો તેણે સદ્ગુરુને બરાબર પકડીને ચાલવું જોઈએ. જેમ માર્ગથી અજ્ઞાત માણસ પણ, ભુલભુલામણીમાં નાખી દે એવી અટવીનેય લાંબીને પોતાને જે સ્થાને પહોંચવું હોય તે સ્થાને પહોંચી શકે છે; પણ તે ક્યારે? માર્ગના જાણકારને અનુસરીને બરાબર ચાલે તો! માર્ગના જાણકારને સાથે લે અને એ જે દિશામાં ચાલે તે દિશામાં આ ચાલે, તો અજ્ઞાન પણ અજ્ઞાન સ્થલમાંથી ધાર્યા સ્થલે પહોંચી શકે. પણ વાત એ છે કે તમને અજ્ઞાનનો ખ્યાલ આવ્યો છે? અજ્ઞાન ખટકયું છે? જેને પોતાના અજ્ઞાનનો ખ્યાલ

આવે, તેને જ્ઞાનીની નિશ્રા કેટલી ગમે ? જેને અજ્ઞાન ખટકે, તેને જ્ઞાન મેળવવાનું મન કેટલું થાય ?

આપણે ત્યાં માષ-તુષ સંજ્ઞાથી પ્રસિદ્ધ થયેલા એક મુનિવરનો દાખલો આવે છે. એ મુનિવર, જ્ઞાનાવરણીય કર્મના એટલા બધા ઉદયવાળા છે કે-મા રુષ અને મા તુષ એટલું જ માત્ર એમને ગુરુએ ગોખવાનું આખું છે, પણ એટલુંય એમને યાદ રહેતું નથી. પોતે અજ્ઞાન હતા, છતાં એમને તરવું હતું; એટલે, એમણે ગીતાર્થ ગુરુની નિશ્રાને સ્વીકારી હતી. ગુરુએ પણ જોયું કે-આમને ગમે તેટલા પ્રયત્ને પણ વિશેષ જ્ઞાન આપી શકાય તેમ નથી. કોઈનું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ એવું ગાઢ હોય, તો તેમાં ગુરુ પણ શું કરે ? આમને, મા રુષ અને મા તુષ ને બદલે માષ-તુષ બોલાઈ જાય છે. એટલી ભૂલ થાય છે, છતાં પણ એ, ગુરુએ આપેલાં પદોને ગોખવાનો પ્રયત્ન કર્યા જ કરે છે. એમને મા રુષ અને મા તુષ એટલુંય યાદ નથી રહેતું અને એથી માષ-તુષ થઈ જાય છે, એટલે એમની બહુ બહુ મશ્કરી થાય છે. નાના છોકરાઓ પણ એમની મશ્કરી કરે છે. એ વખતે પણ, એ મશ્કરી કરનારાઓ ઉપર ગુસ્સે થતા નથી; તેમ જ ‘આટલું આટલું કરવા છતાંય આવડતું નથી, તો મૂક પંચાત’-એવો એમને કંટાળો પણ આવતો નથી. એવામાં જો કોઈ નાનું પણ છોકરું એમને યાદ આપે છે કે-માષ-તુષ નહિ, પણ મા રુષ અને મા તુષ, તો એથી એમને બહુ આનંદ થાય છે. યાદ આપનારનો ઉપકાર માનવાનું મન થાય છે. કહો, કેટલા અજ્ઞાન છે ? તમે આવા અજ્ઞાન તો નથી ને ? તમેય એ વિચારો કે-તમે કેટકેટલું યાદ રાખી શકો એવા છો ? એટલા અજ્ઞાન હોવા છતાં પણ, એ પરિશ્રમી કેવા છે ? અને તમને એવું થાય તો કંટાળો આવે કે નહિ ?

પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ જ્ઞાન ન આવે, તોય જ્ઞાન પ્રત્યે કદી પણ અંશ માત્રેય અરુચિનો ભાવ પેદા થાય નહિ, એની કાળજી રાખવી. એ મા રુષ અને મા તુષ ને યાદ રાખી શકતા નહિ, છતાં પણ મા રુષ એટલે રોષ કરવો નહિ અને મા તુષ એટલે તોષ કરવો નહિ,

એ એમના હૈયામાં કેટલું અધું વસેલું હતું ? આપણે ભૂલ કરીએ ત્યારે કોઈ આપણી મશ્કરી કરે, તો આપણાથી તે ખમાય ? એમ થાય કે-ભૂલ તો મારી છે; મને આટલું પણ નથી આવડતું; માટે મારી મશ્કરી કરે છે ને ?

સં પણ મશ્કરી કરાય ખરી ?

મશ્કરી કરનારે મશ્કરી નહિ જ કરવી જોઈએ. એમ કહેવાય, પણ આપણે તો માત્ર સામાના કર્તવ્યનો નિર્ણય કરવાને તૈયાર છીએ ને ? આપણા કર્તવ્યનો વિચાર આપણે કરીએ છીએ ખરા ? આપણે આપણા કર્તવ્યનો વિચાર કરીએ, તેમાં આપણને વધારે લાભ થાય કે આપણે આપણા કર્તવ્યનો વિચાર નહિ કરતાં, માત્ર પારકા કર્તવ્યનો જ વિચાર કરીએ, એથી લાભ થાય ? એવા વખતે, પારકા કર્તવ્યનો વિચાર કરો, તો પ્રાયઃ સામા ઉપર રોષ આવ્યા વિના રહે નહિ; અને ઉપશાન્ત લાવને જાળવવાનો ઉપાય જ એ છે કે પોતાના કર્તવ્યનો વિચાર કરવો.

એ પોતાની ભૂલ કોઈ બતાવે તો રાજી થતા, પણ આપણને આપણી ભૂલ કોઈ બતાવે, તો તે સાંભળવાને તૈયાર ખરા ? એમનું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ એટલું ગાઠ હતું કે મા રૂષ અને મા તુષ એટલું પણ યાદ ન રહે; પણ ખીજી યોગ્યતા એમનામાં ઘણી મોટી હતી, એટલે એ બરાબર પરિશ્રમ કરી શક્યા; અને એમણે પોતાના પરિશ્રમના બલથી, વીતરાગ બનીને સર્વજ્ઞપણાને પણ પેઢા કયું !

અજ્ઞાન રહેલું ગમે-એય મિથ્યાત્વ છે :

અજ્ઞાન પણ જો જ્ઞાની બનવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરે તો તે જરૂર જ્ઞાની બની શકે; તત્ત્વના સ્વરૂપને સમજતો ન હોય, તેવો પણ આત્મા જો માર્ગાનુસારી બની જાય અને માર્ગાનુસારી બનીને સાચા જાણકારને અનુસરતો થઈ જાય તો તરી જાય. જેમ મિલને ચલાવનાર તો એકાદ-બે હોય છે, પરંતુ એના કહ્યા મુજબ કામ કરનારા હજારો મજૂરો એની પૂંકે જીવે છે ને ?

વાત એ છે કે-તમે જીવાદિ તત્ત્વોના વિષયમાં અજાણ્ય તો છો, પણ તમારું એ અજ્ઞાન તમને ખટકે છે ? જાતે અજ્ઞાન હોય

અને પાછો ડહાપણેય ડોળે, તો એ તરે શી રીતિએ? મહાપુરુષો ફરમાવે છે કે—‘અજ્ઞાનમેવ મહાકષ્ટમ્’ અજ્ઞાન એ જ મહાકષ્ટ છે. અજ્ઞાનના જેવું બીજું કષ્ટ પણ કયું છે? સમ્યક્દષ્ટિને અજ્ઞાન એટલે અજાણપણું હોય, પણ એનું એના અજ્ઞાન વિષેનું જ્ઞાન, દુઃખ ઉપજાવતું હોય. અજ્ઞાન રહેવું એને ગમે નહિ અને જ્ઞાનીની નિશ્રા વિના એ ચાલે નહિ.

તમને વ્યવહારમાં અજ્ઞાન કેટલું ડંખે છે? તાર આવે અને વાંચતાં આવડે નહિ, તો દુઃખ થાય ને? એમ થાય ને કે—ભણ્યો હોત તો સારું થાત! વ્યવહારમાં તમે જરૂરી એવા જ્ઞાનીની કદમબોસી પણ કરો ને? ધર્મની વાતમાં એવી સ્થિતિ ખરી?

સામાન્ય રીતિએ કહેવાય કે—દેવમાં દેવબુદ્ધિ અને અદેવમાં અદેવબુદ્ધિ, ગુરુમાં ગુરુબુદ્ધિ અને અગુરુમાં અગુરુબુદ્ધિ તેમ જ ધર્મમાં ધર્મબુદ્ધિ અને અધર્મમાં અધર્મબુદ્ધિ—એ સમ્યક્ત્વ છે અને એથી જીલકું તે મિથ્યાત્વ છે; પણ તમે સમજો તો એટલામાં સઘળાય તત્ત્વથોના સમાવેશ થઈ જાય છે. દેવ કોણ ને અદેવ કોણ, ગુરુ કોણ ને અગુરુ કોણ તથા ધર્મ કયો અને અધર્મ કયો—એનો નિર્ણય થયા પછી, કયો નિર્ણય બાકી રહી જાય છે? અજ્ઞાનને પણ એ વાત નિશ્રાએ જ સ્વીકારતી પડે છે. દેવમાં અદેવબુદ્ધિ અને અદેવમાં દેવબુદ્ધિ—એ વગેરે જેમ મિથ્યાત્વ છે, તેમ અજ્ઞાન રહેવું ગમે—એય મિથ્યાત્વ છે. તત્ત્વના વિષયોનું અજ્ઞાન તમને ખટકે છે? એ અજ્ઞાનને ટાળવાનો તમારો પ્રયત્ન ચાલુ છે? આપણે અજ્ઞાન છીએ માટે આપણે તો સુગુરુની નિશ્રાએ જ વર્તવું, એવો તમારો નિર્ણય ખરો? જ્ઞાની સુગુરુ કહે કે—આ આમ છે, એટલે એ માની લેવાની તૈયારી ખરી?

છોકરો તત્ત્વજ્ઞાન ન પામે
તો કાળજી કંખે?

આજના મોટા ભાગને ધર્મની બાબતનું અજ્ઞાન ખટકતું જ નથી. વ્યાવહારિક જ્ઞાનનું જેવું અર્થીપણું છે, તેવું ધાર્મિક જ્ઞાનનું—તત્ત્વોના જ્ઞાનનું અર્થીપણું લગભગ નથી, એમ કહીએ તો ચાલે. વ્યાવહારિક બાબતમાં, પોતાનું અજ્ઞાન એટલું બધું ખટકે છે કે—

અભણ જેવાં માબાપ પણ છોકરાંઓને શક્તિની ઉપરવટ થઈનેય ભણાવવાને મથે છે. વ્યવહારમાં તો છોકરું જરાક મોઢું થયું એટલે એ અજ્ઞાન ન રહે તેની કાળજી રખાય છે. ભણાવવાની મહેનત કરવા છતાં પણ, છોકરો જો અજ્ઞાન રહે છે, તો એમ થાય છે કે—આ રઝળી મરશે; આને મારે પોખ્યા કરવો પડશે એથી, વડાલા પણ છોકરાને વાત—વાતમાં એ વિષે એ ટોણા માર્યા કરે છે. આવું, તમને, તમારું છોકરું તત્ત્વજ્ઞાન વગરનું રહે તો થાય છે ?

સંતાનની એકલી વ્યવહારની જોખમદારીને સમજે અને આ જોખમદારીને સમજે નહિ, તો શું કહેવું ? જેઓ ભગવાનને, ગુરુને અને ભગવાને કહેલા ધર્મને નથી માનતા, તેઓની વાત જુદી છે; એવાઓ પોતાના અને પોતાનાં સંતાનોના પરલોકના હિતની ચિન્તા ન કરે, તેમાં નવાઈ નથી; પરન્તુ તમે તો શુદ્ધ દેવાદિને માનતા હોવાનો દાવો કરનારા છો અને તેમ છતાં પણ તમારું છોકરું દેવ—ગુરુ—ધર્મના સ્વરૂપના સંબંધમાં અજ્ઞાન રહે તેની તમને કશી જ ચિન્તા નહિ, તો તમારામાં ધર્મ શાનો આવ્યો છે, એમ તો થાય ને ?

કેટલાંક ગામડાંઓ એવાં હતાં કે—જ્યાં અંગ્રેજી ભાષા સંબંધી કેળવણીની અને વ્યવહારુ કેળવણીની સરકારી વ્યવસ્થા નહોતી, તો ત્યાં ગામના લોકોએ પૈસા ભેગા કરીને પણ વ્યવસ્થા ઊભી કરી. ગામની સ્થિતિ પહોંચતી નહોતી, તો બહારગામથી પણ પૈસા ભેગા કરી લાવ્યા, પણ કેળવણીની જોગવાઈ કરી ! કેમ ? એનો ખપ લાગ્યો છે. એના વિના ચાલે નહિ, એમ માન્યું છે ! તેમ, છોકરો ૨૦ વર્ષનો થાય, તે છતાં પણ તેને પ્રતિક્રમણાદિ પણ ન આવડે, તો એ કેમ બન્યું—એમ થાય ખરું ? કુટુંબમાં બાઈઓને રસોઈ ન આવડે તો વાંધો, પણ ધર્મ ન આવડે તો વાંધો ખરો ? છોકરો વ્યવહારની બાબતમાં ભોઠ રહે તો કાળજું કંપે અને ધર્મની સામૈય જુએ નહિ તો પણ, બહુ તો ‘એનું કર્મ ભારે છે.’—એમ કહીને પતાવી જ લો ને ? મિથ્યાત્વ એક રૂપે નહિ, પણ અનેક રૂપે નાથે.

છે અને નચવે છે. મિથ્યાત્વ હઠે ને સમ્યક્ત્વ પ્રગટે, એટલે તો ઘણા ગુણો પ્રગટવા માંડે.

તમે ધર્મી હોત તો
છોકરા આવા ન પાકત :

મિથ્યાત્વને હઠાવવાને માટે જીવાદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપના જ્ઞાતા બનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; અને જીવાદિ તત્ત્વોના નિશ્ચયના અભાવ રૂપ જે અનધિગમ રૂપ મિથ્યાત્વ છે, તેને ટાળવું જોઈએ. આમ ને આમ અજ્ઞાન રહેવું અને મિથ્યાત્વ ટળી જશે—એમ માનવું, એ યોગ્ય નથી.

સ૦ પહેલાં આવો ખ્યાલ આવ્યો નહિ.

ઠીક છે, પણ જ્યારથી આવો ખ્યાલ આવ્યો, ત્યારથી તો એની અસર થવી જોઈએ ને ? તમને લાગ્યું ને કે—આપણે આમ અભણ રહ્યા, તે મોટી ભૂલ કરી ? આટલાં વર્ષ વીત્યે તમે એ જાણ્યું કે—આપણી તો ભૂલ થઈ અને હવે ઉંમરે પહોંચ્યા, પણ છોકરાને ભણાવવાની ચિંતા થવા માંડી છે ? હું રહી ગયો તેમ આ છોકરાઓ પણ રહી જાય નહિ, એમ થાય છે ? વ્યવહારમાં થાય છે ! અંગ્રેજી નહિ ભણેલો બાપ, છોકરાને અંગ્રેજી ભણાવે છે અને છોકરો બરાબર ભણતો ન હોય, તો કહે છે કે—‘આ હું અંગ્રેજી ભણ્યો નહિ, તેથી પેઢીનો પત્રવ્યવહાર પારકા પાસે કરાવવો પડે છે, કાંઈ લખવા-વાંચવાનું હોય તો ખીજની રાહ જોવી પડે છે. ત્રીજ પાસે પેઢીની ખાનગી વાત ઉઘાડી થઈ જાય છે, માટે ધ્યાન દઈને ભણો, કે જેથી એવો વખત તમારે ન આવે ? અમને તો ભણાવનાર ન મળ્યા તે ભોઠ રહ્યા પણ તમને તો આટલી સગવડ છે, છતાં આટલા બધા બેદરકાર કેમ રહો છો ?’ એવું તમને તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં થાય છે ? ત્યાં બાપને અંગ્રેજી ભણાવ્યું નહિ તેનું જેટલું દુઃખ છે, તેટલું દુઃખ તમને તત્ત્વજ્ઞાન મળ્યું નથી—એનું છે ખરું ? અને, ત્યાં અંગ્રેજીના ભણતરની જેટલી જરૂર લાગે છે, તેટલી જરૂર તમને તત્ત્વજ્ઞાનની લાગે છે ખરી ?

તમે જે ખરેખરા ધર્મના રંગી હોત, તો તમે તત્ત્વજ્ઞાનને મેળવવાની મહેનત કરી હોત; એમ થયું હોત કે—સફલાગ્ને માર્ગ ઊંચો મળ્યો. છતાં રહી ગયા ? અને જે તમને એમ લાગ્યું હોત, તો તમારાં છોકરાંઓનો પાક આવો તો ન જ પાકત. તમારાં સંતાનો તત્ત્વજ્ઞાનથી રહિત રહે છે, તેમાં તમારો પણ મોટો દોષ છે; અને એ દોષ પણ તમને આજે બહુ દોષ રૂપ લાગતો નથી, કારણ કે—તમારા હૈયામાં તત્ત્વજ્ઞાનને સંપાદન કરવાની જેવી તાલાવેલી જાગવી જોઈએ, તેવી તાલાવેલી જાગી નથી.

ભણેલો પહેલાં પોતાને ઓળખે :

જીવાદિ તત્ત્વોનું જ્ઞાન હોય, પણ જે તે નિશ્ચયાત્મક ન હોય તો તે પણ વસ્તુતઃ જ્ઞાન નથી પણ અજ્ઞાન છે. જીવાદિ પદાર્થોને, તે જેવા સ્વરૂપના છે, તેવા સ્વરૂપે જાણવા અને માનવા, એ સમ્યક્ત્વ છે એવું સમ્યક્ત્વ બહુ કિંમતી છે. ભગવાને કહ્યું છે તે જ સાચું છે—એમ માનવું, એ ભગવાનના નિશ્ચયને પોતાનો નિશ્ચય ખનાવવા જેવું છે; અને એથી, ભગવાને કહ્યું છે તે જ સાચું છે—એમ હૃદયપૂર્વક સ્વીકારનારમાં પણ સમ્યક્ત્વ હોય. આવો સમ્યક્ત્વ પણ, સંયોગાનુસાર, ભગવાને જીવાજીવાદિ તત્ત્વોના વિષયમાં શું કહ્યું છે, તેનો અભ્યાસ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યા જ કરે.

જીવાદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપ વિષે જે નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન ધરાવતો હોય, તેને પોતાનાં પરિણામોની રક્ષા કરતાં આવડે. સાચું ભણેલો, પોતાને ઓળખે. પોતે કયા ભાવમાં બેઠો છે, તે એ જાણી શકે. અવિરતિ આદિના યોગે આત્મામાં કેવાં કેવાં પરિણામો પ્રગટે છે—એનું જ્યારે વર્ણન ચાલે, ત્યારે એ ખુશ થાય કે—જ્ઞાની મારા અંતર સુધી પહોંચી ગયા છે. અવિરતિનું જોર શું કરે, કષાયોનું જોર શું કરે, એ વગેરેને લગતી જ્ઞાનીઓએ કહેલી વાતો, એને અનુભવગમ્ય બને.

જ્ઞાન એ પોતાને ખરા સ્વરૂપમાં ઓળખાવનારી ચીજ છે. જેનું જ્ઞાન સાચું, તે સૌથી પહેલાં પોતાને ઓળખે. તમારી માંદગીની પહેલી ખબર કેને પડે ! તમને કે બીજને ! જ્ઞાન ઓછું હોય, તો

પોતાની મહંગીના પ્રકારાદિને જાણી શકાય નહિ, પણ માંદગીની અસરને તો મહેલો પોતે જ જાણી શકેને ! જ્ઞાન, પોતાના દોષોને જાણવા, પોતાના ગુણોને જાણવા તથા પોતાના દોષોને કાઢવા અને પોતાના ગુણોને પ્રગટાવવાને માટે છે. આજે માટે ભાગે તત્ત્વોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી; અને જેઓ લણેલા છે તેઓ પણ માટે ભાગે સ્વસ્થતરને ઉપયોગ ખીજઓના દોષોને શોધવામાં કરે છે. પોતાના દોષોને જોવાનું મન થાય નહિ અને ખીજના દોષોને જોવાનું મન થાય, ત્યાં શું માનવું પડે ? લણેલો નહિ લણેલો—એ પોતાના દોષોને જોવાને બદલે; માત્ર પારકા દોષોને જ કેમ જુએ ? એથી જ કે— આડે મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન બેઠું છે.

કયા જીવોમાં મિથ્યાત્વના પાંચેય પ્રકારો સંભવે ?

* આભિગ્રહિક, અનાભિગ્રહિક, આભિનિવેશિક, સાંશયિક અને અનાલોગ—એમ પાંચ પ્રકારો મિથ્યાત્વના છે, એવું શાસ્ત્રે કહ્યું છે. મિથ્યાત્વના પાંચ પ્રકારોમાં, મિથ્યાદષ્ટિ એવા સઘળા જીવોનાં મિથ્યાત્વોનો સમાવેશ થઈ જ બળ્ય છે. જીવ ભવ્ય હોય, દુર્ભવ્ય હોય, એકેન્દ્રિય હોય, વિકલેન્દ્રિય હોય કે પંચેન્દ્રિય હોય; પંચેન્દ્રિયમાં પણ નારક હોય, તિર્યંચ હોય; મનુષ્ય હોય કે દેવ હોય; પરંતુ સમસ્ત લોકમાં જેટલા મિથ્યાદષ્ટિ જીવો છે, તે સઘળા જીવોનાં મિથ્યાત્વોનો સમાવેશ, આ પાંચ પ્રકારનાં મિથ્યાત્વોમાં થઈ જ બળ્ય છે. આમ છતાં પણ, એ વાત લક્ષ્યમાં રાખવાની છે કે—મિથ્યાત્વના આ પાંચેય પ્રકારો, સઘળા જ મિથ્યાદષ્ટિ જીવોમાં સંભવિત છે, એમ માનવાનું નથી.

* एतच्च पंचप्रकारमपि मिथ्यात्वं भवत्यनां भवति । अभिव्यानां स्वाभिग्रहिक-
अनालोगं चेति द्वे एव मिथ्यात्वे स्याताम्, न त्वनाभिग्रहिकादिनि श्रौणि; अनाभि-
ग्रहिकस्य विनिष्ठनवध्वाततया मलात्पतामिमितकत्वाद्, आभिनिवेशिकस्य च क्वापन्न-
वर्तनविकत्वाद्, सांशयिकस्य च सक्रमप्रवृत्तिनिवृत्तनत्वाद्, अशक्यानां च नाधितार्थे
मिथ्यात्वमेव प्रवृत्तेः, अत एव भव्याभक्यत्वशङ्काऽपि तेषां द्विविधा, तदुक्तान्चारटीक्याम्
“अशक्यस्य भव्याभक्यत्वशङ्काया अभावद्” इति ॥ ८ ॥

—ધર્મપરીક્ષા શ્લોક ૮ ની ટીકા.

આમ તો, કોઈ પણ જીવને મિથ્યાત્વનો ઉદય હોય, તો પણ તે જીવને આ પાંચ પ્રકારનાં મિથ્યાત્વોમાંથી માત્ર એક જ પ્રકારના મિથ્યાત્વનો ઉદય હોઈ શકે છે; પાંચિય પ્રકારનાં મિથ્યાત્વોનો ઉદય એકી સાથે એક જ જીવમાં, હોઈ શકતો જ નથી; પરંતુ, એ વસ્તુ સંલલિત છે કે—એક પ્રકારનું મિથ્યાત્વ જાય અને અન્ય પ્રકારનું મિથ્યાત્વ ઉદયમાં વર્તે. અનાલોગ જાય ને આલિંગ્યહિક ઉદય પ્રાપ્ત થાય, એ બને; આલિંગ્યહિક જાય ને અનાલિંગ્યહિક ઉદય પ્રાપ્ત થાય, એ બને; અનાલિંગ્યહિક જાય ને સાંશયિક ઉદયગત થાય, એ બને! મિથ્યાત્વના આ ચાર પ્રકારોમાં તો આવા પ્રકારોની પરસ્પર હેરફેરી થાય, એ બનવા બેગ છે; પરંતુ આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વનો ઉદય તો, સમ્યગ્દર્શનના વમન પછીથી જ સંલલે છે.

સમ્યગ્દર્શનને વમનરા આત્માઓને જ હોઈ શકે તો તાત્કાલિક આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વનો ઉદય હોઈ શકે. આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વ માત્ર લવ્ય જીવોને માટે જ સંલલિત છે અને તે લવ્ય જીવો પણ એવા, કે જે લવ્ય જીવોનો સંસારકાળ ગમે તેટલો લાંબો હોય, તો પણ તે અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત કાલથી તો અવકચ્ચેવ ઓછો હોય! એટલે સમ્યગ્દર્શન નહિ પામેલા જે જીવોનો સંસારકાળ માત્ર અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત કાલ જેટલો જ શેષ છે—એવા લવ્યોને અને ચરમાવર્તને પામેલા લવ્યોને, ચરમાવર્તને નહિ પામેલા લવ્યો, કે જેઓ દુર્લભ્યો તરીકે પણ ઓળખાય છે—તેઓને, અતિલવ્યોને અને અક્ષલવ્યોને, એ બધાય જીવોમાંથી એક પણ જીવને માટે આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વનો ઉદય સંલલિત જ નથી. આથી, સમગ્ર સ્ત્રીતિએ કહેવું હોય તો એમ કહી શકાય કે—પાંચિય પ્રકારોનું મિથ્યાત્વ બે સંલલિત હોય, તો તે માત્ર લવ્ય જીવોને માટે જ સંલલિત છે. માત્ર લવ્ય જીવોમાં જ, કોઈ વખતે મિથ્યાત્વનો કોઈ પ્રકાર, તો કોઈ વખતે મિથ્યાત્વનો અન્ય પ્રકાર એક પાંચિય પ્રકારનાં મિથ્યાત્વનો ઉદય સંલલિત બની શકે છે.

લવ્ય જીવોમાં પણ, જાતિલવ્ય જીવોને માટે તો, અનાલોગ નામના એક પ્રકારનું જ મિથ્યાત્વ સંલવિત છે અને દુર્લભ તથા અલવ્ય તરીકે ઓળખાતા જીવોને માટે, અનાલોગિક અને આભિગ્રહિક એમ બે પ્રકારનાં મિથ્યાત્વ સંલવિત છે; ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તના પહેલા અર્ધ લાગથી કાંઈક વિશેષ કાલ સુધી લવ્ય જીવોને ચાર પ્રકારનાં અને તે પછીના કાલમાં લવ્ય જીવોને પાંચ પ્રકારનાં પણ મિથ્યાત્વ સંલવિત છે. લવ્ય જીવોને માટે પાંચેય પ્રકારો આ રીતિએ સંલવિત હોવા છતાં પણ, મિથ્યાત્વનો ત્યાગ અને તેનો ક્ષય પણ લવ્યાત્માઓને માટે જ સંલવિત છે.

લવ્યોને મિથ્યાત્વના પાંચેય પ્રકારો અને અલવ્યોને માત્ર બે જ પ્રકારો સંલવે-તેનું કારણ શું !

સં અલવ્યોનું મિથ્યાત્વ બે પ્રકારનું અને લવ્યોનું મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારનું હોઈ શકે, એનું કારણ શું !

લવ્ય જીવોનું અને અલવ્ય જીવોનું મિથ્યાત્વ અનાદિકાલીન છે. અનાદિ નિગોદમાં રહેલા જીવો લવ્ય હોય કે અલવ્ય હોય, તે જીવોને અનાલોગ નામના મિથ્યાત્વ સિવાયનું કોઈ મિથ્યાત્વ હોતું જ નથી, સાક્ષાત્ અથવા તો પરમ્પરાએ પણ તત્ત્વની અપ્રતિપત્તિ, એ અનાલોગ મિથ્યાત્વ છે. એકેન્દ્રિયાદિ જીવો, કે જે જીવો અવ્યકત દશાવાળા હોય છે, એ જીવોને અથવા તો એવા મુગ્ધ જીવો, કે જેઓને તત્ત્વ શું અને અતત્ત્વ શું-એવા પ્રકારનો અધ્યવસાય થવો એ શક્ય નથી, એવા જીવોને અનાલોગ મિથ્યાત્વ હોય છે. એટલે કે-જેમનામાં વિચારવાની શક્તિ જ નથી, એવા જીવોને જે મિથ્યાત્વ હોય છે, તે અનાલોગ મિથ્યાત્વ છે.

સં માસ-તુષ મુનિ જેવા તો મુગ્ધ જીવોમાંના જ ગણાય ને ? છતાં એમને સમ્યગ્દષ્ટિ કેમ માન્યા, એમ તમારું પૂછવું છે ને ? * માસતુષ મુનિ મુગ્ધ જીવ હતા, એમ કદાચ માની લઈએ,

* યશ્વાગીતાર્થો ગીતાર્થનિશ્ચિતો માષતુષાદિકલ્પઃ પ્રજ્ઞાપાટવાભાવાદનાકલિતતત્ત્વ એવ સ્વાભિગતાર્થ જૈનક્રિયાકદમ્બકરૂપં શ્રદ્ધતે તસ્ય સ્વાભ્યુગતાર્થધ્વજ્ઞાનં નાપ્રજ્ઞપનીયતાપ્રયોજકમ્, અસદ્ગ્રહણકર્યભાવાત્, કિન્તુ ગુણવંદાજ્ઞાપ્રામાણ્યમૂલત્ત્વેન ગુણક્ત્વ પારતન્ત્ર્ય-પ્રયોજકમિત્યપ્રજ્ઞાપનીયતાપ્રયોજકત્વવિશેષણાન્ન તન્નાતિભ્યાસિઃ ।

—ધર્મપરીક્ષા, શ્લોક ૮ ની ટીકા.

તોય એ ગીતાર્થનિશ્ચિત * ઉતા-એ વાતને ભૂલવી બેઠાંએ નહિ. સાક્ષાત્ રીતિએ તેમને તત્ત્વની પ્રતિપત્તિ થઈ નહોતી, પણ તેઓ ગીતાર્થ-નિશ્ચિત ઉતા, એટલે પરંપરાએ પણ તેઓને તત્ત્વની પ્રતિપત્તિ તો હતી જ, એમ માનવું પડે. એમને તત્ત્વાતત્ત્વનું વિશેષ જ્ઞાન નહોતું, પણ એમની નિશ્રા સારી હતી; અને, એમનો જ્ઞાનસંપાદનનો પ્રયત્ન કેવો હતો, તે તો આપણે બેઠાં આંચા છીએ. અહીં તો આપણે એ બેવું છે કે-અલભ્ય જીવોને મિથ્યાત્વ એ જ પ્રકારનું સંલવે અને લભ્ય જીવોને મિથ્યાત્વ પાંચેય પ્રકારનું સંલવે, તેનું કારણ શું? તેમાં, અનાલોગ મિથ્યાત્વ તો, લભ્ય જીવોને તથા અલભ્ય જીવોને પણ સંલવે, એ આપણે બેવું.

આ પછી, આલિંગ્યિક મિથ્યાત્વ પણ, લભ્ય જીવોને તથા અલભ્ય જીવોને સંલવે છે. આલિંગ્યિક મિથ્યાત્વ, જીવાદિ તત્ત્વોના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું વાસ્તવિક કોટિનું જ્ઞાન નહિ હોવા છતાં પણ, પોતે જે કાંઈ પણ એ વિષયમાં માની લીધું હોય, તેનો એવો આગ્રહ કે-એને ગમે તેવો સમજવનારો મળે અને એ એણે જે માન્યું છે તે એટું છે-એવું જણાવનારી લાખ યુક્તિઓ પણ એને આપે, તો પણ તે પોતાની માન્યતાના આગ્રહને તજે જ નહિ. આલિંગ્યિક મિથ્યાત્વના છ વિકલ્પો શાસ્ત્રોમાં વર્ણવાયા છે. * એક તો-આત્મા છે, એવું માને જ નહિ; આત્મા જેવી કોઈ વસ્તુ

* ' ગીતાર્થનિશ્ચિતાનાં માષ્ટુષાદિનાં ચ પ્રજ્ઞાપાટવા-ભાવાદિવેકરહિતાનામષિ ગુણવત્પારતન્ન્યાન્ન દોષ इति भावः ॥

—ધર્મસંગ્રહ ભા-૧, શ્લોક ૨૨ની ટીકા, ૫૩-૪૦

× ન્થિ ણ ણિન્ચો ણ કુણ્ઠ, કયં ણ વેઇઠ ન્થિ ણિન્વાણં ।

ન્થિ ય મોક્ષોવાઓ, આમિગ્ગહિમસ્સ છ વિઅપ્પા ॥ ૧. ॥

ળ્થિત્તિ । ૧. નારત્યેવાત્મા, ૨. ન નિત્ય આત્મા, ૩. ન કર્તા, ૪. કૃતં ન વેદયતિ, ૫. નાસ્તિ નિર્વાણમ્, ૬. નાસ્તિ મોક્ષેષાય હત્યામિપ્રહિત્ત્ય ચાર્વાકાદિદર્શન-પ્રવર્તકસ્ય પરપક્ષનિરાકરણપ્રવૃત્તદ્રવ્યાનુયોગસારસન્મત્યાદિપ્રન્યપ્રસિદ્ધાઃ ષટ્કલ્પાઃ, તે ચ સદાનાસ્તિક્યમયાનામભવ્યાનાં વ્યક્તાં એવેતિ કસ્તેષામામિપ્રહિત્ત્વે સંશય इति भावः ।

—ધર્મપરીક્ષા, શ્લોક ૬ તથા તેની ટીકા.

જ નથી, એમ કહે; બીજાં વિકલ્પ એ કે—આત્મા છે એમ માને, તો પણ આત્માને નિત્ય માને નહિ; ત્રીજાં વિકલ્પ એ કે—આત્મા એ પોતાના કર્મનો કર્તા છે, એમ માને નહિ; ચોથાં વિકલ્પ એ કે—આત્મા પોતાના કરેલા કર્મને પોતે જ લોગવે છે, એમ માને નહિ; પાંચમો વિકલ્પ એ કે—આત્માનો મોક્ષ થઈ શકે છે, એમ માને નહિ; અને છઠ્ઠો વિકલ્પ એ કે—આત્માના મોક્ષનો ઉપાય નથી, એમ માને. આવા વિકલ્પો અસંખ્યોમાં પણ પેઠા થઈ શકે છે.

આમ, આલિંગ્યલિંગ મિથ્યાત્વ પણ અલવ્યોને હોઈ શકે છે. અસંખ્યો સ્વર્ગાદિકના સુખના લોભે સંયમાદિતું પાલન કરનારા પણ બને છે, એટલે એ આત્માને માને, એ શક્ય છે; પરલોકને માને, એટલે આત્માની નિત્યતાને કબૂલ રાખે, એ શક્ય છે; મારા સંયમથી મને સ્વર્ગાદિકતું સુખ મળશે, એમ માને એટલે આત્માને કર્મનો કર્તા અને આત્માને પોતાના કર્મનો લોકતા પણ માને, એ શક્ય છે; પણ એ, મોક્ષને અને મોક્ષના ઉપાયને માને નહિ. જે અલવ્યોને માત્ર અનાલોગ મિથ્યાત્વ જ હોય છે—એવું માનવામાં આવે, તો એ જીવો સ્વર્ગાદિકના સુખના લોભે સંયમને ગ્રહણ કરે છે, એ વગેરે વાતોને માની શકાય નહિ. એ વખતે અલવ્ય જીવો અવ્યક્ત દશામાં નથી પણ વ્યક્ત દશામાં છે. આમ તમે સમજી શક્યા ને કે—અલવ્ય જીવોને અનાલોગ મિથ્યાત્વ અને આલિંગ્યલિંગ મિથ્યાત્વ, એ બે પ્રકારનાં મિથ્યાત્વો તો સંભવે જ છે ?

હવે આપણે એ પણ જોઈએ કે—બાકીના ત્રણ પ્રકારોનાં મિથ્યાત્વો અલવ્ય જીવોને કેમ સંભવી શકતાં નથી ? અનાલિંગ્યલિંગ મિથ્યાત્વવાળા જીવો, જીવાદિ તત્ત્વોનું બીજાંબીજાં જે કાંઈ સ્વરૂપ કહેતા હોય, તેને પણ સાચું માનનારા હોય છે. બધાં દર્શનો સારાં છે, એમ માને. એને, પોતે જે દર્શનમાં હોય તેનો પણ, પક્ષપાત ન હોય. આનું પક્ષપાતરહિતપણું મિથ્યાત્વ રૂપ મલની અદ્યતાના કારણે બને છે, બ્યારે અલવ્ય જીવોમાં મિથ્યાત્વ રૂપ મલનું અદ્ય-

પણું સંલવતું જ નથી. વળી, બધાં દર્શનો સારાં લાગ્યાં, એટલે એ જીવને, મોક્ષને તથા મોક્ષના ઉપાયને માનનારું દર્શન પણ સારું લાગ્યું ને ? અલબ્ધ તો મોક્ષને માનનારો બની શકે જ નહિ. અલબ્ધ તો મોક્ષ નથી જ, એવું માનનારો હોય; એટલે, એ અલબ્ધ જીવોમાં કદી પણ અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ સંલવે જ નહિ. સાંશયિક મિથ્યાત્વ પણ અલબ્ધ જીવોમાં સંલવે નહિ, કેમ કે—લગવાનના વચનની પ્રમાણિકતાના વિષયમાં સંશય હોવા છતાં પણ, તે ખોટું જ છે—એવા પ્રકારનો નિર્ણય, સાંશયિક મિથ્યાત્વવાળાને હોતો નથી; બ્યારે, અલબ્ધોને તો મોક્ષ વિષે શંકા પણ થાય નહિ.

અલબ્ધ જીવોને કદી પણ એવી શંકા પણ થાય નહિ કે—‘હું લબ્ધ હોઈશ કે અલબ્ધ હોઈશ ?’ કારણ કે—જે રીતિએ શાસ્ત્રોમાં લબ્ધત્વને અને અલબ્ધત્વને માનવામાં આવ્યું છે, તેવી રીતિનું લબ્ધત્વ અને અલબ્ધત્વ હોઈ શકે, એમ એ માને જ નહિ. આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ તો, અલબ્ધ જીવોને સંલવે જ નહિ, કેમ કે—અલબ્ધ જીવો કદી પણ સમ્યક્ત્વને પામતા જ નથી અને જે જીવો સમ્યક્દર્શનને પામ્યા પછીથી, કોઈ અર્થ વિશેષની બાબતમાં બાણવા છતાં પણ લગવાને ફરમાવેલા અર્થથી બિલટા અર્થના આગ્રહી બની બાય છે, તેઓના મિથ્યાત્વને જ આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. આમ, લબ્ધ જીવોને પાંચ પ્રકારનું અને અલબ્ધ જીવોને બે પ્રકારનું મિથ્યાત્વ સંલવે છે.

જૈન કહેવાતો પણ જો પોતાના કુલાચારથી આગમ-પરીક્ષાને બાધત કરે તો તે મિથ્યાદષ્ટિ છે : *

પાંચ પ્રકારનાં મિથ્યાત્વોમાં પહેલું આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ છે. અનેક વિદ્યાઓના બાણ અને તર્કમાં ભલભલાને હંકારી શકે એવી યુદ્ધિવાળા માણસોમાં પણ જો આભિગ્રહિક પ્રકારનું મિથ્યાત્વ હોય છે, તો તે તેમને સમ્યક્ત્વને પામવામાં બહુ જ બાધકારી નીવડે છે.

* યત્તુ નામ્ના જૈનોઽપિ સ્વકુલાચારેણૈવાગમપરીક્ષાં વાધતે, તસ્યાભિગ્રહિકસ્ત્વનેષ, સમ્યક્દશોઽપરીક્ષિતરક્ષપાતિસ્ત્વાયોગત્ ॥ ધર્મસંગ્રહ ભા-૧,

શ્લોક ૨૨ ટીકા, પૃષ્ઠ ૪૦.

વ્યવહારથી જૈન ગણતાઓમાં પણ, આ આલિંગ્યલિંગ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ હોઈ શકે છે. આજે જેઓ એમ માની બેઠા છે કે— ‘અમે જૈન કુળમાં જન્મ્યા છીએ અને લગવાને કહેલી ક્રિયાઓ પૈકીની અમુક અમુક ક્રિયાઓ અમે કરીએ છીએ, એટલે અમે સંમકિતી છીએ.’—તેઓએ વિચાર કરવા જેવો છે. દેવ, ગુરુ અને ધર્મનું સેવન, કુલાચાર માત્રથી કરનારાઓમાં, કેટલીક વાર એવી આગ્રહશીલતા પણ હોય છે કે—આગમની વાત પણ, જો એ માનતા હોય એથી વિરુદ્ધ થતી હોય, તો તેઓ પોતાના કુલાચારને પ્રધાન પદ આપે, પણ આગમના વચનને પ્રધાન પદ આપે નાહ. કહી દે કે—‘આગમ ગમે તેમ કહેતું હોય, પરન્તુ અમારા કુળમાં આ પ્રમાણે મનાતું આવ્યું છે, માટે અમે તો આમ જ માનવાના અને આમ જ કરવાના.’ આવા આગ્રહી આત્માઓને પણ, જ્ઞાનીઓએ આલિંગ્યલિંગ પ્રકારના મિથ્યાત્વના સ્વામી કહ્યા છે.

સમ્યક્દર્શિ આત્માઓ કદી પણ અપરીક્ષિતના પક્ષપાતી હોતા નથી. તેમને કોઈ વાર અનાલોગથી ઊલટું સમજાઈ જાય—એ બંને અથવા તો જે ગુરુને ગીતાર્થ માનીને તે પ્રવર્તતા હોય, તે ગુરુ કાંઈકે ઊલટું સમજાવી દે અને એથી એને માની લે—એ બંને, પરન્તુ એમના હૈયામાં એક વાત બેઠી જ હોય કે—‘આ વાત લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહી છે, માટે સાચી છે અને એ માટે જ હું માનું છું.’ આવા જીવને જો કોઈ ‘લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ એવું ફરમાવ્યું નથી, પણ આમ ફરમાવ્યું છે.’—એમ સમજાવનાર મળી જાય, તો એ પોતાની માન્યતાનો આગ્રહ રાખે નહિ : કારણ કે—એણે પોતાને પણ સાચું માન્યું હતું, તે લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચન તરીકે સાચું માન્યું હતું. એની પરીક્ષા કેવી ? ‘આ, લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલું છે કે નહિ ? જો હા, તો એ સાચું અને જો ના, તો એ ખોટું.’ એમાં એને અનાલોગથી ખોટું સમજાઈ જાય અગર તો જેમના ઉપર એને એવો વિશ્વાસ હોય કે—આ ગુરુ જે કાંઈ કહે, તે લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલું જ કહે, પણ એથી ઊલટું તો કહે જ નાહ.—આવા ગુરુ કોઈ વાત

લગવાનના વચનને નામે ઊંધી ઠસાવી દે, તો એટલી ઊંધી માન્યતા થવા છતાંય, એનું સમ્યક્ત્વ જા્ય નહિ; પણ એનામાં અસદ્ આગ્રહ હોય નહિ. જ્યારે પણ એની પાસે વ્યાજબી રીતિએ લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચન તરીકે વાત મૂકીને, એને એ જે માને છે તે ખોટું છે, એમ કહેવામાં આવે, ત્યારે એ ‘પોતે માને છે તે લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવનું કહેલું છે કે આ કહે છે તે લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવનું કહેલું છે?’—એનો નિર્ણય કરવાનો પ્રયત્ન કરે. આવો જીવ, પોતાના કુલાચાર દ્વારા આગમની પરીક્ષાને બાધિત કરે નહિ. ‘અમારા ઘરમાં, અમારા કુળમાં તો આમ જ મનાતું આવ્યું છે, માટે અમે જે માનીએ છીએ તે સાચું જ છે.’—એમ એ કહે નહિ. એ તો કહે કે— ‘અમે જે માનીએ છીએ તે ખોટું છે, એવું જો લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના આગમથી સિદ્ધ થતું હોય, તો અમારી માન્યતા ખોટી અને લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે કહ્યું છે તે સાચું!’ પહેલો નિર્ણય જ એ કે—લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે કાંઈ જીવાદિ તત્ત્વોનું, દેવ-ગુરુ-ધર્મનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે જ સાચું છે! આ નિર્ણય થયો, એટલે અજ્ઞાણપણું હોવા છતાં પણ, નિશ્રા આવી ગઈ. હવે, એમાં કોઈ પ્રમાણિકપણે એવું સમજાવનાર મળે કે— ‘તમે તમારા કુલાચારથી આ પ્રમાણે લગવાનને કહ્યું છે એમ માનતા આવ્યા છો, પણ શ્રી જિનાગમ તો એથી ઊલટું કહે છે.’—તો, એ વખતે એ, એવું કહેનારની વાતને સાંભળે નહિ, એ બને નહિ; એવું કહેનારની વાતને સાંભળીને, એને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના પણ એ રહે નહિ; અને જો પોતાની માન્યતા વિષેની ભૂલ સમજઈ જાય, તો પોતાની એ ભૂલભરેલી માન્યતાને તજી દીધા વિના પણ એ રહે નહિ. પોતાની માન્યતાને કોઈ ભૂલભરેલી, એટલે કે—લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવના આગમથી ઊલટી છે એમ કહે, તો એ બાબતમાં નિર્ણય કરવાને માટે, જ્યાં જ્યાં પૂછવા જેવું લાગે, ત્યાં ત્યાં એ પૂછે ખરો; ખીજાઓ જે કાંઈ કહે, તેને વિચારે ખરો; પણ એની દષ્ટિ એ જ હોય કે—લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે કહ્યું હોય, તે જ સાચું છે અને એથી ખરે તે જ માનવું

છે ! એને એના કુલાચારનો કે કુલના યોગે થયેલી માન્યતાનો અસદ્ આગ્રહ હોય જ નહિ.

ઓઘ શ્રદ્ધા અને ગીતાર્થની નિશ્રામાં રહીને
અભણુ આત્માઓ પણુ તરી જાય :

આપણી વાત તો એ છે કે-જેટલા જન કહેવતા હોય, એટલા સમકિતી જ હોય, એમ કહેવાય નહિ. જન કુળમાં જન્મેલાને મિથ્યાત્વ કાઢવું અને સમ્યક્ત્વ પ્રગટાવવું, એ બહુ સુલભ છે, એમ જરૂર કહી શકાય, પરન્તુ, એ પણુ જો અસદ્ આગ્રહમાં પડી જાય અગર તો તત્વાતત્વને ભણવાની દરકાર જ ન કરે, તો સમ્યક્ત્વ પામે ક્યાંથી ? જેમ વ્યવહારમાં જેટલા વાણિયા એટલા શાહ કહેવાય છે, પણ જેટલા શાહ કહેવાતા હોય તે બધા શાહુકારીને સાચવે જ-એમ મનાય નહિ. કોઈ શાહ વાંચીને ૫,૦૦૦ ધીરે, તો ધીરેલી રકમ ગુમાવી બેસે, એમ પણ બને ને ? જેટલા ને શેઠ લખાય, તેટલા શ્રેષ્ઠ જ હોય, એવું નથી ને ? શેઠ તરીકે કોઈ તમારે ઘેર આવી ચઢે, તો તમે શું કરો ? આદર-સત્કાર કરો, જમાડો, બેસાડો, પણ એ ૫,૦૦૦ માગે તો શું કહો ? નામ-ઠામ વગેરે પૂછીને અને આને ધીરેલા જાય તેમ નથી-એવી ખાતરી કરીને, પછી જ ધીરવા હોય તો ધીરો ને ? તેમ, શ્રાવક-શ્રાવિકા વ્યવહારથી ચોથે-પાંચમે ગુણુસ્થાનકે અને સાધુ-સાધ્વી વ્યવહારથી છટ્ટે-સાતમે ગુણુસ્થાનકે ગણાય, પણ હૈયામાં તે ગુણુસ્થાનકના પરિણામ ન હોય અને મિથ્યાત્વ ઉદ્દયમાં વર્તતું હોય, તો ચોથે-પાંચમે અને છટ્ટે-સાતમે ગણાવા માત્રથી વળે શું ? વ્યવહારથી તમે સમકિતી ગણાતા હો તે વાત જુદી છે, પણ આપણે તો આપણા અન્તઃકરણને તપાસવું પડશે ને કે-આપણામાં સમ્યક્ત્વ પ્રગટ્યું છે કે નહિ ? આપણે આ વાતને સમજીએ અને સાવચેત બની જઈએ, તો નરકનાં કારણો ઉપર અંકુશ મૂકી શકીએ. વિવેકીને નરકે લઈ જવાને કોઈ સમર્થ નથી. વિવેકી બનવું હશે, તો જ્ઞાનીની નિશ્રાને સ્વીકારવી

પડશે અને અજ્ઞાનને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરવો પડશે. જેને આ સમન્વય, તેને સાધુનો ખપ બહુ પડે.

આજે તમારે સાધુનો ખપ કેટલો ? ગોચરી-પાણી આદિ વહોરાવવા પૂરતો ! પર્વતિથિ સાચવવા પૂરતો ! વ્યાખ્યાનાદિ સાંભળવા પૂરતો ! સાધુ પાસે કેવો માલ છે ? જગતમાં બીજા કોઈની પણ પાસે ન હોય, એવો માલ સાધુ પાસે હોય ને ? કારણ કે-સાધુ એટલે ભગવાને કહેલા આગમને જ સર્વસ્વ માનનારા ! આવા માલની તમને કેટલી કિંમત ? આભિગ્રાહિક કરતાં અનાભિગ્રાહિક સારો, કેમ કે-કોઈક વખતે ઠેકાણે પડી જાય. એવાને જ્ઞાની સાધુનો યોગ ઝટ ફળે, કેમ કે-એને અસદ્ આગ્રહ નથી. તમે અજ્ઞાન એટલે અભણ તો છો, પણ જ્ઞાની ગુરુની નિશ્રામાં છો કે નહિ ? કોઈ પણ ધર્મનું કામ ગુરુને પૂછ્યા વિના કરવું નહિ, એવો તમારો નિર્ણય છે ખરો ? ધર્મનું ગમે તે કામ હોય, પણ સદ્ગુરુ ના કહે તો તે નહિ કરવું અને હા કહે તો જ તે કરવું, એવું છે ખરું ? એવા અભણને પણ નિભાવાય. તમે કોઈ નાનો આડાઈ કરે તો તે પણ નિભાવી લો છો, કેમ કે-એની આડાઈ ઉપર પણ તમે કાબૂ રાખી શકો છો. અને મોટો જો અજ્ઞાન અને જીદી હોય, તો તમે પણ કહી દો છો કે-આમ ઘર ચાલે નહિ. મોટો બહુ આડાઈ કરે અને હડીલો થાય, તો મા-બાપ પણ કહી દે છે કે-આપણે છૂટા ! કેમ કે-બાળક, બહુ બહુ તો, સારી વસ્તુને બગાડી જાય, પણ મોટો આડો થાય તો તે કદાચ પેદીને પણ વેચાવે.

વિદ્યાભ્યાસ નાનપણથી કેમ શરૂ કરાવાય છે ? નાનો ગમે તેટલો તોફાની હોય, તોય કાબૂમાં રહી શકે એવો હોય છે માટે ! એને મન થાય ત્યારે નિશાળે મૂકવો, એવું કોઈ કહે તો ? તો તમે જ કહો કે-ભણી રહ્યો ! બાળકને પરાણે ભણાવાય, મોટાને નહિ ! આજે તો એવું નીકળ્યું છે કે-છોકરું બે-ત્રણ વર્ષનું થાય, ત્યારથી ભણાવવા માંડવું ! બાળકને કેળવવા માટે વધારે કેળવાયેલા બોધએ ! છોકરાને ૨૦ વર્ષનો થાય ત્યાં સુધી રખડવા દઈને પછી

નિશાળે મૂકો, તો એમાંનો કોઈ લણુ ખરો ! શિક્ષક કહેશે કે—આ એકડો કહેવાય, એટલે પેલો પૂછે કે—આને એકડો કેમ કહેવાય ? એકડો ઘુંટવાની વાત આવે, ત્યાંથી એ, શિક્ષકનું માથું પકવવા માંડે. ત્યારે સામાન્ય લણુતર માટે પણ, શિક્ષક કહે તે માને તેવો હોય તો જ ચાલે. બાલ્યકાળ એવો કે—વાળ્યો વળે. તેમ તે અલણુ પણ નભી જાય, તરી જાય, કે જે ગીતાર્થની નિશ્રામાં જ વર્તે. એનામાં વાળ્યો વળે એવો ગુણ જોઈએ.

કેટલાકો તો પ્રાયઃ એવા અજ્ઞાન છે કે—શાસ્ત્રની વાતમાં પણ પોતાની વાતની જીદ લઈને બેસે. સાધુની પાસે ધાર્યું કરાવવા મથે અને સાધુ હા કહે ત્યારે જ'પે, એવા પણ છે. શાસ્ત્ર જેમાં સમ્મત ન હોય, તેમાં સાધુ હા પાડે એવું તમે કહો તો તમે એમનું કહ્યું માન્યું કહેવાય કે તમારું કહ્યું સાધુએ માન્યું, એમ કહેવાય ? સાધુ ના કહે, તોય આ તો એની જ વાત કર્યા કરે કે—કાંઈક તો શોધી કાઢો ! પણ ન હોય તે શોધે ક્યાંથી ? વિશ્વાસ મૂકો વિચાર કરીને, તપાસ કરીને, પણ જેના ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો, તેની સામે જીદ થાય નહિ. શાસ્ત્રના નામે કહેલી વાતમાં ફેરફાર લાગે, તો વારંવાર પૂછી શકાય અને શાસ્ત્રના વચનથી બિલટું કહે છે—એવી ખાતરી થાય તો છોડી પણ દેવાય, પરંતુ એમાં પોતાની વાતનો—પોતાની માન્યતાનો અંશે પણ આગ્રહ ન જ જોઈએ.

અજ્ઞાન હો તો સદ્ગુરુ પાસે નાના બચ્યા જેના બની જાય. નાનાં બચ્યાં ગમે તેવાં તોફાની, તોય બચ્યાં તે બચ્યાં. મોટો તો ઝટ સવાલ કરે કે—આ બેઠો છે ને મને બિલો કેમ રાખો છો ? જો એને કહીએ કે—તારી ભૂલ છે, તો એ કહેશે કે ભૂલ સાબિત કરો ! નાનાં તો બેસ કહ્યે બેસી જાય. કદાચ આડાઈ કરે તો ધોલ માર્યે પણ રડીને બેસી જાય. તમે એવા છો ? ઓઘ શ્રદ્ધા અને ગીતાર્થની નિશ્રાથી તમે વર્તો, તો તમે અલણુ હોવા છતાં પણ તરી જાય; બાકી તો, તમારી શી ગતિ થાય—એ તમે જ વિચારી લો !

✱ આભિગ્રાહિક મિથ્યાત્વ :

અજ્ઞાન, એ ઘણું ખરાબ છે, પણ અજ્ઞાન સાથે આગ્રહ ભળે, એટલે તો એ ભારે ખાનાખરાળી કરી નાંખે. અજ્ઞાન અને આગ્રહ, એ બે ઉપર મિથ્યાત્વ જીવે છે. ખડુ અજ્ઞાન હોય તો, અગર ખડુ દુરાગ્રહ હોય, તો મિથ્યાત્વ સારી રીતિએ જીવે. જેને મિથ્યાત્વ ન જોઈએ અને સમકિત જોઈએ, તેણે આ બેયથી બચવું જોઈએ. આભિગ્રાહિક મિથ્યાત્વ કેને કહેવાય, તેને સ્પષ્ટ કરતાં પરમ ઉપકારી, વાચકશેખર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ ક્ષરમાવે છે કે—

* તત્ત્વોના સ્વરૂપના વિષયમાં જેને વાસ્તવિક પ્રકારનું જ્ઞાન નથી, એવા અજ્ઞાન જીવનું પોતપોતાના અભ્યુપગત અર્થનું એવું શ્રદ્ધાન, કે જેથી એના અભ્યુપગત અર્થથી ઊલટી વાતને તે સમજી શકે જ નહિ, એને આભિગ્રાહિક મિથ્યાદષ્ટિ જીવ કહેવાય. જે તત્ત્વને જાણતો નથી અને પોતે માનેલી વસ્તુની જેનામાં એવી દૃઢ શ્રદ્ધા છે કે—એની માન્યતા ખોટી હોવા છતાં પણ, એ માન્યતા ખોટી છે—એવું સમજવાને અવકાશ જ નથી; આવું જે મિથ્યાત્વ, તે આભિગ્રાહિક મિથ્યાત્વ કહેવાય. કુદર્શનના આગ્રહીઓ અને વિતંડાવાદીઓમાં પણ, આ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ હોય. ‘પોતે જે કાંઈ માને છે, તે સાચું જ છે.’—એમ માનીને ચાલે અને એથી ઊલટી વાત આવે તો એટલી શંકા પણ એને થાય નહિ કે—કદાચ મારું માનેલું ખોટું અને આનું માનેલું સાચું તો નહિ હોય ? આટલી પણ શંકા જો પેદા થાય, તો તો જિજ્ઞાસા પ્રગટે ને ? શંકા પડે, તો પોતાની માન્યતાનો આગ્રહ ઠીલો પડે અને સામાનું વિચારવાનું મન થાય. આ તો એવો આગ્રહી હોય કે—સામાની વાતને કદાચ સાંભળે અને વિચારે, તોય તે એ માટે જ સાંભળે અને વિચારે કે—આ વાતને કેવી યુક્તિથી ખોટી ઠરાવી શકાય ? સામાની વાતને સમજવી છે—

* તત્ત્વ આભિગ્રાહિકમ્ — અનાકલિતતત્ત્વસ્યા પ્રજ્ઞાપમીદતા પ્રબોજકસ્વસ્વાખ્યુ-
ધર્મપરીક્ષા શ્લોક ૮ ની ટીકા.

આગ્રહશ્રદ્ધાનમ્ ।

એવી ખુદ્ધિ નહિ, પણ સામાની વાતને 'ચેન કેન પ્રકારેણ' તોડવી છે—એવી ખુદ્ધિ એનામાં હોય. મિથ્યાત્વ જ્યાં સુધી આવું જોરદાર હોય, ત્યાં સુધી તો એને ગમે તેવો સારો યોગ મળે, તોય જીવ મિથ્યાત્વને કાઢીને સમ્યક્ત્વને પામી શકે નહિ.

જૈનની શ્રદ્ધા કેવા પ્રકારની હોય ?

અહીં કોઈ કહેશે કે—'શ્રી જૈનદર્શનમાં પણ પોતાના અભ્યુપગત અર્થની બાબતમાં શંકાદિ દોષોથી રહિત એવા શ્રદ્ધાનનું જ વિધાન કરવામાં આવ્યું છે, તેનું કેમ ?' આવું કોઈ પૂછે, તો કહી શકાય કે—જૈનની શ્રદ્ધા, એ વસ્તુતઃ સાચા તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધા છે, પણ પોતાના અભ્યુપગત અર્થની શ્રદ્ધા નથી. ધર્મવાદથી પરીક્ષા કરવા પૂર્વક તત્ત્વને સમજીને પોતે જે અર્થને અભ્યુપગત કર્યો હોય, તેની શ્રદ્ધા છે.

સં જૈનમાં એવું જ્ઞાન હોવું જોઈએ ને ?

જૈન તે કહેવાય, કે જેનામાં એવું જ્ઞાન હોય; અથવા તો, જે પોતામાં તેવું જ્ઞાન ન હોય, તો તેવા જ્ઞાનવાળા ગીતાર્થ મહાત્માની નિશ્રા જેણે સ્વીકારી હોય. માટે તો, આપણે એ વાત વિચારી આવ્યા કે—જે કહેવાતો જૈન પોતાના કુલાચારથી જ આગમપરીક્ષાને બાધિત કરે, તે જૈન પણ આભિગ્રહિક મિથ્યાદષ્ટિ છે.

જૈન તો શ્રી જિનાગમને જ પ્રમાણ કરનારો હોય. શ્રી જિનાગમને જાણે પણ નહિ અને શ્રી જિનાગમના જાણકારની નિશ્રાને સ્વીકારે પણ નહિ, છતાંય જે પોતાની માન્યતાનો આગ્રહી હોય, તે તો જૈન કહેવાતો હોય તો પણ, તે આભિગ્રહિક મિથ્યાદષ્ટિ છે. આમાં કોઈનોય પક્ષપાત ચાલે એવો નથી. જૈન ગણાતાઓમાં પણ કેટલાક ભેદો શાને અંગે છે ? પોતાના કુલાચારનો એવો આગ્રહ કે—શ્રી જિનાગમમાં એથી ઊલટી વાત નીકળે, તોય એ શ્રી જિનાગમને પ્રમાણ કરે નહિ, પણ પોતાના કુલાચારને જ પ્રમાણ કરે !

આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વવાળાઓએ, એટલે નિહવ આદિએ ચલાવેલા મતો પણ આજે વિદ્યમાન છે ને ? એ મતોના મૂળ પ્રરૂપકોને આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વ, પણ એ મતને માનનારાં કુલોમાં જન્મેલા અને એટલા માત્રથી જ એ મતની યોદ્ધા પણ વાતનો આગ્રહ ધરનારાને માટે શું કહેવાય ? એવાઓ જે શ્રી જિનાગમને વળગીને વિચાર કરે અને શ્રી જિનાગમના કથન દ્વારા નિર્ણય કરે, તો સાચી માન્યતાને પામી જાય ને ? પણ શ્રી જિનાગમની વાત તમે કહો અને એની સામે જે એ પોતાના કુલાચારનો જ આગ્રહ સેવે, તો શું મનાય ? જે વસ્તુની શ્રદ્ધા બેસી ગઈ, તેમાં કોઈ સમજવવા માંગે તો પણ સમજવાનો અવકાશ ન હોય, તો શું કહેવાય ? સમજવાની શક્તિ ન હોય તો ગીતાર્થને શોધવા જોઈએ. પણ આગ્રહ તો રાખવો ન જ જોઈએ અને, સમજવાની શક્તિવાળાએ તો સમજવાની તક મળે, તેને જતી ન કરવી જોઈએ.

આ તત્ત્વાર્થ લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલો છે અને લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો કદી પણ યોદ્ધા કહે નહિ, એવી સમજથી પોતે માનેલા અર્થનો જૈનો આગ્રહ સેવે છે. એમાં, આ તત્ત્વાર્થ લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલો નથી—એમ કોઈ કહે, તો શ્રી જિનાગમ મૌજૂદ છે, એને પ્રમાણ રાખીને વાતનો નિર્ણય કરે. જેનામાં એવી શક્તિ ન હોય, તે ગીતાર્થ ગુરુની નિશ્રાને શોધીને સ્વીકારે. તમે શામાં છો ? તુંગિયા નગરીના શ્રાવકો ઇન્દ્રોથી પણ છબ્યા છળાય નહિ એવા હતા. જીવાજીવાદિ તત્ત્વોનો એમને એવો બોધ હતો કે—ઈતર દર્શનવાળાની સાથે પણ તેઓ ધર્મવાદ કરી શકે. જેમનામાં એ શક્તિ ન હોય, તે સામાને ગીતાર્થની પાસે લઈ આવે; પરંતુ જે અજ્ઞાન પણ હોય અને ગીતાર્થનિશ્રિત પણ ન હોય, તેનું શું થાય ?

તત્ત્વજ્ઞાન, એ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનું સાધન છે :

તત્ત્વોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પણ સમ્યક્ત્વને પામવાનું સાધન છે.

* આત્મામાં સમ્યગ્દર્શન ગુણ નિસર્ગથી પણ પ્રગટે છે અને

અધિગમથી પણ પ્રગટે છે. મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ થવો, એ જ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનું કારણ છે, પરન્તુ એ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ જો નિસર્ગથી થાય તો તે જુદી વાત છે, આક્રી તો મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ એ પ્રયત્નસાધ્ય વસ્તુ પણ છે.

જીવાદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપનું સાચું જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયત્ન, એ સમ્યગ્દર્શન ગુણને પ્રગટાવવાનું સાધન છે. જેઓને સમ્યગ્દર્શન ગુણની પ્રાપ્તિ થઈ છે, તેઓ પણ તત્ત્વજ્ઞાન દ્વારા પોતાના સમ્યગ્દર્શન ગુણની નિર્મળતાને સાધી શકે છે. તત્ત્વોના સ્વરૂપનું સાચું અને નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન, વિરતિના પરિણામોને પેદા કરવામાં પણ ઘણું સહાયક નીવડે છે. જ્ઞાનીને સમ્યક્ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ પણ સુલભ છે, અને સમ્યક્ ચારિત્રનું નિરતિચાર પાલન પણ સુલભ છે, આથી જ, આપણે ત્યાં એમ પણ કહ્યું છે કે- પદમં નાળં તઓ દયા । દયાને પેદા કરવામાં અને દયાને પાળવામાં, તત્ત્વજ્ઞાન ખડું સહાયક નીવડે છે.

આવું જાણવા છતાં પણ, આપણામાં તત્ત્વોના સ્વરૂપને જાણવાની ઈચ્છા કેટલી ? તત્ત્વોના સ્વરૂપને જાણવાની તમે મહેનત કરેલી, પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના દોષે જ તમે તત્ત્વજ્ઞાનને પામી શક્યા નથી, એવું તમે કહી શકો તેમ છે ? અવસરે, જેટલી સમજવાની શક્તિ છે, તેટલું સમજવાને માટે હૈયું ખુલ્લું રહે છે ? કે પછી, જે કરીએ છીએ તે બરાબર છે, એમ હૈયે રાખી મૂક્યું છે ? એકલા અજ્ઞાન છે કે અજ્ઞાન હોવા સાથે આગ્રહી પણ છે ? જીવાદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપને નથી જાણતા, તેમ છતાં પણ, જીવાદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપને કોઈ જણાવે, તો જેટલી બુદ્ધિ છે, તેટલું સમજવાની તૈયારી છે કે

* જાણતે તન્નિવસમેણ ગુરોરધિગમેન વા ॥ ૧૭ ॥ પ્રકાશ ૧, શ્રી યોગશાસ્ત્ર. તન્નિસર્ગોદધિગમાદ્વા ॥ શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ. ૧, સૂ. ૩.

નહિ ? ખીબ બધામાં રસ આવે અને તત્ત્વની વાતમાં રસ ન આવે, એટલે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના દરબાબ બંધ છે, એમ માનવું પડે ને ?

પોતાનો ગુણ પણ

પોતાને ગમે નહિ :-

હમણાં હમણાંમાં ધર્મની બાબતમાં એવું વાતાવરણ સર્જાતું જાય છે કે-અજ્ઞાનમાં સુખ અને જ્ઞાનની બેદરકારી. તત્ત્વની વાતમાં બિતરકું, એ કેટલાકોને પંચાત જેવું લાગે છે. ધર્મની કોઈ પણ વાત નીકળે અને પોતે બાણતો ન હોય, તો જરા પણ શ્લોક વિના એમ કહી દે કે-‘આપણે તો દૂરથી નમસ્કાર કરવાનું રાખ્યું છે, એટલે નિરાંત છે. આ પૂબ કરીએ છીએ, કોઈ વાર મન થઈ જાય તો જ્યાં સાધુ મહારાજ હોય ત્યાં અપાસરે જઈ આવીએ છીએ અને જે બને તે ક્રિયા કરીએ છીએ. એમાં ઊંડા ઉતરીએ, તો આપણે આપણું ખોઈ બેસીએ.’ સઘળાં જ પાપોના મૂળ એવા મિથ્યાત્વને ટાળવાને માટે અને સઘળાય ધર્મોના પાયા સમાન સમ્યક્ત્વને પામવાને માટે, શાસ્ત્ર કહે છે કે-તત્ત્વજ્ઞાન મેળવીને, તત્ત્વોના સ્વરૂપના વિષયમાં સુનિશ્ચિત મતિવાળા બનવાની જરૂર છે; ત્યારે, આજના કેટલાક મૂર્ખાઓ તત્ત્વની વાતને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો, એમાં પણ પોતાની પાસે જે કંઈ હોય, તેને ખોઈ નાંખવા જેવું માને છે !

જ્ઞાન, એ તો આત્માનો ગુણ છે. એ ગુણના અભાવમાં અને એ ગુણને પામવાની બેદરકારીમાં સુખની કલ્પના આવે, ત્યારે વિચારો કે-મિથ્યાત્વ જીવને કેટલું બધું ભયંકર કોટિતું નુકસાન કરે છે ? પોતાનો ગુણ પણ પોતાને ગમે નહિ, એ ઓછું નુકસાન છે ? એવું નુકસાન મિથ્યાત્વ જ કરી શકે છે.

વ્યાખ્યાનના શ્રોતાઓ :

આજે વ્યાખ્યાનમાં શ્રોતાઓ આવે છે, તે કાં તો લેવાઈ ગયેલા નિયમનું પાલન કરવા, કાં તો ગતાનુગતિકપણે અને કાં તો કથાઓ સાંભળવા, પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થી હોઈને વ્યાખ્યાન સાંભળવાને માટે આવનારા કેટલા ? તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થી શ્રોતાઓ ઘટી ગયા, એટલે આજે વ્યાખ્યાનની પાટ ઉપર ગમે તે બેસી બધ છે અને ગમે તેને બેસાડી દેવાય છે. બે-ચાર ગ્રન્થ બેઈ લીધા, ૫-૫૦ કથાઓ યાદ કરી લીધી, થોડાક શ્લોકો કંઠસ્થ કરી લીધા, છાપાઓમાં આવતા કિસ્સાઓ બેવા માંડ્યા અને થોડાં ઓઠાં શોધી રાખ્યાં, -આટલું જ્ઞાન હોય અને થોડીક વાચાળતા હોય, તો આજના શ્રોતાઓ, એ પાટે બેસનારને માટે એવું સર્ટિફિકેટ ફાડે કે- 'શું મહારાજનું વ્યાખ્યાન ? શી છટા ? શ્લોક કેવા લલકારે ? કથામાં કેવો રસ પૂરે ? વ્યાખ્યાન તો ગળ્યું છે !' પણ કોઈ એવો તત્ત્વજ્ઞાનનો ભૂખ્યો સાંભળનાર મળે કે- 'મહારાજ ! આમાં તત્ત્વજ્ઞાન શું આવ્યું ?' એમ પૂછે ?

શ્રોતાઓ તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થી હોત, તો ગમે તે સાધુ પાટે બેસત નહિ અને પાટે બેસનાર તત્ત્વજ્ઞ બન્યા વિના રહેત નહિ. શ્રોતા તત્ત્વજ્ઞાનનો અર્થી હોય, એટલે એ તો એવા પ્રશ્નો પૂછે કે- અજ્ઞાનને જવાબ દેવો ભારે પડે. આગમ વંચાય ત્યારે બહુકાર શ્રોતા તો, ઝીણામાં ઝીણી બાબતો વિષેય પ્રશ્ન કરે. રોજનો શ્રોતા બહુશ્રુત છે, એમ એની વાત ઉપરથી લાગે. એ અવસરે કહી શકે કે- 'મેં આટલા આચાર્ય મહારાજને અને આટલાં આગમોને સાંભળ્યાં છે !' એને ઘણું યાદ હોય, કેમ કે-સાંભળેલું રોજ વિચારતો હોય. પહેલાંના કાળમાં, ઈતરો કથા કરવા બેસતા, ત્યારે બેઈ લેતા કે-સાંભળવા બેઠેલાઓમાં કોઈ આર્હત છે કે નહિ; કેમ કે-એ મૂંઝવી નાંખે એવો અને કુશળતાભર્યો પ્રશ્ન કરશે, એવી બીક રહેતી. આર્હત તત્ત્વજ્ઞ હતા, એટલે એમની આ આબરૂ હતી. એને કશું જ્ઞાન જ ન હોય, તે શું પૂછી શકે ? વ્યાખ્યાન શા

માટે છે ? તત્ત્વજ્ઞાન કરાવવા માટે ! તત્ત્વજ્ઞાન પણ મારકાને માટે નહિ, પણ પોતાને માટે પણ છે. કથામાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન આવે. કોઈ ધર્મકથા ધર્મના હેતુ વિના લખાણી નથી અને દરેકે દરેક કથા ધર્મનો હેતુ સરે એવી જ રીતિએ વાંચવી અને સાંભળવી જોઈએ. જ્યાં શ્રાવકો તત્ત્વજ્ઞ હોય છે, ત્યાં ઉન્માર્ગદેશકો ચૂપ થઈ જાય છે. આજના કાળમાં શ્રાવકોનો મોટો ભાગ તત્ત્વજ્ઞાનશૂન્ય બની ગયો છે; અને એથી પણ ઘણું નુકસાન થવા પામ્યું છે.

જીવતત્ત્વ અને અજીવતત્ત્વને કોઈએ પેદા કરેલ નથી પણ તે અનાદિકાળથી છે :

તમે તત્ત્વને નથી જાણતા, પણ તમે જે કાંઈ કરી રહ્યા છો, તેમાં તમને કોઈ સમજાવવા માંગે, તો તે સમજવાને માટે તમારું હૈયું ખુલ્લું છે કે નહિ ! તત્ત્વો કેટલાં છે ! સાત અગર નવ. જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સંવર, અંધ, નિર્જરા ને મોક્ષ—એ સાત તત્ત્વો અથવા પુણ્યને અને પાપને જુદાં ગણીએ તો કુલ નવ તત્ત્વો છે. કર્મ અજીવ છે, પણ જીવ એ અજીવમાં પકડાયેલો છે; અને એ માટે જ, જીવ અને અજીવ સિવાયનાં તત્ત્વોને પણ માનવાં પડે છે.

સં કર્મનો યોગ ન હોય, તો મોક્ષ તત્ત્વને માનવાની પણ જરૂર પડે નહિ ને ?

મોક્ષ એટલે શું ? આત્મા કર્મના યોગથી સર્વથા મુક્ત બને તે ! જે કર્મનો યોગ જ ન હોય, તો મોક્ષને પામવાની વાત જ રહે નહિ, એટલે મોક્ષ તત્ત્વને માનવાની જરૂર પડે નહિ. જેઓ આત્માના મોક્ષપર્યાયને માને છે, તેઓને આત્માની સાથેના કર્મના યોગને માનવો પડે અને એ કર્મનો યોગ જ આત્માનો મોક્ષપર્યાય પ્રગટ થવામાં અન્તરાય કરનારો છે—એમ પણ માનવું પડે. આમ તો, જીવ અને અજીવ—એમ માત્ર બે પ્રકારનાં જ તત્ત્વો આ જગતમાં વિદ્યમાન છે. કોઈ પણ વસ્તુનો સ્વતન્ત્રપણે વિચાર કરો, તો લાગે કે—કાં તો એ જીવ છે, કાં તો એ અજીવ છે.

આ બંને તત્ત્વો કોઈનાં બનાવેલાં છે કે વગર બનેલાં જ હતાં? જીવને કે અજીવને કોઈએ પેદા કરેલ છે? નહિ જ. જો જીવનેય કોઈએ પેદા કર્યો હોય અને અજીવનેય કોઈએ પેદા કર્યું હોય, તો એ પેદા કરનાર જીવ હતો કે અજીવ હતો? જો પેદા કરનાર જીવ હોય, તો જીવ હતો જ—એમ નક્કી થઈ જાય છે અને અજીવ તત્ત્વ હતું—એમ પણ નક્કી થઈ જાય છે; કારણ કે—એકલો જીવ અજીવને પેદા કરે, એ બને શી રીતિએ! બીજી વાત, જે જેમાં ન જ હોય, તે તેમાંથી પેદા થાય, એ બને શી રીતિએ! એટલે, એક જીવ હતો અને એણે બીજા જીવોને પેદા કર્યા એ પણ બને નહિ.

કેટલાક કહે છે ને કે—ઈશ્વરે બધા જીવોને પેદા કર્યા? * તો બધા જીવોને પેદા કરનારો ઈશ્વર, દેહધારી હતો કે દેહ વિનાનો હતો, જે દેહધારી હોય તે કર્મથી યુક્ત જ હોય અને જે દેહધારી ન હોય તે કદી પણ જગતની રચના કરી શકે નહીં. વળી બીજા પ્રશ્ન એ થાય છે કે ઈશ્વર શુદ્ધ હતો કે અશુદ્ધ હતો? જે અશુદ્ધ હોય, તેને ઈશ્વર કહેવાય નહિ અને જે શુદ્ધ હોય, તેનામાં પેદા કરવાપણું સંભવે નહિ. વળી ત્રીજા પ્રશ્ન એ થાય છે કે ઈશ્વર સ્વતંત્ર હતા કે પરતંત્ર? જો પરતંત્ર હોય તો એમનામાં ઈશ્વરપણું ઘટી શકે નહીં અને સ્વતંત્ર હતા તો એમને જીવો બનાવવાની જરૂર શું પડી? કદાચ કોઈ કહેશે કે લીલા (આનંદ) માટે બનાવ્યા, તો જેનામાં રાગ કે દ્વેષ ન હોય, તેનામાં લીલા હોય? લીલા કરવાનું મન થાય, એ રાગ છે ને? જેનામાં રાગનો અંશિય ન હોય, તેને વળી લીલા કરવાનું મન થાય શી રીતિએ? અને, જો રાગ હતો એમ માનીએ, તો રાગીને ઈશ્વર મનાય શી રીતિએ? માટે, ઈશ્વરે જીવોને પેદા કર્યા છે, એવું કહેનારાઓને તત્ત્વનું સાચું જ્ઞાન જ નથી.

* અદેહસ્ય જગત્સર્ગે પ્રવૃત્તિરપિ નોચિતા ।

ન ચ પ્રયોજનં કિંચિત્ સ્વાતન્ત્ર્યાન્ન પરાજ્ઞયા ॥ ૨ ॥

ક્રીડયા ચેતપ્રવલ્લેત, રાગવાન્ સ્યાત્ કુમારસ્વત્ । x x ॥ ૩ ॥

શ્રી વીતરાગ સ્તોત્ર, પ્રકાશ ડમે।

જીવ તત્ત્વને અને અજીવ તત્ત્વને કોઈએ બનાવેલ નથી, પણ એ બંને તત્ત્વો અનાદિકાળથી છે જ, કેમ કે—નહોતાં તો ઉત્પન્ન થયાં શી રીતિએ એ સવાલ આવીને ઊભો જ રહે છે. તમે જે તત્ત્વ-જ્ઞાનને પામ્યા હો, તો તત્ત્વોના સ્વરૂપનો આમ વિચાર કરી શકો ને ?

જીવ અને કર્મનો યોગ
પણ અનાદિકાળથી છે :

જીવ અને અજીવ, એ બંને તત્ત્વો જેમ અનાદિકાળથી છે, તેમ જીવ અને અજીવ તત્ત્વનો, એટલે જીવ અને કર્મનો યોગ પણ ક્યારથી છે ? અનાદિથી જ છે. ‘પહેલાં જીવ શુદ્ધ હતો અને પછી કર્મના યોગવાળો બન્યો.’—એમ માનવું હોય, તો શુદ્ધ એવો પણ જીવ, કર્મના યોગવાળો એટલે અશુદ્ધ જીવ બન્યો શાથી ? જે જીવમાં રાગ-દ્વેષ કે અજ્ઞાન આદિ કાંઈ જ ન હોય અને જે જીવ તદ્દન શુદ્ધ સ્વરૂપવાળો હોય, એ જીવ કર્મના યોગવાળો બની શકે જ નહિ, કારણ કે—એમ માનવામાં, કોઈ પણ પ્રકારનો કાર્ય-કારણ ભાવ ઘટી શકતો નથી.

જે અશુદ્ધ હોય, તે જે એનામાં શુદ્ધ થવાની યોગ્યતા હોય તો શુદ્ધ બને—એ બને, પણ જેને કોઈ પણ પ્રકારનું કારણ નથી, એટલે કે જે જીવ શુદ્ધ સ્વરૂપવાળો છે, તે અશુદ્ધ સ્વરૂપવાળો બને—એ શક્ય જ નથી. સચ્ચિદાનંદમય એવું જેવું સ્વરૂપ છે અને જેને શરીર, ઇન્દ્રિયો આદિ કાંઈ જ નથી, એ જીવ કર્મના યોગવાળો બન્યો, એવું કોઈ કહે તો એણે એ જીવ કયા કારણે કર્મના યોગવાળો બન્યો, એ સમજાવવું જોઈએ ને ? શુદ્ધ જીવના લક્ષણમાં એવી એક પણ બાબત છે જ નહિ, કે જે શુદ્ધ જીવને કર્મના યોગવાળો બનાવી શકે. રાગ નહિ, દ્વેષ નહિ, અજ્ઞાન નહિ, ઇન્દ્રિયો નહિ, એવો જીવ કર્મના યોગવાળો બની શકે ખરો ?

સ૦ નહિ જ !

એટલે પણ જેમ જીવના અને અજીવના અસ્તિત્વને અનાદિકાલીન માનવું પડે, તેમ જીવ સાથેના કર્મના યોગના અસ્તિત્વને પણ અનાદિકાલીન જ માનવું પડે. આપણો આત્મા અત્યારે કર્મના યોગવાળો છે ને ? હા. ક્યારથી આપણો આત્મા કર્મના યોગવાળો છે ? અનાદિકાળથી. આમ માન્યું, એટલેય જીવનું અસ્તિત્વ અને અજીવનું અસ્તિત્વ અનાદિકાલીન છે, એ વાત આવી ગઈ. આપણે કદી પણ નહોતા અને પેઠા થયા છીએ-એવું નથી; આ જગત્ કદી પણ નહોતું અને પેઠા થયું છે-એવું પણ નથી, તેમ જ; આપણે પહેલાં શુદ્ધ જ હતા અને પછીથી કર્મના યોગવાળા બનવાથી અશુદ્ધ બની ગયા-એમ પણ નથી. જીવનું અસ્તિત્વ પણ અનાદિકાળથી છે. અજીવનું અસ્તિત્વ પણ અનાદિકાળથી છે અને જીવ તથા કર્મના યોગનું અસ્તિત્વ પણ અનાદિકાળથી છે !

જીવ અને અપેક્ષાએ અજીવ પણ નિત્ય છે અને અનિત્ય પણ છે.

જીવ અને અજીવનું અસ્તિત્વ જેમ અનાદિકાળથી છે, તેમ જીવ અને અજીવનું અસ્તિત્વ રહેવાનું કયાં સુધી ? કોઈ કાળ એવો નથી જ આવવાનો, કે જે કાળમાં અજીવનું અસ્તિત્વ મીટી જ જતું હોય, તો એ જાણ કયાં ? જો કયાંય પણ જાણ-એમ માનીએ, તોય એનું અસ્તિત્વ તો રહ્યું ને ? એટલે, જીવ પણ નિત્ય છે અને અજીવ પણ નિત્ય છે. ત્યારે જીવ જન્મ-મરણને પામે છે અને અજીવ દ્રવ્યો ઉત્પન્ન થતાં તથા વિનાશ પામતાં દેખાય છે, તેનું શું એ, જીવનાં અને અજીવનાં અવસ્થાન્તરો છે.

જીવદ્રવ્ય અને અજીવદ્રવ્ય અનાદિકાલીન છે, નિત્ય છે, પણ એનાં અવસ્થાન્તરો થયા જ કરે છે. જીવ અહીં જન્મ્યો તે કયાંકથી મરીને આંચો અને અહીં જીવ મર્યો, એટલે અહીંથી સ્વાના થઈને

તે ક્યાંક પણ ઉત્પન્ન થયો. વસ્તુતઃ જીવ જન્મતો પણ નથી અને મરતો પણ નથી. શરીરની હેરફેરી થાય, તેને જન્મ-મરણ કહેવાય છે. અજીવમાં પણ તમે જુઓ કે-અજીવના સમૂહથી બનેલી એક ચીજ નાશ પામે છે, પણ એનો અર્થ એટલો જ કે-એ અવસ્થામાં ગોઠવાયેલા અજીવોના અંશો વિખરાઈ ગયા. મકાન પડી જાય, પણ મકાન બનવામાં યોગ પામેલ જે અજીવ આજુઓ હોય, તે કાંઈ નાશ પામી જાય ? નહિ જ. ત્યારે એ આજુઓ અવસ્થાન્તરને પામ્યાં, એટલું જ કહેવાય ને ? આ વસ્તુને જે સમજતો હોય, તે એમ જ કહે કે-અપેક્ષાએ જીવ નિત્ય પણ છે અને અપેક્ષાએ જીવ અનિત્ય પણ છે; એ જ રીતિએ, અપેક્ષાએ અજીવ નિત્ય પણ છે અને અપેક્ષાએ અજીવ અનિત્ય પણ છે.

કર્મના યોગ-વિયોગ સંબંધી તત્ત્વો :

જીવ નિત્ય પણ છે અને અનાદિકાળથી કર્મના યોગવાળો પણ છે. એ કર્મનો કર્તા કોણ અને એ કર્મનો લોકતા કોણ ? જીવ પોતે જ પોતપોતાના કર્મનો કર્તા અને લોકતા છે. કોઈ જીવ, કોઈનાય કર્મનો કર્તા બની શકતો નથી, એટલે પોતાના કર્મનો જીવ પોતે જ કર્તા છે.

જીવ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં કર્મોને જે દ્વારા ઝડપી કરે છે, તે આશ્રવ કહેવાય છે; અને જીવ કર્મોને ઝડપી કરતો અટકે, એ સંવર કહેવાય છે. શુભ આશ્રવ, તે પુણ્ય કહેવાય અને અશુભ આશ્રવ, તે પાપ કહેવાય. આત્મા જે કર્મોને ઝડપી કરે, તે કર્મો પહેલાંનાં કર્મોની સાથે ભળે છે, એને બંધ કહેવાય છે; અને આત્માથી કર્મ વિષ્ણુટાં પડે, એ નિર્જરા કહેવાય છે. આ તત્ત્વોને, શાસ્ત્રોમાં વિસ્તારથી મહાપુરુષોએ વર્ણવેલાં છે અને જે વિવેકપૂર્વક સમજીને વિચારાય, તો આની વિચારણા પણ ઘણાં કર્મોને અપાવનારી નીવડે છે.

જીવને અનાદિકાળથી કર્મનો યોગ છે, પણ જીવનાં કર્મોમાં ફેરફાર થયા કરે છે. જૂનાં જામ, નવાં બંધાય, એ કામ ચાલ્યા જ કરે છે. જો કર્મોમાં ફેરફાર થતો ન હોય, તો જીવનું ગત્યન્તર આદિ જે થાય છે, તે સંભવે નહિ. કર્મોમાં ફેરફાર થયા કરે છે, એટલે જો વ્યાજબી રીતિએ મહેનત કરવામાં આવે, તો આત્મા સર્વથા કર્મરહિત પણ બની શકે. એને મોક્ષ કહેવાય છે.

કર્મોની આવી સ્થિતિ આદિને સ્વતંત્રપણે તો અનન્તજ્ઞાનીએ જ જણાવી શકે અને એ કર્મોના યોગથી જીવને મુક્ત બનાવવાનો ઉપાય પણ, સ્વતંત્રપણે તો અનન્તજ્ઞાની સિવાય કોઈ બતાવી શકે જ નહિ, એ શંકા વિનાની વાત છે. ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ મોક્ષને પામવાનો માર્ગ પ્રગટ્યો છે, કારણ કે-એ જ એક માર્ગ જીવને માટે કલ્યાણકારી છે. આ બધી વાતોથી, શ્રાવકો, મોટે ભાગે અજાણ હોય નહિ ને ? રોજ ભગવાન શ્રી અરિહંતદેવને પૂજે, એટલે એ તારકોએ આપણા ઉપર-જગતના જીવ માત્ર ઉપર, શો ઉપકાર કર્યો છે, તે યાદ તો આવે ને ? એ જો યાદ આવે, તો પૂજામાં ઉલ્લાસ કેવો આવે ?

પૂજા કરતાં વિચાર આવે :

તમે બધા રોજ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા તો કરતા હોશો ને ? રોજ ત્રિકાળ પૂજા કરો છો કે એક કાળ પૂજા કરો છો ? રોજ ત્રિકાળ પૂજા નથી બનતી, માટે એક કાળ પૂજા કરતા હો-એમ પણ બને. પણ તમે પૂજા કર્યા વિના તો રહો નહિ ને ? ભગવાન શ્રી અરિહંતદેવ એવા ઉપકારી છે કે-એ તારકોનો ઉપકાર જો લક્ષ્યમાં આવી જાય, તો હૈયામાંથી એ તારકો વિસાર્યા પણ વિસરાય નહિ. તમને ભગવાનની પૂજા કરતાં શું યાદ આવે ?

સ૦ આ વીતરાગ હતા, એ વગેરે.

પણ વીતરાગ તો એ હતા ને ? એ તારકની પૂજા આપણે શું કામ કરીએ ? આપણને એવો તે શો ખપ પડી ગયો કે-આપણે

બીજા કોઈ દેવની પૂજા કરીએ નહિ અને એ દેવની પૂજા કર્યા વિના આપણે રહી શકીએ નહિ ? જો તમને તત્ત્વજ્ઞાન હોત, તો તમે કહી શકત કે—‘સંસારમાં રખડતાં રખડતાં અનન્તો કાળ વહી ગયો. તેમાં ઉપકારીઓ તો ઘણા મળ્યા છે, પણ બધા ઉપકારીઓ કરતાં તીર્થ’કર પરમાત્માનો ઉપકાર વધી જાય. એ પરમતારકના જેવો કોઈ ઉપકારી નહિ. કારણ કે તેમણે મને મારા સ્વરૂપનું ભાન કરાવ્યું અને મારા સ્વરૂપને હું કેમ પ્રગટાવી શકું—એનો રસ્તો પણ બતાવ્યો. કર્મના યોગથી હું સંસારમાં ભમ્યા કરું છું; કર્મના યોગે અનન્તો કાળ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં વહી ગયો; આ તીર્થ’કર પરમાત્મા મળ્યા, એટલે મારું અનન્ત કાળનું એ દુઃખ ટળી ગયું. લગવાનની પૂજા કરતાં, આવો કોઈ ભાવ, કોઈ વાર પણ આવે ખરો ?

સં આવો સમજ મેળવી હોય, તો આવો ભાવ આવે ને ?

લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો મોક્ષમાર્ગના દાતાર છે, આવું તમે કદી પણ સાંભળેલું કે નહિ ?

સં એમ તો સાંભળેલું, પણ તે સાંભળેલું એટલું જ.

ત્યારે, તમને એટલો વિચાર પણ નહિ આવેલો કે—આવા સમર્થ અને સર્વજ્ઞ લગવાને, જગતના જીવોના ભલાને માટે બીજો કોઈ જ માર્ગ નહિ દર્શાવતાં, એક માત્ર મોક્ષમાર્ગ જ કેમ દર્શાવ્યો ? આવા વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ લગવાને, ત્યારે જીવોના ભલાને માટે એક માત્ર મોક્ષમાર્ગ જ દર્શાવ્યો, ત્યારે એટલું તે નક્કી જ કે મોક્ષમાર્ગ સિવાયના માર્ગે કોઈ પણ જીવનું વાસ્તવિક કોટિનું ભલું થાય નહિ !’ જો તમને આવો વિચાર પણ આવ્યો હોત, તો પણ તમને તત્ત્વોના સ્વરૂપને સમજવાનું મન થાત અને એ માટે તમે પ્રયત્નેય કર્યો હોત.

* नतं च मोक्षमार्गात्, हितोपदेकोऽस्ति जगति कृत्स्नेऽस्मिन् । xxx ॥३१॥
તત્ત્વર્થસૂત્ર—આદ્ય સંબંધ કારિકા

મણિ મળ્યો, પણ એકે અજ્ઞાનથી ગુમાવ્યો
અને ખીજાએ લોભથી ગુમાવ્યો :

તત્ત્વજ્ઞાનને પામેલો, લગવાનને અને લગવાનના માર્ગને સારી રીતિએ ઓળખી શકે છે. જે જેને ઓળખે જ નહિ, તે તેનાથી ઉઠાવવો જોઈતો લાભ શી રીતિએ ઉઠાવી શકે ? જે તત્ત્વને જાણે નહિ, તેના હાથમાં સાચું આવી ગયું હોય, તો પણ સાચું હાથ આવ્યાથી જે ક્ષણ મળવું જોઈએ, તે ક્ષણ તેને મળે શી રીતિએ ? અજ્ઞાનને પણ જો સારું રુચે તો તે તેને કાંઈક ને કાંઈક ક્ષણ જરૂર આપે પણ સ્વાભાવિક રીતિએ સારું રુચે, એટલે પણ જાણવાનું મન તો થાય ને ? તમને તમારા સારા ભાગ્યના યોગે, સામગ્રી તો એવી સુંદર મળી ગઈ છે કે—એનાં વખાણ કર્યા વિના ચાલે નહિ; પરંતુ તમને જે સામગ્રી મળી છે, તેની ખરી કિંમત તમને સમજાય, તો તમે આ બધી સારી સામગ્રીનો સારી રીતિએ લાભ ઉઠાવી શકો ને ? એ વિના તો, કદાચ, રખારીને મણિ મળ્યા જેવું પણ થાય.

કહેવાય છે કે—એક રખારી રોજ બકરીઓને ચારવાને માટે જંગલમાં જતો. ત્યાં કોઈ એક વખતે એક મણિ પડેલો તેના જોવામાં આવ્યો. ખીજા પથરાઓ કરતાં, એ મણિનો ચળકાટ ઘણો વધારે હતો. એના એ ચળકાટને જોઈ ને એ રખારીએ એ મણિને લઈ લીધો.

મણિ મળ્યોય ખરો અને ગમ્યોય ખરો, પણ તે કેટલા પૂરતો ગમ્યો ? મણિની કિંમત સમજાઈ હતી માટે એ મણિ રખારીને ગમ્યો હતો એવું નહિ; રખારીને તો, મણિના માત્ર રૂપ, રંગ અને આકારે જ આકર્ષ્યો હતો.

સાંજે બકરાંને ચરાવીને પાછા ફરતાં રખારી એ મણિની સાથે રમતો રમતો આવે છે. મણિ ગમી ગયો છે, એટલે એ મણિની સાથે એ ગેલ કર્યા કરે છે. એમાં એને, રસ્તામાં એક વાણિયો મળ્યો.

આ રખારી, એ વાણિયાનો દેણદાર હતો. એ વાણિયાએ આ રખારીને એક રૂપિયા વ્યાજે ધીર્યો હતો. રખારી એ વાણિયાને દૂધ

વગેરે ઘણું આપી આવેલો, પણ એ બધું વ્યાજમાં જમા થયેલું અને વાણિયાએ એક રૂપીઆનું લેણું તો ઊભું ને ઊભું જ રાખેલું.

વાણિયો એવો લોભી હતો કે-એના રૂપીઆમાં એ કાંઈ પણ ઘટાડો થવા દે નહિ અને રબારી એવો અજ્ઞાન હતો કે-વાણિયો જેમ કહે તેમ માની લે અને દેવું કબૂલ રાખે. પણ, રબારી આ વાણિયાના દેવાથી કંટાળી ગયેલો. ગમે તેટલું આપે તોય વ્યાજમાં હજમ થઈ જાય અને દેવું ઊભું રહે, તો કંટાળો તો આવે ને ?

અજ્ઞાન માણસનો આવો લાભ, તમે તો ન જ ઉઠાવો ને ? તમારી સાથે જેને લેવડ-દેવડ હોય, તે જે અજ્ઞાની હોય, તો તમે શું કરો ? ઠીક ફાવટ આવી ગઈ, એમ તમને તો ન જ લાગે ને ? જે આપણા વિશ્વાસે રહે, તેને આપણાથી છેતરાય ? આપણા ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો, એટલે વિશ્વાસ મૂકનારે આપણને સારા માણસ માન્યા ને ? સારા માણસ તરીકેનું આપણને એણે માન આપ્યું ને ? આપણે સારા ન હોઈએ તોય, જે આપણને સારા માને તેને માટે તો આપણે ભૂંડા થઈએ નહિ ને ?

જેમ ક્ષત્રિયો લડતા ખરા, પણ તે લડવા આવેલાની સામે લડતા. વગર કારણે લડાઈ કરે નહિ અને લડે ત્યારે પણ સામા પાસે હથિયાર ન હોય તો પોતે એને આપે અને પછી લડે ખરા, પણ એમાંય નીતિ જાળવે. શસ્ત્ર વગરનાની સામે શસ્ત્ર લઈને એ લડે નહિ. તેમ તમે વેપાર તો કરો, પણ વેપારમાં નીતિ જાળવો કે નહિ ? તમારા ઉપર કોઈ વિશ્વાસ મૂકે, તો એના વિશ્વાસનો ગેરલાભ તો તમે લો નહિ ને ?

સં વિશ્વાસ રાખે, એ સારી રીતે ઠગાય.

આ તો માણસાઈનું પણ લીલામ છે. વિશ્વાસુને ગરહન મારે એ શૂરવીર તો નથી, પણ માણસ પણ નથી. માણસાઈની જ્યારે ખરેખરી ઊણપ પડી જાય, એવા કાળમાં ધર્મ અતિશય દુર્લભ બની જાય-એમાં નવાઈ નથી. એવી દશામાં જેઓ

આનન્દ માનતા હોય, તેઓ કદાચ દાનાદિ પણ કરતા હોય, તે પણ એ દાનાદિ એ લોકો ધર્મને માટે જ કરે છે, એમ કેમ માની શકાય ?

વાણિયાએ જોયું કે-રખારી પાસે મણિ છે. વાણિયો મણિને ઓળખતો હતો, પણ વાણિયો હતો; એટલે રખારીને એ કહે છે કે-‘અટ્યા, આ પથરો ક્યાંથી ઉપાડી લાવ્યો ?’

રખારીએ કહ્યું કે-‘જંગલમાં પડ્યો’તો તે જડી ગયો !’

વાણિયો કહે છે કે-‘તું આ પથરાને શું કરીશ ?’

રખારી કહે છે કે-‘પથરાને શું કરતા હશે વળી ? ઘેર લઈ જઈશિ, એટલે આને જોઈને છોકરાં ખુશ થશે.’

વાણિયો કહે કે-‘આ પથરો તું મને આપી દે !’

રખારી એ વાણિયાના એક રૂપીઆના દેવાથી કંટાળી ગયો હતો અને વાણિયો આ પથરો માગતો હતો, એટલે રખારી કહે છે કે-‘જે તું મારું બધું દેવું માંડી વાળતો હો, તો તને આ આપી દઉં !’

દેવું કેટલું ? એક રૂપીઆનું ! એના બહલામાં મળતું હતું શું ? મણિ. પણ આ તો વાણિયો ! આવો દેણુદાર પોતાના લેણુમાંથી સાવ છૂટી જાય, તે વાણિયાને પરવડે ? વાણિયો કહે છે કે-‘આખો રૂપીઆ તો નહિ, પણ અડધો રૂપીઆ માંડી વાળું !’

રખારી કહે છે કે-‘માંડી વાળવો હોય તો આખો રૂપીઆ માંડી વાળ, નહિ તો લલે રહું દેવું જિલું ! મારે પથરો નથી આપવો. ઘરે છોકરાં તો રાજ થશે !’

વાણિયો કહે છે કે-‘ના, એ તો બને જ નહિ. આટલા પથરામાં તારે આખો રૂપીઆ લઈ લેવો છે ?’

રખારી પણ હઠે ચઢ્યો અને કહી દીધું કે-‘તો જા, તને નથી આપવો.’ અને એણે તો, એમ કહીને ચાલવા પણ માંડ્યું.

રખારી રસ્તે ચાલ્યો જતો હતો, ત્યાં વળી એને એક બીજો માણસ મળ્યો. એણે રખારીને પૂછ્યું કે-‘આવો સુંદર પથરો ક્યાંથી લાવ્યો ?’

આ કહે—‘જંગલમાંથી જડવો.’

પેલાએ પૂછ્યું કે—‘તારે આને વેચવો છે ?’

રબારીએ પૂછ્યું કે—‘શું આપીશ ?’

પેલો પણ હોશિયાર હતો. એણે કહ્યું કે—‘તારે જે લેવું હોય તે કહે. તું કહે તે તને આપું !’

રબારી કહે કે—‘જા, પેલા વાણિયાને મેં એક રૂપીઆમાં આપી દેવાનું કહ્યું હતું, પણ એને અડધો રૂપીઆ આપવો હતો, એટલે મેં એને આ પથરો આપ્યો નહિ. મારે રૂપીઆથી એ છે આપવાનો નથી.’ પેલાએ તરત જ ગજવામાંથી દશ રૂપીઆ કાઢવા અને રબારીને આપ્યા; એટલે રબારીએ તો ખુશ ખુશ થઈ જઈને પોતાની પાસેનો પથરો, કે જે મણિ હતો, એ તેને આપી દીધો.

બંને ખુશ થઈ ગયા. પેલો મણિ લઈને રવાના થઈ ગયો અને રબારી ઉતાવળો ઘેર ગયો. ઘરમાં આજે નસીબ પાકી ગયું—એવા સમાચાર આપ્યા.

પેલો લેણુદાર વાણિયો વિચાર કરે છે કે—‘રબારી પાસે મણિ છે, એ લઈ તો લેવો જ જોઈએ.’ પણ પાછો એને વિચાર આવે છે કે—‘એમ તે કાંઈ આને દેવામાંથી છૂટો કરી દેવાય ?’ એટલે, એ વાણિયો કાંઈક વધારે આપવાને તૈયાર થાય છે, પણ આખો રૂપીઆ આપવાને તો નહિ જ. એ વાણિયો ગામમાં ફરીને રબારીને ઘરે આવે છે. એને કહે છે કે—‘જા, આઠ આનાને બદલે બે આના વધારે એટલે દશ આના માંડી વાળીશ, માટે પેલો પથરો લાવ !’

રબારી કહે છે કે—‘જા, જા, દશ આના માંડી વાળવાવાળા ! તારે મને છેતરવો હતો ને ? મને તો એક શેકે એના દશ રૂપીઆ આપ્યા ! લે તારો રૂપીઆ !’ એમ કહીને રબારીએ એની સામે એક રૂપીઆ ફેંક્યો !

હવે વાણિયો કહે છે કે—‘અલ્યા, તું બહુ છેતરાઈ ગયો. એ પથરો નહોતો, પણ મણિ હતો, મણિ ! એની તો બહુ કિંમત ઊપજે !’

રખારી કહે છે કે—‘છેતરાયો તું કે હું ? એ મણિ હોય તોય હું એને ઓળખતો નહોતો, પણ તું તો એને ઓળખતો હતો ને ? મને તો એક રૂપીઆને બદલે દશ રૂપીઆ મળ્યા; અને તારે તો, મણિ પણ ગયો અને હજી મને ચુસ્ત કરવો હતો, તે પણ ગયું ! ઠાહ્યો તું કે હું ?

વાણિયો નિરાશ થઈને પાછો પોતાને ઘેર આવ્યો. આપણી વાત તો એ હતી કે—તમને ભાગ્યયોગે સામગ્રી તો ઘણી સારી મળી ગઈ છે, પણ આ સામગ્રીને તમે પિછાની શક્યા છો કે નહિ ? અને, આ સામગ્રીનો ઉઠાવી શકાય તેટલો લાભ ઉઠાવી લેવાનું તમારું દિલ ખરું કે નહિ ? ઘણાએ અજ્ઞાન છે અને જે લણેલા છે તેમાં પણ ઘણા એવા છે કે—સંસારના સુખના રસમાં લુબ્ધ છે. આવાઓને ગમે તેવા સારા લગવાન મળી જાય, તોય એ લગવાન પાસેથી આશા શાની કરે ? લગવાન પાસે માગી માગીને તુચ્છ એવું સંસારનું સુખ જ માગે ને ? રખારી અજ્ઞાન હતો, એટલે મણિ મળવા છતાંય મણિનો લાભ એ ઉઠાવી શક્યો નહિ અને વાણિયો લોભિયો હતો, એટલે થોડા માટે એણે ઘણા દ્રવ્યને દેનારા મણિને ગુમાવી દીધા ! એકે ગુમાવ્યું અજ્ઞાને અને એકે ગુમાવ્યું લોભે. બેમાં કોણ વખાણવા લાયક ? મિથ્યાત્વ કે કષાય ?

સઠ એકેય વખાણવા લાયક નહિ.

દેવ-ગુરુ-ધર્મનો સંબંધ :

અત્યારે તમને દેવ, ગુરુ અને ધર્મ સંબંધી સારામાં સારી સામગ્રી મળી છે, છતાં પણ તમે મોક્ષમાર્ગની તરફ કેટલા લક્ષ્યવાળા છો ? તમે અજ્ઞાન છો કે વિષયરસમાં લુબ્ધ છો ? આપણે ત્યાં તો, જે જાણકાર હોય પણ રુચિ વગરનો હોય, તે પણ અજ્ઞાન કહેવાય છે. જીવાજીવાદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પણ નિશ્ચયાત્મક જોઈએ. તત્ત્વો વિષેનો સાચો ખ્યાલ, નિશ્ચયપૂર્વકનો જોઈએ. આ વિના,

સારી પણ સામગ્રી હાથમાં આવી જાય, તોય એને હાથમાંથી સરી જતાં વાર કેટલી ?

જેને સંબંધની કિંમત નથી હોતી, તે વ્યવહારમાં કેમ વર્તે છે ? સંબંધ ટકયો તો ટકયો, બાકી છોડતાંય વાર નહિ અને જોડતાંય વાર નહિ. તેમ, આ દેવ-ગુરુ-ધર્મનો સંબંધ, આપણે કેવોક જાળવીએ છીએ ? આ સંબંધ કેટલો કિંમતી છે-તેનું જ્ઞાન નથી, એટલે, હવે કદી પણ આ સંબંધ છૂટે નહિ-એવું કરવાની ઈચ્છા પણ નથી, એમ કહું તો ચાલે ને ? તમને આ દેવ-ગુરુ-ધર્મ સાથેના સંબંધ છોડતાં કેટલીક વાર લાગે ? તમારા આ દેવ-ગુરુ-ધર્મ સાથેના સંબંધને કોઈ તોડાવવા માગે, તો તે સહેલાઈથી તોડાવી શકે ? કે, એને એની ધારણામાં નિરાશ થવું પડે ? ભવાંતરમાંય, આ દેવ-ગુરુ-ધર્મ સાથે સંબંધ બન્યો રહે, એવી ઈચ્છા હોય તો બાલો ! બચ્ચું પતાસામાં હીરો આપી દે-એ બને, કેમ કે-એને પતાસું મોટું ને મીઠું લાગે; તેમ, તમે સંસારના સુખના લોભમાં, આ દેવ-ગુરુ-ધર્મની ઉપાસનાને વટાવી દો ખરા કે નહિ ?

સમજાશે તો માનીશ અને
શક્તિ હશે તો લઈશ :

ભગવાનના શાસનના તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં તમે અજ્ઞાન છો, એટલે ઉન્માર્ગે ઘસડાઈ જતાં પણ વાર લાગે નહિ ને ? તમે રોજ પૂજા, સામાયિક, વ્યાખ્યાનશ્રવણ, ગુરુભક્તિ આદિ કરો છો, છતાં કદી એમ ન થયું કે-તત્ત્વજ્ઞાન વિના ચાલશે કેમ ? ‘સંસારના સુખના રસમાં લીન રહીએ તો પણ આ ક્રિયા મુક્તિ આપશે.’-એવું માની લીધું છે ? તમે જ્ઞાનની બાબતમાં આટલા બધા બેદરકાર કેમ છો, એ તો સમજાવો ! શું એકલી ક્રિયાથી મુક્તિ થાય છે, એમ માન્યું છે ? શાસ્ત્રો કહે છે કે-‘જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મુક્તિઃ ।’ ત્યારે એ શું ખોટું છે ? તમે નથી સમજ્યા, પણ સમજવાને માટેની કોશિશ કરવી જોઈએ, એમ પણ તમે માનો છો કે નહિ ? કોઈ સમજાવે ત્યારે

આનંદ થાય ? કે, અમે કરીએ છીએ તે જ બરાબર છે—એમ થાય ? વેપારીને ત્યાં માલ લેવા આવેલો શું કહે ? માલ ગમશે ને લાવ પેાષાશે તો લઈશ; પણ લેવાની વૃત્તિ તો ખરી ને ? એમ, તમે અહીં આવો છો, તે તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થી બનીને આવો છો ને ? અમલ થઈ શકે તેમ ન હોય, તો અમલની વાત પછી, પણ વાત તો ગમે ને ? ‘સમજશે તો માનીશ ને શક્તિ હશે તો લઈશ’—એવું તમારા મનમાં ખરું કે નહિ ? આવી રીતિએ ખુલ્લા દિલે, ખુલ્લા મગજે તમે રોજ અર્થી બનીને સાંભળો, તો પાટે બેસનારે તમને સમજાવવાને માટે તરફીબ શોધવી પડે. પણ, તમે કેવળ ‘હા જી’ કરનારા હો, તો શું થાય ? તમે કાંઈ સમજે પણ નહિ અને સમજવાનો પ્રયત્નય કરો નહિ, તો તમને બહુ મોટું નુકસાન થાય.

સઠ શ્રાવકો કેટલુંક જાણી શકે ?

શ્રાવકો ધારે તો બહુ જાણી શકે. તત્ત્વની વાતમાં લલલલાને છક્કડ ખવડાવી દે, એવું તત્ત્વજ્ઞાન શ્રાવકોમાં પણ હોઈ શકે. આ શાસન, શ્રાવકોને ધર્મના વિષયમાં ભોઠ રહેવાનું કહેતું જ નથી. શ્રાવકવર્ગમાં તત્ત્વજ્ઞાન તરફ દુર્લભ્ય વધી ગયું, એથી પણ શાસનને તો ઘણું નુકસાન પહોંચ્યું છે.

છોકરાંના પરલોકની ચિન્તા થાય છે ?

શ્રાવકો ભવભીરુ હોય કે નહિ ? જે ભવભીરુ નથી, તે વસ્તુતઃ શ્રાવક જ નથી. શ્રાવકને પોતાનાં છોકરાંને માટે પણ એમ થાય કે—‘આ છોકરો જે તત્ત્વજ્ઞાન લણ્યા વિના જ પેઢીએ બેસશે, તો આતું થશે શું ? આ પાપ ને આ પુણ્ય—એવું સમજશે શી રીતિએ ?’ તમારા ઘરમાં જન્મેલાં છોકરાંઓને તમારે દુર્ગતિમાં મોકલવાં છે ? એના પરલોકની તમને ચિન્તા થાય છે કે નહિ ? જેને પરલોકની ચિન્તા જ નથી, તે નાસ્તિક છે. સામાન્ય પણ આસ્તિક તે કહેવાય, કે જેને પરલોકનો ખ્યાલ હોય. માત્ર પરલોકનો ખ્યાલ આવે, તોય

માનસ પક્ષટાઈ જાય. ધીરે ધીરે એવું પણ થાય કે—આપ જેટલા ન ગમે, તેટલા ગુરુ ગમે. ‘આપણું છોકરાં તત્ત્વને બાણ્યા વિના સંસારને ખેડે છે તે સારું નથી’—એમ પણ થાય છે ? છોકરાં સંસારને તથા દે તો સૌથી સારું, પણ સંસારમાં રહે તોય ધર્મને ભૂલે નહિ, એટલુંય એમનું હિત તમારે હૈયે વસ્તું છે કે નહિ ?

સં અમને અમારી જ એવી ચિન્તા ન હોય, ત્યાં છોકરાંઓનો વિચાર આવે ક્યાંથી ?

અત્યાર સુધી ચિન્તા નહોતી, પણ હવે તો તમે સમજ્યા ને ? હવે તો તમે સુધરવાના અને છોકરાંઓને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવાના, એમ માની લઉં ને ?

સં થોડોઘણો પણ પ્રયત્ન તો થશે જ.

તમે સમજ્યા હો તો સમજાવવાનો વિચાર થાય ને ?

આપણને હવે તો મોક્ષપર્યાય અને સંસારપર્યાયનો ખ્યાલ આવી ગયો, માટે આપણે હવેથી આપણા સંસારપર્યાયને કાપવાનો અને મોક્ષપર્યાયને પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો છે, આવો નિર્ણય જો તમે કરી લીધો હશે, તો તમે તમારા કુટુંબીઓના કલ્યાણ માટે પણ બનતું કરવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના રહી શકશો નહિ. અત્યાર સુધીમાં, કષાયો અને ઈન્દ્રિયોના વિજેતા બનીને, અનન્તા આત્માઓએ પોતાના મોક્ષપર્યાયને પ્રગટાવ્યો છે. એ બધા, સ્વરૂપરમણતા—રૂપ સુખમાં વિલસે છે. એ સુખ પરિપૂર્ણ પણ છે અને પાછું અનન્તકાળેય જાય એવું પણ નથી. દુઃખનું નામ નહિ, સુખનો પાર નહિ અને એ સુખેય એવું કે—કદી પણ જાય નહિ.

સંસારપર્યાયને અનુભવનારાઓને, ગમે તેટલું સુખ હોય તોય, દુઃખનો સર્વથા અભાવ હોય નહિ; સંસારપર્યાયને અનુભવનારા જીવોમાં, સુખી બહુ થોડા અને દુઃખી ઘણા; અને, સંસારનું સુખ જાય એવું કે—કાં તો એ જાય, કાં તો આપણે જીવું પડે. આપણે તો

હજી સંસારપર્યાયનો અનુભવ કરીએ છીએ, પણ આપણને આ પર્યાય ખટકે છે અને મોક્ષપર્યાય મેળવવાનું આપણા મનમાં ઊગ્યું છે, એમ તો આપણે કહી શકીએ ને ?

‘આપણું અસ્તિત્વ તો અનાદિકાળથી છે, પણ આપણો ઘણો કાળ તો નિર્ગોદમાં જ ચાલ્યો ગયો. એમાંથી આપણે આપણી ભવિતવ્યતાના યોગે વ્યવહારરાશિમાં આવ્યા. વ્યવહારરાશિમાં આવીને પણ, આપણે હજી ચાર ગતિમાં ભટક્યા કરીએ છીએ, કારણ કે હજી આપણે કષાયો અને ઇન્દ્રિયોના વિજેતા બની શક્યા નથી; અને એથી આપણે આપણા મોક્ષપર્યાયને પ્રગટાવી શક્યા નથી.’ આ વાત જોના હૈયામાં ખરાખર ખેસી જાય, તેને કષાયો ઉપર અને ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજય મેળવવાનું મન થાય ને ? કષાયો અને ઇન્દ્રિયોથી જે છૂટ્યા, તે જ સંસારથી છૂટ્યા, એટલે આપણે પણ કષાયો અને ઇન્દ્રિયોથી છૂટીએ તો જ સંસારથી છૂટી શકીએ. એ વિના, દુઃખ સર્વથા જાય-એ બને નહિ અને સુખ સંપૂર્ણપણે લોગવી શકાય એમ પણ બને નહિ ! આવું સમજનારને, પોતાના રનેહી-સંબંધી આદિને માટે પણ, એવો વિચાર તો આવે ને કે-‘આ વાત એમને પણ સમજાય તોં સારું !’ આ વાતને એ નહિ સમજે, તો એ સંસારમાં રચળી મરશે, એમ થાય ને ?

ભવિતવ્યતા સારી જ છે-

એમ માનીને ચાલો :

વ્યવહારરાશિમાં આવ્યાં પછીથી જીવને ચાર ગતિઓમાં ભટકવાનું હોય છે. તેમાં, મહાપુણ્યના યોગથી તમને આવી સારી સામગ્રી સાથે આ મનુષ્યભવ મળ્યો છે, એ વાત તો તમે માનો છો ને ? હવે તમને એમ થાય છે કે-મારો આ મનુષ્યભવ કાયમી નથી. મારા હાથે કાંઈક એવું સારું પુણ્ય થઈ ગયું છે કે જેથી આ ભવમાં હું આવી ગયો, પણ અહીંથી ગયા વિના છૂટકો નથી, એવો ખ્યાલ તો તમને આવી ગયો છે ને ? હવે જ્ઞાની જો એમ કહેતા હોય કે-અહીંથી ક્યાં જવું તે આપણા હાથની વાત છે, તો

આપણને બેદરકાર રહેવું પાલવે ખરું ? જવાતું છે—એ નક્કી છે અને મહેનત કરીએ તો ધારીએ તો સારી ગતિમાં જઈ શકીએ—એ પણ શક્ય છે, તો એ જાણીને આપણામાં હિંમત આવવી જોઈએ ને ?

સં ભવિતવ્યતા સારી ન હોય તો ?

ભવિતવ્યતા કેવી છે, તે તમે જાણો છો ? જો ના, તો ભવિતવ્યતા સારી નથી—એવી કલ્પના તમને કેમ આવી ? આપણે તો માનવું કે—આપણી ભવિતવ્યતા સારી જ છે, કેમ કે—આપણને શ્રી વીતરાગ દેવ, નિર્ગન્થ ગુરુ અને શ્રી જિનેશ્વરકથિત ધર્મ અને ધર્મની સામગ્રી મળી છે. આપણામાં તો એવો ઉત્સાહ પેદા થવો જોઈએ કે—મારી ભવિતવ્યતા બહુ સારી લાગે છે, કારણ કે—આ બધી ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રકારની દેવ-ગુરુ-ધર્મની સામગ્રી મને મળી ગઈ છે; અને એમાંથી, મોક્ષપર્યાયને પ્રગટાવવાને માટે પુરુષાર્થ ખેડવાનો ઉત્સાહ પ્રગટાવવો જોઈએ. આવા દેવ-ગુરુ-ધર્મ મળ્યા પછી કોની તાકાત છે કે—આપણને દુર્ગતિમાં લઈ જાય ? આપણે જ આ દેવ-ગુરુ-ધર્મને હૈયામાં ન રાખીએ ને દુર્ગતિમાં જઈએ, તો તે વાત જુદી છે. કોઈ પૂછે કે—‘અહીંથી મરીને ક્યાં જશે ?’ તો આપણે કહીએ કે—‘ચોક્કસ તો શું કહી શકાય ? કારણ કે—પરિણામની ખરાબર ખબર પડતી નથી; બાકી, અમારો પ્રયત્ન તો સફળતિ માટેનો જ છે. આયુષ્યના બંધ વખતે કેવો પરિણામ હતો કે હશે, એ જ્ઞાની જાણે; બાકી, પરિણામને અમે તો એવો જાળવીએ છીએ કે—દુર્ગતિ થાય નહિ, સફળતિ અવશ્ય થાય અને જ્યાં જઈએ ત્યાં દેવ-ગુરુ-ધર્મ વિસરાય નહિ.’

ધર્માધર્મનો ખ્યાલ તો ધર્મસ્થાનોમાં પણ જોઈએ અને અધર્મસ્થાનોમાં પણ જોઈએ :

જૈનો આવી વાત સહેલાઈથી કહી શકે, કારણ કે—પરિણામ તરફ પણ એમનું લક્ષ્ય હોય ! સાધુઓએ ચોવીસેય કલાક પરિણામને સારા રાખવાના અને શ્રાવકોએ—ગૃહસ્થોએ ધર્મ કરતી વખતે પરિ-

જ્ઞામને સારા રાખવાના, એવું નથી. સાધુને ધર્મ ચોવીસેય કલાક અને ગૃહસ્થને ધર્મ યથાશક્તિ, પણ ધર્મના પરિણામ તરફ તો બધાએ બધો વખત લક્ષ્ય રાખવાનું !

ધર્મ ઓછો કરે તો તે ઓછો કરવાને માટે નહિ, પણ ચોવીસેય કલાક ધર્મ થઈ શકતો નથી, માટે એ ઓછો સમય ધર્મ કરે છે. ધર્મ કરવાની ભાવના તો, ચોવીસેય કલાકની ! અધર્મનું આચરણ કરતાંય ભાવના ધર્મની રાખે. ‘નબળો છું’ માટે મારે આ કરવું પડે છે; ક્યારે એ વખત આવે કે—એક ક્ષણ પણ ધર્મ વિનાની જાય નહિ.—આવી ભાવના તો હૈયામાં જાગતી ખેડી હોય. ધર્મ-સ્થાનોમાં ધર્મ કરવાનો અને બહાર અધર્મ કરવામાં વાંધો નહિ, આવી માન્યતા શ્રાવકની ન હોય. અધર્મ કરે ત્યારેય, એ કરવા લાયક નથી અને કરવા લાયક તો ધર્મ જ છે—એમ માને; એમાં પરિણામની જાળવણી છે.

જ્ઞાનીઓએ આશય ઉપર બહુ ભાર મૂક્યો છે, પણ આશયની નિર્મળતા અને નિર્મળ આશયની જાળવણી, અભિવૃદ્ધિ આદિ માટે ધર્મવ્યવહાર ઉપર ઓછો ભાર મૂક્યો નથી, એ વાતને નહિ સમજેલા કેટલાકોએ દેશના નિશ્ચયપ્રધાન બનાવી દીધી અને ધર્મવ્યવહારને ભૂલી ગયા. આપણે તો, દેશનાને વ્યવહારપ્રધાન રાખીને, નિશ્ચય તરફ લક્ષ્ય દોરીએ છીએ; કારણ કે—ધર્મવ્યવહાર એ સારા આશયથી જ તારનારો બની શકે છે. જેના હૈયામાં મોક્ષનો આશય પ્રગટયો અને ભગવાને કહેલા મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવાનો આશય પ્રગટયો, તે ધર્મ સિવાયનો વ્યવહાર ન જ કરે—એમ નહિ; પણ એને કરવો ગમે કયો વ્યવહાર ? ધર્મવ્યવહાર ! અધર્મનો વ્યવહાર કરવા છતાંય, એ છોડવા જેવો જ લાગે અને ધર્મનો વ્યવહાર ન થાય તોય, કરવા જેવો એ જ છે—એમ શ્યા કરે. આવો સમજી માણસ, અધર્મવ્યવહાર કરતો હોય તે વખતે પણ, દુર્મર્તિના આચુર્યને ઉપાજે નહિ.

આપણે ધર્મક્રિયા કરીએ છીએ, માટે આપણી સફળતિ જ થશે—એમ માનનારે વિચારવું જોઈએ કે—‘આયુષ્યનો અંધ અધર્મ વ્યવહાર કરતી વખતે પડે તો ? અને, ધર્મવ્યવહાર આચરતી વખતે પણ, આત્મા જો કિલ્લટ પરિણામવાળો બન્યો હશે તો ?’ આજે ઘણાઓ કહે છે કે—‘અધું સાચું’, પણ બજાર વગેરેની વાત જુદી !’ આમ ન મનાય. ધર્માધર્મનો ખ્યાલ જેમ મંદિર, ઉપાશ્રય આદિ ધર્મસ્થાનોમાં જોઈએ અને ધર્મક્રિયાઓ કરતી વખતે જોઈએ; તેમ ધર્માધર્મનો ખ્યાલ, બજાર, ઘર વગેરે અધર્મનાં સ્થાનોમાં પણ જોઈએ અને અધર્મની ક્રિયાઓ કરતી વખતે પણ જોઈએ.

અધર્મના પરિણામેથી બચો :

આયુષ્ય ધર્મસ્થાનોમાં અંધાય કે બધે અંધાય ? વેપાર કરતાં, ઘર આંધતાં, ગમે તે પાપક્રિયા કરતાં આયુષ્ય અંધાય કે નહિ ? આયુષ્ય અધી જગ્યાએ અને અધી અવસ્થાઓમાં અંધાય છે, માટે જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી પરિણામને બગાડે તેવા સંયોગોમાં રહેવું નહિ; અને એમાં રહેવું પડે, તો પરિણામ બગાડે નહિ તેની કાળજી રાખવી. તમે સાધુ થઈ શકતા નથી અને પેદી-ઘર વગેરે સાચવ્યા વગર છૂટકો નથી, એટલે જો પરિણામને નહિ બાળવો, તો આ થોડીક ધર્મક્રિયા દુર્ગતિમાં જતાં આડો હાથ દેવાયે નહિ આવે. દુર્ગતિથી બચવું હોય અને થયેલો દેવ-ગુરુ-ધર્મનો યોગ છૂટી જવા પામે નહિ—એવી ઈચ્છા હોય, તો ધર્મક્રિયા ઉપર ખૂબ રાગ કેળવવો પડશે અને અધર્મ ક્રિયાના રાગ ઉપર અણુગમે પેદા કરવો પડશે. ભયંકરમાં ભયંકર પણ પાપક્રિયા કરતી વખતે, પરિણામ અધર્મમય બની જાય નહિ તેવી મનોવૃત્તિને કેળવવી પડશે.

પંચેન્દ્રિય-પ્રાણીવધ, મહારંભ, મહાપરિમહ આદિ નરકનાં કારણોને સેવનારાઓ પણ, નરકમાં નથી ગયા અને સફળતિને પ્રાપ્ત્ય છે, એવા દાખલાઓ છે; પણ તે શાથી ? જેવી ક્રિયા તેવા પરિણામ હોત, તો તેઓ નિયમા નરકમાં જાતા, પણ પરિણામને

બગાડેલા નહિ ! કોઈની ભવિતવ્યતા સારી માટે પરિણામ બગાડેલા નહિ અને કોઈ એ પ્રયત્નથી પોતાના પરિણામને બગાડવા દીધેલા નહિ. ધર્મક્રિયા કરનારને પરિણામ બગાડવાનો સંભવ એછો છે, પણ એય મનથી અધર્મમાં ખૂંચે એ અને; પરન્તુ તમારે તો અધર્મમાં બેઠેલા હોવા છતાં પણ અધર્મના પરિણામથી બચી જવું છે ને ? અધર્મ તજવા જેવો અને એક ધર્મ જ સેવવા જેવો—એવું લાગ્યા વિના, પરિણામ જળવાય શી રીતિએ ? એ માટે, આપણે તત્વ-જ્ઞાનની વાત કરી રહ્યા છીએ. તમે જે સાચા તત્ત્વજ્ઞ અને, તો તમે અધર્મમાં બેઠેલા હોવા છતાં પણ, અધર્મના પરિણામોથી પ્રાયઃ બહુ જ સહેલાઈથી બચી શકો.

**ધર્મ કરનારમાં અતિ લોભ આદિ હોય,
તો તેથી ધર્મક્રિયાઓની લઘુતા થાય છે :**

પંચેન્દ્રિય પ્રાણીવધ, મહારંભ તથા મહાપરિગ્રહ વગેરેને, તાકાત હોય તો તજી જ દેવાં. આપણું ચાલે તો, આપણે એ સંયોગથી ખસી જ જવું. એ માટે તો, આપણે ત્યાં સુખી માણસો નિવૃત્તિ લઈને શ્રી સિદ્ધક્ષેત્રમાં રહી જાય અને જેમ અને તેમ પરિગ્રહને ઘટાડવાને માટે પરિગ્રહનો સદુપયોગ કરવા માંડે, સાધુય થઈ શકાય નહિ અને આવી નિવૃત્તિ પણ લઈ શકાય નહિ, તેનું કારણ તો તમે વિચાર્યું હશે ને ? સાધુ થવાનું અને સાધુ થવાય નહિ તો નિવૃત્ત થવાનું, મન તો ખરું ને ? સાધુ થવાની શક્તિ નથી અને લોભ, મમતા આદિથી નિવૃત્ત થવાનું પણ મન થતું નથી, એમ ખરું ? ધારો કે—એવી જ સ્થિતિ આપારે છે, તો પણ એ લોભ ને એ મમતા ખટકે છે ? તમને બહુ લોભ ને બહુ મમતા ન હોય, તે છતાંય તમારું રથાન એવું છે કે—કદાચ બજારમાં જવું પડે, પણ મનમાં શું છે ? તમે કહી શકો કે—‘આ બધું ગમતું નથી, પણ સંયોગ એવા છે કે—જે હાલ મૂકી દઈએ તો બહુ નુકસાન થઈ જાય તેમ છે; આખર જાય ને આશ્રિતો રખડી પડે—એવું છે; પાછલી જિંદગી સુખે જાય નહિ ને સમાધિ ટકે નહિ—એવું છે !’

આવું તમારે હોઈ શકે અને એથી તમે આવું કહી શકો; પણ એમાં હૈયાની રમત નહિ હોવી જોઈએ.

કપાયો પાતળા પડે :

સામાન્ય રીતિએ તમારે માટે એમ મનાય કે—તમને લોભ, આસક્તિ, મમતા આદિ હોય એ બનવાનું છે; પણ, એમાં તમે રાજી ન હો; એટલે કે—તમને એની ખટક તો હોય જ. તમે દાન નથી કરતા એમ નહિ; શીલ નથી પાળતા—એમ નહિ; તપ નથી કરતા—એમ નહિ; અહીં તમે કેટલી બધી ધર્મક્રિયાઓ કરો છો ? એટલે, તમારા ધર્મને જોઈને સહજે એમ થાય કે—જે આટલો બધો ધર્મ કરે, તેનામાં અતિ લોભ, અતિ આસક્તિ, અતિ મમતા આદિ હોય નહિ ! જે આટલો ધર્મ કરે, એનામાં અતિ લોભ આદિ ન જ હોઈ શકે એમ નહિ, પણ મુખ્યત્વે એમ કહેવાય કે—આટલો ધર્મ કરનારમાં અતિ લોભ આદિ હોય નહિ ! એટલે, તમે જો એમ કહો કે—નિરૂપાયે અમારે જવું પડે છે, તો એટલા માત્રથી તમે ખોટું કહો છો—એમ મનાય નહિ. આ ધર્મક્રિયાઓ કરનારો અતિ લોભી આદિ હોય, તો એથી આ ધર્મક્રિયાઓની પણ લઘુતા થાય છે, જો યોગ્ય રીતિએ આ ધર્મક્રિયાઓ કરવામાં આવે, તો લોભ આદિ ઘટતા જ આવે; છતાં, સંજોગવશાત્ નિવૃત્તિ ન લેવાય એ બને.

જેમ કેટલાકોને અધર્મમાં એટલો સમય ગાળવો પડે છે કે ધર્મ લાગ્યે જ કરી શકે છે; છતાં, એવાઓમાં એવા ઉત્તમ હૈયાના આત્માઓ પણ હોય છે કે—‘ મારું અને મારા આશ્રિતોનું’ પેટ ભરવાને માટે, ધર્મ ન લાગે એવી રીતિએ જીવવાને માટે, મારે આમ કરવું પડે છે ! આવી સારી દેવ-ગુરુ-ધર્મની સામગ્રી મળી છે, એટલે ધર્મ કરવાનું મન બહુ થાય છે, પણ પુણ્ય કરતાં પાપ પણ એવું કર્યું છે કે—આવી સામગ્રીનો લાભ ઉઠાવી શકાતો નથી ! લોભ અંધકાર નથી, આસક્તિ લાન લુલાવે છે એમ પણ નથી, પણ સંજોગ વશ છે કે—છોટી શકાય નહિ ! સંજોગો સાથે હોય, તો ધર્મ

સિવાય કાંઈ જ કરવાનું મન થતું નથી !' આવા જીવો પણ હોઈ શકે. તેમ, તમેય પ્રામાણિકપણે કહી શકો છો કે-નિરૂપાયે નિવૃત્તિ લઈ શકતો નથી. ધર્મ જે તમે આ પદ્ધતિએ કર્યો હોત કે-કરવા લાયક તો આ જ છે અને જેટલો વખત ધર્મ નથી કરતો, તે તેમ કરી શકું એવું નથી-એ માટે !' તો આટલાં વર્ષોમાં તો તમારા કષાયો ઘણા નરમ-પાતળા પડી ગયા હોત અને વિષયસુખ તરફ પણ તમારામાં ખૂબ ખૂબ અણુગમે પેદા થઈ ગયો હોત.

**અહીં મમતા મારે છે ને
પરભવમાં પાપ છોડશે નહિ :**

પણ, તમે ધર્મ કરવા છતાંય ધર્મને સમજવાનો પ્રયત્ન કેટલો કર્યો છે ? મિથ્યાત્વને કાઢવું હશે અને સમ્યક્ત્વને પામવું હશે, તો સમજવાની તૈયારી બહુ જોઈશે. ધર્મ સમજાયો હોય, તો થાય કે-મારી પાસે આટલું બધું છે, છતાં હું મહારાજમાં કેમ ફસાએલો રહું છું ? ખાધું ખૂટે તેમ નથી, છતાં છોકરાને આમાં શું કામ નાખું ? આટલા બધા રૂપિયા મેં શું કામ રાખી મૂક્યા છે ? સહુપયોગ કરીને હું આમાંથી એાછા કરું, તો મને શો વાંધો આવે એમ છે ? મારે એાછા કરવા હોય, તો ભગવાને સહુપયોગ કરવાનાં સ્થાનો ઘણાં બતાવ્યાં છે.' આમ વિચાર કરતાં લાગે કે-મારે ન રાખું તો મુશ્કેલી આવે તેમ છે, તો વિચાર થાય કે-આ રાખવા પડશે, પણ મનને એમાં લેવાવા નહિ દઉં !

તમારા પૈસા મને કરડતા નથી ને તમે દુર્ગતિમાં જશો. તો ભોગવવાનું તમારે છે, પણ તમે અહીં વિદ્યાસે આવ્યા છો, માટે મારે તમને સાચી વાત કહેવી જોઈએ. જે તમને લાગે કે-મને રાખવાનું જે મન થાય છે તે, જરૂરી નહિ પણ મમતાથી, તો વિચારો કે-હું શ્રી વીતરાગ દેવનો ને નિર્ગન્થ શુરનો ઉપાસક છું; દેવ અને શુર બેય ત્યાગી છે; છતાં હું કેમ

રાખી બેઠો છું ? મારી મમતા કેમ જતી નથી ? મારી મમતા જાય એ માટે હું વગર મને પણ સદુપયોગ કરવા માંડું !’ મમતા કહે કે-‘ રહેવા દે’ ત્યારે તમને થવું જોઈએ કે-‘ મારે તને કાઢવી છે, માટે હું દાનમાં આપવાનો !’

વાત એ છે કે-આ બધું રાખવું એ પાપ છે, એમ લાગ્યું છે ? પાપ લાગે તો થાય કે-‘ માણસ નાનો ને જોજો મોટો ! ગધેડા ઉપર વધુ ભાર ભરીએ, તો એ બેસી જાય છે ને આ પરિચ્છેદના જોજીથી હું કેમ અકળાતો નથી ? હું તો મારા આત્મા ઉપર પાપનો ભાર લાદ્યા કરું છું ! અહીં મમતામાં મરું છું ને પરલવમાં આ પાપ છોડશે નહિ !’ તમે ધર્મક્રિયાઓ કરો છો, તે શા માટે કરો છો ? પાપક્રિયાઓ ગમતી નથી, માટે ને ? પાપક્રિયાઓથી છૂટવાને માટે ધર્મક્રિયાઓ છે, એવું જો તમે જાણ્યું હોત, તો તમે પોતે જ વિચાર કરત કે-‘ હું આટલી બધી ધર્મક્રિયા કરું છું, છતાં પણ મને પાપક્રિયાઓને તજવાતું મન થતું નથી, તો તેતું કારણ શું ? જો મને પાપ ગમતું જ રહેશે, તો આ ધર્મક્રિયાઓ મારો શી રીતિએ નિસ્તાર કરી શકશે ?’ હું હૈયાનો ભૂંડો હોઈ તેથી ડૂબું, તો એમાં ધર્મક્રિયાઓ શું કરે ? એમ પણ તમને થાય ને ?

સમ્યગ્દષ્ટિને પાપી ન કહેવાય :

એક માત્ર મિથ્યાત્વ જાય, તો પણ એથી આત્માને એટલો માટો ફાયદો થઈ જાય કે-દુર્ગતિનાં કારણો પણ એને માટે દુર્ગતિનાં કારણો બની શકતાં નથી. શાથી ? આત્માના પરિણામોમાં એથી ગજબનો પલટો આવી જવા પામે છે. આત્માની આખી રુચિ જ બદલાઈ જાય છે. અવિરતિનો ઉદય ગમે તેટલો જોરદાર હોય, પણ સાથે મિથ્યાત્વનો ઉદય ન હોય, તો એ અવિરતિનો ઉદય પાપથી આત્માને વિરામ પામવા દે નહિ તે છતાં પણ, એતું હૈયું પાપી હોય નહિ. અવિરતિના ઉદયથી, સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માય પાપ સેવનારો

હોય, પણ એ પાપી ન હોય. સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને પાપી કહેવાય નહિ. આ તો, અનંતજ્ઞાનીઓએ ઉપદેશોલુ' શાસન છે. જ્યાં દોષ હોય ત્યાં દોષ પણ ખતાવે અને જ્યાં ગુણ હોય ત્યાં ગુણ પણ ખતાવે. ઘણા દોષોની વચ્ચે રહેલા ગુણનેય છુપાવે નહિ અને ઘણા ગુણોની વચ્ચે રહેલા દોષનેય છુપાવે નહિ. કેવળ ખહારતું જુએ અને અંદરતું જુએ નહિ, એવું તો અજ્ઞાની કરે. આ શાસન, સમ્યગ્દષ્ટિને પાપ કરનાર તરીકે પણ વર્ણવે; સમ્યગ્દષ્ટિ પણ અવિરતિના ઉદ્દયવાળો હોય, તો પાપથી વિરામ પામે નહિ, એમય કહે; છતાં પણ તેના પાપના આચરણને વખાણે નહિ, તેના હૈયામાં પાપનો અણુગમે હોય તો તેને છુપાવે પણ નહિ ! સમ્યગ્દર્શનમાં વાત એ છે કે-જે જેવું હોય, તેને તેવું માનવું !

જે જેવું હોય, તેને તેવું હોવાનું નહિ માનવા દેનાર અને જે જેવું ન હોય, તેને તેવું હોવાનું મનાવનાર મિથ્યાત્વ છે. મિથ્યાત્વ ધર્મને અધર્મ અને અધર્મને ધર્મ મનાવે. સુખના માર્ગને દુઃખનો માર્ગ અને દુઃખના માર્ગને સુખનો માર્ગ મિથ્યાત્વ મનાવે. મિથ્યાત્વ દેવમાં દેવબુદ્ધિ, ગુરુમાં ગુરુબુદ્ધિ અને ધર્મમાં ધર્મબુદ્ધિ થવા દે નહિ; જ્યારે અદેવમાં દેવબુદ્ધિ, અગુરુમાં ગુરુબુદ્ધિ અને અધર્મમાં ધર્મબુદ્ધિ કરાવે; અથવા તો સત્ અને અસત્ વિષે, વાસ્તવિક કોટિની નિર્ણયાત્મક બુદ્ધિ થવા દે નહિ ! મિથ્યાત્વ, વિપરીત જ્ઞાનની સાથે અને વાસ્તવિક કોટિના જ્ઞાનના અભાવની સાથે રહે છે.

આગમની ઉપરવટ થઈને

કુલાચારને ન વળગાય :

આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વમાં, અજ્ઞાન સાથે જોરદાર આગ્રહ હોય છે; તત્ત્વોની તત્ત્વો તરીકેની સાચી સમજ નહિ હોવા છતાં પણ, જે વસ્તુ પોતાની માન્યતામાં ખેસી ગઈ હોય અથવા તો પકડાઈ ગઈ હોય, તેમાં સમજાવનારની સમજાવટને અવકાશ જ ન મળે, એવો

આગ્રહ હોય છે. સમજવનાર જેમ જેમ સમજવવાને મથે, તેમ તેમ એને કેમ તોડી પાડવો—એનો જ પ્રાયઃ એ વિચાર કરે છે. એને મન સાચું તે મારું નહિ, પણ મારું તે જ સાચું હોય છે. જ્ઞાનીઓની નિશ્રાએ શ્રદ્ધા હોય, તો તે વાત જુદી છે.

આજે તમે તત્ત્વજ્ઞાનને પામેલા નથી, પણ જો ગીતાર્થની નિશ્રાએ ખરાબર હો, તો તત્ત્વજ્ઞાની નથી એટલે મિથ્યાદષ્ટિ છે—એમ કહેવાય નહિ. જૈન કુળમાં જન્મેલાઓને તો, સમ્યક્ત્વને પામવાની સુલભતા છે, પણ એનામાં જો અસદ્ આગ્રહ હોય, તો તે મિથ્યાદષ્ટિ મટતો નથી. અજ્ઞાન માણસ, માત્ર પોતાના કુલાચારને વળગીને, જે ધર્મક્રિયા ચાલતી હોય તેને આગમની કસોટીએ કસવાની ના પાડે અગર તો આગમની વાતની ઉપરવટ થઈનેય, પોતાના કુલાચારને વળગી રહેવાની વૃત્તિ રાખે, તો તેય આભિગ્રહિક મિથ્યાદષ્ટિ ગણાય. સારી ક્રિયાને પણ સારી તરીકે જાણવાની વૃત્તિ અવશ્ય જોઈએ.

જૈન કુળમાં જન્મેલાને દેવ પણ સમ્યક્ત્વના ઘરના, ગુરુ પણ સમ્યક્ત્વના ઘરના અને ધર્મ પણ સમ્યક્ત્વના ઘરનો જોઈએ. આથી કોઈ આવા દેવ—ગુરુ—ધર્મની નિશ્રાએ જ વર્તતો હોય, તેનામાં મિથ્યાત્વને ટકવાને અવકાશ નથી.

તમે જો ગીતાર્થની નિશ્રાને સ્વીકારી લો તો ક્ષાવી જાવ. ગુરુની શોધમાં પણ તમે ભૂલ ન ખાવ, તે જોવાનું. તમારા કષાયોને વેગ મળતો હોય એથી ગુરુ ગમે, એવું નહિ બનવું જોઈએ. ગુરુ ગીતાર્થ જોઈએ. એટલે, તમે તમારું ગાડું અજ્ઞાનમાં ને અજ્ઞાનમાં જ ચલાવી લેવા માંગો, તો તે ખરાબર નથી. તમારે સમજવાની કોશિશ કરવી જ જોઈએ.

કુલાચાર દ્વારા આગમની પરીક્ષાને બાધિત કરનારાઓએ વિચાર કરવો જોઈએ કે—‘આગમ પ્રમાણ ગણાય કે આગમ વિરુદ્ધનો કુલાચાર પ્રમાણ ગણાય ? જેમાં મોટું કોણ ? કુલના વડીલો કે આગમ ? ખરી રીતિએ જોતાં તો આગમ જ મોટું છે, કુલના વડીલો નહિ !’

પૂર્વજનું વચન પ્રમાણ-એમ કરીને ચાલનારાઓ, જે આગમના વચનને ભણી જોઈને ઉત્થાપે, તો તે ચાલે ખરું ? નહિ જ. એક વાત શાસ્ત્રમાં નીકળતી હોય અને પૂર્વજની તેમાં ભૂલ થયેલી હોય, એવું પણ બને ! તો માર્ગનો ખપી એવા અવસરે શું કરે ? પૂર્વજનો આગ્રહ રાખે નહિ; પણ શાસ્ત્રનો આગ્રહ રાખે. યોગ્ય પૂર્વજનો આગ્રહ જરૂર રખાય, જરૂર રાખવો જોઈએ, પણ તે આગ્રહ કદી પણ શાસ્ત્રવચનથી વિરુદ્ધ પ્રકારનો નહિ હોવો જોઈએ.

જ્ઞાન અને ક્રિયાના યોગથી મુક્તિ થાય એવું માનનારને એક અંગની ઉણપ હોય તો તે ખટકે નહિ ?

મિથ્યાત્વને કાઢવાને માટે જ્ઞાન-તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવું એ બહુ જરૂરી છે. તમને તો સત્શાસ્ત્રનો યોગ મળી ગયો છે. આથી હવે તો તમે લખવા જ માંડવાના ને ? તમને લખવામાં રસ આવે, તો તમને બધાને, તમારા છોકરાઓ વગેરેને કહેવાનું મન થાય કે-‘નહોતા લણ્યા ત્યારે રસ નહોતો આવતો, પણ હવે તો લખવામાં બહુ રસ આવે છે.’ જેઓ હવે લણી શકે તેમ ન હોય, તેઓને પણ પોતાનાં બચ્ચાંઓ વગેરેને લખાવવાનું મન તો થાય ને ?

સં છોકરાઓ કહેશે કે તમે નથી લણ્યા અને અમને કેમ કહો છો ?

તમારા છોકરા જ તમને આવું કહે ? તમને, એ પોતાના હિતસ્વીય માને છે કે નહિ ? છતાં, માનો કે ‘કોઈએ એવું કીધું.’ પણ તમે કહી શકો છો કે ‘અમે આ જ્ઞાનને નથી પામ્યા, અમને બહુ દુઃખ થાય છે. જ્ઞાન પમાય તેમ હતું ત્યારે આ સૂઝયું નહિ અને હવે આ સૂઝયું છે, ત્યારે અમારા લખવાના સંયોગો રહ્યા નથી. અમે આ તત્ત્વોને નથી સમજ્યા, માટે અમને ઘણી વાર મૂંઝવણ

થઈ જાય છે, માટે તમે પહેલેથી જાણો કે જેથી તમારે મૂંઝવણનો વખત આવે નહિ !' પણ છોકરાં અજ્ઞાન રહે, તત્ત્વજ્ઞાન વગરનાં રહે, એ તમને ડાંખે છે ખરું ? જ્યાં સુધી તમને તમારું અજ્ઞાન ખૂબ ખૂબ નહિ ખટકે, ત્યાં સુધી તમને તમારાં છોકરાં અજ્ઞાન રહે-એ ખટકશે જ નહિ.

શાસ્ત્રે “જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ ।” કહ્યું છે, એ તમે જાણો છો ને ? એ વાત ઉપર તમને શ્રદ્ધા કેટલી ? જ્ઞાન અને ક્રિયા-ખેના યોગથી મુક્તિ, એ વાતમાં તો તમારી શ્રદ્ધા જોરદાર છે ને ? કેઈ એકલા જ્ઞાનથી મુક્તિ કહે અગર તો કેઈ એકલી ક્રિયાથી મુક્તિ કહે, તો તમે ના પાડો ને ? જો તમે એકલા જ્ઞાનથી કે એકલી ક્રિયાથી મુક્તિ ન થાય-એમ માનતા હો, તો તમારામાં એક અંગ ઓછું દેખાય, તો તેનું તમને દુઃખ થાય ને ? જે ઘોડાની ગાડી હોય, તો એક ઘોડે ચાલે ? એ ગાડીને અને એક ઘોડાને જોતાં, ખીજો ઘોડો નથી, એ ચાલ આવે ને ? ખીજા ઘોડા વિના, આ એક ઘોડો ને ગાડી છે તેય કામ નહિ લાગે, એમ થાય ને ? જ્ઞાન અને ક્રિયા-ખ-નેના યોગથી જ મુક્તિ થાય, આવી શ્રદ્ધા પાકી હોય તો જે એક અંગ નથી, તેનું દુઃખ કેટલું થાય ?

અણુસમજી પણ જે શ્રદ્ધાવાળા હોય, તેમને તો એમ થાય કે-
 “હું અણુસમજી છું માટે હું આ ધર્મક્રિયામાં સમજીના જેવો રસ અનુભવી શકતો નથી.” આથી એને જ્ઞાનનો ખપ લાગે. તમને જ્ઞાનનો ખપ લાગે છે ? તમને જ્ઞાનનો ખપ લાગે છે, તો એમ થાય કે-
 “હું તો રહી ગયો, પણ મારાં સંતાનોમાં આ ઉણપ ન રહેવી જોઈએ ?” જેમ અંત્રેજી લણાવવું જરૂરી લાગ્યું, તો ગરીબ મા-ખાપોએ છોકરાઓને દેવું કરીને પણ લણાવ્યા ને ? અને તમે સુખી હોવા છતાંય, છોકરાં ધર્મથી અજ્ઞાન રહે છે, તે ચલાવી લો છો ને ? ત્યાં આજીવિકા કેમ ચાલશે-એમ લાગ્યું, તો અહીં એમ કેમ ન લાગ્યું કે-આ જ્ઞાન વગર, આનો નિસ્તાર-મોક્ષ અટકી જશે ? તરવોનું વાસ્તવિક જ્ઞાન, માત્ર ધર્મક્રિયાઓ માટે જ ઉપયોગી છે-

એમ પણ નથી. અધર્મની ક્રિયાઓ કરવી પડે, તોય હૈયું અધર્મમય બની જાય નહિ, એ માટેય તત્ત્વોનું વાસ્તવિક જ્ઞાન જરૂરી છે. કયી ક્રિયા કરવા જેવી અને કયી ક્રિયા નહિ કરવા જેવી, ક્રિયા કરતાં કેવા ભાવ રખાય અને કેવા ભાવ ન રખાય, એ વગેરે બધું તત્ત્વોનું વાસ્તવિક કોટિનું જ્ઞાન હોય તો સમજી શકાય.

તમને જે તત્ત્વોના જ્ઞાનનો ખપ લાગ્યો હોત, તો તમે સંતાનોને જેમ વ્યવહારમાં સુશિક્ષિત બનાવ્યાં, તેમ તત્ત્વોના વિષયમાં પણ સુશિક્ષિત બનાવ્યાં હોત ! અને તમે જે તમારાં સંતાનોને ધર્મમાં સુશિક્ષિત બનાવ્યાં હોત, તો એ ધર્મનો ઝંડો લઈને ફરત ! સમજે ત્યાં એ પ્રાણુ પણ આપે, એમ બને. તમને જરૂર લાગે, ત્યાં તમે કેટલાં કષ્ટોને વેઠો છો ? એમ, અહીં પણ જે જરૂર લાગત તો તમે કષ્ટોને વેઠીનેય લાણુત અને લાણુવત. વળી, તત્ત્વોના વાસ્તવિક કોટિના જ્ઞાનમાં તો, એ ગુણુ છે કે-દોરે મોક્ષ તરફ, પણ ગૃહસ્થપણુ રહેવું પડે તો ગૃહસ્થાચારને પણ સુધારી દે. તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રતાપે, નમ્રતા વગેરે ગુણુ પણ આપોઆપ આવી જવા પામે.

સમજી માણુસ જેમ દેખીતો ખોટનોય વેપાર કરે તેમ સમ્યગ્દર્શિ આત્મા પાપેય કરે :

તત્ત્વજ્ઞાનને પામેલા આત્માને, સંસારમાં રહેવું પડે તો એ રહે ખરો, પણ એ સાવચેત બનીને રહે. તત્ત્વજ્ઞાનને પામેલા, તેવા પ્રકારના કર્મના ઉદયથી વિરતિને ન પામી શકે-એ બને, પણ એનામાં વિરાગ તો જરૂર હોય. ભોગ સેવે, તો પણ વિરાગ જીવતો હોય; એટલે, એની તો બધી ક્રિયા વિરતિને નજદીકમાં લાવનારી બને, એ શક્ય છે. તમે સંસારમાં સાવચેતીથી રહો છો ખરા ? તમે બંગલા બાંધ્યા અને ળીજી ઘણી સામગ્રીઓને સર્જી, પણ તેમાંય તમે એ રહે ત્યાં સુધી રહી શકવાના ખરા ? મોટે ભાગે તો, નહિ જ ને ? તો તમે, તમારા સુખને માટે સંસારમાં જે કાંઈ સામગ્રીને સર્જો, તેમાં તમને એવો વિચાર આવે ખરો કે-‘કોણુ જાણુ, આને કોણુ ભોગવશે ?’ જ્ઞાન હોય, તો વિચાર આવે.

તત્ત્વજ્ઞાનને પામેલો એવું પણ સમજતો હોય છે કે-‘ મારે જવાહું છે-એ નક્કી છે અને મારું લેણું કરેલું, મારા જીવતાં કે મારા મરી ગયા પછી, દુશ્મન પણ નહિ ભોગવે-એ નક્કી નથી.’ જે કોઈ બંગલા બાંધે, તે બધા એમાં રહી જ શકે ? નહિ, તો બંગલો બંધાવતાં બહુ રસ આવી જાય, તો ઝટ એવો વિચાર પણ આવે ને-‘ બેવકૂફ, આમાં રસ કરવા જેવું શું છે ? બંગલો અડધો જ બંધાયો હોય અને તારે જવું પડે અને વાસ્તુનો દહાડો કઢાવ્યો હોય તે દહાડેય તારી ઠાઠડી બંધાય.’ તમને જ્ઞાન છે કે-મરેલા ન જન્મે તે બને, પણ જન્મેલા મરે નહિ એવું તો બને જ નહિ. જન્મેલા ન મરે એવું બન્યું જ નથી, બનતુંય નથી અને બનવાતુંય નથી. વળી આ ઉમ્મરે, આ વખતે, આ ઠેકાણે ન જ મરાય-એમ પણ કહેવાય નહિ. હૂધ પીતોય મરે, નાની ઉંમરનોય મરે, જીવાન પણ મરે, પ્રૌઢ પણ મરે અને ઘરડો પણ મરે. જે આ જ્ઞાન હોય, તો આથી પણ સાવચેતી આવે ને ?

તમે જીવો ત્યાં સુધી, તમારું લેણું કરેલું તમે જ ભોગવી શકો અને તમારો દુશ્મન એને ન જ ભોગવી શકે, એવો નિયમ ખરો ? ઘણાં ગયું, દુશ્મન ભોગવે છે ને એને રસથી બંધાવનારા જીએ છે ને બળે છે, પણ કાંઈ કરી શકતા નથી. પાકિસ્તાનમાંથી આવેલાઓની શી દશા થઈ, તે જાણો છો ને ? જ્ઞાની હોય, તેનેય પાપ કરવું પડે-એ બને, પણ એ સાવચેત રહે. એને અવસરે મમતાને ખાંખેરી નાંખતાં વાર નહિ. યુદ્ધભૂમિમાંય જ્યાં મૃત્યુ નજદીક લાગ્યું, ત્યાં જ્ઞાની હતા તે બધું વોસિરાવી શક્યા અને અનજ્ઞાને આદરીને આરાધના કરી શક્યા. સમજી માણસ, એવો કોઈ વખત આવી લાગે તો, ખોટનોય વેપાર કરે; પણ સમજે કે-ખોટ કરું છું. ડાહ્યો વહેપારી કોઈ વખતે ખાર આનીએ કે આઠ આનીએ પણ માલનો નિકાલ કરે ને ? એમ કરવાથી જ આઠ આની જેટલી પણ મૂડી બચી જાય તેમ હોય, પેટીની આંટ જળવાઈ જાય તેમ હોય, તો એમ પણ કરે. કહેશે કે-તક જોઈને ખોયું એનાથી બેવકૂં મેળવી લઈશ, પણ અત્યારે ખોટ ખમી ખાવી, એ જ સલાહભર્યું છે. તેમ, સમાધિનો અભિલાષી

સમ્યગ્દષ્ટિ, અવસર ભોગ વર્તી પણ લે. એની ખબર તો જ્ઞાનીને પડે અથવા તો જે પોતાના મનને સમાધિમાં રાખવાને માટે સતત પ્રયત્નશીલ હોય; તેને એની ખબર પડે.

અવિરતિના ઉદયની સામે જ્યારે સમ્યગ્દષ્ટિથી પણ ક્રવાય નહિ, ત્યારે એને એ માટે કેમ વર્તવું પડે તે એનું મન જાણે. દેખીતી રીતિનો ખોટનો વેપાર પણ, પરિણામે નફાનો હોઈ શકે. ખોટ કરીનેય ઊપજે તેટલું નાણું ઉપજવી લે અને પાછો કમાવા મંડી પડે. તમે તત્ત્વજ્ઞાની બન્યા હોત, તો તમને વ્યવહારમાં જેમ આ વાતનો ઝટ ખ્યાલ આવે છે, તેમ આત્મા અને કર્મના વિષયમાં પણ આવો ખ્યાલ ઝટ આવત.

ત્યાં જેવો રાગ છે તેવો રાગ અહીં નથી, માટે જ જાગૃતિ ટકી શકતી નથી :

સં સાંભળતાં તો મન થઈ જાય, પણ પાછું ભુલાઈ જાય છે, પાછળ જાગૃતિ રહેતી નથી.

એવું શાથી બને છે, તેનો વિચાર કર્યો છે ? નિશાળિયો નિશાળેથી ઘેર જાય, એટલે લણેલું ભૂલી જાય ? નિશાળિયો માત્ર નિશાળમાં જ લણે કે ઘેર પણ લણે ? વેપારી પેઢીએથી ઘેર જાય, એટલે એના મગજમાંથી વેપારની વાત સાવ નીકળી જાય ? ઘરે વેપારની વાત ન પણ કરે, તો પણ તેથી કાંઈ મગજમાંથી વેપારની વાત નીકળી જાય નહિ. તેજનો વેપાર કર્યો હોય ને ઘેર આરામથી છાપું વાંચતાં બહારમાં મંદી થવા પામશે તેવા સમાચાર જોવામાં આવે, તો વેપાર યાદ આવ્યા વિના રહે ? પેઢીએ ગયેલો ગૃહસ્થ, ઘરમાં શું છે ને કેમ છે, તે ભૂલી જાય છે ખરો ? નહિ જ. પેઢીએ જોડેલો ‘ઘરની ખબર છે.’—એમ કહે છે અને ઘરે જોડેલો ‘પેઢીની ખબર છે.’—એમ કહે છે.

સં ત્યાં જેવો રાગ છે તેવો અહીં નથી.

આટલું તો તમને સમજાયું ને કે—અહીંના રાગમાં ખામી છે ? પણ અહીંના રાગમાં ખામી છે, તે સંસારના સુખના ગાઢ રાગને

આભારી છે, એમ લાગે છે ? એ બધાંને સામ્રાજી સંભાળીને થાય તો ધર્મ કરવાનો, એમ છે ને ? પરલોકમાં ઉપયોગી એ નીવડશે કે આ ? તમને કાંઈ નહિ તો આટલું તો થાય ને કે—‘અહીંથી મારે જવાનું છે અને અહીં મેં ગમે તેટલું સારું લેણું કર્યું હોય, તોય તે સાથે આવવાનું નથી ?’ આ ખ્યાલ આવે તો એના ઉપરનો રાગ ઘટે. આ ખ્યાલ નહિ આવે તો, નહિ મળે અને નહિ ભોગવાય તે છતાં પણ, પાપનો બંધ થશે.

તમને એવી ચિન્તા ન થાય કે—‘અહીંથી જવાનું છે ને ક્યાંક ઉત્પન્ન પણ થવાનું જ છે, તો અહીંથી નરકાદિમાં ચાલ્યો જઈશ, તો મારું થશે શું ?’ આવો ખ્યાલ જેને આવે, તે પાપ કરતો હોય તોય રોતો હોય. તમે વિચાર કરો, તો તમનેય ખ્યાલ આવે કે—‘આ બધા પાછળ હું દોડધામ કરું છું, પણ આ બધું અહીં રહેવાનું છે; જવાનું મારે અને મેં જે કાંઈ કર્યું તેનું પાપ ભોગવવાનું ય મારે ! હું પાપના ઉદ્દયે માંદો પડું, તો છોકરો બહુ તો દવા વગેરે આપે, મારી ચાકરી કરે, હાથ-પગ દબાવે, શેક કરે, પણ એ કાંઈ પીડાને હરી લઈ શકે ? સંબંધીજનો બહુ પ્રેમી હોય, તો પાસે બેસીને રહે, પણ મારા પાપનું ફળ ભોગવવું તો મારે જ પડે.’ એ વખતે તમે ઝૂંટતા હો ને છોકરાથી ન ખમાતું હોય, તોય એ શું કરે ? જો એ ડાહ્યો હોય, તો એટલું કહે કે—આપણું પાપ આપણે ભોગવવું પડે ! મોહમાં પડેલા સંબંધીઓ તમને ગમે તેમ કહે, પણ સમજવું તો તમારે જોઈએ ને ? તમે ભાણે બેસો તો વધારે નહિ ખાવાની કાળજી કોણે રાખવાની ? ખાનારે જ વધારે નહિ ખાવાની કાળજી રાખવી જોઈએ ને ? વધારે ખાઈ જાય, માંદો પડે ને પછી કહે કે—પીરસનારે આમ કર્યું, તે કાંઈ ચાલે ? પેટમાં દુઃખે તો તમને દુઃખે ? ઝાડા થાય તો તમને થાય કે પીરસનારને થાય ? આ વાત ઝટ સમજાઈ જાય છે ને ? ત્યારે, બધા સંબંધીઓ મૂંઝવવાને મથતા હોય તોય, સાવચેત કોણે રહેવાનું ?

પોતાનું પાપ પોતાને લોગવવાનું છે :

આ તો હજી બહુ સામાન્ય કોટિની વાત છે. સામાન્ય કોટિના આસ્તિકો પણ માને, એવી આ વાત છે. સામાન્ય કોટિના આસ્તિકો, કે જેઓ દુર્ગતિને અને સદ્ગતિને માને છે તથા પાપથી દુર્ગતિ મળે અને પુણ્યથી સદ્ગતિ મળે—એવું માને છે, તેઓમાં પણ આવી સાવચેતી હોય છે. જેનામાં સાવચેતી રાખવાની કશી દરકાર જ નથી, તે તો નામના આસ્તિક છે. નામનું આસ્તિકપણું કૃળ શું આપે ?

જેમના પૈસા કોઈના હાથમાં હોય અને એ આપે તો જ ખાવાનું હોય, તેમનું પેલો નાદાન નીવડે તો શું થાય ? લેણું કહેવાય, પણ ભૂખે મરવું પડે. માણસ ગાંડો થઈ ગયો, પછી કોટિ-પતિ હોય તોય શું ? એને ગાદીએ બેસાડો તોય ઠીક ને બીજે બેસાડો તોય ઠીક. તેમ, તમે ‘અમે આસ્તિક છીએ.’ એમ કહો અને સંસારમાં ગાંડા બનો, તો એ આસ્તિકપણાની કિંમત શી ?

તમને ખબર છે ને કે—આપણા ઉપર દુઃખ આવે, ત્યારે તે આપણે જ લોગવવું પડે છે !? કુટુંબ માટે ચોરીનો માલ લેતા હો ને પોલીસ પકડે, તો સબ્બ તો તમારે જ લોગવવી પડે ને ? તમે કહો કે—હું આ મારા કુટુંબને માટે લેતો હતો, તો પોલીસ તમને છોડી દે ? તમે કહો કે—મેં કુટુંબ માટે આ કામ કર્યું અને જેને માટે તમે કર્યું તેને પણ જો પોલીસ પકડવાની હોય, તો એ કુટુંબ પણ ફરી બેસે ને ? અમારે માટે નહોતા કરતા, એમ ખોટું પણ કહે ને ? છોકરો પણ ખોટું બોલીને છૂટી જવાને મથે, એમ્મેય બને ને ? છોકરાને બાપ પકડાયા તે ગમતું ન હોય, તો પાછલા હાથે બાપને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે—એ બને, પણ બાપના ગુના માટે પકડાવાને છોકરો તૈયાર જ રહે, એવું માટે ભાગે તો નહિ ને ? એટલે, આપણી વાત તો એ છે કે—દુર્ગતિમાં ન જવું હોય, તો સાવધ તો તમારે જ બનવું પડશે ને ?

સંસાર ન મંડાયો હોત તો
સારું થાત, એમ થાય છે ?

સંસારમાં જેવો રાગ છે, તેવો રાગ ધર્મમાં નથી—એમ તમે કહો છો; પણ, ધર્મને વિષે જોઈએ તેવો રાગ નથી તે, અને સંસારનો રાગ છે તે, ખટકે છે ખરો ? તમને ચારિત્રમોહનીયનો ઉદય સંસાર તરફ ઘસડે છે કે સાથે મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય પણ વર્તે છે ? ચારિત્રમોહનીયના ઉદયથી સંસારમાં રહેવું પડે, પણ સાથે જોરહાર મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય ન હોય, તો સંસારમાં રહેવું પડે એ ખરાબ છે.—એમ તો થયા જ કરે. સંસારમાં રહેવા જેવું છે—એવું પણ લાગે નહિ અને સંસારનું સુખ ભોગવવા જેવું છે—એવું પણ લાગે નહિ.

અત્યારની તમારી સાંસારિક સ્થિતિ, જોરહાર મિથ્યાત્વના ધરની છે કે માત્ર અવિરતિના ધરની છે, એ તમારે તપાસવાનું છે. હું ધરમાં ખેઠો છું—એ જ ખોટું છે, નથી છૂટતું—એ જ ખરાબ છે, શા માટે એવો યોગ ન મળ્યો કે—આઠ વર્ષે હું સાધુ ન થયો ? આઠ વર્ષે સાધુ ન થયો, તેમાં હું જ ઠગાઈ ગયો.—આવું કાંઈ તમને લાગે છે ? શ્રાવકને આવું લાગે. આવી સ્થિતિ હોય, તો વખતે જોરહાર મિથ્યાત્વ અને અનન્તાનુબંધી કષાયો ન પણ હોય.

તમને હવે પણ એમ થાય છે કે—‘બાલ્યકાળમાં જો સારો યોગ મળ્યો હોત ને સંસાર ન મંડાયો હોત, તો ઠીક થાત ?’ એ ભૂલ તો કરી, પણ ધરમાં સંચાલક પાક્યો તોય મેં આ બધું છોડ્યું નહિ, તે ભૂંડું કયું—એમ લાગે છે ? ધરમાં સંચાલક પાક્યો છે ને મારા વિના કુટુંબ સીદાય તેમ નથી, છતાં પણ હું સંસારને છોડતો નથી, એ હલાહલ જેવું છે—એમ થાય છે ? આવું કાંઈ ન થતું હોય, તો કલ્પના કરવી પડે કે—જોરહાર મિથ્યાત્વ અને અનન્તાનુબંધીના કષાયો ખેઠા છે.

ઢાળ ઉપરથી માપ કાઢો :

સં આટલી સામગ્રીમાં પણ એમ ન લાગે તો પછી મોઢું કાઈ કારણ હોવું જોઈએ ને ?

એની જ વાત ચાલે છે. સારી પણ સામગ્રી, દરેકને સરખો લાલ કરે, એવું બને નહિ. સુખની સામગ્રી રોગીને કામ નથી આવતી. કઢેલું અને મસાલા નાખેલું દૂધ રોગી માટે નકામું. રોગી તો એ દૂધને જુએ અને મનને કાબૂમાં રાખી શકે નહિ તો રડે. બધાય, સારી સામગ્રીથી સારો અનુભવ કરી શકે એવું નહિ. આપણને કાઈ માન-પાનાદિ આપે, તો તે ગમે કે-ધર્મના પ્રસંગો સારા મળે, તે ગમે ? સંસારની સામગ્રી ઠીક મળી હોય, તો કેટલો આનન્દ થાય છે ? મન ખુમારી અનુભવે કે-આપણે ઠીક છીએ; પણ ધર્મની સામગ્રી સારી મળી હોય, તો એવું થાય ? વાતવાતમાં લોકો કહે છે કે-આપણે સારું છે; ઘર છે, પેઢી છે, મૂડી છે, આવક છે, છોકરા-છોકરીઓ છે, છોકરા પણ હોશિયાર છે, છોકરાને ઘરે છોકરા છે, આપણને કાંઈ દુઃખ નથી; પણ ધર્મનું સાધન સારું છે, એમ કહેનારા કેટલા ? જેનો રાગ હોય, તેનું સાધન ગમે અને જેનો રાગ ન હોય, તેનું સાધન ગમે નહિ. સુખી માણસોને પૂછો કે-કેમ છે ? એટલે, એ કહેશે કે-પુણ્યોદય સારો છે. તેથી, ધન સારું છે, કુટુંબ મોઢું છે, આખરૂં જામેલી છે અને જ્યાં જઈએ ત્યાં પુછાઈએ છીએ ? પણ એમ થાય છે કે-હું જે ગામમાં છું, તે ગામમાં ઘણાં શ્રી જિનમન્દિરો છે, મારું ઘર છે ત્યાં નજદીકમાંય શ્રી જિનમન્દિર છે, અમારા ગામમાં સાધુઓનું આવાગમન ચાલુ રહે છે, મોટે લાગે શ્રી જિનવાણીનું શ્રવણ આદિ થાય છે, કુટુંબ એવું સારું મળ્યું છે કે-થોડેય ચઢાવી લે અને હું ધર્મ કરું તે બધાને ગમે છે ! આવી રીતિએ ધર્મસામગ્રીના યોગનું સુખ અનુભવનારા કેટલા ? અથવા, એની સામગ્રી ન હોય, તો એને અંગે દુઃખ વ્યક્ત કરનારા પણ કેટલા ? આમ શાથી બને છે ? મિથ્યાત્વનો ઉદય શું કામ કરે છે;

તે સમજાય છે ? બેય પ્રકારની સામગ્રી પુણ્યે તમને આપી છે, પણ જેના તરફ વધારે ઢાળ, જેના તરફ મનતું ખરેખરું ખેંચાણ, એના ઉપરથી આપણને વસ્તુતઃ શાની કિંમત છે-તેનું માપ નીકળી શકે.

**જૈન કુળના રૂઢ આચારો પણ એવા છે કે-
બીજાઓને જૈનો ખડું સુખી છે-એમ લાગે:**

તમારું મન જો સંસારથી ઉદ્ધિગ્ન બનીને ધર્મ તરફ ખેંચાય, તો તમને લાગે કે-અમને ખડું સારી સામગ્રી મળી છે. તમે એવા કુળમાં જન્મ્યા છો કે-દેવ તો વીતરાગ હોય, એવું સાંભળવા મળ્યું. ‘અભક્તિથી ખીજે નહિ અને ભક્તિથી રીઝે નહિ.’-એવા દેવ, જન્મથી જ તમને મળી ગયા. ‘ત્યાગી જ ગુરુ હોય, ઘરબારી ગુરુ હોઈ શકે નહિ.’-એવું તમને વાતવાતમાં સાંભળવાને મળે. અને ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ પણ, તમને સંસારના ત્યાગી ગુરુનો યોગ થઈ ગયો છે. ધર્મ પણ તમને ત્યાગમય, અહિંસામય મળી ગયો છે. આ બધું શાથી મળી ગયું ? તમે જૈન કુળમાં જન્મી ગયા, એથી જ ને ? આવું કુળ મહા પુણ્યે મળે ને ? હા, તો એ પુણ્યનો આપણને આનંદ કેટલો ?

ઇતર કુળમાં જન્મ્યો હોય, તેને કાં તો દેવ મળ્યા ન હોય ને મળ્યા હોય તોય તે એવા કે-એની પાસે જઈને રાગાદિ પોષાય. આપણે ત્યાં કોઈ એવું કરે, તો તે ખરાબ કહેવાય. જૈનતું છોકરું કહે કે-અમારા દેવ વીતરાગ. આ ઓછું પુણ્ય છે ? વળી, આ કુળમાં આચારો પણ કેવા ? જૈન કુળના આચારોને જો માત્ર રૂઢિથી પણ સેવાય, તોય લાજખો પાપોથી બચી જવાય. રાત્રે ખાવાનું નહિ, એટલે જે કાળમાં જીવોત્પત્તિ વધારે થાય છે, તેવા કાળમાં ચૂલો સળગે નહિ. જીવહયા પળાય અને શરીર પણ સચવાય. ઇતર કુળોમાં, રોજ રાત્રે પણ ચૂલો સળગે ને ? રાત્રે ૧૦-૧૨ વાગે એંઠવાડ નીકળે અથવા આખી રાત એંઠવાડ પડ્યો રહે અને તેમાંય જીવોત્પત્તિ થયા કરે. એક રાત્રિભોજન નહિ કરવાના આચારનું પાલન કરવા માત્રથી

પણ, કેટલી જીવહિંસાથી બચી શકાય ? પણ આજે આ આચાર જૈન કુળોમાં રૂઢ છે—એમ કહેવાય એવું તો નથી રહ્યું ને ? કુળ જૈનનું છે—એમ કહેવાતું રહ્યું, પણ જૈન કુળનો આચાર જીવતો રહ્યો નહિ ને ?

એક કાળે જૈન કુળોમાં આ આચાર એટલો બધો રૂઢ હતો કે—જૈનને ઘરે આવેલો ઇતર પણ ‘અહીં રાતના ખાવાને નહિ મળે.’ એમ સમજી જ જાય. જૈનોનાં ઘરોની પાસે રહેતાં ઇતર કુટુંબોની બાઈઓ પણ, જૈન બાઈઓને કહેતી કે—‘તમારો આચાર બહુ સારો ! રાત પડી કે—રસોડું બંધ. અમારે તો, અત્યારે ઘુણી ધખે.’ એટલે, આ કુળના આચાર પણ એવા કે—બીજાને એમ થાય કે—આ લોકો કેટલા બધા સુખી છે ? જૈનને ૨૪ કલાકમાં ૧૨ કલાકનો ચોખ્ખો આરામ, એમ બીજાઓને લાગે ને ? આ કુળાચારો જીવતા હોય, તો જૈનો—ભાઈઓ ને બાઈઓ, ધર્મ કેટલો કરી શકે ? જૈનને સવારે નવકારશી ને રાતના ચોવિહાર કરવામાં તકલીફ જેવું લાગે નહિ ને ? જૈનનું નાનું છોકરુંય રાતના ખાય નહિ. કોઈ પૂછે કે—‘કેમ ?’ તો કહે કે—‘રાતે ખવાય નહિ. મારી બા, મારા બાપા, મારા ભાઈ રાતે ખાતા નથી.’ અમુક ખવાય ને અમુક ન ખવાય, એવું જૈનનું છોકરું નાનપણથી સમજતું હોય. જૈન જ્યાં જાય ત્યાં, ત્યાગની અસર મૂકી ને આવે. આવા કુળમાં જન્મેલાના મિથ્યાત્વને ધક્કો વાગવો કેટલો સહેલો છે ? બીજાને રાત્રે કેમ ન ખાવું તે સમજાવવું પડે અને એને સમજવું મુશ્કેલ પણ પડે, જ્યારે જૈન કુળનાને એ વાત સંસ્કારરૂઢ થઈ ગયેલી હોય. આ કુળ એવું છે કે—આપોઆપ ઘણાં પાપો બંધ થઈ જાય; ખાન-પાનમાંથી ઘણો વિકાર નીકળી જાય; ઉત્તેજક પદાર્થો ઘણે અંશે બંધ હોય.

તમે સમજો તો, તમને હીરો હાથમાં આવી ગયો છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મ તમને વગર શોધ્યે પણ સારા મળી ગયા છે. પુણ્યે આટલી બધી સારી સામગ્રી આપી દીધી છે, પણ આને યોગખવાની ચિન્તા કેટલાને છે ? આટલું સારું મળ્યું છે, તોય એને યોગખવાની ચિન્તા નથી, દુસ્કાર નથી, તો તમને જો આ બધું ન મળ્યું હોત તો તમે સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મને શોધવા નીકળત ખરા ?

પુણ્યથી મળ્યું છે, પણ કિંમત નથી :

સં અમારા પુણ્યથી અમને સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મ મળ્યા, એમ તો લાગે છે.

સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મ અમને પુણ્યથી મળ્યા છે-એમ કહેવું અને એને પિછાનવાની દરકારેય નહિ કરવી, તો એવા પુણ્યની તમને કેટલી કિંમત છે ? કોટિપતિ માણસ છે, છતાં આંગણે કોઈને ચઢવા દેતો નથી, જે આવે તેનું લે છે પણ કોઈને કાંઈ દેતો નથી, સાચવ સાચવ ક્યાં કરે છે, એ કહે કે-‘ મારું પુણ્ય છે.’ તો એમાં ના પડાય નહિ. પણ એની દયા તો આવે ને ? એમ થાય ને કે-પુણ્ય તો છે, પણ તે મજૂરી કરાવનારું ને પાપ બંધાવનારું ! મળ્યું પુણ્યથી, પણ તેની આપણને કિંમત ન હોય, તો પુણ્ય કેવું ? પાપાનુબંધી ને ? પુણ્યે લક્ષ્મી મળે, પણ એના યોગે નરકે જાય, તો એની લક્ષ્મીનાં વખાણ થાય ? અને, પુણ્યે મળેલી લક્ષ્મીનો જે સદુપયોગ કરે, એને માટે લોક પણ કહે કે-‘ આવાને લક્ષ્મી મળી તેય પ્રમાણ ! ’ કેટલાક શ્રીમંતોને માટે લોકમાં એવી નામના હોય છે કે-‘ એનું નામ ન લેવું ; ઊઠતાં એનું નામ લીધું હોય તો ખાવા ન મળે.’ જ્યારે પેલા ભાગ્યશાળીને સૌ સંભારે. એવા શેઠિયાઓ પણ હોય છે કે-એ જ્યાં જાય ત્યાં બધે ઘણા લોકો એમની સાથે જાય. સાથે જનારાને સગવડની ચિન્તા કરવી જ પડે નહિ. પૂછીએ કે -‘ ધંધો છોડીને આ શેઠની જોડે કેમ ફરો છો ? ’ તો કહે કે-‘ શેઠ જોડે ફરવામાંય લાભ.’ કેમ એમ ? અવસરે શેઠ ઉપયોગી થતો હશે માટે ને ? એવાની જોડે પગે ચાલીને જવાનું ધીજીએને ગમે અને લોલિયા સાથે મોટરમાં બેસવાનું ય ન ગમે. કેમ ? નાહકનો ભ્રમત જાય અને અધવચ્ચે ઉતારી મૂકે તો ટાંટિયા ઘસતા ઘર લેગા થવું પડે. આજે મોટે ભાગે એવું કહેવાય છે કે મોટા માણસની વધારે જોજખાણ હોય, તો જ આંટા વધારે ખાવા પડે, ‘ જરા જઈ આવો ’ એમ કહે, તો ના પડાય

નહિ, નોકરી ખોટી થાય અને નોકરી જાય તો એ એની ખબર પણ લે નહિ.

ગાંડોય ‘મારું પુણ્ય.’-એમ બોલે ને ડાહ્યોય ‘મારું પુણ્ય.’-એમ બોલે, પણ બેમાં ઘણો ફેર, માટે ડહાપણથી બોલો. આ દેવાદિ મળ્યા એ પુણ્યથી, પણ કોઈ તમને દેવનું સ્વરૂપ પૂછે, તો ‘કાણુ જાણુ.’ એમ કહો, તો તમને પુણ્યથી મળ્યું તેની કિંમત કેટલી ? તમને જે મળ્યું છે, એ બહુ સારું છે-એમાં બે મત નથી, પણ તમે એવું શોધીને સારું મેળવવા નીકળો એવા છો ? સારું મળ્યું છે, પણ સારાને સારા તરીકે સમજવાનો પ્રયત્ન નથી ને ? જો જૈનોને પોતાને જે મળ્યું છે તેની કિંમત હોત, તો પણ આજે શ્રી જૈન શાસનની કોઈ અનોખી જાહોજલાલી હોત.

‘મારું પુણ્ય.’ એમ મોંઢે બોલાય છે, પણ એ વાત હૈયે વસી જાય તો જ સદુપયોગ થાય :

જેમ લક્ષ્મીના રાગી એવા પણ માણસને જો એના હૈયામાં આ વાત ખરાખર જચી ગઈ હોય કે-‘ મહેનત કરવા છતાં પણ લક્ષ્મી તેને જ મળે છે કે જેનું પુણ્ય હોય અને એ પુણ્યને બાંધવાનો સારામાં સારો ઉપાય એ છે કે મળેલી લક્ષ્મીનું દાન કરવું.’-તો, એ પ્રેમથી દાન દે છે. એની પાસે કોઈ માગવા જાય, તો એને એમ લાગે છે કે-મને પુણ્ય બાંધાવવાને આવ્યો ! વિવેક હોય, તો તરવાનું સાધન આવ્યું-એમ લાગે; પણ માત્ર પુણ્ય ઉપર વિશ્વાસ હોય, તોય એ આવેલાને પુણ્યનું સાધન માનીને, જે આપે તે આનંદથી આપે. એ એમ ન કહે કે-‘ હું કંઈ કમાયો છું, તે જાણુ છે ? લોહીનું પાણી કયું છે ! હું કમાયો છું, તે આમ દઈ દઈને ઉડાવી દેવાને માટે નહિ ! પૈસા જોઈએ તો મહેનત કરો !’ આવો માણસ પાછો ચારમાં બેઠો હોય, તો એમ કહે કે-‘ પુણ્યે લક્ષ્મી મળી છે.’ શું એ હૈયાનું બોલે છે ?

લક્ષ્મીનો અતિ લોભ, માણસને ઘેલો બનાવી દે છે. સરૌવર ભયુ' હોય, તો ત્યાં તરસ્યા છુવો પાણી પીવાને આવે ને ? જ્યાં પાણી હોય ત્યાં માણસ પાણી ભરવા જાય અને જનાવર પાણી પીવા આવે, એમાં નવાઈ છે ? તમારી પાસે કોઈ માગવા આવ્યો, તે તમને સુખી બાણીને આવ્યો ને ? એ અવસરે પુણ્યનો વિચાર ક્યાં લાગી જાય છે ? 'મને પુણ્યથી મળ્યું છે.'—એમ માનનારો, 'માગવા આવનારનું પુણ્ય નહિ તેથી એને મળ્યું નથી.' એટલુંય સમજે નહિ ? 'પુણ્ય ન હોય તો માગી મળૂં પણ મળે નહિ.'—એટલો પણ વિચાર કરે નહિ ? એને એમ પણ ન થાય કે—'મને અત્યારે તો પુણ્યે મળ્યું છે, પણ અહીં હવે જો હું પુણ્યનું ઉપાર્જન નહિ કરું, તો ભવિષ્યમાં કદાચ મારી આનાથીય ખરાબ દશા આવશે ?' પણ 'મારું પુણ્ય.'—એ જેમ મોંઢે બોલે છે, તેમ જો એ એને હૈયે હોય તો એ પુણ્ય-વાળાઓને આવો વિચાર આવે ને ? ખરી વાત એ છે કે—જેમનું પુણ્ય પાપાનુબંધી હોય છે, તેમને તો પ્રાયઃ ભોગવાય પુણ્ય અને બંધાય પાપ, એવું જ બને છે; એટલે, કેવળ પાપાનુબંધી પુણ્ય-વાળાઓની પાસે તો, પોતાને મળેલી લક્ષ્મીનો સફળ્ય કરાવે, તેવા પ્રકારનું હૈયું જ હોતું નથી.

આશાતના કરનારા :

જૈન કુળમાં જન્મીને જેઓ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવાદિની અવગણના કરે, તેમને તમે પુણ્યશાળી કહો કે પાપી કહો ? આ કુળ મળ્યું પુણ્યથી જ, પણ પાપ બાંધવાને માટે મળ્યું હોય તો ? જૈન કુળમાં જન્મેલા પણ કેટલાકો, આજે બોલે છે કે—'જિનેશ્વરને કોણે જોયા છે ? મોક્ષ છે જ ક્યાં ? સાધુઓમાં શું પડ્યું છે ? ઉપવાસમાં ધર્મ કોણે કહ્યો ? ઉપવાસ કરવાથી શરીરમાંના કીડા મરે, તેનું પાપ કાને ? શરીર તો સાચવવા માટે છે !' આવાઓને માટે, તમે શું કહો ? 'એમને આ મળ્યું તે કરતાં આ ન મળ્યું હોત તો સારું થાત, કારણ કે—આ બિચારાઓ આ મળ્યું તેથી આની અવ-

ગણના કરવાનું ઘેર પાપ ઉપાઈ રહ્યા છે !' પુણ્યથી મળ્યું છે તેની ના નહિ, પણ અકર્મીના હાથમાં પેઠી આવવા જેવું થયું છે, એમ થાય ને ? જે છોકરાઓ કમાય તો નહિ પણ બાપની મૂડીનેય સાચવી શકે નહિ, તેમને જગતમાં કેવા કહેવાય છે ? તેમ, તમે પણ આ સામગ્રીનો સદુપયોગ ન કરી શકો, આ સામગ્રીની કિંમતને પણ ન સમજી શકો અને અહીંથી પાછા સંસારમાં રજળવા ચાલી આવ, તો શું કહેવાય ?

લગવાન જેવા લગવાન મળે ને એની પાછળ કાંઈ કરવાનું મન થાય નહિ, તો એ કોણ કરાવે છે ? સારો મહેમાન મળે, શક્તિ ઘણી હોય, છતાં એને લાણે રોટલો કોણ પીરસાવે ? ધંધાનો સંબંધ હોય ત્યાં લાપસી પીરસવાનું અને સાધર્મિકને રોટલો પીરસવાનું મન કોણ કરાવે ? મળેલી સામગ્રીની કિંમત હોય, તો એમ થાય કે- 'મારે આંગણે ધર્મી ક્યાંથી ?' ઘેર જમાઈ આવે તે વહાલો લાગે કે સાધર્મિક આવે તે વહાલો લાગે ? કદાચ જમાઈને સાચવવો પડે, પણ મનમાં તો થાય ને કે-હજી સાધર્મિક ઉપર જેવો જોઈએ તેવો પ્રેમ જાગ્યો નથી ! તમે, સ્થિતિ ન હોય તો સાધર્મિકને ભડકું ખવડાવો તોય તે પ્રેમથી ખવડાવો ને ? સંબંધી પ્રત્યે રાગ થયો અને સાધર્મિક પ્રત્યે રાગ થયો નહિ, તો તમે જટ વિચારો કે- 'આ સંબંધિનો રાગ કેમ ન ગયો ને આ સાધર્મિકનો રાગ કેમ ન થયો ?'

સારા વ્યવહારની સામગ્રી મળી હોય, પણ જે એનો સદુપયોગ કરે, તેને એ તારે. ઓઘો હાથમાં હોય, પણ નક્કટાઈ કરે તો ? તો એ ડૂબે ને ? તેમ, તમેય સમજો તો તરી શકો. તમને જૈન કુળ મળ્યું. તેમાં સમ્યક્ત્વને પામવાનાં સાધનો સીધાં મળી ગયાં છે. આવા કુળમાં આવીને પણ, જો તમે છેવટે મિથ્યાત્વને અને અનન્તાનુ-બંધી કષાયોનેય નહિ તજી શકો, તો તમારું થશે શું ? માટે, જે સુંદર સામગ્રી તમને મળી જવા પામી છે, તેની કિંમતને સમજો. આ સામગ્રીની તમને કિંમત સમજાય અને સામગ્રીનો તમે સદુપયોગ કરી શકો, એ માટે તમે તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રયત્નશીલ બનો.

✳ અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ :

આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વની વાતમાં આપણે જોઈ આવ્યા છીએ કે—પોતાના કુલાચારના નામે આગમની વાતની અવગણના કરનારા નામના જૈનોમાં પણ એ મિથ્યાત્વ હોઈ શકે છે. તત્ત્વનું જ્ઞાન નાહ અને પોતાની માન્યતાનો આગ્રહ એવો કે—સમજાવનાર મળે તોય એ સમજવાને તૈયાર નહિ, એ તો એક પ્રકારનું ભયંકર કોટિનું મમત્વ છે. અજ્ઞાન સાથે મમત્વ જોરદાર હોય, ત્યારે સત્યને પામવાની સારામાં સારી સામગ્રી પણ, એને માટે કારગત નીવડે નહિ.

અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વવાળામાં અજ્ઞાન ખરું, પણ આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વવાળામાં પોતાની માન્યતાના આગ્રહનું જે જોર હોય છે, તેવું અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વવાળા જીવોમાં કાંઈ હોતું નથી. અજ્ઞાન હોય પણ આગ્રહ ન હોય, એટલે જેમ પોતે માનેલા તત્ત્વોના અર્થને સાચા માને, તેમ બીજાઓએ માનેલા તત્ત્વોના અર્થને પણ સાચા માને. કેટલાક લોકો, ‘બધાં દર્શનો સાચાં છે.’—એમ કહે છે. ઘણા માણસો એવા હોય છે કે—એમને જીવાદિ તત્ત્વોના વિષયમાં સાચો ખ્યાલ હોય નહિ, છતાં પોતાને કુલપરંપરાથી મળેલા ધર્મને માનતા હોય; પણ ‘હું જે ધર્મને માનું છું તે જ સાચો છે અને બીજા બધા ખોટા જ છે.’—એવો એમને આગ્રહ નહિ. એવા પ્રકારનો આગ્રહ ન હોય, એવા માણસોને કોઈ તક મળી જાય અને તત્ત્વ સમજવાનું મન થઈ જાય, તો તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થવી સુલભ છે. અણ-સમજી ખરા, કારણ કે—ગોળને ને ખોળને સરખા માનવા જેવી મનો-વૃત્તિના સ્વામી છે; પરંતુ આગ્રહી નથી, એટલા માટે, જે સામગ્રી મળી જાય અને એ સામગ્રીનો સદુપયોગ કરવાનું મન થઈ જાય તો મિથ્યાત્વથી ખસીને સચ્ચકૃત્વને પામવું એ સુલભ ગણાય.

* અનાભિગ્રહિકં કિચ્છિત્સર્વદર્શનવિષયમ્ - યથા

‘ સર્વાણિ દર્શનાનિ શૌભનાનિ ’ ઇતિ ।

કિચ્છિદ્દેશવિષયમ્ - યથા ‘ સર્વ એવ શ્વેનામ્બરદિગમ્બરાદિગ્દેશ : શૌભના : ’

ઈત્યાદિ ।

—ધર્મપરીક્ષા, શ્લોક ૧૦ ની ટીકા.

સ્વપરામ્બુપગતાર્થયોરવિશેષેણ શ્રદ્ધાનમનામિગ્રહિકમ્ ॥ યથા સર્વાણિ દર્શનાનિ શૌભનાનિ ’ ઇતિ પ્રજ્ઞાવતાં મુખ્યલોકાનામ્ । —ધર્મપરીક્ષા શ્લોક ૮ ની ટીકા.

આજની સર્વ-ધર્મ-સમભાવની વાતો :

આજે કેટલાકો સર્વ-ધર્મ-સમભાવની વાતો કરી રહ્યા છે ને ? આજે જે રીતિએ ને જેવા અર્થમાં સર્વ-ધર્મ-સમભાવની વાતો થઈ રહી છે તે જો જોઈએ, તો આપણને લાગે કે-એવી વાતો કરનારા-ઓને વસ્તુતઃ ધર્મનો ખપ છે-એવું નથી. ‘આપણે ધર્મને સમજી શકતા નથી, ધર્મ કયો અને અધર્મ કયો-એનો નિર્ણય કરવા જોગું આપણામાં જ્ઞાન નથી, બધા કહે છે કે-અમારો ધર્મ ભગવાને કહેલો છે, એટલે આપણે કોઈ ધર્મના આગ્રહી પણ બનવું નહિ અને કોઈ ધર્મને ખોટો પણ માનવો નહિ.’-એ પ્રકારની મનોવૃત્તિ, એ એક જુદી જ વસ્તુ છે, એવી વૃત્તિના માણસોનો જો મતિવિકાસ થઈ જાય અને એમને તત્ત્વાર્થનો નિર્ણય કરવા જોગી તક પ્રાપ્ત થઈ જાય, તો એમને કાંઈ બધા ધર્મોને સાચા જ માનવા-એવો આગ્રહ નથી હોતો. વસ્તુતઃ ધર્મ કયો છે અને ધર્મના નામે ઓળખાતા મતોમાં અધર્મો કયા છે, એ વિષે નિર્ણય કરવાની વૃત્તિ ન હોય એમ પણ બને; અને આપણામાં એવી યુદ્ધિ આદિ નથી-એમ લાગતું હોય, એટલે સર્વ દર્શનો સાચાં છે અને કોઈ દર્શન ખોટું નથી એમ માનતો હોય-એમ પણ બને; પણ એનો એને એવો આગ્રહ ન હોય કે-સમજાવનાર મળે તોય સમજવાની ના પાડે !

સર્વ-ધર્મ-સમભાવના નામે આજે જેઓ વાતો કરે છે, તેઓના હૈયામાં ‘ધર્મની મોક્ષને માટે જરૂર છે.’-એ વાત હોય, એમ જણાતું નથી. કોઈ પણ ધર્મ મોક્ષની વાત કરે, તો એવાઓ કહે છે કે- ‘એ વાત અમારી પાસે નહિ કરવી. અમારે તો, કોઈ ધર્મવાળા પરસ્પર અઘડે નહિ, એ જોઈએ છે.’ આલું આલું કહીને, તેઓ ‘અઘડાતું મૂળ ધર્મ છે.’-એવું પ્રચારવાનો પ્રયત્ન કરે છે. વળી સર્વ-ધર્મ-સમભાવની પોતાની માન્યતાનો તેઓને એવો પણ આગ્રહ હોય છે કે-એથી વિરુદ્ધની વાતને વિચારવાને, સમજવાને અને સ્વીકારવાને તત્પર બનાવનારી વૃત્તિ જ એનામાં હોતી નથી. આજે કેટલાક જૈનો પણ સર્વ-ધર્મ-સમભાવની વાતો કરવા મંડી પડ્યા છે, પણ જૈન કુળમાં જન્મવા માત્રથી જૈન ગણાતાઓ અને

પોતાને મળેલી સામગ્રીની કિંમત નહિ સમજનારાઓ આવી ભૂલ કરે, તો તેમાં નવાઈ પામવા જેવું નથી; માટે તો કહ્યું કે—તમે અજ્ઞાન રહ્યા છો, તો પણ તમારાં સંતાનો અજ્ઞાન રહેવા પામે નહિ, એ માટે યોગ્ય કરવાનો વિચાર કરવો જરૂરી છે !

સર્વ નયો પોતપોતાને
સ્થાને સાચા છે !

સામાન્ય રીતિએ ઈતર દર્શનો એક એક નયને પકડીને ચાલનારાં છે; જ્યારે, શ્રી જૈન દર્શનમાં સર્વ નયોને પોતાપોતાને સ્થાને માન્ય કરવામાં આવ્યા છે. આથી, કોઈ એક પણ નયના પ્રતિપાદનને મળતું પ્રતિપાદન શ્રી જૈન શાસ્ત્રોમાં મળી આવે અને તેથી તત્ત્વને નહિ સમજનારાઓને એમ પણ થઈ જાય કે—જૈન શાસન બધાં દર્શનોને સાચાં માને છે. ખરેખર, જેટલાં નયવાદી દર્શનો છે, તે જ્યાં સુધી પોતાના મતનું નિરૂપણ કરતાં હોય ત્યાં સુધી, એટલે કે—એક નયનું પ્રતિપાદન કરવા માત્રથી જ, ખોટાં કરી જતાં નથી; પણ એક એક નયને પકડીને ચાલનારાં દર્શનો, એટલેથી જ અટકતાં નથી. એ દર્શનો અન્ય નયવાદોને ખોટા જ ઠરાવીને, પોતે સાચાં કરવા માગે છે અને ત્યાં જ એ ભૂલ કરે છે. શ્રી જૈન શાસન, એકાન્ત એવા કોઈ પણ પ્રકારના નયવાદને ખોટો માને છે; છતાં, એ ભૂલવા જેવું નથી કે—શ્રી જૈન શાસન દરેકે દરેક નયવાદને પોત-પોતાના સ્થાને સાચા તરીકે ગ્રહણ કરે છે. એટલે, અવસરે એ એક નયની વાતનું પ્રતિપાદન કરે, તો પણ અન્ય નયવાદની અપેક્ષાને ગ્રહણ કરીને જ એમ કરે. જૈન શાસ્ત્રોમાં બધા નયોનો પોતપોતાના સ્થાને વિનિયોગ કરવાપૂર્વક, બધા નયોને માન્ય રાખવામાં આવ્યા છે; એટલે, નિશ્ચયથી પરિકર્મિત મતિવાળા સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓમાં, સર્વ નયોને વિષે સુન્દર પ્રકારનો માધ્યસ્થભાવ હોય છે, પણ એ આત્માઓનું સર્વ નયોને વિષે જે શ્રદ્ધા ન હોય છે, તે સર્વ નયોને પોતપોતાના સ્થાને સાચા માનવા, એવા પ્રકારનું હોય છે. સર્વ-ધર્મ-સમભાવની વાતો કરનારાઓમાં, જેઓ જૈન શાસ્ત્રોને ભણેલા

છે પણ શ્રી જૈન શાસ્ત્રોના સાચા અર્થને પામેલાઓ નથી, તેઓ જન શાસ્ત્રોમાં આવતી સર્વ-નય-શ્રદ્ધાની વાતને ખોટી રીતિએ આગળ ધરે છે, પણ તત્વના જ્ઞાતાઓ એવી વાતોથી મુંઝાય નહિ.

સાપેક્ષ શાસ્ત્રવાક્યો :

એવી જ રીતિએ, કેટલાકે ‘શ્રી જૈન શાસ્ત્રોનાં બધાં વાક્યો મિથ્યાત્વી છે.’-એવું પ્રતિપાદન પણ અણસમજથી કરે છે. જૈન શાસ્ત્રોની એકે એક વાત સાપેક્ષપણે જ કહેવાએલી છે. નિશ્ચય નયનું પ્રતિપાદન હોય ને વ્યવહાર નયનું પણ પ્રતિપાદન હોય; પણ, ગમે તે એકનું પ્રતિપાદન કરતી વખતે, અન્ય નયો પોતપોતાને સ્થાને પણ ખોટા છે-એવું પ્રતિપાદન હોય જ નહિ શ્રી જૈન શાસ્ત્રોના રચનારાઓ સ્યાદ્રાહી હતા અને એથી એમનાં વચનોમાં અન્ય નયોની અપેક્ષાના ગ્રહણને સૂચવતું સ્યાત્ પદ સાક્ષાત્ ન પણ હોય, તો પણ તે પદ છે જ-એમ માનીને, એ ઉપકારીઓનાં વચનોના સ્વરૂપને સમજવું જોઈએ અને વર્ણવવું જોઈએ. ‘શ્રી જૈન શાસ્ત્રોનાં બધાં વાક્યો મિથ્યાત્વી છે.’-એમ કહેવું, એનો અર્થ તો એ છે કે-શ્રી જૈન શાસ્ત્રો એ મિથ્યાત્વી વાક્યોના સમૂહ રૂપ છે, એવું જાહેર કરવું ! આવું જોલીને શ્રી જૈન શાસ્ત્રોની આશાતના કરવાનો હેતુ ન હોય તો પણ, આવું જોલવાથી શ્રી જૈન શાસ્ત્રોની ભયંકર કોટિની આશાતના તો થાય જ છે. એમાંય ય્યાલ-ફેરને અંગે આવું જોલાઈ ગયા પછી, જો એનો એવું જોલનારને આગ્રહ થઈ જાય છે, તો તે આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વનો સ્વામી બની જાય છે.

❖ આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ :

હવે આપણે આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વને અંગે થોડુંક જોઈએ. આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ, એ ખોટા માણસોને માટેનું મિથ્યાત્વ છે,

* વિદુષોઽપિ સ્વરસવાહિભગવત્પ્રગીતશાસ્ત્રઘાધિતાર્થશ્રદ્ધાનમાભિનિવેશિકમ્ ।

—ધર્મપરીક્ષા શ્લોક ૮ ની ટીકા-

એમ કહીએ તો ચાલે. પૈસાદાર માણસ, વિષયોનો અતિશય સગી બનીને, કુલટા સ્ત્રીમાં એવા આસક્ત મનવાળો થઈ જાય કે-બધાને છોડે પણ એને છોડે નહિ અને ગમે તેવા ડાહ્યા માણસો સમજાવે કે-એ કુલટા સ્ત્રી છે અને તને એણે ભરમાવી દીધો છે, તો પણ એના રાગમાં એ એવો આંધળો બનેલો હોય કે-એવું કહેનાર ડાહ્યાએને એ ગાંડા માને અને કુલટાને જ સતી માનીને એના માટે ફના થઈ જાય; એના જેવું કામ આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વનું છે. ભણેલા-ગણેલા; સમજી શકે કે સમજાવી શકે એવા, સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી સમજાય તેવી વાતોને પણ સહેલાઈથી સમજીને બીજાઓને સમજાવવામાં દક્ષ અને સમ્યગ્દષ્ટિ તો ખરા જ, આવાઓને પણ, શ્રી જૈન શાસ્ત્રની કોઈ પણ બાબતમાં શ્રી જૈન શાસ્ત્રના અર્થથી ઊલટા અર્થનો પોતાના ચડસથી જો આગ્રહ થઈ જાય, તો તે આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વ કહેવાય છે.

આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વ થાય, તો તે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને જ થાય; એટલે કે-જેઓ પહેલાં સમ્યગ્દષ્ટિ હોય, તેઓ જ સમ્યગ્દર્શનને વમીને આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વના સ્વામી બને એ સંભવિત છે. બધા જ સમ્યગ્દષ્ટિઓ આ મિથ્યાત્વને પામે-એવું પણ નથી અને સમ્યગ્દર્શનને નહિ પામેલો કોઈ આ મિથ્યાત્વને પામે એવું તો બને જ નહિ. સમ્યગ્દર્શનને પામીને તત્ત્વના સ્વરૂપને સારી રીતિએ જાણનારા બનેલા હોય, એવાઓને પણ કોઈક વાર શ્રી જિનપ્રણીત શાસ્ત્રની કોઈક વાત ઊલટા રૂપે પકડાઈ જાય-એ શક્ય છે. શાસ્ત્રની વાતનો ઊલટો અર્થ થઈ જાય અને તે પછી તે અર્થ ચડસના માર્યો પકડાઈ જાય, એટલે દશા એવી થાય કે-બીજાઓ કે જેઓ શાસ્ત્રના અર્થને જાણતા હોય, તેઓ સમજાવે કે-‘તમે જે અર્થ કરો છો તે ખોટો છે.’ તોય આ ચડસનો માર્યો એમ જ કહે કે-‘નહિ, હું કહું છું તે અર્થ જ સાચો છે.’ શાસ્ત્રોના સાચા અર્થને જાણનારા સમજાવે કે-‘આટલી આટલી રીતિએ તમે કરેલો આ અર્થ ખોટો છે’-તોય તે ખોતે કરેલા અર્થને સાચો ઠરાવવાને માટે, એની સામે

જે પ્રમાણે ધરવામાં આવ્યાં હોય, તે પ્રમાણેનો પણ ઊલટો અને અસંગત અર્થ કરે. આવાઓ પોતાના સમ્યક્ત્વને ખોઈ ખેસે અને મિથ્યાત્વના ઉદયવાળા બની જાય. આ પ્રકારના મિથ્યાત્વને, આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વ કહેવાય છે.

**અનુપયોગથી ઊલટો અર્થ થઈ જાય
તોય મિથ્યાત્વથી બચી શકાય તેમ છે :**

સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને પણ, શ્રી લગવત્પ્રણીત શાસ્ત્રની વાતમાં, ઊલટા અર્થની શ્રદ્ધા થઈ જાય—એ શક્ય છે. સમ્યગ્દષ્ટિને, શાસ્ત્રની કોઈ પણ વાતનો ઊલટો અર્થ કરવાની ભાવના તો સ્વપ્ને પણ હોય નહિ; પણ, ઉપયોગશૂન્યતા આદિના યોગે ઊલટો અર્થ થઈ જવો અને સમજફેરને લીધે એ અર્થ સાચો છે—એમ મનમાં ખેસી જવું, એ બનવાબેગ છે. એટલે એવું પણ કોઈ વાર બને. પણ એટલા માત્રથી જ સમ્યક્ત્વ જતું રહે અને મિથ્યાત્વનો ઉદય થઈ જાય, એમ બનતું નથી. અનાભોગને કારણે, કોઈ વાત ઊલટા રૂપમાં પણ ખ્યાલમાં આવી જાય અને જે રૂપમાં એ વાત ખ્યાલમાં આવી હોય, તે રૂપમાં જ આ વાત છે—એવું લાગી જાય, એ શક્ય છે; પરંતુ, એમાં ચડસ નહિ લગવો જોઈએ, એમ નહિ થવું જોઈએ કે—‘ મને આમ લાગ્યું માટે આમ જ છે.’ હજુ હું છદ્મસ્થ છું અને એથી મને પણ ઉપયોગફેર થઈ જવાનો સંભવ છે, એ વાત ભુલાવી ન જોઈએ. આ ખ્યાલ જીવતો હોય, એટલે અન્ય શાસ્ત્રવેદીઓ જે પોતે કરેલા અર્થને ખોટો કહે, તો એ એમની સાથે ઝઘડે નહિ, પણ અન્ય શાસ્ત્રવેદીઓ જે અર્થને પ્રરૂપતા હોય, તે અર્થને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે. ‘ મારો કરેલો અર્થ ખોટો નહિ જ ઠરવો જોઈએ.’—એવું નહિ વિચારતાં, એ એવો વિચાર કરે કે—‘ જો મને જે અર્થ ખેઠો છે તે ખોટો હોય, તો મારે સાચો અર્થ શો છે તે સમજી લેવું જોઈએ.’ એને એમ જ થાય કે—‘ મારો કરેલો અર્થ ખોટો ઠરે એની ચિન્તા નહિ, પણ શાસ્ત્રનો જે અર્થ થતો હોય તે જ

થવો જોઈએ. છદ્મસ્થપણા આદિને અંગે મારાથી ખોટો અર્થ થઈ ગયો હોય, તો મને એનો ખ્યાલ આવી જવા પામે તો ખડુ સારું, કે જોથી મારાથી થઈ ગયેલા શાસ્ત્રના ઊલટા અર્થ ખાખત હું ‘મિચ્છામિ દુક્કડ’ કહીને, મારા એ પાપને હું ખપાવી શકું ! હું સાચો ત્યાં સુધી, કે જ્યાં સુધી હું ભગવાને જે અર્થ કહ્યો છે, તે અર્થને માનું અને કહું. મારું સાચાપણું ભગવાનને આશ્રિત છે. ભગવાને કહ્યું છે તે જ સાચું છે અને જ્યાં સુધી એ તારકે કહેલું હું કહું ત્યાં સુધી જ હું સાચો છું. માટે એ તારકે કહેલા અર્થથી ઊલટો અર્થ અનુપયોગથી પણ મારાથી થઈ ગયો હોય, તો તે મારે સુધારી લેવો જોઈએ.’

જેનામાં આવી વિચારણા હોય, તે અન્ય શાસ્ત્રવેદિઓની વાતને કેવા પ્રેમથી સાંભળે ? અન્ય શાસ્ત્રવેદિઓ એમ કહેતા હોય કે-‘તમે કરેલો અર્થ ખોટો છે.’ તો તે વખતે એને એમ ન થાય કે-‘મારી ભૂલ કાઢનારા તમે કોણ ?’ એ તો એવા શાસ્ત્રવેદિઓના કથનને પ્રેમથી સાંભળે અને એને સમ્યક્પણે વિચારે. એ વિચારણામાં, પોતાના અર્થનું મમત્વ પોતાને ઊલટી દિશાએ દોરી જાય નહિ, તેની કાળજી રાખે. આટલી સાવચેતી હોય, તો શાસ્ત્રની કોઈ વાતનો ઊલટો અર્થ થઈ જાય તોય તે સમ્યક્ત્વને વમી જાય નહિ. જ્યાં એ મનોવૃત્તિ આવે કે-‘આ અર્થ મેં કરેલો છે અગર મેં પકડેલો છે માટે જ સાચો છે’ ત્યાં સમ્યક્ત્વ ટકી શકે નહિ, માણસને જ્યારે પોતાની વાતનો ચડસ થઈ જાય છે, ત્યારે તે કેટ-કેટલા અનર્થોને જન્માવે છે, તે કહી શકાય નહિ. પછી તો, જેટલી હોશિયારી ને જેટલી લાગવગ, એ બધાનો ઉપયોગ એ પોતે દુખવામાં અને બીજા વિશ્વાસુઓને દુખાવવામાં જ કરે.

પ્રતિપાદનમાં પક્ષપાત નહિ :

આ મિથ્યાત્વની વાત પણ એમ સૂચવે છે કે-સમ્યક્દષ્ટિ આત્માઓએ, કષાયોથી ખૂબ જ ચેતતા રહેવું જોઈએ. વિરાગમાં ખાત્રી

ન હોય, વિષયસુખ પ્રત્યે સુગ હોય, ત્યાગ સાથે તપનું આચરણ ઘણું હોય, તે છતાં પણ એને જો પોતાના જ્ઞાનનો ધમંડ આવી જાય, તો જ્ઞાની, ત્યાગી ને તપસ્વી એવા પણ સમ્યગ્દષ્ટિનું પતન સુલભ બની જાય છે. ઊલટો અર્થ કર્યો અને એમાં હુંકાર લખ્યો, તો પતન પામવું એ સહેલું છે અને જો હુંકારથી બચી જવાય તો પતન ન પંમાય, એ પણ સ્વાભાવિક છે.

શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર અને શ્રી જિનભદ્ર ગણિવર વચ્ચે મોટો અર્થલેદ્દ હતો, એ તો તમે સાંભળ્યું હશે; પરન્તુ, એ મહાપુરુષોએ પોતપોતાના માનેલા અર્થનું પ્રતિપાદન કરવામાં જરાય પક્ષપાતને આવવા દીધો નથી. પોતે કરેલા અર્થના સમર્થનમાં જેટલી જેટલી વાતો એ મહાપુરુષોએ મૂકી છે, તે શ્રી જિનાગમને અનુસરીને મૂકી છે; એ મહાપુરુષોએ કહ્યું કે—શ્રી જિનાગમનાં આટલાં આટલાં વચનોથી અમને આ વાત આમ વ્યાજબી લાગે છે. એ મહાપુરુષોએ કરેલું પ્રતિપાદન વાંચીએ, તો એમાં અંગત મમત્વની ગંધ સરખી પણ નથી, એમ લાગે. હૈયાના એ એટલા બધા પ્રામાણિક કે—આ અર્થ અમને એટલા માટે સાચો લાગે છે કે—ભગવાને આનો અર્થ આવો જ કહ્યો છે, એમ અમને લાગે છે, એમ એ કહેતા. પોતાના કરેલા અર્થને વિષે, એ ઉપકારીઓના હૈયામાં; પોતાના અર્થ તરીકેનું મમત્વ ન હતું. પોતાના કરેલા અર્થની સામે આવતાં આગમનાં પ્રમાણોને ઓળવવાનો (ઊલટાવવાનો)એ ઉપકારીઓએ પ્રયત્ન કર્યો નથી; પણ આગમનાં પ્રમાણોથી પોતે કરેલો અર્થ કેવા પ્રકારે સંગત થાય છે અને કેવા પ્રકારે અસંગત થતો નથી, તે દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આથી જ, એ ઉપકારીઓને માટે આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ કહી શકાઈ નથી. એમની વાતમાં, પાછળના મહાપુરુષોએ પણ શું કહ્યું? ‘આ વિષયમાં આ આમ કહે છે ને તે એમ કહે છે, તત્ત્વ કેવલિગમ્ય છે.’ શાથી? એ બન્નેય મહાપુરુષોએ અન્ય આગમ-પ્રમાણોથી પોતપોતાના કરેલા અર્થને સંગત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે; પણ તેમાંના એકેય મહાપુરુષે અન્ય આગમપ્રમાણોને ઓળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી.

‘મેં આમ કયું છે.’-અગર
‘મેં આમ કહ્યું છે.’ એમ નહિ પણ
‘શાસ્ત્ર શું કહે છે,’-એ વિચારો :

સં આજે પણ બધાં શાસ્ત્રના નામે જ વાત કરે છે કે અમે
જે કહીએ છીએ તે સાચું છે.

એવું કહેનારાઓએ, પોતે જે અર્થ કરે છે તે અર્થ આગમથી
અબાધિત અર્થ છે, એમ સાબિત કરવું જોઈએ. શાસ્ત્રોના નામે વાતો
કરવી-એ એક વાત છે; અને, અવસરે પોતાની વાતને શાસ્ત્રાનુ-
સારિણી સાબિત કરવી એ બીજી વાત છે. ‘મને આમ લાગે છે
માટે આ સાચું છે.’ એવી વિચારણા કદી પણ નહિ આવવી જોઈએ,
પણ ‘શાસ્ત્ર આમ કહે છે માટે આ સાચું છે.’-એવી વિચારણા
આવવી જોઈએ. દરેક વાતનો નિર્ણય, શાસ્ત્રના આધારે કરવો જોઈએ.
જરાક પણ લાગે કે ‘હું માનું છું’ તે અર્થથી ઊલટી વાત શાસ્ત્રમાં
છે.’ કે તરત ‘શાસ્ત્રની વાત જ સાચી.’ એમ સ્વીકારવું જોઈએ.

સં આજે અંદર અંદર મેળ નથી એટલે શાસનનાં કેટલાંક
કાર્યો બરાબર થઈ શકતાં નથી.

અંદર અંદર મેળ નથી, એનાં ઘણાં કારણો છે; પણ અંદર
અંદર મેળ નહિ હોવા છતાં પણ, શાસન સાથે તો મેળ છે કે નહિ ?
જે જે બાબતોમાં જ્યાં જ્યાં જે જે કરવા જેવું હોય, ત્યાં ત્યાં એક
બીજા સાથે રહીને, તે તે કામ કરવા માંડે અને ચારેય તરફથી
એકસરખો અવાજ નીકળે, તો ઘણો ફેર પડી જાય.

સં એ બાબતમાં સાધુઓએ મળીને કાંઈક કરવું જોઈએ એમ
નથી લાગતું ?

એવું લાગે, એટલા માત્રથી શું વળે ? અત્યારની પરિસ્થિતિ
વિશે જુદું ચોખવટથી કહેવામાં લાલ નથી, માટે કહેતો નથી.
અગત્યની પરિસ્થિતિમાં કરવા જેવું ઘણું છે, પણ આજે એકતાથી

કરવા લાયક કાર્યોમાં પણ કેટલાકો ગમે તે કારણસર જુદી જ રીતિએ વર્તે છે. સાધુઓને જે કરવા જેવું લાગે છે, તેઓ જો તે કરી શકે તેમ હોત અથવા તો અસુક રીતિએ મળવામાં લાલ છે—એમ જો તેઓ માનતા હોત, તો તેઓ એમ કર્યા વિના રહ્યા ન હોત. કેટલાકો વાત જુદી કરે છે અને પાછળથી વર્તન જુદું કરે છે. આજે તો, એક વાર પરસ્પર મન્તવ્યલેદવાળી જે જે બાબતો છે, તેમાં ભિતર્યા વિના, ખાસ અગત્યના પ્રશ્નો હાથ ધરવા જોઈએ. મન્તવ્યલેદવાળી બાબતોમાં પણ, સૌએ ‘મેં’ આમ કયું છે, ’ ને ‘મેં’ આમ કહું છે, ’—એવી બાબતોને અંશે પણ લક્ષ્ય પર લીધા વિના, શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ જ માનવાને તૈયાર થવું જોઈએ.

સૌ એક—બીજાને મળીને નિકાલ કરી લે તો ?

એક હાથે તાલી પડે નહિ. તમે હમણાં થોડા વખત પહેલાં અહીં ના જોયું ? મહારાજ સાહેબે ચિટ્ટી લખી, તો ચિટ્ટીનો જવાબ આપ્યો નહિ અને રવાના થઈ ગયા. મળનાર બંનેને જો એમ હોય કે—આપણે તો શાસ્ત્રાનુસારી હોય તે સ્વીકારવું છે, પછી ભલે આપણું શાસ્ત્રાનુસારી ઠરે કે સામાનું શાસ્ત્રાનુસારી ઠરે; તો, એવા માણસોને પરસ્પર મન્તવ્યલેદ હોય તોય મળતાં વાંધા આવે નહિ અને વાજબી નિકાલ પણ એ રીતિએ આવી શકે. કદાચ અસુક બાબતોમાં પરસ્પરનું મન્તવ્ય જુદું રહે, તોય તેથી નુકસાન થવા પામે નહિ.

ધર્મવાદ અને કુવાદ :

એક—બીજાએ એક—બીજાના મન્તવ્ય અંગેની વિચારણા પણ ધર્મવાદની રીતિએ કરવી જોઈએ; અને જો આમ કરાય તો જ પ્રાયઃ જેની ભૂલ થતી હોય, તેને ઝટ પોતાની ભૂલનો ખ્યાલ આવે. બાકી તો, ગમે તેવા સારા પણ માણસને, જ્યારે પોતાના કરેલા અર્થનો મમતાભર્યો આગ્રહ થઈ જાય છે, ત્યારે એ સુધરવાની સ્થિતિમાંથી ખાતલ થઈ જાય છે.

વાદમાં ઊતરે ને મનમાં એમ રાખે કે—‘જીતીશ તો જ્યનો આનંદ ભોગવીશ, નહિ તો ગાળ દેતાં તો આવડે જ છે.’—તો એ વાદનું પરિણામ પણ કેવું આવે? જેમ આજે કેટલાક સટોડિયાઓ એવા હોય છે કે—‘આવે તો લેવા છે, નહિ તો મારી પાસે શું છે કે લઈ જશે?’ ઘર, ઘરેણાં, વાસણ વગેરે પહેલેથી ખેરી—છોકરાના નામે ચઢાવી દીધેલ હોય. આ તો એક દાવ ખેલવાની દાનવી રીત છે. એમાં દાવ સીધો પડ્યો તો ધણી થઈ ખેસે અને જે દાવ ઊઘો પડે તો રળેલાને રોવડાવે. જનતાના કમનસીબે આજે એવાઓ પાછા પહોંચેલા કહેવાય છે. નીતિને ચાવી ખાઈને કમાનારને હોશિયાર કહેવાય કે લખાડ કહેવાય ?

જે વાદમાં, વાદ કરનારની નજર કેવળ પોતાની જીત તરફ હોય, તે જીતવાને માટે કાંઈ કાંઈ બિથલ—પાથલ કરે અને એટલું છતાંય એ હારે, ત્યારે જીતનારનું આવી બને. એવાઓ જોડે જ્યાં સુધી વાદમાં ન જીતરાય ત્યાં સુધી સારું અને વાદમાં જીતરવું જ પડે, તો સમજી લેવું કે—એ જીતવાને માટે થશે તેટલી ગડમથલ કર્યા વિના નહિ રહે; એનું ચાલતું હોય, તો એ શાસ્ત્રોને પણ ઉથલાવી દે; પણ જીતવાની બધી મહેનત ફેગટ જાય ને હારે, તો શું કરે? ગાળાગાળી ને મારામારી જ કે બીજું કાંઈ? એની સામે સજ્જનથી

- * અત્યન્તમાનિના સાર્ધં, કૂરચિત્તેન ચ દ્વદમ્ ।
 ધર્મદ્વિષ્ટેન મૂઢેન, શુષ્કવાદસ્તપસ્વિનઃ ॥૨॥
 વિજયેઽસ્યાતિપાતાદિ, લાઘવં તત્પરાજયાત્ ।
 ધર્મસ્થેતિ દ્વિધાપ્યેષ, તત્ત્વતોઽનર્થવર્ધનઃ ॥૩॥
 લબ્ધિચ્છ્યાત્યર્થિના તુ સ્યાશુઃસ્થિતેનાઽમહાત્મના ।
 છલજાતિપ્રવાનો યઃ સ વિવાદ ઇતિ સ્મૃતઃ ॥૪॥
 વિજયો હ્યત્ર સજ્જત્યા દુર્લભસ્તત્ત્વવાદિનઃ ।
 તદ્ભાવેઽપ્યન્તરાયાદિદોષોઽદૃષ્ટવિઘાતકૃત્ ॥૫॥
 પરલોકપ્રધાનેન, મધ્યસ્થેન તુ ધીમતા ।
 સ્વશાસ્ત્રજ્ઞાતતત્ત્વેન ધર્મવાદ ઉદાહૃતઃ ॥૬॥

અષ્ટક પ્રકરણુ ૧૧૨

તો એવું થાય નહિ અને એમાં જો સહન કરી શકે નહિ તો શું થાય ? એવા વખતે, માર્ગથી અને આરાધનાથી નહિ ચૂકવાને માટે, ખૂબ ખૂબ ધીરજ રાખવી પડે. તત્ત્વબોધ માટેનો વાદ, એ ધર્મવાદ છે. એ સિવાયના વાદો તો કુવાદોમાં ગણાય.

પોદ્દશાલ પરિત્રાજક અને રોહગુપ્ત મુનિ
વચ્ચેના વાદમાંથી ઉપજેલાં અનિષ્ટો :

આપણે ત્યાં રોહગુપ્ત નામના નિહ્નવનો પણ એક પ્રસંગ બનેલો છે. રોહગુપ્ત કેવા સંજોગોમાં નિહ્નવ બન્યો, તે ખાસ વિચારવા જેવું છે. કુવાદીની સાથે વાદમાં ઉતરવાથી, કેવું અને કેટલું બધું અનિષ્ટ પરિણામ આવવાનો સંભવ છે, તે રોહગુપ્તના પ્રસંગમાંથી પણ સારી રીતે જણાઈ આવે છે. વાદ કરવાની પાછળ જો તત્ત્વને જાણવાની અભિલાષા હોય નહિ અને કેવળ જ્યની જ અભિલાષા હોય, તો એવો વાદી જ્યારે વાદમાં હારે છે, ત્યારે તે કેવા વિકરાળ સ્વરૂપને ધારણ કરે છે, તેનો જો નમૂનો જોવો હોય, તો તે માટે રોહગુપ્તને જે વાદી મળ્યો હતો, તેને ઓળખી લેવા જેવો છે; અને કેવળ જ્યની જ અભિલાષા કેવું પતન પમાડે છે, એ જાણવાને માટે રોહગુપ્તને પણ ઓળખી લેવા જેવો છે.

લગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માને નિર્વાણ પામ્યેથી પાંચસોથી કાંઈક અધિક વર્ષો વ્યતીત થયાં હશે, તે સમયમાં પ્રભુના શાસનમાં શ્રીગુપ્ત-નામના આચાર્ય લગવાન, આ પૃથ્વીતલને પાવન કરતા વિચરતા હતા.

એ આચાર્યલગવાન, એક વાર અંતરંગિકા નામની નગરીમાં પધાર્યા; અને એ નગરીમાં આવેલા ભૂતગૃહ નામના ઉદ્યાનમાં એ આચાર્યલગવાને સપરિવાર સ્થિરતા કરી.

તેઓશ્રી એ નગરીમાં વિરાજતા હતા, એવામાં એક પરિત્રાજક એ નગરીમાં આવ્યો. એ પરિત્રાજક ઘણી વિદ્યાઓને સિદ્ધ કરી ચૂક્યો હતો અને એથી તે ખૂબ ગર્વિષ્ઠ બની ગયો હતો. વિદ્યાથી ગર્વિષ્ઠ

બનેલા એ પરિત્રાજકે, પોતાના પેટ ઉપર લોઢાનો પાટો બાંધ્યો હતો અને જ્યાં જાય ત્યાં એ પોતાના હાથમાં જમ્બૂવૃક્ષની શાખાને લઈને જ જતો હતો.

લોકને આ જોઈને કૌતુક ઉપજતું; એટલે લોકો એ પરિત્રાજકને પૂછતા કે—‘તમે પેટ ઉપર આ લોઢાનો પાટો બાંધ્યો છે અને હાથમાં જમ્બૂવૃક્ષની શાખા રાખી છે, તેનું શું કારણ છે?’

એના જવાબમાં, એ પરિત્રાજક કહેતો હતો કે—‘મેં વિદ્યાને એટલા બધા પ્રમાણમાં મારા પેટમાં ભરી દીધી છે કે—એનાથી મારું પેટ ફાટી જવાની મને બીક રહે છે; એટલે વિદ્યાથી મારું પેટ ફાટી જવા પામે નહિ; એ માટે મેં મારા પેટ ઉપર લોઢાનો પાટો બાંધ્યો છે; અને, આ આખા જમ્બૂદ્વીપમાં મારા જેવો વિદ્યાવાળો બીજો એક પણ નથી—એ જણાવવાને માટે, હું મારા હાથમાં આ જમ્બૂવૃક્ષની શાખાને લઈને ફરું છું.’

આથી લોકોએ એ પરિત્રાજકનું ‘પોટશાલ’ એવું નામ પાડ્યું હતું. લોકો એને પોટશાલ કહેતા હતા.

આવા અજ્ઞાન અને ગર્વિષ્ઠ માણસ જોડે વાદમાં ઉતરાય ? આવા તુચ્છ અને ઘમંડી હૈયાને ધરનારની સાથે વાદમાં ઉતરવું, એ પણ એક મોટું જોખમ છે. મિથ્યાલિમાની માણસોમાં વિદ્યા હોય—એ બને, પણ એમની વિદ્યા એમને પચેલી ન હોય. એમની વિદ્યા, એમને કપાયના અગ્નિમાં શેકે; અને જે કોઈ એમની હડકેટ્ટે ચઢી જાય, તેને એમનું જો ઉપજતું હોય તો એ પૂરો કરી દીધા વિના રહે નહિ. આવાં અનેકવિધ કારણોસર એવાઓની સાથે વાદમાં ઉતરવાનો, શ્રી જૈન શાસનમાં નિષેધ કરાયો છે.

આમ છતાંય, રોહગુપ્તે એની સાથેના વાદને સ્વીકારી લીધા.

રોહગુપ્ત, એ જૈન મુનિ હતા, વિક્ષાન પણ હતા અને શક્તિશાળી પણ હતા. પણ એમ લાગે છે કે—એમનામાં પોતાની વિક્ષા અને

શક્તિની ખુમારી પ્રગટી હશે. જો એમનામાં એવી ખુમારી ન પ્રગટી હોત, તો એમનું પતન થાત નહિ.

એ રોહગુપ્ત મુનિ, શ્રીગુપ્ત નામના આચાર્યલગવાનના શિષ્ય પણ હતા અને સંસારી સંબંધે તેઓ એ આચાર્યલગવાનના ભાણેજ પણ થતા હતા.

શ્રીગુપ્ત આચાર્યલગવાનને અંતરંગિકા નગરીમાં સપરિવાર સમવસરેલા જાણીને, તેઓશ્રીને વન્દન કરવાને માટે, એ રોહગુપ્ત મુનિ અંતરંગિકા નગરી તરફ આવી રહ્યા હતા.

અંતરંગિકા નગરીમાં પેસતાં, રોહગુપ્ત મુનિએ, પટહ વાગતો સાંભળ્યો. એ પટહ પેલા પોટ્ટશાલ પરિવાજક તરફથી વગડાવવામાં આવતો હતો અને તે સાથે એના તરફથી એવા પ્રકારની જાહેરાત કરાવાતી હતી કે—‘આ જમ્બૂદ્વીપમાં મારા જેવો વિદ્યાવાળો અન્ય કોઈ પણ નથી.’

મુનિ રોહગુપ્તે જેવી એ જાહેરાતને સાંભળી, કે તરત જ તેમણે પોટ્ટશાલ પરિવાજકના એ પટહને નિવાર્યો; અર્થાત્—‘હું તારી સાથે વાદ કરવાને તૈયાર છું.’—એમ એ રોહગુપ્ત મુનિએ પોટ્ટશાલ પરિવાજકને જણાવી દીધું.

એ વખતે, રોહગુપ્ત મુનિએ એટલો પણ વિચાર કર્યો નહિ કે—‘મારા ગુરુ મહારાજ આ નગરીમાં જ વિરાજે છે અને તેઓ મારા કરતાં પણ સમર્થ છે, છતાં પણ તેઓએ આ પટહને નિવાર્યો નથી, માટે કાંઈક કારણ હશે.’ અથવા તો, એ રોહગુપ્ત મુનિએ એટલી પણ ધીરજ ધરી નહિ કે—‘હું ગુરુ મહારાજની પાસે જઈ છું, તો ગુરુ મહારાજને પૂછવા પછી વાત !’

રસ્તામાં જ પોટ્ટશાલ પરિવાજકના પટહને નિવારીને, રોહગુપ્ત મુનિ, શ્રીગુપ્ત નામના આચાર્યલગવાનની પાસે આવ્યા અને પટહને નિવાર્યોની વાત કરી.

આચાર્યભગવાનને લાગ્યું કે—‘રોહગુપ્ત મુનિએ ભૂલ કરી.’ એટલે પોતે કરેલી ભૂલનો રોહગુપ્ત મુનિને પોતાને જ ખ્યાલ આવે, એ માટે આચાર્યભગવાને કહ્યું કે—‘એ વાદીને વાદમાં તો જીતી લેવાય, પણ એ વાદી સાથે વાદ કરવા લાયક નથી; કારણ કે—એની પાસે ઘણી વિદ્યાઓ છે અને જ્યારે તે હારે છે, ત્યારે જીતનાર ઉપર તે પોતાની વિદ્યાઓ વડે વિવિધ પ્રકારના ઉપદ્રવો કરે છે. પોતાની વિદ્યા વડે એ વીંછીને પણ વિકુર્વી શકે છે, સર્પને પણ વિકુર્વી શકે છે, ઉંદરને પણ વિકુર્વી શકે છે, મૃગને પણ વિકુર્વી શકે છે, શૂકરને પણ વિકુર્વી શકે છે, કાગડાને પણ વિકુર્વી શકે છે અને શકુંતિકા નામના પક્ષીને પણ વિકુર્વી શકે છે. જુદી જુદી વિદ્યાઓ દ્વારા વીંછી આદિ સાતને વિકુર્વીને, તે તેને વાદમાં જીતનારને અત્યંત ઉપદ્રવિત કરે છે.’

આચાર્યભગવાને આમ કહ્યું એટલે રોહગુપ્ત મુનિ સમજી ગયા કે—‘આની સાથે વાદ કરવાનું મેં સ્વીકાર્યું’, એ ગુરુમહારાજને પસંદ પડ્યું નહિ.’ પણ રોહગુપ્ત મુનિએ ઉચિત વિચારણા કરી નહિ. ઊલટું રોહગુપ્ત મુનિએ તો આચાર્યભગવાનને એમ કહ્યું કે—‘વાદનો સ્વીકાર કરીને હવે છુપાઈ જવું તે ઠીક નથી. વાદનો મેં જે સ્વીકાર કર્યો છે, તે શાસનની ઉન્નતિના હેતુથી જ કર્યો છે, એટલે હવે તો જે થવાનું હોય તે થાઓ !’

રોહગુપ્ત મુનિએ આવો જવાબ આપ્યો, એટલે આચાર્યભગવાને નિર્ણય કર્યો કે—‘હવે આને વાર્યો વારી શકાય તેમ નથી; ગમે તેટલું કહીશું તોય, વાદ કર્યા વિના આ રહેવાનો નથી.’ આવો નિર્ણય કરીને આચાર્યભગવાને વિચાર્યું કે—‘હવે તો આના રક્ષણનો ઉપાય યોજવો જોઈએ. વાદમાં તો પોદ્દશાલ પરિવાજક જીતી શકવાનો નથી; પણ, એ હાર્યા પછી પોતાની વિદ્યાઓથી આને ઉપદ્રવિત કરે અને એ ઉપદ્રવોની સામે આ કાંઈ નહિ કરી શકવાથી ભાગે અથવા તો આનું જીવન જોખમમાં મૂકાય; તો થાય શું ? એક જૈન મુનિની આવી દશા થાય, એથી તો શાસનની લઘુતા થાય; એટલે શાસનની લઘુતા થવા પામે નહિ, એવું તો કાંઈક કરવું જ જોઈએ.’

આવો કોઈ વિચાર કરીને, એ આચાર્યભગવાને રોહગુપ્ત મુનિને એવી સાત વિદ્યાઓ આપી, કે જે વિદ્યાઓ તેને, પાઠ કરવા માત્રથી જ સિદ્ધ થાય તેવી હતી અને જે વિદ્યાઓના બળે અનુક્રમે મોર, નોળિયો, બિલાડો, વાઘ, સિંહ, ઘુવડ અને શ્યેન પક્ષીને વિકૃત્વી શકાતાં હતાં.

પોદ્દશાલ પરિત્રાજક જે વીંછીને વિકૃત્વીને ઉપદ્રવ કરે, તે રોહગુપ્ત મુનિ મોરને વિકૃત્વીને વીંછીના ઉપદ્રવને ટાળી શકે; પોદ્દશાલ પરિત્રાજક જે સર્પને વિકૃત્વીને ઉપદ્રવ કરે, તે રોહગુપ્ત મુનિ નોળિયાને વિકૃત્વીને સર્પના ઉપદ્રવને ટાળી શકે; પોદ્દશાલ પરિત્રાજક જે ઉંદરને વિકૃત્વીને ઉપદ્રવ કરે, તે રોહગુપ્ત મુનિ બિલાડાને વિકૃત્વીને ઉંદરના ઉપદ્રવને ટાળી શકે; પોદ્દશાલ પરિત્રાજક જે મૃગલાને વિકૃત્વીને ઉપદ્રવ કરે, તે રોહગુપ્ત મુનિ વાઘને વિકૃત્વીને મૃગલાના ઉપદ્રવને ટાળી શકે; પોદ્દશાલ પરિત્રાજક જે શૂકરને વિકૃત્વીને ઉપદ્રવ કરે, તે રોહગુપ્ત મુનિ સિંહને વિકૃત્વીને શૂકરના ઉપદ્રવને ટાળી શકે; પોદ્દશાલ પરિત્રાજક જે કાગડાને વિકૃત્વીને ઉપદ્રવ કરે, તે રોહગુપ્ત મુનિ ઘુવડને વિકૃત્વીને કાગડાના ઉપદ્રવને ટાળી શકે; અને પોદ્દશાલ પરિત્રાજક જે શકુંતિકા પક્ષીને વિકૃત્વીને ઉપદ્રવ કરે, તે રોહગુપ્ત મુનિ શ્યેન પક્ષીને વિકૃત્વીને શકુંતિકા પક્ષીના ઉપદ્રવને ટાળી શકે.

આચાર્યભગવાને આવી સાત વિદ્યાઓ રોહગુપ્ત મુનિને આપી; તે ઉપરાંત, આચાર્યભગવાને એક ઓઘાને મંત્રીને, તે ઓઘો રોહગુપ્ત મુનિને આપતાં કહ્યું કે—‘એ પરિત્રાજક પાસે જે સાત વિદ્યાઓ હોવાનું હું જાણું છું, તે સાત વિદ્યાઓની પ્રતિપક્ષી સાત વિદ્યાઓ મેં તને આપી, પણ એ પરિત્રાજક કદાચ એથી પણ વધારે કાંઈક ઉપદ્રવ કરે, એ શક્ય છે. એવો કોઈ વખત આવી લાગે, તો તું આ મંત્રેલો રજોહરણ ચારેય તરફ ફેરવજે, એટલે એ પરિત્રાજક તરફથી કરાએલા કોઈ પણ પ્રકારના ઉપદ્રવથી તારો પરાભવ થશે નહિ.’

આમ આચાર્યલગવાને આપેલી સાત વિદ્યાઓને તેમ જ આચાર્યલગવાને આપેલા રજોહરણને ગ્રહણ કરીને, શેહગુપ્ત મુનિ વાદ કરવાને માટે રાજસલામાં ગયા.

વાદમાં વ્યાજબી પ્રકારનો આગ્રહ :

સૌ આચાર્યમહારાજ પોતે આટલા બધા વિદ્યાવિશારદ હતા, તો પછી એ પરિવાજકના પટહને તેઓશ્રીએ પોતે જ કેમ નિવાયે નહિ ? એમાં કોઈ ખાસ હેતુ હશે ?

શ્રી જૈનશાસન, સમ્યક્વાદમાં માનનારું છે. શુષ્કવાદ અને વિવાદ એ બન્નેય પ્રકારના વાદો અનર્થકારી છે અને એક ધર્મવાદ જ કહ્યાણુકારી છે—એમ સૂચવીને, મહાપુરુષોએ, જ્યાં સુધી શક્ય હોય ત્યાં સુધી શુષ્કવાદનો અને વિવાદનો ત્યાગ કરવો, એવો ઉપદેશ આપ્યો છે. શ્રી જૈનશાસનના મહાપુરુષો, જ્યાં સુધી ચાલે તેમ હોય ત્યાં સુધી તો, ધર્મવાદથી પર એવા કોઈ પણ વાદમાં ઊતરવાનું પસંદ કરે જ નહિ. શ્રી જૈનશાસનના મર્મને પામેલા મહાપુરુષોને, જો અનિવાર્ય કારણે કોકની સાથે કુવાદમાં ઊતરવું જ પડે, તોય તે તેમને ગમે તો નહિ જ. બીજી વાત એ પણ છે કે—એવો જ કોઈ અવસર આવી લાગે અને પોતાની તાકાત હોય, તો શ્રી જૈનશાસનના મહાપુરુષો, વાદમાં ઊતરીને સામાને પરાજિત કરે, એ પણ શક્ય છે; પરન્તુ ‘મારે અમુકને પરાજિત કરવો છે’—એવા કોઈ પ્રકારનું ધ્યેય શ્રી જૈનશાસનને પામેલા મહાપુરુષોનું હોય જ નહિ. શ્રી જૈનશાસનની અપભ્રાજના થવા પામે નહિ અને શ્રી જૈનશાસનની અવસરોચિત પ્રભાવના થવા પામે, એ તરફ જ શ્રી જૈનશાસનના મહાપુરુષોનું લક્ષ્ય હોય. આથી, ઈતરવાદીને જીતવાની જરૂર ઊભી થવા પામી હોય, તોય તેને વ્યાજબી પ્રકારે જ જીતવો જોઈએ, આવું મન્તવ્ય શ્રી જૈનશાસનના મહાપુરુષોનું હોય છે, એટલે, જ્યાં સુધી ફરજિયાત રીતે વાદના ગેરવ્યાજબી પ્રકારમાં ઊતરવું

પડે તેમ હોય નહિ, ત્યાં સુધી તો શ્રી જૈનશાસનના મહાપુરુષો તેવા પ્રકારના ગેરવ્યાજબી વાદમાં ઊતરવાનું પસંદ કરે જ નહિ. આમ છતાંય, જ્યારે વાદમાં ઊતરવું પડે છે, ત્યારે પણ શ્રી જૈન-શાસનના મહાપુરુષો વાદીને વાદમાં વ્યાજબી પ્રકારે જીતવાનો એટલો બધો આગ્રહ રાખે છે કે-શ્રી જૈનશાસનના મહાપુરુષોની એ રીતને જાણીને પણ, ઇતરોને અચંબો થયા વિના રહે નહિ.

લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનને પામીને, શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર તરીકે સુપ્રસિદ્ધ થયેલા મહાપુરુષ, પૂર્વાવસ્થામાં વિક્રાન પ્રાહ્મણુ હતા. એ સિદ્ધસેન નામના વિક્રાન પ્રાહ્મણુ સાથે, આચાર્ય-લગવાન શ્રીમદ્ વૃદ્ધવાદીસૂરિજી મહારાજને થયેલા વાદની હકીકત તો બહુ જ પ્રચલિત છે. એટલે એ પ્રાયઃ તમે પણ સાંભળી હશે.

સિદ્ધસેન પ્રાહ્મણુ પોતાના વિદ્યાબલ ઉપર એટલા બધા મુસ્તાક હતા કે-પોતાની પાસે એ ત્રણેય ભુવનના વિક્રાનોને તૃણુવત્ મનતા હતા. ‘સંસારમાં જેટલા પદાર્થો છે તે સઘળાંય પદાર્થોના સ્વરૂપના પારને હું પામેલો છું અને કોઈ પણ પદાર્થના જ્ઞાનમાં હું અધૂરો નથી.’-આવી તો એમની માન્યતા હતી.

આવી માન્યતા હોવા છતાં પણ અને પોતાના વિદ્યાબલનું પોતાને ભારે ગુમાન હોવા છતાં પણ, એમની એ પ્રતિજ્ઞા હતી કે- ‘વાદમાં જે કોઈ મને જીતે, તેમનો હું તેમનાં ચરણોને સેવનારો શિષ્ય બની જાઉં!’ એમની આ પ્રતિજ્ઞા ઠંભવાળી નહોતી. ‘હું હારું તોય મારી હારને હું કબૂલ કરું જ નહિ.’-એવી મનોવૃત્તિ એમની નહોતી. પોતાના વિદ્યાબલનું ગુમાન અસાધારણ કેટિનું હતું, પરન્તુ એ ગુમાન સાથે એમના હૈયામાં એવો પાપ ભાવ નહોતો જ, કે જે, એમને એમની પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ કરે! પ્રતિજ્ઞા મોટી કરે અને હારે એટલે પોતે કરેલી પ્રતિજ્ઞાને પોતે જ ચાવી ખાય અને પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ થયા-એવું લોક માને નહિ, એ હેતુથી કારમો ઉલ્કાપાત મચાવે, એવા પ્રકારનું ગુમાન સિદ્ધસેન નામના એ પ્રાહ્મણુમાં નહોતું.

એ સિદ્ધસેન બ્રાહ્મણે, આચાર્ય લગવાન શ્રીમદ્ વૃદ્ધવાદીસૂરિજી મહારાજની વાહિવિજેતા તરીકેની ફેલાતી કીર્તિને સાંભળી; એટલે, એમણે શું કહ્યું, તે જાણો છો ? આચાર્યલગવાન ભરૂચમાં છે એમ જાણીને, સિદ્ધસેને પોતે ભરૂચ તરફ પ્રયાણ કર્યું. ભરૂચ નગરની બહાર સિદ્ધસેન આવી પહોંચ્યા, ત્યાં તો કુદરતી રીતે જ આચાર્ય-લગવાન શ્રીમદ્ વૃદ્ધવાદીસૂરિજી મહારાજ તેમને મળી ગયા. આચાર્યલગવાનને જોઈને અને જોળખીને, સિદ્ધસેને તેઓશ્રીને કહ્યું કે—‘ મારી સાથે તમે વાદ કરો ! ’

આચાર્યલગવાને જવાબમાં તેમને જણાવ્યું કે—‘ આપણે વાદ તો કરીએ, પરન્તુ વાદને અંગે જય-પરાજયનો નિર્ણય કરનાર તો જોઈએ ને ? અહીં કોઈ એવી ચતુરંગી સલા નથી, એટલે આપણે બે વાદ કરીએ તેમાં કોણ જીત્યું અને કોણ હાર્યું, તે કેવી રીતે જાણી શકાશે ? ’

વાદ કરવાનો વખત જ આવી લાગે, તો વાદને અંગે જય-પરાજયનો નિર્ણય કોણ કરશે, તેનો નિર્ણય પહેલેથી જ થવો જોઈએ ને ? નિર્ણય કરનાર ન હોય, તો કોણ સાચો ને કોણ ખોટો અથવા કોણ જીત્યો અને કોણ હાર્યો, એ કહે કોણ ? પૂર્વ-કાળમાં પણ, આચાર્યલગવાંતોને, વાદ કરીને નિર્ણય લેવાને માટે, રાજાઓની પાસે પણ જલું પડ્યું છે.

સૌ અન્યની પાસે નિર્ણય કરાવવો પડે, તેના કરતાં એમને એમ સમજવી દે તો ?

કેટલીક વાર સંયોગો જ એવા હોય છે કે—એ સંયોગોમાં અન્યને મધ્યસ્થ તરીકે સ્વીકારીને, એ મધ્યસ્થના નિર્ણયને માન્ય કરવો—એવી કબૂલાત લેવી અને આપવી, એ અનિવાર્ય થઈ પડે છે. જેનામાં સમજવાની વૃત્તિ હોય અને એથી જ જે સમજવાની માગણી કરે, તેને તો એમ ને એમ જ સમજાવવાનો પ્રયત્ન થાય; પરન્તુ જ્યાં પોતાના મનતોચનો જ આગ્રહ હોય અને વાદ કરવાની જ

ઇચ્છા હોય, ત્યાં નિર્ણાયક વિના ચાલે કેમ ? વિદ્વાન તરીકેની ખુમારીથી જ વાદ કરવાને જે ઇચ્છતો હોય, તેને સમજવાય શી રીતે ? વળી, જેનામાં દુરાગ્રહ હોય, તે તો તેને ફરજિયાત હાર માનવાનો પ્રસંગ આવી લાગે તોય, તેનાથી જે શક્ય હોય તો, ઉધમાત મચાવ્યા વિના રહે નહિ. આથી, વાદનો પ્રસંગ આવી લાગે તો, સુયોગ્ય નિર્ણય કરી શકે—એવા મધ્યસ્થનો સ્વીકાર કરવા— કરાવવાની જરૂર પડે જ; અને કોઈ કોઈ વાર તો, હારેલાને પોતાની હાર ફરજિયાત કબૂલ રાખવી જ પડે—એ દષ્ટિને પણ લક્ષ્યમાં રાખીને, મધ્યસ્થનો સ્વીકાર કરવો—કરાવવો પડે. રાજ્યોની પાસે નિર્ણય કરાવવાને માટે જવામાં, એ લક્ષ્ય પણ હોય. દુરાગ્રહીને એમ ને એમ સમજાવી શકાય, એ પ્રાયઃ શક્ય જ નથી. મૂળ વાત તો એ છે કે—જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી તો, એવા દુરાગ્રહીની સાથે વાદમાં ઊતરવું જ ન જોઈએ; અને જે એવાની સાથે વાદમાં ઊતર્યા વિના છૂટકો થાય તેમ ન હોય, વાદ કરવાની ના પાડવાથી શાસનને હાનિ થવા જેવું લાગતું હોય, તો એવાની સાથે એવા નિર્ણાયકની રૂબરૂમાં વાદમાં ઊતરવું, કે જેના નિર્ણયને માન્યા વિના એને ચાલે નહિ.

સં છતાં ન માને તો ?

એ તો નિરૂપાય દશા થઈ.

આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ વૃદ્ધવાહીસૂરિજી મહારાજએ જ્યારે પૂછ્યું કે—‘અહીં ચતુરંગી સભા નથી, એટલે એ વિના જ્ય—પરા—જ્યને કેમ જાણી શકાશે ?’—ત્યારે સિદ્ધસેન કહે છે કે—‘આ ગોવાળિયાઓ જ આપણા વાદના સાક્ષીઓ બનેા !’ એટલે કે— ‘આપણે ખે, આ ગોવાળિયાઓ સમક્ષ વાદ કરીએ અને આપણે જે કાંઈ ખોલીએ તેને સાંભળી લઈને, તે ઉપરથી આ ગોવાળિયાઓ આપણા જ્ય અને પરાજ્યનો જે કાંઈ નિર્ણય આપે, તે આપણે બન્નેએ કબૂલ રાખવો.’

આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ વૃદ્ધવાદીસૂરિજી મહારાજને આ ઠીક તો લાગ્યું નહિ, પણ સિદ્ધસેનની વાદ કરવાની પ્રયત્ન ઈચ્છાને જોઈને તેમ જ વાદ કરવામાં અહીં પણ વાંધો આવે એમ નથી— એવું લાગવાથી, તેઓશ્રીએ કહ્યું કે—‘જે એમ જ છે, તો તમે તમારો પૂર્વપક્ષ બોલો !’

સિદ્ધસેન કાંઈ જેવા તેવા વિદ્વાન ન હતા. મુશ્કેલી એટલી જ હતી કે—સણેલા હતા, પણ ગણેલા નહિ હતા. તેમણે સંસ્કૃત ભાષામાં અને તેય પ્રૌઢ અને લાલિત્યપૂર્ણ પદ્યોજનપૂર્વક બોલવા માંડ્યું.

જે વિદ્વાનોની સમક્ષ તેઓ આવી રીતિએ બોલ્યા હોત, તો વિદ્વાનો એમના ભાષાપ્રભુત્વને અને એમની તર્કશક્તિ આદિને જોઈ— જાણીને ખૂબ જ ખુશ થઈ ગયા હોત. જે કે, એટલી શક્તિ છતાંય વિદ્વાનો સમક્ષના વાદમાં તેઓ છૂટી શક્યા ન હોત; કારણ કે— આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ વૃદ્ધવાદીસૂરિજી મહારાજએ, શારદાદેવીને આરાધીને શારદાદેવીની પાસેથી ‘સર્વ વિદ્યાઓના પારગામી બનો !’—એવું વર મેળવેલું હતું ! પરન્તુ, અહીં તો નિર્ણય વિદ્વાનોએ કરવાનો નહોતો, પણ ગોવાળિયાઓએ કરવાનો હતો ! સિદ્ધસેન મહાવિદ્વાન હોવા છતાં પણ, એ વાત એમના ગ્યાલ બહાર ગઈ.

સિદ્ધસેન બોલી રહ્યા, એટલે પેલા ગોવાળિયાઓએ કહ્યું કે— ‘આ કાંઈ જાણતા નથી. નાહકના બરાડા પાડીને આણે પોતાના ગળાને સુકવી નાખ્યું અને અમારા કાનોને ફાડી નાખ્યા !’ કારણ કે—સિદ્ધસેન જે કાંઈ બોલ્યા, તેમાંનું કાંઈ જ એ ગોવાળિયાઓને સમજાયું નહોતું. ગોવાળિયાઓ પાસેથી, એવા ભાષાજ્ઞાનની અપેક્ષા પણ કેમ જ રાખી શકાય ?

પછી, ગોવાળિયાઓએ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ વૃદ્ધવાદીસૂરિજી મહારાજને બોલવાનું કહ્યું.

એ મહાપુરુષ, જેમ સર્વ વિદ્યાઓના :પારગામી હતા, તેમ સમયજ્ઞ પણ હતા. જે કાંઈ પણ કહેવું, તે લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનને અનુસરતું જ કહેવું, પણ તે એવી રીતે કહેવું, કે જે કહેલું નિષ્કળ નીવડે નહિ અને ઉપકારક થયા વિના રહે નહિ, આવી એ મહાપુરુષની સમયજ્ઞતા હતી.

દેશ-કાળના નામેય, લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનથી ઊલટું બોલી શકાય જ નહિ; અને લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનના જે સત્યને જે અવસરે પ્રગટ કરવાની આવશ્યકતા હોય, તે સત્યને તે અવસરે દેશ-કાળના નામેય ગોપવી શકાય નહિ ! દેશ-કાળના નામે પણ શ્રી જિનશાસનથી ઊલટું બોલવું કે અવસરોચિત સત્યને ગોપવું, એ તો શ્રી જિનશાસનનો ભયંકર કોટિનો દ્રોહ જ કહેવાય. કહેવા યોગ્ય કહેવાયા વિના રહે નહિ અને જે કાંઈ કહેવાય તે શ્રી જિનશાસનને અનુસરતું જ હોય, પણ તે એવી રીતે કહેવાય, કે જેથી તે ઉપકારક અને, એનું નામ દેશ-કાલ આદિને જોઈને બોલ્યા એમ કહેવાય.

વૃદ્ધવાદીસૂરિજી તરીકે સુવિખ્યાત એવા એ આચાર્ય લગવાનને બોલવાનો અવસર આવી લાગ્યો, એટલે તેઓશ્રીએ શું કયું ? તેઓશ્રીએ તો પોતાની કમ્મર આંધી, કચ્છ વાળ્યો અને ડાંડાને ચઢાવ્યો ખલા ઉપર. પછી, લોકભાષામાં જ, જેમ કોઈ છંદ અગર રાસ ગાતા હોય તેમ બોલવા માંડ્યું; તેય સ્થિર ઊભે ઊભે નહિ, પણ ગોળાકારે ફરતાં ફરતાં અને તાલીઓના તાલ હતાં ! ગામડાં-ઓમાં કેટલીક વાર નાચ-ગાનના રાસ ખેલાય છે; એ જોયા હોય, તો તમને ખ્યાલ આવે કે-એ આચાર્યલગવાને કેવો દેખાવ કર્યો હશે. એવો એ આચાર્યલગવાને દેખાવ જરૂર કર્યો, પણ એવો દેખાવ કરીનેય એ બોલ્યા શું ? “નવિ મારિયઈ, નવી ચોરિયઈ; પરહારહગમન નિવારિઈ.”-એવું એવું જ એ મહાપુરુષ બોલ્યા.

ગોવાળિયાઓ તો, એ આચાર્યલગવાનને ખોલતા સાંભળીને, ખુશ ખુશ થઈ ગયા. અન્તે, બધા ગોવાળિયાઓએ કહી દીધું કે— ‘આમને જ, એટલે કે આ આચાર્યલગવાનને જ, સુન્દર અને અમૃત જેવું મીઠું ખોલતાં આવડે છે.’

જ્યાં ગોવાળિયાઓએ આ પ્રમાણે કહ્યું, એટલે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વગર, અથવા તો ‘આ ગોવાળિયાઓ કેવા અજ્ઞાન છે.’—એ વગેરે પ્રકારનો ‘વિચાર પણ કર્યા વગર, શ્રી સિદ્ધસેન, આચાર્યલગવાનનાં ચરણોને વળગી પડ્યા; અને શ્રી સિદ્ધસેને આચાર્યલગવાનને કહ્યું કે—‘આપણી વચ્ચેના વાદમાં આપે મને પરાજિત કર્યો છે, એટલે અત્યારથી જ હું આપનો શિષ્ય બની ગયો છું, માટે આપ મને દીક્ષા આપો !’

આવા અવસરે પણ, શ્રી વૃદ્ધવાદીસૂરિજી મહારાજ શું કહે છે, તે જાણવા જેવું છે. આચાર્યલગવાન કહે છે કે—‘આપણે ભરૂચ નગરમાં જઈએ અને ત્યાં જઈને રાજની સમક્ષ વાદ કરીએ ! ભલે આપણી વાદલીલાને વિચક્ષણ-જનો જુએ !’

આ પછીની વાતમાં, એમ પણ કહેવાય છે કે—તે પછી તેઓ બન્ને ભરૂચ નગરમાં ગયા, ત્યાં રાજસભામાં રાજ સમક્ષ બન્નેએ વાદ કર્યો, એ વાદમાં પણ આચાર્યલગવાને શ્રી સિદ્ધસેનને પરાસ્ત કર્યા અને તે પછીથી જ આચાર્યલગવાને શ્રી સિદ્ધસેનને પોતાના શિષ્ય તરીકે સ્વીકાર્યા; જ્યારે, એમ પણ કહેવાય છે કે—સૂરિજી મહારાજએ રાજસભામાં જઈને પુનઃ વાદ કરવાનું કહેતાં, શ્રી સિદ્ધસેને ‘હવે તેમ કરવાની જરૂર નથી.’—એવો જવાબ આપીને, પોતાને દીક્ષિત કરવાની વિનંતિ ચાલુ રાખી અને એથી સૂરિજી મહારાજએ શ્રી સિદ્ધસેનને દીક્ષિત બનાવીને પોતાના શિષ્ય તરીકે સ્વીકાર્યા.

એ જે બન્યું હોય તે ખરું, પણ આ ઉપરથી એટલી વાત તો બરાબર સમજી શકાય તેમ છે કે—જ્યારે વાદમાં ઊતરવું પડે છે, ત્યારે પણ શ્રી જૈનશાસનના મહાપુરુષો વાદીને વાદમાં વ્યાજબી

પ્રકારે જીતવાનો એટલો બધો આગ્રહ રાખે છે કે-શ્રી જૈનશાસનના મહાપુરુષોની એ રીતને જાણીને પણ, ઇતરોને અચંબો થયા વિના રહે નહિ. ગોવાળિયાઓ સમક્ષના વાદમાં જીતવા છતાં પણ, સૂરિજી મહારાજને પોતે જ રાજ સમક્ષ જઈને પુનઃ વાદ કરવાતું કહ્યું, એ શું સૂચવે છે? કોઈ એમ ન કહી શકે કે-અવિચક્ષણો સમક્ષ વાદ કરીને જીત્યા, એમાં શું? ઊલટું, સૌને એમ સ્વીકારવું પડે અને કહેવું પડે કે-વિચક્ષણો સમક્ષ પણ વાદ કરવાની એટલી જ તૈયારી હતી!

શ્રી જૈનશાસનના મહાપુરુષો, પોતાને વ્યાજબી લાગે નહિ તો વાદમાં ઊતરે નહિ-એ બને, પણ વાદમાં ઊતરવું જ પડે, તો તેઓ વાદના વ્યાજબી પ્રકારનો આગ્રહ રાખ્યા વિના રહે જ નહિ. શ્રી જૈનશાસનની લઘુતા થવા પામે નહિ, એ માટે શ્રી જૈનશાસનના મહાપુરુષો, અવસરોચિત પ્રતિકાર કરે એ બને; પરન્તુ પોતે પોતા તરફથી તો શિષ્ટ જનોમાં ગેરવ્યાજબી ગણાય એવા કોઈ જ પ્રકારનો આરંભ કરે નહિ.

સં શ્રી વૃદ્ધવાદિસૂરિજી મહારાજને જેમ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર સાથેના વાદને સ્વીકાર્યો, તેમ પેલા પરિત્રાજક સાથે શ્રીગુપ્ત નામના આચાર્યશ્રીએ વાદને કેમ સ્વીકાર્યો નહિ?

આ બે વાતોમાં, આસમાન જમીન જેવું અંતર છે. કયાં શ્રી સિદ્ધસેન અને કયાં એ પરિત્રાજક? આપણે જોઈ આવ્યા કે-શ્રી સિદ્ધસેનમાં તો, અપ્રમાણિકતાય નહોતી અને નફરતાઈ પણ નહોતી; જ્યારે પેલા પરિત્રાજકમાં તો, અપ્રમાણિકતા પણ હતી અને નફરતાઈ પણ હતી. હારવા છતાં પણ હાર કબૂલ કરવાની તૈયારી નહિ અને ઉપરથી ઉપદ્રવ કરવાની તૈયારી એ જેવી તેવી અપ્રમાણિકતા અને નફરતાઈ છે? પરિત્રાજક જ્યારે વાદમાં ટકી શક્યો નથી, ત્યારે તેણે શાહુગુપ્તને પરાજિત કરવાને માટે વીંછી આદિનો ઉપદ્રવ કર્યો છે.

બીજી વાત એ છે કે-જેમ શ્રી સિદ્ધસેને આચાર્યલગવાન શ્રીમદ્ વૃદ્ધવાદિસૂરિજી મહારાજની પાસે, તેઓશ્રીની સાથે વાદ કરવાની

માગણી કરી હતી, તેમ એ પરિત્રાજકે પણ જો શ્રીગુપ્ત નામના એ આચાર્યલગવાનની પાસે વાદની માગણી કરી હોત, તો એ આચાર્ય-લગવાન, શ્રી જૈનશાસનની લઘુતા ન થાય, એ માટે જરૂર લાગત તો એવા પણ પણ વાદીની સાથે વાદમાં ઊતરત. ‘વાદી અપ્રમાણિ-કતા અને નફફટાઈ આચરે એવો છે.’—એવું જાણવા છતાંય, શાસનની લઘુતા ન થાય—એ વગેરે કારણે એવાની જોડેય મહાપુરુષોને વાદમાં ઊતરવું પડે, એ શક્ય છે.

આપણે જોઈ આવ્યા કે—જે આચાર્યમહારાજ એ પરિત્રાજકની સાથે વાદમાં ઊતરવાને ઈચ્છતા નહોતા અને રોહગુપ્ત મુનિ પણ એની સાથે વાદમાં ઊતરે તે સારું નહિ—એમ માનતા હતા; તે જ આચાર્યમહારાજે જ્યારે જોયું કે—‘આ રોહગુપ્ત મુનિ વાદ કરવાને માટે ગયા વિના રહેવાનો નથી અને વાદ કરવા જશે તો પેલો ઉપદ્રવ કયા વિના રહેવાનો નથી; વળી, એ ઉપદ્રવમાં આ ટકી શકશે નહિ અને આ જો એ ઉપદ્રવમાં નહિ ટકી શકે; તો પરિણામે શ્રી જૈનશાસનની અપભ્રાજના થશે.’—ત્યારે એમણે શું કયું ? પોતાને ગેરવ્યાજબી લાગ્યું છે—એવું પણ કૃત્ય કરવાને તૈયાર થઈ ગયેલા ચેલાને, શાસનની અપભ્રાજના થવા પામે નહિ અને જૈન—મુનિનું રક્ષણ થાય—એ હેતુથી, સાત વિદ્યાઓ પણ આપી અને રજોહરણ પણ મંત્રીને આપ્યો. લગવાનનું શાસન, એ મહાપુરુષોના હૈયે કેવું અને કેટલું વસેલું હતું, તે આવા પ્રસંગોથી પણ જાણી શકાય.

રોહગુપ્ત મુનિ, ગુરુમહારાજે આપેલી સાત વિદ્યાઓને અને મંત્રીને આપેલા રજોહરણને ગ્રહણ કરીને, રાજસભામાં ગયા. પોદૃશાલ પરિત્રાજક પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો. ત્યાં પહોંચીને રોહગુપ્ત મુનિએ કહ્યું કે—‘આ પરિત્રાજક મિથ્યા પંડિતાઈનો ધમંડ કરે છે, માટે તે જ પહેલો વાદ કરે.’ એટલે કે—એને જે વાતનું મંડન કરવું હોય તે વાતનું તે ભલે મંડન કરે; હું તેની વાતનું ખંડન કરીશ.’

પરિત્રાજકમાં અક્કલ નહોતી એમ નહિ, પણ એના ધમંડે એની અક્કલને આવરી લીધી હતી.

અહીં એના મનમાં એવો ભય પેદા થયો કે-‘ કદાચ હું હારીશ, કેમ કે-જૈનોમાં પંડિતાઈ પણ જબરી હોય છે.’

આ વિચાર આવ્યો, એટલે એ પૂરતો પણ એનો ઘમંડ ઊતર્યો તો ખરો ને ? એથી એને એક ચુકિત સૂઝી આવી. એને જૈનોની પંડિતાઈનો ડર લાગ્યો, એટલે એણે વિચાર કર્યો કે-‘ આણે, હું જે પક્ષનું મંડન કરું, તે પક્ષનું ખંડન કરવાનું માથે લીધું છે; અને હું જેને માનું છું, તે પક્ષનું જો હું મંડન કરું, તો આ મને હરાવી દે; માટે જે સિદ્ધાન્તને આ માને છે, તે જૈન સિદ્ધાન્તને અનુસરીને જ હું મારો પક્ષ સ્થાપન કરું; એટલે આ જૈન સિદ્ધાન્તનું ખંડન કરી શકશે નહિ અને મારી જીત થઈ જશે.’

આવો વિચાર કરીને, એ પરિત્રાજકે ‘જગતમાં જીવ અને અજીવ-એ બે રાશિ જ છે.’-એવા પક્ષનું સ્થાપન કર્યું ?

શું થયું આ ? જીતની લાલસામાં, પોતાની માન્યતાને વેગળી મૂકી દીધી ! કેવળ જીતની લાલસાથી જ વાદમાં ઊતરનારા શું કરે અને શું ન કરે, એ કહેવાય નહિ. પણ અહીં તો રોહગુપ્તે તો એનાથી પણ ભયંકર ભૂલ કરી છે અને તે કેવળ વાદમાં જીતવાને માટે જ !

પરિત્રાજકે બે રાશિનું સ્થાપન કર્યું, એટલે રોહગુપ્ત સમજી તો ગયો કે-‘ આ ધૂર્તે, મને માન્ય સિદ્ધાન્તનું સ્થાપન કરીને, મારે માટે મૂંઝવણ ઊભી કરી દીધી.’ પણ એ વિચાર કરે છે કે-‘ હવે મારે કરવું શું ? જો હું પણ એમ જ કહું કે-રાશિ બે જ છે, તો લોકો એમ જ સમજશે કે-મैं આ પરિત્રાજકના મતનો સ્વીકાર કર્યો.’ આવો વિચાર કરીને, રોહગુપ્તે નિર્ણય કર્યો કે-‘ મારે આ પરિત્રાજકે જે પક્ષનું સ્થાપન કર્યું છે, તે પક્ષનું ઉત્થાપન જ કરવું જોઈએ.’ આવો નિર્ણય કરીને, રોહગુપ્તે, ‘જગતમાં જીવ અને અજીવ-એવી બે જ રાશિ નથી, પણ જીવ, અજીવ અને નોજીવ-એમ ત્રણ રાશિ છે.’ એવા મતનું પ્રતિપાદન કર્યું !

શાથી આવા અસત્ય સિદ્ધાન્તનું સ્થાપન કરવાનો પ્રસંગ આવી લાગ્યો ? રોહગુપ્તે જે પહેલેથી જ એને એમ કહ્યું હોત કે—‘હું જૈન સિદ્ધાન્તને માનું છું અને તું એ સિદ્ધાન્તને માનતો નથી; માટે, તું જે સિદ્ધાન્તને માનતો હો તે સિદ્ધાન્તનું સ્થાપન તું કર. એટલે તે સ્થાપિત કરેલો સિદ્ધાન્ત કેમ તથા કેવા પ્રકારે ઘોટો છે અને જૈન સિદ્ધાન્ત કેમ તથા કેવા પ્રકારે સાચો છે, તેનું સ્થાપન હું કરીશ.’ તો શું થાત ? એણે જે આવું કહ્યું હોત, તો પરિત્રાજકે જે રાશિનું સ્થાપન કર્યું એથી એનું ખંડન કરવું જ જોઈએ—એવો વિચાર ઉત્પન્ન થવા પામત નહિ; પણ, પહેલેથી એણે તો એવું જ કહ્યું કે—‘તું જે કહીશ, તેને હું ખંડીશ.’ એટલે જ મૂંઝવણ ઊભી થઈ.

રોહગુપ્તે પહેલેથી એના પક્ષનું ખંડન કરવાનું કહ્યું, એમાં પણ વિદ્વત્તાની ખુમારીએ કામ કર્યું છે, એમ જણાઈ આવે છે. એથી જ, રોહગુપ્તે, ગમે તેમ કરીને પણ પરિત્રાજકને હરાવવો—એવો નિર્ણય કર્યો. નહિતર, એમ થાય કે—શ્રી જિનવચનથી વિરુદ્ધ ખોલીને, મારી જીત થઈ એવું કહેવડાવવાની મૂર્ખાઈ મારાથી કેમ થાય ?

રોહગુપ્તે, જગતમાં જીવ અને અજીવ—એમ બે જ નહિ, પણ જીવ, અજીવ અને નોજીવ—એમ ત્રણ રાશિ હોવાનું પ્રતિપાદન, એવી તો સચોટ રીતે કર્યું કે—પરિત્રાજક એની સામે કાંઈ કહી શક્યો નહિ; રોહગુપ્તની ખોટી પણ યુક્તિઓને એ તોડી શક્યો નહિ; અને એથી જ, પરિત્રાજકે, ઉપદ્રવ કરીને જીતવાનો ઉપાય અજમાવ્યો. શ્રીગુપ્ત નામના આચાર્યભગવાને રોહગુપ્તને જેવું કહ્યું હતું તેવું જ બન્યું.

પોદ્દશાલ પરિત્રાજકે પહેલાં તો વીંછીઓ વિકુર્ચ્યાં. એ વીંછીઓ રોહગુપ્તને કરડવાને માટે દોડ્યા, એટલે રોહગુપ્તે મયૂરોને વિકુર્ચ્યાં અને તે મયૂરોએ વીંછીઓનો નાશ કરી નાખ્યો. પોતાના વિકુર્વેલા વીંછીઓનો નાશ થઈ ગયેલો જોઈને, પરિત્રાજકે, મોટા સર્પોને વિકુર્ચ્યાં; એટલે રોહગુપ્તે પણ નોગિયાઓને વિકુર્ચ્યાં અને તે નોગિયાઓએ સર્પોનો નાશ કરી નાખ્યો. સર્પોનો પણ નાશ થઈ

ગયો, એટલે એ પરિવ્રાજકે તીક્ષ્ણ હાંતવાળા ઉંદરો વિકુચ્યાં, હવે રોહગુપ્તે ખિલાડાઓને વિકુચ્યાં અને તે ખિલાડાઓએ એ ઉંદરોને નાશ કરી નાખ્યો. આથી પરિવ્રાજકે અણીદાર શિંગડાંવાળા મૃગોને વિકુચ્યાં; એટલે રોહગુપ્તે પણ વાઘોને વિકુચ્યાં અને તે વાઘોએ મૃગોનો નાશ કરી નાખ્યો. પછી, પરિવ્રાજકે શૂકરોને વિકુચ્યાં; એટલે રોહગુપ્તે સિંહોને વિકુચ્યાં અને એ સિંહોએ એ શૂકરોનો નાશ કરી નાખ્યો. પછી પરિવ્રાજકે વજના જેવી ચાંચવાળા કાગડાઓને વિકુચ્યાં, તેો રોહગુપ્તે પણ ઘુવડોને વિકુચ્યાં અને તે ઘુવડોએ એ કાગડાઓનો નાશ કરી નાખ્યો. પછી પરિવ્રાજકે સમળીઓને વિકુચ્યાં, એટલે રોહગુપ્તે પણ શ્યેન પક્ષીઓને વિકુચ્યાં અને તે શ્યેન પક્ષીઓએ એ સમળીઓનો નાશ કરી નાખ્યો.

અમમ, એક પછી એક-એમ સાતેય પ્રકારના ઉપદ્રવો, એ પરિવ્રાજકે કર્યા; અને, પોતાના ગુરુમહારાજે આપેલી વિદ્યાઓના બળે, રોહગુપ્તે, એ સાતેય પ્રકારના ઉપદ્રવોને સર્વથા નિષ્કળ બનાવી દીધા ! પણ કુવાદીની સાથે વાદમાં ઊતરવાથી કેવી અને કેટલી બધી ખરાબ સ્થિતિમાં મુકાલું પડ્યું ? વાદ દૂર રહી ગયો અને હિંસક સંગ્રામ શરૂ થઈ ગયો. પરિવ્રાજક નિરુત્તર થઈ જવાથી હાર્યો, તોય તેણે પોતાની હાર કબૂલ કરી નહિ અને ઉપરથી ધાંધલ મચાવી મૂક્યું. જેને પોતાની પ્રતિજ્ઞાની કિંમત નહિ અને સત્ય તત્ત્વનો આગ્રહ નહિ, તે બીભ્તું કરે પણ શું ? આલે ત્યાં સુધી યેન કેન જીતવાને મથવું અને જીતાય નહિ તો જીતેલાને ગમે તે ઉપાયે રમદોળી નાંખવો, એવું જ કરવાને એ મથે ને ? અને, આ પરિવ્રાજકે પણ એવું જ કર્યું ને ?

પરિવ્રાજક જ્યારે સાતેય પ્રકારના ઉપદ્રવોને આદરી ચૂક્યો પણ તેમાં ફાળ્યો નહિ, ત્યારે તો તે બહુ જ ગુસ્સામાં આવી ગયો. એણે પોતાની પાસેનું છેલ્લું શસ્ત્ર પણ અમમાળ્યું. પરિવ્રાજકે એક ગધેડીને વિકુચ્યાં, તેને રોહગુપ્ત તરફ દોડાવી; પણ રોહગુપ્ત એથી ડર્યો

નહિ, કારણ કે—એની પાસે ગુરુમહારાજે મંત્રીને આજ્ઞેલો રજોહરણ હતો. એણે પોતાની પાસે જે મંત્રેલો રજોહરણ હતો, તેને ઊંચું કરીને ચારેય તરફ ફેરવ્યો આથી, ગધેડીનો પ્રભાવ ઊડી ગયો અને પરિત્રાજક ઉપર જ મૂત્ર અને વિષ્ઠા કરીને તે ગધેડી ત્યાંથી નાસી ગઈ. હવે પરિત્રાજક પાસે કોઈ સાધન રહ્યું નહોતું, એટલે લાચાર બની ગયો. લોકોએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો અને શરમનો માથો તે ત્યાંથી ભાગી ગયો.

પરિત્રાજક ભાગી ગયો; એટલે રોહગુપ્ત મુનિ પણ ગુરુમહારાજની પાસે આવ્યા.

તત્ત્વથી અજ્ઞાત લોકો તો, રોહગુપ્તની પ્રશંસા જ કરતા હતા, પણ રોહગુપ્તને એવો વિચાર ન આવ્યો કે—‘મેં પરિત્રાજકને છૂતવાને માટે, જગતમાં ત્રણ રાશિ છે—એવું સ્થાપન કર્યું’, પણ જગતમાં રાશિ તો બે જ છે અને ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પણ જગતમાં બે જ રાશિ છે—એમ કહ્યું છે, એટલે મારા યોગે આ લોકોના હૃદયમાં ત્રણ રાશિ છે—એવું જે ખોટું ઠસી ગયું છે, તે તો મારે જ કાઢી નાખવું જોઈ એ.’

રોહગુપ્તને ભલે એવી કોઈ વિચારણા આવી નહિ, પરંતુ શ્રીગુપ્ત નામના આચાર્યભગવાનને તો એવી વિચારણા તરત જ આવી. રોહગુપ્તે ગુરુમહારાજની પાસે આવીને, રાજસભામાં બનેલી બધી હકીકત કહી; એટલે ગુરુમહારાજે તેને કહ્યું કે—‘તેં પરિત્રાજકનો પરાજય કર્યો તે સારું કર્યું’, પણ તેં જે જગતમાં બે નહિ પણ ત્રણ રાશિ હોવાનું પ્રતિપાદન કર્યું, તે ખોટું કર્યું; તેં કરેલું ત્રણ રાશિનું સ્થાપન, એ ઉત્સૂત્ર છે; માટે, તું પુનઃ રાજસભામાં જા અને રાજસભામાં જઈને તું ‘જગતમાં ત્રણ રાશિ તો બે જ છે.’—એવી વધાર્થ વાત કહી આવ.’

પણ, રોહગુપ્ત તો પોતાની વાતના મમતે ચઢી ગયો. એણે ગુરુની વાત સાંભળી નહિ. જો ગુરુએ સાત વિદ્યાઓ અને મંત્રોનો રજોહરણ આપ્યો ન હોત, તો કદાચ રોહગુપ્ત પોતે હોતો-ન હોતો થઈ ગયો હોત, તે ગુરુના એટલા મોટા ઉપકારને પણ, મમતે ચઢેલો રોહગુપ્ત ભૂલી ગયો. ગુરુએ રોહગુપ્તને રાજસભામાં જઈને સાચી વાત કહી આવવાનું વારંવાર કહ્યું, તોય તેણે તો એ ગણકાયું જ નહિ અને ઉપરથી ગુરુને પણ તેણે એમ જ કહ્યું કે-‘જગતમાં રાશિ ત્રણ જ છે.’ પોતે ખોલેલી વાતના આડહમાં, એ એવો પડી ગયો કે-ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના કથનને અને ગુરુના ઉપકારને પણ એ ભૂલી ગયો.

આથી લોકમાં ત્રણ રાશિની માન્યતા પ્રવર્તે નહિ-એ માટે, શ્રીગુપ્ત નામના આચાર્યભગવાન જાતે જ રોહગુપ્તને લઈને રાજસભામાં ગયા અને ત્યાં જઈને રોહગુપ્તની સાથે તે આચાર્યભગવાને પોતે જ રાશિ સંબંધી વાદ શરૂ કર્યો. આચાર્યભગવાને એને ઘણી યુક્તિઓથી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, અને રાજસભામાં એનો પરાજય કર્યો તે છતાં પણ રોહગુપ્ત જ્યારે કોઈ ઉપાયે માન્યો નહિ, ત્યારે આચાર્યભગવાને તેને નિહાનવ તરીકે જાહેર કર્યો.

કુવાદીની સાથે વાદમાં ઊતરવાનો પ્રસંગ જ ન આવ્યો હોત, તો આવું બનત ખરું ? એ પછી પણ, રોહગુપ્તને એના મમત્વે કેવું ભયંકર નુકસાન કર્યું ? જમાલીને પોતાની માન્યતાનું મમત્વ થઈ ગયું, તો એણે પણ ભગવાનના વચનને ખોટું કહી દીધું હતું ને ? વિદ્વાન એવા પણ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ જ્યારે એવા મમત્વને વશ થઈ જાય છે, ત્યારે તેઓ આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વના સ્વામી બની જાય છે.

પોતાના અર્થનું મમત્વ :

આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વનો ઉદ્દય થઈ જવા પામે છે, તો તે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને જ થાય છે. આમ છતાંય, સમ્યગ્દર્શન ગુણથી

પતનને પામનારા બધા જ આત્માઓ, આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વના જ સ્વામી બને છે—એવું નથી. જેને શ્રી જિનપ્રણીત શાસ્ત્રના વિષયમાં, વસ્તુતઃ થઈ શકે તેથી ઊલટા પ્રકારના અર્થની શ્રદ્ધા થઈ જાય અને તે પછી એ શ્રદ્ધામાં પાછો ‘હું’ કાર લળી જાય અને ‘હું’ કાર પણ પાછો એવો કે—બીજાઓ વ્યાજબી પ્રકારે વ્યાજબી અર્થ કહે તોય તે અર્થને માનવા તો ન દે, પણ એ સાચા અર્થને ખોટો કહેવાને પણ એને તત્પર બનાવી દે, ત્યારે સમ્યક્ત્વ જાય ને મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય; અને એ મિથ્યાત્વને આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વ કહેવાય. આ મિથ્યાત્વથી બચવું હોય, તો સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓએ, સૌથી પહેલાં તો ‘શાસ્ત્રનો અર્થ’ શાસ્ત્રને બાધિત કરનારો થવા પામે નહિ. —એની જ કાળજી રાખવી જોઈએ. આવી કાળજી રાખવાની સાથે, અન્ય શાસ્ત્રવેદીઓ કયો અર્થ કેમ કરે છે, તે તરફ પણ દુર્લક્ષ્ય ન કરવું જોઈએ.

‘શ્રી જિનપ્રણીત શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા હું જ છું’ અને અન્ય કોઈ નથી.—એવી ખુમારીથી, સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓએ સદાને માટે બચતા રહેવું જોઈએ. ‘શાસ્ત્રનો જે અર્થ મેં કર્યો છે, તે જ સાચો છે; અને બીજાઓ એનો જે અર્થ કરે છે, તે ખોટો જ છે,—એવું અહંકારથી કદી પણ વિચારવું જોઈએ નહિ, લખવું જોઈએ નહિ અગર બોલવું જોઈએ નહિ.

શ્રી જિનપ્રણીત શાસ્ત્રના બીજા જ્ઞાતાઓ, જે આપણે કરતા હોઈએ એથી જુદા જ પ્રકારનો અર્થ કરતા હોય, તો એ અર્થ વિષે પણ સ્વચ્છ હૃદયથી અને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચાર કરનારા બનવું જોઈએ, આબુબાબુનો સંબંધ જોવો જોઈએ અને કયો અર્થ કરવાથી અન્ય શાસ્ત્રકથનોને બાધ પહોંચતો નથી—તે શોધવું જોઈએ. કોઈ પણ એક શાસ્ત્રકથનનો અર્થ, એવા કોઈ પ્રકારે ન થાય કે—એ અર્થથી અન્ય શાસ્ત્રકથનોને બાધ પહોંચતો

હોય; પણ એવા જ પ્રકારે અર્થ થાય કે જે અર્થ અન્ય શાસ્ત્ર-કથનોની સાથે સુસંગત થતો હોય, એ પછી, એમ કહી શકાય કે—‘આ અર્થ આ રીતે અન્ય શાસ્ત્રકથનોની સાથે અસંગત થાય છે, માટે આ અર્થ ખોટો છે; અને અમુક અર્થ આ રીતિએ અન્ય શાસ્ત્રકથનોની સાથે સુસંગત થાય છે, માટે એ અર્થ સાચો છે.’ વાત એ છે કે—એમાં જાતનું મહત્ત્વ અંશે પણ અડવું જોઈ એ નહિ.

શાસ્ત્રના અર્થને જાણવા અને પ્રચારવા આદિને શ્રમ કરવો, એ તરવાનો ઉપાય છે; પણ, એમાં માણસ જો મમત્વને વશ થઈ જાય અને એથી અસંગત અર્થના આગ્રહમાં પડી જાય, તો એ જ શ્રમ એને ડુબાવનારો પણ નીવડે છે.

અર્થલેદોના અંગે ઊભી થયેલી મુશ્કેલીઓને
અંગેના કેટલાક પ્રશ્નોત્તરો :

‘હું ખોટો ઠરું તેનો વાંધો નહિ, પણ શ્રી જિનપ્રણીત શાસ્ત્રનો તો જે અર્થ થતો હોય તે જ અર્થ થવો જોઈ એ.’—આવી મનોદશાને બરાબર જાળવી રાખવી જોઈએ.

આવી મનોદશા હોવા છતાં પણ, કોઈ વખતે, અનાલોગથી એમ પણ બને કે—શ્રી જિનપ્રણીત શાસ્ત્રને અંગે બાધિત અર્થની શ્રદ્ધા થઈ જાય; પણ જો આવી મનોદશા હોય, તો યોગ્ય સંયોગો મળી જતાં, એ બાધિત અર્થની શ્રદ્ધાને ખસી જતાં અને સાચા અર્થની શ્રદ્ધાને પેદા થઈ જતાં વાર લાગતી નથી. કોઈ વખતે શાસ્ત્રોનું વાંચન, મનન, પરિશીલન આદિ કરતાં કરતાં, પોતાને જ જ્ઞાલ આવી જાય કે—‘આ કથનનો આવો અર્થ થાય એમ હું ધાસ્તો હતો, પણ અમુક અમુક કથનો જોતાં આ નહિ પણ અમુક અર્થ જ બંધખેસતો થાય છે.’ અથવા તો, એવું પણ બને કે—અન્ય કોઈ શાસ્ત્રવેદી મળી જાય ને એ સમજાવે, તો ઝટ સમજી જવાય.

સં પણ એમાં અમારા જેવા શ્રાવકોનું શું થાય ? કોના અર્થને સાચો માનવો અને કોના અર્થને ખોટો માનવો ?

એ માટે, શ્રાવકોએ પણ પોતાથી શક્ય હોય તેટલો ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. શ્રાવકોએ કેવળ આત્માના કલ્યાણની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવો જોઈએ કે—‘આવા પ્રસંગમાં આપણાથી કોના ઉપર ભરોસો મૂકી શકાય તેમ છે ?’ ‘પુરુષવિશ્વાસે વચનવિશ્વાસઃ’—એ તો તમે જાણો છો ને ? તમારે શોધવું જોઈએ કે—માર્ગના જાણુ અને જે પૂછીએ તેમાં જેવું લાગતું હોય તેવું જ કહે, પણ મમત્વ આદિને વશ થઈને જલદતું તો ન જ કહે, એવા કોણ છે ? જે કોઈ ગુરુ એવા લાગે, તેમના વિશ્વાસે ચાલે અને તેમાં પણ જો શંકા પડી જાય તો ફરી શોધ કરે.

* જે ગુરુ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને ચાલે, તે ગુરુ ઉપર કેવળ ધર્મબુદ્ધિએ જ વિશ્વાસ રાખે અને ખીજા પણ જે જે સફળ મળે, તેમાંના જો ખીજા કોઈ વાત કહેતા હોય; તો એ વિષે પોતે જેમના ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો હોય, તેમને પૂછીને ખાતરી કરતો રહે. આવી રીતે ખાતરી કરતો રહે, એમાં લોચા વાળે છે—એમ જો લાગે, તો જેમના ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો હોય, તેમના વિશ્વાસે નહિ રહેતાં, ખીજા જે કોઈ સફળ ગુરુ વિશ્વાસપાત્ર લાગ્યા હોય, તેમના વિશ્વાસે રહે. આવી રીતે તમે વર્તો અને તેમાં કદાચ ગુરુની ભૂલથી તમને શાસ્ત્રબાધિત અર્થની શ્રદ્ધા પણ થઈ જાય, તોય એટલા માત્રથી તમારું સમ્યક્ત્વ જાય નહિ.

સં એ ખરાબર છે, પણ આખો સમાજ તો એક નિર્ણયથી વર્તી શકે નહિ ને ?

આખો સમાજ એક નિર્ણયથી વર્તી શકે—એવો જો કોઈ ઉપાય હોય, તો તેમ કરવું એ તો સૌથી સારું છે; પણ જો એવું

* અનામોગજ્ઞિતો મુષ્ણશ્રાદ્ધાદીનાં વિતથશ્રદ્ધાનરૂપેડમિનિવેશસ્તુ સમ્યગ્વક્તૃવચન-નિવર્તનીય इति न दोषः ।

બની શકે તેવા સંયોગો ન હોય તો કલ્યાણના અર્થોએ કેમ વર્તવું જોઈએ, એ માટે આ વાત છે.

સં એ કેમ બની શકે નહિ ?

કોઈ પણ વાત જ્યારે આગ્રહમાં પડી જાય છે, ત્યારે બહુ મોટી મુશ્કેલી ઊભી થઈ જાય છે. આગ્રહી બની ગયેલું માનસ, સ્પષ્ટ એવા પણ શાસ્ત્રસમ્મત નિર્ણયને સ્વીકારવામાં બાધા ઉપજાવે છે. બાકી અત્યારની પરિસ્થિતિ બહુ વિલક્ષણ છે.

સં આમાં અમારે બહુ મુશ્કેલી થાય છે.

આગેવાન શ્રાવકો જે ધારે અને વ્યાજબી મહેનત કરે, તેો ઘણું અંશે સારું પરિણામ લાવી શકે. શ્રી જિનપ્રણીત શાસ્ત્રોના કથનમાં જેઓને ખરાખર શ્રદ્ધા હોય, એવા માત્ર દસ જ આગેવાનો નિર્ણય કરે કે—‘અમારે અમુક અમુક બાબતનો શાસ્ત્રીય નિર્ણય મેળવવો જ છે.’ તેો તેઓ એ નિર્ણય જરૂર મેળવી શકે. પૂછવા જેવાં જેટલાં સ્થાનો લાગતાં હોય, તે દરેક સ્થાને એ ગૃહસ્થોએ દસ દસ વાર જવાનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. પહેલાં તેો, તે તે સ્થાનોએ પૂછી લઈને, દરેક જે અર્થ કરતા હોય, તેની તેમની રૂબરૂમાં જ નોંધ કરી લઈને, તે નોંધ તેમને વાંચાવી દેવી જોઈએ. એ કામ પત્યા બાદ, એમાં જ્યાં જ્યાં અર્થભેદ થતો હોય, ત્યાં ત્યાં ખુલાસાઓ માગવા જોઈએ અને જે ખુલાસાઓ મળે તે ખુલાસાઓની પણ નોંધ એવી જ રીતે કરી લેવી જોઈએ. કોઈના અર્થને કે કોઈના ખુલાસાને, તે તે સ્થાનો પૈકીના એકથી પણ છુપાવવો ન જોઈએ, જેથી સૌને વિચાર કરવાની તક મળે. આમ જે આગેવાન દસ શ્રાવકો જરૂરી સ્થાનોએ દસ દસ વાર જાય—આવે, તેો સાચો અર્થ કયો છે અને કોણ સાચો અર્થ કરે છે, તે તેમને સમજાઈ ગયા વિના રહે નહિ; અને એ પછી, સમાજ એક નિર્ણયથી કેમ વર્તી શકે, એને અંગે શા ઉપાયો યોજવા, તે કહેવાની જરૂર ઊભી રહે છે ખરી ?

સં પણ કોઈ જવાબ જ દે નહિ તેો ?

એ દસ ગૃહસ્થો એવા હોવા જોઈએ; કે જેમને જવાબ દેવાની ના પાડવી, એ સારું નથી—એમ લાગે; અને તેમ છતાં જવાબ દેવાની ના પાડે, તો એ ગૃહસ્થો ‘આ બધું શું છે.’—તેની કલ્પના કરી શકે નહિ ?

સ૦ ગૃહસ્થો એવા હોવા જોઈએ ને ?

જો ન હોય તો પછી શું થાય ? આ શાસન, માત્ર સાધુઓનું છે ? અને, ગૃહસ્થોનું નથી ? ગૃહસ્થો સાધુઓને માને છે, તે શા માટે માને છે ? આત્મકલ્યાણ સિવાયના જો કોઈ આશય હોય, તો સાધુઓને માનવા છતાં પણ તરાય નહિ.

સ૦ સાધુઓ સમજી લે તો સારું !

એ શક્ય હશે ત્યારે સાધુઓ એમ કર્યા વિના નહિ જ રહે, પણ હાલમાં એ કેમ શક્ય નથી—એ વાત ચર્ચવા જેવી નથી. હું તો કહું છું કે—કોઈ પણ યોગ્ય સ્થાનેથી જો એમ સૂચવવામાં આવે કે—તમે અમુક અર્થમાં અમુક રીતે ભૂલ કરો છો અને એ ભૂલ આટલાં શાસ્ત્રપ્રમાણોથી સાબિત થાય છે, તો એ બધાં શાસ્ત્રપ્રમાણોને વિચાર્યા વિના હું રહું નહિ; અને એમાં જો હું ધારું છું તે અર્થ ભૂલવાળો જણાય, તો એ ભૂલને સુધારી લેતાં મને તો ઘણા જ આનંદ થાય. કદાચ એમણે સૂચવેલ શાસ્ત્રપ્રમાણોને વિચારતાં મને ભૂલ જણાય નહિ, તો હું તેમને તે વિષે પુછાવવા જેવું લાગે તે જરૂર પૂછાવું અને તેના ખુલાસા આવ્યા પછી તે જો રૂબરૂ મળવાનું કહે તો તેમને રૂબરૂ મળવાને માટે જતાં પણ હું અચકાઉં નહિ.

સ૦ વચલો રસ્તો ન નીકળી શકે ?

વચલો રસ્તો, એટલે બધા પોતપોતાની ખુદ્ધિમાં આવેલા અર્થને પોતાના જ વર્તનથી ખોટો સાબિત કરી આપે એ ? આ તો બહુ ભયંકર જ કહેવાય. શાસ્ત્રથી અબાધિત અર્થનો નિર્ણય કરવાને માટે જરૂરી જહેમત કરવાને બદલે, શાસ્ત્રની વાતને ખોટી

ઠરાવે—એવો વચ્ચેો રસ્તો કાઢવાનું મન થાય, તો એમાં શાસ્ત્ર પ્રત્યે કેવી ખુદ્ધિ છે—એ પણ એક વિચારવા જેવી વાત છે.

* સાંશયિક મિથ્યાત્વ *

ચોથું મિથ્યાત્વ સાંશયિક નામનું છે. શ્રી જિનાગમેએ વર્ણવેલા તરવોના સ્વરૂપ સંબંધી સંશય અને તે સંશય પણ એવા પ્રકારનો, કે જે સંશયના યોગે ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના વચનની પ્રમાણિકતા સંબંધી સંશય પેદા થઈ જાય, એને સાંશયિક મિથ્યાત્વ કહેવાય છે.

જેમ કે—‘સઘળાંય દર્શનો પ્રમાણ રૂપ છે કે અમુક અમુક દર્શનો પ્રમાણ રૂપ છે?’—એ પ્રકારનો સંશય; અથવા તો, ‘ભગવાનનું આ વચન પ્રમાણ રૂપ છે કે નહિ?’—એ પ્રકારનો સંશય; એ સાંશયિક મિથ્યાત્વ છે. આમ તો, સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને પણ, કોઈ કોઈ વાર, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા સૂક્ષ્મ અર્થોના વિષયમાં સંશય પેદા થઈ જાય, તો તે અશક્ય નથી; અને એટલા માત્રથી જ સમ્યક્ત્વ ચાલ્યું જાય છે—એમ પણ નથી. જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના તેવા પ્રકારનો ક્ષયોપશમ ન હોય, એટલે સૂક્ષ્મર્થ સમજાય નહિ અગર તો કેટલીક વાતો એવી જ છે, કે જે ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો પ્રત્યેની શ્રદ્ધા દ્વારાએ જ માનવી પડે, એટલે કોઈ વાર સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને પણ સંશય પેદા થઈ જાય, તો એમાં નવાઈ પામવા જેવું નથી; પરંતુ એટલો સંશયેય સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓમાં પેદા થવા પામે, તો એનું કારણ શું હોઈ શકે? એનું કારણ એ છે કે—જ્યાં સુધી જીવ મિથ્યાત્વમોહનીયની સાતેય પ્રકૃતિઓને સર્વથા ક્ષીણ કરી નાખતો નથી, ત્યાં સુધી જીવને ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન પ્રગટતું નથી; જે જીવોમાં સમ્યક્ત્વ પ્રગટ્યું હોય છે, પણ તે જ્ઞે ક્ષાયિક પ્રકારનું હોતું નથી, તો તે જીવોને મિથ્યાત્વમોહ-

* ભગવદ્વચનપ્રામાણ્યસંશયપ્રયુક્તઃ શાસ્ત્રાથૈસંશયઃ સાંશયિકમ્ ।

—ધર્મપરીક્ષા શ્લોક ૮ ની વીક્રમ

નીચનો પ્રદેશોદય ચાલુ હોય છે; જે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને મિથ્યાત્વમોહનીચનો પ્રદેશોદય ચાલુ હોય છે, તે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ, સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનકને પામેલા સાધુઓ હોય તો પણ, તેમને કોઈ વાર સૂક્ષ્માર્થના વિષયમાં સંશય પેદા થઈ જવો, એ શક્ય છે; પરંતુ, એ આત્માઓ પોતાના તે સંશયને, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના વચનના પ્રમાણિકપણાના જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાન વડે, સહજમાં ટાળી શકે છે.

સાંશયિક મિથ્યાત્વથી બચવાનો ઉપાય :

સૂક્ષ્માર્થ આદિના સંબંધમાં તેઓના અંતરમાં બ્યારે બ્યારે સંશય પેદા થવા પામે ત્યારે ત્યારે તેઓ—

“તમેવ સચ્ચં નિસ્તંકં જ જિણેહિં પવેદ્યં”

—ઈત્યાદિ આગમવચનોને યાદ કરીને, પોતાના તે સંશયને સહેલાઈથી નિવારી શકે છે.

‘તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું છે, કે જે ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલું છે.’

—આ અને આવા ભાવનાં બીજાં પણ વાક્યોને યાદ કરીને, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના વચનના પ્રામાણ્યને હૈયામાં આગળ કરાય, તો સૂક્ષ્માર્થ આદિના સંબંધમાં પ્રાયઃ સંશય ઉત્પન્ન થવા પામે નહિ; અને કદાચ ઉત્પન્ન થવા પામે, તોય ઉત્પન્ન થવા પામેલો તે સંશય ટકી શકે નહિ. કોઈ પણ બાબત હોય, તે સમજાય નહિ અને તેમાં સંશય પેદા થઈ જાય, તો એના નિવારણનો સૌથી સારામાં સારો ઉપાય એ જ છે કે—ભગવાનના વચનની પ્રમાણિકતાને યાદ કરવી. ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે કાંઈ કહ્યું છે, તે સાચું જ છે—એમ મનમાં આવ્યું, એટલે એ તારકનું કોઈ વચન ન સમજાતું હોય ને સંશય પેદા થયો હોય, તોય એમ થાય કે—‘મારું જ્ઞાન કેટલું ? મારી બુદ્ધિ કેટલી ? હું તો છત્રસ્થ છું; મને ન પણ સમજાય; પણ આ વચન ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલું છે, માટે આ વચન

તો યથાર્થ જ છે.' જે કોઈ આત્માઓએ સંશય આદિથી બચવું હોય અને માર્ગમાં સુસ્થિર રહેવું હોય, તેઓએ લગવાન શ્રી જિનેશ્વરરહેવોના વચનની પ્રમાણિકતાને અંગેની વાતનું તો એવું રટણ કરી લેવું જોઈએ કે-કોઈ પણ સંયોગોમાં, એ વાત યાદ આવ્યા વિના રહે નહિ; અને ગમે તેવા આવેશમાં પણ લગવાન શ્રી જિનેશ્વરરહેવોના વચનની પ્રમાણિકતાના વિષયમાં સંશય પેદા થવા પામે નહિ.

લગવાન શ્રી જિનેશ્વરરહેવોના વચનની પ્રમાણિકતાના વિષયમાં સંશય પેદા થવા પામ્યો, એટલે સાંશયિક મિથ્યાત્વ આવ્યું જ સમજે. જ્યાં સુધી શ્રી જિનવચનની પ્રમાણિકતાને અંગે સંશય પેદા થયો નથી, ત્યાં સુધી શાસ્ત્રના વર્ણવેલા અર્થને અંગે સંશય ઉત્પન્ન થવા પામ્યો હોય, તોય સાંશયિક મિથ્યાત્વ આવ્યું, એમ કહેવાય નહિ. શ્રી જિનવચનની પ્રમાણિકતાની બાબતમાં સંશય પેદા થવો, એ જ સાંશયિક મિથ્યાત્વ છે. પોતાની અકલ-હોંશિયારી અને સમજશક્તિની ખુમારીમાં ચઢી ગયેલો સમ્યગ્દષ્ટિ, આ મિથ્યાત્વને સ્વામી બની જાય, એ સુશક્ય છે. એક વાત સમજાય નહિ, એટલે શંકા પેદા થાય અને પછી એવો વિચાર કરે કે-‘લગવાને આમ કહ્યું છે, પણ આ આમ ઘટે જ કેમ?’-તો મિથ્યાત્વને લેવા જવું પડે કે આવી જ જાય ? અથવા, એમ થાય કે-‘લગવાન ખોટું કહે નહિ, પણ આ વાત સાચી હોય તો મારા જેવાને સમજાય નહિ, એ બને કેમ?’-આવો વિચાર સંશયને સ્થિર બનાવે અને એ વિચારમાં જો સારો પલટો આવે નહિ, તો કદાચ એ વિચાર મિથ્યાત્વને પણ ઉદ્દયમાં લઈ આવે.

સ્વ-રસ-વાહિતા, એ એટલી બધી ભયંકર વસ્તુ છે કે-મહા જ્ઞાની અને બુદ્ધિશાળી એવા પણ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને, જો તેઓ સાવધ રહે નહિ અને સ્વ-રસ-વાહિતાને આધીન થઈ જાય, તો તેમને તે સાંશયિક મિથ્યાત્વના અથવા તો આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વના પણ સ્વામી બનાવી દે.

સ૦ આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વની માન્યતામાં અને સાંશયિક મિથ્યાત્વની માન્યતામાં ભેદ શો ?

સાંશયિક મિથ્યાત્વમાં તો, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના વચનની પ્રમાણિકતાના સંબંધમાં જ સંશય પેદા થયો છે, જ્યારે આલિનિવેશિક મિથ્યાત્વમાં તો, સંશય નથી પણ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના વચનના ખોટાપણાને લગતો નિર્ણય છે. સ્વ-રસ-વાહિતાને અંગે એવો નિર્ણય કે-‘આ અર્થ જ સાચો, પછી ભલે તે શાસ્ત્રથી ગમે તેટલો બાધિત થતો હોય.’

સ૦ સ્વ-રસ-વાહિતા એટલે શું ?

સ્વ એટલે પોતે, તેનો જે રસ, તે રસતું વહન ! એટલે કે- હૈયામાં ‘હું’ પણાની જ આગેવાની ! એને લઈને વચનાદિમાં પણ ‘હું’ પણાની આગેવાની ! એ નહિ જોઈએ. આગેવાની કોની જોઈએ ? ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની ! ‘એ તારકોએ જે કાંઈ પ્રરુપ્યું છે તે તેમજ છે; એ મને ન સમજાય, તો ખામી મારી; એનાથી ઊલટો ખ્યાલ આવે ને મારામાં સંશય પેદા થાય તો એ ખામી મારી, પણ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે પ્રરુપ્યું છે તે સાચું જ છે, એમાં શંકા નહિ.’-આ વિચારણાને, હૈયામાં ખૂબ ખૂબ રૂઠ બનાવી દેવી જોઈએ.

જ્યાં સુધી જીવને પોતાની અદ્વિતતા અને ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની અનંતગુણી મહત્તાનું ભાન જીવતું રહે છે, ત્યાં સુધી તો જીવ, મિથ્યાત્વથી સહેલાઈથી બચી જાય છે; પણ જ્યારે જીવ પોતાની અદ્વિતતાને વિસરી જાય અને પોતાની જ મહત્તાની કલ્પના કરવા માંડે, ત્યારે માન કષાય, એ કામ કરે છે કે-એવા જીવને ધકેલતાં ધકેલતાં છેક ત્યાં સુધી પણ ધકેલી જાય કે-‘હું’ સાચો અને ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો ખોટા.’

કલ્યાણના અર્થી જીવોએ તો, એવો જ વિચાર કરવો જોઈએ કે-‘ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો એવા હતા, કે જેઓ કદી પણ કાંઈ પણ ખોટું કહે જ નહિ. જેઓને રાગ નહિ, દ્વેષ નહિ, મોહ નહિ, જે વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ; એ તારકોનું વચન કદી પણ મિથ્યા હોઈ

શકે નહિ !' પણ, માનમાં અતિશય જકડાઈ ગયેલાઓ, આ વાતને વિસરી જાય છે. 'ક્યાં હું અદ્વૈતાની અને ક્યાં એ અનન્તજ્ઞાની ?' —એ વાતને ભૂલી જઈને, અનન્તજ્ઞાનીના વચનની પ્રમાણિકતાને વિષે સંશયને જ સેવ્યા કરે; અથવા તો, 'એ તારકતું વચન ખોટું છે.' —એવું માનવાની મૂર્ખાઈ કરે તો એ માન કષાયનો જેવો—તેવો પ્રભાવ છે ? મહા સમર્થો પણ, આ માન કષાયને અતિ આધીન બની જતાં, પટકાઈ જાય છે; અને તેઓ એવા પણ પાપને ઉપાર્જનારા બની જાય એ સંભવિત છે, કે જે પાપના યોગે તેઓ ઘણા લાંબા કાળને માટે પણ સંસારમાં ભટકનારા બની જાય.

✦ અનાલોગ મિથ્યાત્વ : *

પાંચમું મિથ્યાત્વ અનાલોગ નામનું છે. આ વિષયમાં આપણે કહી આવ્યા છીએ કે—સાક્ષાત્ પણ તત્ત્વની : અપ્રતિપત્તિ અને પરંપરાએ પણ તત્ત્વની અપ્રતિપત્તિ, એને અનાલોગ મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. એકેન્દ્રિય આદિ જીવોને જે મિથ્યાત્વ હોય છે, તેને અનાલોગ મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. પંચેન્દ્રિય જીવોમાં પણ જેઓ મુગ્ધ હોય, એટલે કે—'તત્ત્વ શું અને અતત્ત્વ શું ?'—એવા પ્રકારના અધ્યવસાયોથી જેઓ રહિત હોય, તેવા જીવોને જે મિથ્યાત્વ હોય છે, તો તેને અનાલોગ મિથ્યાત્વ કહેવાય છે.

મિથ્યાત્વં પરમો રોગો, મિથ્યાત્વં પરમં તમઃ ।

મિથ્યાત્વં પરમઃશત્રુઃ, મિથ્યાત્વં પરમં વિષમ્ ॥

મિથ્યાત્વ, એ પરમ રોગ છે. મિથ્યાત્વ, એ આદ અધિકાર છે.

મિથ્યાત્વ, એ મોટો શત્રુ છે. મિથ્યાત્વ, એ ઉચ્ચ વિષ છે.

* આ જ્ઞાનપરમ્પરદો વ તત્ત્વાપ્રતિપત્તિરનાભેગમ્ । ચૈવેન્દ્રિયાદૈર્માં તત્ત્વાત્તત્ત્વાન-

અધ્યવસાયો મુષ્ણન્તોર્ગા ચ ।

—ધર્મપરિશિષ્ટા શ્લોક ૮ ની ૮૧૩

દષ્ટિરાગને તબ્યા વિના
સમ્યગ્દર્શન નહિ :

દ કામરાગ, સ્નેહરાગ અને દષ્ટિરાગના યોગે
મૂઢતા અને વ્યુદ્ગ્રાહિતા જલ્દી જન્મી શકે છે.
બિટ જેમ કામરાગ અને સ્નેહરાગની હાજરી હોય, તે છતાંય
જો તે જોરદાર ન હોય તો તે શુભાતુરાગનેય રોકી શકત
નથી અને ઠેઠ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનેય રોકી શકતા નથી;
રા તેમ દષ્ટિરાગ જો સામાન્ય કોટિનો હોય, કુદુ'બાદિના કારણે
મિથ્યાદર્શન મળી ગયું હોય અને એ ગમી ગયું હોય,
ગ પણ જો આ મારું મિથ્યાદર્શન જ મારું અને ખીલું
બધાંય ખરાબ જ એવા લાવને પેદા કરનારો એ રાગ ન
હોય; તો એવા રાગની હયાતિમાં સામાન્ય શુભાતુરાગ ન જ પ્રગટે
એમ કહેવાય નહિ.

જો કે દષ્ટિરાગ સામાન્ય કોટિનો પણ જ્યાં સુધી હોય, ત્યાં
સુધી સમ્યગ્દર્શન શુભ તો પ્રગટી શકે જ નહિ એટલે સદ્ધર્મને
પામવાની અભિલાષાવાળા માટે તો એને છાંયે પણ જવા જેવું નથી.
દષ્ટિરાગ જ્યાં જરાક જોરદાર બને છે, એટલે કોઈ પણ તત્વની
વાત આવે, કે દેવ-શુરુ-ધર્મના સ્વરૂપ સંબંધી વાત આવે, ત્યાં
એ અંતરાય કર્યા વિના રહેતો નથી.

દષ્ટિરાગને એ સ્વભાવ છે કે-સદ્-અસદ્ને બિવેક
કરવા દે નહિ. ત્યાં 'મારું તે મારું' એ ભાવ હોય છે,

પણ ‘સાચું તે મારું’ એ ભાવ હોતો નથી. તત્ત્વની વાતમાં, જ્યાં સુધી સમજાય નહિ ત્યાં સુધી, મધ્યસ્થભાવ ધરવો જોઈએ, મગજ ન્યાયાધીશ જેવું કોરું જોઈએ. આજની અદાલતોમાં પણ એ નિયમ છે કે-ન્યાયાધીશ કોઈ પણ પક્ષની અસર નીચે આવી ગયેલો છે એવું માનવામાં જો સખળ કારણો મળે, તો કેસ ટ્રાન્સફર કરવાની અરજી કરી શકાય; ત્યાં કેસ ટ્રાન્સફર કરવાની અરજી કરનારે ‘ન્યાયાધીશ સામા પક્ષની અસર નીચે આવી ગયા છે’-એવી પોતાની માન્યતાને વ્યાજબી પુરવાર કરી આપવી પડે; ફેંકા ફેંકી કચે ન ચાલે; પોતાની માન્યતાના સમર્થનમાં સખળ કારણો રજૂ કરવાં પડે અને એથી કોર્ટને જો એમ લાગે કે એ કારણોમાં કશું ખોટાપણું નથી તથા એ કારણોથી ‘ન્યાયાધીશ સામા પક્ષની અસર નીચે આવી ગયા છે’-એ વાત વજુદવાળી બને છે, તો કોર્ટ કેસ ટ્રાન્સફર કરવાનો હુકમ જરૂર કરે. કેસ ચાલુ હોય ત્યાં સુધી ન્યાયાધીશે વગર નિર્ણયે બંને પક્ષોને સાંભળવા જોઈએ. એ જ રીતિએ, તત્ત્વને પામવાની ભાવનાવાળાએ મધ્યસ્થ ભાવ જ કેળવવો જોઈએ.

કુદર્શનનો રાગ એ દષ્ટિરાગ છે અને શ્રી જિનદર્શનનો રાગ એ દષ્ટિરાગ નથી. કારણ કે-ધંતર દર્શનોમાં અશુદ્ધતા ઘણી છે તેમ જ ત્યાં ‘અમુક જ દેવ, અમુક જ ગુરુ અને અમુક જ ધર્મ’ એવું છે. શ્રી જૈનદર્શનમાં એવું નથી. સર્વ રીતે શ્રી જૈનદર્શન શુદ્ધ છે, અને દેવ-ગુરુ-ધર્મના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું દર્શન કરાવીને શ્રી જૈનદર્શન કહે છે કે-‘આવા સ્વરૂપવાળા જે કોઈ હોય તે દેવ કહેવાય, આવા સ્વરૂપવાળા જે કોઈ હોય તે ગુરુ કહેવાય અને આવા સ્વરૂપવાળા જે કોઈ હોય તે ધર્મ કહેવાય.

આપણે ‘અમારા દેવ જ સાચા દેવ, અમારા ગુરુ જ સાચા ગુરુ અને અમારો ધર્મ જ સાચો ધર્મ’-એમ કહીએ છીએ જરૂર, પણ તે દેવ-ગુરુ-ધર્મના વાસ્તવિક સ્વરૂપને આધારે જ કહીએ છીએ.

શ્રી બેનદર્શને દેવ-ગુરુ-ધર્મનું એવું સ્વરૂપ કહ્યું છે કે-તેમાં કોઈ પણ સુગ્ર મધ્યસ્થ ખામી કાઢી શકે નહિ, અને એથી જ આપણે એવા સ્વરૂપવાળા દેવાદિને સુદેવ, સુગુરુ તથા સુધર્મ કહીએ છીએ તેમજ એથી વિપરીત સ્વરૂપવાળાને-કુદેવ, કુગુરુ અને કુધર્મ કહીએ છીએ. આથી એ દષ્ટિરાગ નથી.

તત્ત્વની બાબતમાં તમે મરતાં સુધીય અજ્ઞાન રહો તો પણ એ એટલું દુઃખદ નથી, કે જેટલું ખોટો ડોચો હલાવો અને દુરાગ્રહ સેવો એ દુઃખદ છે. જ્ઞાનીઓએ દષ્ટિરાગ માટે તો સાફ સાફ કહ્યું કે—

દષ્ટિરાગસ્તુ પાપોયાન્, દુરુચ્છેદઃ સતામપિ ।

પાપી એવો દષ્ટિરાગ તો સત્પુરુષો માટે પણ દુઃખે કરીને નાશ કરાય એવો છે.

એ રાગના વશથી ઘણા સત્પુરુષો પણ હારી ગયા; પરીક્ષકશક્તિ છતાં પણ દષ્ટિરાગના પાપે સાચા-ખોટાની પરીક્ષા કરી શક્યા નહિ. આથી, ગુણાનુરાગના અર્થાએ આ દષ્ટિરાગનો તો સર્વથા ત્યાગ જ કરવો જોઈએ.

સ્નેહરાગ અને કામરાગનેય
આધીન બનો નહિ :

ગુણાનુરાગને પામવાને અને ખીલવવાને માટે, સ્નેહરાગ અને કામરાગ ઉપર પણ કાબૂ મેળવવો જોઈએ. સ્નેહાદિને પણ એવા આધીન નહિ જ બનવું; કે જેથી સાચું-ખોટું ઓળખાય નહિ. સ્નેહરાગને અને કામરાગને આધીન બનવાથી તો કુટુંબમાં પણ કલ્યાણ વધી જાય છે. એકના તરફ અતિ સ્નેહ થાય, એટલે એની ભૂલ પણ ભૂલ તરીકે દેખાય નહિ અને એના કહેવાથી ખીબની ભૂલ ન હોય તોય તેની ભૂલ લાગે. પછી ભાઈ-ભાઈ વચ્ચે પણ કલ્યાણ થાય ને ? વિવેકીજનોએ સ્નેહરાગને એવા આધીન નહિ બનવું જોઈએ.

સ. ૮

કામરાગથી - શું થાય છે, એ તો લગભગ બધાને અનુભવ-
સિદ્ધ છે ને ? આજે છોકરાઓ મોટે ભાગે પોતાની સ્ત્રીએ કહેલી
વાતને સાચી માને છે, અને મા-બાપે કહેલી વાતને ખોટી માને
છે. સ્ત્રીએ જુકી વાત કહી હોય અને એથી મા-બાપ છોકરાને કહે
કે-‘એની વાત ખોટી છે’ તોય સામે એવું કહેનારા છોકરાઓ
પણ છે કે-એ (પત્ની) ખોટું બોલે નહિ. મોટે ભાગે કામરાગનું
જેર જ આવું બોલાવે છે. એટલે સ્નેહરાગ અને કામરાગ પણ; જે
સાવચેતીપૂર્વક જીવતાં આવડે નહિ તો મારી નાખે. કોઈના પણ
ગુણ-દોષનો નિર્ણય કરવો હોય, તો એના તરફના રાગ-દ્વેષથી પર
બનીને એનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. રાગ, દોષ જોવા દે નહિ
અને દ્વેષ, ગુણ જોવા દે નહિ. જેના ગુણ-દોષનો નિર્ણય
કરવાનો હોય, તેના પ્રતિપક્ષીના રાગ-દ્વેષથી પણ દોરાવું
જોઈએ નહિ. પ્રતિપક્ષીનો રાગ, આના ગુણની ઉપેક્ષા કરવાને
પ્રેરે અને પ્રતિપક્ષીનો દ્વેષ, આના દોષની ઉપેક્ષા કરવાને પ્રેરે.
કહેવાય છે કે-‘દુશ્મનનો દુશ્મન એટલે પોતાનો મિત્ર.’ સ્નેહરાગ
અને કામરાગવાળાએ આવી તો ઘણી સાવચેતી રાખવાની જરૂર
છે. ગુણરાગમાં અને ગુણીજનો વિષેના રાગમાં એ અંતરાય કરનાર
નીવડે નહિ એ શક્ય છે, પણ આત્મા જે બેકામ બને તો સ્નેહ-
રાગ અને કામરાગ પણ ગુણરાગ અને ગુણીજનો વિષેના રાગમાં
અંતરાય કરનારા બનીને વિશેષ નાશક બને.

* *

વિવેક વિના ધર્મપ્રાપ્તિ નથી : *

વિ સામાન્યજનોની વાત તો દૂર રહી, પણ કેટલાક
વે ધર્મચાર્ય ગણુતાઓ પણ મધ્યસ્થતાના નામે ઉન્માર્ગને
ક પોષનારા બની જતા જોવાય છે. વાસ્તવિક રીતિએ માર્ગને
નો નહીં પામેલા, પામવા છતાં પણ હારી ગયેલા અથવા
અ કારમી મહત્વાકાંક્ષાથી રીબાતા ધર્મચાર્યો પણ, સત્યના
ભા ખૂનમાં અને અસત્યના પ્રચારમાં મધ્યસ્થપણના નામે સહાયક
વ થાય છે. તો પછી બિચારા ગાઢ મિથ્યાત્વના ઉદ્વચ્છી
 રીબાતાઓ મધ્યસ્થતાના નામે આત્માને સદ્ધર્મથી વંચિત
 રાખે, એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ?

સમજી ગણુતા આત્માઓ સાચા-ખોટામાં મધ્યસ્થ-
 પણું તો જ ધરી શકે, કે જો તેઓ સત્ય કરતાંય પોતાની
 જાતને કિંમતી માનતા હોય. આથી સ્પષ્ટ છે કે-મધ્યસ્થપણું
 એ ગુણ છે, પણ તે જાતના પૂજારીઓ માટે કે ગાઢ
 મિથ્યાદષ્ટિઓ માટે નહિ જ : કારણ કે-એવાઓ માટે તો
 એ પણ દોષરૂપ બની જાય છે. આ જ એક હેતુથી
 આચાર્યલગવાન શ્રી અકલંકસૂરીશ્વરજી મહારાજએ ફરમાવ્યું કે-

‘સત્ય અને અસત્ય તથા ‘સુ’ અને ‘કુ’નો વિવેક કરવાની શક્તિ
 વિનાનો આત્મા પણ શ્રી જિનધર્મને પામતો નથી.’

એવા વિવેકની પ્રાપ્તિ માટે દર્શન અને જ્ઞાનના આવરણના
 ક્ષયોપશમ સાથે દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમની અતિશય જરૂર છે.

* જીન-પ્રવચન, વર્ષ ૨૮, અંક ૪૩, પૃષ્ઠ ૩૪૦ થી ૩૪૩

દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમ માટે પણ એ જ સાચો ઉપાય છે કે-સત્ય અને અસત્યનો વિવેક કરવાને પ્રયત્નશીલ બનવું. ‘ ધોણું એટલું દૂધ ’ અને ‘ જે દૂધ કહેવાય તે લક્ષ્ય જ હોય ’ એમ માનવાની વૃત્તિવાળા બની જવાથી જેમ અકારણુ મરવાનો પ્રસંગ આવી પડે છે, તેમ કહેવાતા દેવોને દેવ માની લેવાથી, કહેવાતા ગુરુઓને ગુરુ માની લેવાથી અને કહેવાતા ધર્મને ધર્મ માની લેવાથી, આત્માતું ભયંકર અહિત થાય, તેમાં નવાઈ પામવા જેવું નથી.

દુનિયાદારીની કોઈ વસ્તુમાં ભૂલ થવાથી બગડે તોય કઢાચ એક જીવન બગડે, જ્યારે વિવેકના અભાવે તો ઘણું ઘણું બગડે. અવિવેકાવસ્થામાં સઘળાય દેવોને દેવ માનનારો, સઘળાય ગુરુઓને ગુરુ માનનારો અને સઘળાય ધર્મોને ધર્મ માનનારો ક્ષન્તવ્ય ગણાય છે. કારણ કે-મિથ્યાત્વથી પીડાતો હોવા છતાં પણ, સુદેવ અને કુદેવ, સુગુરુ અને કુગુરુ અને સુધર્મ તથા કુધર્મનો વિવેક કરવાનો તે વિરોધી નથી. એવો આત્મા વિવેક કરવાની તાકાત આવે એવું જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે, તો ક્ષયોપશમ પામી વિવેકયુક્ત બની જાય છે. વિવેકને પ્રાપ્ત કરવામાં સહાયક થાય એવી ક્રિયાઓમાં ઉજમાળ બનેલો એવો આત્મા મિથ્યાત્વથી સહિત હોવા છતાં પણ, સુંદર વિવેકના માર્ગને પામી એની સહાયથી મિથ્યાત્વનો પરાભવ કરી અનંતજ્ઞાની શ્રી વીતરાગ પરમાત્માએ પ્રરૂપેલા ધર્મને પામી જાય છે.

આથી એ સ્પષ્ટ છે કે-મનુષ્યપણું આર્યક્ષેત્ર આદિમાં મળવા માત્રથી અને ઉત્તમ કુળ, જાતિ, બળ, રૂપ, દીર્ઘ આયુષ્ય અને નિરોગી શરીર મળવામાત્રથી શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલા ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ જતી નથી. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલા ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે તો એ બધા ઉપરાંત સાચા-ખોટાનો અને ‘સુ-કુ’નો વિવેક જોઈએ અને એ વિવેક, દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમપૂર્વકના જ્ઞાનાવગ્નણીય અને દર્શનાવરણીયના ક્ષયોપશમ વિના શક્ય નથી. આથી આર્ય-દેશાદિ ઉત્તમ સામગ્રીને પામેલા પુણ્યાત્માએ તે ઉત્તમ વિવેકને પ્રાપ્ત કરાવનાર ક્ષયોપશમને પમાડનારી પ્રવૃત્તિમાં પ્રયત્નશીલ બનવું જ

નેઈએ. એ પામ્યા પછી સાચા-ખોટાનો અને 'સુ-કુ'નો વિવેક કરી, 'કુ'નો ત્યાગ કરવા માટે અને 'સુ'નો સ્વીકાર કરવા માટે સબળ જવું જ નેઈએ. એ વિના પરમશુદ્ધ એવા શ્રી જિન-ધર્મની પ્રાપ્તિ શક્ય નથી.

વિવેકનો અપલાપ ન કરો :

જે આત્માએ પોતાને ધર્મના અર્થી તરીકે મનાવે છે અને તેમ છતાં પણ સાચા-ખોટાના તથા 'સુ'-'કુ'ના વિવેકથી દૂર રહેવાને ઇચ્છે છે, તે આત્માઓની વિષમદશા ખરેખર દયાપાત્ર છે. એક તરફ સત્યની પૂજાનો દાવો કરવો અને બીજી તરફ સાચા-ખોટાનો વિવેક કરવાની અરુચિ બતાવવી એ ખરેખર દંભને જ સૂચવે છે. એવાઓનો સત્યની પૂજાનો દાવો, સાચા-ખોટાનો વિવેક કરવાની તેમની અરુચિથી પાંગળો બની જાય છે અને દંભરૂપ પુરવાર થઈ જાય છે. જેઓ સત્યની પૂજા કરવાની ઉત્કટ અભિલાષા ધરાવે છે, તેઓમાં સાચા-ખોટાના વિવેકની અરુચિ હોઈ જ કેમ શકે ?

શુદ્ધ દેવની ઉપાસના કરવાને ઇચ્છતો આત્મા સુદેવ અને કુદેવનો વિવેક કરવાની ના પાડે, એ તો બનવાબેગ જ નથી. જેઓનાં જીવનો દોષોથી દૂષિત હોય, જેઓના ઉપદેશો વિવેકહીન હોય અને જેઓની મૂર્તિઓ રાગાદિનાં ચિહ્નોથી કલંકિત હોય તેઓને દેવો તરીકે માનવાનું કે પૂજવાનું મન તો તેને જ થાય કે જે અઠાર દોષોથી રહિત, શુદ્ધ ભોક્ષમાર્ગના પ્રરૂપક અને રાગાદિ ચિહ્નોથી અકલંકિત મુદ્રાવાળા શુદ્ધ દેવના સ્વરૂપ આદિથી અજ્ઞાત હોય. શુદ્ધ દેવના સ્વરૂપને ભણવાનો દાવો કરનારો અશુદ્ધ દેવોની ઉપાસનામાં પણ રાચે, તો માનવું કે-બિચારો ગાઠ મિથ્યાત્વના રોગથી રીબાતો આત્મા છે. શુદ્ધ દેવના સ્વરૂપ આદિથી જેઓ સુ-પરચિત હતા અને સમલાવમાં જેઓ સદા ઝીલ્યા કરતા હતા, એવા પણ મહર્ષિઓએ સુદેવનો અને કુદેવનો ખ્યાલ આપતાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ગાયું છે કે—

“ઝોરનમે’ હે કષાય કી કાલિમા, સો કચુ’ સેવા લાગ.

“રાજહંસ તું માનસરોવર, ઝોર અશુચિ રુચિ કાગ;

વિષય ભુજંગમ ગરૂડ તું કહીયે, ઝોર વિષયવિષ નાગ.”

“ઝોર દેવ જલ છિલ્લર સરિખે, તું તો સમુદ્ર અથાગ;

તું સુરતર જગવાંછિત પૂરન, ઝોર તો સુકે સાગ.”

આવા સ્પષ્ટ લાવને પ્રગટ કરતાં કવનો પણ જેઓને કરડે, તેઓ—‘શુદ્ધ દેવની ઉપાસનાના રાગી છે.’ એ વાત માનવી એ મહા મૂર્ખાઈ છે.

શુદ્ધ દેવના સાચા ઉપાસકો, કોઈના પણ નિન્દક ન હોય એ બને, પણ તેઓ અવસર પામીને શુદ્ધ અને અશુદ્ધનું સ્વરૂપ પ્રકાશિત કરનારા ન હોય એ તો કેમ જ બને ? વિવેકીઓ જો છતી શક્તિએ અને આવશ્યકતા હોવા છતાં પણ, સત્યના સમર્થક અને અસત્યના ઉન્મૂલક ન બને, તો સત્યના અર્થી આત્માઓને સત્યની પ્રાપ્તિ પણ ક્યાંથી થાય ? સૂર્ય જો અંધકારનો નાશક ન હોય, તો ચક્ષુને પામેલા પણ આંધળા જેવા જ રહે. આ વાત કદી પણ બને જ નહિ, પણ માધ્યસ્થના નામે ઘણા આત્માઓ આવી જાતિના વિવેકનો અપલાપ કરવામાં બુદ્ધિમત્તા સમજે છે. એવા નિવિવેકીઓ ખોટાને ખોટા તરીકે સમજવા તૈયાર જ નથી હોતા. એવાઓને તો કુદેવોનાં વર્ણનો પણ ગમે, કુગુરુઓનાં વર્ણનો પણ ગમે અને કુધર્મોનાં વર્ણનો પણ ગમે. એવાઓ તો માને કે કુદેવો, કુગુરુઓ અને કુધર્મોની સેવાથી પણ પોતાના આત્માનું હિત થઈ શકે.

કોઈનું આયુષ્ય અને પુણ્ય બળવાન હોય, આથી મરવા માટે કરેલું વિષ-લક્ષણ પણ એનો નાશ ન કરતાં એના રોગનું નાશક બંની જાય. એ ઉપરથી ‘વિષલક્ષણ પણ રોગનાશક છે’ એવું કોઈને લાગી જાય અને એ જ વસ્તુ હૃદયમાં સ્થિત થઈ જાય. એવાઓ જેમ પોતે મરે અને અવિવેકી એવા અન્યને પણ મારે, એ જ રીતે દેવ-ગુરુ અને ધર્મના સંબંધમાં પણ વિવેકની અપેક્ષા નહિ રાખનારા અને ‘સુ’-‘કુ’નો વિવેક કરવો જ જોઈએ-એવું માનવાને તૈયાર નહિ થનારા આત્માઓ કદી પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલા ધર્મને પામતા નથી.

સમ્યગ્દર્શનના નામે ધર્મક્રિયાઓનો વિરોધ કરનારો વર્ગ પણ દયા પાત્ર છે :*

ધ
ર્મ
ક્રિ
યા
ઓ
ને
વિ
રો
ધ

આજે વળી સમ્યગ્દર્શનના નામે જ પરમતારક એવી ધર્મક્રિયાઓનો વિરોધ કરનારો એક વર્ગ ઉત્પન્ન થવા પામ્યો છે. એ વર્ગ માત્ર ધર્મક્રિયાઓમાં માનતો નથી, કારણ કે બધી જ ક્રિયાઓનો તે નિષેધ કરે છે તેવું નથી.

એ વર્ગે ધર્મક્રિયાઓને તજ દીધી છે, એટલે એ વર્ગ મુખ્યત્વે ધર્મક્રિયાઓનો નિષેધ કરે છે. એ વર્ગ ક્રિયાઓમાં નહિ માનવા છતાં પણ પોતાને ગમતી ક્રિયાઓને તે રસપૂર્વક કરે છે. જેમ કે-ક્રિયાનો નિષેધ કરવો એ પણ એક પ્રકારની ક્રિયા જ છે અને એ ક્રિયા એ વર્ગ રસપૂર્વક કરે છે. પોતાને ગમતાં પુસ્તકનું વાંચન, પોતાને ગમતાં ઉપદેશનું દાન અને તેનો પ્રચારન એ વગેરે ક્રિયાઓ પણ એ રસપૂર્વક કરે છે. એ ધર્મ પોતાને ગમતા પ્રકારનું મંદિર પણ બનાવ્યું છે, અને તેમાં તથા બહાર પણ પ્રાર્થનાદિ કરવાની ક્રિયા એ વર્ગ કરે છે. એ વર્ગ ખાવા-પીવા-પહેરવા-ઓઢવા-સૂવા-ઊઠવા-ચાલવા-ઊભા રહેવા-બોલવા આદિની ક્રિયાઓ પણ કરે જ છે. બીજાં જીવોનું જીવન જેમ ક્રિયાપરાયણ છે તેમ તેઓનું જીવન પણ ક્રિયાપરાયણ છે.

* જૈન પ્રવચન, વર્ષ ૧૮, એક ૪૦, પત્ર ૧૬૨-૧૬૩.

મન-વચન કે કાયાની કોઈ જ ક્રિયા ચાલુ ન હોય એવો સમય સંસારમાં સંસારના અંતને પામવાના સમયો વિના મળે એ શક્ય જ નથી. એ વર્ગ જાણે છે કે-ક્રિયા વિના તો ચાલે તેમ છે જ નહિ એટલે એ વર્ગ એમ કહે છે કે-‘આ ક્રિયા હું કરું છું’ અથવા આ ક્રિયા મેં કરી એમ માનવું એ મિથ્યાત્વ છે. આત્મા કોઈ ક્રિયા કરતો જ નથી.’ આત્મા જો કોઈ ક્રિયા કરતો નથી અને ક્રિયા તો ચાલુ જ છે, તો શું જડ પદાર્થ ક્રિયા કરે છે ? જેની અંદર ચેતન રહેલો ન હોય તેવી કોઈ પણ વસ્તુ ‘આ ક્રિયા હું કરું છું’ અગર આ ક્રિયા મેં કરી’ એવું વિચારી શકશે ખરો ? તો એવો જે વિચાર થાય છે તે આત્માએ જ કરેલો થાય છે ને ? વળી કોઈ ક્રિયા આત્મા કરતો જ નથી એમ માનવા છતાં પણ જો ખીજી ક્રિયા ચાલુ રાખી છે તો ધર્મક્રિયાઓને પણ કેમ ચાલુ રાખી નહિ ? જે રીતિએ ખીજી ક્રિયાઓ ચાલુ રાખી છે તે જ રીતિએ ધર્મક્રિયાઓને પણ ચાલુ રાખવી હતી ને ?

એ લોકો કહે છે કે ક્રિયા જડ છે અને આત્માને તો જડની અસર થતી જ નથી. જો આ વાત તેઓ જે રીતિએ કહે છે તે રીતિએ સાચી હોય તો તો એ બધા સંસારમાં કેમ છે અને સુક્રિતમાં કેમ નથી ગયા ? આત્માને જો જડની કોઈ પણ પ્રકારની અસર જ થતી નથી તો પછી તમે જે ગ્રંથ વાંચો છો તે જડ છે કે નહિ ? તમે જે વાણી બોલો છો તે જડ છે કે નહિ ? તેની આત્મા ઉપર અસર થાય છે કે નહિ ? ખીજાને અસર નિપજાવવાને માટે જ તમે જે ઉપદેશાદિ કરો છો, એ જ સૂચવે છે કે-જડની અસર આત્મા ઉપર થાય છે.

વળી એ લોકો ધર્મક્રિયાઓનો નિષેધ એમ કહીને પણ કરે છે કે-‘એનાથી પુણ્ય બંધાય છે અને પુણ્ય એ પણ કર્મ હોઈને સંસારમાં રજાવાનારું છે.’ ‘તુષ્યતુ દુઃખનઃ’-એ ન્યાયથી કદાચ તેમની આ વાત કબૂલ કરવામાં આવે તો પણ તેમને કહી શકાય

કે-જે જડની અસર આત્માને થતી જ નથી તો પછી પુણ્યથી ડરવાનું કારણ શું છે ? પુણ્ય તો જડ છે અને જડ એવા પુણ્યમાં આત્માને સંસારમાં રચનાવવાની તાકાત ક્યાંથી હોય ? પુણ્ય જડ હોવા છતાં પણ જે તેની આત્મા ઉપર અસર થાય છે તો પછી પાપની અસર પણ થાય ને ? તમે ધર્મક્રિયાઓને તણ પછી બાકી તો પાપક્રિયાઓ જ રહી ને ? એના જવાબમાં એ લોકો એમ કહે છે કે-એ ક્રિયાઓ અમે એવી રીતે કરીએ છીએ કે-આત્મા અંધાય નહિ. તો પ્રશ્ન એ છે કે-એવી રીતે ધર્મક્રિયાઓને કરવાનું ચાલુ કેમ રાખ્યું નહિ ? આવી તો અનેક વાતો છે.

નિશ્ચયનયની વાતો જે રૂપે સમજાવી જોઈએ તે રૂપે સમજાઈ નથી અને તેનો ખોટી રીતે આગ્રહ થઈ ગયો છે. મિથ્યાત્વનો એવો ઉદ્દય થઈ ગયો કે પોતાના જેવો કોઈ સમજી જ નથી એમ તે માને છે અને અનેક પાપક્રિયાઓમાં રક્ત બનેલું જગત જે થોડીઘણી ધર્મક્રિયાઓ કરતું હતું તેનો પણ તે નિષેધ કરે છે. ખૂબી તો એ છે કે આવા આત્માઓ પોતાને સમ્યગ્દર્શનના સ્વામી માને છે અને બીજાઓની પાસે તેવું મનાવવાનો તેમનો પ્રયત્ન પણ ચાલુ છે. મોહરાજનું આ પણ એક નાટક છે કે-જેમાં રાંકડાઓ પોતાને રાજા માનવાની અને મનાવવાની મૂર્ખાઈ કરી રહ્યા છે.

ધર્મક્રિયાઓ પ્રત્યે જ દ્વેષ :

આવા આત્માઓની દશા પણ ઘણી જ દયાપાત્ર છે. તેઓ પોતાની ખોટી વાતના આગ્રહમાં એવા પડી ગયા છે કે-બીજાની વાતને વિવેકપૂર્વક વિચારવા પણ તેઓ તૈયાર નથી હોતા. વિવેક-પૂર્વક વિચાર કરે તો તેઓને ખ્યાલ આવે કે તેઓ સમ્યગ્દષ્ટિ તો નથી પણ સમ્યગ્દર્શનાદિને પમાડનાર જે બીજા છે તે પણ તેઓમાં નથી, કરણ કે-તેઓને ધર્માચરણ કરનાર આત્માઓને જોઈને આનંદ તો થતો જ નથી અને ‘આ ધર્મક્રિયાઓ કરવા લાયક નથી’ એવી પાપબુદ્ધિ પણ તેઓમાં જાગે છે.

જે આત્માઓ સમ્યગ્દર્શનને પામવાની ઈચ્છાવાળા હોય તેઓએ તો તારણહાર તીર્થભૂમિઓ, નાનાં ગામોને પણ નગરની ઉપમા પમાડનારાં તારણહાર શ્રી જિનમંદિરો અને તીર્થભૂમિઓને

તથા શ્રી જિનમંદિરોને પણ પ્રાણવાન બનાવતાં શ્રી જિનબિંબો પ્રત્યે પોતાની દષ્ટિને મીઠી બનાવવી જોઈએ. તારણહાર તીર્થભૂમિઓ, શ્રી જિનમંદિરો અને શ્રી જિનબિંબોને સર્જનાર, સેવનાર અને સુરક્ષિત બનાવનાર પુણ્યાત્માઓ પ્રત્યે બહુમાનયુક્ત પ્રશંસા કરનારા બનીને પોતાની જાતને પણ તેવા પુણ્યાત્માઓની હરોળમાં મૂકવાની સુંદર ભાવનાઓ સેવવી જોઈએ. એવી જ રીતે બીજાં પણ ધર્મસ્થાનો તથા સઘળી ધર્મક્રિયાઓ પ્રત્યે બહુમાનવાળા બનવું જોઈએ. તેમ જ ધર્મક્રિયાઓને આચરનારાઓને જોઈને તેઓ પ્રત્યે બહુમાનવાળા બનીને તેઓની પ્રશંસા કરવા સાથે 'તે ક્રિયાઓને હું પણ કરું' એવી ઇચ્છા જન્મે, એવી મનોવૃત્તિને કેળવવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

એક તરફ એમ પણ કહેવું કે-તીર્થયાત્રાઓ, શ્રી જિનબિંબોનાં દર્શન-પૂજન-વન્દનાદિ, સંયુક્તોની સેવા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ, દેશવિરતિ, તથા સર્વવિરતિ અને તપ-જપ એ વગેરે ધર્મક્રિયાઓ નકામી છે અને બીજી તરફ પોતાને સમ્યગ્દર્શનના સ્વામી માનવા તથા મનાવવા છતાં એ ક્રિયાઓથી તેમ જ એ ક્રિયાઓની ભાવનાઓથી પણ પરવારી બેસવું એ સૂચવે છે કે-કોઈ પણ નિમિત્તના યોગે ધર્મક્રિયાઓ પ્રત્યે જ દ્વેષ ઉત્પન્ન થઈ ગયો છે. એવા પણ કૃપણ આત્માઓ હોય છે કે-પોતાને દ્વાન દેવાતું ન ગમતું હોય એટલા જ માટે દ્વાનથી અમુક અમુક નુકસાન થાય છે એમ કહે છે પણ પોતાની જાણમાં છે એવા પણ પોતાના તીવ્ર અર્થલોભને કબૂલ કરતા નથી. ધર્મક્રિયાઓના સંબંધમાં પણ આવું બને, માટે એવાઓની વાતો જો જરાય અસરકારક લાગે તો સંયુક્તોની પાસેથી તેનો ખુલાસો અવશ્ય મેળવી લેવો જોઈએ.

અસલ તો ખુદ્દિશાળી આત્મા એવી વાતોની અસરમાં આવે જ નહિ. એવાઓની વાતોની અસરમાં આવવું એનો અર્થ એ છે કે-ધર્મક્રિયાઓનું વિધાન કરનારાં શ્રી જિનાગમોને તથા શ્રી જિનાગમોને અનુસરતાં અન્ય શાસ્ત્રોને પણ ખોટાં માનવાને તૈયાર થવું તેમ જ તે તે ગ્રંથોના પ્રણેતા પરમર્ષિઓને પણ મિથ્યાદષ્ટિ માનવાની બેવકૂફી આચરવી. આટલી વાત ધ્યાનમાં રહે તેમજ એવાઓની વાતોની અસરમાંથી સહેલાઈથી બચી શકાય.

२- मिथ्यात्वनी मंहता :

१ भोक्षाबिलाप

२ सम्प्रगदर्शनी अनिवार्यतातो जोध

३ सम्प्रगदर्शनाबिलाप

સમ્યક્ત્વને પામવાની તૈયારીવાળા
મન્દ મિથ્યાદષ્ટિ અને સમ્યક્દષ્ટિ
આત્માઓની મનોદશા વચ્ચેનો ફરક:*

મે
ક્ષા
ભિ
લા
૫

પરમ ઉપકારી સહસ્રાવધાની આચાર્યશ્રી મુનિસુંદર-
સૂરિ મહારાજે બે પ્રકારના લવ્ય જીવોને યથાવિધ-
ધર્મોપદેશને યોગ્ય તરીકે ફરમાવ્યા છે. “જે જીવો સ્વભાવે
લવ્ય હોતા નથી તેવા જીવો તે ધર્મોપદેશને યોગ્ય છે
જ નહિ, પણ સ્વભાવે લવ્ય એવા જીવોમાં પણ જેઓનો
સંસારકાળ એક પુફ્ફલ પરાવર્તકાળથી અધિક છે, તે
જીવો પણ ધર્મોપદેશને યોગ્ય ગણાતા નથી. જે લવ્ય
જીવોનો સંસારકાળ એક પુફ્ફલ પરાવર્તકાળથી અધિક
બાકી નથી, એટલે કે-જે લવ્ય જીવો ચરમાવર્તકાળને
પામેલા છે, તે જીવો જ ધર્મો પદેશને યોગ્ય છે. ચરમા-
વર્તકાળને પામેલા જીવો પણ બે પ્રકારના હોય છે. તેમાં એક પ્રકાર
સમ્યક્દર્શન ગુણને નહિ પામેલા જીવોનો છે અને બીજો પ્રકાર સમ્યક્દર્શન-
ગુણને પામેલા જીવોનો છે. ચરમાવર્તકાળને પામેલા પણ લવ્ય જીવોનો
સંસારકાળ જ્યાં સુધી અર્ધપુફ્ફલ પરાવર્તકાળથી અધિક બાકી હોય છે
ત્યાં સુધી તે જીવો પણ સમ્યક્દર્શન ગુણને પામી શકતા જ નથી. આ
રીતિએ માત્ર ચરમાવર્તકાળને પામેલા બે પ્રકારના લવ્યાત્માઓ જ યથા-
વિધિ ધર્મોપદેશને યોગ્ય છે એવું જ્યારે પ્રતિપાદન કરવામાં આવે ત્યારે

એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થવો એ અસંભવિત નથી કે—ચરમાવર્તકાળને પામેલા જીવો મિથ્યાદષ્ટિ હોય કે સમ્યક્દષ્ટિ હોય, પણ તેઓ છેવટમાં છેવટ એક પુદ્ગલ પરાવર્તકાળમાં નિયમા શ્રી સિદ્ધિપદને પામવાના છે, તો પછી તે જીવોને યથાવિધિ ધર્મોપદેશની જરૂર શી છે?" આવા પ્રશ્નોના જાણે કે—ખુલાસો જ આપતા હોય તેમ પરમ ઉપકારી સહસ્રાવધાની આચાર્યદેવ શ્રી મુનિસુંદર સૂરીશ્વરજી મહારાજે જ્યાનંદ કેવળી ચરિત્રમાં ફરમાવ્યું કે—શ્રી સિદ્ધિપદને પમાડનારી જે સામગ્રી છે, તે સામગ્રીને પામ્યા વિના લવ્ય એવા પણ જીવો શ્રી સિદ્ધિપદને પામી શકતા નથી. જે લવ્યાત્માઓ શ્રી સિદ્ધિપદને પામે છે, તેઓ શ્રી સિદ્ધિપદને પમાડનારી સઘળી સામગ્રીને પ્રાપ્ત કરીને જ શ્રી સિદ્ધિપદને પામે છે. આમ જણાવીને શ્રી સિદ્ધિપદને પમાડનારી સામગ્રી કયી છે? તેનો વાંચકોને જ્યાલ આપવાને માટે પરમ ઉપકારી ચરિત્રકાર પરમર્ષિએ ફરમાવ્યું કે—મનુષ્યપણું, આર્યદેશ, શ્રુતિ, અને શ્રદ્ધા આદિ છે લક્ષણ જેતું એવી એ સામગ્રી છે અને એ સામગ્રીમાં પણ ધર્મશ્રદ્ધા એ વિશેષે કરીને સુદુષ્પ્રાપ્ત છે. જે કે આર્યદેશાદિ સામગ્રીએ સહિત મનુષ્યપણાની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ સદ્ગુરુઓનો યોગ પ્રાપ્ત થવો અને સદ્ગુરુઓનો યોગ પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ ધર્મશ્રવણ થવું એ બંધું આ જીવને માટે અતિ દુર્લભ જ છે, પણ ધર્મશ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિ થવી એ તો એથીયે અતિશય દુર્લભ છે, કારણ કે મનુષ્યપણાથી માંડીને ધર્મશ્રવણ સુધીની સામગ્રી તો અલવ્ય જીવોને તેમજ દુર્લભ્ય જીવોને પણ થઈ શકે છે, પરંતુ ધર્મશ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિ તો માત્ર લવ્યાત્માઓને જ થઈ શકે છે અને તે પણ તે જ લવ્યાત્માઓને થઈ શકે છે કે જેઓનો સંસારકાળ એક પુદ્ગલ પરાવર્ત જેટલા કાળથી તો અધિક ન જ હોય.

એ વાત નિશ્ચિત છે કે—મોક્ષનો અભિલાષ માત્ર લવ્ય જીવોમાં જ પ્રગટી શકે છે અને તે પણ તેવા જ લવ્ય જીવોમાં મોક્ષનો અભિલાષ પ્રગટી શકે છે કે જે લવ્ય જીવો છેવટમાં છેવટ એક

પુદ્ગલ પરાવર્તકાળ જેટલા કાળમાં તો અવશ્ય મેવ મુક્તિ પામવાના હોય. સ્વભાવથી લબ્ય એવા પણ જે જીવોનો સંસારકાળ એક પુદ્ગલ પરાવર્તકાળ જેટલા કાળથી અધિક હોય છે, તેઓમાં એવી વિચારશક્તિ ઉદ્ભવી શકતીજ નથી કે—‘મોક્ષ એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિનું સાધ્ય છે, ધર્મ એ તેનું સાધન છે, અને મારે ધર્મના સાધન દ્વારા મોક્ષરૂપ સાધ્યને સિદ્ધ કરવું છે.’

સં એ તો સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટ્યો કહેવાય.

સમ્યગ્દર્શન ગુણને પ્રગટવાને તો હજી વાર છે. મોક્ષ એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિનું સાધ્ય છે, ધર્મ તેનું સાધન છે અને મારે મોક્ષને માટે ધર્મને સેવવો છે’—એ પ્રકારની મનોદશાને સમ્યગ્દર્શન ગુણના ધીજ સ્વરૂપ અવશ્ય કહી શકાય, અને એથી એમ પણ કહી શકાય કે—સમ્યગ્દર્શન ગુણને પ્રગટવાની તૈયારી ચાલી રહી છે; પણ એ પ્રકારની મનોદશાને સમ્યગ્દર્શન ગુણના પ્રગટીકરણથી ઉદ્ભવેલી મનોદશા તરીકે ઓળખાવી શકાય નહિ. ‘મોક્ષ એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિનું સાધ્ય છે, ધર્મ તેનું કારણ છે અને મારે ધર્મને સેવવા દ્વારાએ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવો છે.’ આવી મનોદશા અલબ્યાત્માઓમાં તેમજ દુર્ભવ્યાત્માઓમાં પ્રગટી શકતી જ નથી. ચરમાવર્તને પામેલા આત્માઓમાં પણ જેઓ મંદ મિથ્યાત્વવાળા બને છે તેવા આત્માઓ જ મિથ્યાદષ્ટિ હોવા છતાં પણ ‘મોક્ષ એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિનું સાધ્ય છે, ધર્મ દ્વારા જ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકાય અને મારે ધર્મને સેવવા દ્વારા એ મોક્ષને સાધવો છે’ એવી મનોદશાના સ્વામી અવશ્ય બની શકે છે.

સં જે એવી ઉત્તમ કોટિની મનોદશાને મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓ પણ પામી શકતા હોય તો પછી એ બાબતમાં સમ્યગ્દષ્ટિની મનોદશા અને મિથ્યાદષ્ટિની મનોદશા એ બે વચ્ચે કશો જ તફાવત નહિ રહે!

આ વિષયની પણ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓની મનોદશા અને મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓની મનોદશા એ બે વચ્ચે ઘણો જ મોટો તફાવત હોય છે. ચરમાવર્તને પામેલા મંદ મિથ્યાત્વવાળા આત્માઓને મોક્ષની રુચિ હોય તે છતાં પણ મોક્ષનો જે એક માત્ર સાચો માર્ગ છે—એ માર્ગની રુચિ હોતી જ નથી. ધર્મ પ્રત્યે અભિરુચિ હોય તે છતાં પણ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કરમાવેલો ધર્મ એ જ એક વાસ્તવિક કોટિનો ધર્મ છે અને એ સિવાયના દુનિયામાં જેટલા ધર્મો કહેવાય છે તે સાચા સ્વરૂપમાં ધર્મ નથી પણ કુધર્મો છે—એવી માન્યતા એ મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓની હોતી નથી.

સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા પુણ્યાત્માઓની માન્યતા તો એવી હોય છે કે—આ સંસારમાં આ જીવે સાધવા યોગ્ય એક માત્ર મોક્ષ જ છે, દેવલોકનાં કે નરલોકનાં શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ કોટિનાં સુખો પણ વસ્તુતઃ સાધવા યોગ્ય નથી અને ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ મોક્ષની સાધનાનો જે ઉપાય દર્શાવ્યો છે એજ એક મોક્ષનો ઉપાય છે, પણ એ સિવાય બીજો કોઈ મોક્ષનો ઉપાય નથી.

સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા પુણ્યાત્માઓ જેને તેને દેવ માનનારા હોતા નથી અને દુનિયામાં જે કોઈ દેવ તરીકે મનાતા તથા પૂજતા હોય તે સર્વને પણ દેવ તરીકે માનનારા હોતા નથી, પરંતુ અઢારે દોષોથી રહિત અને અનંત ગુણના સ્વામી ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો તથા શ્રી સિદ્ધિપદને પામેલા પરમાત્માઓને જ સુદેવ તરીકે માનનારા તથા પૂજનારા હોઈને બીજા સર્વ દેવોને કુદેવ માનવા પૂર્વક એ કુદેવોનો સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલાં પુણ્યાત્માઓએ ત્યાગ કરેલો હોય છે.

એ જ રીતે ગુરુતત્વની બાબતમાં પણ સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા પુણ્યાત્માઓ સુવિવેકી હોય છે. જેઓ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની

આજ્ઞા મુજબની નિર્ગન્થતાને ધરનાર હોતા નથી અને કૌથી જેઓ રત્નત્રયીના સ્વામી હોતા નથી, એવાઓ દુનિયામાં ગુરુ તરીકે મનાતા અને પૂજાતા હોય તો પણ તેઓને સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા પુણ્યાત્માઓ સુગુરુ તરીકે નથી માનતા, પણ તેઓને કુગુરુ માનવા પૂર્વક તેઓનો ત્યાગ કરનારા હોય છે.

લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલો મોક્ષમાર્ગ એ જ એક મોક્ષનો સાચો ઉપાય છે. એજ એક સાચો ધર્મ છે અને એ સિવાયના દુનિયામાં જે કોઈ ધર્મો કહેવાય છે તે વસ્તુતઃ ધર્મો નથી પણ કુધર્મો જ છે—આવી માન્યતાપૂર્વક સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા પુણ્યાત્માઓએ કુધર્મોનો પણ ત્યાગ કરેલો હોય છે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ધર્મોને સેવવાને માટે તેઓ પ્રયત્નશીલ હોય છે.

ચરમાવર્તને પામેલા અને મિથ્યાત્વની મંદતાના યોગે મોક્ષની અભિલાષાવાળા બનેલા આત્માઓ એ રીતે કુદેવાદિને તજનારા અને સુદેવાદિને સેવનારા નથી હોતા. આથી એ આત્માઓ અને સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા પુણ્યાત્માઓ એ બેની મનોદશા વચ્ચે ઘણો મોટો તફાવત હોય છે, એ વાત આથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. ચરમાવર્તને પામેલા અને મિથ્યાત્વની મંદતાના યોગે મોક્ષના અભિલાષને પામેલા આત્માઓ મોક્ષનું સાધન ધર્મ છે એવું માનનારા હોવા છતાં પણ કુધર્મોને મોક્ષનું સાધન માનનારા હોય એ સંભવિત છે અને એ જ રીતે કુદેવાદિને પણ દેવ તરીકે માનીને તથા કુગુરુ આદિને પણ ગુરુ તરીકે માનીને સેવનારા હોય એ સંભવિત છે. આમ છતાં પણ એવી મનોદશા એય સામાન્ય કોટિની મનોદશા નથી. અલબ્ધો તથા દુર્લભ્યો તો એવી મનોદશાને પામી શકતા જ નથી. ચરમાવર્તને પામેલા પણ ભવ્યાત્માંઓ એવી મનોદશાને ય ત્યારે જ પામી શકે છે કે જ્યારે તેઓનું મિથ્યાત્વ મન્દતાને પામે છે.

સં એવી મનોદશાવાળા આત્માઓ સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મને માનનારા ન જ હોય ?

એમ પણ કહેવાય નહિ. ચરમાવર્તને પામેલા અને મિથ્યાત્વની મન્દતાના યોગે મોક્ષના અભિલાષવાળા અનેલા તથા મોક્ષનું સાધન ધર્મ છે—એવું માનનારા મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓ સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મને દેવ, ગુરુ અને ધર્મ તરીકે માનનારા ન જ હોય એમ કહી શકાય નહિ, પણ સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મને માનનારા હોવા છતાં પણ એ આત્માઓ એવું સુદૃઢપણે માનનારા હોતા નથી કે—સુદેવ એ જ વાસ્તવિક રીતે દેવ છે અને ખીજા બધા દેવો એ કુદેવો છે, સુગુરુ એ જ વાસ્તવિક રીતે ગુરુ છે અને ખીજા બધા ગુરુઓ એ કુગુરુઓ છે તેમજ સુધર્મ એ જ વાસ્તવિક રીતે ધર્મ છે અને ખીજા બધા ધર્મો એ કુધર્મો છે. એ આત્માઓ તો સુદેવની જેમ કુદેવને પણ, સુગુરુની જેમ કુગુરુને પણ અને સુધર્મની જેમ કુધર્મને પણ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ માનનારા હોઈ શકે.

સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા પુણ્યાત્માઓની મનોદશા એવી હોઈ શકે જ નહિ. તેઓ તો સુદેવને, સુગુરુને, અને સુધર્મને જ સુદેવ, સુગુરુ, અને સુધર્મ માનીને સેવનારા હોય તેમ જ એ સિવાયના સઘળા જ દેવોને કુદેવો, સઘળા જ ગુરુઓને કુગુરુઓ અને સઘળા જ ધર્મોને કુધર્મો માનીને એ કુદેવાદિનો એમણે ત્યાગ કરેલો હોય, એવી અનુપમ મનોદશા તો મિથ્યાત્વનો એટલે કે દર્શનમોહની-યાદિનો ક્ષયોપશમ થયા વિના આત્મામાં પ્રગટી શકતી નથી.

મિથ્યાત્વનો જ્યાં સુધી મન્દ મન્દ પણ ઉદય વર્તતો હોય ત્યાં સુધી એવી મનોદશા પ્રગટી શકે જ નહિ; પણ, એથી ચરમાવર્તને પામેલા અને મિથ્યાત્વની મન્દતાના યોગે મોક્ષની રૂચિવાળા અનેલા, મોક્ષનું સાધન ધર્મ છે એવું માનનારા અનેલા તથા મોક્ષના હેતુથી કુદેવાદિને તારક દેવાદિ માનીને કુદેવાદિની સેવામાં જોડાએલા આત્માઓની એ મનોદશા અવગણનાને યોગ્ય નથી જ. એવી મનોદશાવાળા

આત્માઓને જો કોઈ સુયોગ મળી જાય છે અને એ દ્વારા સુદેવાદિને સેવવાની પ્રેરણા મળી જાય છે તો તેઓ ઝટ સુદેવાદિને સેવનારા બની જાય છે જ. એવા આત્માઓને એ વાત રુચતાં પણ બહુ વાર લાગતી નથી કે—ખરેખર લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા મોક્ષમાર્ગ એ જ એક વાસ્તવિક કોટિનો મોક્ષમાર્ગ છે, એ સિવાયનો કોઈ મોક્ષમાર્ગ છે જ નહિ અને એથી એ સિવાયના દુનિયામાં જેટલા ધર્મો કહેવાય છે તે કુધર્મો જ છે. આ પ્રકારે કુદેવાદિનો ત્યાગ અને સુદેવાદિનો સ્વીકાર કરવો, એ એવા આત્માઓને માટે બહુ સુલભ છે, પણ જ્યાં સુધી જીવનો સંસારકાલ અર્ધપુણ્ણ પરવર્તકાળથી અધિક હોય છે ત્યાં સુધી જીવમાં એ પ્રકારની લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા મોક્ષમાર્ગની રુચિ પ્રગટી શકતી જ નથી.

સંસારકાળ જ્યારે અર્ધ પુણ્ણપરાવર્તકાળથી અધિક હોતો નથી, તેવા જ સમયમાં દર્શનમોહનીય કર્મનો ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ થઈ શકે છે અને દર્શનમોહનીય કર્મનો ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ થયેથી જ લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા મોક્ષમાર્ગની એ પ્રકારની રુચિ જીવમાં પ્રગટી શકે છે. અહીં મુખ્ય મુદ્દો તો એ છે કે—જે આત્માઓમાં મોક્ષની રુચિ જન્મી છે, મોક્ષતું સાધન ધર્મ છે એવી જે આત્માઓની માન્યતા છે અને એથી, જે આત્માઓ મોક્ષના હેતુથી ધર્મને આચરવાની વૃત્તિવાળા બન્યા છે, તે આત્માઓને દર્શનમોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમાદિ સુલભ છે; એટલું જ નહિ પણ એ પ્રકારની એ આત્માઓની મનોદશા પણ દર્શનમોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમાદિ થવામાં સહાયક બને છે.

લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા મોક્ષમાર્ગને દર્શાવનારનો સુયોગ પ્રાપ્ત થતાં એ આત્માઓ ઘણી જ સહેલાઈથી લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ધર્મને કરવાના અભિલાષવાળા બની

શકે છે અને એ ધર્મકરણાભિલાષના યોગે એ આત્માઓ તેમના દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમાદિ દ્વારા સમ્યગ્દર્શન ગુણને પણ ઘણી સહેલાઈથી પામી શકે છે. જો કે—એવા મન્દ મિથ્યાત્વવાળા આત્માઓ પણ જો દષ્ટિરાગી હોય, એટલે કે—તે વખતે તેઓ પોતે જે કુધર્મને સેવતા હોય તે કુધર્મ એ જ એક સાચો ધર્મ છે એવા કુધર્મના રાગી હોય, તો તેમને લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા મોક્ષમાર્ગને દર્શાવનારનો સુયોગ પ્રાપ્ત થઈ જાય તો પણ લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા મોક્ષમાર્ગની સાચી રુચિને પેઠા કરનારો જે દર્શનમોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમાદિ છે તે સાધ્ય બનવો અતિશય મુશ્કેલ બને છે,—કારણ કે ગાઠ રાગદ્વેષપૂર્ણ અનિચ્છા લેદાયા વિના દર્શનમોહનીય આદિનો ક્ષયોપશમાદિ થતો જ નથી પણ આપણે જે મન્દ મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓની વાત કરીએ છીએ તેઓમાં એવા દષ્ટિરાગી આત્માઓ થોડા હોય છે એટલે, એવા મન્દ મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓ જેઓ સરલ અને જિજ્ઞાસુ હોય છે તેઓ તો લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા મોક્ષમાર્ગને દર્શાવનારનો સુયોગ પ્રાપ્ત થતાં ઘણી સહેલાઈથી એ મોક્ષમાર્ગને સેવવાના અભિલાષી અને એ જ એક વાસ્તવિક કોટિનો મોક્ષમાર્ગ છે એવું માનનારા બની શકે છે.

આ બધી વાતોને ખ્યાલમાં રાખીને આપણે એ વિચાર પણ કરવો જોઈએ કે—આપણે સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા છીએ કે નહિ ? જો આપણને એ વિચાર કરતાં એમ લાગે કે—આપણે સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા નથી તો પછી એ વિચાર કરવો જોઈએ કે—આપણે જે મન્દ મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓની વાત કરી આવીએ તે આત્માઓની કક્ષામાં પણ આપણે આવીએ છીએ કે નહિ ? વિચક્ષણ બનીને વિચાર કરીએ તો આપણા પોતાને માટે તો આપણે પોતે કયાં અને કેવા છીએ તે પ્રાયઃ જાણવું સમજી શકીએ.

સમ્યક્જ્ઞાનના અનંધ
બીજા સ્વરૂપ ધર્મશ્રદ્ધા :

પરમઉપકારી શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિએ ફરમાવ્યું કે—જે લવ્યાત્માઓ મુક્તિને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે તે સઘળા જ લવ્યાત્માઓ ‘મનુષ્યપણું’, આર્યદેશ, ધર્મશ્રવણ અને ધર્મશ્રદ્ધા’ આદિ સઘળી સામગ્રીને પામીને જ મુક્તિને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે અને એ મનુષ્યપણું આદિ જે સામગ્રી છે તે જીવને મળવી હુર્લભ છે પણ એ સામગ્રીમાંય જીવને ધર્મશ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થવી એતો સુદુષ્પ્રાપ્ત છે—આથી જ આપણે આ બધી વિચારણા કરી રહ્યા છીએ. લવ્યાત્માઓ જે સામગ્રીને પામીને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે તે સામગ્રી ‘મનુષ્યલવ, આર્યદેશ, ધર્મશ્રવણ અને ધર્મશ્રદ્ધા’—એ ચારમાં જ સમાપ્ત થાય છે એવું નથી. મનુષ્યપણાથી માંડીને ધર્મશ્રદ્ધાને પામ્યા પછી પણ સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવા દ્વારા એ જ લવ્યાત્માઓ મોક્ષને પામે છે. સમ્યક્દર્શન ગુણને પામ્યા પછીથી પણ જે લવ્યાત્માઓ સર્વવિરતિને, અપ્રમત ભાવને, ક્ષપક શ્રેણીને અને ક્ષપક શ્રેણીમાં રાગદ્વેષનો સર્વથા ક્ષય કર્યા બાદ કેવલજ્ઞાનને પામે છે તેઓ જ કેવલજ્ઞાનને પણ પામ્યા બાદ આયુષ્યના અંત ભાગમાં અયોગીદશાને પામવાપૂર્વક મોક્ષને પામે છે. જેઓ કેવલજ્ઞાનને પામે છે તેઓ તો તે ભવમાં નિયમા અયોગીદશાને પામીને મોક્ષને પામે છે, પણ ક્ષપક શ્રેણીને માંડનારા બધા જ આત્માઓ કેવલજ્ઞાનને તે જ શ્રેણીમાં અને તે જ ભવમાં પામે એવો એકાંત નિયમ નથી, ક્ષપક શ્રેણીને માંડીને દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરવા દ્વારા ક્ષાયિક સમ્યક્દર્શન ગુણને પામીને પણ કેટલાક આત્માઓ અટકી જાય, એવું પણ બને છે. લવ્યાત્માઓને મોક્ષ પામવાને માટે આ સઘળી સામગ્રીની અપેક્ષા રહે જ છે. આથી લવ્યાત્માઓ જે સઘળી સામગ્રીને પામીને મોક્ષને પામે છે તે સઘળી સામગ્રીની પ્રાપ્તિ હુર્લભ જ છે પણ તેમાંય ધર્મશ્રદ્ધા તો વિશેષે કરીને સુદુષ્પ્રાપ્ત છે.

સં આપ ધર્મશ્રદ્ધાને અને સમ્યક્ત્વને લિન લિન તરીકે કેમ વર્ણવો છો ? ધર્મશ્રદ્ધા અને સમ્યક્ત્વ એક જ નહિ ?

ધર્મશ્રદ્ધા શબ્દનો પ્રયોગ સમ્યક્ત્વના કારણ રૂપે પણ થઈ શકે છે અને સમ્યક્ત્વના અર્થમાં પણ શાસ્ત્રોમાં ધર્મશ્રદ્ધા શબ્દ અનેક સ્થલોએ વપરાયેલો છે. સહસ્રાવધાની આ. શ્રી મુનિસુંદર-સૂરિ મહારાજે જ્યાનંદ કેવળી ચરિત્રમાં કહ્યું છે કે-‘ ધર્મશ્રદ્ધા એ સમ્યક્ત્વનું અનઘ બીજ છે ’ ધર્મશ્રદ્ધાનો અર્થ ધર્મકરણાલિલાષ એવો પણ થઈ શકે છે. ધર્મને કરવાનો જે અલિલાષ, એનેય ધર્મશ્રદ્ધા કહી શકાય. જે ધર્મશ્રદ્ધા સમ્યક્ત્વના અનઘ બીજ સ્વરૂપ હોય તેવા પ્રકારની ધર્મશ્રદ્ધાની અહીં વાત છે અને એથી જ ધર્મશ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિ દ્વારા સમ્યગ્દર્શન ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે એવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું.

સં અનઘ બીજ એટલે ?

સામાન્ય રીતિએ એમ કહી શકાય કે-નિર્દોષ બીજ. નિર્દોષ બીજ જે યોગ્ય ભૂમિમાં વવાયું હોય તેમ જ તે પછી યોગ્ય સામગ્રી મળી જાય તો એ બીજ પોતાના પૂરેપૂરા ક્ષણને આપનારું નીવડે છે, એ વાત તો પ્રાયઃ તમારાથી પણ અજાણી નહિ જ હોય, આથી તમે સમજી શક્યા હશે કે ધર્મશ્રદ્ધા એ કેટલી બધી અનુપમ વસ્તુ છે. પણ તે ધર્મશ્રદ્ધા જેઓમાં મોક્ષનો અલિલાષ હોતો નથી તેઓમાં પ્રગટી શકતી જ નથી. મુખ્યત્વે તો એમ પણ કહી શકાય કે-જે લવ્યાત્માઓ થોડાક જ લવોમાં મુક્તિને પામવાના હોય તેઓમાં જ પ્રાયઃ આ ધર્મશ્રદ્ધા પણ પ્રગટી શકે છે. આથી જેઓ ધર્મશ્રદ્ધાને પામ્યા છે તેઓનું સફલાગ્ય પણ અસામાન્ય કોટિનું જ છે.

ધર્મશ્રદ્ધા અંગેની ત્રણ વાતો :

હવે ધર્મશ્રદ્ધાની જીવને પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય છે, એ ધર્મશ્રદ્ધાને શાસ્ત્રોમાં કેવી ઉત્તમ તરીકે વર્ણવી છે અને એ ધર્મ-

શ્રદ્ધાને પામવાની કેટલી બધી આવશ્યકતા છે, એ ત્રણ વાતોનો સહસ્રાવધાની આચાર્ય ભગવાન્ શ્રી મુનિસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજ શ્રી જ્યાનંદ કેવળી ચરિત્રમાં ત્રણ શ્લોકો દ્વારા ટૂંકમાં જ્યાલ આપતાં ફરમાવે છે કે—

વિના ગુરુવચઃ પ્રાવઃ, કશ્ચિદ્ધર્મં ન વેત્તિ યત્,
 ન શ્રદ્ધાસ્મિન્નહુદ્ધેન્ને, નાલિકૈરભુજામિવ ॥ ૧ ॥
 સમ્યક્ત્વસ્થાનઘં बीजं, શ્રદ્ધૈવ પ્રથિતા ધ્રુને,
 ચતુર્થેપિ હિ મુખ્યેષુ ધર્મક્લિષ્ઠવ્યસુત્તમા ॥ ૨ ॥
 શ્રદ્ધયેવં તતઃ નિન્દિ, જાયતે ધર્મનિર્મિતિઃ,
 નહિ ન્યૂનેઽપિ કરિમશ્ચિદજ્ઞે કાર્યોદ્ભવઃ ક્વચિત્ ॥ ૩ ॥

આ ત્રણ શ્લોકો પૈકીના પ્રથમ શ્લોકમાં જીવને ધર્મશ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિ કેવા પ્રકારે થાય છે તેનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે, બીજા શ્લોક દ્વારા ધર્મશાસ્ત્રોમાં ધર્મશ્રદ્ધાની જે ઉત્તમતા વર્ણવાયેલી છે તેનો જ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે અને ત્રીજા શ્લોક દ્વારા મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં ધર્મશ્રદ્ધા એ કેટલી બધી અનિવાર્યપણે આવશ્યક છે એનું ટૂંકમાં પણ ઘણું જ સુંદર સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું છે કે જેથી આ ચરિત્રના વાંચકો ધર્મશાસ્ત્રોમાં ધર્મશ્રદ્ધાની જે ઘણી જ ઉત્તમતા વર્ણવામાં આવી છે તે કયા કારણસર વર્ણવામાં આવી છે એ વાતને પણ સારી રીતે સમજી શકે અને લવ્યાત્માઓ જે સામગ્રીને પામીને જ મોક્ષને પામે છે તે સામગ્રીમાં પણ તે સામગ્રીમાંની એક શ્રદ્ધા એ શાથી વિશેષે કરીને સુદુઃપ્રાપા છે એ વાતનો સાર પણ પામી શકે.

*

*

સમ્યગ્દર્શનની દુર્લભતા :

સ
મ્ય
ગ્દ
ર્શ
ન
ની
અ
નિ
વા
ર્થ
તા
નો
બો
ધ

અનન્તઉપકારી ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનમાં, આ અસાર સંસારમાં બોધિ એટલે કે સમ્યગ્દર્શનને આટલું બધું દુર્લભ અને તેની સાથે એવું મહત્વનું માનવામાં આવ્યું છે કે-એ પ્રકારની મહત્તા સાથેની દુર્લભતા, આ સંસારમાં જીવને માટે ખીજી કોઈ પણ વસ્તુની હોય, એવું માનવામાં આવ્યું નથી. બોધિ પ્રાપ્ત થયા પછી ચારિત્ર આદિની પ્રાપ્તિને પણ દુર્લભ તરીકે વર્ણવવામાં આવેલ છે, પણ બોધિ એ તો એક એવી દુર્લભ અને મહત્વની વસ્તુ છે કે-એના યોગે જ જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાનની કોટિમાં અને ચારિત્ર સમ્યક્ ચારિત્રની કોટિમાં ગણાય છે; અને એના અભાવમાં જ્ઞાન પણ સમ્યક્જ્ઞાનની કોટિમાં ગણાતું નથી. અને ચારિત્ર પણ સમ્યક્ચારિત્રની કોટિમાં ગણાતું નથી. સંસારમાં કદાચ ચાહે તેટલું સુખ મળી જાય, તો પણ જ્યાં સુધી આત્માને બોધિની પ્રાપ્તિ થતી નથી, ત્યાં સુધી સારામાં સારો જન્મ મળવા છતાં પણ એ જન્મ નિષ્ફળ નીવડે છે. આ સંસારમાં આપણા અત્યાર સુધીમાં અનન્તા જન્મો નિષ્ફળ ગયા છે, તે આ એક બોધિની ખામીને લીધે જ ! આ જન્મમાં પણ જો બોધિ પામી શકાય નહિ, તો અનન્તા જન્મોની જેમ આ જન્મ પણ નિષ્ફળ જાય. આટલી બધી સામગ્રીઓનો સુયોગ મળવા છતાં પણ જો બોધિ ન પમાય, તો એ કેવું કહેવાય ? આટલી સામગ્રીને પામેલા આપણે તો એ નિર્ણય હોવો જોઈ એ કે-બોધિને પામ્યા વિના આ જીવનને અમે જવા દઈશું નહિ ! કાં તો આપણે બોધિને પામેલા છીએ અને

કાં તો આપણે આ જન્મમાં જ બોધિને પ્રાપ્તવાનો નિર્ણય છે, એમ ખરું ને ?

સમ્યગ્દર્શન વિના
સુખી નહિ થવાય :

બીજાઓની નજર કેવળ દુન્યવી સુખ તરફ છે અને એથી તેઓ રાજ્યાદિ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિને દુર્લભ કહીને અટકી જાય છે; પરંતુ એ બધી સામગ્રી વસ્તુતઃ દુર્લભ નથી. જ્ઞાનીઓ તો કહે છે કે-ખરેખરી દુર્લભ વસ્તુ તો સમ્યગ્દર્શન છે. સમ્યગ્દર્શનની અપેક્ષાએ બધી દુન્યવી વસ્તુઓ સુલભ છે. આમ છતાંય માનો કે-રાજ્યાદિક મોટી ઋદ્ધિ-સિદ્ધિઓ અને ભોગસુખોની સામગ્રીઓ દુર્લભ છે અને પુણ્યના વશે તે બધી મળી પણ ગઈ, પણ તેનું પરિણામ શું ? એ બધું મળી જાય, પણ સમ્યગ્દર્શન નહિ હોય તો સાચા સુખી થવાશે ખરું ? સમ્યગ્દર્શનના અભાવમાં એ સામગ્રીઓ સુખ આપશે કે દુઃખ આપશે ? સુખ આપશે તોય કેટલું આપશે અને દુઃખ કેટલું આપશે ? સુખ નામનું ને દુઃખનો પાર નહિ ! તમારે સુખી થવું છે કે દુઃખી ? જો સુખી થવું હોય તો એ માટે સૌથી પહેલી આ એક જ વસ્તુ આવશ્યક છે, જેનું નામ છે સમ્યગ્દર્શન.

દિલમાં સંસાર હતો માટે
અનંતો કાળ લટકવું પડ્યું :

અત્યાર સુધી આપણે સંસારમાં લટક્યા, તે શાથી લટક્યા ? બાહ્ય દષ્ટિએ ચાર ગતિ રૂપ સંસાર પણ કહેવાય છે અને આંતરદષ્ટિએ વિષય-કષાય રૂપ સંસાર પણ કહેવાય છે. વિષય-કષાય રૂપ સંસારના પ્રતાપે ચાર ગતિ રૂપ જે સંસાર, તેમાં આપણે અનાદિકાળથી લટકીએ છીએ. ચાર ગતિ રૂપ સંસારમાં લટકતાં લટકતાં આપણે અનન્તો કાળ વહી ગયો. આટલા બધા કાળ સુધી ચાર ગતિ રૂપ સંસારમાં આપણે લટક્યા કેમ ? વિષય-કષાય રૂપ સંસાર જીવતો હોવાથી !

વિષય-કષાય રૂપ સંસાર જીવતો ન હોત તો આટઆટલું ભટકવું પડત જ નહિ. એ સંસાર દિલમાં ક્યાં સુધી ચોંટયો રહી શકે ? જ્યાં સુધી બોધિ ન આવે ત્યાં સુધી ! જેનામાં બોધિ આવે, તેનું દિલ સંસારમાં કદી પણ રંજિત થાય નહિ અને એથી પરિણામે સંસારને ભાગે જ છૂટકો થાય ! જ્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શન પમાય નહિ અને એથી જ્યાં સુધી દિલ સંસારમાં રંજિત રહ્યા કરે, ત્યાં સુધી સંસારમાં ભટકવાનું ચાલુ રહે અને એમાં જે સુખ મળે તે ક્વચિત્ સ્વપ્ન જેવું મળે; બાકી તો દુઃખ જ મળ્યા કરે. દિલમાંથી સંસાર નિકળ્યા વિના, દુઃખ ચાલુ ને ચાલુ રહ્યા કરે, અને સંસાર ઊભો ને ઊભો રહે, માટે દિલમાંથી સંસાર કાઢવો જોઈએ. આ વાત જ્ઞાનીઓ કહે છે કે આપણે કહીએ છીએ ?

સ૦ તો જ્ઞાનીઓએ કહેલી આ વાત આપણા હૈયામાં ન ઉતરે ત્યાં સુધી શું થાય ?

જ્ઞાનીઓએ કહેલી આ વાત આપણા હૈયામાં ઊઠે અને આપણી વાણીમાં અને વર્તનમાં ઉતરે તો કામ થાય.

‘ આપણો સંસાર અનાદિકાળથી ચાલુ છે, કેમ કે અંદર વિષય અને કષાય રૂપ સંસાર બેઠેલો છે. જ્યાં સુધી બોધિ નહિ પમાય, ત્યાં સુધી હૈયેથી સંસાર ખસવાનો નહિ, અને એથી સંસારમાં ભટકવાનું મટવાનું નહિ. ત્યાં સુધી સુખ મળે તોય તે ક્વચિત્ સ્વપ્ન જેવું અને દુઃખ તો ચાલુ છે જ.’ આવું માત્ર જ્ઞાનીઓ જ કહે છે-એમ નહિ થવું જોઈએ, પણ આપણે જ આવું કહેતા હોઈએ-એવું થવું જોઈએ. અત્યાર સુધીમાં અનનતા જ્ઞાનીઓ થઈ ગયા અને એ બધા જ આ વાત કરી ગયા; સાધુઓ પણ વારંવાર આ જ વાત કહે છે; છતાં પણ હજુ આપણે આ સંસારમાં છીએ એનું કારણ શું ? જ્ઞાનીઓએ કહેલું જ્યાં સુધી આપણા દિલમાં ચોક્કસપણે વસે નહિ, ત્યાં સુધી આપણો

સંસાર તો જેવો છે તેવો જ ઊભો રહેવાનો !' આ વાત જો જ્યાલમાં આવી જાય તો બોધિ એ કેટલી બધી કિંમતી વસ્તુ છે, તેનો જ્યાલ આવે, એટલે આ વાત તમારા હૈયામાંથી જ વાણી રૂપે બહાર નીકળવી જોઈએ. અને યથાશક્તિ વર્તનમાં ઊતરવી જોઈએ.

બોધિને યોગે નિર્મમલાવ પ્રગટે :

બોધિને પામેલો સંસારમાં રંજિત ન થાય, તેનું કારણ શું ? એ કેમ સંસારમાં રંજિત ન થાય ? કારણ એ છે કે—જે બોધિને પામે છે, તેનામાં નિર્મમલાવ આવે છે.' બોધિ પામતાં પૂર્વે જે 'આ મારું—આ મારું' એમ હતું તેને બદલે બોધિ પામ્યા પછી થયું કે—'આય મારું નહિ—આય મારું નહિ !' દુનિયાના કોઈ પણ પદાર્થને મારો માનવાની બુદ્ધિ રહે નહિ. સંગાસ'બંધી કોઈ મારા નહિ. આવો નિર્મમલાવ તમારા હૈયામાં પેઠા થયો છે ? શાસ્ત્રે કહ્યું છે કે—બોધિ સંસારમાં બધાને મળતું નથી. જેનો સંસારકાળ કેવળ અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાળથી પણ ન્યૂન હોય, તેને જ બોધિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. તે પણ જે મહા ઉદ્યમી બને તેને મળે છે; એ વિના મળવું કઠિન છે ! એટલે બીજાઓને બોધિ પ્રાપ્ત ન થાય, તેમાં આશ્ચર્ય પામવું નહિ અને ખેદ પણ પામવો નહિ ! એવા જીવોની તો દયા જ ચિન્તવવી પડે અને ભારે અયોગ્યતા લાગે તો ઉપેક્ષા પણ સેવવી પડે, મમતા જવી અને નિર્મમતા આવવી, એ કાંઈ સહેલી વસ્તુ છે ? અત્યારે તમે જેટલું જેટલું પોતાનું માન્યું છે અને જે જે મળે ત્યારે તેને તેને પોતાનું માનવા તૈયાર છો, એ બધાને માટે બોધિ પામેલા આત્માને એમ લાગે કે—આ મારું નથી, એ કાંઈ રમત વાત છે ? પણ નિર્મમલાવ આવવો એ જેમ કઠિન છે તેમ આવશ્યક પણ એટલો જ છે કારણ કે—નિર્મમલાવ આવ્યા વિના ચાલી શકે એવું નથી.

સંસારની જડ :-

શરીરમાં ‘હું’ પણાની બુદ્ધિ અને બીજામાં ‘મારા’પણાની બુદ્ધિ, આ છે સંસારની જડ. જે જીવ બોધિને પામે અથવા તો તરતમાં બોધિને પમાડે એવી યોગ્યતાને પામે, તેને લાગી જ જાય કે-આ શરીર તે હું નથી અને આ શરીર અને સંસારના સઘળાંય પદાર્થો વસ્તુતઃ મારા નથી પણ પર છે.

પહેલાં વારંવાર શરીર આદિ યાદ આવતું હોય, તેને બદલે વારંવાર આત્મા અને આત્માના ગુણો યાદ આવે. જગતના જીવોને, અને તમને પણ વારંવાર શરીર યાદ આવે છે ને ? ઘડીએ ઘડીએ શરીરને સંભાળવાનું મન થાય છે ને ? શરીરને કેમ સારું બનાવી શકાય અને શરીર કેમ સારું બન્યું રહે, એવા વિચારો વગર લાવ્યા પણ આવ્યા જ કરે છે ને ? તમને તમારું ‘શરીર’ જેમ અને જેટલું યાદ આવે છે, તેમ અને તેટલો પોતાનો ‘આત્મા’ યાદ આવે ? દુનિયાની ગમે તેટલી અને ગમે તેવી સારી ગણાતી ચીજ પણ મળી જાય, તોય એના દિલમાંથી એ વાત બીજા વિના રહે નહિ કે-‘આ મારી નથી’ એટલે એની પ્રાપ્તિથી બીજાએની જેમ એના મનનું રંજન થાય શી રીતે ? ગાઠ કર્મોદિને કારણે ગમી પણ જાય તોય ખટક તો ખરી જ કે-‘આ મારી નહિ !’ એટલે રંજનમાં ખામી આવ્યા વિના રહે જ નહિ. આ શરીર તે હું નહિ અને આ શરીર કે દુનિયાનું કશું મારું નહિ-આ વાત જેના દિલમાં કોતરાઈ ગઈ હોય, તેનું મન સંસારમાં રંજિત થાય શી રીતે ? કોઈ આવીને એને કહે કે ‘હું આપનો છું’ ત્યારેય મનમાં આ સમજે કે-વાતોમાં ઠીક છે, વ્યવહારને લઈને મારા-તારાપણું છે; ખાકી ખરી રીતે તો નથી હું એનો કે નથી એ મારો ! આ બધા સંબંધો કર્મના યોગે જ પેદા થયા છે, પણ વાસ્તવમાં સંબંધો સાચા છે જ નહિ !

મુક્તિમાર્ગને યગાડે :

આવી વિચારણા યોધિને લાવે અગર તો યોધિ પ્રગટેલું છે એની પ્રતીતિ કરાવે. આ વિચારણા યોધિને પમાડે એવી છે અને જેનામાં યોધિ પ્રગટેલું છે તેના અન્તઃકરણમાં આવી વિચારણા આવશ્યક હોય છે. આવો આત્મા જ મુક્તિમાર્ગની સાચી આરાધના કરી શકે છે. બીજાઓ મુક્તિમાર્ગની ખાલી વાતો કરે એ બને, પણ મુક્તિ માર્ગની આરાધના કરી શકે નહિ. એવાઓ તો કદાચ મુક્તિમાર્ગને યગાડે. મુક્તિનો માર્ગ તો યગડતો જ નથી, પણ મુક્તિના માર્ગ તરીકે એવાઓ બીજી-ત્રીજી વાતો વગેરે કરીને મુક્તિ માર્ગની આરાધના કરવાની ભાવનાવાળાઓને પણ યોગે રસ્તે દોરનારા બને એ સંભવિત છે.

આપણે ખરેખર કોણ છીએ ? એની તમને પિછાન થઈ ગઈ ? આપણે યોધિને પામેલા છીએ કે નહિ ?—તેનો ખ્યાલ તમને આવી ગયો ? તમે જે યોધિને પામ્યા હશે અને યોધિને ટકાવી રાખી શકશો, તો સંસારની કોઈ શક્તિ તમારું યગાડી નહિ શકે. યોધિ આવતાંની સાથે જ વિષય અને કપાયની તાકાત નબળી પડી જાય છે. સંસારમાં રૂલાવવાની તાકાત વિષય-કપાયમાં છે, પણ યોધિના પ્રભાવથી એની એ તાકાત નિચોવાઈ જાય છે. યોધિવાળો વિષય-કપાયને થ મુક્તિસાધક બનાવી શકે છે.

જેનામાં સંસારથી તારવાની તાકાત નહિ, તે વસ્તુતઃ મંગલ નહિ :

હવે તમે કહો કે—તમે કોણ છો ? શરીર કે આત્મા ? આત્મા ! અને ભોગસામગ્રીની ચાહે તેવી સારી ચીજ આવી મળે તોય તે તમારી નહિ જ ને ? મંગલ કોને કહેવાય ? વિધ્નોનો જેનાથી વિનાશ થાય એનું નામ મંગલ અને એથી શાસ્ત્રે કહ્યું છે કે—

આત્માને સંસારથી જે તારે એ જ ખરેખરું મંગલ છે ! જેનામાં સંસારથી તારવાની તાકાત નહિ, તે વસ્તુતઃ મંગલ નહિ. મંગલ તરીકે સંસારમાં ઘણી વસ્તુઓ ગણાય છે, પણ નિયમા મંગલકારી જે કોઈ પણ વસ્તુ હોય તો તે એ વસ્તુ છે, કે જેનામાં આત્માને સંસારથી તારવાની શક્તિ રહેલી છે. સંસારથી તારનારી ચીજનો પણ આપણે જે વિપરીત પ્રકારે ઉપયોગ કરીએ, તો તે ચીજ આપણે માટે મંગલરૂપ બને નહિ !

સમ્યગ્દષ્ટિને માટે સંસાર પણ
મંગળરૂપ બની જાય :

સમ્યગ્દષ્ટિને સારોય સંસાર મંગલરૂપ બની જાય,
એમ પણ બને.

સંસાર ! અને એ મંગળરૂપ બને ?

હા...! કારણ કે—સમ્યગ્દષ્ટિ સંસારને પણ સંસારથી તરવામાં સહાયક બનાવી દે છે માટે ! સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા પુણ્યને લઈને રાજ્યાદિકની ઋદ્ધિ—સિદ્ધિને પામે, દેવગતિમાં સારા સ્થાને દેવ બને, યાવત્ સર્વાર્થ સિદ્ધ સુધી પહોંચે. આ બધું શક્ય છે. સારામાં સારા પુણ્યનો સ્વામી બની શકે તો સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા જ બની શકે અને પુણ્યોદય દુનિયાની સારી સારી સામગ્રીનો યોગ મેળવી આપે એમાંય નવાઈ નહિ, પણ એ બધાની વચ્ચે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા રહે કેવો, એ જાણો છો ? એ બધી સામગ્રી એને સંસારથી તરવામાં સહાયક થાય એવી રીતે એ રહે.

સંસારની બધી ચીજો એને મૂંઝવનારી નીવડે નહિ, પણ એના વિરાગને વધારનારી નીવડે. એ બધી ચીજો તો કહે છે કે—મારામાં કોઈએ ફસાવા જેવું નથી. પણ એના એ અવાજને સાંભળે છે

કેણુ ? સમ્યગ્દષ્ટિ એના એ અવાજને સાંભળી શકે છે. એટલે એ એમાં ફસાતો જ નથી. પણ પોતાની મુક્તિની જે સાધના—તેમાં એ એનો ઉપયોગ કરે છે. માટે એને માટે એ મંગળરૂપ બની શકે છે. વસ્તુતઃ સંસાર એ મંગળરૂપ નહિ, પણ જેને એનો ઉપયોગ કરતાં આવડે, એને માટે સંસારે ય મંગળરૂપ બની શકે અને એ જ રીતે અયોગ્યોને માટે તો શુદ્ધ મંગલ પણ અમંગલ જેવું બની જવા પામે.

બોધિ અને બોધિની ઇચ્છાની
હાજરી વિના સુખ હાનિ કરે :

સંસારની સારી સામગ્રી મળવી એ પુણ્યાધીન છે. પુણ્યવાનોને માટે સારી ચીજો મળવી એ મુશ્કેલ નથી; પણ સંસારનું કોઈ પણ સુખ બોધિની ગેરહાજરીમાં મળે એવું ઇચ્છવા જેવું નથી. સંસારના સુખની સામગ્રી જો બોધિની અગર બોધિ પામવાની ઇચ્છાની ગેરહાજરીમાં મળે, તો તે પ્રાયઃ આત્માના હિતને બગાડનારી બને છે, અને બોધિની અગર બોધિને પામવાની ઇચ્છાની હાજરીમાં એ સામગ્રી મળી જાય તો એ આત્માના હિતને સુધારનારી બની જાય છે. સમ્યગ્દષ્ટિને લક્ષ્મી મળે, તો એ લક્ષ્મીની કાંઈ કિંમત નથી, એમ એ બતાવી શકે. કેવી રીતે એ લક્ષ્મીની કિંમત કાંઈ નથી એવું બતાવે ? કપડાં—લત્તાં સારાં પહેરીને ? ના. ઉદારતાથી દાન દઈને.

સમ્યગ્દષ્ટિને જે કાંઈ સારું મળે, તેનાથી એ પોતાના મોક્ષને સાધે અને બીજાઓને પણ મોક્ષે સાથે લઈ જવા જેવી પ્રવૃત્તિ કરે. એટલે જેને બોધિ પ્રાપ્ત થયું છે; તેને હુન્યવી સામગ્રી સારી અને ઘણી મળે, તેમાં તેનું પોતાનું પણ કલ્યાણ છે, અને સાથે સાથે બીજાઓનું પણ કલ્યાણ છે, જ્યારે જેમને બોધિનો લાભ થયો નથી અને કોરો સંસારનો જ રસ છે, તેમને તો જેમ સારી સામગ્રી મળે, તેમ તેમને અને બીજાઓને પણ પ્રાંચઃ મહાનુકસાન જ થાય !

બોધિને પામેલો તો દુઃખમાં
પણ સુખથી અધિક સુખી રહેવાય
એવી ઇચ્છાવાળો હોય છે :

તમારા ખાવા-પીવા-ઓઠવા વગેરેની, તમારી ધન-ઢોલતની સાધુ બે ચિન્તા કરે, તો કહેજે કે-‘આ કામ આપે વળી ક્યાંથી ઉપાડી લીધું ? આ સંસારમાં પડેલા જીવોમાં રોટી, ખંડલો, પૈસા, ધંધા વગેરેની ભીખ કોણ નથી માગતું ? એવી ભીખ તો અમે અનાદિકાળથી માગતા આવ્યા છીએ અને એના ભીખારી હોવાના કારણે તો સંસારમાં અમે અનન્તો કાળ રખડ્યા ક્યું ? છે; માટે મહેરબાની કરીને તમે અમારે માટે ય એ બધાની ભીખ માગશો નહિ ! આ ભીખ માગતાં માગતાં તો અમે પામર બની ગયા, અને આપની પાસે ય આ ભીખ મંગાવીએ, તો અમારું થાય શું ? આપને બે અમારા ઉપર ઉપકાર કરવો હોય તો કરો એવું કે-આવી ભીખ માગવાનું અમારું દુઃખ સદાને માટે મટી જાય અને અમને એવું સમજાવી દો કે-આવી આવી ચીજો તરફ નજર રાખી માટે તમે દુઃખી થયા છો, માટે હવે આવી ચીજો તરફ નજર કરવાનું પણ મૂકી દો અને દુઃખને પણ સુખે લોગવી લો ! એમ આપ અમને એવા બનાવી દો કે-અમે અમારા કર્મે આપેલા દુઃખમાં સુખથી પણ અધિક સુખી રહીએ; અમારી પાસે કાંઈ ન લાગે એટલે લોક અમને કંગાલ કહેતા હોય, તે વખતે ય અમે હૈયાથી અમારી જાતને મહા-શ્રીમંત માનીએ ! કારણ કે-લોક જેમને શ્રીમંત કહે છે, તેવાને અમે મહા-કંગાલ તરીકે પણ દેખ્યા છે.’

શ્રીમંતોમાં ખરી રીતે કેવા કેવા કંગાલો હોય છે, એ શું તમે નથી જોયું ? પણ તમારે ય એવા શ્રીમંત થવાનો મનોરથ છે, એટલે એ કંગાલપણ તમારી નજરે આવતું નથી. બાકી બોધિને પામેલો તો કહે કે-‘એ બિઆસઓ જાણતા નથી કે ખરી શ્રીમંતાઈ

કયી છે ? માટે પેસાવાળાને શ્રીમંત કહે છે; લોક મને શ્રીમંત કહે, એનું મારે કામેય શું છે ? હું જાણુ છું કે—મારી શ્રીમંતાઈ અજોડ છે, લોકોત્તર છે. મને કુટપાથ ઉપર સૂવાનો વખત આવી લાગે, તોય એ શ્રીમંતો ખંગલામાં અને પલંગમાં સૂતાં જે સમાધિસુખનો અનુભવ કરી શકતા નથી તે સમાધિસુખનો અનુભવ હું કુટપાથ ઉપર સૂતાં પણ કરી શકું છું. મને ખબર છે કે કુટપાથ ઉપર સૂનારો ય મરે છે અને ખંગલામાં પલંગે સૂનારો ય મરે છે. એના શરીરને જલાવવાને ય લાકડાનો અગ્નિ જોઈએ છે અને કુટપાથ ઉપર સૂનારાના શરીરને જલાવવાને ય લાકડાનો અગ્નિ જોઈએ છે.’ જે આટલી વાત તમારા હૈયામાં જચી જાય, તો બેડો પાર થઈ જાય.

શ્રી કુમારપાળે

લિક્ષુકપણું માંગ્યું :

હવે તમારો એટલો નિર્ણય થઈ ગયો ને કે— ‘કદાચ ભીખ માગવી પડશે તો ખીજ જગ્યાએ માગીશ. પણ એ બધાની ભીખ હું સાધુ પાસે તો નહિ જ માગું ! ત્રણલોકના નાથની પાસે જો હું માગીશ, તો એ માગીશ કે—આવી સંસારના સુખનાં સાધનોની ભીખ માગવામાંથી હું છૂટી જઈ ! સાધુઓ પાસેથી પણ હું એ જ આશા રાખીશ કે—એ મારી આ અનાદિની કુટેવોથી મને છોડાવે. દેવ-ગુરુ-ધર્મ પાસે હું માગું તોય રાજપણું, શ્રીમંતાઈ એ વગેરે માગું જ નહિ, પણ જિનશાસનનું લિક્ષુકપણું માગું !

શ્રી જિનશાસનનું લિક્ષુકપણું એવું છે કે—વિવેકી રાજાએ પણ એ માંગ્યું છે અને વિવેકી ખનેલા રાંકે પણ એ માંગ્યું છે. તમને ખબર છે કે—અઠાર દેશના રાજા એવા પણ શ્રી કુમારપાલે ભગવાનની પાસે ભગવાનના શાસનના લિક્ષુકપણાની યાચના કરી હતી ? શ્રી સિદ્ધિગિરિજીનો સંઘ કાઠીને એ શ્રીસિદ્ધિગિરિ ઉપર ગયા છે. ત્યાં જઈને ભગવાનની સામે ઊભા રહેતાં નેત્રોય ઠ્યાં છે ને દિલે ય ઠ્યું છે. એ વખતે એમણે માગી માગીને એક જ માંગ્યું છે કે—

“લગવન ! તારું લિક્ષુકપણું મને આપ !” એવા મોટા રાજ્યે લગવાનની પાસે પણ લિક્ષુકપણાને માગ્યું અને તમે લગવાનની પાસે રાજ્ય માંગો ? તો તો જુદમ જ થઈ જાય ને ?

**સંસારના સુખની સામગ્રી નથી જોઈતી એવું
મન હોય ત્યારે તે મળે તો સદુપયોગ થાય :**

તમે કહો કે—મારે રાજ્ય, શ્રીમંતાઈ વગેરે કાંઈ નથી જોઈતું. જોઈ એ છે—એક માત્ર લગવાનના શાસનનું લિક્ષુકપણું ! તમારી મનોવૃત્તિ જે આ પ્રકારની બની જશે અને એવામાં તમારા પુણ્યોદયથી તમને રાજ્યાદિકની પ્રાપ્તિ થઈ જશે, તો તમારાથી શાસનની પ્રભાવના સારી થશે. ‘તમને સંસારના સુખની સામગ્રી મળો.’—એમ હું નથી કહેતો, પણ તમને જ્યારે જ્યારે સંસારના સુખની સામગ્રી મળે, ત્યારે ત્યારે જે તમારું મન બરાબર એની ઈચ્છા વિનાનું હોય, તો એ સામગ્રી તમારે માટે અને અનેકોને માટે લાભનું કારણ બને. જ્યારે મન બરાબર ના પાડતું હોય, તે વખતે જે એ સામગ્રી મળે તો વધારે સદુપયોગ થાય ને ? સદુપયોગ માટે ય લેવાની વાત નથી. મળે તો સદુપયોગ કરવાની વાત છે.

વિવેકથી ધર્મની આરાધના કરનારાઓને તો, જે પુણ્ય બંધાય તે એવું પુણ્ય બંધાય કે—એમને સંસારના સુખની સામગ્રી પણ અનુપમ કોટિની મળે. શ્રી તીર્થંકરાદિકને પુણ્યના યોગે બહુ સાહ્યળી મળે છે. એ સાહ્યળી એવી હોય કે—જેનો જોટો શોધ્યો મળે નહિ; અને એમાં એ તારકો આદિની નિર્મમતા પણ એવી હોય છે કે—એનો જોટો પણ શોધ્યો મળે નહિ ! એટલે આ બધી ચીજો એવી છે કે—એ જે વખતે મળે તે વખતે બાધિ હોય તો બહુ સારું પરિણામ આવે.

જે વખતે મન કહેતું હોય કે—મારે ન જોઈએ, તે વખતે દુન્યવી સુખસામગ્રી મળે તો તે ઉપકાર ઘણા કરશે અને જે વખતે

મન આ જોઈએ ને તે જોઈએ એમ કરતું હોય તે વખતે મળે તો શું ખરાબ ન થાય એ કહેવાય નહિ. તમે જોતા નથી કે-માગી માગીને રાજ્ય લેનારાઓ આજે કેવા બની ગયા છે ? કહે છે ને કે-‘ઘણું સહું છે અમે આજ સુધી. હવે અમારો લેવાનો વખત આવ્યો છે. માટે તમે ગમે તેમ કરો. પણ અહીં લાવો !’ આવું ચ કહેનારાય છે ને ? એટલે ઇચ્છા એ કરો કે-‘બોધિ જોઈએ છે. બોધિ મળ્યા પછી સંસારની ધનાદિ સામગ્રી મળશે તો એનો સદુપયોગ કરીશું. અમને જો સામગ્રી મળી જાય તો અમારી તો એ ઇચ્છા છે કે-એનો અમે મોક્ષની સાધનામાં ઉપયોગ કરીએ. પછી અમે મોક્ષ એકલા જઈએ નહિ, પણ ઘણાને સાથે લઈને જઈએ.’ બોધિ આવે તો જ આવી ઇચ્છા જન્મે. બોધિ જોઈએ છે ને ? તો કહો કે-‘શરીરની ચિન્તાને સ્થાને આત્માની ચિન્તા સ્થાપી દીધી.’ આ શરીર પણ મમત્વ કરવા લાયક નથી. તેમ જ સંસારની બીજા કોઈ ચીજ પણ મમત્વ કરવા લાયક નથી.

મુક્તિમાર્ગની આરાધના એ જ એક લક્ષ્ય :

આ વાત હૈયે જચી જાય, તો સંસાર તમને પણ રંજિત કરી શકે નહિ. કલિકાલસર્વજ્ઞ, પરમ ઉપકારી, આચાર્યભગવાન શ્રી હિમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ કહે છે કે-જે જીવોને બોધિની સંપ્રાપ્તિ થઈ જાય છે, એ જીવો ભવ એટલે કે-સંસારમાં ક્યારે પણ રંજિત થતા નથી. સંસાર તો એમને ખટકે છે. કેમ કે-એમનામાં નિર્મમત્વ પ્રગટે છે. એથી તેઓ મુક્તિમાર્ગની આરાધના સુંદર પ્રકારે કરી શકે છે. એવા જીવો સંસારમાં હોય તોય મુક્તિમાર્ગની આરાધના કરનારા હોય. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો જો સંસારમાં હોય, તો એમને ખેરી, છોકરાં, ઘરખાર વગેરે હોય ને ? એ હોય એ બને, પણ એ એને વિદ્યારૂપ બને નહિ, અને એ વિદ્યારૂપ બને તો આ એને ગણે નહિ. હવે તમે ઘેર જઈને બધાને એમ જ કહેવાના ને

કે-આ જ મોટામાં મોટી શ્રીમંતાઈ છે. જેને યોધિની સંપ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે અને એને લઈને જેનામાં નિર્મમલાવ પેદા થઈ ગયો છે, તેના જેવો જગતમાં બીજો કોઈ સુખી નથી !

સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માએ સમ્યગ્દર્શનને પામતાં પહેલાં આયુષ્ય ખાંધી લીધું હોય, અને એથી એ નરકમાં હોય, તોય ત્યાં એને જેટલું પાપ ડંખે છે તેટલું દુઃખ ડંખતું નથી. શરીરાદિના દુઃખ કરતાં ય એને મનતું દુઃખ ઘણું હોય છે. શરીરાદિના દુઃખ માટે તો એ સમજે કે-મારાં કરેલાં પાપનું પરિણામ મારે ભોગવવું પડે એમાં નવાઈ નથી. પણ મનમાં એને એ વાતનું દુઃખ હોય છે કે- 'મેં આવાં આવાં દુષ્કર્મો કર્યાં ? હું આવો પાપી ?' સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ દેવલોકને પામ્યો હોય અને સ્વર્ગમાં સમ્પત્તિ ઘણી હોય, પણ એના મનમાં શું હોય ? આમાતું કાંઈ મારું નથી ! એનો વિરાગ એવી મોટી સુખસંપત્તિ વચ્ચે પણ જીવતો ને જાગતો હોય, કેમ કે- મોક્ષમાર્ગની આરાધના એ જ એનું લક્ષ્ય છે. સંસારની સુખસંપત્તિનું એને મન ઝાંઝું મહત્ત્વ નથી, મોક્ષનું જ એને મન ખરેખરું મહત્ત્વ છે. કેમ કે-એ સમ્યગ્દષ્ટિ છે. તમે સમ્યગ્દષ્ટિ છો કે તમારે સમ્યગ્દષ્ટિ બનવું છે ? સુખી થવું કે દુઃખી થવું, એ આપણા જ હાથની વાત છે, એમ લાગે છે ને ? સુખી થવાને માટે સમ્યગ્દષ્ટિ બનવું એ જરૂરી છે, એમ પણ લાગે છે ને ?

ધર્મથી સહિત બની ચક્રવર્તિપાણીય નથી જોઈતું અને ધર્મથી સહિતપણે દાસ ને દરિદ્ર બનવું ય મંજૂર છે :

પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રી હેમચન્દ્ર-સૂરીશ્વરજી મહારાજ દ્વરમાવે છે કે-જેને સમ્યગ્દર્શન ગુણનો આસ્વાદ આવે છે, તેની દુન્યવી સુખસંપત્તિની ઇચ્છા નાશ પામી જાય છે. અને એક માત્ર મુક્તિમાર્ગની આરાધનાની

ધરૂછા જ એના હૈયામાં સાત્રાજ્ય લોગવે છે. એની બધી ધરૂછાઓ મોક્ષની સાધનાની અનુકૂળતા પૂરતી જ હોય છે, એને લઈને એ એકાન્તમાં બેઠો હોય ત્યારે પણ એવી ભાવનામાં રમે છે કે-

“જિનધર્મવિનિર્મુક્તો, મઃSમુત્ત્વં ચક્રવર્ત્યપિ ॥

મને મળેલો આ ધર્મ ચાલ્યો જાય અને ચક્રવર્તિપણું પણ મળતું હોય, તોય તે મારે નથી જોઈતું ! રોજ સવારે ઊઠીને ભાવના ભાવતાં તમે આ પ્રલોક બોલો છો ? રાજ પણ પ્રાતઃકાળે ઊઠીને ભાવના ભાવતાં આવું ભાવનારો હોય અને રંક પણ આવું ભાવનારો હોય. સમ્યગ્દષ્ટિને એમ જ થાય કે-બોધિ મળ્યું, તે ચાલ્યું જતું હોય તો આવું ચક્રવર્તિપણું ય મારે ન જોઈએ ! બોધિના યોગે બોધિની પ્રાપ્તિની આ કેવી ખુમારી છે ? ચક્રવર્તિપણું એટલે સમજ્યાને ? એ પણ ધર્મના સાટે નહિ જોઈએ ! ત્યારે બોધિને પામેલો ધરૂછે શું ?

“સ્યાં ચેટોઽપિ દરિદ્રોઽપિ, જિનધર્માધિવાસિતઃ ।”

મારું અન્તઃકરણ શ્રી જિનધર્મથી-બોધિના ભાવથી સુવાસિત રહે ! એના સાટે મારે જો કોઈના દાસ થવું પડે તેમ હોય તો દાસ થવાની પણ મને પરવા નથી. દરિદ્ર થવું પડે તેમ હોય તો દરિદ્ર થવાની પણ મને પરવા નથી ! ધર્મથી સહિત થઈને ચક્રવર્તિપણું ય ન જોઈએ અને ધર્મથી સહિત રહેવાને માટે દાસ ને દરિદ્ર બનવું પડતું હોય તોય તે મંજૂર છે ! ચક્રવર્તિપણાનો લોભ નહિ અને દાસ-દરિદ્રપણાનો ક્ષોભ નહિ; ધરૂછા માત્ર એ જ કે-અન્તઃકરણ શ્રી જિનધર્મથી વાસિત બન્યું રહે. ભગવાને કહેલા ધર્મનો ભાવ મળ્યો તો બધું જ મળ્યું. અને એ ન મળ્યો તો કાંઈ ન મળ્યું.

લવે લવે લગવાનનાં ચરણોની સેવાની માગણી તો બોધિ મળે તો જ સફલ બને :

બોધિને પામેલા, શ્રી જિનધર્મની પ્રાપ્તિની મહત્તાને સમજનારાના હૈયાની વાંછા કેવી હોય, એ સમજ્યા ને ? તમને પણ એવી જ વાંછા છે ને ? એક લગવાનનો કહેલો ધર્મ મળતો હોય, તો એને માટે બધા સુખનો ભોગ દેવાની અને ગમે તેવા દુઃખને વેડી લેવાની તૈયારી ખરી ? કદી દુઃખની અવસ્થામાં, કર્મજન્ય માનસિક પીડા આદિમાં ‘આ મળે તો ઠીક’-‘અમુક મળે તો ઠીક’-એમ ક્ષણભરને માટે થઈ જતું હશે, પણ પાછું એમ થાય ને કે-આ કેવું પાપ છે ? એ મળે તોય શું ! એ મારા બધા દુઃખને હરી લેશે ? માટે બેઠએ તો એક બોધિ !

શ્રી જયવીરરાય સૂત્રને બોલવા દ્વારા તમે ‘લવે લવે તુમહ ચલણાણુ’ માગો છો ને ? કેવું કહીને એટલું માગો છો ? ‘લગવન ! હું જાણું છું કે-તારા શાસનમાં કાંઈ પણ માગવાનો નિષેધ કરાયેલો છે’ તો પણ હું એટલું તો માગું છું કે-‘લવે લવે મને તારા ચરણોની સેવા પ્રાપ્ત થાઓ !’ આટલું તો હું તારી પાસે જરૂર માગું છું. એમ ને ? એટલે તમને રાજ્ય મળે, ચક્રવર્તિપણું મળે, દેવલોક મળે, દેવેન્દ્રપણું મળે, અરે અહમિન્દ્રપણું મળે તોય તમને વસ્તુતઃ એની કાંઈ કિંમત નહિ ! કિંમત ફક્ત લગવાનનાં ચરણોની સેવા મળે એની ! બીજું મળો યા ન મળો, પણ આ તો જરૂર મળો, એમ તમારા મનમાં ખરું ને ? લવે લવે શ્રી જિનના ચરણોની સેવા કોને મળે ? બોધિવાળાને જ મળે ને ? તમે લગવાનની પાસે એ જ માગો છો ? એવું બીજાએ રચેલું બોલો છો કે ખુદ તમે જ એ માગો છો ?

તમને એ વાતની ખબર પડી ગઈ છે કે-‘જે જીવ બોધિને સંપ્રાપ્ત કરે છે, તે જીવ કચારેય સંસારમાં રંજિત થતો નથી. કેમ કે-એનામાં સારાય સંસાર પ્રત્યે અને સંસારના સઘળાય

પદાર્થો પ્રત્યે નિર્મમલાવ પ્રગટે છે, અને એ નિર્મમલાવના પ્રતાપે એ મુક્તિમાર્ગની આરાધના વિના બાધાએ કરી શકે છે.' અને તમારી ઇચ્છા પણ એક મુક્તિમાર્ગની આરાધના જ કરવાની છે, માટે તમે એમ જ ઇચ્છો છો કે—બીજું કંઈ મળેા યા ન મળેા, પણ એક બોધિ મળી જાય એટલે બસ છે ! એટલે આ શરીર એ તમે પોતે છો એમ પણ તમને લાગતું નથી અને શરીર વગેરે સંસારની કોઈ પણ ચીજ તમારી છે એમ પણ તમને લાગતું નથી, એમ માની લઉં ?

હવે તમને જેટલી ઇચ્છા ધર્મની છે, તેટલી ઇચ્છા ચક્રવર્તિ-પણાની પણ નથી ને ? ધર્મ હશે તો ઠાસપણું અને દરિદ્રપણું પણ સુખે પસાર થશે અને ધર્મ નહિ હોય તો ચક્રવર્તિપણું પણ દુઃખ દેનારું બનશે, એ વાત તમારા હૈયામાં નિશ્ચિત થઈ ગઈ ? એટલે હવે તમે ભગવાનની પાસે માગશો તોય ભગવાનનાં ચરણોની ભવે ભવે સેવા મળે, એવું જ માગશો ને ? સંસારથી તરવા માટેનો અને મોક્ષને પામવા માટેનો આ એક જ મંત્ર છે. આટલો મંત્ર જો આજે હૈયામાં બેસી જાય, તો આજે માનો કે—મહામંગલ થઈ ગયું. આ મહામંગલને આચરનારો પોતાના સારાથે સંસારને મંગલ બનાવી શકે.

પછી એને મંદિરાદિ ધર્મસ્થાનોમાં રહેવું ગમે અને ઘરમાં એ જાય તે ન છૂટકે જાય. જેને તરવાની ઇચ્છા હોય તે સ્ટીમરને બરાબર વળગ્યો રહેને ? જ્યાં સુધી ઠેકાણે પહોંચાય ત્યાં સુધી. એમ તમે પણ મોક્ષ ન પમાય ત્યાં સુધી ધર્મસ્થાનોને વળગી રહેવાની કાળજી રાખવાના ને ? ઘરે જવું પડે તેમ હોય માટે જવાના અને ધર્મ-સ્થાનોમાં પ્રેમથી રહેવાના ને ? આવું જો તમારું હૈયું બની જાય, તો તમને જે ધનાદિ મળે તેય સફલ અને આ મનુષ્ય જન્મની જે કાથા મળી તેય સફલ.

“ આપણે બહુ ઊંચે આવી ગયા છીએ.”

સ

જ્ઞાનીઓએ સમ્યક્ત્વને ઘણું ઘણું મહત્ત્વનું માન્યું છે, પણ બધા જીવો કેઈ કાળે પણ એવા હોતા જ નથી.

મ્ય

કે-સૌને સમ્યક્ત્વની જે મહત્તા છે તે સમજાઈ જાય. શ્રી

ગુ

તીર્થંકરદેવો ખુદ ઉપદેશ દેનારા હોય તો પણ, એ ઉપદેશને સાંભળનારા જીવોમાં એવા જીવો પણ હોય છે કે,

દ

જેમને સમ્યક્ત્વાદિની મહત્તા સમજાય જ નહિ. એટલે, જે જીવોની સમજનો સાચો વિકાસ થવા પામ્યો હોય,

શી

અથવા તો જે જીવોની સમજનો સાચો વિકાસ થવા પામે, એવા જીવો જ સામગ્રીને પામીને સમ્યક્ત્વાદિની

ના

મહત્તાને સમજી શકે છે. હરેક કાળમાં આવા જીવો અદ્ય સંખ્યામાં જ હોય છે. સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મની વાત

ભિ

સાંભળવાનું સૌભાગ્ય પણ જગતના જીવોમાંથી ઘણા ઓછા જીવોને સાંપડે છે. આ વાત જો આપણા ધ્યાનમાં આવી

લા

જાય, તો આપણને લાગે કે-‘આપણે આપણા પુણ્યના યોગે બહુ ઊંચે આવી ગયા છીએ.

પ

આપણને એવા દેશમાં અને એવા કુળમાં જન્મ મળી ગયો છે, કે જેથી આપણે ખાસ પુરુષાર્થ

કરવો પડતો નથી અને શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલા સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મની વાત આપણને સાંભળવાને મળી જાય છે.

હવે તો આપણે બહુ સારું મેળવી શકીએ અને બહુ સારું કરી શકીએ એ માટે જેટલો પુરુષાર્થ કરીએ એ બધો લેખે લાગી જાય

એવું છે. સમ્યક્ત્વ એ તત્ત્વભૂત પદાર્થોની સાચી શ્રદ્ધા સ્વરૂપ છે. તત્ત્વભૂત પદાર્થો છે જીવાજીવાદિ અને એનું સાચું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે શ્રી જિનેશ્વરદેવે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાને અનુસરનારા મહાપુરુષોએ ! એટલે, સમ્યક્ત્વનો ખપ જેમને હોય, તેમણે તત્ત્વભૂત પદાર્થોના શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલા સ્વરૂપનો અભ્યાસ તો કરવો જોઈ એ ને ?

સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મનો સાચો ખપ ક્યારે લાગે ? :

એ અભ્યાસ સાચા સ્વરૂપે ક્યારે થાય ? સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મનો જેમને ખરો ખપ પડ્યો હોય, તેઓ સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મને માટે, પ્રાપ્ત થયેલા એ ધર્મને નિર્મળ બનાવવાને માટે અને પ્રાપ્ત થયેલા એ ધર્મના રક્ષણને માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલા તત્ત્વભૂત પદાર્થોના સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરવા માંડે, તો જ એ અભ્યાસ સાચા સ્વરૂપનો કહેવાય. સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મનો સાચો ખપ જીવોને ક્યારે લાગે ? જે જીવોને સુખમય એવા પણ સંસારના યોગમાં ખરેખર ક્ષાવટ જેવું ન લાગે, એ જીવોને જ સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મનો સાચો ખપ લાગેને ? સંસારમાં જો ક્ષાવટ જેવું લાગતું હોય, તો સંસારથી છોડાવનાર ધર્મ ખપનો લાગે શાનો ? આ તો જીવને જ્યારે એમ થઈ જાય કે- ‘આ સંસારમાં ગમે તેવી સુખમય અવસ્થા જીવને પ્રાપ્ત થઈ જાય તો પણ તે અવસ્થામાં જીવને એકાન્તે સુખ જ પ્રાપ્ત થાય તેવું નથી. એમાં કોઈ ને કોઈ અંશે દુઃખ તો હોય જ. વળી એ સુખ કોઈ પણ જીવની પાસે કાયમ માટે રહે નહિ. કાં એ સુખ ચાલ્યું જાય, કાં જીવને એ સુખને છોડીને જવું પડે. કેમ કે-પ્રેય-પરાધીન. સુખ પુણ્યને આધીન અને જીવ કર્મને આધીન ! ત્યારે જીવને આનાથી અન્ય પ્રકારના સુખનો અને એ સુખના સાધનરૂપ ધર્મનો વિચાર આવવાને અવકાશ પ્રાપ્ત થાય ને ? વળી જીવને એમ પણ થાય કે-પુણ્યોદયે સુખ મળ્યું, ભોગવાયું પણ ખરું, પણ પછી શું ? પરિણામે શું ? પાછું દુઃખ ભોગવવું પડે.

માટે જીવે એવી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ કે જે અવસ્થામાં દુઃખનું નામ ન હોય, સુખમાં કમીના ન હોય અને જીવની સ્થિતિ શાશ્વત હોય. મોક્ષ પામ્યા વિના, એ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય નહિ. એટલે જીવ મોક્ષ પામવાને માટે ધર્મને-માર્ગે વળે. એ ધર્મ જાણવાને મથે અને એવો ધર્મ જાણવાને મથે કે-જે ધર્મના યોગે જીવ મોક્ષને પામી શકે. આવા જીવને જે સમ્યક્ત્વાદિની ખબર પડી જાય, તો એને સૌથી પહેલાં સમ્યક્ત્વને પામવાનું મન થાય.

સંસારથી છૂટવાનું મન તો થયું, પણ સંસારથી છૂટાય અને મોક્ષે પહોંચાય એવું સાધન તો જોઈએ ને? તમારે મુંબઈ છોડવું હોય તો મુંબઈથી અન્યત્ર લઈ જનારું સાધન જોઈએ ને? એટલે સંસારના સુખથી ઉભગેલો અને સાચા સુખના સ્થાને પહોંચવાની ઈચ્છાવાળો બનેલો જીવ, જે-એ જાણે કે સમ્યક્ત્વાદિ પમાય તો જ સંસારથી છૂટાય અને મોક્ષે પહોંચાય, તો એ જીવ સૌથી પહેલાં સમ્યક્ત્વને પામવાને માટે જ મથે ને?

આવરણનો પ્રતાપ :

સમ્યક્ત્વને પામવું હશે તો પોતાની જાતને ઓળખવી પડશે. જીવ પોતે પોતાને જ ઓળખે નહિ, તો સમ્યક્ત્વ પામે શી રીતિએ? આપણે કોણ છીએ? આત્મા. આત્માનો મૂળ સ્વભાવ કેવો છે? અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત દર્શન, અનન્ત ચારિત્ર, અનન્ત વીર્ય, અનન્ત સુખ, એ વગેરે આત્માના ગુણો છે, એવું તો તમે સાંભળેલું ને? આત્મા સ્વરૂપે અનન્ત જ્ઞાનાદિ-ગુણોનો સ્વામી છે ને? શુદ્ધ આત્મામાં દોષ એક નહિ અને ગુણ બધા, એ જાણો છો? આપણે પણ આત્મા જ છીએ, છતાં પણ અત્યારે આપણામાં જ્ઞાનાદિ ગુણ કેટલા છે, અને દોષ કેટલા છે? જ્ઞાનાદિ ગુણ નહિવત્ છે અને દોષનો કોઈ સુમાર નથી, એમ તમને લાગે છે? ચેતન એવો આત્મા જાણે જડ જેવો બની ગયો છે, એમ લાગે છે? આત્માનો

ગુણ અનન્ત જ્ઞાન, પણ હાલમાં આપણે કેવા જ્ઞાની છીએ ? વાસ્તવમાં આપણે ઘણું ઘણું નથી જાણતા.

અનન્ત જ્ઞાન ગુણનો સ્વામી આત્મા આજે ઘણું ઘણું નથી જાણતો, તે શાથી ? આત્મા અનન્ત જ્ઞાની છતાં આજે અજ્ઞાની છે, તે શાથી ? આત્મા અનન્ત ચારિત્રી છતાં આજે આપણા હાથે ખરાબ ઘણું થાય છે, તે શાથી ? આત્મા અનન્ત વીર્યવાળો છતાં આજે આપણને આપણામાં પારાવાર નબળાઈનો અનુભવ થાય છે, તે શાથી ? આત્મા અનન્ત સુખનું ધામ છતાં આજે આપણે દુઃખ ઘણું વેઠવું પડે છે અને સુખને માટે કાંકાં માર્યા કરવાં પડે છે, તે શાથી ? આપણી ઈચ્છા અજ્ઞાની રહેવાની છે ? ના. આપણી ઈચ્છા કાંઈ જ ખરાબ કરવાની છે ? કહો કે—ના. ઈચ્છા તો સારું જ કરવાની ને ? સારું કરવાની ઈચ્છાવાળા છતાં ખરાબી થઈ જાય છે અથવા તો ખરાબ કરવાનું મન થાય છે, તો તે શાથી ? આપણને આપણામાં નબળાઈ ગમે છે ? આપણામાં વીર્યની કમીના છે તે આપણને ખટકે છે ને ? છતાં આપણામાં નિર્બલતા કેટલી બધી છે ? સત્તાગત તો આત્મા સારો જ છે. અનન્ત જ્ઞાની છે, અનન્ત દર્શની છે, અનન્ત ચારિત્રી છે, અનન્ત વીર્યવાળો છે; અને અનન્ત સુખનું ધામ છે; પણ આજે આપણે આવા—જેવા છીએ તેવા શાથી છીએ, એ જાણો છો ? કર્મરૂપી આવરણના પ્રતાપે જ આપણી આવી દશા છે. એ આવરણ જો ખસી જાય અને આત્મા જો નિરાવરણ બની જાય, તો સિદ્ધના આત્મામાં ને આપણા આત્મામાં સ્વરૂપે ભેદ કશો જ નથી. આપણે જ્યારે જ્યારે ‘નમો સિદ્ધાણું’ બોલીએ, ત્યારે જેમ આપણને શ્રી સિદ્ધઆત્માઓના સ્વરૂપનો ખ્યાલ આવે તેમ આપણા સ્વરૂપનો ખ્યાલ પણ આવે ને ?

આવો અનુભવ છે ? :

જ્ઞાની થવાની ઈચ્છા છતાં આપણે ઘણા અજ્ઞાની છીએ ? સુખી થવાની ઈચ્છા છતાં આપણે ઘણા દુઃખી છીએ ? તેમ,

સારું કરવાની ઇચ્છા છતાં આપણાથી ઘણું ખરાબ થાય છે? અનુભવ છે ને તમને આ વાતનો? હા, તો આવું શાથી છે? કહો કે-કોઈ એવા દેખાણમાં આવી ગયા છીએ માટે! આ આંખ છે ને? આજે કેટલાકે આંખ ફાડી ફાડીને જે-તે જુએ છે ને? આપણે પણ આંખ છે તો જોઈ શકીએ છીએ ને? પણ આંખ જાય તો? ખગડી જાય તો? આંખને ગમે તેટલી ફાડીએ તોય કાંઈ દેખાય નહિ એવું બને ને? આંખ ગઈ એટલે અજવાળામાંય અંધારું થાય ને? આંખનો આકાર કાયમ છતાં એવું બને ને? તેમ, આપણે જાણવા ઘણું માગતા હોઈએ પણ જાણી શકતા નથી ને? કોઈને દુઃખ જોઈએ છે? નહિ. છતાં કેટલાં દુઃખો આવે છે? આપણે સારું કરવા માગીએ છતાં તે આપણાથી થઈ શકે નહિ અને ખરાબ ઢગલા બંધ થાય, આવો અનુભવ છે? આવું શાથી બની જવા પામ્યું છે, એનો વિચાર રોજ આવે છે? આપણે આત્મા છીએ એમ કહીએ છીએ પણ આ રીતિએ આપણે વિચારીએ છીએ ખરા? જે જીવોએ સમ્યક્ત્વ પામવું હોય તે જીવોએ આવી રીતિએ પણ આત્માના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો જોઈએ.

* સમ્યક્ત્વને પામવા પોતાની જાતને ઓળખો.

* સમ્યક્ત્વ, એ તત્ત્વભૂત પદાર્થોની સાચી શ્રદ્ધા સ્વરૂપ છે.

૩-સમ્યક્દર્શનની ભૂમિકા

જીવની નજર ધર્મ
તરફ ક્યારે વળે ?

સ

મ્ય

ગૂ

દ

શ

ન

ની

ભૂ

મિ

કા

અનન્ત ઉપકારી શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિ ક્રમભાષી રહ્યા છે કે—આ સંસારમાં સમજદાર બનેલા જીવે સૌથી પહેલી મેળવવા લાયક બે કોઈ વસ્તુ હોય, તો તે સમ્યગ્દર્શન છે. કેમ કે—એ મળ્યા સિવાય, જીવને જે ખરેખર પામવા લાયક છે, તેને પામવાના ઉપાયને જીવ પામી શકતો નથી અને તેને સાચા રૂપમાં આચરી શકતો નથી, સાચી શાન્તિ કોને કહેવાય, એની પણ એ જીવને સાચી સમજ પડતી નથી. આત્માની સાચી શાન્તિને પમાડનાર પહેલો ગુણ સમ્યગ્દર્શન છે; પણ, સમ્યગ્દર્શન ગુણ આત્માની સાચી શાન્તિને પામવાનું મૂળ છે, એમ જીવને લાગવું જોઈ એ ને ? જીવને એમ લાગે ક્યારે ? લવ્ય જીવને જ એમ લાગે, પણ એ માટે સ્વભાવે લવ્ય એવા પણ જીવના લવ્યત્વનો પરિપાક થવો જોઈ એ. એનો કાળ પણ પાકવો જોઈ એ. એ સાથે એને પુણ્યના યોગે જ મળી શકે એવી પણ કેટલીક સામગ્રીનો યોગ પણ થવો જોઈ એ.

જીવને સમ્યગ્દર્શન પામવાનું મન થઈ જાય એમાં ઘણી સામગ્રી પણ સહાયક બને છે; અને, આપણે જો વિચાર કરીએ, તો આપણને લાગે કે—આપણને એવી સામગ્રી આપણા પુણ્યોદયે મળી પણ ગઈ છે. હવે તો પ્રધાનપણે આપણા પુરુષાર્થ આવશ્યક છે. પણ, આ

સંસારમાં પુણ્યથી મળતાં સુખો એ એવી ચીજ છે કે-જીવ જ્યાં સુધી સાચી દિશામાં વિચારશીલ બને નહિ, ત્યાં સુધી એ સુખો ઉપરના રાગતું જોર; એ સુખો ઉપરથી જીવની આંખને ઊઠવા દે નહિ અને જ્યાં સુધી એ સુખો ઉપર જ જીવની આંખ ચોંટી ને ચોંટી રહે, ત્યાં સુધી જીવને સાચી દિશા તરફ નજર કરવાનું મન પણ થાય નહિ.

અચરમાવર્તકાળમાં જીવ માત્રની દશા એવી જ હોય છે. અચરમાવર્તકાળમાં જીવની આંખ સંસારનાં સુખો ઉપરથી ઊઠે એવું બનતું જ નથી. જીવ જ્યારે ચરમાવર્તમાં આવે; ચરમાવર્તમાં આવેલા જીવને પણ જ્યારે સમ્યગ્દર્શન ગુણનો વિચાર પેદા થઈ શકે એ માટે જરૂરી સામગ્રી મળે; અને એ સામગ્રી મળ્યા પછી પણ જીવ જ્યારે સ્વયં-સ્ફુરણાદિથી અગર તો સદ્ગુરુના ઉપદેશાદિથી વિચાર કરે; ત્યારે એને સમ્યગ્દર્શન ગુણનો જ્યાલ આવવો એ સંભવિત છે. સદ્ગુરુનો યોગ જેટલો જીવોને થાય અને જેટલો જીવોને સદ્ગુરુને! ઉપદેશ સાંભળવાને મળે, એ બધાય જીવોતું વલણ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ તરફ થાય એવું પણ બનતું નથી. અભવી અને દુર્ભવી જીવોને પણ સદ્ગુરુનો યોગ અનેક વાર મળે છે; પરંતુ, તેઓને એ યોગ જેવો ફળવો જોઈ એ તેવો ફળતો નથી. ભવ્ય જીવોમાં પણ બધાને જ્યારે જ્યારે એ યોગ મળે ત્યારે ત્યારે એ યોગ ફળે જ એવું બનતું નથી.

ભવ્ય જીવોને સ્વયં વિચાર કરતે કરતે અગર તો સદ્ગુરુના શ્રવણ કરતે કરતે મનમાં જો એમ થઈ જાય કે-‘આ સંસાર ગમે તેટલો સુખમય પણ મળે તો પણ તે મારે માટે સારો નથી, શરણુ રૂપ નથી.’ તો એવા જીવોની આંખ સંસાર ઉપરથી ઊઠે અને એમની નજર ધર્મ તરફ વળે.

સંસાર કેવો લાગે ?

આ સંસાર કેવો છે ? દુઃખી કરે એવો કે સુખી કરે એવો ? સંસારમાં દુઃખ ઘણું અને સુખ અલ્પ, નામ માત્રનું ! પણ, એ

સુખની લાલચ જીવને એવી વળગી છે કે-દુઃખી જીવ પણ સુખની આશામાં જીવે છે; અને, સુખી જીવ સુખમાં એવો ગાંડો બની જાય છે કે- આગળ મારું શું થશે તેની ચિન્તા જ તેને પ્રાયઃ થતી નથી. એ સુખ ઉપરથી આંખ ઊંડે તો ગમે તેટલું સુખ મળ્યું હોય તોય એમ થાય કે-‘આ સુખ કાંઈ મારી મુક્તિનો ઉપાય નથી. આ સુખ તો એવું છે, કે જે એને વળગે તેને એ દુઃખી કર્યા વિના રહે નહિ.’ એ જીવ દુઃખી સ્થિતિમાં હોય તોય એને થાય કે-‘મારા સુખના લોભે જ મને આ સ્થિતિ પમાડી છે. હવે મારે સંસારના સુખની ઈચ્છા કરવી નથી પણ મુક્તિનો ઉપાય શોધવો છે.’

‘સંસારનું કોઈ પણ સુખ, જે આપણે સાવધ ન હોઈએ તો દુઃખનો જ ઉપાય છે. એટલે, આ દુઃખથી છૂટવા માટે સંસારનું સુખ મેળવવાનો નહિ પણ મુક્તિ મેળવવાનો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ.’-આવું બ્યારે જીવની ખુદ્ધિમાં બેસી જાય, ત્યારે જ એને ખરેખરો ધર્મનો ખપ પડે. અને, તેની સાથે જ શુદ્ધ યથાત્રવૃત્તિકરણ શરૂ થઈ જાય. એમાંથી ક્રમસર અસંજય ગુણ-અસંજય ગુણ નિર્જરા થવા જોગી સ્થિતિ પેદા થાય અને એમાં વધતે વધતે જીવ સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામી જાય.

**શુદ્ધ યથાત્રવૃત્તિકરણ
ક્યારે આવે ?**

સમ્યગ્દર્શન, એ આમ તો આત્માના તથાવિધ પરિણામસ્વરૂપ છે, પણ એનાથી નીપજતી અસરની અપેક્ષાએ એમ કહી શકાય કે-સમ્યગ્દર્શન એટલે તત્ત્વભૂત એવા જે પદાર્થો છે, તેનું જેવું સ્વરૂપ શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહ્યું છે, તેવું સ્વરૂપ જીવને રચવું તે ! એ સમ્યગ્દર્શન ત્રણ પ્રકારનું છે. ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિક. તેમાં, અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિજીવને પામવાની દષ્ટિએ પહેલું ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ મળ્યાય છે. અમુક મતે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પણ ગણાય છે.

પરંતુ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વને પામ્યા વિના જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામી શકતો નથી.

આપણી વાત તો એ છે કે—સમ્યગ્દર્શન પામવા માટે પહેલું શું જોઈએ ? શુદ્ધ યથાપ્રવૃત્તિકરણ જોઈએ ! અને સંસાર ખરાબ છે, એનાથી છૂટવું જોઈએ, એમ લાગ્યા વિના શુદ્ધ યથાપ્રવૃત્તિકરણ ક્ષાવે નહિ. અંધિદેશે આવેલો જીવ શુદ્ધ યથાપ્રવૃત્તિકરણને પામી શકે અને અંધિદેશે પણ જીવ યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા જ આવે છે, પણ એ યથાપ્રવૃત્તિકરણ ઉપયોગપૂર્વકતું કે જીવના પુરુષાર્થપૂર્વકતું શુદ્ધ ગણાતું નથી. એવા અનાદિ યથાપ્રવૃત્તિકરણથી ‘નદીઘાલપાષાણુ’ ન્યાયે જીવ જ્યારે આયુષ્યકર્મ સિવાયના સાત કર્મોની અન્તઃકોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિ કરે, ત્યારે તે જીવ અંધિદેશે આવેલો ગણાય. પણ અંધિદેશે આવેલા જીવે જો આગળ વધવું હોય, તો એ માટે એની આંખ સંસારના સુખ ઉપરથી ઊઠવી જોઈએ.

અંધિદેશે આવેલા જીવની આંખ સંસારના સુખ ઉપર ચોંટેલી ને ચોંટેલી હોઈ શકે અને માટે જ * અભવ્યો અને દુર્ભવ્યો પણ અંધિદેશે આવી શકે છે. હવે તો અંધિદેશથી આગળ વધવું છે અને એ માટે જીવે સંસારના સુખ ઉપર આંખ ખગાડવી જોઈએ. આ સુખમાં મારો નિસ્તાર કરવાની તાકાત નથી, એમ થવું જોઈએ. આ સુખમાં લીન બનવાથી નિસ્તાર તો ન થાય, પણ સંસારમાં વધારે ને વધારે ખૂંપી જવાય, એમ જીવને થવું જોઈએ.

**શુદ્ધ યથાપ્રવૃત્તિકરણ
અપૂર્વકરણને લાવે :**

આપણે એ વિચાર કરવો જોઈએ કે—આપણને સંસારનું સુખ લાગે છે કેવું ? સંસારનું કોઈ પણ સુખ મળે તો તે પુણ્યથી મળે.

* इमं ग्रन्थं यावदभव्या अपि यथाप्रवृत्तिकरणेन कर्म क्षपयित्वाऽनन्ततः समागच्छन्ति ।
—કર્મગ્રંથ-૨, શ્લોક-૨ની ટીકા

જીવના પોતાના પુણ્યોદય વિના જીવને સંસારતું સુખ મળતું જ નથી. અત્યારે જીવની જે સ્થિતિ છે, તેમાં એ સુખ મીઠું લાગી જાય એવું પણ બને. એનાથી કામચલાઉ શાન્તિનો અનુભવ થાય એવું ચ બને છે. માનપાન વગેરે મળે, એ પણ સુખ છે ને ? એ ગમી જાય એવું ચ બને ને ? પણ, એ જ વખતે હૈયે એમ લાગે છે ખરું કે—આ ઠીક નથી ? આનાથી મારો નિસ્તાર નથી ? આને મારે સહાયક બનાવી દેવું જોઈએ, પણ આમાં મારે મને ભૂલી જવો જોઈએ નહિ, એમ થાય છે ? રોજ ધર્મ કરનારે તો પોતાના આત્માને આ ખાસ પૂછવું જોઈએ કે—તને આ સુખ લાગે છે કેવું ? મેળવવા જેવું કે છોડવા જેવું ? તને જોઈએ છે, સંસારતું સુખ કે મુક્તિતું સુખ ? સંસારના સુખની જે જરૂર પડે છે તે નબળાઈ છે એમ લાગે છે ? આવું કાંઈ તમે વિચારો છો ખરા ? આવું વિચારો તો શુદ્ધ યથા-પ્રવૃત્તિકરણ આવે.

શુદ્ધ યથાપ્રવૃત્તિકરણ એ અપૂર્વકરણને લાવનારો પરિણામ છે અને અપૂર્વકરણ આવતાં ત્રિશિ લેહાય છે અને એ પછી આત્મામાં અનિવૃત્તિકરણ નામનો પરિણામ પેદા થાય છે, કે જે પરિણામ સમ્યક્ત્વને પ્રગટ કર્યા વિના રહેતો જ નથી. પછી એને શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ ગુરુ અને શુદ્ધ ધર્મની ઉપાસના સિવાયની કોઈ પણ ઉપાસના વાસ્તવિક રીતે કરવા જેવી લાગતી નથી.

ક્રિયા જુદી ને
પારણામ જુદા :

સં સાધુપણું આવે તો સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે ? સાધુપણાથી ત્રિશિલેહ થાય ?

સાચું સાધુપણું તો * ત્રિશિલેહાદિ થયા બાદ, સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે

* एयस्समूलवत्थू सम्मत्तं, तं च गंठिमेयमि ।

स्वयउवसमाइ तिविहं सुहायपरिणामरूवं तु ॥७॥

અને સર્વવિરતિનો પરિણામ પણ પ્રગટે ત્યારે આવે છે. સર્વવિરતિને ખરેખર પામેલાએ તો અંથિલેદાદિ કરેલ જ હોય. આ ક્રિયા માત્રની વાત નથી; પરિણામની વાત છે. સર્વવિરતિની ક્રિયા કરાય એ જુદી ચીજ છે અને સર્વવિરતિનો પરિણામ આવે એ જુદી ચીજ છે. શુદ્ધ ક્રિયા અને પરિણામ એકસ્વરૂપ જ હોય એવું બનાવવું જોઈએ, પણ એવું વિરલ જીવોમાં બને છે; અને જે ક્રિયા ચાલુ હોય, તેથી તદ્દન જીલટો પરિણામ અંદર વર્તતો હોય એવું ઘણું બને છે. એટલે, સર્વવિરતિની ક્રિયા હોય ને પરિણામ જુદા કે જીલટો હોય એવું પણ બને. એમ દેશવિરતિની ક્રિયા એ જુદી ચીજ અને દેશવિરતિનો પરિણામ એ જુદી ચીજ છે. એ જ રીતે સમ્યક્ત્વની ક્રિયા અને સમ્યક્ત્વનો પરિણામ એ પણ જુદી ચીજ છે.

અહીં આપણે જે યથાપ્રવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિકરણ આદિ કરણોની વાત કરીએ છીએ, તે પરિણામની વાત છે. કરણ એટલે આત્માનો પરિણામ. લોક તો સામાન્ય રીતે ક્રિયા જુએ. લોક અમને આ વેષ અને આ ક્રિયા વગેરેમાં જોઈને સાધુ કહે. તમે આજીવતાદિ ઉચ્ચરો એ વગેરેથી તમને લોક દેશવિરતિધર કહે. સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચરો એટલે સમ્યક્ત્વ ધરનારો કહે. પણ ક્રિયા તો પરિણામ વિના પણ આવે. સાધુપણાની, દેશવિરતિની, કે સમ્યક્ત્વની ક્રિયા માત્રથી સર્વવિરતિ દેશવિરતિ કે સમ્યગ્દર્શનનો પરિણામ આવી જ ગયો છે એમ મનાય નહિ.

અસંયો અને દુર્ભંયો પણ સાધુપણાની અને શ્રાવકપણાની ક્રિયા કરતા હોય, એવું બને. આ લોકના સુખ અગર પરલોકના સુખની અપેક્ષાએ દીક્ષા લેવાય અને પળાય એવું બને. દુન્યવી સુખ માટે દેશવિરતિનાં વ્રતાદિ લેવાય અને પળાય એવું બને. સમ્યક્ત્વની કરણી પણ આ લોકના ને પરલોકના સુખની અપેક્ષાએ

કરાય એવું બને. ઘણી સારી ક્રિયાઓ દેખાદેખીથી અગર સારા દેખાવા માટે પણ થાય છે. આપણે તો એ તપાસવું જોઈએ કે— આપણે જે કાંઈ થોડીઘણી પણ ધર્મક્રિયા કરીએ છીએ, તે શા માટે કરીએ છીએ ?

પરિણામને પેદા કરવા
માટે પણ ક્રિયા થાય :

આ બધી ધર્મક્રિયાઓ તો અમૃતવેલડી જેવી છે, પણ જીવના પરિણામનું જ ઠેકાણું હોય નહિ ત્યાં ક્રિયાઓ માત્રથી કેટલુંક નીપજે ? આ ક્રિયા કરનારે શરૂઆત ક્યાંથી કરવાની છે ? ‘સંસારનું સુખ, એટલે કે સંસારના સુખનો રાગ એ બહુ ખરાબ ચીજ છે અને મારે એનાથી છૂટવું જોઈએ.’—એમ થવું જોઈએ. એટલું થાય અને એ માટે ક્રિયા થાય તો એ બહુ લેખે લાગે. પરિણામ, વેષ માત્રથી અગર તો ક્રિયા માત્રથી આવે છે એવું નથી. ગૃહસ્થ વેષવાળાનેય સર્વાવિરતિનો પરિણામ આવે એવું પણ બને. પણ, સર્વાવિરતિના એ પરિણામને ટકાવવાને માટે સાધુપણાના વેષ વગેરેની જરૂર ખરી જ. ધર્મને વધુમાં વધુ પ્રમાણમાં પામવાની અને ધર્મને વધુમાં વધુ પ્રમાણમાં પાળવાની અનુકૂળતા સાધુવેષમાં છે, સાધુક્રિયામાં છે.

ધર્મને પામવાની અનુકૂળતા જૈન કુળમાં પણ ઘણી; પણ એ જૈન કુળમાં જૈનપણાના આચાર-વિચાર ચાલુ હોય તો ! બાકી અહીં આગ્યો અને સાધુ બન્યો એટલે સ્વાધ્યાય વગેરે ચાલુ ને ચાલુ હોય. સદ્ગુરુનો યોગ પણ હોય. એને લીધે એ ગુણને ઝટ પામી શકે. જૈન કુળમાં આવેલો જીવ પણ સદ્ગુરુના યોગ આદિને ઝટ પામી શકે, પણ જૈન કુળને પામેલાઓ સદ્ગુરુ પાસે આવતા જ ન હોય

તો ? વાત એ છે કે—* સર્વવિરતિનો પરિણામ હોય કે ન હોય, દેશવિરતિનો પરિણામ હોય કે ન હોય, સમ્યક્ત્વનો પરિણામ હોય કે ન હોય, તો પણ એને પામવા માટે પણ સર્વવિરતિની, દેશવિરતિની અને સમ્યક્ત્વની ક્રિયા અભ્યાસ રૂપે થાય; પણ જે કોઈ એ ક્રિયા કરે છે, તે એ ક્રિયા સર્વવિરતિના, દેશવિરતિના, અગર તો સમ્યક્ત્વના પરિણામને પામવાને માટે અને પામ્યા હોય તો તેને નિર્મળ બનાવવાને માટે કરે છે કે નહિ ? એ વિચારવાનું છે.

ધ્યેય સુધરે તો
પરિણામ સુધરે :

આપણે જાતે જ આપણી ધર્મક્રિયાના ધ્યેયને તપાસવું જોઈ એ. એ માટે સૌથી પહેલું આપણે જ આપણને પૂછવું અને તપાસવું કે— ‘લોકમાં સુખમય ગણાય એવા સંસાર તરફ પણ તારી આંખ કેવી છે ? હે જીવ ! રોજ તું પૂજા કરે છે, દાન-શીલ-તપ વગેરે કરે છે, તો તને ખરેખર ગમે છે શું ?’ જે વસ્તુ ખરેખર ગમે, તેને મેળવવાને માટે પ્રયત્ન કરવાનું મન થાય. ગમે તેટલી ધર્મક્રિયા કરતા હો, પણ જે દિ’ સંસાર સુખમય હોય તો સારો લાગે, એમાં જીવનું ભલું લાગે, તે દિ’ જીવનો બધો ઢાળ એ તરફ વળે; અને, જો સુખમય એવો પણ સંસાર ખરાબ લાગે, છોડવા જેવો છે એમ લાગે, તો જીવનો ઢાળ એ છોડવા તરફ વળે. જેને સુખમય એવા પણ સંસારમાં ખરેખર ફાવટ જેવું ન લાગે, તેનું ધ્યેય સુધરે. ધ્યેય સુધરે એટલે પરિણામ સુધર્યા વિના રહે નહિ. પણ, સંસારના સુખ ઉપર જ જો આંખ હોય, તો સુખ ન મળે અને દુઃખ આવે તોય દુઃખ થાય પણ ધ્યેય સુધરે નહિ. એ તો જે કોઈ એને સંસારનું

* અશુદ્ધાડપિ હિ શુદ્ધાયાઃ, ક્રિયાહેતુઃ સદાશયાત્ ।

તામ્ રસાનુવેધેન, સ્વર્ગત્ત્વમચિચ્છતિ ॥ ૨-૧૬ ॥

અતો માર્ગપ્રવેશાય, વ્રતં મિથ્યાદશામપિ ।

દ્રવ્યસમ્યક્ત્વમારોપ્ય, દદતે ધીરબુદ્ધયઃ ॥ ૨-૧૭ ॥ (અધ્યાત્મસાર)

સુખ પામવામાં સહાયક બનતો લાગે, એ વાતમાં ટેકો આપનાર જે કોઈ એને મળે, તે એને ગમે અને તેની પૂઠે એ ચાલવા માંડે. સુખ મળે કે ન મળે પણ એની આશામાં ને આશામાં એ દુઃખેય વેઠ્યા કરે. આ રીતે દુઃખ વેઠનારો અને સંસારના સુખની આશાએ સુખને છોડનારો, ધર્મ કરે છે એમ કહેવાય ?

સંસારના સુખની આશામાં રમતો જીવ ધર્મક્રિયા કરે એવું પણ બને, જે એને લાગી જાય કે-‘આનાથી મારે જે સુખ જોઈ એ છે તે મને મળશે.’-તો એ પણ કરે. આ લોકમાં નહિ પણ પરલોકમાં આ સુખ મળશે એમ લાગે, તો એ જીવ આ લોકમાં ઘણાં ઘણાં કષ્ટ વેડીને પણ ધર્મક્રિયા કરે. પણ એ બધું કરતાં એના મનમાં શું હોય ? એની આંખ ક્યાં હોય ? સંસારના સુખ ઉપર જ ને ? પછી એની ઘણી પણ ધર્મક્રિયા એના પરિણામને સુધારનારી બને શી રીતે ?

આજે કેટલાક ધર્મક્રિયા કરનારા એવા હોંશિયાર થઈ ગયા છે કે-જે એમને પૂછીએ કે-‘તમે આ બધું શા માટે કરો છો ?’ તો એ કહે કે-‘મોક્ષ માટે.’ મોક્ષતું ધ્યેય છે એમ બાલે. એ વખતે તાગ કાઢવો હોય અને એને સમજવવું હોય, તો પૂછવું પડે કે-મોક્ષ ગમે છે તો તેતું કારણ શું છે ? સંસારતું સુખ નથી ગમતું માટે મોક્ષ ગમ્યો છે અને એથી ધર્મ કરો છો કે સંસારતું સુખ નથી મળ્યું માટે મોક્ષની વાત કરીને પણ સંસારતું સુખ મેળવવા ધર્મ કરો છો ? મોક્ષ ગમે છે, એનો અર્થ જ એ છે કે-સંસારતું સુખ ખરેખર ગમતું નથી.

મુનિવર શ્રી અનાથી અને
શ્રી શ્રેણિક મહારાજ :

જેને ખરેખર મોક્ષ ગમતો હોય અને એ માટે જ જે ધર્મના આર્ગે ચઢ્યો હોય, તે સંસારના ગમે તેવા મોટા પણ સુખની લાલ-

અમાં આવીને ધર્મને મૂકી દેવાને તૈયાર થાય નહિ. એ તો પોતાને સુખ આપવા આવનારને પણ સમજાવી દે કે— આ સુખમાં સરવાળે સાર જેવું કંઈ નથી અને એમાં જે ફસાય તે સંસારના દુઃખમાં ખૂંચ્યા વિના રહે નહિ.’

શ્રી અનાથી મુનિએ શ્રી શ્રેણિક મહારાજને શું કહ્યું ? શું સમજાવ્યું ? શ્રી શ્રેણિક મહારાજ તો એમને સુખ આપવાને માટે જ આવ્યા હતા ને ? એ વખતે શ્રી શ્રેણિક મહારાજ મિથ્યાદષ્ટિ હતા. સંસારના સુખમાં જ સાચું સુખ માનનારા હતા. એક વાર પરિવાર સાથે એ ફરવા નીકળેલા. એમાં એમણે એક વાટિકામાં ચમ્પક વૃક્ષની છાયામાં પથ્થર ઉપર બેસીને તપ તપતા એક મહાત્માને જોયા. મહાત્માની વય જોઈ. રૂપ જોયું. એને જોતાં જ શ્રી શ્રેણિકને એમ થઈ ગયું કે— આવો રાજકુમાર જેવો આ યુવાન, આવું કષ્ટ શા માટે વેઠે છે ? જરૂર આની પાસે સુખની સામગ્રી નહિ હોય, નહિ તો આવો આદમી આ ઉંમરમાં બાવો કેમ થઈ જાય ?’ સંસારના સુખના રસિયાને સાધુ બાવા જેવા લાગે, લીખારી જેવા લાગે, એમાં નવાઈ નથી.

આવું શ્રી શ્રેણિક મહારાજને લાગે છે, કેમ કે—મિથ્યાત્વ કામ કરી રહ્યું છે, પણ મિથ્યાત્વવાળી અવસ્થામાં એ માણસ તરીકે સારા માણસ છે, એટલે એમને એમ થાય છે કે—જે આ યુવાન કોઈ સુખની ખામીથી નીકળી ગયો હોય અને આ કષ્ટના માર્ગે ચઢી ગયો હોય, તો હું આને પૂછું અને એની ખામી ટાળી દઉં ! એને સુખ જોઈતું હોય તો હું આપું અને એને સુખી કરી દઉં, એમ એમને થાય છે.

આંજે કેટલાકો વાત કરે છે કે—‘દુઃખી થયા એટલે સાધુ થઈ ગયા !’ પણ એ કોઈનેય પૂછવા જાય ખરા કે—‘તમે કયા દુઃખે સાધુ થઈ ગયા છો ? ‘તમારું જે દુઃખ હોય તે કહો અને મારી શક્તિ મુજબ તમારા એ દુઃખને ટાળ્યા વિના હું નહિ રહું.’—એમ

એ કહે ખરા ? ના, એ તો માત્ર નિન્દા કરે. કોઈ દુઃખીને જોઈને શક્તિ હોય તો એના દુઃખને ટાળી દેવાતું મન થવું, એય સહેલું નથી.

મહારાજ શ્રી શ્રેણિક તો એ મહાત્મા પાસે પહોંચે છે. મહાત્માનું ઔચિત્ય પણ ચૂકતા નથી. ઉપકાર કરવા ગયા છે; દુઃખીમાંથી સુખી બનાવવા ગયા છે; હેતુ તો એ જ છે ને ? છતાં ઔચિત્ય ચૂકતા નથી. આટલા મોટા જગતમાં આવા માણસો પણ થોડા હોય છે. દુઃખીને જોઈને સુખી માણસને એમ ન થાય કે-‘મારી આંખે આ દુઃખી ચઢ્યો છે, તો હું આને ઠેકાણે પાડી દઉં?’ પણ એવા સુખી કોઈક ઊલટા; પોતાના સાથી-સંબંધીને દુઃખી જોઈને આઘા ને આઘા રહે અને વર્તાવ એવો કરે કે-ખીજે કોઈ પેલાને થોડી ઘણી મદદ કરતો હોય તો તેય કદાચ ન કરે.

મહારાજ શ્રી શ્રેણિકની પૃચ્છા
અને મુનિવર શ્રી અનાથીનો ઉત્તર

મહારાજ શ્રી શ્રેણિકે તો એ મહાત્માને પૃચ્છ્યું કે-‘તમારું રૂપ જોતાં તમે કોઈ સામાન્ય માણસ હો એમ લાગતું નથી. તમારું રૂપ રાજકુમાર જેવું છે અને વય યુવાન છે, છતાં તમે કયા દુઃખે ભોગ છોડ્યા છે અને આ કષ્ટમય જીવન સ્વીકાર્યું છે ? તમારું જે દુઃખ હોય તે તમે મને કહો, એટલે હું તે ટાળી દઉં ?’

મહાત્માને થાય છે કે-આવો સારો માણસ પણ મિથ્યાત્વના યોગે કેવો અજ્ઞાન છે ? મહાત્મા કહે છે કે-‘મને ખીજું કોઈ દુઃખ નહોતું, પણ મને લાગ્યું કે-આ સંસારમાં હું અનાથ છું. મારું અનાથપણાનું દુઃખ મને એવું ખટક્યું કે-સંસારને છોડીને હું આ માર્ગે ચાલી નીકળ્યો.’

મહાત્મા આવું કહે છે, પણ શ્રી શ્રેણિક એમના કથનના મર્મને સમજી શકતા નથી. શ્રી શ્રેણિકને એમ થાય છે કે-‘મારા જેવો

મહારાજા જીવતો હોય અને કોઈને અનાથપણાતું દુઃખ સાલે, એ બને કેમ ? મારા રાજ્યમાં જે કોઈ અનાથ, તેનો નાથ હું ! મારા રાજ્યમાં કોઈ અનાથ રહે તો એ મારી ખામી ગણાય.' એટલે, એ ઝટ એ મહાત્માના નાથ બની જવાને તૈયાર થઈ જાય છે. કહે છે કે—'તમે એની જરાય ચિન્તા કરો નહિ. દુનિયામાં તમારે બીજા કોઈ નાથ લલે ન હોય, પણ આજથી હું તમારો નાથ છું !'

આ સાંભળીને મુનિ જરા મલકયા અને કહ્યું કે—'રાજા જો સ્વયં અનાથ છે, તે બીજાનો નાથ શી રીતે બની શકે ?'

મુનિવર મગધના મહારાજાને અનાથ કહે છે. શ્રી શ્રેણિકને થાય છે કે—મને આ ઓળખતા લાગતા નથી. પણ એવો ગુસ્સો એ કરતા નથી કે—મને અનાથ કહેનાર આ કોણ છે ? આજે કોઈ સત્તાધીશને મોટા મહાત્માથી ય આણું કહી શકાય ખરું ? અને કહ્યું હોય તો એ સાંભળી લે ખરો ? મોંઢે યોલાય તેમ ન હોય તોય મગજ તો તપી જાય ને ? અને, એમાંય જો મહાત્માતું કાંઈ કામ કરવાને એ આવ્યો હોય તો ? પણ, મહારાજા શ્રી શ્રેણિક સાચા લાવે ઉપકાર કરવાને આવ્યા હતા. એમની માનવતા વિકસેલી હતી. એટલે, એ સાંભળીને એ જરાય ગુસ્સો કરતા નથી, પણ પોતાની ઓળખ આપે છે.

અનાથપણાની ઓળખ :

મુનિવરને થાય છે કે—આ લાયક જીવને હવે મારે અનાથપણું સમજાવવું જોઈએ. મુનિવર કહે છે કે—'રાજા ! સાંભળો. મારેય તમારા જેવા પુત્રવત્સલ પિતા હતા, મમતાળુ માતા હતી, અને સ્નેહાળ લાઈ પણ હતો. સુખની સામગ્રીની કોઈ કમીના નહોતી. મારે ઘરે લક્ષ્મીની છોળો ઉછળતી હતી. ઇન્દ્રાણીને ટપી જાય એવા રૂપવાળી પત્ની મારી સેવામાં સદા તત્પર રહેતી હતી. એની સાથે

લોગ લોગવતાં કેટલો કાળ ગયો તેની ખબર પણ રહેતી નહિ. એવામાં મારા ઉપર એવી એક શારીરિક આપત્તિ આવી કે એ વખતે કોઈ મારું નાથ બની શક્યું નહિ. કોઈ મને એ રોગથી ઉગારી શક્યું નહિ. બધાં સગાં-વહાલાં ને સ્નેહીજનો જોતા રહ્યા, મુ'આતા રહ્યા, પણ કોઈ મને દુઃખથી છોડાવી શક્યાં નહિ. એમણે ઉપચાર ઘણા કરાવ્યા, પણ કોઈ ઉપચાર કારગત નીવડ્યો નહિ. એ વખતે મને મારા અનાથપણાનો ખ્યાલ આવ્યો. મને થયું કે-‘આમાંનું કાંઈ જ મને શરણ આપી શકે એમ નથી.’ વિચાર કરતાં કરતાં મને લાગ્યું કે-‘આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા જીવને માટે ખરેખર શરણ રૂપ કાંઈ હોય તો તે એક ધર્મ જ છે, કે જે ધર્મ પરિણામે જીવને સંસારથી સર્વથા મુક્ત બનાવી દે છે ! અનંત ઉપકારી ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ એવો જ ધર્મ ઉપદેશ્યો છે.’ મેં નક્કી કર્યું કે-જો હું આ રોગમાંથી છૂટું તો તરત જ આ બધાને તજીને એક માત્ર શ્રી જિનકથિત ધર્મનું શરણ સ્વીકારું ! હવે આ સંસારમાં મારે જિનકથિત ધર્મ સિવાય કાંઈ જ કરવું નથી. મેં આવે નિર્ણય કર્યો અને બન્યું એવું કે-મારી વેદના તરત શમી ગઈ. એ જ વખતે હું માતા-પિતા-ભાઈ-ભગિની-ભાઈ આદિ સર્વને અને સંસારના સર્વ લોગોપલોગોનો ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યો. મેં ભગવાને કહેલા સંયમમાર્ગનું શરણ સ્વીકાર્યું. એને લઈને, આજે હું અપૂર્વ એવા સમતાસુખમાં લીન બની શક્યો છું ! હવે કહો રાજન્ ! તમે અનાથ છો કે હું અનાથ છું ? હું અનાથ હતો તે સનાથ બની ગયો છું અને તમે ?’

મહારાજ શ્રી શ્રેણિકને
સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ :

મહારાજ શ્રી શ્રેણિક આ વાત સાંભળીને વિચારમાં પડી ગયા. એમને પણ પોતાના અનાથપણાનો ખ્યાલ આવી ગયો. એમને થઈ

ગયું કે-‘આ સંસારમાં શરણુ રૂપ એક માત્ર શ્રી જિનકથિત ધર્મ છે.’ અને, એ પુણ્યવાનને સમ્યક્ત્વ પ્રગટ્યું. એમને ખાતરી થઈ ગઈ કે-રાજક્રુદ્ધિ વગેરેથી સાચા નાથ બનાય નહિ અને એ બધું મળે એટલા માત્રથી અનાથપણું જાય નહિ. રાજક્રુદ્ધિ વગેરેથી નાથપણું માનનારા તો ઘણા કાળ સુધીના અનાથ-પણાને વરે કે બીજું કંઈ થાય ? વાત એ છે કે-મોક્ષ જેને ખરેખર ગમતો હોય અને એ માટે જેણે ધર્મનું શરણુ સ્વીકાર્યું હોય, તેને દુનિયાની કોઈ પણ સુખસાહ્યબી લલચાવી શકે નહિ અને ધર્મથી પાડી શકે નહિ. કોઈ તીવ્ર પાપોદય જાગે અને એના યોગે બુદ્ધિમાં વિભ્રમ પેદા થાય તો તે વાત જુદી છે. એ પતન કર્મજનિત કહેવાય. એવી રીતે પતન પામેલાનું અવસરે પુનરુત્થાન અવશ્ય થાય.

આત્મામાં પ્રગટેલ
ધર્મરચિનું માપક યંત્ર :

સાચેસાચ જો ધર્મ પામવો હોય અને ધર્મ કરવો હોય, તો સૌથી પહેલાં સંસારના સુખ તરફ આંખ બગડવી જ નોંધવે. સંસારના સુખ ઉપરથી આંખ ઊઠે નહિ, ત્યાં સુધી ધર્મ ધર્મ રૂપે રુચે નહિ અને જ્યાં સુધી ધર્મ ધર્મરૂપે રુચે નહિ ત્યાં સુધી ધર્મ ધર્મ રૂપે કરવાનું દિલ થાય નહિ.

આપણે આ તપાસવાનું છે. આત્માને પૂછવું કે-‘પૂજા કરીએ છીએ, સામાયિક કરીએ છીએ, પૌષધ કરીએ છીએ, તપ કરીએ છીએ, શીલ પાળીએ છીએ, એ વગેરે જે કંઈ ધર્મક્રિયા કરીએ છીએ, તે શા માટે કરીએ છીએ ?’ તમને ધર્મ ગમે છે, તો રોજ અધિક અધિક ધર્મ કરવાનું મન થાય છે ? અધિક અધિક ધર્મ કરતાં કરતાં સાધુપણાને પામવાની ઈચ્છા છે ? તમે જેટલી ધર્મક્રિયા કરો છો, એ તમને ઓછી ઓછી લાગે છે કે પછી, આપણે ઘણો ધર્મ

કરી નાખીએ છીએ, એમ તમે માનો છો ? તમે જેટલો ધર્મ કરો છો, તેમાં તમે બહુ કરો છો—એવી લાગણી અનુભવો છો કે કરો છો તેનાથી ઘણો ઘણો વધારે કરવાનું મન છે ? ‘આ સંસારમાં જીવને એક માત્ર શ્રી જિનકથિત ધર્મ જ શરણભૂત છે.’—એવું જેને લાગ્યું હોય, તેને પોતાથી કરાતા ધર્મથી સંતોષ હોય ?

સંસારની બાબતમાં અસંતોષ
એ પાપ છે અને ધર્મની
બાબતમાં સંતોષ એ પાપ છે :

આજે ધર્મક્રિયા કરનારોમાંના ઘણા ધર્મની બાબતમાં સંતોષી છે અને ધનની બાબતમાં અસંતોષી છે. થોડોક અને તેય પાંગળો ધર્મ કરે છે, એમાં તો પોતે જાણે ઘણું કરી નાખે છે એમ માને છે અને પૈસો જેમ જેમ વધતો જાય છે, તેમ તેમ અસંતોષ વધતો જાય છે. લાખપતિ માણસ ધર્મની વાતમાં સંતોષ અનુભવે છે અને લાખના બે લાખ થાય, પાંચ લાખ થાય, દશ લાખ થાય તોય ધનની બાબતમાં સંતોષ અનુભવતો નથી. આમ, ધનનો અસંતોષ તો હૈયે બેઠેલો જ છે, પણ તે પીડે છે પણ ખરો ?

ધનના લોભીને જેવું ધનમાં થાય, તેવું ધર્મ જેને સાચા ભાવે રુચ્યો હોય તેને ધર્મમાં થાય. એ ગમે તેટલો ધર્મ કરે, તોય તેમાં તેને ઓછું ને ઓછું જ લાગ્યા કરે. એને એમ જ થયા કરે કે—હજી હું કાંઈ કરતો નથી. એકલો ધર્મ તો સાધુને જ હોય, એટલે એને સાધુ બનવાનું મન થયા જ કરે. ‘ક્યારે સાધુપણું પમાય ?’—એમ એને થયા જ કરતું હોય. તમને ધર્મમાં સંતોષ છે કે અસંતોષ છે ? મારે સાધુપણું પામવું છે, એમ તમને રોજ થાય છે ? ધર્મની તમારી રુચિનું માપ તો કાઢો ! તમારી શક્તિ અને સામગ્રીના પ્રમાણમાં તપ ધર્મ કરો છો, એમ તમે કહી શકશો ? નહિ ને ? તમારી શક્તિ

અને સામગ્રીના પ્રમાણમાં તમે ધર્મ નથી કરતા ને ? હા; તો શક્તિ અને સામગ્રીના પ્રમાણમાં તમે ધર્મ નથી કરતા, એની પીડા પણ તમને રોજ થાય છે ? ધર્મની બાબતમાં તમને રોજ નવા નવા ઉદ્દાસ થાય છે ? હું આમ ધર્મ કરું ને હું તેમ ધર્મ કરું, એમ રોજ થાય છે ? જેમ વ્યવહારની વાતમાં થાય છે કે—આપણે આમ કરીએ ને તેમ કરીએ, તેમ ધર્મમાં કાંઈ થાય છે ?

શહેરમાં કમાવા જનારા જ્યારે શહેરમાં કમાવા ગયા ત્યારે એ બધા આવા જ હતા ? અત્યારે છે તેવા હતા ? ગયા ત્યારે પાસે લાંબું કાંઈ નહિ હોય, કઢાચ ઊભવાની જગ્યા પણ નહિ હોય, એવાય ખરા ને ? પણ ત્યાં ગયા પછી, ઠેકાણે પડ્યા અને પછી કમસર જેમ જેમ વધતા ગયા, તેમ તેમ વધવાનું મન પણ વધતું ગયું ને ? આવો અનુભવ ધર્મની બાબતમાં છે ? તમે જેમ જેમ ધર્મ કરતા જાવ, તેમ તેમ ધર્મમાં વધવાનું મન થયા જ કરતું હોય, એવું ખરું ? આ રીતે વિચારો તો લાગે કે—સંસારની બાબતમાં અસંતોષ ઘણું છે અને ધર્મની બાબતમાં સંતોષ ઘણું છે. સંસારની બાબતમાં અસંતોષ એ પાપ છે. પાપના ઉદય વિના, સંસારની બાબતમાં અસંતોષ પ્રગટે નહિ અને ધર્મની બાબતમાં સંતોષ પ્રગટે નહિ. સંતોષ એટલે સમજ્યા ને ? ધર્મની બાબતમાં કોઈ પ્રેરણા કરે તો કહે કે—બને એટલું બધું કરીએ છીએ. શક્તિ—સામગ્રી ઘણું કરવાની હોય છતાં નહિ જેવો ધર્મ જ કરતો હોય, તેમાં તો એ માને કે—આપણે તો જેટલું બને તેટલું બધું કરીએ છીએ. આ સંતોષ છે. ધર્મમાં નવનવું કરવાના મનેરથ જ નહિ ! આગળ વધવાની ઈચ્છા જ નહિ ! આ સંતોષ છે.

સંસારિક સખનો
અસંતોષ શું કરાવે ?

એ જ માણસ દુનિયામાં ગમે તેટલું મળે તોય ‘આટલામાં શું થાય ?’-એમ માન્યા કરે અને વધુ ને વધુ મેળવવાની યોજના ઘડ્યા કરે, મહેનત કર્યા કરે અને તક શોધ્યા કરે. આ અસંતોષ છે કે ખીચું કાંઈ ? આ અસંતોષ તો એવો છે કે-જ્યારે મોસમનો સમય આવે ત્યારે ચાલુ ધર્મનેય છોડી દેતાં વાર લગાડે નહિ. મોસમ આવ્યે સાધુઓને કહી દે કે-હવે નહિ અવાય ! ધર્મની તક સુંદરમાં સુંદર મળી હોય, સારા સાધુનો યોગ મળી ગયો હોય, તોય તક મળ્યે ધન માટે બધાને મૂકીને દોડે. એમાં જો કોઈ હાથ ઝાલનારો મળી જાય, કમાણી કરાવી આપનારો મળી જાય, તો એની પૂઠે પડી જતાં વાર નહિ ! એ ઘર છોડવાનું કહે તો ઘર છોડવા ને ગામ છોડવાનું કહે તો ગામ છોડવા પણ તૈયાર થાય. એ કહે કે-કલકત્તા જવાનું છે તો એમાંય વાંધો નહિ. પરદેશ લઈ જનાર મળે તો પરદેશ જવાનેય તૈયાર હોય. કહે કે-ધર્મ તો ગમે ત્યારે થશે, પાછલી અવસ્થામાં થશે, ત્વરે ખીજા ભવમાં થશે, પણ આવી સારી તક ફરી ફરીને નહિ મળે, માટે જાઉં છું !

સં પરદેશ જઈ કમાઈ આવે એટલે ધર્મ સારો કરે ને ?

પછી તો એનો પ્રાયઃ પત્તોય લાગે નહિ. એવી જાળમાં અને એવા કામમાં એ પરોવાય કે પ્રાયઃ એ સાધુ પાસે આવી શકે નહિ. કેમ આમ બને છે ? કહો કે-ત્યાં ધન વગેરેની બાબતમાં અસંતોષ ખેડેલો છે. એવો અસંતોષ જેમને ધર્મની બાબતમાં હોય એવા જીવ આજે શોધ્યા પણ ભાગ્યે જ જડે. કારણ કે-જગતના મોટા ભાગના જીવો એવા છે કે-સુખમય સંસાર તરફ એમનું હૈયું અને આંખ મીઠાં છે

હૈયે હુંકે શાની છે ?
ધર્મની કે ધનાદિકની ?

તમે અહીં કાંઈક શાન્ત બેઠા છો, તેની પાછળ પણ મોટે ભાગે કારણ એ છે કે-ઘર અને પેટી વગેરે ઠીક ઠીક ગોઠવાઈ ગયું છે ! નહિતર ? ત્યાંનું ખરાખર હોય તો અહીં શાન્તિ ને ? એટલે, હુંકે કોની છે ? ત્યાં જરાક વાંધો જણાય તો તમે ક્યાં હો ? અહીં કે ત્યાં ? ત્યાં બધું ઠીક-ઠીક હોય તોય તમને અહીં વધારે બેસવાનું મન ખરું ? ત્યાં સમયસર પહોંચવાની વાત ખરી ને ? જે લોકો નોકરી કરે છે તેમની વાત જુદી છે. એ પરાધીન છે. માંડ માંડ નોકરી મળી હોય અને મોડું કરે ને શેઠ કાઠી મૂકે તો બીજે ભિસવાની જગ્યા ન હોય, એવાની વાત જુદી. એ અવસરે એમ પણ કહે કે-આજે નહિ અવાય, હમણાં નહિ અવાય, વહેલા જવું પડશે, તો એની સ્થિતિ એને એમ કરવાની ફરજ પાડે છે એમ માનવું પડે; પણ, અહીં જે ઠીક ઠીક સ્થિતિવાળા છે તે કેમ એવું કહી શકે ? પણ અમે સમજીએ છીએ કે-આ બિચારા અહીં આટલો વખત પણ શાન્તિથી બેઠા છે તે ત્યાં બધું ઠીક ઠીક છે માટે ! એટલે, તમે જે ધર્મ કરો છો તેમાંય હૈયે હુંકે તો સંસારના સુખની છે, એવું જણાઈ આવે છે ! ધર્મની કુંચિવાળા જીવને હૈયે ગમે તેવા અવસરે પણ હુંકે ધર્મની હોય કે, ધનાદિકની હોય ?

પ્રભુપૂજામાં લીન મંત્રીશ્વર
પેથડશાહનો એક પ્રસંગ :

આપણે ત્યાં પેથડશા નામના મંત્રી થઈ ગયા છે. માલવ દેશના એ મોટા મંત્રી હતા. માલવ દેશનો રાજા મંત્રીશ્વર પેથડશાને બહુ માનતો હતો. પણ મંત્રી પેથડશા માનતા હતા કે-આ બધું પુણ્યાધીન છે. એટલે, એમને હૈયે હુંકે ધર્મની હતી, પણ મંત્રીપણા વગેરેની નહિ. આથી જ, મોટા મંત્રીશ્વર હોવા છતાં પણ, પેથડશા ત્રિકાલ શ્રી જિનપૂજા નિયમિત કરતા હતા.

એક વાર એવું બન્યું કે—અવન્તિની સીમમાં પર રાજ્યતું સૈન્ય આવી પહોંચ્યું. પર રાજ્યતું સૈન્ય અચાનક આંગણે આવી પહોંચ્યાતું જાણીને, માલવ દેશના રાજાએ એ સૈન્યને લઈને લડવા આવનાર રાજાની સાથે સંધિની વાતચીત કરવાનો નિર્ણય કર્યો.

રાજાએ તરત જ રાજ્યમાં જ્યોતિષનો જે મોટો જાણકાર હતો, તેને બોલાવ્યો; અને, તેને મુહૂર્ત જોવાતું કહ્યું. જ્યોતિષીએ કહ્યું કે—આજે મધ્યાહ્ન કાળની વેળાથી પૂર્વેની એક ઘડી અને મધ્યાહ્ન કાળની વેળાથી પછીની એક ઘડી, એટલા સમયમાં વિજય નામનો યોગ છે અને તે યોગ સર્વ કાર્યમાં સિદ્ધિ આપનારો છે.

રાજાએ એ વિજય નામના યોગમાં પ્રયાણ કરવાનો નિર્ણય કર્યો, પણ તે પહેલાં મંત્રી જોડે મંત્રણા તો કરી લેવી જોઈએ ને? આથી રાજાએ શ્રી પેથડશા મંત્રીને બોલાવી લાવવાને માટે પોતાનો માણસ મંત્રીશ્વરના ઘરે મોકલ્યો.

અહીં બનેલું એવું કે—મંત્રીશ્વર મધ્યાહ્ન કાળની પૂજામાં બેઠા હતા અને વિવિધ પુષ્પોથી પ્રભુજીની અંગરચના કરતા હતા. મંત્રીશ્વર રોજ પોતાના એક માણસને સ્નાનાદિ કરાવીને અને શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરાવીને પોતાની પાછળ બેસાડતા હતા અને એ માણસ મંત્રીશ્વરને પ્રભુજીની અંગરચનામાં જરૂરી પુષ્પ ક્રમવાર આપ્યે જતો હતો. એટલે, મંત્રીશ્વરને પુષ્પ લેવા માટે પણ ભગવાન ઉપરથી નજર ખસેડવી પડતી નહિ અને એકાગ્રપણે તેઓ અંગરચના કરી શકતા હતા.

રાજાનો માણસ મંત્રીશ્વરના ઘરે આવ્યો. મંત્રીશ્વરની પત્નીને તેણે કહ્યું કે—‘મહારાજા બહુ અગત્યના કામે જલદીથી મંત્રીશ્વરને બોલાવે છે.’

મંત્રીશ્વરની પત્નીએ તેને કહ્યું કે—‘હમણાં તો મંત્રીશ્વર નહિ મળી શકે, કેમ કે—તેમનો આ દેવપૂજાનો સમય છે.’

રાજાનો માણસ પાછો જાય છે, પણ એની મંત્રીશ્વરની પત્નીને ચિન્તા થતી નથી. રાજાના માણસને આમ લગવાનની પૂજાનો સમય કહીને પાછો જવા દેવાય ? હા; ગમે તે થાય તો પણ પૂજામાં તો વિદ્યેષ કરાય જ નહિ, એમ એ બાઈ માનતી હશે ને ?

પેલા માણસે રાજા પાસે પહોંચીને, મંત્રીશ્વરની પત્નીએ આપેલા જવાબ રાજાને કહી સંભળાવ્યો, પણ રાજાને મુહૂર્તની ચિન્તા હતી. મુહૂર્તની વેળા જતી રહે, એ રાજાને ગમતું નહોતું. આથી રાજાએ મંત્રીશ્વરના ઘરે બીજા દૂતને મોકલ્યો. બીજા દૂતે પણ મંત્રીશ્વરના ઘરે આવીને મંત્રીશ્વરની દાસી, કે જે દ્વાર પાસે બિભી હતી, તેને રાજાની આજ્ઞા કહી સંભળાવી.

મંત્રીશ્વરની પત્નીએ સાંભળ્યું. તરત જ તેણીએ રાજાના દૂત પાસે આવીને મીઠાશથી કહ્યું કે—‘ભાઈ ! રાજાને કહેજો કે—હજુ પણ મંત્રીશ્વર દેવપૂજામાં છે અને તેમને હજુ બે ઘડી જેટલો સમય લાગશે.’

આમ બીજો દૂત પણ મંત્રીશ્વરના ઘરેથી પાછો વળ્યો. એ વખતેય મંત્રીશ્વરની પત્નીને એમ્બેય થતું નથી કે—મંત્રીશ્વરને ખબર તો આવું ! પ્રસંગ જેવો તેવો નથી. રાજા તરફથી ઉપરાઉપરી તેડાં આવે છે. રાજાને અતિ અગત્યનું કામ ન હોય તો આવું બને જ નહિ, એ વાત મંત્રીશ્વરની પત્ની સમજે છે. મંત્રીશ્વર જે અન્ય કોઈ કાર્યમાં હોત તો તેણીએ મંત્રીશ્વરને સમાચાર જરૂર પહોંચાડ્યા હોત. પણ હાલ મંત્રીશ્વર ધર્મકાર્યમાં, દેવપૂજાના કાર્યમાં રોકાયેલા હતા; રાજાનો એમનો એ નિયમ હતો; એટલે જે થવું હોય તે થાય, પણ અત્યારે તો મંત્રીશ્વરને કાંઈ જ જણાવાય નહિ, એમ મંત્રીશ્વરની પત્ની માનતી હતી.

રાજા કોપાયમાન થશે તો શું થશે, એની ચિન્તા મંત્રીશ્વરની પત્નીનેય નથી, એ એાછી વાત છે ? રાજા કોપાયમાન થશે તો કરી કરીને શું કરશે ? મંત્રીપણું, લઈ લેશે એ જ ને ? મંત્રીપણું જાય તો તેમાં નુકસાન ન થાય પણ ધર્મ જાય તેમાં નુકસાન થાય આવી

સમજ એના હૈયે હશે કે નહિ ? આ હૂંફની વાત આલે છે. મંત્રી-શ્વરના હૈયે અને મંત્રીશ્વરની પત્નીના હૈયે શાની હૂંફ હતી ? દેવપૂજા વગેરે એકાગ્ર મને શાન્તિથી કરવામાં કોની હૂંફ હતી ? મંત્રીપણા વગેરેની ? દુન્યવી ઋષિ-સિદ્ધિની ? કે ધર્મની ? હૂંફ તો ધર્મની જોઈએ ને ? અને ધર્મની હૂંફ હોય તો જ માણસ જો ધર્મ કરે તે સારી રીતે કરી શકે.

સં એટલે આપ શ્રીમંતને બિચારા કહો છો ?

ઘર, પેઢી, એ વગેરે ઠીક-ઠાક છે એની હૂંફે જીવનારા શ્રીમંતો પણ બિચારા જ ગણાય ને ? બાકી તો, ધર્મ જેને હૈયે વસ્યો હોય, તેને તો થાય કે-એ બધું પુણ્યાધીન છે. એ રહે કે જાય, પણ ધર્મ રહેવો જોઈએ. અવસરે એ એવું વિચારે કે-કદાચ ધર્મ કરતાં બધું ચાલ્યું પણ જાય તોય વાંધો શો ? એવો અશુભોદય આવે તો એમય બને ! અશુભોદય આવે તો ધર્મ છોડવા છતાં પણ ધન વગેરે જાય એવુંય બને ને ? એટલે, એ તો સમજે કે-ધર્મ છે તો બધું છે. ધર્મને જ એ સાચું વિત્ત માને.

ધર્મના પ્રતાપે મંત્રીશ્વરને રાજા પણ સારો મળ્યો છે. બીજો હૂત રાજા પાસે જઈને કહે છે કે-મંત્રીશ્વરનાં પત્નીએ કહ્યું છે કે-મંત્રીશ્વરને દેવપૂજામાં હજી બે ઘડી જેટલો સમય લાગશે. આ સાંભળીને પણ રાજા કોપાયમાન થતો નથી. એક તરફ રાજાને એમ થાય છે કે-મંત્રીશ્વર દેવપૂજામાં કેવા લીન રહેતા હશે ? અને, બીજી તરફ રાજાને મુહૂર્ત સાચવવાની ભારે ઉત્સુકતા છે. આથી રાજા જાતે જ મંત્રણા કરવા મંત્રીશ્વરના ઘરે જવાને તૈયાર થઈ જાય છે. આવે છે એ મંત્રીશ્વરના ઘરે. સાથેના પરિવારને બહાર રાખીને, રાજા એકલા જ ઘરમાં જાય છે. રાજાને ખુદને આવેલા જોઈને પણ મંત્રીશ્વરની પત્નીને જરાય ગભરામણ થતી નથી. ત્યાં તો રાજા પોતે જ બધાને કહી દે છે કે-‘હું આવ્યો છું એની જાણ કોઈએ પણ મંત્રીશ્વરને કરવી નહિ !’

પણ રાજના મનમાં એમ તો થઈ જ ગયું છે કે-મંત્રીશ્વરને પૂજા કરતા જોવા છે ! આથી, તે એક જાણીતા માણસે બતાવેલા માર્ગે, શ્રી પેથડશા મંત્રીશ્વર જ્યાં લગવાનની પૂજામાં લીન બન્યા હતા, ત્યાં જાય છે. મંત્રીશ્વરની પૂજામાં એકાગ્રતા જોઈને રાજય આનન્દ પામે છે. લાગે છે ને કે-રાજય ધર્મવૃત્તિવાળો છે ? ધર્મની વાત આવે એટલે સારો રાજા પણ પ્રસન્ન થાય, એવો આ દેશ હતો.

મંત્રીશ્વરની પાછળ જોડેલો માણસ મંત્રીશ્વરને કમસર પુષ્પ આપતો જાય છે અને મંત્રીશ્વર લગવાનની અંગરચના કરતા જાય છે. રાજને મન થઈ જાય છે કે-હું પણ આ પૂજામાં મંત્રીશ્વરને સહાયક બનું ! આથી રાજા ઈશારો કરીને મંત્રીશ્વરને પુષ્પ આપનારા માણસને ખસેડીને, પોતે એની જગ્યાએ બેસી જાય છે અને એક પછી એક પુષ્પ આપવા માંડે છે. જે માટે રાજા અહીં સુધી આવ્યો હતો, એ વાત તો મંત્રીશ્વરને પૂજામાં લીન જોઈને ભુલાઈ ગઈ ને !

રાજા મંત્રીશ્વરને પુષ્પ આપ્યે જાય છે, પણ કયા ક્રમે કયું પુષ્પ આપવું જોઈએ, એની રાજને ખબર ન હતી. એટલે રાજાથી ભૂલ થઈ જાય છે. જે પુષ્પ આપવું જોઈએ તે પુષ્પ અપાતું નથી એને બદલે અન્ય પુષ્પ અપાઈ જાય છે. એક વાર આવું બન્યું તોય મંત્રીશ્વરે ગણકાયું નહિ. હોય, માણસની ભૂલ થઈ જાય એમ માન્યું. પણ વારંવાર એમ બનવા લાગ્યું, એટલે જાતે જ જોઈતું પુષ્પ લેવાને માટે મંત્રીશ્વરે મોંઢું ફેરવ્યું.

દેવપૂજામાં જોડેલા મંત્રીશ્વર, પોતાનો માણસ વારંવાર ભૂલ કરે છે એમ જાણવા છતાંય કોપ પામ્યા નહિ અને શાન્ત જ રહ્યા, એ ઓછી વાત છે ? મંત્રીશ્વરની જગ્યાએ તમે હો તો એ વખતે તમારું મન પૂજામાં મગ્ન રહે કે ગુસ્સાને આધીન બને ? શ્રી જિન-મન્દિરમાં કેટલીક વાર પૂજા કરનારાઓમાં કેવી જોલાચાલી થાય છે ? કેટલાક શ્રીમંતો પૂજા કરતાં કરતાં પણ ખીજાઓને અને પૂજારી

વગેરેને કેવા ધમકાવે છે ? એમાં, પૂજામાં ચિત્તની એકાગ્રતા આવે જ શી રીતે ?

મંત્રીશ્વર જોઈતું પુષ્પ લેવાને માટે જ્યાં પોતાનું મુખ ફેરવે છે, ત્યાં પુષ્પ આપનાર માણસની જગ્યાએ રાજાને ખેડેલા જુએ છે. મંત્રીશ્વર તરત જ ઊભા થવા જાય છે, પણ રાજા તરત જ તેમને પકડીને એ જ જગ્યાએ બેસાડી દે છે. મંત્રીશ્વરને આવી ઉમદા રીતે પૂજા કરતા જોઈને, રાજાનું હૈયું હ્રષ્ટ અને તુષ્ટ થઈ ગયું છે. એટલે રાજા મંત્રીશ્વરને કહે છે કે—‘તું સાચે જ ધન્ય છે ! ભગવાન ઉપરની તારી આ ભક્તિ જોઈને લાગે છે કે—સાચે જ, તારો જન્મ પ્રશંસાપાત્ર છે અને તારું ધન પણ પ્રશંસાપાત્ર છે.’

મંત્રીશ્વરના ભગવાન ઉપરના ભક્તિભાવને લીધે અતિશય પ્રસન્ન થઈ ગયેલા રાજા, મંત્રીશ્વરને ત્યાં સુધી કહે છે કે—‘તારા સિવાય આવી રીતે ભગવાનની પૂજા કરનારો ખીજો કોણ છે ? માટે, રાજ્યનાં સૌ કાર્ય હોય અને હું કદાચ તને તેડવા પણ મોકલું, તો પણ તારે તારી પૂજાની વેળાએ હરજિજ્જ આવવું નહિ ! હવે તું એકાગ્ર મને ભગવાનની પૂજા કર ! હું ખેડો છું !’ આમ કહીને રાજા ખહાર આવીને યોગ્ય આસને બેઠો અને મંત્રીશ્વર ફરીથી ભગવાનની પૂજામાં એકાગ્ર મનવાળા બની ગયા.

**ખીજાની હૂંફે જીવવાની વૃત્તિ છોડીને
ધર્મની હૂંફે જીવનારા બનો !**

અહીં તમે વિચારો કે—મંત્રીશ્વરને ભગવાનની પૂજામાં કેની હૂંફ હતી ? રાજાની હતી ? મંત્રીપણની કે ધનાઢિકની હતી ? પૂજામાં મનની એકાગ્રતા કેની હૂંફે હતી ? લાગે છે ને કે—ધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધા એ જ મોટી હૂંફ હતી ? હવે તમે એ પણ વિચારો કે—અત્યારે તમે અહીં જે કાંઈ શાન્તિ અનુભવતા બેઠા છો, તે કેની હૂંફે બેઠા છો ? પેઢીની હૂંફ ખરી ને ? ઘરની હૂંફ ખરી ને ? તમારા

કુટુંબની ડૂંક ખરી ને ? પેદી, ઘર, કુટુંબની ડૂંક છે કે નહિ એ વાત જુદી છે, પણ તમે શું માનો છો ? એ બધાની ડૂંક છે માટે આટલું થાય છે એમ માનો છો ને ? કયાંય ધર્મની ડૂંક માનો છો ખરા ?

હમણાં ઘરેથી કાંઈક વિચિત્ર કે નબળા સમાચાર આવે તો તમે વ્યાખ્યાન પૂરું થાય ત્યાં સુધી પણ શાન્તિથી બેસી રહો ખરા ? ચાલવા જ માંડો ને ? પણ સામાયિક લઈને બેઠા હો તો ? સામાયિકમાં એકલા જ બેઠા હો અને પાસે કોઈ ન હોય તો શું કરો એ કહેવાય એવું છે ? પણ અહીં બધાની વચ્ચે બેઠા હો તો સામાયિક મૂકી ઊભા ન થવાય એવું બને ને ? પણ, એમ તમે બેસી રહો તોય તમારા મનમાં શી ગડમથલ ચાલે ? એવા જીવો અહીં વ્યાખ્યાન ચાલતું હોય તોય ત્યાંના જ વિચારમાં ગરકાવ હોય; કેમ કે-ધૂન જ એની હોય છે ને ? એ વખતે વ્યાખ્યાનની વાત પ્રાયઃ સંભળાય તોય વિચારાય નહિ. એમાં જો કાંઈક કહ્યું હોય તો કહે કે-મહારાજ મારું દુઃખ શું જાણે ? ધર્મની ડૂંક જે જીવતો હોય, તેને આવું ન થાય. એ સમજે કે-સંસારની કોઈ પણ સારી ગણાતી ચીજ મળવી, ટકવી, ભોગવાવી, એ વગેરે પુણ્યાધીન છે. એથી ચીજ ગઈ તોય શું થઈ ગયું ? પુણ્ય ખૂટે તો જાય. એના વિના જરા દુઃખ વેઠવું પડશે તો વેડી લઈશું ! બાકી, અશુભોદયે આવનારી આપત્તિ સંસારની ચીજોથી કે સંસારના સંબંધીઓથી થોડી જ અટકવાની હતી ? આપત્તિ ગમે તેટલી આવે પણ ધર્મ હૈયે રહે એટલે બસ છે. આપત્તિ વેળાએ ધર્મ હૈયે નહિ હોય, તો સમાધિમાં કેાણુ રાખશે ?

સુખ-દુઃખમાં
શરણભૂત ધર્મ જ છે :

સુખમાં ને દુઃખમાં શરણભૂત તો એક ધર્મ જ છે. માટે જ એ માને કે-ધર્મ જ સર્વસ્વ છે, ધર્મ જ ભાઈ છે, ધર્મ જ પિતા છે, ધર્મ જ માતા છે. ભાઈની, પિતાની અને માતા વગેરેની ગરજ

સારનાર ધર્મ જ છે. અરે, સંસારના લાઈ, માતા, પિતા વગેરે પણ આપણી જે ખબર લે છે, તે ધર્મનો જ પ્રતાપ છે. ધર્મ ન રહ્યો તો પિતા, માતા, લાઈ કે પત્ની વગેરેમાંથી કોઈ ખબર લેશે નહિ. ધર્મ પુણ્ય રૂપે ઉદયમાં હશે, તો જ સગા સગા થશે ને મિત્ર મિત્ર રહેશે. છોકરો તમને મરતાંય બાપા કહે, ખબર પૂછે, તો એ ધર્મનો પ્રતાપ છે. એ ધર્મને દુનિયાની સામગ્રી માટે કે સગા વગેરે માટે છોડાય ? દુનિયાની કોઈ સામગ્રી કે કોઈ સગા-સંબંધી જે કાળમાં કામ લાગે નહિ, તે કાળમાં પણ ધર્મ હોય તો તે કામ લાગે. એ શાતાય ઉપજવી શકે અને અશાતાના ઉદયમાં એ સમાધિમાં રાખી શકે. માટે હૂંફ તો ધર્મની જ જોઈએ ને ? ધર્મની રુચિ પ્રગટે અને સમજ વધે તો સમજાય કે-આપણો ધર્મ જ આપણને બધા સંગથી છોડાવીને, અસંગપણાનું અનુપમ સુખ પમાડે !

**સંસારના સુખ ઉપરથી જીવની
આંખ ઊઠી હોવાનું ક્યારે કહેવાય ?**

એટલે જ આપણે એ વાત કરી રહ્યા છીએ કે-જ્યાં સુધી સુખમય એવા પણ સંસાર ઉપરથી જીવની આંખ ઊઠે નહિ, ત્યાં સુધી જીવનું ઠેકાણું પડે નહિ. આંખ ઊઠવી એટલે શું ? આ સુખ ગમે તેટલું મળે, ગમે તેટલા પ્રમાણમાં મળે, પણ જીવનું સરવાળે લલું આનાથી થાય શી રીતે ? આ સુખ કાયમનું તો છે નહિ. કાં એ જાય ને કાં મારે એને મૂકીને જવું પડે. અને, આ સુખ મેળવતાં, ભોગવતાં, સાચવવા મથતાં, જે જે હિંસાહિંક પાપો થાય, તેનું ફળ જીવને ભોગવવું જ પડે. પાપનું ફળ દુઃખ, એટલે આ સુખના ભોગવટામાં ભૂલ્યા તો દુઃખી થવાના એ નક્કી વાત. આ જન્મમાં સુખ ને આવતા જન્મમાં દુઃખ, એવુંય બને. આમ જીવ ભટક્યા કરે ને સુખને માટે વલખાં માર્યા કરે, એને બદલે એવું કરવું જોઈએ, કે જેથી ભટકવાનું જ બંધ થઈ જાય. જીવ જો આંવા વિચારમાં આવે, તો સંસારના સુખ ઉપરથી એની આંખ ઊઠી કહેવાય

અને એમ આંખ ઊઠે એટલે શુદ્ધ યથા પ્રવૃત્તિકરણ આવવા માંડે. એ વિના, શુદ્ધ યથા પ્રવૃત્તિકરણ આવે નહિ.

જીવને અનુભવથી, વિચાર કરતે કરતે એમ થવું જોઈ એ કે— આ સુખ પાછળ ગમે તેટલા મંડ્યા રહીએ, તો પણ એથી જીવનું સ્થાયી ભલું તો થાય જ નહિ; એટલું જ નહિ, પણ આ સુખનો રસ જ જીવને નરકમાંય પટકી દે અને નિગોદમાંય પટકી દે. આ સુખના રસ વિના એવું પાપ બંધાય જ નહિ, કે જે પાપ જીવને નરકમાં કે નિગોદમાં ઘસડી જઈ શકે. એટલે, જે કોઈ જીવો નરકમાં કે નિગોદમાં ગયા, જાય છે કે જશે, તેમાં પ્રધાન કારણ આ સુખનો રસ જ છે. અત્યાર સુધીમાં, આ જીવનું જે કાંઈ પણ ભૂંડું થયું, તે પ્રતાપ આ સંસારના સુખના રસનો જ છે. ત્યારે, જીવે સદ્ગતું ને સંપૂર્ણ સુખ મેળવવા શું કરવું જોઈએ ? આવા બધા જે વિચાર આવે, તે વિચાર પણ શુદ્ધ યથા પ્રવૃત્તિકરણના ધરના ગણાય. આ વિચારોમાંથી એને ધર્મને જાણવાની ઈચ્છા થાય અને ત્યાં જીવને અસંખ્ય ગુણ નિર્જરા થાય. આમ, સંસારના સુખ ઉપરથી જીવની આંખ ઊઠે, એટલે જીવ આગળ વધવા માંડે.

**ધર્મને જાણવા સાધુ
પાસે જ જવું પડે ને ?**

ધર્મને જાણવાની ઈચ્છા થાય, એટલે ધર્મને જાણવાને માટે કોની પાસે જવાનું મન થાય ? સાધુ પાસે જ જવાનું મન થાય ને ? એકલા ધર્મને જ જીવનમાં જીવનારા હોય તો તે સાધુઓ જ હોય ને ? ધર્મ જ જાણવો હોય, તો ધર્મજીવીની પાસે જ જવું પડે ને ? એટલે, ધર્મને જાણવાની ઈચ્છાવાળો બનેલો જીવ, જે કોઈ એને એવા લાગે કે—આ તો જીવનમાં ધર્મ જ જીવે છે, તેમને શોધી શોધીને તેમની પાસે જાય અને ત્યાં જઈને ધર્મના વિષયમાં નવું નવું જાણવાનો પુરુષાર્થ કરે. જે જીવની સંસારના

સુખ ઉપરથી આંખ ઊઠી અને જે જીવને આત્માના કલ્યાણ માટે ધર્મને જાણવાનું મન થાય, તે જીવ એટલું તો સમજે ને કે-સાધુ સિવાય દુનિયામાં બીજે કયાંય મારે જે જાણવું છે તે જાણવાનું મળવાનું નથી.

હાઈસ્કૂલો ને કોલેજોમાંથી પણ આ શિક્ષણ તો મળે જ નહિ ને? સંસારના સુખનો રસ જ્યાં મહાલતો હોય, ત્યાંથી સાચો ધર્મ સમજવાને મળે ખરો? સાચો ધર્મ તો પ્રધાનપણે સાધુ જ સમજાવે ને? ધર્મનો જેમને ખરેખરો સ્વાદ આવ્યો હોય, તેઓ જ સાચો ધર્મ યથાર્થપણે સમજાવી શકે ને? ત્યારે, ધર્મનો ખરેખરો સ્વાદ જેવો છટ્ટા ગુણુસ્થાનકવર્તી અને આગળ વધેલા સાધુને આવે, તેવો સ્વાદ બીજા કોઈનેય આવે ખરો? સભામાં ઇન્દ્રાદિ દેવો બેઠા હોય અને ચક્રવર્તી આદિ રાજાઓ બેઠા હોય, તોય સંસારને ખરાબ તરીકે, સંસારના સુખને ખરાબ તરીકે કોણ વર્ણવે? અને પાછું એ વર્ણન સાંભળતાં ઇન્દ્રાદિ દેવોને અને ચક્રવર્તી આદિ રાજાઓને લાગે કે-ખરાબર છે; આવું ક્યારે બને? ઇન્દ્રાદિકને લાગે કે-અત્યારે મારી પાસે ગમે તેટલો વૈભવ આદિ છે, પણ હું ખરેખરો સુખી નથી. આ ઇન્દ્રપણું વગેરે અમુક કાળ માટે છે ને મારે આને છોડી જવાનું છે, એટલે એ દુઃખ તો ખરું જ ને? વળી, દેવલોકમાં ઇન્દ્રાદિકનેય કેટલાનાં મોઢાં રાખવાં પડે છે એ જાણો છો? માત્ર એક વર્ષના પર્યાયવાળા પણ સાચા સાધુ જે સુખનો અનુભવ કરી શકે છે, તે સુખનો અનુભવ ઇન્દ્રાદિ પણ કરી શકતા નથી. શુદ્ધ ધર્મનો સાચો સ્વાદ, એ ચીજ જ જુદી છે.

આપણી વાત એ છે કે જેને ધર્મને જાણવાનું મન થાય, તે સાચા સાધુ પાસે જ જવાને ઇચ્છે ને? સાધુએ સંસારના સુખને ઓળખેલું, ખરેખરું ઓળખેલું, માટે જ એને તજેલું ને? એટલે, સાચા સુખનો ઉપાય તો એ જ બતાવી શકે ને? સંસારને અસાર તરીકે, દુઃખમય તરીકે ઓળખાવીને લગવાને કહેલો ધર્મ એ જ

કહી શકે ને ? ભંગવાનને અને સાધુને માનનારો સાચો શ્રાવકેય સંસારને અસાર કહે; * સંસાર દુઃખમય છે, દુઃખફલક છે અને દુઃખપરંપરક છે—એમ એય કહે; પણ ધર્મને જાણવાની ઇચ્છા થતાં જીવને સાધુ પાસે જ જવાનું મન થાય ને ?

આ રીતે જીવ ધર્મને જાણવાને માટે ગુરુની પાસે આવવાને નીકળે, એમાં પણ અસંખ્ય ગુણ નિર્જરા એ સાધે. ધર્મ સમજવાને માટે આવેલો ધર્મને સમજવાનો વિધિ કયો છે એ જાણવાને માટેય પ્રયત્નશીલ બને ને ? ધર્મનું શ્રવણ કેવા વિનયાદિથી કરવું જોઈએ, એનો વિધિ જાણવાનું મન એને ન થાય એવું બને ? અને, વિધિને જાણીને એ જીવ વિધિ મુજબની ક્રિયામાં સ્થિત પણ થાય ને ? નમસ્કારપૂર્વક, વિનયપૂર્વક ધર્મ પૂછે અને ગુરુ જે કાંઈ કહે; તે ઉપયોગપૂર્વક સાંભળે. એ બધું જીવનું ક્રિયાસ્થિતપણું કહેવાય. આવા ક્રિયાસ્થિત બનેલા જીવને; વળી પાછી અસંખ્ય ગુણ નિર્જરા વધી જાય.

સદ્ગુરુ શું કહે ?

હવે વિચાર કરો કે—આ રીતે ધર્મને જાણવા માટે આવેલા જીવને, જે સદ્ગુરુ હોય, તે શું કહે ? ધર્મ જાણવાને આવેલાનો સંસારના સુખનો રસ નીચોવાઈ જવા પામે, એવું જ સદ્ગુરુ કહે ને ? ધર્મને સાર રૂપે વર્ણવવાને માટે સદ્ગુરુ સૌથી પહેલાં સુખમય પણ સંસારને અસાર તરીકે જ વર્ણવે ને ? એ વખતે, સંસારનો

* દુઃખસ્વરૂપે દુઃખફલે દુઃખાણુવંધિ । પંચસૂત્ર,

* ભત એવ જનઃ પૃચ્છોત્પન્નસંજ્ઞઃ પિપૃચ્છિષુઃ ।

સાધુગાર્થં જિગમિષુ ધર્મં પૃચ્છન્ ક્રિયાસ્થિતઃ ॥ ૨-૮ ॥

પ્રતિપિત્સુઃ સ્વન્ પૂર્વં, પ્રતપન્નશ્ચ દર્શનમ્ ।

શ્રાદ્ધો યતિશ્ચ ત્રિવિધોઽનન્તાંશક્ષપકસ્તથા ॥ ૨-૯ ॥

યથાક્રમમમી પ્રોક્તા, અસંખ્યગુણનિર્જરા ॥ ૨-૧૧ ॥

—અધ્યાત્મસાર

સુખ ઉપરથી જેની આંખ ઊઠી છે, એ જીવ શું કહે ? એ કહે ને કે—એવું કાંઈક મને લાગ્યું છે માટે જ હું ધર્મ જાણવાને માટે આવ્યો છું. મોક્ષ વિના સાચું ને પૂરું શાશ્વત સુખ મળવાનું નથી; એમ પણ સદ્ગુરુ એને કહે ને ? અને, મોક્ષને સાધવાનો જે ઉપાય છે તે ધર્મ છે; એ ધર્મ લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશલો છે; અને ધર્મને પૂરેપૂરો સેવવો હોય તો સંસારનો સંગ તજવો જોઈએ, એમ પણ સદ્ગુરુ એને કહે ને ? એ વખતે અસંજય ગુણુ—અસંજય ગુણુ નિર્જરા સાધી ચૂકેલા જીવને શું થાય ? સદ્ગુરુ જે કહે છે તે ખરાખર જ છે, એમ થાય ને ? એ પોતે ભલે સંસારમાં બેઠો હોય અને સંસારમાં બેસીને સંસારના સુખનો ભોગવટોય કરતો હોય, પણ એને એમ તો થાય ને કે—સંસારના સંગને તજ્યા વિના એકાન્તે ધર્મને સેવી શકાય જ નહિ ? આવી મનોદશા પ્રગટે, એટલે એનામાં અપૂર્વકરણને પ્રગટતાં વાર લાગે ખરી ?

દુઃખનો અનુભવ કર્યો છે અને કરે છે :

આ બધી વાત આપણે શા માટે કરવાની છે ? આત્મામાં એવો પરિણામ પ્રગટ્યો ન હોય તો આ સાંભળતાં સાંભળતાં અને વિચારતાં વિચારતાં પણ આત્મામાં એવો પરિણામ પ્રગટી જાય, એ માટે ને ? અથવા તો, મોક્ષના ઉપાય રૂપ ધર્મને જ જીવનમાં જીવવાનો ઉલ્લાસ પ્રગટે, એ માટે ને ? એટલે, દરેકે એ જોવું જોઈએ કે—આ સાંભળતાં આપણને અંદર કેવી અસર થાય છે ? સંસારમાં દુઃખ કેટલું અને સુખ કેટલું ? સંસારમાં જે થોડું સુખ છે, તે પણ દુઃખમિશ્રિત જ છે. અને, સંસારમાં દુઃખનો તો પાર જ નથી.

તમે આ ભવમાં પણ ઘણા દુઃખનો અનુભવ કર્યો છે, એમ તમને લાગે છે ? માતાના ગર્ભમાં તો દુઃખ ભોગવેલું, પણ જન્મ્યા ત્યારથી તમે દુઃખ અનુભવ્યું નથી અને તમે સુખ જ અનુભવતાં અનુભવતાં આટલા મોટા થયા છો, એમ કહી શકશો ? જન્મ્યા

ત્યારથી તમે એકસરખા સુખી જ રહ્યા છો, એમ કહી શકશો ? મોટે ભાગે તો બાળપણથી જ તમે દુઃખનો અનુભવ કરતા આવ્યા છો, રોગાદિકની વાતને બાબુએ રાખીએ તો પણ અત્યારે પણ તમને દુઃખ ઓછાં નથી, પણ કેટલાંક દુઃખ હોય તોય બોલાય નહિ અને કેટલાંક દુઃખ મોહના નશામાં દુઃખ રૂપે લાગે નહિ. ‘દુઃખ વેડીએ નહિ, તો સુખ શાનું મળે ?’—એમ કહીનેય દુઃખને દેખીતી રીતે ગણકારે નહિ એવા ઘણા, પણ એવાઓનેય દુઃખ મનમાં તો ખટકે ને ? આમ છતાં પણ, સંસાર દુઃખમય છે—એ વાત ગળે ન ઊતરતી હોય, તો તેનું કારણ શું છે ? જે રીતે વિચારવું જોઈએ તે રીતે વિચારાતું નથી, એ જ દેખીતું કારણ ગણાય ને ?

સારો વડીલ ઠપકો ક્યારે આપે ?

તમે કદાચ સુખી માણસના ઘરે જન્મ્યા હશો, તોય નાનપણમાં તમને તમારાં મા-બાપે મારેલા કે નહિ ? જરાક કાંઈક ઢોળ્યું—ફેડ્યું હશે તો માર્યા હશે ને ? એટલે, સંસ્કાર નાનપણથી જ કેવા મળેલા ? સુખી માણસ દુનિયાની ચીજની નુકસાની વેઠાય નહિ માટે મારે, અને ખરાબ માર્ગે જતા અટકાવવાને મારે, એમાંય ભેદ છે ને ? સુખી માણસ સજ્જન હોય, તો દુન્યવી ચીજના નુકસાનને મહત્ત્વ આપે નહિ. સ્નેહ અને સગપણ આગળ એ નુકસાનની બહુ કિંમત આંકે નહિ. કહે કે—આવી ભૂલ તો થઈ જાય; પણ સ્નેહી-સંબંધીથી જો ખરાબ કામ થઈ જાય, તો એને માટે ઠપકો આપ્યા વિના એ રહે નહિ ને ?

પ્રામાણિકપણે ધંધો કરતાં બજારની ઊથલપાથલ વગેરેને કારણે છોકરો લાખ ખોઈને આવે તોય મોંઢું બગાડે નહિ અને પુણ્ય-પાપની વાત કરીને આશ્વાસન આપે; જ્યારે એ જ બાપ છોકરો જો અનીતિથી પાંચ લાખ કમાઈને આવ્યો હોય તોય મોંઢું

બગાડે અને અનીતિથી ધનવાન બનવા કરતાં નીતિથી જે મળે તેમાં 'ભવવું' એ સારું, એમ સમજાવે. અનીતિથી પાંચ લાખ લઈને આવે તોય ઠપકો આપવો અને નીતિથી રળવા જતાં લાખ ખોઈને આવે તોય ઠપકો આપવો નહિ, આ વાત તમને જેસે છે ? આ તો હજી ધર્મ પામ્યા પહેલાંની વાતો છે.

સારું કામ વડીલને પૂછ્યા વિના પણ થાય ?

આર્યદેશના સામાન્ય સંસ્કાર એવા હોય કે-સારાં કુટુંબોમાં સાંસારિક કાર્યો વડીલને પૂછ્યા વિના ન થાય, પણ અવસરે સારું કામ વડીલને પૂછ્યા વિના પણ થાય. એવા બાપ હોય છે કે-કોઈ સારા કામમાં છોકરો પૂછ્યા વિના લાખ આપી આવ્યો હોય તોય એ કહે કે-‘મારો છોકરો છે ને ? આવા કામમાં તો એ આપી આવે જ.’ એમ ધર્મી મા-બાપનાં સંતાન સમજે કે-ધર્મ કરવાનું મન થઈ જાય અને મા-બાપને પૂછવાનો અવસર ન હોય તો વગર પૂછ્યે પણ ધર્મ કરવામાં વાંધો નહિ. એને ખાતરી હોય કે-ધર્મનું કામ હું કરું તો તેમાં મારાં મા-બાપ આડે આવે જ નહિ. અવસર હોય તો એ છોકરા - છોકરી ઉંમરલાયક છતાં વિનયને લોપે નહિ અને મા-બાપની અનુમતિ સારા કામમાંય મેળવી લે, પરંતુ તેવો અવસર ન હોય તો ધર્મ કરવાનું મન થઈ જાય છતાં ધર્મ કરતાં અચકાય એવું બને નહિ. સંતાનને પોતાને જ ધર્માચરણનો તેવો ઉત્સાહ આદિ એકદમ ન આવ્યો હોય અને એથી એ અચકાય તો એ વાત જુદી છે.

શ્રી વજ્રબાહુએ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યાનો પ્રસંગ :

આપણે ત્યાં રામાયણમાં શ્રી વજ્રબાહુનો એક પ્રસંગ આવે છે. રાજકુમાર વજ્રબાહુને, તેમના પિતા વિજય નામના રાજાએ,

ધલિવાહન નામના રાજાની મનોરમા નામની પુત્રી સાથે પરણવાને માટે મોકલ્યા છે. રાજ્યના રિવાજ મુજબ ભારે મહોત્સવપૂર્વક તેમનું લગ્ન થાય છે અને તે પછી મનોરમાની સાથે રાજકુમાર વજ્રબાહુ પોતાના નગર તરફ પાછા ફરે છે. ઉદયસુન્દર નામનો રાજકુમાર, કે જે શ્રી વજ્રબાહુનો સાળો થાય છે, તે પણ ભક્તિવશ સાથે ચાલે છે. સાથે બીજા પણ પચીસ રાજકુમારો છે અને બન્નેય રાજ્યનો મોટો પરિવાર પણ છે.

માર્ગ કાપતાં કાપતાં તેઓ વસંત નામના પર્વત પાસે આવી પહોંચે છે. એ પહાડ ઉપર ગુણસાગર નામના એક મહામુનિ તપ તપી રહ્યા હતા. તપનું ભારે તેજ તે મહાત્માના મુખ ઉપર વિલસી રહ્યું હતું. સૂર્ય સામે ઊંચી આંખ રાખીને, એ મહાત્મા આતાપના લઈ રહ્યા હતા. શ્રી વજ્રબાહુએ રથમાં બેઠે બેઠે પહાડ ઉપર રહેલા એ મહાત્માને જોયા અને એથી, મેઘાડમ્બરને જોઈને મયૂરનું હૈયું જેમ નાચી ઊઠે, તેમ તેમનું હૈયું પણ હર્ષના પ્રકર્ષથી નાચી ઊઠ્યું.

તરત જ તેમણે રથના ઘોડાની લગામ પકડી લીધી અને ઉદયસુન્દરને કહ્યું કે—‘રથ થોભાવો. જુઓ, કોઈક મહાત્મા આ પહાડ ઉપર તપ તપી રહ્યા છે. મારે તેમને વાંદવા છે. મારું મહા-ભાગ્ય કે—અહીં આવા મહામુનિનું મને દર્શન થયું !’

રથમાં શ્રી વજ્રબાહુ અને મનોરમા બેઠાં છે. ઉદયસુન્દર રથ હાંકે છે. ઉદયસુન્દરને શ્રી વજ્રબાહુનું કથન સાંભળીને મશ્કરી કરવાનું મન થાય છે. શ્રી વજ્રબાહુ સમજે છે કે—‘માર્ગે જતાં મહાત્મા નજરે પડે અને એમને વન્દન કર્યા વિના આપણે જઈએ, તો આશાતના લાગે;’ જ્યારે ઉદયસુન્દરને એમ થાય છે કે—‘તાજ પરણીને જતા કુમારને આ વખતે આ કેવું મન થાય છે ?’ એટલે ઉદયસુન્દર મશ્કરીમાં શ્રી વજ્રબાહુને પૂછે છે કે—‘શું કુમાર ! દીક્ષા ગ્રહણ કરવાનું મન થઈ ગયું છે ?’

તરત જ શ્રી વજ્રબાહુ પણ કહે છે કે-‘ દીક્ષા લેવાનું મન તો છે જ.’

ઉદયસુન્દર શ્રી વજ્રબાહુના આ જવાબને પણ મશ્કરીનો જવાબ જ લેખે છે. એટલે, મશ્કરીના ભાવમાં ને મશ્કરીના ભાવમાં એ પણ કહે છે કે-‘ કુમાર ! જો દીક્ષા લેવાનું તમારું મન હોય, તો આજે જ દીક્ષા લઈ લો ! એમાં જરા સરખોય વિલાંબ કરો નહિ ! હું પણ આપને દીક્ષા લેવામાં સહાય કરીશ !’

બાણે એક-ખીબાને હંકાવવાનો પ્રયત્ન આદર્યો હોય તેમ, શ્રી વજ્રબાહુ પણ ઉદયસુન્દરને કહે છે કે-‘ સાગર જેમ મર્યાદાને તજે નહિ, તેમ તમે પણ તમારી આ પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરશો નહિ !’

આ વખતે પણ ઉદયસુન્દર એમ જ કહે છે કે-‘ ચોક્કસ, એમ જ થશે.’ કારણ કે-બધી વાતને ઉદયસુન્દર મશ્કરી ખાતે ખતવે છે.

આ રીતે સાળા-બનેવી વચ્ચે વાત ચાલી રહી છે અને મનોરમા એ વાતને સાંભળી રહી છે. વચ્ચે એ કાંઈ જ બોલતી નથી. આવી વાતમાં વચ્ચે ન બોલાય, એવું એ સમજેલી માટે ને ? આર્થ પત્ની, સારા કામમાં તો પતિને અનુસરવાનું જ હોય, એમ માને ને ? એ સમજે કે-પતિ જો દીક્ષા લઈ લે, તો મારે પણ દીક્ષા લેવી જોઈએ; અને, દીક્ષા લેવા જોગી મારી તાકાત ન હોય, તો મારે સતીની જેમ જીવવું જોઈએ ! ‘ પતિ દીક્ષા લેશે તો મારું શું થશે ? ’-એમ એ વિચારે નહિ ! એ તો એમ જ માને કે-મારું જે થવું હશે તે થશે, પણ મારાથી આવા કામમાં પતિની આડે અવાય નહિ. એટલે તાજી પરણેલી અને હજી શ્વસુરગૃહે પણ નહિ પહોંચેલી મનોરમા, પોતાના પતિ અને પોતાના ભાઈ વચ્ચે ચાલતી વાત સાંભળે છે, પણ વચ્ચે એ અક્ષરેય ઉચ્ચારતી નથી. આજે તો શું બને ? મોટે જાણે ત્યાં ને ત્યાં ભાઈ-બેન વચ્ચે જ ઝઘડો થાય ને ? અને, ધણીને પણ એ સંજ્ઞાવી દે ને કે-હજી

હાથે તો લગ્નતું મીઠળ ખાંધેલું છે અને આ શી વાત કરવા માંડી છે ?

અહીં બન્યું છે એવું કે-આ વાતમાં ને વાતમાં શ્રી વજ્રબાહુએ સાચે જ દીક્ષા લેવાનો મનમાં નિર્ણય કરી લીધા છે. એમને એમ થઈ ગયું છે કે-આ બહુ જ સુંદર યોગ મળી ગયો ! એટલે જ એમણે સાળાના સહાયક બનવાના વચનને ઝડપી લીધું અને ‘સાગર જેમ મર્યાદાને લાંબે નહિ તેમ તમે પણ તમારા વચનને લાંબશો નહિ’-એવી સૂચના આપી દીધી. આવી મનોલાવના સાથે શ્રી વજ્રબાહુ રથમાંથી નીચે ઉતરે છે. જાણે મોહથી મુક્ત બનતા હોય તેમ !

શ્રી વજ્રબાહુ રથમાંથી નીચે ઉતર્યા એટલે મનોરમા પણ રથમાંથી નીચે ઉતરી અને ઉદયસુંદર પણ રથમાંથી નીચે ઉતર્યો. શ્રી વજ્રબાહુ જે શાન્તિથી અને જે મક્કમતાથી પહાડ ચઢી રહ્યા હતા, તે જોતાં ઉદયસુંદરને પહેલા શંકા પડી ગઈ અને પછી ખાતરી થઈ ગઈ કે-‘આ કુમાર દીક્ષા ગ્રહણ કરવા જ જઈ રહ્યા છે !’ એને થયું કે-‘આ તો મારી મશ્કરીનું બહુ ગંભીર પરિણામ આવ્યું.’ આથી પહાડ ઉપર ચઢતે ચઢતે ઉદયસુંદર શ્રી વજ્રબાહુને કહે છે કે-‘સ્વામિન્ !’

હવે કુમારને બદલે સ્વામિન્ કહીને નમ્રતાથી વાત કરે છે. કહે છે કે-સ્વામિન્ ! આજે આપ દીક્ષા ગ્રહણ કરશો નહિ ! આપને મેં જે કાંઈ કહ્યું તે કેવળ મશ્કરીમાં જ કહ્યું હતું. મારા એ મશ્કરીનાં વચનોને ધિક્કાર હો.’

વળી કહે છે કે-‘આપણે બન્નેએ જે વાતચીત કરી, તે કેવળ મશ્કરી રૂપ જ હતી અને મશ્કરીમાં થતી વાતો કાંઈ સત્ય હોતી નથી; એટલે મશ્કરીમાં ઉચારેલાં ને આપેલાં વચનોને ઉદ્દાઘવાં એમાં દોષ જેવું કાંઈ છે જ નહિ !’

આગળ વચન આપતાં ઉદયસુંદર શ્રી વજ્રબાહુને કહે છે કે-‘સઘળાંય કપ્પોમાં હું આપને સહાયક થઈશિ, માટે આપ અમારા

કુળના જે મનોરથો છે, તે મનોરથોના અકાળે ભાંગીને ભુક્ષા કરી નાખશે નહિ !’

આટલું કહેવા છતાં પણ, શ્રી વજ્રબાહુમાં જ્યારે કાંઈ પણ પરિવર્તન થયેલું દેખાતું નથી, ત્યારે ઉદયસુન્દર કહે છે કે-‘હજી તો આપના હાથ ઉપર આ મંગલ કંકણ શોભે છે; તો, આપ વિવાહના ફળસ્વરૂપ ભોગોને તજવાને એકદમ તૈયાર કેમ થઈ ગયા છો ?’

તોય શ્રી વજ્રબાહુને મક્કમ જોઈને, ઉદયસુન્દર છેલ્લે છેલ્લે કહે છે કે-‘આપ જો આ મારી ઊંન મનોરમાને એક તણખલાને તજે તેમ તજી દેશો તો પછી, હે નાથ ! સાંસારિક સુખના આસ્વાદથી વંચિત બની ગયેલી એવી આ મારી ઊંન મનોરમા, જીવશે જ શી રીતે ?’

આમ ઉદયસુન્દરે પોતાને જેટલું કહેવા જોઈું લાગ્યું તે બધું કહી દીધું. એવું કહી દીધું કે-શ્રી વજ્રબાહુએ કરેલા નિર્ણયમાં જરા સરખી પણ કચાસ હોત તો એ ઊંસી પડ્યા વિના રહેત નહિ. પણ, શ્રી વજ્રબાહુનો નિર્ણય પાકો હતો. મશ્કરી નિમિત્ત હતી, પણ નિર્ણય તો દિલથી સમજૂપૂર્વક લેવાયો હતો. એટલે જ, શ્રી વજ્રબાહુએ ઉદયસુન્દરને જવાબ આપતાં સૌથી પહેલી વાત તો એ કહી છે કે-‘આ મનુષ્યજન્મ રૂપી વૃક્ષનું સુન્દર ફળ ભોગ નથી પણ ચારિત્ર છે.’ એટલે કે-આ જન્મને પામીને જે ચારિત્રને પામ્યો, તે જ આ જન્મના સુન્દર ફળને પામ્યો.

પછી કહે છે કે-‘આવી મશ્કરી કરી તેમાં ખેદ કરવા જેવું કાંઈ છે જ નહિ, કારણ કે-મશ્કરી પણ આપણે માટે તો પરમ અર્થની સાધક જ નીવડી છે. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં છીપમાં પડેલું વરસાદના પાણીનું બિન્દુ જેમ મોતી બની જાય છે, તેમ આપણી મશ્કરી પણ મનુષ્યજન્મના સુન્દર ફળની જનક નીવડી છે.’

આટલું કહ્યા પછી, મનોરમાના સંબંધમાં ખુલાસો કરતાં પણ શ્રી વજ્રબાહુએ કહ્યું છે કે—‘તમારી બેન બે કુલીન હશે તો તે પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરશે અને બે તે અકુલીન હોય તો તેનો માર્ગ કલ્યાણકારી થાઓ એમ હું ઈચ્છું છું ! પણ, મારે તો હવે લોગનું કાંઈ જ કામ નથી.’

સમજાય છે આ બંધી વાત ? શ્રી વજ્રબાહુએ મનુષ્યજન્મના સુંદર ક્ષણની વાત કરી અને ચારિત્રને મનુષ્યજન્મના સુંદર ક્ષણ તરીકે ઓળખાવ્યું, ત્યારે વિચાર કરો કે—એ કુટુંબમાં કેવા સંસ્કાર પોષાતા હશે ? કેવા આચાર-વિચારમાં એમનું ઘડતર થયું હશે ? સાધુ થવાય તો સારું—એવો ભાવ પણ એમના મનમાં તો હશે જ ને ? અને, મરતાં પહેલાં સાધુ થવું જ છે—એવું પણ એમના મનમાં રહ્યું જ હશે ને ? એટલે જ, શ્રી વજ્રબાહુએ મશ્કરીને પણ પરમ અર્થની સાધક તરીકે ખતવી ને ?

અને, મનોરમાની બાબતમાં શું કહ્યું ? અને કેવું પૂછી નાખ્યું ? મનોરમાની હાજરીમાં સાળાને આવું પુછાય ? આ રીતે શ્રી વજ્રબાહુએ મનોરમાને પણ માર્ગ ચીંધી દીધો ને ? મનોરમા કુલીન હતી, માટે જ ‘કુલીન હશે તો દીક્ષા લેશે, નહિ તો તેણીનો માર્ગ કલ્યાણકારી હો !’—એવાં વચનો એ શાન્તિથી સાંભળી શકી ને ? તેણીએ તો નિર્ણય એ જ કરી લીધેલો છે, પણ તેણીમાં જરાક બે અકુલીનતા હોત તો એ શો નિર્ણય કરત ?

તમને લોગનો રોગ વળગ્યો હોય તોય તમે પત્ની તરીકે કુલીનને જ પસંદ કરો ને ? કદાચ ખબર ન હોય ને પરભ્યા પછી માલૂમ પડે કે—‘આ તો અકુલીન છે.’ તો તમે અકુલીનને તજવાને તૈયાર થાવ ખરા ? પાપવશ લોગ લોગવવા પડે તોય તેમાં પણ અમુક અમુક નીતિનિયમોના પાલનનો આગ્રહ તો ખરો ને ?

કુલીનતા અને
અકુલીનતા

સં પુરુષ અકુલીન જણાય તો સ્ત્રીએ શું કરવાનું ?

એનાય રસ્તા છે. પરણેલો પુરુષ અકુલીન જ છે એવી ખાતરી જો થઈ જાય, તો એ સાધ્વી થવાનો માર્ગ લે અથવા સતીના માર્ગે જીવે. સ્ત્રીએ ધારે તો અકુલીનને કુલીન બનાવી શકે, પણ એવાય પુરુષ હોય કે ઠેકાણે આવે નહિ; તો સમજી સ્ત્રીએને સાધ્વી બનતાં અગર સતીના માર્ગે જીવતાં આવડે કે નહિ ? સ્ત્રીએ જો સમજી હોય અને જો એ ધારે તો એ ઘણી મક્કમ રહી શકે છે.

દ્રૌપદીને પાંચ હતા ને ? પણ, પાંચના વારા એ સતી કેવી મક્કમતાથી જાળવતી હતી, એ જાણો છો ? અર્જુનનો વારો હોય, તો લીમ કે ચારમાનો બીજો કોઈ એ તરફ ફરકી પણ શકે નહિ ! સંયોગવશ પાંચ મળેલા, પણ સતી તરીકે જ એ જીવી, કેમ કે-એ કુલીન હતી.

કુલીનને માટે
ધર્મપ્રાપ્તિ સુલભ છે :

આજે કુલીનતા અને અકુલીનતા જેવી વાત ક્યાં રહી છે ? નહિ જ હોય એમ નહિ, પણ આજે તો વર્ણસંકરતા જ કુલી-ક્ષત્રી રહી છે. એને લઈને, સારાં સારાં ગણાતાં કુટુંબોમાં પણ આચાર-વિચારનું ઠેકાણું રહ્યું નથી. આજે અનાચાર અને અસહ-વિચારનું સામ્રાજ્ય કેટલું બધું ફેલાયું છે ? પહેલાં તો કહેવાતું કે-જાત વગર જાત પડે નહિ ! કુલીન સ્ત્રી-પુરુષને માટે ધર્મની પ્રાપ્તિને સુલભ માની છે અને એથી ઉત્તમ કુળ-જાતિ વગેરેનું મહત્ત્વ પણ શાસ્ત્રે માન્ય રાખ્યું છે. આમ છતાં, અકુલીન કુળમાં કોઈ જીવ પાપના ઉદ્દયે આવી ગયો હોય, પણ પૂર્વે ધર્મ કરીને આવ્યો હોય અને એના એ પૂર્વજવના સંસ્કાર જાગૃત થાય ને એ ધર્મ પામી

ભય એવું પણ બને. વાત એ છે કે-આપણે કુળ-ભતિ વગેરેની અસરમાં માનતા જ નથી એવું નથી, પણ આ કાળમાં ઉત્તમ ગણાતા ભતિ-કુળની પણ પહેલાં જે ઉત્તમ અસર હતી, તે બહુ ભૂંસાઈ ગઈ છે, કેમ કે-આચાર-વિચારમાં અને સંસ્કારમાં મોટો પલટો આવી ગયો છે.

શ્રી વજ્રબાહુએ, ઉદયસુન્દરે કહેલી વાતોનો કમસર જવાબ આપી દીધા પછીથી છેલ્લે કહ્યું કે-‘તમે અમને દીક્ષા ગ્રહણ કરવામાં અનુમતિ આપો અને તમે પણ અમારી પાછળ ચાલો, એટલે કે-તમે પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરો ! આપણે તો ક્ષત્રિય છીએ અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવું એ જ ક્ષત્રિયોનો કુળધર્મ છે.’

આ રીતે શ્રી વજ્રબાહુએ ઉદયસુન્દરને પ્રતિબોધ પમાડી દીધા. બધાં પહોડ ઉપર જ્યાં શુભ રૂપી રત્નોના સાગર એવા શ્રી શુભસાગર નામના મહાત્મા હતા ત્યાં પહોંચી ગયાં. ત્યાં પહોંચીને વન્દનાદિ વિધિ કરીને શ્રી વજ્રબાહુએ વસ્ત્ર, અલંકાર આદિ ઉતારીને એ મહાત્માની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને તેમની સાથે જ વસ્ત્રાલંકારાદિનો ત્યાગ કરીને ઉદયસુન્દરે અને મનોરમાએ પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. સાથે જે પચીસ રાજકુમારો હતા, તેમણે પણ એ જ વખતે વસ્ત્રાલંકારાદિનો ત્યાગ કરીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

સૌ વૈરાગ્ય વિના જ બધાંએ દીક્ષા લઈ લીધી ?

ના; વૈરાગ્ય વિના બધાંએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે એવું નથી. વૈરાગ્યનો ભાવ તો એ લોકોના મનમાં હતો જ. આ નિમિત્ત મળતાં વૈરાગ્યનો એ ભાવ એકદમ ઉદ્દિપ્ત થયો એટલું જ.

જૈન કુળની દરેક
વાતમાં વૈરાગ્ય હોય :

જૈન કુળમાં જે જન્મ્યો હોય અને જૈન કુળના સંસ્કાર જે પામ્યો હોય, તેનામાં વિરાગ ન હોય એ બને કેમ ? જૈન કુળમાં

તો મા ધાવણમાં પણ વૈરાગ્યનું પાન કરાવે એમ કહેવાય. અરે, જૈન કુળમાં વૈરાગ્યના સંસ્કાર ગર્ભમાં પણ પડે એમ કહી શકાય. કેમ કે—જૈન કુળમાં ચાલતી દરેક વાતમાં મોટે ભાગે વૈરાગ્યની અસર હોય. ખાવાની વાત હોય કે પીવાની વાત હોય; રળ્યાની વાત હોય કે ખોયાની વાત હોય; ભોગોપભોગની વાત હોય કે ત્યાગ-તપની વાત હોય; જન્મની વાત હોય કે મરણની વાત હોય; જૈન કુળમાં ચાલતી પ્રાયઃ દરેક વાતમાં વૈરાગ્યનાં છાંટણાં તો હોય જ.

જૈનો જે બોલે, તેમાં જે સમજદાર હોય તે તો સમજી શકે કે—વૈરાગ્યની અસર છે. આજે આ અનુભવ વિરલ બનતો જાય છે, એ કમનસીબી છે. બાકી તો પુણ્યની, પાપની, સંસારની દુઃખમયતાની, જીવનની ક્ષણભંગુરતાની, ચીજોના નાશવન્તપણાની, આત્માની ગતિની અને મોક્ષ આદિની વાતની અસર મોટે ભાગે જૈનની દરેક વાતમાં હોય. કેમ કે—એના હૈયામાં એ જ હોય. સારું—નરસું જે કાંઈ પણ બને તે વિષે અથવા કાંઈ નવું કરવાનો અવસર આવે તે વખતે જે વાત થાય તેમાં, સાચા જૈનો જે વાત કરનાર હોય તો વૈરાગ્યની છાંટ જ ન હોય એ બને એવી વસ્તુ છે ? સંસારના સુખ મળે ત્યારે, સંસારના સુખમાં અને સંસારના સુખની સામગ્રીમાં બહુ રાચવા-માચવા જેવું નથી—એવી વાત થાય અને એ જાય ત્યારે શોક થયો હોય તો શોક કરતાં પણ એના નશ્વરપણા વગેરેની વાત થાય; તો એ વાત પણ વૈરાગ્યના ધરની જ વાત છે ને ?

તમે સાલજ્યું ને કે—શ્રી વજ્રબાહુએ ઉદયસુન્દરને સમજાવતાં કહ્યું કે—‘ચારિત્ર એ જ આ મનુષ્યજન્મ રૂપી વૃક્ષનું સુન્દર ફલ છે ?’ અને, એ વાતનો ઉદયસુન્દરે પણ વિરોધ કર્યો નહિ ને ? બીજી વાત એ પણ છે કે—વૈરાગ્યના સંસ્કાર જ ન હોત, તો શ્રી વજ્રબાહુએ ત્યારે મુનિને વન્દન કરવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી, ત્યારે મશ્કરીમાં પણ ઉદયસુન્દરે જે એ જ પૂછ્યું કે—‘શું તમે દીક્ષા ગ્રહણ કરશો ?’ તે પૂછ્યું ન હોત. એ કાંઈ આજના કેટલાકોની જેમ દીક્ષાના માર્ગની મશ્કરી કરનારા નહોતા; અને, જે દીક્ષાના માર્ગની મશ્કરી કરનારા

હોત, તો તે અહીં બધાએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી તેની જગ્યાએ કોઈ નવું જ અને બહુ વિચિત્ર ગણાય તેવું તોફાન પેદા થયું હોત !

પ્રથમ ગુણુસ્થાનકે

પણુ વૈરાગ્ય હોય :

સં જો મનમાં વૈરાગ્ય હતો તો પરણવા શું કરવાને ગયા ?

વૈરાગ્ય એ મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમાદિ-જનિત કાર્ય છે અને વિરતિ એ ચારિત્રભોહનીયના ક્ષયોપશમાદિ-જનિત કાર્ય છે. વિરાગ મિથ્યાત્વની મન્દતાના યોગે જન્મે, એટલે પહેલા ગુણુકાણે રહેલા પણ મન્દ મિથ્યાદષ્ટિઓમાંય વિરાગ હોઈ શકે. સમ્યગ્દષ્ટિમાં વિરાગ અવશ્ય હોય, પણ સમ્યગ્દર્શનને નહિ પામેલામાં વિરાગ ન જ હોય એમ કહી શકાય નહિ. મોક્ષનો આશય પણ, સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થયા પહેલાં મિથ્યાત્વની મન્દતાથી આવી શકે છે. અનિથદેશથી આગળ વધેલા અને હજુ અનિથ જેમની લેદાઈ નથી એવા આત્માઓમાં વિરાગનો ભાવ અને મોક્ષનો આશય પ્રગટી શકે, બ્યારે વિરતિનો પરિણામ પાંચમા ગુણુસ્થાનક પહેલાં પ્રગટી શકે નહિ. વિરતિનો પરિણામ ચોથા ગુણુસ્થાનકે પણ હોઈ શકે નહિ, કેમ કે-એ ચારિત્ર-ભોહનીયના ક્ષયોપશમાદિનો વિષય છે. એટલે દેશવિરતિનો પરિણામ જેનામાં પ્રગટ્યો હોય તે પણ પરણવા જાય એ બનવાજોગ છે, તો પછી ચોથા ગુણુકાણે રહેલો વિરાગી આત્મા અને પહેલા ગુણુકાણે રહેલો મન્દ મિથ્યાત્વવાળો વિરાગી આત્મા પરણવા જાય, તો એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે ?

શ્રી વજ્રબાહુ બ્યારે પરણવા ગયા ત્યારેય તેમનામાં વિરાગનો ભાવ નહોતો જ એમ નહિ, એ તો હતો જ, પણ એમ કહી શકાય કે-એ વખતે સર્વવિરતિના પરિણામને એ પામ્યા નહોતા અને સર્વ-વિરતિનો પરિણામ પમાડે એટલો બેરહાર એમનો વૈરાગ્ય નહોતો; છતાં, એમનું ચારિત્રભોહનીય એવું ઢીલું પડી ગયેલું ખરું જ કે-જેથી ટકોરા માત્રથી ચારિત્રનો પરિણામ પ્રગટી જાય. મુનિનું દર્શન થયું

ને મરકરીની ટકોર લાગી કે—એ કર્મ ખસી ગયું અને ચારિત્રનો પરિણામ પ્રગટી ગયો.

સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને ચારિત્ર માટે પુરુષાર્થ સદા ચાલુ હોય :

સં ભવિતવ્યતાવશ એવું બન્યું, એમ કહેવાય ?

માત્ર ભવિતવ્યતાવશ સર્વવિરતિનો પરિણામ પ્રગટ્યો એમ પણ ન કહી શકાય. અંદર પુરુષાર્થ ચાલુ જ હતો. સુન્દર વિરાગના સ્વામી આત્માઓને લગ્ન કરતાંય એમ થાય કે—‘શું થાય ? નબળો છું; પરાધીન છું. હજી સર્વવિરતિનો ઉસાહ પ્રગટતો નથી; ભોગ ખરેખર સારા નથી, છતાં મન એ તરફ ખેંચાય છે !’ સમ્યગ્દષ્ટિ કદી પણ ‘પરણવા જવું એ સારું છે, પરણવું જ જોઈએ,’ એવું માનીને પરણવા બંધ નહિ. અવિરતિની દરેક ક્રિયાની એના દિલમાં ખટક હોય જ. સંસારના કોઈ પણ કામમાં એને ઉપાદેયભાવનો રસ આવે નહિ અને હેયભાવની અસર બની રહે. આ પણ પુરુષાર્થ છે.

હેયોપાદેયનો વિચાર અને હેયનો ત્યાગ કરવાનો તથા ઉપાદેયનો સ્વીકાર કરવાનો વિચાર થયા કરે એય પુરુષાર્થ છે; અને, સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને એ પુરુષાર્થ માટે ભાગે ચાલુ હોય. વાત એ છે કે—વૈરાગ્ય હોવા માત્રથી વિરતિનો સ્વીકાર કરી શકાય એવું નથી. વૈરાગ્ય હોય અને વિરતિનો પરિણામ પ્રગટે, તો જ સાચા ભાવે ચારિત્રનો સ્વીકાર કરી શકાય.

ઉકયસુન્દર, મનોરમા વગેરેને પણ આ નિમિત્તે વિરતિનો પરિણામ પ્રગટેલો. એટલે, એમાંના કોઈએ વિરતિના પરિણામ વિના દીક્ષા લીધી એમ કહેવાય નહિ. છતાં અહીં વૈરાગ્ય વિના દીક્ષા લીધી હશે, એવો પ્રશ્ન શાથી આવ્યો ? વૈરાગ્ય વિના અને ચારિત્રના પરિણામ વિના પણ દીક્ષા લેનારા હોઈ શકે છે, માટે ને ? પણ, આવા આત્માઓને માટે એવી કોઈ કલ્પના કરવી એ યોગ્ય નથી.

આ કુળમાં વૈરાગ્યના સંસ્કાર કેટલા બધા સુદૃઢ અને વિકસિત હતા, એની તમને કલ્પના આવે એવો ખીજો પણ બનાવ એ પછી

તરતમાં જ બન્યો છે. શ્રી વજ્રબાહુ વગેરેએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી લીધી. એટલે શ્રી વજ્રબાહુની સાથે અયોધ્યાથી આવેલો જે સેવકપરિવાર હતો, તે ત્યાંથી નીકળીને અયોધ્યા પહોંચી ગયો. તેણે જઈને શ્રી વજ્રબાહુના પિતા વિજયરાજને દીક્ષાના સમાચાર આપ્યા. એ સાંભળીને શ્રી વજ્રબાહુના પિતા વિજયરાજએ રોમાંચ અનુભવ્યો. એમનો વૈરાગ્યભાવ તીવ્ર બની ગયો. એમને થયું કે—‘મારો દીકરો મારા કરતાં સવાયો નીકળ્યો. એ બાળક સારો ને હું બુદ્ધો ખોટો. ખરો બાળ એ નહિ પણ હું, કે જે અત્યાર સુધી સંસારમાં ફસી રહ્યો છું!’ આવો વિચાર કરીને, તરત જ વિજયરાજએ પણ પોતાના વજ્રબાહુથી નાના પુત્રને રાજગાદીએ સ્થાપિત કરી દીધો અને પોતે નિર્વાણમોહ નામના મહાત્માની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી લીધી.

કેવું આ કુટુંબ ? એ કુટુંબના સંસ્કાર કેવા ? ‘વજ્રબાહુએ મને પૂછ્યા વિના દીક્ષા કેમ લીધી ?’—એવો વિચાર સરખો! પણ આવ્યો નહિ અને એવો વિચાર આવ્યો કે—‘બાળક છતાં એ સારો !’ ત્યારે, દીકરાએ સારું કામ પૂછ્યા વગર પણ કયું હોય, તોય સારાં મા—બાપ એ સાંભળીને રાજ થાય ને ? આનન્દ અનુભવે ને કે—‘દીકરો સારો પાક્યો !’

આજે બાપ શાની તકેદારી રાખે છે ?

આજે ઉચ્ચ ગણતામાં કુળોમાં પણ કેવી સ્થિતિ પેદા થતી જાય છે ? છોકરો ધર્મ કરે અગર ધર્મ કરવાને તૈયાર થાય તો બાપ આડે આવે એ બને, પણ છોકરો ધન અને ભોગ માટે ગમે તેમ કરે તોય એનો એ બાપ એને મહા અન્યાય—અનીતિ કરતાંય રોકે નહિ અને, હવે તો એમ કહું ને કે—રોકી શકે નહિ એવું વાતાવરણ પેદા કયું છે ? પહેલાં સારાં કુટુંબોમાં એ સ્થિતિ હતી કે—‘ધર્મ કરવાનું મન થયું, એ કાંઈ રમત વાત છે ?’—એમ સમજે; અને એથી છોકરાને ધર્મ કરવાનું મન થયું છે એમ જો એ જાણે તો એમને

પુશી થાય; જ્યારે એ જ મા-બાપ વગેરે છોકરો ધન-લોગની બાબતમાં અ-ચાચ-અનીતિના માર્ગે ચઢી જાય નહિ, તેની તકેદારી રાખે.

આજેય કેટલાક બાપ છોકરાની ચોકી તો રાખે છે, પણ તે એટલા માટે રાખે છે કે-પોતાનું રળેલું ધન છોકરો વેડફી મારે નહિ ! છોકરો પોતાનું રળેલું ધન સારા માર્ગે ખર્ચે એમાંય વાંધો ! કેટલીક વાર ટીપ ચાલુ હોય ત્યારે અમે જોઈએ કે-ધનવાન બાપ નાની નાની રકમમાં કચ કચ કરે તે છોકરાને ગમતું ન હોય, પણ એનાથી બોલાય નહિ અને કહાય જો એ બોલે તો બાપનું મોંઢું જોવા જેવું થઈ જાય. કેટલાક સારા છોકરાઓને સારા માર્ગે છાનું ખર્ચવું પડે છે અને કંબુસ બાપના કેટલાક ઉડાઉ દીકરાઓ ધન એવા ખરાબ માર્ગે ખર્ચે છે કે-બાપથી ખમાય નહિ છતાં એને ખમી ખાધા વિના ચાલે નહિ. ધન ઉપરનો ભારે વિશ્વાસ એથી એને ધનની ડૂંક લાગે, પણ ધર્મની ડૂંક એને અનુભવાય નહિ. તમે જો ધર્મની ડૂંક અનુભવતા બનો, તો તમારામાં ઉદારતા આવે. સારાં કામ કરવાની ભાવના વધે. ધર્મની વાતમાં તમે હમણાં જે એમ કહો છો કે-‘ સમય મળતો નથી. ’ તેને બદલે તમે જો ધર્મની ડૂંક અનુભવતા બનો, તો તમારો સમય અહીં વધે અને ત્યાં ઘટે.

મંદિર-ઉપાશ્રયે-તીર્થે
શી ભાવનાએ જાય ?

શ્રાવક સવારે જીડીને શું શું કરે ? * દેવને યાદ કરે. દેવાદિને

* ब्राह्मो मुहूर्तं मुत्तिष्ठेत् परमेष्ठिं स्तुतिं पठन् ।
किंघर्मा किंकुलश्चास्मि किं व्रतोऽस्मीति च स्मरन् ॥૧-૧૨૧॥

નમસ્કાર કરે. પછી ધર્મ, કુળ અને સ્વીકારેલાં વ્રતાદિને યાદ કરે. ભાવના ભાવે. પ્રતિક્રમણાદિ કરતો હોય તો તે કરે. પછી પોતાના ગૃહમંદિરમાં પૂજા કરે. શક્તિશાળી શ્રાવક ગૃહમંદિર તો રાખે જ ને ? તે પછી શ્રાવક સંઘના મન્દિરે જાય અને મન્દિરેથી પહેલાં ગુરુ પાસે જાય ને ? ઘરે તો પછી જાય ને ? ગુરુ એને શું કહે ? * દેવ પાસે અને ગુરુ પાસે, એ શા માટે જાય ? સંસારના રાગથી ને સંસારના સંગથી છૂટવા માટે ને ? શ્રાવકનું મન શું હોય ? આ દેવ અને આ ગુરુની ઉપાસના વગેરે કરતાં કરતાં સંસારના રાગથી ને સંસારના સંગથી ક્યારે છૂટું-એવું એનું મન હોય ને ? શ્રાવક તીર્થયાત્રાએ જાય તે શી ઈચ્છાથી જાય ? ત્યાં જવાથી સંસારના રાગથી ને સંસારના સંગથી છૂટાય છે અટ, એવો એને વિચાર હોય ને ? એક ઠેકાણે અસર ન થઈ, બીજે ઠેકાણે અસર ન થઈ, તે એને થાય કે-લાવ શ્રી સિદ્ધગિરિણ જાઉં ! ત્યાંની અસર જોરદાર મનાય છે ! આવા વિચાર સાથે જે દેવ પાસે જાય, ગુરુ પાસે જાય, તીર્થયાત્રાએ જાય, તેનો સંસારનો રાગ નબળો પડે નહિ, એ બને ખરું ?

શુચિઃ પુષ્પાદિભિસ્તોત્રંદેવમમ્બચ્યં વેશ્મનિ ।

પ્રત્યાશ્વાનં યથાશક્તિઃ કૃત્વા દેવગૃહં વ્રજેત્ ॥૪-૧૨ઃ॥

પ્રાવશ્યવિધિના તત્ર ત્રિઃ પ્રદક્ષિણયેઽજિજનમ્ ।

પુષ્પાદિ ભિસ્તમમ્બચ્યં સ્તવનૈસ્ત્તમૈઃ સ્તુયાત્ ॥૪-૧૨૩॥

તતોગુહ્યામમ્બચ્યં પ્રતિગત્તિનુરઃસરમ્ ।

વિદધીત વિશુદ્ધાત્મા પ્રત્યાશ્વાનપ્રકાશનમ્ ॥૪-૧૨૪॥

ધર્મ જાણવાને માટે આવેલાને સાધુ
મહારાજ કયા ક્રમે ધર્મ બતાવે ?

આપણી વાત એ હતી કે—ધર્મને જાણવાને માટે જીવ સાધુ પાસે જાય અને સાધુ કહે કે—સંસાર અસાર છે, તો એમાં હા જ પાડે ને ? સંસારના સુખ ઉપરથી આંખ બિટી હોય અને એથી જેને ધર્મ જાણવાનું મન થયું હોય; એવો જીવ, સાધુ જ્યારે સંસારને અસાર કહે, ત્યારે તે હા જ પાડે ને ? સાધુ ધર્મ પણ શ્રી જિનેશ્વર દેવે કહેલો જ બતાવે ને ? એટલે, પહેલાં શ્રી અરિહંત ઉપર શ્રદ્ધાભાવ જન્મે એવું એ કહે ને ? અને, એ કહીને સાધુ શ્રી જિનેશ્વર દેવે કહેલો જે ધર્મ બતાવે, તેમાં પણ પહેલું શું બતાવે ?* સર્વવિરતિ જ બતાવે ને ? અધર્મથી સર્વથા ઘટવું હોય અને એકલો જ ધર્મ આચરવો હોય તો સર્વવિરતિપણું જોઈએ જ, એટલે સર્વવિરતિ ધર્મ પહેલો બતાવે. ધર્મને જાણવાને આવેલા જીવને આ ધર્મ બહુ ગમી જાય, પણ બધા જીવ સર્વવિરતિ સ્વીકારવાના સામર્થ્યવાળા ન હોય. સામર્થ્યવાળા જે હોય, તે તો સર્વવિરતિ ધર્મ સ્વીકારવાને તત્પર બની જાય, પણ સર્વવિરતિ ધર્મ સ્વીકારવાનું સામર્થ્ય જે જીવોમાં ન હોય, તે કહે કે—X ‘લગવન્ ! ખરેખર, ધર્મ તો આ જ છે.

* ઉત્તમધર્મપ્રતિપત્યસહિષ્ણોસ્તત્કથનપૂર્વમુપસ્થિતસ્ય ત્રિધિનાડ્ઞુત્રતાદિદાનમિતિ

॥૮॥ (૧૪૨)

* સહિષ્ણોઃ પ્રયોગેડન્તરાય इति ॥૯॥ (૧૪૨)

* અનુમતિશ્ચેતરત્રેતિ ॥૧૦॥ (૧૪૩)

* અકથન ઉભયાફલ આજ્ઞામજ્ઞ इति ॥૧૧॥ (૧૪૪)

* ભગવદ્વચનપ્રમાણ્યાદુપસ્થિતદાને દોષાભાવ इति ॥૧૨॥ (૧૪૫) ધર્મબિંદુ.

* જાનામિ યતિધર્મં ચેદ્ગૃહ્ણામિ સ્વામિનોડન્તિકે ।

યોગ્યતા પરમિયતિ મન્દભાગ્યસ્ય નાસ્તિ મે ॥૨૮૧॥

યાચે શ્રાવકધર્મં તુ સ્વામિન્ ! દેહિ પ્રસીદ મે ।

આદત્તેડન્બ્રાવપ્યુદંકો ભરણં નિજમેવ હિ ॥૨૯૦॥

—ત્રિષષ્ટિ૦ ચરિત્ર પર્વ-૧૦, સર્ગ-૮

આવો જ ધર્મ સંસારથી ઝટ મુક્ત બનાવી દે. પણ આ ધર્મને આચરી શકું એવું સામર્થ્ય મારામાં નથી પ્રગટ્યું. તો, એવો ધર્મ બતાવવાની કૃપા કરો કે—જે ધર્મને આચરતે આચરતે મારામાં સર્વ-વિરતિ ધર્મને આચરવાનું સામર્થ્ય પ્રગટે.’ આવા જીવની પાસે સાધુ દેશવિરતિ ધર્મ વર્ણવે. એ સાંભળીને જીવ જો દેશવિરતિ ધર્મ સ્વીકારવાને ઉત્સાહિત બને, તો એ દેશવિરતિ ધર્મને સ્વીકારે; પણ જો જીવ દેશવિરતિ ધર્મનો સ્વીકાર કરવાના સામર્થ્યવાળો પણ ન હોય, તે જીવને સાધુ શું બતાવે? એ જીવને સાધુ સમ્યક્ત્વના આચારો આદિ બતાવે. એવા જીવો પણ હોય કે જે જીવોમાં એટલી યોગ્યતા પણ વિકસિત ન થઈ હોય, તેમને સાધુ માર્ગાનુસારિતાના આચાર બતાવે. માર્ગાનુસારિતાના આચાર પણ એવા છે, કે જે આચારોને પાળતાં પાળતાં જીવ, ધર્મની પ્રાપ્તિને યોગ્ય બને.

સંસારના સુખના રાગ ઉપર
અને એ રાગે જન્માવેલા
દ્રેષ ઉપર દ્રેષ પ્રગટવો જોઈ એ :

જીવ ધર્મની પ્રાપ્તિને યોગ્ય બને ત્યાં સુધી શુદ્ધ યથાપ્રવૃત્તિ-કરણુ ગણાય. ધર્મ પામવાની ઈચ્છા થઈ ત્યાં સુધીમાં તો એણે ઘણી ઘણી નિર્જરા સાધી હોય, પણ ધર્મ પામવાને માટે સૌથી પહેલાં અન્થિલેદ કરવો પડે. ગાઠ રાગ-દ્રેષની ગાંઠને લેદવી પડે. * અપૂર્વકરણુ વિના એ લેદાય નહિ. એ અપૂર્વકરણુને પેદા કરવાને માટે, જીવે સંસારના સુખના રાગ ઉપર અને એ રાગે જન્માવેલા દ્રેષ ઉપર ખૂબ ખૂબ દ્રેષ કેળવવો પડે. સંસારના સુખના રાગ ઉપર અને એ રાગે જન્માવેલા દ્રેષ ઉપર કેવો દ્રેષ કેળવવો પડે ?

* તં ચ દત્તે સમણે અન્થિ એગે જીવે, જે તં મિન્દહ.

અન્થિ એગે જીવે જે નો મિન્દહ ।

તત્થ ણં જે સે મિન્દહ અપુત્તવકરણેણં મિન્દહ ।

—સમરાઈચ્ય કહા પા. પદ.

અત્યાર સુધી આ જીવ સંસારના સુખના રાગ ઉપર અને સંસારના દુઃખના દ્વેષ ઉપર મુસ્તાક રહ્યો છે. એ રાગમાં અને એ દ્વેષમાં જ મારું કલ્યાણ, એમ આ જીવે માનેતું છે. પણ હવે એને સમજાય છે કે—એ રાગ અને એ દ્વેષ એ જ મારા ખરેખરા શત્રુ છે. એ રાગે ને એ દ્વેષે મને મારા સ્વરૂપનું ભાન પણ થવા દીધું નથી. અનાદિકાળથી અત્યાર સુધીના અનન્તાનન્ત પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત-કાળ સુધી મને એ રાગે અને એ દ્વેષે જ સંસારમાં ભટકાવ્યો. એ રાગથી અને એ દ્વેષથી હું છૂટું તો જ મારી મુક્તિ થાય. માટે હવે કોઈ પણ રીતે એ રાગ પણ નહિ જોઈએ અને એ દ્વેષ પણ નહિ જોઈએ. આ ભયંકર સંસારથી છૂટવાનો ઉપાય એ જ છે કે—એ રાગથી ને એ દ્વેષથી હું સર્વથા મુક્ત બનું.’ આવો નિર્ણય જીવનો થાય, એ શું છે? સંસારના સુખના રાગ ઉપરનો અને એ રાગે જન્માવેલા દુઃખના દ્વેષ ઉપરનો દ્વેષ છે. એ રાગ અને એ દ્વેષ ઉપરના આવા પ્રકારના દ્વેષના ચિન્તનાદિમાંથી આત્મામાં એ રાગ-દ્વેષને તોડી નાખવાનો જે અપૂર્વ પરિણામ પ્રગટે, તે અપૂર્વ-કરણ કહેવાય છે; અને, એ અપૂર્વકરણથી ગાઠ રાગ-દ્વેષની ગાંઠ ભેદાઈ ગયા વિના રહેતી નથી. તમને લાગે છે કે—સંસારના સુખ ઉપરનાં રાગે અને એ રાગે જન્માવેલા દુઃખના દ્વેષે આત્માનું ઘણું ઘણું બગાડયું છે? એ રાગ-દ્વેષ ભૂંડા લાગે એટલે અપૂર્વકરણ સહેલાઈથી પ્રગટી શકે.

અપૂર્વકરણ

૩૫ સુદ્ધગર :

આ અપૂર્વકરણને મહાત્માઓએ સુદ્ધગર જેવો પણ કહ્યો છે. લગવાન શ્રી ઋષભદેવજીનું પેલું સ્તવન યાદ છે? “સમકિત દ્વાર ગભારે પેસતાં જી....” એ સ્તવનમાં પણ કેટકેટલી વાતો કહી છે? “પાપ પડલ થયાં દૂર રે.” વગેરે કહ્યું છે ને? સમ્યક્ત્વના દ્વારમાં પેસવા માટે પાપનાં પડલ દૂર થવાં જોઈએ અને પાપનાં પડલ દૂર થાય ત્યારે

જા જીવ અપૂર્વકરણ રૂપી મુદ્દગરને હાથમાં લઈ શકે ને ? એ પછી જ અંથિ લેદાય. અનંતાનુબંધી કષાયની ભુંગળ અને મિથ્યાત્વની સાંકળ એ પછી જ ભાંગે. ત્યારે, ભગવાનનું દર્શન, પૂજન વગેરે એ માટે કરવાનું છે. એ સમ્યક્ત્વની કરણી છે. એ કરણી સમ્યક્ત્વ પમાડે એવી છે અને એ કરણીમાં એવો ગુણ પણ છે કે-એ સમ્યક્ત્વને શુદ્ધ પણ બનાવે. જીવમાં એ ભાવ હોવો જોઈએ અથવા તે એમાં એ ભાવથી વિપરીત ભાવનું આલમ્બન નહિ જોઈએ. એક સ્તવન પણ ગુરુની પાસેથી વિધિપૂર્વક લીધું હોય અને ગુરુ પાસે એનો અર્થ સમજીને ગોખ્યું હોય, તે એ બોલતાં પણ જીવ ઘણી નિર્જરા સાધી શકે.

* અનિવૃત્તિકરણથી સધાતું કાર્ય :

હવે શુદ્ધ યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા અસંખ્ય ગુણ-અસંખ્ય ગુણ નિર્જરા કરતાં કરતાં જીવ રાગ-દ્વેષની અંથિને લેદનાર એવા અપૂર્વકરણની નિકટતાને પામ્યો અને એ અપૂર્વકરણ દ્વારા જીવે એ અંથિને લેદી નાખી. એ અંથિ લેદતાંની સાથે જ જીવમાં એવો પરિણામ પ્રગટે, કે જે પરિણામ જીવને સમ્યક્ત્વ પમાડ્યા વિના રહે નહિ. એવા પરિણામનો કાળ પણ જ્ઞાનીઓએ અન્તમુહૂર્તનો કહ્યો છે. અન્તમુહૂર્ત કાળનો એ પરિણામ એવો હોય છે કે-એ કાળમાં જીવને મિથ્યાત્વનો ઉદય ચાલુ હોય છે, તે છતાં પણ એ પરિણામ જીવને સમ્યક્ત્વ પમાડ્યા વિના જતો નથી. એ

* एतदनन्तरं कश्चिदेव महात्मासन्नपरमनिवृत्तिसुखः
समुल्लसितप्रबुरदुर्निवारवीर्यप्रसरो निश्चितकुठारधारयेव
परमविशुद्धया यथोक्तस्वरूपस्य ग्रन्थेभेदं विधाय
मिथ्यात्वस्थितेरन्तर्मुहूर्तमुदयक्षणदुपर्यतिक्रम्यापूर्व-
करणानिशुसिकरणलक्षणविशुद्धिर्नमितसामर्थ्यादन्तर्मुहूर्तकालप्रमाणं
तत्रदेशवेद्यदक्षिकाभावरूपमन्तरेकरणं करोति ।

—કર્મઅંથ-૨ શ્લોક-૨ ટીકા.

પરિણામથી જીવ શું કરે છે? અપૂર્વકરણથી જીવ જેમ ગાઠ રાગ-દ્વેષની ત્રંચિને લેદે છે, તેમ અનિવૃત્તિકરણથી એ જીવ મિથ્યાત્વનાં જે જે દળિયાં ઉદયમાં આવતાં જાય છે, તે તે સર્વ દળિયાંને ખપાવતો જ જાય છે; એટલું જ નહિ, પણ આ અન્તર્મુદૂર્તની પછીના અન્તર્મુદૂર્તમાં મિથ્યાત્વનાં જે દળિયાં ઉદયમાં આવવાનાં હોય, તે દળિયાંમાંથી બની શકે તેટલાં દળિયાંને પણ જીવ આ અન્તર્મુદૂર્તમાં જ ઉદયમાં લાવી દઈને ખપાવી નાખે છે; અને, મિથ્યાત્વનાં જે દળિયાંને જીવ આ રીતે એક અન્તર્મુદૂર્ત વહેલાં ઉદયમાં લાવી શકતો નથી, તે દળિયાંની સ્થિતિને એ વધારી દે છે, કે જેથી આ અનિવૃત્તિકરણના અન્તર્મુદૂર્ત પછીનું જે અન્તર્મુદૂર્ત હોય છે, તે અન્તર્મુદૂર્તમાં મિથ્યાત્વના એક પણ દળિયાનો ઉદય અસંભવિત બની જાય. એ જે અનિવૃત્તિકરણ પછીનું અન્તર્મુદૂર્ત હોય છે, તે અન્તર્મુદૂર્તમાં જીવનો જે પરિણામ હોય છે, તે પરિણામને અન્તરકરણ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ અન્તરકરણ એ જ ઉપશમ સમકિત કહેવાય છે. અહીં મિથ્યાત્વનાં દળિયાંનો ઉદય હોતો નથી.

અન્તકરણથી
સંધાતું કાર્ય :

આ અન્તકરણનું અન્તર્મુદૂર્ત, એટલે એવું અન્તર્મુદૂર્ત, કે જે અન્તર્મુદૂર્તમાં જીવને મિથ્યાત્વમોહનીયનાં દળિયાંનો ન તો પ્રદેશથી ઉદય હોય, ન તો વિપાકથી ઉદય હોય. માત્ર સત્તામાં જ મિથ્યાત્વ-મોહનીયનાં દળિયાં હોય. સત્તામાં રહેલાં મિથ્યાત્વ-મોહનીયના દળિયાંની સંક્રાંતિનું કામ, જીવ, એ અન્તરકરણના અન્તર્મુદૂર્તમાં કરે છે.

* અન્તરકરણ દ્વારા જીવ મિથ્યાત્વમોહનીયનાં દળિયાંની સંક્રાંતિનું

* યથાન્તરકરણાયસમય એવૌક્ષમિકસમ્યક્ત્વવાન્, તેમ ચૌષઘવિશેષકલ્પેન શોધિતસ્ય મદનકૌશલકલ્પસ્ય મિથ્યાત્વસ્ય શુદ્ધાદ્વૈશુદ્ધાશુદ્ધરૂપવુજન્નવમતી કરોત્ત્વેષ ।

—ધર્મસંગ્રહ શ્લોક-૨૨ ની ટીકા

જે કામ કરે છે, તેમાં બધાંય દળિયાં સાફ થતાં નથી. બધાં દળિયાં શુદ્ધ બનતાં નથી. કેટલાંક દળિયાં શુદ્ધ બને છે, કેટલાંક દળિયાં શુદ્ધાશુદ્ધ બને છે અને કેટલાંક દળિયાં અશુદ્ધતાં અશુદ્ધ કાયમ રહે છે. આમ, મિથ્યાત્વમોહનીયનાં દળિયાં ત્રણ વિલાગમાં વહેંચાઈ બન્ય છે. તેમાંનાં જે દળિયાં શુદ્ધ બને છે, તે દળિયાંના સમૂહને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો પુંજ કહેવાય છે; તેમાંનાં જે દળિયાં અર્ધ શુદ્ધ અથવા તો શુદ્ધાશુદ્ધ બને છે, તે દળિયાંના સમૂહને મિશ્રમોહનીયનો પુંજ કહેવાય છે; અને, બાકી રહેલાં અશુદ્ધ દળિયાંના સમૂહને મિથ્યાત્વમોહનીયનો પુંજ કહેવાય છે.

સઠ એ પરિણામ કેવો હોતો હશે ?

એ પરિણામ કેવો હોય, એ તો જ્ઞાની જ બાણી શકે. એમ કહેવાય કે—એવા અપૂર્વ આનન્દનો અનુભવ હોય, કે જેને વાણીમાં મૂકી શકાય નહિ. એટલી કલ્પના જરૂર થઈ શકે કે—મિથ્યાત્વમોહનીયના ઉદયે જે પરિણામ જન્મે, તેનાથી તદ્દન ઊલટા સ્વરૂપનો એ પરિણામ હોય. કુદ્દેવ, કુશુરુ અને કુધર્મના ત્યાગસ્વરૂપ તેમ જ સુદ્દેવ, સુશુરુ અને સુધર્મના સ્વીકાર સ્વરૂપ એ પરિણામ હોય જ, કેમ કે—મિથ્યાત્વમોહનીયનો એ વખતે પ્રદેશોદય પણ નથી અને વિપાકોદય પણ નથી. એ વખતે, મોક્ષના શુદ્ધ ઉપાયને લગતો જ પરિણામ હોય અને એમ હોય તો જ મિથ્યાત્વમોહનીયનાં સત્તાગત દળિયાં શુદ્ધ બને ને ?

ત્રણમાંથી કોઈ એક

પુંજનો ઉદય થાય :

આ રીતે અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા જીવ જે સમ્યક્ત્વને પામે છે, તે સમ્યક્ત્વને ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. એ ઔપશમસમ્યક્ત્વનું જે અન્તમુહૂર્ત, એ જ અન્તરકરણનું અન્તમુહૂર્ત કહેવાય છે.

* કોદરા નામનું જે ધાન્ય હોય છે, તેના ઉપર મીણા હોય છે. જ્યારે એ મીણા બરાબર ધોવાઈ જાય છે અને એ ધાન્ય ચોખ્ખું બની જાય છે, ત્યારે એ કોદરી કહેવાય છે. મીણાવાળું ધાન્ય તે કોદરા અને સાવ મીણા વગરનું ધાન્ય તે કોદરી. એ ધાન્યને સાફ કરતાં મીણા થોડો ગયો હોય ને થોડો રહ્યો હોય એવું પણ બને છે અને અમુક દાણા ઉપરથી મીણા ગયો ન હોય એવું પણ બને છે. એ જ રીતે, જીવ, આપણે વિચારી આવ્યા તેમ, અન્તરકરણના કાળમાં સત્તાગત મિથ્યાત્વમોહનીયનાં દળિયાંના ત્રણ પુંજ કરી નાખે છે. એટલામાં તો અન્તરકરણનું એ અન્તર્મુદૂર્ત પૂર્ણ થઈ જાય છે.

એ અન્તર્મુદૂર્ત પૂરું થતાંની સાથે જ, અન્તરકરણના બળે જીવે મિથ્યાત્વમોહનીયનાં દળિયાંના જે ત્રણ પુંજ કર્યા હોય છે, તેમાંનો કોઈ પણ એક પુંજ ઉદયમાં આવે છે. કોઈને સમ્યક્ત્વ-મોહનીયનો પુંજ ઉદયમાં આવે, કોઈને મિશ્રમોહનીયનો પુંજ ઉદયમાં આવે અને કોઈને મિથ્યાત્વમોહનીયનો પુંજ ઉદયમાં આવે. એ વખતે જીવનો પરિણામ કેવા બળવાળો છે અને કેવા પ્રકારનો છે, એના ઉપર એનો આધાર રહે છે. અન્તરકરણના અન્તર્મુદૂર્ત પછીથી જે દળિયાં ઉદયમાં આવવાનાં હોય તે શુદ્ધ થયાં છે કે નહિ, શુદ્ધાશુદ્ધ થયાં છે કે નહિ અગર અશુદ્ધ રહ્યાં હોય તો તેમ, પણ એ, સિવાય જ્ઞાની કોઈ કહી શકે નહિ. એ તો વ્યક્તિગત અસર છે ને? શાસ્ત્ર તો કહે છે કે—અન્તરકરણનું અન્તર્મુદૂર્ત પૂરું થતાંની સાથે જ, એ અન્તરકરણના કાળમાં જીવે મિથ્યાત્વમોહનીયનાં

* इहानन्तरामिहितविधिना लब्धेनौपशमिकसम्यक्त्वेनौषधविशेषकल्पेन मदनकोद्रवस्थानीयं मिथ्यात्वमोहनीयं कर्म शोधयित्वा त्रिधा करोति । तद्यथा—शुद्धमर्धविशुद्धमविशुद्धं चेति । तत्र त्रयाणां पुंजानां मध्ये यदार्धविशुद्धपुञ्ज उदेति तदा तदुदयाज्जीवस्यार्धविशुद्धं जिनप्रणीततत्त्वध्रद्दानं भवति, तेन तदासौ सम्यग्मिथ्यादष्टिगुणस्त्वनमन्तर्मुहूर्तं क्लृप्तं स्पृशति, तत उर्ध्वमवश्यं सम्यक्त्वं मिथ्यात्वं वा गच्छतीति ।

—કર્મત્રય—૨, શ્લોક—૨ ની ટીકા.

દળિયાંના જે ત્રણ પુંજ કર્યા હોય છે, તે ત્રણમાંથી કોઈ પણ એક પુંજનાં દળિયાં ઉદયમાં આવી જાય છે.

**સમ્યક્ત્વમોહનીયનાં દળિયાંનો ઉદયકાળ
એ ક્ષાયોપશમિક - સમ્યક્ત્વનો કાળ :**

આમ, ઔપશમિકસમ્યક્ત્વના અન્તર્મુહૂર્તને અન્તે જીવને જે મિથ્યાત્વમોહનીયના પુંજમાંનાં દળિયાં ઉદયમાં આવી જાય છે, તે જીવ સમ્યક્ત્વને વધી નાખે છે અને પ્રથમગુણસ્થાનકવર્તી બની જાય છે; પણ મિથ્યાત્વમોહનીયના પુંજમાંનાં દળિયાં ઉદયમાં આવવાને બદલે એ જીવને જે મિશ્રમોહનીયના પુંજમાંનાં દળિયાં ઉદયમાં આવી જાય છે, તે જીવ ચતુર્થગુણસ્થાનકવર્તી મટી જઈને તૃતીય-ગુણસ્થાનકવર્તી બની જાય છે. એ તૃતીયગુણસ્થાનકવર્તી બનેલો જીવ, તે પછી પહેલે ગુણકાણે ચાલ્યો જાય એવું પણ બને અને ચોથે ગુણકાણે પાછો આવે એવું પણ બને. હવે જે જીવને નથી તે ઉદયમાં આવતાં મિથ્યાત્વમોહનીયના પુંજમાંનાં દળિયાં અને નથી તે ઉદયમાં આવતાં મિશ્રમોહનીયના પુંજમાંનાં દળિયાં, પણ જે જીવને સમ્યક્ત્વમોહનીયના પુંજમાંનાં દળિયાં ઉદયમાં આવે છે, તે જીવ ઔપશમિકસમ્યક્ત્વમાંથી ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વને પારખ્યો એમ કહેવાય છે.

આ રીતે અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ એવો જે જીવ, પહેલી વાર જે સમ્યક્ત્વને પામે છે, તે ઔપશમિક-સમ્યક્ત્વ પામે છે અને એ પછી જ એ જીવ ક્ષાયોપશમિક-સમ્યક્ત્વ એ વખતે પામે છે તે પામે છે, નહિ તે કાળાન્તરે પામે છે.

આ સંબંધમાં એક શાસ્ત્રીય મત એવો પણ છે કે-અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ ઔપશમિક-સમ્યક્ત્વને પામ્યા વિના પણ સીધા જ ક્ષાયોપશમિક-સમ્યક્ત્વને પામી શકે છે. એટલે કે-એ જીવ અપૂર્વકરણ દ્વારા અંચિલેહ કરીને અપૂર્વકરણના કાળમાં જ ત્રણ પુંજ કરે છે,

અને તે પછી એ જીવ અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા, એ ત્રણ પુંજ પૈકીના શુદ્ધ પુંજના ઉદયને પામે છે અને એમ શુદ્ધ પુંજના ઉદયને પામીને એ જીવ ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વના પરિણામનો સ્વામી બને છે. આ શાસ્ત્રીય માન્યતા મુજબ જીવ મિથ્યાત્વમોહનીયનાં દળિયાંના ત્રણ પુંજ અનિવૃત્તિકરણથી નહિ પણ અપૂર્વકરણથી કરે.

દર્શનમોહનીયની સાત પ્રકૃતિઓને ક્ષીણ કરીને અટકી જનારની શ્રોણિને ખંડક્ષપકશ્રોણિ કહેવાય :

હવે જે જીવ ઔપશમિકસમ્યક્ત્વને પામીને અગર તો ઔપશમિકસમ્યક્ત્વને પામ્યા વિના પણ ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વને પામે છે, તે જીવ જે ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વના પરિણામમાં બરાબર સુદૃઢ રહી શકે અને તેને પ્રથમ સંહનન આદિ સામગ્રી મળી હોય તથા તે જે ક્ષપકશ્રેણિ માંડવા જોગા પરિણામને પામી જાય, તો તે જીવ ક્ષપકશ્રેણિ માંડીને અનન્તાનુબંધીકષાયની ચાર તેમ જ મિથ્યાત્વમોહનીયની ત્રણ-એમ દર્શનમોહનીયની સાતેય પ્રકૃતિઓનો ક્ષપકશ્રેણિના પરિણામ દ્વારા સંપૂર્ણપણે ક્ષય કરી નાખીને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વનો સ્વામી બની જાય છે. ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વને પામેલો જીવ જે કોઈ પણ રીતે સમ્યક્ત્વના પરિણામને વમી નાખે નહિ અને એ પરિણામમાં બરાબર ટકચો રહે, તો એ જીવ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વને પામ્યા વિના રહેતો જ નથી. એ જીવ એ જ લવમાં ક્ષપકશ્રેણિ માંડે અને એ દ્વારા ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વને પામે એવો નિયમ નથી. લવાન્તરમાં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામે એવું પણ બને.

ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વના પરિણામમાં બરાબર ટકી રહેનારા જીવને, જે લવમાં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવાની હોય છે, તે લવમાં એ જીવને ક્ષપકશ્રેણિ માંડવા માટે પ્રથમ સંહનન આદિ જે સામગ્રી જરૂરી ગણાય છે તે મળી જ જાય છે અને એ જીવમાં ક્ષપકશ્રેણિ માંડવા જોગા પરિણામ પણ પ્રગટી જાય છે. આમ જે જીવ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે છે, તે જીવને જે ક્ષપકશ્રેણિ માંડતાં પહેલાં પરલવના આયુષ્યનો

ખંધ પડી ગયો ન હોય, તો તે જીવ ક્ષપકશ્રેણિના કાળ દરમ્યાનમાં માત્ર દર્શનમોહનીયની સાત પ્રકૃતિઓનો ક્ષય સાધીને વિરામ પામતો નથી, પણ ક્ષપકશ્રેણિમાં આગળ વધીને એ જીવ ચારિત્રમોહનીય કર્મની બાકીની એકવીસેય પ્રકૃતિઓનો પણ સંપૂર્ણપણે ક્ષય સાધીને વીતરાગપણાને આત્મસાત્ કરી લે છે અને તે પછી તરત જ જ્ઞાનાવરણીયાદિ બાકીનાં ત્રણેય ઘાતી કર્મોને પણ ક્ષીણ કરી નાખીને કેવલજ્ઞાનનો સ્વામી પણ બની જાય છે.

હવે જે જીવને ક્ષપકશ્રેણિ માંડતાં પહેલાં જ પરલવના આયુષ્યનો ખંધ પડી ગયો હોય, તે જીવ ક્ષપકશ્રેણિ દ્વારા માત્ર દર્શનમોહનીયની જ સાત પ્રકૃતિઓને ક્ષીણ કરી નાખીને અટકી જાય છે. એ જીવનો ક્ષપકશ્રેણિનો પરિણામ દર્શનમોહનીયની સાત પ્રકૃતિઓ ક્ષીણ થતાં ક્ષય થઈ ગયા વિના રહેતો જ નથી. એવો જીવ જે ક્ષપકશ્રેણિ માંડે છે, તે ક્ષપકશ્રેણિને ખંડક્ષપકશ્રેણિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વની હાજરીમાં જ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વને પામી શકાય છે :

ક્ષપકશ્રેણિ એટલે ઘાતી કર્મોની પ્રકૃતિઓની મૂળમાંથી ક્ષપણા કરી નાખવાની શ્રેણિ. તેમાં, પહેલાં દર્શનમોહનીયની સાતેય પ્રકૃતિઓની ક્ષપણા થાય છે. દર્શનમોહનીયની સાતેય પ્રકૃતિઓની ક્ષપણા સંપૂર્ણપણે થઈ ગયા પછીથી જ, ચારિત્રમોહનીયની પ્રકૃતિઓની ક્ષપણા થાય છે. આમ મોહનીય કર્મ સંપૂર્ણપણે ક્ષીણ થઈ ગયા પછીથી જ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અન્તરાય એ બાકીનાં ત્રણેય ઘાતી કર્મોની સર્વ પ્રકૃતિઓની સંપૂર્ણપણે ક્ષપણા થાય છે. એટલે, જે જીવે મોક્ષ સાધવો હોય, તે જીવને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પ્રગટાવ્યા વિના ચાલતું જ નથી અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વને પ્રગટાવવાને માટે જીવે ક્ષપકશ્રેણિ માંડવી જ જોઈએ. ક્ષપકશ્રેણિ, એથા ગુણસ્થાનકે રહેલો જીવ પણ માંડી શકે છે, પાંચમા ગુણસ્થાનકે રહેલો જીવ પણ માંડી શકે છે અને છઠ્ઠા તથા સાતમા ગુણસ્થાનકે રહેલો જીવ પણ માંડી શકે

છે. ક્ષપકશ્રેણિ માંડવા માટે જેમ પ્રથમ સંહનનાદિ સામગ્રી જોઈ એ, તેમ છેવટમાં છેવટ ચોથું ગુણસ્થાનક પણ ક્ષપકશ્રેણિ માંડવા માટે જોઈ એ જ.

પહેલે ગુણકાણે રહેલો અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ, ઔપશમિક-સમ્યક્ત્વ અગર મતાન્તરે ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ પામી શકે, પણ એ જીવ સીધો જ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામી શકે જ નહિ. કોઈ કોઈ જીવ-વિશેષ માટે એવું પણ બને છે કે-અન્તિમ ભવમાં અને અન્તિમ કાળમાં એ જીવ અનાદિકાલીન મિથ્યાત્વને ઉપશમાવે, ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામે, ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વને પામે, ક્ષપકશ્રેણિ માંડે, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામે, ચારિત્રમોહનીયની એકવીસેય પ્રકૃતિઓને પણ ક્ષીણ કરી નાખે, બાકીનાં ત્રણ ઘાતી કર્મોને પણ સર્વથા ક્ષીણ કરી નાખે અને આયુષ્યને અન્તે શેષ ચાર અઘાતી કર્મોનો પણ સર્વથા ક્ષય કરનારો બનીને મોક્ષને પામી જાય. આ બધુંય અન્તમુહૂર્તના કાળ માત્રમાં બની જાય, એવું પણ બને.

અહીં મુદ્દો એટલો જ છે કે-ત્રણ પ્રકારનાં જે સમ્યક્ત્વ; ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક અને ક્ષાયિક; એમાં જે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ છે, તેને પ્રગટાવવાને માટે ક્ષપકશ્રેણિ અવશ્યમેવ માંડવી પડે છે અને ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વની ગેરહાજરીમાં જીવ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકતો જ નથી. ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ તો ઘણી વાર આવે અને ઘણી વાર જાય એવું પણ બને છે, પણ એક વાર જે જીવ સમ્યક્ત્વને પામ્યો, તે જીવ ગમે ત્યારે પણ અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તથી અંદર અંદરના કાળમાં જ અને તે પણ ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વની હાજરીમાં જ ક્ષપક-શ્રેણિ અવશ્ય માંડવાનો અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ આદિને પામીને મોક્ષને પણ પામી જ જવાનો, એ નિઃસંશય ખીના છે.

સંસાર તજવા જેવો
લાગે એમ કરવું છે :

આવું બધું જે જીવોને સાંભળવાને મળે અને સમજવાને મળે,

એ જીવને સમ્યક્ત્વને પામવાનું કેવું મન થાય ? ‘આ જીવનમાં હું કદાચ ખીજું કંઈ પણ ન પામી શકું, તોય સમ્યક્ત્વ તો મારે આ જન્મમાં અવશ્ય પામવું છે.’—એમ એને થાય ને ? કેમ કે—સમ્યક્ત્વ એ આત્માનું કલ્યાણ સધવાના જે ઉપાય છે, તે સર્વનું મૂળ છે. સમ્યક્ત્વ વિના આત્માનું સાચું કલ્યાણ સધાય નહિ; અને સમ્યક્ત્વ આવ્યું એટલે આત્માનું ખરું ને પૂરું કલ્યાણ સધાયા વિના રહેવાનું જ નથી એની ખાતરી થઈ જાય છે.

હવે વિચાર કરો કે—જીવને જ્યાં સુધી સંસાર સારો જ લાગે, સંસારના સુખમાં જ સાચું સુખ લાગે, ત્યાં સુધી સમ્યક્ત્વ પમાય ખરું ? નહિ ને ? માટે, કોઈ પણ ભોગે સંસાર ખરાબ લાગે, હાનિકર લાગે, તજવા જેવો લાગે, એવું કરવું જોઈએ ને ? તો, ગમે તેમ કરીને પણ હવે તો એવું જાણવું છે, એવું ચિન્તન કરવું છે, એવાના સંગમાં રહેવું છે, એવાની સેવા કરવી છે, કે જેથી સંસાર તજવા જેવો જ છે એમ લાગે.

કોઈ પૂછે કે—‘મન્દિરમાં રોજ કેમ જાવ છો ?’ તો કહેવું કે—સમ્યક્ત્વ પામવું છે માટે ! ‘પૂજામાં આટલા કલાક કેમ કરો છો ?’ તો કે—સમ્યક્ત્વ પામવું છે માટે ! ‘સાધુ પાસે વારે વારે કેમ જાવ છો ?’ તો કે—સમ્યક્ત્વ પામવું છે માટે ! તમે જે કોઈ ધર્મક્રિયા કરો, તે બાબતમાં જો કોઈ પૂછે તો કહેવું કે—‘આ બધું હું એટલા માટે કરું છું કે—મારે સૌથી પહેલાં સમ્યક્ત્વ પામવું છે !’ આવું તમે તમારા મનમાં નક્કી કરી લો અને તે પછી જ્યારે જ્યારે જે પૂછે ત્યારે ત્યારે તેને તેને તમે આવો જવાબ આપવા માંડો, તો કદાચ સંસારના રસિયાઓ કહેશે કે—‘આ ગાંડો થઈ ગયો છે.’ પણ એવાઓ તમને ગાંડા કહે ત્યારે તમારે રાજી થવું.

‘ગાંડા’ કહે તો સમજવું
કે ધર્મ આવવા માંડ્યો :

એક વાર અમે એક ગામમાં ગયેલા. વ્યાખ્યાનમાં ઘણા માણસો

આવ્યા હતા. તેમાં કેટલાક અજ્ઞેનો પણ આવ્યા હતા. વ્યાખ્યાનમાં સંસાર પાપરૂપ છે, એ વાત તો આવે જ ને ? ત્યારે મેં કહ્યું હતું કે—‘સંસારમાં રહેવું પડે ને સંસારનાં કામ કરવાં પડે તોય તે રસથી કરવાં નહિ અને સંસારને વધારનારાં કામમાં બની શકે તો લાગ લેવો નહિ. તમે સંસારના કામમાં રસ નહિ બતાવો અને તમારું ચાલે ત્યાં સુધી તમે સંસારના કામમાં લાગ નહિ લો તો કદાચ તમારા સ્નેહી-સંબંધીઓ તમને ગાંડા કહેશે. પણ જ્યારે એ તમને ગાંડા કહે ત્યારે સમજાવો કે—હવે મારામાં ધર્મ આવવા માંડ્યો.’ આવી વ્યાખ્યાનમાં કહેવાયેલી વાત, એક સામાન્ય સ્થિતિના જ્ઞેનેતર માણસને જચી ગઈ અને તેણે સંસારના કામમાં ઉપેક્ષા બતાવવા માંડી.

એ સંસારમાં રહેલો એટલે ઘરનાં જરૂરી જણાતાં કામ કરે ખરો, પણ બધાને લાગે કે—આને આમાં રસ નથી ! એમ કરતાં કરતાં એને ઘરે લગ્નનો પ્રસંગ આવ્યો. એને થયું કે—‘આ તો સંસારને વધારનારો પ્રસંગ ! મારે શું કામ આમાં લાગ લેવો જોઈએ ?’ એટલે, એ તો એના મકાનના ત્રીજે માળે ચડી ગયો અને બારણું અંદરથી બંધ કરીને બેસી ગયો. એણે નક્કી કરેલું કે—‘આજે આપણે કાંઈ ખાવુંય નથી અને પીવુંય નથી. લગ્નનું કામ પતી જશે પછી નીચે ઊતરીશું.’ પણ સગા-સંબંધી છોડે ? સૌ એને ઘોલાવવા લાગ્યા. બારણું ખખડાવી બૂમ પાડવા લાગ્યા. પણ આ તો એક જ કહે કે—‘આવા પાપના કામમાં મારે લાગ લેવો નથી.’ બધાએ બહુ બહુ કહ્યું, પણ આણે બારણું ન ઉઘાડયું તે ન જ ઉઘાડયું. એટલે બધા કહે કે—‘ગાંડો થઈ ગયો છે ગાંડો, ચાલો આપણે.’ આમ કહીને બધા નીચે ગયા, પણ આ તો એ સાંભળીને એટલો બધો આનન્દમાં આવી ગયો કે નાચવા જ માંડ્યો ! એને એમ થઈ ગયું કે—‘આ બધાએ મને ગાંડો કહ્યો, એટલે પેલા મહારાજ કહેતા હતા તેમ મારામાં ધર્મ જરૂર આવવા માંડ્યો ! હવે હું ધર્મ પામવાનો !’ લગ્ન પતી ગયું એટલે એ નીચે ઊતર્યો અને રોજની જેમ વર્તવા લાગ્યો, પણ ‘આ ગાંડો થઈ ગયો છે.’

—એવું સાંભળવાથી એને જે અપૂર્વ આનન્દ થયેલો, એ આનન્દને એ વિસરી શકતો નહિ; અને, અમને પણ યાદ કર્યા કરતો. અમને આની કશી જ ખબર નહિ. અમે તો વ્યાજ્યાન કરીને એ ગામેથી વિહાર કરી ગયેલા.

કેટલાક મહિના પછી વિહાર કરતાં કરતાં અમે પાછા એ જ ગામમાં આવી પહોંચ્યા. સામ્યું ચાલતું હતું ત્યાં રસ્તામાં આવીને એક માણસ અમારા પગ પાસે લાંબો થઈને સાબાંગ નમસ્કાર કરતો હોય તેમ સૂઈ ગયો. રસ્તો પણ સારો નહોતો. કાંઈક કીચકડવાળો હતો. પણ એણે પોતાનાં કપડાં બગડે ને પોતાનું શરીર બગડે એની જરાય દરકાર રાખેલી નહિ. અમે ઊભા રહી ગયા. નમસ્કાર કરીને એ ઊભો થયો અને કહે કે—‘ મહારાજ ! તમે મારા ઉપર બહુ મોટો ઉપકાર કર્યો. તમે મને નથી ઓળખતા, પણ હું તમને ઓળખું છું. તમે પહેલી વાર અહીં આવ્યા ત્યારે વ્યાજ્યાનમાં કહેલું કે—સંસારનું કામ એ પાપ છે, માટે સંસારના કામમાં લાગ નહિ લેવો અને એમ કરતાં બધા જે ગાંડો કહે તો સમજવું કે—ધર્મ આવવા માંડ્યો ! તે દિવસથી મેં નક્કી કર્યું અને સંસારનાં કામ ન છૂટકે કરવા માંડ્યાં. પણ એક વાર મારે ઘરે લગ્ન આવ્યું અને મેં લગ્નમાં લાગ લીધો નહિ એટલે બધાએ મને ગાંડો કહ્યો. એ, મહારાજ ! તમારો મોટો ઉપકાર. હવે તો હું ધર્મ પામવાનો ને ? ’ આવું કેટલુંય એણે કહ્યું. એના આનન્દનો પાર નહોતો. અમનેય થયું કે—જીવ બહુ સારો છે. ભદ્રિક પરિણામી છે. આને ધર્મના માર્ગે ચડાવ્યો ચડી જાય એવો છે. અને, એ જીવ પછી તો અમારા બહુ પરિચયમાં રહ્યો અને બહુ સારી રીતે ધર્મમાં આગળ વધી ગયો.

**સમ્યક્ત્વના મનોરથમાં
બધા મનોરથ આવી જાય :**

આવી રીતે તમે ‘સમ્યક્ત્વ પામવું’ છે, સમ્યક્ત્વ પામવું છે.’—એવા ભાવમાં રમતા થઈ જાવ અને અવસરે અવસરે એ વાત

બોલતા થઈ જાય, એથી તમને ઘણા ગાંડા પણ કહે તોય મુંઝાશે નહિ. અજ્ઞાન અને સંસારના બહુ રસિયાઓને ધર્મી માણસો ગાંડા જેવા લાગે, તો એમાં જરાય આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. એટલે ‘મન્દિરે કેમ જાય છે ? સાધુ પાસે કેમ જાય છે ? પૂજા-સામાયિકાદિ કેમ કરે છે ? તીર્થે કેમ જાય છે ?’ આવું આવું જે કોઈ પૂછે, તેને તમે કહેજો કે-સમ્યક્ત્વ પામવું છે માટે ! મૂળ વાત તો સંસારના રાગના અને સંસારના સંગના પણ ત્યાગની છે.

સમ્યક્ત્વની સન્મુખ અવસ્થા આવતાં સંસારનો રાગ મોળો પડે છે, ઐશિ લેહાય અને સમ્યક્ત્વ પ્રગટે એટલે જીવનો વિરાગ વધે છે અને સંસારનો રાગ તેમ જ સંસારનો સંગ પણ તજવા જેવો જ છે એમ લાગે છે. એ પછી અવિરતિ મોળી પડે અને વૈરાગ્ય ભેદાર બને એટલે ચારિત્રમેહનીય તૂટવા માંડે અને વિરતિ આવવા માંડે. એમાંથી સંસારનો રાગ પણ જાય અને સંસારનો સંગ પણ જાય. આમ વિરતિ મળે ને પરિણામે વીતરાગપણું, કેવલજ્ઞાન અને મુક્તિ મળે. એટલે, સમ્યક્ત્વને પામવાનો જે મનોરથ, એમાં સાધુપણને પામવાનો મનોરથેય આવી જાય, વીતરાગ બનવાનો મનોરથેય આવી જાય અને મોક્ષ પામવાનો મનોરથેય આવી જાય. માટે નક્કી કરો કે-ધર્મની કોઈ પણ ક્રિયા અમે એ માટે કરીએ છીએ કે-સૌથી પહેલાં અમને સમ્યક્ત્વ મળે ! ધર્મ કરવાથી ‘આ જોઈએ ને તે જોઈએ.’-એ ભૂલી જાય ! પહેલાં તો એક માત્ર સમ્યક્ત્વ જ જોઈએ એમ કહો.

આજે તો મન્દિરમાં પૂજાદિ હોય ને આમંત્રણ આવ્યું હોય તો પૂજામાં જાય, પણ કહે શું ? અમુકનું આમંત્રણ આવ્યું એટલે પૂજામાં જઈ છું ! આમાં લાલ શો ? આંટોય થાય અને ફળેય ગુમાવે. એ જ રીતે, ધર્મક્રિયાનું ફળ મળે નહિ અથવા તો વિપરીત ફળ મળે એવા પ્રકારે કેટલીય ધર્મક્રિયા થાય છે. સમજો

માણસ આવી ભૂલ કરે ? ધર્મક્રિયા કરે અને ધર્મનું ફળ જાય-એવી રીતે ડાહ્યો માણસ ધર્મ કરે ? માટે, ધર્મના ફળ તરીકે ખીણ કોઈ પણ સાંસારિક અભિલાષા રાખવી નહિ. અને, ધર્મ જોઈએ માટે હું ધર્મ કરું છું, એવું નક્કી કરી લો !

સાધુપણાને પામવાની
લાવના જોઈએ :

સંપૂર્ણ ધર્મ તો સાધુપણામાં જ. ઊંચામાં ઊંચી કોટિનો ધર્મ પણ સાધુનો જ. સર્વાવિરતિધર ધર્મી અને દેશવિરતિધર ધર્માધર્મી. પૂરા ધર્મી સાધુપણા વિના ન બનાય. તમારેય બનવું છે પૂરા ધર્મી, પણ શરૂઆતમાં શું કહેવાતું ? પહેલાં સમ્યક્ત્વ પામવું છે એમ જોલશો, તો વિઘ્નેય એમાં આવશે. આજે કોઈ પૂછે કે-‘મંદિરે કેમ જાવ છો ? સાધુ પાસે કેમ જાવ છો ?’ અને જો તમે કહો કે-‘મનમાં એમ છે કે દેવ પાસે જતાં જતાં અને ગુરુ પાસે જતાં જતાં સંસારનો સંયોગ છૂટી જાય અને સાધુપણાને પામી જવાય તો સારું !’ તો સગા-સંબંધિઓ કહાય તમને રોકવાનો પ્રયત્ન કરશે. દેવ-ગુરુ પાસે જવામાંય વિદ્ય કરશે. ધર્મ કરતાં મનમાં રાખવું કે-શક્તિ આવી જાય તો સાધુપણાને પામ્યા વિના રહેવું નથી, પણ હમણાં કહેવું એમ કે-સમ્યક્ત્વ પામવું છે ! સમ્યક્ત્વને નિર્મળ બનાવવું છે ! આવું જોલશો તો એકદમ વિદ્ય નહિ આવે.

બાકી, સમ્યક્ત્વને પામવાની સાચી લાવનામાં, સાધુપણાને પામવાની લાવના પણ હોય જ. સંસારના સંગને તજવાની લાવના વિના, સંસારનો સંગ તજવા જેવો જ છે-એવું લાગ્યા વિના, સમ્યક્ત્વ આવે નહિ; અને, એ લાવનાથી વિપરીત લાવના આવતાં સમ્યક્ત્વ ટકી શકે નહિ. માટે કહો કે-હવે તો પહેલો પુરુષાર્થ અથવા

તો જે કાંઈ પુરુષાર્થ કરવો છે તે સમ્યક્ત્વને પામવાને માટે કરવો છે. એ માટે શાસ્ત્રશ્રવણ કરવું છે અને તત્ત્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવવું છે.

હવે આ ગ્રહ
વળગવો જોઈએ :

સમજી ગયા તમે ? એટલે, ધર્મક્રિયામાંથી આ લોકના સુખનો અભિલાષ ઊડી ગયો ને ? પરલોકના પણ પૌંદ્રગલિક સુખનો અભિલાષ ઊડી ગયો ને ? ધન, કીર્તિ ને આ લોક તથા પરલોકનું પૌંદ્રગલિક સુખ માત્ર, એનો ધર્મ કરવામાં અભિલાષ નહિ ને ? ત્યારે ધર્મક્રિયા શા માટે ? સૌથી પહેલાં સમ્યક્ત્વ પામવા માટે ! અત્યાર સુધી જીવ ભટક્યો તેનું કારણ શું ? દુઃખ નહિ જોઈએ અને સુખ જોઈએ, એ ગ્રહ વળગ્યો હતો માટે ને ? સુખ પણ કયું ? સાંસારિક ! ભોગોપભોગનું ! વિષયજનિત અને કષાયજનિત ! હવે એ ગ્રહને બદલે સમ્યક્ત્વ જોઈએ, વિરતિ જોઈએ, કારણ કે-સમ્યક્ત્વ તથા વિરતિ વગેરે આવે તો જ આ સંસારથી છુટાય અને મુક્તિસુખના ભોક્તા બનાય ! આ બધું આવે, તો ધર્મ ધન-કીર્તિ-ભોગ વગેરે માટે કરવાના અભિલાષનું અથવા તો ગતાનુગતિકપણે ચાલવાની વૃત્તિનું જે પાપ ધર્મક્રિયામાં પેસી જાય છે તે પેસી શકે જ નહિ.

વાત એક જ કે-ધર્મ કેમ કરો છો ? તો કે-પહેલું સમ્યક્ત્વ પામવું છે માટે ! કોઈ પૂછશે કે-તો બનરમાં કેમ જાય છે ? એને કહેવાય કે-પાપનો ઉદ્ધય છે. સંસારને છોડી શકાતો નથી. લોભાદિ પીકે છે, મારું ચાલે તો હું બનરમાં ચ ન જઈ ને સંસારનું કોઈ કામેય ન કરું ! એટલે હું તો બધે-બધાં જઈ ત્યાં બધે એ જ જાંજ્યા કરું છું કે-ક્યારે સમ્યક્ત્વ પમાય ને ક્યારે વિરતિનો પરિણામ પ્રગટે ! આવું તમે કહો અને એથી તમને કોઈ ગાંડા કહે, તોય દુઃખ નહિ થાય ને ?

લગવાનની આજ્ઞા સામે જોવું :

સંસારના દરેક કામમાં તમે ‘પાપનો યોગ છે માટે કરવું પડે છે.’ એમ કહો તોય તમને ગાંડામાં ગણી કાઢે એવું પણ બને. એવા સંસારના શોખીનો ગાંડા કહે તેમાં નુકસાન શું ? ઊલટું, તમે પાપનો યોગ સમજીને પાપનો યોગ બોલતા થઈ જશો, તો તમારું આનુબાનુતું સાંસારિક વર્તુલ ઓછું થઈ જશે. એથી તમને ધર્મ કરવાનો, તત્ત્વ સમજવાનો, તત્ત્વ સ્વરૂપનું ચિન્તન કરવાનો વધુ સમય મળશે. આપણને બીજા સારા કહે, શાણા કહે, એવું સાંભળવાની વૃત્તિને તણ દો. આજે ઘણા માણસો સ્વાર્થ માટે મોંઢે સારું કહે છે ને પાછળ ભૂંડું બોલે છે.

કેટલાક સુખી માણસોને એવી કુટેવ પડી ગઈ હોય છે કે— જ્યાં ને ત્યાં તેમને એમની વાતમાં ‘હા’ કહેનારા જોઈ એ. એવાઓને પુણ્ય હોય તો સ્વાર્થી હાજીયા મળી રહે, પણ એમાં એમને કેટલું બધું નુકસાન થાય ? બિચારો કષાયમાં દોડ્યા કરે. ડાહ્યો તો વિચાર કરે કે—શું બધું જ હું સારું કરું છું ? નહિ; તો, મને જેમાં ને તેમાં આ હાજી હા કેમ કહે છે ? પણ કષાયને અતિ પરવશ પડેલા જીવોને એ વિચાર આવતો નથી. આપણે તો ધર્મ ધર્મરૂપે કરવો છે. એટલે, આત્માની સામે જોવું; લગવાનની આજ્ઞા સામે જોવું. સમ્યક્ત્વ એ લગવાનની આજ્ઞામાં પૂરી શ્રદ્ધા રૂપ છે. એ પમાય તો પણ આ જન્મ સફળ થઈ જાય.

४-सम्यग्दर्शननो सूर्योदय

- १ सम्यग्दर्शननी प्राप्तिनो कुम
- २ सम्यग्दर्शिनं पांच लक्षणु
- ३ सम्यग्दर्शिनं पांच वृषणु
- ४ सम्यग्दर्शननो प्रभाव.

આત્મા અનાદિકર્મસન્તાનથી વેદિત છે.

સ
મ્ય
ગ્
દ
શ્
ન
ની
પ્રા
પિત
નો
ક
મ
પણ

આ જગત અનાદિકાલીન છે. અનાદિકાલીન એવું આ જગત અનન્તકાલીન પણ છે. આ જગત કચારેય અસ્તિત્વમાં નહોતું—એવું પણ બન્યું નથી અને આ જગત કચારેય અસ્તિત્વમાં નહિ હોય—એવું બનવાનું પણ નથી. અનાદિ અને અનન્ત એવા આ જગતમાં ‘જીવ’ અને ‘જડ’ એ બે પ્રકારના મુખ્ય પદાર્થો છે; એથી જગતના એકે એક પદાર્થનો કાં તો જીવમાં અને કાં તો જડમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. જડ એવાં કર્મોના જીવની સાથેના યોગથી સંસાર છે અને જીવ જ્યારે જડના એ સંયોગથી સર્વથા મુક્ત બની જાય છે, ત્યારે એ જીવ સંસારથી મુક્ત બની ગયો, એમ કહેવાય છે.

જીવને સંસારી રાખનારો, જીવને સંસારી બનાવે રાખનારો જે જડનો સંયોગ છે, તે જડ સંયોગ કર્મસ્વરૂપ છે. કર્મ જડ છે, પણ જીવ માત્રને જડ એવા કર્મનો સંયોગ અનાદિકાળથી છે; અને, જડસ્વરૂપ કર્મના એ સંયોગથી જ જીવનો સ્વભાવ આવરાયેલો છે. જીવની સાથેનો કર્મનો સંયોગ અનાદિકાલીન હોવા છતાં પણ, કોઈ જ કર્મ વિશેષનો સંયોગ કોઈ પણ જીવને અનાદિથી હોતો નથી, કારણ કે—લોગવવા આદિ દ્વારાએ કર્મો આત્માથી વિખુટાં પણ પડતાં જાય છે અને બંધનાં કારણોનું અસ્તિત્વ હોઈને જીવને નવાં નવાં કર્મોબંધાતાં જતાં હોય છે. એટલે, કોઈ કર્મ વિશેષનો સંયોગ જીવ ને અનાદિકાલીનથી

હોતો નથી, પરન્તુ પ્રવાહ રૂપે અથવા પરંપરા રૂપે, જીવની સાથેનો જડ એવા કર્મનો જે સંયોગ છે, તે અનાદિકાલીન છે. આમ હોઈને જીવને અનાદિકર્મવેષ્ટિત કહેવાને બદલે, જીવને અનાદિકર્મ-સંતાન-વેષ્ટિત અથવા અનાદિકર્મપરંપરાવેષ્ટિત આદિ કહેવો, એ વધુ યોગ્ય છે.

કર્મનો બંધ તે જ જીવને થઈ શકે છે; કે જે જીવમાં કર્મનો સંયોગ થવાથી કર્મસંયોગને અનુકુલ પરિણામ સ્વરૂપ યોગ્યતા હોય છે. પ્રત્યેક સમયે આત્મા કર્મથી છૂટે છે પણ ખરો અને કર્મને બાંધે છે પણ ખરો. વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ બનેલો આત્મા, માત્ર ચાર પ્રકારનાં કર્મોએ જ સહિત હોય છે. તેથી તે ચાર પ્રકારનાં કર્મોથી છૂટતો બળ્ય છે અને એ આત્માને માત્ર યોગપ્રત્યયિક અને તે પણ શાતાવેદનીયનો જ બંધ થતો હોય છે. એમ કરતાં કરતાં, એ આત્મા એવી અવસ્થાએ પહોંચે છે કે-એને કર્મનો બંધ થાય જ નહિ અને એથી તે સકલ કર્મોથી રહિત બની બળ્ય.

સમ્યક્ત્વની દુર્લભતા :

જીવ માત્ર અનાદિકાળથી કર્મસંતાનથી વેષ્ટિત છે અને એથી જીવ માત્રને માટે સમ્યક્ત્વ દુર્લભ છે. ‘સમ્યક્ત્વ દુર્લભ છે.’ એ વાત જેમ સાચી છે, તેમ જીવે સમ્યક્ત્વને પોતાને માટે સુલભ બનાવ્યા વિના ચાલી શકે એવું પણ નથી-એ વાતેય એટલી જ સાચી છે; કારણ કે-‘સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કર્યા વિના, કોઈ પણ જીવ, ગૃહિધર્મને કે સાધુધર્મને તેના ખરેખરા સ્વરૂપમાં પામી શકતો જ નથી; અને, ધર્મને ખરેખરા સ્વરૂપમાં પામ્યા વિના, કોઈ પણ જીવ, પોતાના મોક્ષને સાધી શકતો નથી.

અનાદિ સંસારમાં કદી નહિ પમાયેલું :

સમ્યક્ત્વરત્ન, એ ચિંતામણી રત્નના લઘુભાવનું જનક છે - એટલું જ નહિ, પણ આ સમ્યક્ત્વરત્ન તો એવું છે, કે જે રત્ન અનાદિ એવા સંસાર સાગરમાં, જીવને, પૂર્વે કદી પણ પ્રાપ્ત થવા

પામેલું નથી. રત્ન હોય છે સાગરમાં, માટે અત્રે સંસારને સાગરની ઉપમા આપવામાં આવી છે.

આ સંસારને સાગરની ઉપમા અનેક પ્રકારે ઘટી શકે તેમ છે. સાગર જેમ ઊંડો, પહોળો અને અનેકવિધ લયાનકતાઓથી ભરેલો છે, તેમ આ સંસારસાગર પણ ઘણો ઊંડો છે, ઘણો પહોળો છે અને અનેક પ્રકારની લયાનકતાઓથી ભરેલો છે.

સાગરમાં રહેલા રત્નને, સાગરમાં પડનાર સૌ કોઈ પામી શકતા નથી, પણ કોઈક કોઈક જીવો પામી શકે છે કારણ કે—એ છેક પેટાળમાં રહેલું હોય છે એ જ રીતે સમ્યક્ત્વરત્નને પણ કોઈક કોઈક જીવો જ પામી શકે છે. સમ્યક્ત્વરત્ન એટલા બધા ઊંડાણે રહેલું છે કે, એના ઉપર કર્મનાં થરનાં થર જામેલાં છે. એમાંથી કેટલાંક કર્મનાં થર એમાંથી થાય એટલે કે કેટલીક કર્મસ્થિતિ ઘટે ત્યારે જીવ કર્મવ્રથિએ આને છે.

આઠ પ્રકારનાં કર્મોની ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું અને જઘન્યમાં જઘન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ :

અનાદિ કાળથી જીવ જે કર્મસન્તાનથી વેષ્ટિત છે, તે કર્મ આઠ પ્રકારનું છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય—એ, કર્મના આઠ પ્રકારો છે. આ આઠ પ્રકારનાં કર્મોનાં નિમિત્તો છ છે. એક—મિથ્યાત્વ, બીજું—અજ્ઞાન, ત્રીજું—અવિરતિ, ચોથું—પ્રમાદ, પાચમું—કષાય અને છઠ્ઠું—યોગ. મિથ્યાત્વ આદિ આ છ નિમિત્તોથી, જીવને પ્રાયઃ પોતપોતાના પરિણામ દ્વારા કર્મનો બંધ થાય છે. મિથ્યાત્વાદિના નિમિત્તથી એક પરિણામ દ્વારા સંચિત થતું કર્મ, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળું પણ હોઈ શકે છે અને જઘન્ય સ્થિતિવાળું પણ હોઈ શકે છે. તીવ્ર એવો જે અશુભ પરિણામ, તે પરિણામ દ્વારા જનિત જે કર્મ, તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળું હોય છે.

આઠ પ્રકારનાં કર્મોમાં, દરેકે દરેક પ્રકારના કર્મની ઉત્કૃષ્ટ

સ્થિતિ સમાન નથી હોય, પણ લિંગ લિંગ હોય છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અન્તરાય—એ ચાર પ્રકારનાં કર્મોની ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ કોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણ હોઈ શકે છે, જ્યારે મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સીત્તેર કોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણ હોઈ શકે છે. બાકી રહ્યાં જે નામ, ગોત્ર અને આયુષ્ય, તેમાં નામકર્મની અને ગોત્રકર્મની ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીસ કોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણ હોઈ શકે છે અને આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ હોઈ શકે છે.

જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મોની સ્થિતિ જેમ ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ કોટિની પણ હોઈ શકે છે, તેમ જઘન્યમાં જઘન્ય કોટિની પણ હોઈ શકે છે. તેવા પ્રકારના પરિણામથી સંચિત થતાં આઠ પ્રકારનાં કર્મોમાં, વેદનીય કર્મની જઘન્યમાં જઘન્ય સ્થિતિ બાર મુહૂર્ત માત્રની હોય છે, નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની જઘન્યમાં જઘન્ય સ્થિતિ આઠ મુહૂર્ત માત્રની હોય છે, જ્યારે બાકીનાં જે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, આયુષ્ય અને અન્તરાય—એ પાંચ પ્રકારનાં કર્મો, એ કર્મોની જઘન્યમાં જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત માત્રની હોય છે. અત્રે એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે—શુભાશુભ પરિણામ દ્વારા થતા કર્મબંધને અંગેની જ આ વાત છે, પણ અગીઆરમે ગુણુસ્થાનકે, બારમે ગુણુસ્થાનકે રહેલા જીવોને તથા તેરમે ગુણુસ્થાનકે રહેલા કેવલજ્ઞાની પરમાત્માઓને જે યોગપ્રત્યયિક બંધ થાય છે, તે બંધને અંગેની આ વાત નથી.

**કર્મોની ચરમ ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિનો ક્ષય કામનો ક્યારે ?**

આત્માને અનાદિકાલીન જડ કર્મોના યોગથી સર્વથા રહિત બનાવવાને માટે, સૌથી પહેલી આવશ્યકતા ભવ્યત્વ સ્વભાવની છે. પછી ભવિતભ્યતાની છે, પછી કાળની છે અને તે પછી કર્મ તથા પુનુષ્ઠાઈની

છે. જો લવ્યત્વ સ્વભાવ ન હોય, તો ભવિતવ્યતાના વશથી જીવ વ્યવહાર-રાશિમાં આવે તો પણ તે કદી જ કાળની અનુકૂળતાને પામી શકે નહિ અને જીવનો લવ્યત્વ-સ્વભાવ હોવા છતાં પણ જો ભવિતવ્યતાની અનુકૂળતા મળે નહીં, તો જીવ ત્યાં વ્યવહાર-રાશિમાં પણ આવી શકે નહીં, ત્યાં વળી તેને કાળની અનુકૂળતા તો મળે જ શી રીતે ? જીવનો લવ્યત્વ-સ્વભાવ હોય અને ભવિતવ્યતાએ અનુકૂળ બનીને જીવને વ્યવહારરાશિમાં લાવી મૂક્યો હોય, તો એ જીવને ગમે ત્યારે પણ કાળ આદિની અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થવાની એ વાત તો નહીં જ; પણ જ્યાં સુધી કાળની અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થાય નહિ, ત્યાં સુધી કર્મોની અમુક અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થાય તો પણ, તે એ સમયે તો નકામી જ જવાની; કર્મની એ અનુકૂળતા, કોઈ પણ રીતે એ જીવને પોતાનો જે અનાદિકાલીન જડ કર્મોનો યોગ છે, તેને સર્વથા દૂર કરવાની ઈચ્છા સરખી કરાવવાને પણ સમર્થ નિવડવાની નહીં.

જીવ જ્યારે ચરમાવર્તને પામે, તે પછી જ કર્મ સંબંધી અનુકૂળતા, ભવિતવ્યતાદિ અનુકૂળ હોય તો જ જીવને કર્મસાધક નિવડવાની. આથી જ, શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓએ પહેલાં ચરમાવર્તની વાત કરી. ચરમાવર્તમાં પણ, કર્મોની ચરમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ક્ષય થયા બાદ જ શુદ્ધ ધર્મ રૂપ સમ્યક્ત્વ કે જે સર્વ ઈષ્ટને પૂર્ણ કરવા કલ્પવૃક્ષ જેવું છે તેના બીજની પ્રાપ્તિ થાય છે. અહીં એ વાત ધ્યાનમાં રાખી લેવાની છે કે ચરમાવર્તકાળ માત્ર લવ્ય આત્માઓને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જ્યારે કર્મોની ચરમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ક્ષય માત્ર લવ્યાત્માઓને જ પ્રાપ્ત થાય તેવો નિયમ નથી. કર્મોની ચરમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ક્ષય તો અલવ્યોને પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, દુર્ભાગ્યોને પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને લવ્યોને પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. વળી ચરમાવર્ત કાળને પામ્યા પછીથી જીવ અચરમાવર્ત કાળને કદી પણ પામતો નથી, જ્યારે કર્મોની ચરમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ક્ષય થયા બાદ પણ જીવને, કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ તો વારંવાર ચોટલે કે અનંતીવાર પણ થઈ શકે છે.

કર્મોની ચરમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કેને કહેવાય ?

હવે આપણે પહેલાં એ જોઈએ કે કર્મોની ચરમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કેને કહેવાય છે ? કારણ કે કર્મોની ચરમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ક્ષય થયા બાદ જ જીવને ધીજ આદિના કર્મે કરીને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને તે કર્મે કરીને પણ સમ્યક્ત્વ અપૂર્વકરણથી સાધ્ય છે—એમ શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓએ છઠ્ઠી વિંશિકાની આદિમાં જ ફરમાવ્યું છે. જીવની સાથે અનાદિકાળથી જડ કર્મોનો યોગ છે, અને એ કર્મોના મુખ્ય વિલાગો આઠ છે, એમ જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય આ આઠ મુખ્ય વિલાગોમાં સઘળાંય કર્મોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આ આઠ પ્રકારનાં કર્મોમાંથી પહેલાં ત્રણ અને છેલ્લું એક, એટલે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અંતરાય—આ ચાર કર્મો ઘાતીકર્મો તરીકે ઓળખાય છે. અને બાકીનાં ચાર કર્મો અઘાતી કર્મો તરીકે ઓળખાય છે. આ આઠેય કર્મોની સ્થિતિ એકસરખી નથી.

કર્મોની સ્થિતિનો અર્થ એ છે કે વધુમાં વધુ તેટલા કાળ પર્યાન્ત એ કર્મને એ કર્મ ઉદયમાં આવ્યા પછીથી ભોગવી શકાય; અથવા તો એ કર્મ ઉદયમાં આવ્યા પછીથી તે જો વધુમાં વધુ સમયને માટે ટકી શકે, તો તે તેની જેટલી સ્થિતિ બંધાયેલી હોય તેટલા સમયને માટે જ તે આત્માની સાથે ટકી શકે. બધાં જ કર્મો પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળાં જ બંધાયેલાં હોય છે અથવા બંધાય છે તેવો પણ નિયમ નથી. જેમ કે—જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ કોટાકોટી સાગરોપમની છે, તેમ બાકીનાં ત્રણ કર્મોની એટલે કે દર્શનાવરણીય, વેદનીય, અને અંતરાય—એ ત્રણ કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ કોટાકોટી સાગરોપમની છે. મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોટાકોટી સાગરોપમની છે. જ્યારે નામકર્મ અને ગોત્રકર્મ—એ બે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીસ કોટાકોટી સાગરોપમની છે. છેલ્લે રહ્યું જે એક આયુષ્ય કર્મ, તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમની છે.

પરમર્ષિઓ ફરમાવે છે કે—‘જીવ જ્યારે આ આંકેય કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં વર્તતો હોય છે, ત્યારે તો તે એવો ક્ષિપ્ર આશયવાળો હોય છે કે—તે સદ્ધર્મને પામી શકતો જ નથી; સદ્ધર્મને પામવા બેગી સ્થિતિ તો કર્મોની ચરમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ક્ષય થયા બાદ જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. એ ચરમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કઈ? આયુષ્ય કર્મ સિવાયનાં સાતેય કર્મોની સ્થિતિ જ્યારે એક કોટાકોટિ સાગરોપમની થાય ત્યારે એ સ્થિતિને તે સાતેય કર્મોની ચરમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહેવાય. આયુષ્યકર્મ સિવાયનાં સાત કર્મોની સ્થિતિ જ્યાં સુધી એક કોટાકોટિ સાગરોપમની પણ હોય એટલે કે—જીવે મોહનીય કર્મની ૭૦માંથી ૬૬ કોટાકોટિ સાગરોપમની સ્થિતિ ખપાવી હોય, જ્ઞાનાવારણીય, દર્શનાવારણીય, વેદનીય અને અંતરાય એ ચારે કર્મોની ૩૦માંથી ૨૬ કોટાકોટિ સાગરોપમની સ્થિતિ ખપાવી હોય અને નામકર્મ તથા ગોત્રકર્મની ૨૦માંથી ૧૬ કોટાકોટિ સાગરોપમની સ્થિતિ ખપાવી હોય, ત્યાં સુધી તો જીવ સમ્યક્ત્વના બીજને પણ પામી શકતો નથી. એવા જીવને તો શ્રી નમસ્કાર મંત્રના પ્રથમ પદનો જે ઉચ્ચાર; તે પણ પ્રાપ્ત થતો નથી ત્યારે પ્રશ્ન એ છે કે—આ બધાની પ્રાપ્તિ જીવને જો થાય તો તે ક્યારે થઈ શકે? ત્યારે જ કે—જ્યારે સાતેય કર્મોની સ્થિતિ એક કોટાકોટિ સાગરોપમથી પણ ઓછી થવા પામે !

સમજીને કાળજીવાળા બનો :

મિથ્યાત્વાદિના નિમિત્તે, આત્માના પરિણામ દ્વારા, પરિણામની શુભાશુભતાથી શુભાશુભ કર્મનો જે સંચય થાય છે તે કર્મસંચયમાં પરિણામની તીવ્રતા કે મન્દતાને કારણે કયા કયા કર્મની કેટલી કેટલી ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોઈ શકે છે અને કેટલી કેટલી જઘન્યમાં જઘન્ય સ્થિતિ હોઈ શકે છે, તેનો તમને ખ્યાલ તો આવ્યો ને ?

મોહનીય કર્મ સીત્તર કોટાકોટિ સાગરોપમની સ્થિતિવાળું પણ અંધારું શકે અને અન્તર્મુદૂર્ત માત્રની સ્થિતિવાળું પણ અંધારું શકે. આ બધાને સમજીને એ કરવું જોઈએ કે—અશુભ પરિણામ પ્રગટે નહિ

એની કાળજી રાખવી તથા અશુભ પરિણામ પ્રગટે તો પણ તે તીવ્ર બને નહિ એની કાળજી રાખવી; અને, શુભ તથા શુદ્ધ પરિણામ બન્યા રહે એની કાળજી રાખવી તેમજ શુભ તથા શુદ્ધ પરિણામને ખૂબ ખૂબ તીવ્ર બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો. આત્મા જેમ જેમ ગુણસમ્પન્ન બનતો જાય છે, તેમ તેમ તેને કર્મનો અંધ શુભ રૂપમાં થવાનું વધતું જાય છે અને અશુભ રૂપમાં થવાનું ઘટતું જાય છે; તેમ જ, તેની નિર્જરાનું પ્રમાણ પણ વધતું જાય છે.

કર્મસ્થિતિ ઘટયા વિના
અનિદેશે પહોંચાય નહિ :

અનાદિકાળથી કર્મસન્તાનથી વેષ્ટિત જીવને પણ જે દુર્લભ એવું સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે તો તે કયા કર્મે પ્રાપ્ત થાય છે, તે સમજવા જેવું છે. જે જીવો દુર્લભ એવા સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામે છે, તે જીવોને માટે સૌથી પહેલું જે બને છે, તે એ બને છે કે—તેઓનાં કર્મોની સ્થિતિ ખૂબ જ ઘટી જવા પામે છે. એમાં, આયુષ્યકર્મ સિવાયનાં સાતેય પ્રકારનાં કર્મોની સ્થિતિ ખપીને ઘટી જવા પામે છે અને એ સાતેય પ્રકારનાં કર્મોની સ્થિતિ ઘટીને એટલી હદ સુધી ઘટી જાય છે કે—એ સાતમાંનું કોઈ પણ કર્મ, એક કોટાકોટિ સાગરોપમની સ્થિતિથી અધિક સ્થિતિનું તો રહેવા પામતું જ નથી; અને, જે એક કોટિકોટિ સાગરોપમ જેટલી કર્મની સ્થિતિ શેષ રહી, તે સ્થિતિમાંથી પણ થોડીક સ્થિતિ, એટલે કે—એક પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી સ્થિતિ ખપી જવા પામે છે. પોતાની કર્મસ્થિતિની આટલી હદ સુધીની લઘુતાને પામેલા જીવને અનિદેશને પામેલો જીવ કહેવાય છે.

જ્યાં સુધી જીવનાં આયુષ્યકર્મ વિનાનાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત કર્મોની એક કોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળથી અધિક કાળની જે સ્થિતિ, તે સ્થિતિ ખપી જવા પામતી નથી અને એટલી સ્થિતિ ખપી ગયા પછીથી પણ બાકી રહેલી જે એક કોટાકોટિ સાગરોપમની

સ્થિતિ, તે સ્થિતિમાંથી પણ જ્યાં સુધી એક પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી સ્થિતિ ખપી જવા પામતી નથી, ત્યાં સુધી તે જીવ અનિદેશને પણ પામતો નથી. સમ્યક્દર્શન ગુણને પામવાને માટે જે અનિદેશને લેકવી એ અનિવાર્ય છે, તે અનિદેશના દેશ સુધી પણ એ જીવ પહોંચી શકતો નથી, કે જે જીવની કર્મસ્થિતિ એક કોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળની છે અગર તે તેથી અધિક કાળની છે.

**નદી-ઘોલ-પાષાણ ન્યાયે
થતી કર્મસ્થિતિની લઘુતા :**

અનિદેશે પહોંચવા જોગી કર્મસ્થિતિની લઘુતા, જીવને, પોતાના ઈરાદાપૂર્વકના પુરુષાર્થ વિશેષથી જ પ્રાપ્ત થાય છે—એવું નથી. પોતાની કર્મસ્થિતિની એટલી લઘુતાને, જીવ, યથા પ્રવૃત્તિકરણ દ્વારાએ ‘નદી-ઘોલ-પાષાણ’ ન્યાયે પામે છે. એટલે કે—એથી અધિક કર્મસ્થિતિનો જે ક્ષય જઈ જવા પામે છે, તે ક્ષય યથા પ્રવૃત્તિકરણ દ્વારાએ ‘નદી-ઘોલ-પાષાણ’ ન્યાયે થાય છે.

નદીઓમાંથી કેટલીક વાર ખડું જ સુંદર આકારવાળા અને અતિશય લીસા એવા પાષાણો મળી આવે છે. એ પાષાણોને, એવો સુંદર આકાર કોઈ કારીગરે આપેલો હોતો નથી; અથવા તો, એ પાષાણોને કોઈ કારીગરે એવું અતિશય લીસાપણું પણ આપેલું હોતું નથી. આમથી તેમ અથડાતે—કૂટાતે જ એ પાષાણો એવા સુંદર આકારવાળા અને એવા અતિશય લીસા બની ગયેલા હોય છે. પાષાણને એવો આકાર આપવાની સાથે એવું લીસાપણું આપવું, એ કારીગરને માટેય સહેલું તો નથી જ; જ્યારે કુદરતી રીતે એ પાષાણો અથડાતે—કૂટાતે એવા બની ગયેલા હોય છે.

જીવને અનિદેશ સુધી પહોંચાડનારી જે કર્મસ્થિતિની લઘુતા થાય છે, તે લઘુતા પણ એ જ રીતે યથા પ્રવૃત્તિકરણ દ્વારાએ કર્મસ્થિતિ ખપતે ખપતે થઈ જવા પામે છે; અને, એ જ કારણ છે

કે-અલવ્ય જીવો અને દુર્લવ્ય જીવો પણ અનિદેશ સુધી પહોંચી શકે છે. વળી અનિદેશને પામેલા જીવો પણ, પુનઃ કર્મસ્થિતિની શુરુતાને પામતા જ નથી, એવું પણ નથી.

આટલી કર્મલઘુતા પણ મહત્વની :

અનિદેશે પહોંચવા જોગી કર્મસ્થિતિની લઘુતાને જેમ લવ્ય જીવો પામી શકે છે, તેમ દુર્લવ્ય જીવો પણ પામી શકે છે અને અલવ્ય જીવો પણ પામી શકે છે; છતાં પણ, કર્મસ્થિતિની એટલી લઘુતા થવી, એ પણ ખૂબ જ મહત્વની વસ્તુ છે. કારણ કે-લવ્ય જીવો પણ અનિદેશે લેહવાનો પુરુષાર્થ કર્મસ્થિતિની લઘુતાને પામ્યા વિના કરી શકતા નથી. બીજી વાત એ પણ છે કે-લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા જે શ્રુતધર્મ છે અને ચારિત્રધર્મ છે, તે ધર્મને દ્રવ્યથી પણ તે જ આત્માઓ પામી શકે છે, કે જે આત્માઓ અનિદેશે પહોંચવા જોગી કર્મસ્થિતિની લઘુતાને પામેલા હોય.

શ્રી જિનશાસને ઉપદેશેલા શ્રુતધર્મની અને ચારિત્રધર્મની આંશિક પણ આચરણ કરી રહેલા જીવોને માટે, એટલું તો નિશ્ચિત જ કે-એક આયુષ્યકર્મ સિવાયનાં તે જીવોનાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાતેય કર્મોની સ્થિતિ ઘણી જ ક્ષીણ થઈ જવા પામેલી છે અને એક પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ઊણુ એવી એક કોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણુ કાળની સ્થિતિથી અધિક સ્થિતિ તે જીવોના કોઈ પણ કર્મની નથી. એટલું જ નહિ, પરંતુ જ્યાં સુધી જે જીવ શ્રી જિનશાસને ફરમાવેલા શ્રુતધર્મને અને ચારિત્રધર્મને અંશે પણ આચરી શકે છે, ત્યાં સુધી તે જીવ જ્ઞાનાવરણીયાદિ જે કર્મોને સંચિત કરે છે, તે કર્મોની સ્થિતિ પણ એથી અધિક હોઈ શકતી નથી. અર્થાત્-એક પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ઊણુ એવી એક કોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણુ કાળની સ્થિતિથી જરા પણ અધિક સ્થિતિવાળા કોઈપણ કર્મને ઉપાર્જનારો એ જીવ બનતો નથી.

અંધિદેશને તથા દ્રવ્યશ્રુતને અને દ્રવ્યચારિત્રને પામવા છતાં અપૂર્વકરણને ન પામનારા જીવો :

આ રીતે અંધિદેશે આવેલા જીવો, જે તેમની ભવિતવ્યતા તેવા પ્રકારની હોય તો યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં જ વર્તતા થકા પણ કર્મલઘુતાને પામતાં પામતાં દ્રવ્યશ્રુતને અને દ્રવ્યચારિત્રને પણ પામી શકે છે. એવા કાળમાં કોઈ કોઈ જીવો મોક્ષનો અદ્વેષ કેળવવાના યોગે દ્રવ્યથી ઉત્કટ ગણાય એવું સાધુપણું પાળનારા બનીને નવમાં ત્રૈવેચક સુધી પણ પહોંચી શકે છે. અંધિદેશે આવેલા જીવો નવપૂર્વના જ્ઞાનને પણ પામી શકે છે. જીવ જ્યાં સુધી અંધિદેશને પામે નહિ ત્યાં સુધી તો તે આવું પણ કાંઈ જ પામી શકતો નથી.

અંધિદેશે આવેલા જીવો પૈકીના કોઈ કોઈ જીવો યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં વર્તતા થકા પણ અધિક અધિક કર્મનિર્જરને પામતા પામતા, જેવા ઉત્કટ કોટિના દ્રવ્ય સાધુપણાને પાળે છે, તેવા ઉત્કટ કોટિના સાધુપણાને જે શુદ્ધભાવ સહિત પાળવામાં આવે, તો તો મોક્ષ હાથવેંતમાં જ આવી જાય. પણ એક માત્ર શુદ્ધભાવની ખામીના યોગે જ, એ જીવોને, એ સાધુપણાના પાલનનું વાસ્તવિક ફળ મળતું નથી. એવા જીવોને વધુમાં વધુ નવમા ત્રૈવેચકની પ્રાપ્તિ થાય છે. પણ એ દેવલોકમાં ય તે જીવો પોતાના રાગ-દ્વેષના ગાઢ પરિણામોના પ્રતાપે, ત્યાં જેવા સુખનો અનુભવ કરી શકાય તેવા સુખનો અનુભવ કરી શકતા નથી, એટલું જ નહિ, પણ એ કાળમાં એ જીવો એવાં અશુભ કર્મોને ઉપાજે છે, કે જે કર્મો એ જીવોને દુઃખમય સંસારમાં ખૂબ ખૂબ લમાડનારાં નીવડે છે. આમ અભવ્ય આદિ જીવોને અંધિદેશની પ્રાપ્તિ અને તે પછી જ દ્રવ્યશ્રુત તથા દ્રવ્યચારિત્રની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ તે, તે જીવોના સંસાર પરિભ્રમણનો નાશ કરવાને માટે કોઈ પણ રીતે સમર્થ બની શકતી નથી. અંધિદેશે આવ્યા પછી જે અપૂર્વકરણને પામવા જોગી લાયકાત જીવમાં પ્રગટે, તો જ અંધિદેશની અને તે પછીની બીજી પ્રાપ્તિઓની પણ સાચી સફળતા છે. બીચારા અભવ્ય જીવો તો

સ્વભાવે જ એવા છે કે તેઓ અધિદેશ આદિને પામે છે, તો પણ તેઓમાં અપૂર્વકરણ પામવા ભેગી લાયકાત પ્રગટી શકતી જ નથી. જ્યારે દુર્ભવ્ય જીવોને કાળની અપરિપકવતા પ્રધાનપણે નડે છે એટલે તેઓ સ્વભાવે મુક્તિ ગમનની યોગ્યતાને ધરનારા હોવા છતાં પણ તેઓને થયેલી અધિદેશ આદિની પ્રાપ્તિ પણ તેઓમાં અપૂર્વકરણને પામવા ભેગી લાયકાત પ્રગટાવવાને સમર્થ બનતી નથી. ભવ્ય આત્માઓને માટે પણ અધિદેશ આદિની પ્રાપ્તિ ત્યારે જ સફળ બની શકે છે કે જ્યારે તેમને ભવિતવ્યતા આદિની અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થાય છે.

અધિદેશને નહિ પામેલો શ્રી નવકારને પણ પામી શકે નહિ :

પરમ ઉપકારી મહાપુરુષો ત્યાં સુધી ફરમાવે છે કે-‘જ્યાં સુધી જીવ અધિદેશે આવવા ભેગી કર્મસ્થિતિની લઘુતાને પામતો નથી, ત્યાં સુધી તો જીવ શ્રી નવકાર મહામંત્રને અથવા તો શ્રી નવકાર મહામંત્રના ‘નમો અરિહંતાણુ’ એવા પહેલા પાદને અથવા તો ‘નમો અરિહંતાણુ’ એ પાદના ‘ન’ને પણ ‘નમો અરિહંતાણુ’ એ પાદના ‘ન’ તરીકે પામી શકતો નથી.’ જ્ઞાનીઓના આ કથન ઉપરથી ક્લિત થાય છે કે-શ્રી નવકારમંત્રને પામી શકે એવી યોગ્યતાવાળાં જૈન કુળોમાં જે આત્માઓ જન્મ પામે છે, તેઓ પ્રાયઃ અધિદેશને પામવા ભેગી કર્મસ્થિતિની લઘુતાને પામેલા હોય છે.

જે જૈન કુળો જૈન આચારની અને જૈન વિચારની દૃષ્ટિએ હીનમાં હીન કોટિનાં બની જવા પામ્યાં હોય, છતાં પણ એ કુળોમાં જે શ્રી નવકાર મંત્રનું સ્મરણાદિ ચાલુ હોય, તો એવાં પણ કુળોમાં પ્રાયઃ એવા જ આત્માઓ જન્મને પામે, કે જે આત્માઓની કર્મસ્થિતિ અધિદેશને પામવા ભેગી લઘુતાને પામેલી હોય. જે કોઈ જીવ ‘નમો અરિહંતાણુ’ ઓલવાના આશયથી ‘ન’ પણ ઓલી શકે, એ જીવ કર્મસ્થિતિની એટલી લઘુતાને પામેલો છે, એટલું તો જ્ઞાનીઓના કથનાનુસારે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય. ઉપરાંત, જ્યાં સુધી જીવ ‘નમો

અરિહંતાણુ' એટલું માત્ર પણ બોલી શકે છે અગર 'નમો અરિહંતાણુ' બોલવાના આશયે 'ન'ને પણ બોલી શકે છે, ત્યાં સુધી એ જીવ-ગમે તેટલી ઉત્કટ કોટિના પાપવિચારોમાં અને ગમે તેટલી ઉત્કટ-કોટિના પાપાચારોમાં રક્ત બનેલો હોય તો પણ, તે જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મો પૈકીના કોઈ પણ કર્મનો એવા રૂપનો સંચય કરતો જ નથી, કે જે કર્મની સ્થિતિ એક કોટાકોટિ સાગરોપમની હોય અથવા તો એથી અધિક હોય ! એનો અર્થ એ છે કે-એ જીવમાં અશુભ પરિણામો એવા તીવ્ર ભાવે પ્રગટતા જ નથી, કે જેથી એ જીવને કોઈ પણ કર્મ એક કોટાકોટિ સાગરોપમની સ્થિતિનું કે એથી અધિક સ્થિતિનું બંધાય.

શ્રી નવકાર મંત્રની પ્રાપ્તિ જૈન કુળોમાં સામાન્ય રીતે સુલભ-ગણાય, એટલે જૈન કુળમાં જન્મ પામનારા આત્માઓને અંગે વાત-કહી; બાકી તો, જે કોઈને પણ શ્રી નવકાર મંત્રની પ્રાપ્તિ થાય, તેની કર્મસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ કોટિની હોય તો પણ, તે કર્મસ્થિતિ એક કોટાકોટિ સાગરોપમથી પણ કાંઈક ન્યૂન જ હોય; અને, એ જીવ-જે જે કર્મોને ઉપાજે, તે તે કર્મોની પણ જે ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ કોટિની સ્થિતિ હોય, તોય તે સ્થિતિ એક કોટાકોટિ સાગરોપમથી કાંઈક ન્યૂન જ હોય. એ જીવ એથી અધિક સ્થિતિવાળા કર્મને ત્યારે જ સંચિત કરી શકે, કે જ્યારે એ જીવ નવકાર મંત્રના આંશિક પણ પરિચયથી સર્વથા મુક્ત બની જાય; એટલે કે-એ જીવ જ્યારે ત્રિચિદેશથી પાછો પડી જાય.

લાગ્યશાળિતા સફળ
નીવડી ક્યારે કહેવાય ?

ત્રિચિદેશે આવવા જોગી કર્મસ્થિતિની લઘુતાને પામેલા બંધા જીવો શ્રી નવકાર મંત્ર આદિને પામે છે, એવો પણ નિયમ નથી-નિયમ તો એ જ છે કે-જે જીવ જ્યાં સુધી ત્રિચિદેશે આવવા જોગી કર્મસ્થિતિની લઘુતાને પામે નહિ, તે જીવ ત્યાં સુધી શ્રી નવકાર

મંત્ર આદિને પામી શકે નહિ ! એટલે, અંધિદેશે આવેલા જીવો પૈકીના જે જીવો શ્રી નવકાર મંત્ર આદિને પામી જાય, તે જીવો કમથી કમ એટલા ભાગ્યશાળી તો ખરા જ કે-જ્યાં સુધી તેઓ શ્રી નવકાર મંત્ર આદિના પરિચયાદિથી દૂર થઈ જાય નહિ, ત્યાં સુધી તેઓ અંધિદેશને પમાડનારી કર્મસ્થિતિથી ઉત્કૃષ્ટ કોટિની કર્મસ્થિતિને ઉપાજે જ નહિ ! એ જીવો, એ કાળ દરમ્યાનમાં, અંધિદેશથી બહુ આગળ ન વધે એ બનવાબેગ છે, પરંતુ એ જીવો એ કાલ દરમ્યાનમાં અંધિદેશથી દૂર પણ જવા પામે નહિ !

સં જીવ અંધિદેશે કેટલા કાળ સુધી રહી શકે ?

અંધિદેશને પામેલો જીવ, અંધિદેશે વધુમાં વધુ કાળને માટે ટકી શકે, તો તે અસંખ્યાતા કાળ સુધી ટકી શકે. છેવટમાં છેવટ અસંખ્યાતા કાળે તો એ જીવ અંધિદેશથી કાં તો આગળ વધે અને સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોને ઉપાજે અને કાં તોએ જીવ પાછો હટી જવા પામે.

આ વાતને લક્ષ્યમાં રાખીને, તમારે ખરો વિચાર તો એ કરવા જેવો છે કે-‘આપણે કેટલા બધા ભાગ્યશાળી છીએ ?’ તમે કદાચ સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોને ન પામેલા હો-એ બનવાબેગ છે, પણ તમે અંધિદેશે તો અવશ્ય પહોંચેલા છો ! તમારાં કર્મ કદાચ ગમે તેટલાં ભેરદાર હોય, પરંતુ તમારા કોઈ કર્મની સ્થિતિ એક કોટાકોટિ સાગરોપમ જેટલી કે એથી અધિક નથી જ અને તમારાં કર્મોની સ્થિતિ એક કોટાકોટિ સાગરોપમથી ન્યૂન જ છે. આ ઉપરાંત નવાં સંચિત થતાં પણ તમારાં કર્મો, એક કોટાકોટિ સાગરોપમથી અધિક સ્થિતિ-વાળાં હોઈ શકતાં જ નથી. આ તમારી જેવી-તેવી ભાગ્યશાળિતા નથી જ, પરંતુ ભાગ્યશાળી એવા તમારે એ વિચાર કરવો જોઈ એ કે-‘અમારી આ ભાગ્યશાળિતા સફળ કેમ નીવડે ?’ કોઈ પણ પ્રકારની ભાગ્યશાળિતા, એ સફળ નીવડી-એવું ક્યારે કહી શકાય ? પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી ભાગ્યશાળિતા દ્વારાએ જીવ જ્યારે પોતાની અધિકાધિક ભાગ્યશાળિતા સંપાદિત કરે, ત્યારે જ એમ કહી શકાય કે-પોતાની ભાગ્યશાળિતાને એ જીવે સફળ બનાવી.

શામાં તમે તમારી લાગ્યશાળિતા માનો છો ?

તમે તમારી લાગ્યશાળિતાને સફળ બનાવો છો કે નહિ ? અને, તમે તમારી લાગ્યશાળિતાને સફળ બનાવતા પણ હો, તો પણ તે કેટલે અંશે સફળ બનાવો છો ?—એનો ખરેખરો વિચાર અને નિર્ણય તમારે કરવો જોઈએ. પણ એ વિચાર ક્યારે થાય ? તમને તમારી આ લાગ્યશાળિતાનો ખરેખરો ખ્યાલ આવે ત્યારે ને ?

આજે તમે તમારી લાગ્યશાળિતા શામાં માનો છો ? પાસે લક્ષ્મી ઘણી હોય અને લક્ષ્મીનો પ્રવાહ પણ ધોધબંધ તમારા તરફ વહી રહ્યો હોય, તો તમને લાગે કે—‘હું લાગ્યશાળી છું !’

તમારું શરીર નીરોગી હોય અને યથેચ્છ ખાન-પાનાદિ કરવા છતાં તથા યથેચ્છપણે ભટકવા છતાં પણ જો તમારું શરીર નીરોગી અને બળવાન બન્યું રહેતું હોય, તો તમને લાગે કે—‘હું લાગ્યશાળી છું !’

તમને પત્ની સારી મળી હોય અને તે તમને અનુકૂળપણે વર્ત્યા કરતી હોય, તો તમને લાગે કે—‘હું લાગ્યશાળી છું !’

સંતાન પણ સારાં હોય, અનુકૂળપણે વર્તનારાં હોય અને લક્ષ્મીનો વધારો કરનારાં હોય, તો તમને લાગે કે—‘હું લાગ્યશાળી છું !’

લોકો તમારા પ્રત્યે આદરભાવ બતાવતા હોય, તમે જ્યાં જવ ત્યાં પૂછાતા હો, તમને અણુગમતું કોઈ બોલી શકતું ન હોય અને તમારી આડે જે કોઈ આવવા મથે તેને તમે પાચમાલ કરી શકતા હો, તો તમને લાગે કે—‘હું લાગ્યશાળી છું !’

દૂંકમાં કહીએ તો, વિષયરાગજનિત અને કષાયલાવજનિત એવી જે જે ઈચ્છાઓ તમારા મનમાં પેદા થતી હોય, તે બધી જ ઈચ્છાઓ જો પાર પડતી હોય, તો તમને લાગે કે—‘હું લાગ્યશાળી છું !’

આમાં તમને લાગતું હશે કે—ધર્મની વાત તો રહી જાય ત્યાં પણ વસ્તુતઃ ધર્મની વાત રહી જાય નથી, કારણ કે—‘ધર્મસ્થાનોમાં

પણ જો તમારી કિંમત અંકાતી ન હોય અથવા તો ધર્મસ્થાનોમાં પણ જો તમને જોઈતો આદર મળતો ન હોય, તો તમે જો કાંઈ ધર્મક્રિયા કરતા હો, એથી તમને ભાગ્યશાળી ભાગ્યે જ માનતા હશે ! મોટે ભાગે તો, ધર્મસ્થાનોમાં પણ તમને તમારો આદર જોઈ એ છે ! તમે આદરને પાત્ર ન હો તો પણ, જો તમને ધર્મસ્થાનોમાં આદર મળે, તો જ તમને લાગે છે કે-‘હું ભાગ્યશાળી છું !’

નજર કેવી ભાગ્યશાળિતા ઉપર ઠરેલી છે ?

આ બધી ભાગ્યશાળિતાઓ સિવાયની કોઈ ભાગ્યશાળિતા તમારી નજરે ચઢે છે ખરી ? તમે માનેલી ભાગ્યશાળિતા, એ પણ ભાગ્યશાળિતા છે તો ખરી જ, પણ એ ભાગ્યશાળિતા જ ખરેખરી ભાગ્યશાળિતા લાગે, તો એ ભાગ્યશાળિતાઓના નિમિત્તે જ તમે નિર્ભાગ્યશાળિતાને પામ્યા વિના રહો નહિ. તમને એમ નથી લાગતું કે-તમે જેમાં જેમાં તમારી ભાગ્યશાળિતા માનો છો, તેમાં તેમાં ગાઢ મિથ્યાદષ્ટિઓ પણ પ્રાયઃ પોતપોતાની ભાગ્યશાળિતા જ માને છે ? ત્યારે, મિથ્યાદષ્ટિઓની જેમ જ તમે પણ જો તમારી ભાગ્યશાળિતાનો વિચાર કરો, તો તમે આ જૈન કુળાદિ સામગ્રીને પામ્યા, તેનો વિશેષાર્થ શો ?

‘પુણ્યથી શું શું મળે ?’-એવા ભાવનો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવતાં, મિથ્યાત્વના રંગે રંગાયેલી સુરસુંદરીએ શો જવાબ આપ્યો હતો, એ યાદ છે ? અને, એ જ પ્રશ્નના જવાબમાં, તત્ત્વસ્વરૂપને જાણનારી શ્રીમતી મયણાસુંદરીએ શો જવાબ આપ્યો હતો, એ પણ યાદ છે ? શ્રી શ્રીપાલના રાસતું અથવા તો શ્રી શ્રીપાલના ચરિત્રતું શ્રવણ તમે તમારી જિંદગીમાં કેટલી વાર કર્યું છે ? એનું શ્રવણ તમારામાંના ઘણાઓએ ઘણીવાર કર્યું હશે, પણ એમાંની ખાસ યાદ રાખવા જેવી વાતો કેટલાકોએ યાદ રાખી હશે ? અને જેઓએ અમુક અમુક વાતો યાદ રાખી હશે, તેઓએ પણ એ વાતોના સંબંધમાં ચિંતન અને મનન કેટલું કર્યું હશે ? સુરસુંદરીનો જવાબ

અને શ્રીમતી મયણસુઠરીનો જવાબ, એ બન્નેય જો ખ્યાલમાં હોય, જો એ બન્ને જવાબો ખરાખર સમજાયા હોય, તો તમને ખ્યાલ આવે કે-મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓની નજર કેવા કેવા પ્રકારની લાગ્યશાળિતા ઉપર ઠરેલી હોય છે અને સમ્યક્દષ્ટિ આત્માઓની નજર કેવા કેવા પ્રકારની લાગ્યશાળિતા ઉપર ઠરેલી હોય છે !

આવડત અને હોશિયારીનો સારો અથવા ખરાબ ઉપયોગ સંસ્કાર ઉપર આધાર રાખે છે :

સુરસુઠરી અને શ્રીમતી મયણસુઠરી, એ બન્નેય રાજા પ્રજાપાલની પુત્રીઓ હતી. એ બન્નેના પિતા એક હતા, પણ એ બન્નેની માતા જુદી જુદી હતી. એ બન્નેની માતાઓ જુદી જુદી હોવાના કારણે, એ બન્નેના પાઠકો પણ જુદા જુદા હતા. સુરસુઠરીની માતા જેમ મિથ્યાદષ્ટિ હતી, તેમ સુરસુઠરીનો પાઠક પણ મિથ્યાદષ્ટિ હતો. એ જ રીતે, શ્રીમતી મયણસુઠરીની માતા જેમ સમ્યક્દષ્ટિ હતી, તેમ શ્રીમતી મયણસુઠરીના પાઠક પણ તત્ત્વસ્વરૂપના જ્ઞાતા સમ્યક્દષ્ટિ હતા. સુરસુઠરીએ અને શ્રીમતી મયણસુઠરીએ-એ બન્નેએ પોતાપોતાની માતા અને પોતાપોતાના પાઠક પાસેથી શિક્ષા મેળવીને ચતુરાઈ પ્રાપ્ત કરી હતી, પરંતુ માતા અને પાઠક તરફથી સુરસુઠરીને અને શ્રીમતી મયણસુઠરીને પરસ્પર વિરોધી સંસ્કારો પ્રાપ્ત થયા હતા.

એ બન્નેને જેવા પ્રકારના સંસ્કારો મળ્યા હતા, તેવા જ પ્રકારે એ બન્નેની શિક્ષા અને ચતુરાઈ પરિણામ પામી હતી. શિક્ષા અને સંસ્કાર વચ્ચેના તફાવતને સમજો છો ? શિક્ષા એ આવડત વિશેષ છે, જ્યારે સંસ્કાર એ વિચારોનું અને વિચારો દ્વારા આચારોનું ઘડતર છે. આવડત હોય, પણ સંસ્કારો જો ખૂરા હોય, તો એ આવડત કેવા ઉપયોગમાં આવે ? અને, એનું પરિણામ કેવું આવે ? સંસ્કાર જો ખૂરા હોય, તો એની આવડત અસદ્ વિચારોમાં અને અનાચારોમાં સહાયક બની જાય. કુસંસ્કારને લીધે અનાચારનો રક્ષિયો બનેલો, જેમ જેમ વધારે આવડત-

વાળો હોય, તેમ તેમ તે અનાચારોની યોજનાઓ ઘડવામાં અને અનાચારોને આચરવામાં વધારે ને વધારે પાવર ધોખની જાય; એ જ રીતે, જેને સુસંસ્કારો મળ્યા હોય, તેની આવડત, અસહ વિચારોને પેદા થતા અટકાવવામાં, નિમિત્તવશ પેદા થઈ જવા પામેલા અસહ વિચારને અનાચાર કરાવનારો એ અને તે પહેલાં જ ટાળી દેવામાં, સહવિચારો કરવામાં અને સહાચારોને આચરવામાં સહાયક અને.

એટલે, આવડત અને હોશિયારીની સાથે જો કુસંસ્કાર મળ્યા હોય, તો તેથી વિચારમાં, વચનમાં અને વર્તનમાં એ આવડત અને એ હોશિયારી અધમપણુને પમાડનારી અને છે; જ્યારે, આવડત અને હોશિયારીની સાથે જો સુસંસ્કાર મળ્યા હોય, તો તેથી એ આવડત અને એ હોશિયારી વિચારોમાં પણ ઉત્તમતાને પેદા કરનારી, વચનોમાં પણ ઉત્તમતાને પેદા કરનારી અને વર્તનમાં પણ ઉત્તમતાને પેદા કરનારી અને છે.

પુણ્યથી શું શું મળે છે ?

એક વાર રાજાએ પોતાની એ બન્નેય પુત્રીઓને, તે તે પુત્રીના અધ્યાપક સહિત રાજસભામાં બોલાવી. એ વખતે રાજાને પોતાની એ બન્નેય પુત્રીઓની બુદ્ધિની પરીક્ષા કરવાનું મન થઈ ગયું. આથી, રાજાએ પોતાની એ બન્નેય પુત્રીઓને એક સમશ્યાપાઠ આપ્યું. સમશ્યાપાઠ આપવું, એનો અર્થ એ કે—એ બન્નેય પુત્રીઓ એવી એક એક ગાથા બનાવે, કે જે ગાથાનું ચોથું પાઠ એ હોય કે જે પાઠ રાજાએ સમશ્યાપાઠ તરીકે આપેલું હોય. રાજાએ આપેલું એ સમશ્યાપાઠ “પુણ્યથી આ મળે છે.”—એવા ભાવાર્થવાળું હતું; એટલે, પુણ્યનો યોગ હોય તો જીવને શું શું મળી શકે છે, એનું સુરસુંદરીએ પણ વર્ણન કરવાનું હતું અને એનું જ વર્ણન શ્રીમતી મયણાસુંદરીએ પણ કરવાનું હતું. તમે માનેલી તમારી લાગ્યશાળિતાની વાત હવે આવે છે.

રાજાએ સમશ્યાપાદ આપતાંની સાથે જ, સુરસુંદરીએ એકદમ એ સમશ્યાપાદની પૂર્તિ કરી દીધી. સુરસુંદરીને પોતાની ચતુરાઈ પ્રગટ કરવાની ઉતાવળ હતી, કારણ કે—કુસંસ્કારના યોગે એને એની શિક્ષાએ અને એની ચતુરાઈએ ગર્વિષ્ટા બનાવી દીધી હતી. પ્રશ્ન ‘પુણ્યથી શું શું મળે છે ?’—એ ભાવનો હતો અને સુરસુંદરીએ એનો જે જવાબ આપ્યો, તે એવો છે કે—તમને એ જવાબ ગમી જાય, તો એમાં નવાઈ પામવા જેવું કંઈ નથી. સુરસુંદરીએ આપેલા જવાબને સાંભળીને, રાજા પણ તુષ્ટમાન થઈ ગયો હતો અને આખી રાજસભા પણ તુષ્ટમાન થઈ ગઈ હતી, તો પછી એ જવાબ તમને પણ ગમી જાય, તો એમાં નવાઈ પામવા જેવું શું છે ? પણ, સાચેસાચ જો એવું કહેવું જ પડે તેમ હોય, તો એવું કહેતાં મન ગ્લાનિનો અનુભવ કરે એવું છે : કારણ કે—રાજા વગેરે જે લોકો સુરસુંદરીના એ જવાબથી તુષ્ટમાન થયા, તે લોકો મિથ્યાદષ્ટિ હતા.

એ વાત ભૂલવા જેવી નથી કે—તેઓ મિથ્યાદષ્ટિ હોઈને જ સુરસુંદરીએ ભાગ્યશાળિતાને જેવા પ્રકારે વર્ણવી તેવા પ્રકારની ભાગ્યશાળિતા ઉપર જ તેઓની નજર ઠરેલી હતી; અને એથી જ, તેમને સુરસુંદરીએ જે જવાબ આપ્યો, તે જવાબ ગમી ગયો હતો.

ધનાદિકના યોગમાં જ સુખસર્વસ્વને
માનનારાઓને ગમી જાય
એવો સુરસુંદરીનો જવાબ :

સુરસુંદરીએ શો જવાબ આપ્યો હતો ? સુરસુંદરીએ કહ્યું હતું કે—‘ધન, યુવાની, સુવિદ્ગધપણું એટલે સારા પ્રમાણમાં ચતુરાઈ, પોતાના હેહની નીરોગતા અને મનગમતાની સાથેનો મેળાપ, એ બધું પુણ્યથી મળે છે.’ તમને કદાચ એમ થતું હશે કે—‘સુરસુંદરીએ આપેલા આ જવાબમાં, ખોટું શું છે !’ અથવા તો, ખરેખર, ધનાદિકના યોગમાં જ સુખસર્વસ્વને માનનારાઓને, સુરસુંદરીનો આ જવાબ ગમી જાય, એમાં નવાઈ નથી ! એવાઓ તો, ‘આ જવાબ ઠીક નથી.’—એવું જો કોઈ કહે, તો એની સામે શક્ય હોય તો

રૂબરૂમાં અને એ શક્ય ન હોય તો મનમાં ને મનમાં અનેક પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કરે.

એવાઓને થાય કે—“અમને ધન મળે, તો તે શું અમારા પુણ્ય વગર મળે ? અમને યુવાની મળી હતી કે મળી છે, તે શું અમારા પુણ્ય વગર અમને મળી છે ? અમને સાંપડેલી ચતુરાઈ અને શરીરની નીરોગતા, એ પણ શું અમને અમારા પુણ્ય વિના સાંપડી છે ? અને, અમને જેટલો જેટલો મનગમતાની સાથેનો મેળાપ થાય, તે શું અમને અમારા પુણ્ય વગર થાય ?” એટલું જ નહિ, પણ એવાઓને તો કદાચ એવોય વિચાર આવે કે—“સુરસુંદરીના જવાબને સારો અને સાચો નહિ માનનારાઓ, શું એમ માને છે કે—ધન, યૌવન, સુવિગ્ધપણું, પોતાના દેહની નીરોગતા અને મનગમતાની સાથેનો મેળાપ, એ પુણ્ય વગર જ પ્રાપ્ત થાય છે ? પુણ્યથી જો આ બધું ન મળતું હોય, તો પછી પુણ્યને કરવાનું પણ શું ? અને પુણ્યથી ધન મળી જાય, યુવાની મળી જાય, ચતુરાઈ મળી જાય, પોતાના દેહની નીરોગતા મળી જાય અને મનગમતાની સાથેનો મેળાપ પણ મળી જાય, તો પછી પુણ્યથી મેળવવાનું બાકી રહે છે પણ શું ?” આ વાત તમારી પાસે એટલા માટે મૂકવામાં આવી છે કે—આવો કોઈ વિચાર તમને આવ્યો છે કે નહિ, એ તમે શોધી શકો; અને, એના ઉપરથી તમે એ પણ શોધવાનો પ્રયત્ન કરી શકો કે—“મારા મનમાં આવા પ્રકારનો કોઈ વિચાર ઉદ્ભવવા પામ્યો, તો તે શાથી ઉદ્ભવવા પામ્યો ?”

સુરસુંદરીએ આપેલા જવાબમાં રહેલી
મિથ્યાત્વના સંસ્કારોની અસર :

સુરસુંદરીએ સૂચવેલી ધન વગેરે વસ્તુઓ, કોઈ પણ જીવને, તેના પોતાના પુણ્યોદયના યોગ વિના મળી શકતી જ નથી, એ શંકા વિનાની વાત છે; પરંતુ, જે વાત ખાસ વિચારવા જેવી છે, તે વાત એ છે કે—પુણ્યોદયના યોગે પ્રાપ્ત થઈ શકતી ઘણી વસ્તુઓ પૈકીની

ધનાદિક વસ્તુઓને જ સુરસુંદરીએ કેમ ગણાવી ? સુરસુંદરીએ જે વસ્તુઓ ગણાવી, તે વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ જ સુરસુંદરીને અશ્લીષ્ટ છે, એમ એથી જણાઈ આવે છે. સુરસુંદરીને પુણ્યોદય ગમે છે, પણ તે એટલા માટે ગમે છે કે-એ ધનાદિકની પ્રાપ્તિમાં નિમિત્ત છે, એમ એથી જણાઈ આવે છે. એટલે, સુરસુંદરીનો જવાબ છે સાચો, પણ તે સારો નથી. એ સાચો પણ જવાબ, મિથ્યાત્વના સંસ્કારોની અસરવાળો છે.

સુરસુંદરીની નજર કેવળ આ લોકોના સાંસારિક સુખ ઉપર જ કેન્દ્રિત થયેલી જણાઈ આવે છે; અને, ‘પુણ્યોદયના યોગે એ બધું મળી ગયું! પછીથી, એનું પરિણામ શું ?’-એનો તો એને વિચાર જ નથી, એમ પણ જણાઈ આવે છે. પુણ્યને માને અને તેમ છતાં પણ પરલોક તરફ નજર રાખવાનું મન થાય નહિ તથા આ લોકના લોગસુખમાં જ નિમગ્ન બનવાનું મન થાય, એ મિથ્યાત્વની અસર નથી તો કોની અસર છે ? નહિ તો, એમ થાય કે-પુણ્યોદયના યોગે આ બધું મળી તો ગયું; પણ એ પુણ્ય ગયું અને નવું પુણ્ય બંધાયું નહિ, તો થશે શું ?

કેવળ પુણ્ય તરફ નજર હોય અને મોક્ષ તરફ નજર ન પણ હોય, તો પણ આવો વિચાર તો આવવો જોઈએ ને ? પુણ્યોદયે પ્રાપ્ત થતી વસ્તુઓ ગમે અને પુણ્યને આચરવાં તરફ બેઠરકારી આવે, તો તો પુણ્ય ખવાય અને પાપ બંધાય, એ જ બને ને ? પુણ્યોદયના યોગે મળેલી એ બધી સામગ્રીથી સુખ અદ્ય અને તે પણ અદ્ય કાળને માટે, જ્યારે એ સુખના રક્તમય લોગવટાને પરિણામે દુઃખ ઘણું અને તે પણ ઘણા કાળને માટે ?

સુરસુંદરીએ પોતાના જવાબમાં એવી એક પણ વસ્તુ જણાવી નથી, કે જે વસ્તુના યોગે પુણ્યોદયે પ્રાપ્ત ધનાદિકનો સફળ્ય કરવાનું સૂઝે ! અને, એમાં આત્મિક કલ્યાણ સધાય, એવી તો કોઈ વાત જ નથી.

તમે પણ જે જે વસ્તુઓના મોજમાં વસાવી લાગ્યાં છો

માનતા હો, તે તે વસ્તુઓને અંગે આ રીતે વિચાર કરી જોજો. તમે જો સારી રીતે વિચાર કરી શકશો, પરિણામદર્શી વિચાર જો તમે કરી શકશો, તો એથી તમને કદાચ કોઈ નવી દિશા સૂઝવા જેવો ભાસ થશે. કદાચ એમેય થાય કે—આ કાંઈ ખરેખરી ભાગ્યશાળિતા નથી !

પુણ્યથી વિનયાદિક મળે છે એવો શ્રીમતી મયણાસુન્દરીએ આપેલો ઉત્તર :

સુરસુન્દરીએ જવાબ આપી દીધા પછીથી, રાજાએ શ્રીમતી મયણાસુન્દરીને પણ એ સમસ્યાપાદની પૂર્તિ કરવાનું કહ્યું. પોતાના પિતા એવા રાજાની આજ્ઞાને પામીને, શ્રીમતી મયણાસુન્દરીએ પણ એ સમસ્યાપાદની પૂર્તિ કરી. તત્ત્વસ્વરૂપની જ્ઞાતા એવી શ્રીમતી મયણાસુન્દરીએ, એ સમસ્યાપાદની પૂર્તિ કરતાં એમ જણાવ્યું કે— ‘વિનય, વિવેક, મનની પ્રસન્નતા, શીલથી સુનિર્મલ એવો દેહ અને મોક્ષમાર્ગનો મેળાપ, એ બધું પુણ્યથી મળે છે.’ શ્રીમતી મયણાસુન્દરીનો આ જવાબ, તેની માતાને ખૂબ ગમ્યો; અને તેના પાઠકને પણ ખૂબ ગમ્યો; પણ રાજાને અને રાજસભામાં એકત્રિત થયેલા લોકોને શ્રીમતી મયણાસુન્દરીએ આપેલો આ જવાબ ગમ્યો નહિ.

વાત પણ સાચી જ છે કે—જેઓને સુરસુન્દરીએ આપેલો જવાબ ગમી ગયો હોય, તેઓને શ્રીમતી મયણાસુન્દરીએ આપેલો આ જવાબ ગમે જ શી રીતે? કેવળ ભોગસુખમાં જ અને ભોગસુખનાં સાધનોની પ્રાપ્તિમાં જ આનન્દનો અનુભવ કરી શકાય—એવું માનનારાઓને અને એથી એના યોગમાં જ આનન્દનો અનુભવ કરી શકનારાઓને શ્રીમતી મયણાસુન્દરીનો સુન્દર એવો પણ જવાબ ન ગમે, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ છે જ નહિ.

રાજા વગેરે લોકોને તો શ્રીમતી મયણાસુન્દરીએ આપેલો જવાબ ગમ્યો નહિ; પરન્તુ, તમને, શ્રીમતી મયણાસુન્દરીએ આપેલો જવાબ ગમ્યો કે નહિ? આમાં, કેવળ હા કહેવા ખાતર તમે હા કહો—એનો

કાંઈ અર્થ નથી. આમાંથી તો, દિલનો ઢાળ નક્કી કરવાનો છે. માટે જ વિચારવું જોઈએ કે—અપેક્ષાએ સુરસુન્દરીનો જવાબ પણ સાચો છે અને શ્રીમતી મયણાસુન્દરીનો જવાબ પણ સાચો છે, પરંતુ એ એવ જવાબોમાં સારો જવાબ, તાત્વિક જવાબ, શિષ્ટ જનોના મનને પ્રમોદ ઉપજાવે એવો જવાબ કોનો છે ?

ધનાદિક ગમે છે પણ ધનાદિક કરતાંય વિનયાદિક વધારે ગમે છે—એમ તમે કહી શકશો ?

તમે એ વિચાર કરો કે—તમને ખરેખર ગમે છે શું ? ધન ગમે છે કે વિનય ગમે છે ? તમારા પ્રત્યે ધીજાઓ વિનય આચરે—એ તો તમને ગમે છે, પણ તમે પોતે ધીજાઓના પ્રત્યે યોગ્ય રીતે વિનયને આચરનારા બનો, એ તમને ગમે છે કે નહિ ? તમે વિનયના સ્થાને વિનય કરી શકો, તો એ તમને વધારે ગમે કે ધન તમને વધારે ગમે ? તમે પોતે ધનવાન હો—એ તમને ગમે છે ? કે, તમે પોતે વિનયવાન હો—એ તમને ગમે છે ? તમે કદાચ એમ કહેશો કે—‘અમને તો ધન પણ ગમે છે અને વિનય પણ ગમે છે.’ પણ જો તમારે ધન અને વિનય—એ બેમાંથી એકની જ પસંદગી કરવાની હોય, તો તમે ધનની પસંદગી કરો કે વિનયની પસંદગી કરો ? એ જ રીતે, યૌવન અને વિવેક—એ બેમાંથી, તમે યૌવનને પસંદ કરો કે વિવેકને પસંદ કરો ? ચતુરાઈ અને મનની પ્રસન્નતા—માંથી તમે ચતુરાઈને પસંદ કરો કે મનની પ્રસન્નતાને પસંદ કરો ? દેહતું રોગરહિતપણું અને દેહતું સુનિર્મલ એવા શીલે સહિતપણું—એ બેમાંથી, તમે દેહના રોગરહિતપણુને પસંદ કરો કે દેહ સુનિર્મલ શીલે કરીને સહિત બન્યો રહે, એને તમે પસંદ કરો ? અને, મનગમતાનો મેળાપ તથા મોક્ષમાર્ગનો મેળાપ—એ બેમાંથી, તમે, મનગમતાના મેળાપને પસંદ કરો કે મોક્ષમાર્ગના મેળાપને પસંદ કરો ?

તમે યથાર્થવાદી બનીને એવું પણ કહી શકશો ખરા કે ‘મને ધન ગમે છે ખરું, પણ મને ધન એટલું ગમતું નથી, કે જેટલો

વિનય ગમે છે ! મને યૌવન ગમે છે ખરું, પણ યૌવન મને એટલું ગમતું નથી, કે જેટલો મને વિવેક ગમે છે ! મને ચતુરાઈ ગમે છે ખરી, પણ ચતુરાઈ મને એટલી ગમતી નથી, કે જેટલી મને મારા મનની પ્રસન્નતા ગમે છે ! મને નીરોગી દેહ ગમે છે ખરો, પણ નીરોગી દેહ મને એટલો ગમતો નથી, કે જેટલી મને મારા દેહની સુનિર્મલ એવી શીલસરખનતા ગમે છે ! અને, મને મનગમતાનો મેળાપ ગમે છે ખરો, પણ મને મનગમતાનો મેળાપ એટલો ગમતો નથી, કે જેટલો મને મોક્ષમાર્ગનો મેળાપ ગમે છે ! ' આટલું પણ તમે જો સાચી રીતે કહી શકો તેમ હો, તો તો જરૂર એમ કહી શકાય કે—તમે તમારી ખરેખરી લાગ્યશાળિતાને પિછાની શકો, એવી લાયકાતને પામેલા છો !

તમારી લાગ્ય- શાળિતાને પિછાનો :

આપણી વાત તો એ હતી કે—આજે તમારામાંના ઘણાએ જેમાં જેમાં લાગ્યશાળિતા માને છે, તેમાં તેમાં તો પ્રાયઃ મિથ્યા-દષ્ટિએ પણ પોતપોતાની લાગ્યશાળિતાને માને છે; અને એ માટે આપણે સુરસુન્દરીને યાદ કરી. સુરસુન્દરીની નજર ધનાદિક ઉપર કેન્દ્રિત થયેલી હતી અને શ્રીમતી મયણાસુન્દરીની નજર વિનયાદિક ઉપર કેન્દ્રિત થયેલી હતી; એટલે, સુરસુન્દરીએ પુણ્યથી ધનાદિક મળે છે—એવો જવાબ આપ્યો અને શ્રીમતી મયણાસુન્દરીએ પુણ્યથી વિનયાદિકની પ્રાપ્તિ થાય છે—એવો જવાબ આપ્યો. એવી જ રીતે, તમે જો તમને પોતાને લાગ્યશાળી માનતા હો, તો તમને શું શું મળ્યું છે, કે જેનાથી તમે તમને લાગ્યશાળી માનો છો ? અથવા તો, તમને શું શું મળે, તો તમે તમને લાગ્યશાળી માની લો ?

આજે તમે શ્રીમન્ત હો કે ન હો, તમને આજે જ્યાં—ત્યાં આદર મળતો હોય કે અનાદર મળતો હોય અને સ્ત્રી—સંતાનાદિક તમારો પરિવાર તમને અનુકૂળ હોય કે ન હોય, તો પણ તમે

લાઝ્યશાળી છે, એમ અમે તો જ્ઞાનીઓનાં વચનાનુસારે કહીએ છીએ; અને એથી જ, તમારી એ સાચી અને સારી લાઝ્યશાળિતા તમારા ધ્યાન ઉપર આવે-એવું કરવાની અમે મહેનત કરીએ છીએ. અમારી અભિલાષા એ છે કે-તમારી જે મોટામાં મોટી લાઝ્યશાળિતા છે, તે તમારા પોતાના ધ્યાનમાં આવે; અને એથી તમને સાંપડેલી એ લાઝ્યશાળિતાને સફલ બનાવનારા નીવડો !

કર્મસ્થિતિની લઘુતા આદિ
રૂપ તમારી લાઝ્યશાળિતા :

તમને જૈન કુળ તમારા પુણ્યોદયના યોગે મળી જવા પામ્યું છે, એ જ તમારી મોટામાં મોટી લાઝ્યશાળિતા છે. જૈન કુળમાં જન્મ પામવાના યોગે, તમને દેવ તરીકે પૂજવાને માટે શ્રી વીતરાગ પરમાત્માને પૂજવાનો યોગ મળી ગયો છે; ગુરુ તરીકે સેવવાને માટે પણ તમને નિર્ગ્નથ સદ્ગુરુઓનો યોગ મળી ગયો છે; અને, તમે જે કાંઈ ધર્માચરણ કરો તે પ્રાયઃ શ્રી જિનશાસને ઉપદેશેલું ધર્માચરણ કરો-એવો ધર્મનો યોગ પણ તમને મળી ગયો છે. તમે આટલું પામ્યા છે, એથી એટલું તો સુનિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ છે કે-તમે ગ્રન્થિદેશે તો અવશ્ય આવેલા છો ! તમારામાંના અમુક અમુક જીવો ચોથા ગુણસ્થાનકને અગર તો પાંચમા ગુણસ્થાનકને પણ પામેલા હોય, તો એય બનવાબ્લેગ છે, તમે ચોથા ગુણસ્થાનકને અગર પાંચમા ગુણસ્થાનકને પામેલા નથી જ, એવું કહેવાનો આશય નથી; જે કોઈ ચોથા કે પાંચમા ગુણસ્થાનકને પામેલા હોય, તે વધારે લાઝ્યશાળી છે; પરન્તુ તમારામાંના જે કોઈ ચોથા અગર પાંચમા ગુણસ્થાનકને પામેલા નથી, તેઓ પણ ગ્રન્થિદેશે તો અવશ્ય આવેલા છે.

તમારા બધામાંનો એક પણ જીવ એવો નથી, કે જે જીવને માટે ‘એ જીવ ગ્રન્થિદેશે પણ આવેલો નથી.’-એમ કહી શકાય. ત્યારે, એ પણ લાઝ્યશાળિતા છે. કયી રીતે ? એક તો એ કે-તમારામાંના કોઈનું પણ કોઈ પણ કર્મ એક કોટાકોટિ સાગરોપમ

પ્રમાણુ સ્થિતિનું કે એથી અધિક સ્થિતિનું નથી; એટલે, આયુષ્યકર્મ સિવાયનાં સાતે કર્મોની એથી જે અધિક સ્થિતિ, તે તો નિયમા ક્ષીણુ થઈ જવા પામેલી છે. બીજી ભાગ્યશાળિતા એ છે કે-જેમ કર્મસ્થિતિ લઘુ થઈ જવા પામેલી છે, તેમ જે નવાં કર્મોનો સંચય થાય છે, તે કર્મો પણ એક કોટાકોટિ સાગરોપમની કે એથી અધિક સ્થિતિનાં હોતાં જ નથી, પણ એથી ઓછી સ્થિતિનાં જ હોય છે. આ ઉપરથી એમ પણ સૂચિત થાય છે કે-તમને બધાને એટલી કષાયમન્હતા પણ થવા પામેલી છે; અને, એ ત્રીજી ભાગ્યશાળિતા છે.

પહેલા ગુણસ્થાનકે રહેલા સર્વ જીવોને કષાયો અનન્તાનું-બંધીની કોટિના જ હોય, પરંતુ એમાં પણ તીવ્રતાની અને મન્હતાની તરતમતા તો હોય જ. જે અનન્તાનુંબંધી એવા પણ કષાયો મન્હપણાને પામેલા ન હોય, તો નવાં સંચિત થતાં જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મો લઘુ સ્થિતિવાળાં હોવાનું બને જ શી રીતે? કર્મોનો જે સ્થિતિબંધ અને રસબંધ, તે થવામાં કષાયોનો યોગ પ્રાધન્ય ભોગવે છે એટલે, તમે શ્રી જિનશાસને ઉપદેશેલા શ્રુતધર્મની અને ચારિત્રધર્મની દ્રવ્યથી પણ અમુક અંશે જે આચરણ કરી શકો છો, એથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે-એક કોટાકોટિ સાગરોપમથી પણ કાંઈક ન્યૂન એવી જે સ્થિતિ, તેથી અધિક સ્થિતિવાળું કોઈ જ કર્મ તમે ઉપાર્જતા નથી; અને એથી, એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે-તમારા કષાયો પણ એટલી મન્હતાને અવશ્ય પામેલા છે.

આ બધો પ્રતાપ તમને જૈન કુળ મળ્યું છે, એનો છે. તમને જે જૈન કુળ ન મળ્યું હોત, તો તમે શ્રી જિનશાસને ઉપદેશેલા શ્રુત-ધર્મની અને ચારિત્રધર્મની દ્રવ્યથી પણ આંશિક આરાધના કરનારા બનત શી રીતે? જૈન કુળ મળ્યા વિના આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત ન જ થાય-એવું એકાન્તે કહી શકાય નહિ, પણ જૈન કુળ મળ્યા વિના આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવી, એ મોટે ભાગે તો અસંભવિત ગણાય ને? તમને તમારી આ ભાગ્યશાળિતા, ભાગ્યશાળિતા રૂપે લાગે છે ખરી?

ત્રિન્ધિદેશને પામેલા જીવ
માટે પુરુષાર્થનો અવસર :

તમને તમારી ભાગ્યશાળિતાની આ બધી વાતો કહીને પણ ભલામણ તો એ જ કરવાની છે કે-તમે તમારી ભાગ્યશાળિતાને હવે સારામાં સારી રીતે સફલ બનાવનારા નીવડો ! તમે તમારી આ ભાગ્યશાળિતાનો એવો સદુપયોગ કરનારા બનો, કે જેથી તમારી ભાગ્યશાળિતામાં ઉત્તરોત્તર અભિવૃદ્ધિ થવા પામે.

ત્રિન્ધિદેશને પામવા ભોગી અને તેની સાથે શ્રી જિનશાસને ઉપદેશેલા શ્રુત-ચારિત્રાત્મક ધર્મને દ્રવ્યપણે પણ અમુક અંશે પામવા ભોગી ભાગ્યશાળિતાને પામેલા આત્માઓ, જે ધારે તો પુરુષાર્થને ફેરવીને, સમ્યગ્દર્શનાદિ આત્મગુણોને પ્રગટાવવાને સમર્થ બની શકે, એવો આ અવસર છે. આવી ભાગ્યશાળિતાને પામેલાઓને માટે, એટલે કે-ત્રિન્ધિદેશે આવીને દ્રવ્યથી શ્રી જિનધર્મના આચરણને પામેલા આત્માઓને માટે, પુરુષાર્થનો આ અવસર છે, એમ કહી શકાય.

અહીં એવું છે કે-અહીં આવેલો જે કોઈ જીવ પુરુષાર્થ કરવાને તત્પર બને અને પુરુષાર્થને ફેરવે, તે જીવ, અનાદિકાલથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરતાં તેણે જેવી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હોય નહિ, તેવી સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી શકે.

ત્રિન્ધિદેશે પહોંચવા ભોગી અવસ્થા, એ કાંઈ એવી અવસ્થા નથી કે-જે કોઈ જીવ એ અવસ્થાને પામે અને એ અવસ્થાને પામીને એ અવસ્થાએ એ અવસ્થાની કાલમર્યાદા સુધી ટકી પણ રહે, તે જીવ પ્રગતિ જ કરે. સમ્યગ્દર્શન ગુણની વાત બુદ્ધી છે. સમ્યગ્દર્શન ગુણ એ એવો ગુણ છે, કે જે ગુણને પામેલો જે એ ગુણને વમે નહિ અને એ ગુણમાં ટકવો જ રહે, તો એ નિયમા પ્રગતિને સાધનારો બને; જ્યારે ત્રિન્ધિદેશની અવસ્થા એ એવી અવસ્થા નથી. ત્રિન્ધિદેશે આવેલો જીવ, વધુમાં વધુ અસંજ્યાત કાલ સુધી ત્રિન્ધિદેશે ટકી રહે એ બને, પણ એટલા કાલ પર્યાન્ત ત્રિન્ધિદેશે બરાબર ટકી રહેલો જીવ પ્રગતિ જ સાધે, એવો નિયમ નથી.

અસંખ્યાત કાલ સુધી અન્થિદેશે ટક્યા પછીથી પણ એ જીવ પાછો પડે અને અન્થિદેશ યોગ્ય કર્મસ્થિતિથી અધિક કર્મસ્થિતિને એ ઉપાળે, તો એ શક્ય છે. અથવા તો, એમ પણ કહી શકાય કે- અન્થિદેશે આવેલો જીવ જો પુરુષાર્થ કરી શકે નહિ અને એથી પ્રગતિ સાધી શકે નહિ, તો એ જીવ છેવટમાં છેવટ અસંખ્યાતકાલે તો પાછો પડ્યા વિના રહે જ નહિ. એટલે, આ અવસરે તમારે ખાસ સાવધ બની જવા જેવું છે.

અહીંથી પીછેહઠ.

પણ શક્ય છે :

વળી, અન્થિદેશે આવેલો જીવ શ્રી જિનશાસને ઉપદેશેલા શ્રુત-ચારિત્રાત્મક ધર્મના દ્રવ્યાચરણને પામે જ, એવો નિયમ નથી. અન્થિદેશે આવવા છતાં પણ જીવ, શ્રી જિનશાસને ઉપદેશેલાં શ્રુત-ચારિત્રાત્મક ધર્મના દ્રવ્યાચરણનેય પામી શકે નહિ એ પણ બનવા-ભોગ છે. નિયમ એ છે કે-શ્રી જિનશાસને ઉપદેશેલા શ્રુત-ચારિત્રાત્મક ધર્મના દ્રવ્યાચરણનાય આંશિક પ્રકારને પણ તે જ જીવ પામી શકે છે કે જે જીવ અન્થિદેશે આવેલો હોય. જ્ઞાનીઓના આવા કથનના આધારે જ, આપણે એ વાત નક્કી કરી કે શ્રી જિનકથિત ધર્મનું તમે દ્રવ્યથી પણ જે થોડુંક આચરણ કરી શકો છો, એ સૂચવે છે કે-તમે અન્થિદેશે તો અવશ્ય આવેલા છો.

અન્થિદેશે આવીને શ્રી જિનશાસને ઉપદેશેલા શ્રુત-ચારિત્રાત્મક ધર્મના દ્રવ્યાચરણને પામેલા જીવો પણ, પ્રગતિ જ સાધે-એવો નિયમ નથી. અભવ્યો અને દુર્ભવ્યો પણ શ્રી જિનશાસને ઉપદેશેલા શ્રુત-ચારિત્રાત્મક ધર્મના દ્રવ્યાચરણને પામી શકે છે; અને એથી એમ સાબિત થાય છે કે-જીવ, અન્થિદેશને પામવા છતાં પણ અને અન્થિદેશને પામીને શ્રી જિનશાસને ઉપદેશેલા શ્રુત-ચારિત્રાત્મક ધર્મના દ્રવ્યાચરણને પામવા છતાં પણ, પ્રગતિને સાધનારો બને નહિ અને પરિણામે પીછેહઠ કરનારો બને, તો એ પણ શક્ય છે. આથી, એ

વાત બહુ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે-શ્રી જિનશાસને ઉપદેશોલા મુત-
ચારિત્રાત્મક ધર્મના દ્રવ્યાચરણને પામી ગયેલા જીવોએ તો ખૂબ જ
સાવધ બની જવું જોઈએ, કારણ કે-પ્રગતિને સાધવાતું જો મન-
થાય, તો પ્રગતિને સાધવાની આ એક સારામાં સારી તક છે; અને,
જો આ તક ગુમાઈ ગઈ, તો આવી તક પુનઃ ક્યારે પ્રાપ્ત થાય-
એ તો જ્ઞાની જ કહી શકે એવી બાબત છે; પણ સામાન્ય રીતે
એમ કહી શકાય કે-આવી તક ગુમાવી દેનાર જીવને આવી તક
ઘણા લાંબા કાળ સુધી પ્રાપ્ત થાય નહિ તો એમાં જરાય આશ્ચર્ય
પામવા જેવું નથી.

કાળની પરિપક્વતાની અપેક્ષા :

અનિદેશ આવેલા જીવોએ, પોતાની ભાગ્યશાળિતાને સફલ
બનાવવાને માટે, સૌથી પહેલો પુરુષાર્થ અંથિને લેવાનો કરવાનો
હોય છે. જ્યાં સુધી અંથિલેહ કરી શકાતો નથી, ત્યાં સુધી ઉત્તરોત્તર
પ્રગતિ સાધવાતું શક્ય જ બની શકતું નથી. એ અંથિલેહ થવામાં,
કાળની પરિપક્વતાની પણ અપેક્ષા રહે છે. ચરમાવર્તનને પામેલા
જીવને, એટલે કે-જે જીવની મુક્તિ એક પુદ્ગલપરાવર્ત કાળની અંદર
અંદર જ થઈ જવાની છે, એ જીવને મોક્ષને પામવાની ઈચ્છા થઈ
શકે છે. એક પુદ્ગલપરાવર્ત કાળ કે એ કાળથી અધિક કાળ પર્યન્ત
જે જીવને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાતું હોય છે, તે જીવને તો મોક્ષને-
પામવાની ઈચ્છા પણ થતી નથી. મોક્ષની ઈચ્છા પેદા થઈ શકે, તો
તે ચરમાવર્ત કાળને પામેલા જીવમાં જ પેદા થઈ શકે છે.

મોક્ષની ઈચ્છા પ્રગટ્યા પછીથી પણ, તરતમાં જ અંથિલેહ થઈ
જાય અને સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ થઈ જાય, એમ માની લેવાતું નથી.
મોક્ષની ઈચ્છા પ્રગટી હોય, તે છતાં પણ જીવનો સંસાર-પરિભ્રમણનો
કાળ જ્યારે અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત કાળથી પણ કાંઈક ન્યૂનપણાને પામે
છે, ત્યારે જ એ જીવ અંથિલેહ કરી શકે છે. અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત
કાળથી પણ ઓછા કાળના સંસાર-પરિભ્રમણવાળો જીવ જ, પોતાની

અંધિને લેદી શકે છે અને સમ્યગ્દર્શનાદિને પામી શકે છે. એટલે, અંધિલેદ થવામાં કાળની પરિપક્વતાની અપેક્ષા પણ રહે જ છે.

‘મોક્ષની ઇચ્છા નથી માટે અલભ્ય કે દુર્લભ્ય છે’-એવું કહી શકાય નહિ :

જે જીવમાં પોતાના મોક્ષની ઇચ્છા જન્મે-એ જીવ ચરમાવર્તનને પામેલો છે; અને, જે જીવ અંધિલેદ કરી શકે-એ જીવ ચરમાર્ધ-પુણ્ણપરાવર્તથી પણ એાછા કાળમાં મોક્ષને પામવાનો છે-એમ નિશ્ચિતપણે કહી શકાય; પરંતુ એવા પણ લભ્ય જીવો હોય છે, કે જે જીવો ચરમાવર્ત કાળને અથવા તો ચરમાર્ધપુણ્ણપરાવર્ત કાળને પામેલા હોય અને તેમ છતાં પણ તેમને મોક્ષની ઇચ્છા જન્મી ન હોય અને તેમને કદાચ મોક્ષની ઇચ્છા જન્મી પણ હોય, તો પણ તેમણે અંધિનો લેદ કર્યો ન હોય. આમ છતાં પણ એ જીવો, છેવટ એ કાળના અન્તિમ ભાગે પણ મોક્ષની ઇચ્છાને પામવાના, અંધિલેદ કરવાના, સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોને પામવાના અને એ ગુણોના બળે પોતાનાં સકલ કર્મોને સર્વથા ક્ષીણ કરી નાખીને મોક્ષને પણ પામી જવાના જ, એ નિશ્ચિત વાત છે. એટલે, કોઈ જીવમાં મોક્ષની ઇચ્છા માત્ર પણ પ્રગટી ન હોય, તો પણ એટલા માત્રથી એ જીવને ન તો અલભ્ય કહી શકાય અથવા ન તો દુર્લભ્ય કહી શકાય.

જેનામાં મોક્ષની ઇચ્છા ન પ્રગટે, એ અલભ્ય-એવું નથી; પરંતુ, ક્યારેય મોક્ષની ઇચ્છા પ્રગટી શકે એવી યોગ્યતા જે જીવમાં નથી, તે જીવ અલભ્ય છે. મોક્ષની ઇચ્છા પ્રગટી શકે એવી યોગ્યતા જેનામાં છે, તે જીવ લભ્ય સ્વભાવનો કહેવાય છે, પણ ન્યાં સુધી એ જીવ ચરમાવર્ત કાળને પામતો નથી, એટલે કે-ન્યાં સુધી એ જીવ કાળની પરિપક્વતાને પામતો નથી, ત્યાં સુધી એ જીવને દુર્લભ્ય કહેવાય છે. એટલે કે-જે જીવો કાળની પરિપક્વતાને પામવાના અવશ્ય છે, પણ હજી કાળની પરિપક્વતાને પામેલા નથી, તે જીવોને ‘દુર્લભ્યો’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

જાતિલવ્ય જીવોની તો વાત જ કરવી નકામી છે, કારણ કે—તે જીવોમાં મોક્ષની ઈચ્છા પ્રગટી શકે એવી સ્વાભાવિક યોગ્યતા જરૂર છે, છતાં પણ એ જીવો ક્યારેય, તેઓમાં મોક્ષની ઈચ્છા પ્રગટી શકે, એવી સામગ્રીને પામવાના જ નથી. લવિતવ્યતાના પ્રાબલ્યની વાતમાં આ પણ એક અતિમહત્વની વાત છે. સાથે સાથે, આ વાતમાં, લવ્ય જીવોને સત્પુરુષાર્થની પ્રેરણા આપવાની પણ અજબ તાકાત રહેલી છે : કારણ કે—આવી સામગ્રીનો લવ્ય જીવોને સુયોગ થાય, એ તેમની લવિતવ્યતાની પણ અનુકૂળતા ગણાય. હવે તો એ પુરુષાર્થ કરે એટલી જ વાર.

**એ પુણ્યબંધ
વખાણવા જેવો નથી :**

આવી બધી વાતોને, સર્વજ્ઞ સિવાય કોઈ સ્વતન્ત્રપણે સાચા રૂપમાં જણાવી શકે નહિ. કાળની પરિપક્વતાને પામવા જોગી યોગ્યતા જ જેઓમાં સ્વાભાવિક રીતે હોઈ શકતી નથી અને એથી જેઓ કાળની પરિપક્વતાને પામ્યા નથી—એવા અલવ્ય જીવો, કાળની પરિપક્વતાને પામવા જોગી સ્વાભાવિક યોગ્યતા જેઓમાં છે અને એથી જેઓ કાળની પરિપક્વતાને નિયમો પામવાના છે, પણ હજી જેઓ કાળની પરિપક્વતાને પામ્યા નથી—એવા દુર્લભ જીવો, અને કાળની પરિપક્વતાને પામવા છતાં પણ જે જીવો હજી મોક્ષની ઈચ્છાને પામ્યા નથી—એવા લવ્ય જીવો, એ જીવોને યથાપ્રવૃત્તિકરણ નામના આત્મપરિણામ દ્વારાએ, ગ્રન્થિદેશે આવવા જોગી કર્મસ્થિતિની લઘુતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે; અને એ જીવો, શ્રી જિનશાસને ઉપદેશેલા શ્રુત—ચારિત્રાત્મક ધર્મના દ્રવ્યાચરણને પણ પામી શકે છે.

એમાંના લવ્ય જીવો, કે જેઓ મોક્ષની ઈચ્છાને પામી જાય છે, તેઓની વાત જુદી છે; પરંતુ એ સિવાયના જે અલવ્યાદિ જીવો, તે જે ધર્માચરણ કરે છે, એથી તેઓને પુણ્યનો બંધ જરૂર થાય છે; પણ એ પુણ્યબંધેય વખાણવાને પાત્ર નથી હોતો. એ જીવો પુણ્યને

ઉપાર્ણ શકે છે અને એ પુણ્યના ઉદ્ય યોગે તેઓ દેવલોકનાં સુખોને પણ પામી શકે છે. એ જીવોમાંના કેટલાક જીવો તો એટલા બધા પુણ્યને ઉપાર્ણ શકે છે, કે જે પુણ્યના બળે તેઓ દેવગતિમાં પણ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ પામી શકે ત્યાં સુધીના અહમિ-દ્રવણાનેય પામી શકે છે; અર્થાત્-તેઓ છેક નવમા ઐવેચક સુધી પણ પહોંચી શકે છે.

શ્રી જિનશાસને ઉપદેશેલા શુભ-ચારિત્રાત્મક ધર્મના દ્રવ્યાચરણ માત્રથી પણ, દેવગતિનાં એટલી હદ સુધીનાં સુખો પણ જીવને પ્રાપ્ત થઈ જાય-એ શક્ય છે; પણ, એ પ્રાપ્તિ વિવેકી જીવને લલચાવી શકતી નથી. મોક્ષને માટે જ ઉપદેશાયેલાં એ અનુષ્ઠાનોતું, એટલી હદ સુધી આચરણ કરવા છતાં પણ, એ આચરણ કરનારા જીવમાં મોક્ષની ઈચ્છા જન્મે નહિ, એ નાની સૂની વાત છે ? એમ બને, ત્યારે સમજવું જોઈએ કે-મિથ્યાત્વમોહનીયના ગાઢપણાનો એ પ્રતાપ છે; તેમ જ, મોક્ષની ઈચ્છા નહિ હોવાથી અને સંસારના સુખની જ ઈચ્છા હોવાથી, એ ધર્માચરણ કરતી વેળાએ પણ એ જીવોતું મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મ ગાઢ બનતું જાય છે.

સુખમાં પણ બેચેની :

આમ થતું હોવાથી, એ જીવો, પોતાને મળેલાં દેવગતિનાં સુખોને પણ સુખે લોગવી શકતા નથી. અસંતોષ અને ઈર્ષ્યા આદિથી તેઓ બેચેની અનુભવ્યા કરે છે. એ જીવોનો સંસારના સુખનો રાગ કેવો ગાઢ હોય છે, એ જાણો છો ? એ જીવોને, ખુદ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો આદિ મહાપુરુષોનો યોગ થઈ જાય અને એ જીવોને એ પરમ તારકો આદિની દેશના સાંભળવાને પણ મળે, તો પણ એ જીવોનો સંસારનો રાગ જાય નહિ અને એ જીવોમાં મોક્ષનો રાગ પ્રગટે નહિ.

શ્રી તીર્થંકરાદિની ઋદ્ધિ-સિદ્ધિને જોઈને એ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિને આશ્ચર્યમાં એમને મન થાય અને એથી તેઓ શ્રી તીર્થંકરાદિને ઋદ્ધિમાં મિથ્યાત્વક ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો ઉત્કટપણે પણ આચરવાને તત્પર બને

એવું થ અને, પણ, તેમને મોક્ષને પામવાનું મન થાય જ નહિ ! મોક્ષસાધક ધર્મને સેવતાં, એ ધર્મને સેવવાનું પૌઙ્ગલિક કૃણ મેળવવાને માટે, એ જીવો મોક્ષ પ્રત્યેના પોતાના દ્વેષને તજે એ અને, પણ મોક્ષ પ્રત્યે રાગ તો એમનામાં પ્રગટે જ નહિ. મોક્ષતત્ત્વ જ એમને સુચિત્તર નીવડે નહિ. આથી, એ જીવોની સ્થિતિ કેવી થાય ? જેમ કોઈ બિમાર માણસ રોગનાશક ઔષધનું સેવન કરવાની સાથે કુપથ્યનું પણ સેવન કરે, તો એ રોગનાશક ઔષધ પણ એ બિમારને માટે રોગને વિકરાળ બનાવનારું નીવડે, તેમ ધર્માચરણથી બંધાયેલા શાતાવેદનીયનો એમનો ભોગવટો, મહા અશાતાને પમાડનારી સ્થિતિમાં એ જીવોને મૂકી દે. એટલે, એ જીવોને દેવલોકમાંય વસ્તુતઃ સુખાનુભવ નહિ અને પરિણામે તેઓ મહાદુઃખને પામે.

કર્મઅનિથ કેને કહેવાય ?

આ વાત ઉપરથી તમને સમજાઈ ગયું હશે કે—હવે તમારે કેવા પ્રકારનો પુરુષાર્થ કરવાનો છે. અનિથદેશે આવેલ જીવોમાંથી જે જીવો સમ્યક્દર્શન ગુણને પામનારા હોય છે, તે જીવો અનિથને લેદનારા બને છે. જીવ યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા અનિથદેશે પહોંચાડનારી કર્મસ્થિતિની લઘુતાને પામે છે; અને, અનિથદેશે આવી પહોંચેલો જીવ જ્યારે અપૂર્વકરણવાળો બને છે, ત્યારે એ અપૂર્વકરણ દ્વારાએ એ જીવ અનિથને લેદનારો બને છે.

કરણ એટલે શું ? આત્માનો પરિણામ વિશેષ. આત્મા પોતાના પરિણામના બળે અનિથને લેદ છે, માટે પહેલાં ‘અનિથ શું છે ?’ એ તમારે સમજી લેવું જોઈએ. અને ‘અનિથ શું છે ?’—એ સમજાવે એટલે એવી અનિથને લેદવાને માટે આત્મા કેવા પરિણામવાળો બનવો જોઈએ, એની પણ તમને કદવના આવી શકશે. આ અનિથને કર્મઅનિથ પણ કહેવાય છે. ગાદ એવા રાગ-દ્વેષનો જે આત્મપરિણામ. એ જ કર્મઅનિથ છે.

જીવનું જે મોહનીય કર્મ, તે કર્મથી જનિત એવો એ માઠ

રાગ-દ્વેષનો પરિણામ હોય છે. આત્માના એ ગાઠ રાગ-દ્વેષના પરિણામને, જ્ઞાનાવરણીય કર્મની સહાય પણ મળેલી હોય છે, દર્શનાવરણીય કર્મની સહાય પણ મળેલી હોય છે અને અન્તરાય કર્મની સહાય પણ મળેલી હોય છે. મોહનીય નામના એક ઘાતી કર્મમાંથી જન્મેલો અને જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય તથા અન્તરાયકર્મ-એ બાકીનાં ત્રણેય ઘાતી કર્મોની સહાયને મેળવી ચૂકેલો એ ગાઠ રાગ-દ્વેષનો પરિણામ, અત્યન્ત દુર્લેઘ હોય છે.

અન્ધિ એટલે ગાંઠ. જેમ રાયણુ આદિ વૃક્ષોની ગાંઠ ખૂબ જ કર્કશ, ગાઠ, રૂઠ અને ગૂઠ હોય અને એ કારણે એ ગાંઠને લાકડાં ચીરનારાઓ પણ મહામુસીબતે ચીરી શકે છે, તેમ ગાઠ રાગ-દ્વેષના પરિણામ રૂપી કર્મજનિત જે ગાંઠ છે, તે કર્કશ, ગાઠ, રૂઠ અને ગૂઠ હોઈને, જીવથી મહા મુશ્કેલીએ ભેટી શકાય એવી હોય છે.

ગાંઠને ચીરવા જેવો વ્યાપાર :

સામાન્ય રીતે લાકડાં ચીરવાનો ધંધો કરનારાઓ પણ જ્યાં સુધી ગાંઠ આવે ત્યાં સુધી તે લાકડાને ચીર્યા કરે છે, પણ ગાંઠ આવે એટલે એ લાકડાને ચીરવાનું બંધ કરી દે છે. કેટલાકો ગાંઠને ચીરવાનો પ્રયાસ આદરે છે અને ગાંઠ ઉપર કુહાડા માર માર કરે છે; પણ કુહાડાના ઘા જોરદાર નહિ મારી શકાવાથી કુહાડો ગાંઠ સાથે અથડાઈ અથડાઈને જ્યારે પાછો પડ્યા કરે છે, ત્યારે કંટાળીને ગાંઠને ચીરવાનું કામ તેઓ છોડી દે છે. એમાં, એવા પણ ચીરનારાઓ હોય છે કે-પોતાના કુહાડાની ધારને અતિશય તીક્ષ્ણ બનાવી દઈને, ગાંઠ ઉપર તેઓ કુહાડાના એવા તો જોરદાર ઘા કરવા માંડે, કે જેવા જોરથી તેમણે કોઈ લાકડા ઉપર કુહાડાનો ઘા કર્યો હોય નહિ; અને, એમના એ જોરદાર ઘાથી ગાંઠ ચીરાઈ જાય પણ ખરી.

કર્મઅન્ધિને લેહવાની બાબતમાં, લગભગ એવું જ અને છે. કર્મઅન્ધિના દેશે પહોંચેલા આત્માઓમાં, કેટલાક આત્માઓ ત્યાં જ

અટકી જાય છે અને છેવટ પાછા પડે છે. પાછા પડીને પણ પાછા તેઓ કર્મઞ્ચિન્થિના દેશે આવે અને ઞ્ચિન્થિદેશે આવીને કર્મઞ્ચિન્થિને ભેદવાનો પુરુષાર્થ કરે, એવા આત્માઓ પણ એમાં હોય છે. જ્યારે કેટલાક આત્માઓ એવા પણ હોય છે કે-જેઓ કર્મઞ્ચિન્થિના દેશે આવીને, અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઈ જતાં એવા પુરુષાર્થશીલ બની જાય છે કે-તેઓ, કર્મઞ્ચિન્થિને ભેદ્યા વિના અને કર્મઞ્ચિન્થિને ભેદીને પણ પોતાના સમ્યગ્દર્શન ગુણને પ્રગટ કર્યા વિના જ પતા જ નથી.

**કર્મઞ્ચિન્થિ ઉત્પન્ન થતી
નથી પણ પ્રગટે છે :**

આ કર્મઞ્ચિન્થિ, જીવ માત્રને અનાદિકાળની હોય છે. જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મો પૈકીના આયુષ્યકર્મ સિવાયનાં સાત કર્મોની સ્થિતિ ઘણે અંશે ઘટી જવાથી કર્મઞ્ચિન્થિ ઉત્પન્ન થવા પામતી નથી, પણ પ્રગટ થવા પામે છે. જ્યાં સુધી જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત કર્મોની સ્થિતિ એક કોટાકોટિ સાગરોપમની અથવા તે એથી અધિક હોય છે, ત્યાં સુધી તે એ જીવ પોતાની એ કર્મઞ્ચિન્થિને જાણવાને માટે પણ સમર્થ બની શકતો નથી. એટલી બધી એ ગૂઢ હોય છે. જ્યારે જીવનાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત કર્મોની સ્થિતિ અપતે અપતે એક કોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણ રહે છે અને એ એક કોટાકોટિ સાગરોપમમાંથી પણ એ સાત કર્મોની સ્થિતિ જ્યારે એક પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી અપી જવા પામે છે, ત્યારે જ જીવ પોતાની એ કર્મઞ્ચિન્થિને જાણવાને માટે પણ સમર્થ બની શકે છે. એટલી કર્મસ્થિતિ અપી ગયેથી, બધા જ જીવો, પોતાની એ કર્મઞ્ચિન્થિને જાણી શકે છે- એવું પણ બનતું નથી. પરંતુ, જે જીવો પોતાની એ કર્મઞ્ચિન્થિને જાણી શકે છે અથવા સમજી શકે છે, તે જીવો પણ જે તે જીવોની કર્મસ્થિતિ એટલી હદ સુધીની અપી જવા પામી હોય, તે જ પોતાની અનાદિકાલીન એવી એ કર્મઞ્ચિન્થિને જાણી શકે છે અથવા તે સમજી શકે છે.

સ. ૧૭

જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે-જીવની એટલી પણ કર્મસ્થિતિ જે ખપે છે, તે તેના પોતાના પરિણામથી જ ખપે છે, પણ એ પરિણામને એ જીવે કોઈ સમજૂપૂર્વક પેદા કરેલો હોતો નથી. જીવના ખાસ પરિશ્રમવિશેષ વિના એ પરિણામ જીવમાં પેદા થઈ ગયેલો હોય છે. એટલા જ માટે, એ પરિણામને ‘યથાપ્રવૃત્તિકરણ’ કહેવાય છે. નદીમાં અથડાતે-કુટાતે પાષાણ જેમ સુંદર આકારવાળો અને અતિશય લીસો બની જાય છે, તેમ જીવ પણ અથડાતે-કુટાતે પોતપોતાને પ્રાપ્ત થતી અવસ્થાદિને અનુસારે ઉત્પન્ન થયા કરતા પરિણામના વશે, કર્મસ્થિતિની એટલી લઘુતાવાળો બની જાય છે. જીવ જ્યારે કર્મસ્થિતિની એટલી લઘુતાને પામે છે, ત્યારે કર્મઅનિષ્ઠિ આવે છે. એટલે, પોતાની એ કર્મઅનિષ્ઠિને જો જાણી શકે, તો તે જ જીવ જાણી શકે છે, કે જે જીવ પોતાની કર્મસ્થિતિની એટલી લઘુતાવાળો બન્યો હોય.

**સંસારની નિર્ગુણતાનું ભાન
અને ધર્મશ્રવણેચ્છા આદિથી
થતી પરિણામની શુદ્ધિ :**

કર્મસ્થિતિની આટલી લઘુતા પ્રાપ્ત થયા બાદ, જીવના પુરુષાર્થની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે. અત્યાર સુધી પોતાના ખાસ પુરુષાર્થ વિના જ, સામગ્રી આદિને અનુસારે પેદા થતા યથાપ્રવૃત્તિકરણથી કર્મસ્થિતિ ખપી જવા પામી; પણ, એ પ્રકારનું યથાપ્રવૃત્તિકરણ હવે પછી જીવે સાધવાની પ્રગતિમાં કારણ બની શકતું નથી. હવે તો, જીવ જો અનિષ્ઠિને લેદે, તો જ એની સુંદર પ્રગતિ શક્ય બને છે; અને, એ અનિષ્ઠિલેદ અપૂર્વકરણથી જ શક્ય છે.

અપૂર્વકરણ એટલે આત્માનો પોતાનો એવા પ્રકારનો શુભ અને તીવ્ર પરિણામ, કે જેવો શુભ અને તીવ્ર પરિણામ, અનાદિકાળથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહેલા એ જીવને, પૂર્વે કદી પણ પ્રગટ્યો જ ન હોય. યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા કર્મસ્થિતિ ખપવાને કારણે કર્મઅનિષ્ઠિની છેક નજદીકમાં આવી પહોંચેલા જીવે, કર્મઅનિષ્ઠિને લેદવાને માટે, એ અપૂર્વકરણને પેદા કરવો જ પડે છે. એ

અપૂર્વકરણને પેદા કરે—એવા પ્રકારના પુરુષાર્થને કરવાનો જે પરિણામ, તે પરિણામને પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણ જ કહેવાય છે; પણ એ યથાપ્રવૃત્તિકરણ હવે પોતે પોતાના પુરુષાર્થથી પેદા કરેલો કહેવાય છે; અથવા તો, એને શુદ્ધ યથાપ્રવૃત્તિકરણ તરીકે પણ ઓળખી શકાય છે.

કર્મગ્રન્થિ સુધી પહોંચી ગયેલા જીવને, સંસારની નિર્ગુણતાનું ભાન થવા માંડે, એ શક્ય છે. અને, કર્મગ્રન્થિ સુધી પહોંચી ગયેલા જીવો પૈકીના જે જીવોને સંસારની નિર્ગુણતાનું ભાન થવા માંડે, તે જીવોમાં ક્રમે કરીને મોક્ષની ઈચ્છા જન્મે, એ પણ શક્ય છે. મોક્ષની ઈચ્છા જન્મવાના યોગે, મોક્ષના કારણ એવા ધર્મને જાણવાની ઈચ્છા પ્રગટે, એ પણ શક્ય છે.

સંસાર પ્રત્યે અરુચિનો ભાવ પેદા થવાથી અને મોક્ષ પ્રત્યે રુચિનો ભાવ પેદા થવાથી જે જીવમાં ધર્મને જાણવાની ઈચ્છા પ્રગટે, એ જીવને ક્રમે કરીને ધર્મદાતા સદ્ગુરુની પાસે જઈને ધર્મશ્રવણ કરવાનું મન થાય અને સાંભળેલા ધર્મના સ્વરૂપ આદિ સંબંધી ચિન્તન અને મનન આદિ કરવાનું મન થાય, એ પણ શક્ય છે. આ બધી જે ઈચ્છાઓ પ્રગટે, એમાં જીવનો પોતાનો પુરુષાર્થ તો છે જ; અને, એ પુરુષાર્થના બળે જીવના પરિણામની શુદ્ધિ પણ થયા જ કરે છે. એમ પરિણામની શુદ્ધિને સાધતે સાધતે જીવ અપૂર્વકરણને પણ પામી જાય છે.

**ધર્મશ્રવણ મોક્ષના ઉપાયને
જાણવાના આશયે છે ?**

તમે બધા છેવટમાં છેવટ ગ્રન્થિદેશે તો આવી જ ગયેલા છો અને અહીં આવનારાઓ ધર્મશ્રવણના યોગને પણ પામેલા છે. હવે વિચાર તો એ જ કરવાનો છે કે—અહીં જે કોઈ શ્રવણ કરવાને માટે આવે છે; તે ધર્મનું જ શ્રવણ કરવાને માટે આવે છે કે નહિ ? શ્રવણ કરવાને માટે આવનારાઓ, ધર્મના સ્વરૂપાદિને જાણવાની ઈચ્છાવાળા છે કે નહિ ? ધર્મના જ સ્વરૂપાદિને જાણવાની

ઇચ્છા, મોક્ષના ઉપાયના સ્વરૂપાદિને જાણવાની ઇચ્છા તરીકે જન્મેલી છે કે ખીજા કોઈ આશયથી એ ઇચ્છા જન્મેલી છે ? એટલે, સંસારની નિર્ગુણતાનું તમને અમુક અંશે પણ સાચું લાન થવા પામ્યું છે; સંસારની નિર્ગુણતાનું થોડુંક પણ સાચું લાન થવાથી, તમને સંસાર પ્રત્યે અરુચિનો ભાવ પ્રગટ્યો છે; સંસાર પ્રત્યે અરુચિનો ભાવ પ્રગટવાથી તમારામાં, સંસારથી વિપરીત એવો જે મોક્ષ-તે મને મળે તો સારું, એવી મોક્ષની રુચિ થઈ છે; અને એથી તમે, તમારી એ રુચિને સંતોષવાને માટે સંસારથી છોડાવનારા અને મોક્ષને પમાડનારા ધર્મને જાણવાની ઇચ્છાવાળા બન્યા છો; તથા, એ કારણે જ તમે અહીં શ્રવણ કરવાને માટે આવો છો, એવું જો હું માનું અથવા તો એવું જો કોઈ માને, તો તે ખરાખર છે ખરું ?

તમારી સમક્ષ અત્યારે એ પ્રશ્ન છે કે-તમારે મોક્ષના ઉપાયને આચરવો છે અને એથી તમારે મોક્ષના ઉપાયને જાણવો છે, એ કારણે તમે અહીં ધર્મશ્રવણ કરવાને માટે આવો છો ? કે, ખીજા કોઈ કારણે તમે અહીં શ્રવણ કરવાને માટે આવો છો ? અહીં શ્રવણ કરવાને માટે તમે આવો છો, તેમાં તો તમારો મોક્ષના ઉપાય તરીકે ધર્મના સ્વરૂપાદિને જાણવાનો આશય પણ હોઈ શકે, સંસારના સુખની સિદ્ધિનો આશય પણ હોઈ શકે અને ગતાનુગતિકપણે તમે આવતા હો-એવું પણ હોઈ શકે.

ધર્મશ્રવણનું પરિણામ કેવું હોય ?

મોક્ષના ઉપાય તરીકે ધર્મના સ્વરૂપાદિને જાણવાની ઇચ્છામાં, એ ઉપાયને યથાશક્ય આચરવાની ઇચ્છા પણ રહેલી જ હોય છે. એટલે, તમે જેમ જેમ જાણતા જાવ, તેમ તેમ તમે તમારા મોક્ષને માટે તેને આચરવાનો વિચાર અને પ્રયત્ન આદિ પણ કરતા જ હશો ને ? જેને જેને જેટલું જેટલું જાણવાને મળે; તે તે તેટલું તેટલું આચરી જ શકે-એવો નિયમ છે નહિ અને એવો નિયમ

હોઈ શકે પણ નહિ; કેમ કે-જાણેલાને આચરણમાં ઉતારવાને માટે તો, બીજી પણ બહુવિધ સામગ્રીની અપેક્ષા રહે છે; પણ, મોક્ષની રુચિવાળાને મોક્ષનો ઉપાય જેમ જેમ જાણવામાં આવે, તેમ તેમ તેને તે ઉપાયને આચરવાનો અભિલાષ તો થયા જ કરે.

પહેલાં એમ થાય કે-‘આ જ આચરવા લાયક છે અને આનાથી વિપરીત જે કાંઈ છે, તે આચરવા લાયક નથી.’ પછી વિચાર આવે કે-‘પણ અત્યારે હું જે આચરવા લાયક નથી તેને આચરવાનું છોડી શકું તેમ છું? અને, જે આચરવા લાયક છે, તેને અત્યારે હું આચરી શકું તેમ છું?’ એમાંથી નિર્ણય થાય કે- ‘છોડવા લાયક બધાને તો હું છોડી શકું તેમ નથી અને આચરવા લાયક બધાને હું આચરી શકું તેમ પણ નથી, તો મારાથી જેટલા પ્રમાણમાં શક્ય હોય; તેટલા પ્રમાણમાં હું છોડવા લાયકને છોડું અને આચરવા લાયકને આચરું!’ અને એવો નિર્ણય કરીને, જીવ, એવા પ્રયત્નમાં લાગી પણ જાય. આ રીતે જીવે જે થોડું પણ છોડવા લાયકને છોડ્યું હોય અને આચરવા લાયકને આચરવા માંડ્યું હોય, તેમાં પણ એ જીવ વારંવાર એ જ દષ્ટિ રાખ્યા કરે કે-‘મારા આ વલણના યોગે, મને એવી અનુકૂળતા આવી મળો, કે જે અનુકૂળતા આવી મળતાં, હું છોડવા લાયક સર્વને સર્વથા છોડનારો અને આચરવા લાયક સર્વને એકાન્તે આચરનારો બની જાઉં!’

ધર્મશ્રવણને લેદવાની બાબતમાં
અને અપૂર્વકરણની બાબતમાં
ત્રણ વાતોનો નિર્ણય :

ધર્મશ્રવણ જો એવા પ્રકારનું હોય, તો એથી પરિણામની ઉત્તરોત્તર શુદ્ધિ થયા કરે એ સુસંભવિત જ છે; અને, આવા પ્રકારના ધર્મશ્રવણના યોગે જીવ અપૂર્વકરણને પણ પામી જાય; એય ખૂબ જ સંભવિત છે. તમારું ધર્મશ્રવણ આવા પ્રકારનું છે કે

નહિ; એનો તમારે વિચાર કરવો જોઈએ. જો તમારે તમારી ભાગ્ય-શાળિતાને સફળ કરવી હોય; તો તમારે આ વિચાર અવશ્ય કરવો જોઈએ.

હવે આપણે અપૂર્વકરણ સંબંધી વિચાર કરીએ. આપણે જોઈ આપણા કે શુદ્ધ યથાપ્રવૃત્તિકરણ પણ જીવના પુરુષાર્થની અપેક્ષા રાખે છે અને શુદ્ધ યથાપ્રવૃત્તિકરણને પામેલો જીવ પોતાના પુરુષાર્થના બળે જ અપૂર્વકરણને પ્રગટાવી શકે છે. તમારી કર્મગ્રન્થિ લેદાઈ ન હોય, તો પણ એ કર્મગ્રન્થિને લેદવાની તમારી ઇચ્છા તો ખરી ને? જેમને પોતાની કર્મગ્રન્થિને લેદવાની ઇચ્છા હોય, તેમને પોતામાં અપૂર્વકરણને પ્રગટાવવાની ઇચ્છા પણ હોય જ ને? ત્યારે, એ વિચાર કરીએ કે—જીવની કર્મગ્રન્થિને લેદી નાખે એવો એ અપૂર્વકરણ, સ્વરૂપે કેવો હોય? કર્મગ્રન્થિ એ પણ આત્માના પરિણામ સ્વરૂપ છે અને એ કર્મગ્રન્થિને લેદનારો જે અપૂર્વકરણ નામનો અધ્યવસાય હોય છે, તે પણ આત્માના પરિણામ સ્વરૂપ હોય છે; એટલે, પરિણામ દ્વારાએ જ પરિણામને લેદવાની વાત છે.

કર્મગ્રન્થિ રૂપી આત્મપરિણામ તો આત્મામાં રહેલો જ છે. અનાદિકાલથી એનું અસ્તિત્વ છે. હવે એ અનાદિકાલથી આત્મામાં અસ્તિત્વને ધરાવતા પરિણામને જીવે લેદવાનો છે. ત્યારે, એ માટે જીવે શું કરવું જોઈએ? પોતાના પુરુષાર્થથી જીવે પોતામાં જ એવા પરિણામને પેદા કરવો જોઈએ, કે જે પરિણામ, કર્મગ્રન્થિ રૂપી જે આત્મપરિણામ છે, તે પરિણામના સ્વરૂપથી તદ્દન વિપરીત કોટિના સ્વરૂપવાળો હોય; એટલું જ નહિ, પણ કર્મગ્રન્થિ રૂપી જે પરિણામ, તે પરિણામની જે તીવ્રતા, તે તીવ્રતાથી પણ અધિક તીવ્રતાવાળો, એ કર્મગ્રન્થિરૂપી પરિણામથી વિપરીત કોટિનો પરિણામ હોવો જોઈએ.

આમ આપણે ત્રણ વાતો નક્કી કરી. તેમાં, પહેલી વાત એ કે—કર્મગ્રન્થિ રૂપી આત્માના એક પ્રકારના પરિણામને, આત્માના જ અન્ય પ્રકારના પરિણામ વડે લેદવાનો છે. હીરાને કાપવો હોય, તો

એ માટે હીરાકણી જોઈએ ને ? તેમ, આત્માના પરિણામનો લેહ પણ, આત્માના પરિણામ વિના થઈ શકતો નથી.

બીજી વાત આપણે એ નક્કી કરી કે—આત્માના જે પરિણામથી કર્મગ્રન્થિ રૂપી પરિણામને લેહવાનો છે, તે પરિણામ કર્મગ્રન્થિ રૂપી આત્મપરિણામથી તદ્દન વિપરીત પ્રકારનો હોવો જોઈએ.

અને ત્રીજી વાત આપણે નક્કી કરી કે—કર્મગ્રન્થિ રૂપી આત્મપરિણામ જેટલો તીવ્ર હોય, તેના કરતાં પણ એ આત્મપરિણામને લેહનારો જે પરિણામ, તે વધારે તીવ્ર હોવો જોઈએ; અને તો જ, એ પરિણામથી ગ્રન્થિલેહ થાય.

પરિણામથી જ પરિણામના લેહનો અનુભવ

આ માટે જ, તમને, કર્મગ્રન્થિ રૂપી જે આત્મપરિણામ છે, તે કેવા સ્વરૂપનો છે, એનો ખ્યાલ પહેલાં આપવામાં આવે છે.

સં આત્માનો પરિણામ, આત્માના પરિણામથી જ લેહાય ? આત્માનો પરિણામ, આત્માના પરિણામ દ્વારાએ લેહાતો હોવાનો તો, તમે પણ કદાચ અનેક વાર અનુભવ કર્યો હશે. રાગનો ભાવ દ્વેષના ભાવથી લેહાય છે, એનો તમને અનુભવ નથી ? એક વાર જેના ઉપર તમને રાગ હતો, તેના ઉપર તમને કદી પણ દ્વેષ પેદા થયો છે કે નહિ ? અને, એક વાર જેના ઉપર તમને દ્વેષ હોય, તેના ઉપર તમને કદી પણ રાગ થયો છે કે નહિ ? આવું તો ઘણું થયું હશે અને થયા કરતું હશે પણ મનનો પલટો ક્યારે ક્યારે અને કેવી કેવી રીતે થાય છે, એનો વિચાર તમે કદી કર્યો છે ખરો ? તમને ઝટ સમજાય એવું ઉદાહરણ લો. કોઈ કોઈ વાર તમને દાન દેવાનું મન થઈ ગયું હોય, એવું નથી બનતું ? પણ, દાન હેતાં પહેલાં દાન દેવાનો વિચાર પલટાઈ ગયો હોય, એવું પણ બન્યું છે કે નહિ ? લક્ષ્મીના લોભના ભાવે, દાનના ભાવને લેહી નાખ્યો હોય, એવું બન્યું છે કે નહિ ? ત્યારે, જે ભાવ મનમાં પ્રગટ્યો હોય,

તેનાથી વિપરીત કોટિનો ભાવ જો જોરદાર બની જાય, તો એથી, પહેલાં પ્રગટેલા ભાવ ભેદાઈ જવા પામે.

દાનનો ભાવ લક્ષ્મી ઉપરની મૂર્છાથી ભેદાય અને શીલનો ભાવ વિષયસુખની અભિલાષાથી ભેદાય એ વગેરે સહેલું છે, કારણ કે લક્ષ્મીની મૂર્છા અને વિષયસુખની અભિલાષા એ વગેરેના ભાવમાં જીવ અનાદિકાલથી રમતો આવ્યો છે; જ્યારે, દાનનો અને શીલનો ભાવ આત્માએ પુરુષાર્થથી પેદા કરેલો છે. આત્માએ પુરુષાર્થથી પેદા કરેલા દાનના ભાવને અને શીલના ભાવને, આત્મા જો બરાબર જાળવી જાણે અને એને ખૂબ ખૂબ બળવાન બનાવવામાં આત્મા જો સફલ નીવડે, તો તો દાનના ભાવથી અને શીલના ભાવથી લક્ષ્મીની મૂર્છાનો ભાવ અને વિષયસુખની અભિલાષા રૂપ ભાવ ભેદાવા પામે; નહિતર તો, દાનના ભાવને લક્ષ્મીની મૂર્છાના ભાવથી અને શીલના ભાવને વિષયસુખની અભિલાષા રૂપી ભાવથી, ભેદાઈ જતાં વાર લાગે નહિ.

**પરિણામને ભેદવો એટલે
પરિણામમાં ઉપજતી અસરને
અટકાવીને વિપરીત અસર ઉપજાવવી :**

આપણે તો, કર્મત્ર્યંત્રિ રૂપી આત્માનો જે પરિણામ છે, તે પરિણામને કેવા પરિણામ દ્વારાએ ભેદી શકાય, એનો વિચાર કરવાનો છે. કર્મત્ર્યંત્રિ રૂપી આત્માનો જે પરિણામ છે, તે કેવા સ્વરૂપનો છે ? ગાઠ રાગ-દ્વેષમય એ પરિણામ છે. આત્મપરિણામ મોહનીય કર્મ, કે જે ચાર ઘાતી કર્મોમાં પણ વધુમાં વધુ બળવાન કર્મ છે અને એથી જે કર્મમાં આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને આવરવાની વધુમાં વધુ શક્તિ છે, તે મોહનીય કર્મથી પેદા થયેલો હોય છે. મોહનીય કર્મથી જનિત એવો એ પરિણામ, બાકીનાં ત્રણ ઘાતી કર્મો, કે જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, દર્શનાવરણીય કર્મ અને અન્તરાય કર્મ તરીકે ઓળખાય છે, તે ત્રણેય ઘાતી કર્મોના સહાયભાવને પામેલો હોય છે.

જે આત્મપરિણામનું જનક હોય છે મોહનીય કર્મ અને જે આત્મ-પરિણામને સુસ્થિર રાખવામાં મદદ કરનારાં હોય છે જ્ઞાનાવરણીયાદિ ત્રણ ઘાતી કર્મો એવો એ આત્મપરિણામ ગાઠ રાગ-દ્વેષમય હોય છે.

આવા આત્મપરિણામને લેદવાને માટે ઉદ્યત અનેલા આત્માએ, એવા પરિણામને પેદા કરવો જોઈએ, કે જે પરિણામથી સીધો ઘા મોહનીય કર્મ ઉપર થાય અને જે પરિણામથી જ્ઞાનાવરણીયાદિ ત્રણ કર્મો ઉપર પણ એછે-વધતે અંશે ઘા થયા વિના રહે નહિ. હવે ગાઠ એવા રાગ-દ્વેષનો જે પરિણામ, તેનાથી વિપરીત સ્વરૂપનો તીવ્ર એવો પરિણામ કેવો હોય, એની કલ્પના કરો ! કર્મત્રિનિધિ રૂપી આત્મપરિણામમાં ગાઠ રાગનો જે ભાવ રહેલો છે, તેને પણ લેદ અને કર્મત્રિનિધિ રૂપી આત્મપરિણામમાં ગાઠ દ્વેષનો જે ભાવ રહેલો છે, તેને પણ લેદ-એવો એ પરિણામ હોવો જોઈએ. એટલે, વસ્તુતઃ કરવાનું છે શું ? પરિણામને લેદવાનો નથી, પણ પરિણામમાં આવતી ગાઠ રાગની અસરને અને ગાઠ દ્વેષની અસરને ટાળવાની છે; અને એ અસરને ટાળવાને માટે રાગના ગાઠપણાને તથા દ્વેષના ગાઠપણાને ટાળી નાખવું જોઈએ; તથા રાગને અને દ્વેષને એવા ઠેકાણે કેન્દ્રિત કરી દેવા જોઈએ, કે જે ઠેકાણે કેન્દ્રિત થવાના યોગે, ક્રમશઃ રાગ અને દ્વેષ પાતળા પણ પડતા જાય અને ખરાબ અસર કરવાને માટે શક્તિહીન પણ અનતા જાય. મોહગર્ભિત રાગ પ્રત્યે અને મોહગર્ભિત દ્વેષ પ્રત્યે ખરેખરી ઇતરાજી પ્રગટ્યા વિના તો, આ બની શકે જ નહિ.

ક્ષમાના પરિણામથી

ક્રોધના પરિણામનો લેદ :

આ રીતે, વસ્તુતઃ તો, પરિણામને પલટાવી દેવાનું જ કામ કરવાનું છે. જેમ કે-એમ કહેવાય છે કે-‘ક્રોધના પરિણામને ક્ષમાના પરિણામથી લેદવો.’ ‘ક્ષમાના પરિણામથી ક્રોધના પરિણામને લેદવો.’-એનો અર્થ શો ? પરિણામમાંથી ક્રોધભાવની અસરને ટાળી નાખવી

અને પરિણામમાં ક્ષમાલાવની અસરને પેદા કરી દેવી. ક્રોધના પરિણામને લેદવાને માટે અથવા તો ક્રોધ ઉપર વિજય મેળવવાને માટે 'ક્રોધ કેવો ભૂંડો છે, કેવો અનિષ્ટકારી છે.' એ વગેરેના વિચાર કરવો જોઈએ; અને 'ક્ષમાલાવ, એ કેવો સુખદાયી છે.' એ વગેરે ક્ષમા સંબંધી વિચાર કરવો જોઈએ. એવો વિચાર કરતે કરતે, ક્રોધનો લાવ ટળતો જાય અને ક્ષમાનો લાવ વધતો જાય. એના પરિણામે, ક્રોધનો લાવ ટળી જાય અને ક્ષમાના લાવમાં આત્મા રમતો બની જાય. એને ક્રોધના પરિણામને ક્ષમાના પરિણામથી લેદો કહેવાય.

ક્રોધ ઉપરના રોષ વિના અને ક્ષમા ઉપરના રાગ વિના, ક્રોધના આત્મપરિણામને લેદનારા ક્ષમાના આત્મપરિણામને પ્રગટાવી પણ શકાય નહિ અને તીવ્ર પણ બનાવી શકાય નહિ. આવી જ રીતે, કર્મઅનિષ્ઠિ રૂપી જે આત્મપરિણામ હોય છે, તે આત્મપરિણામને પણ, તેનાથી વિપરીત સ્વરૂપના આત્મપરિણામથી લેદવો જોઈએ.

રાગને કારણે જ
દ્રેષ પેદા થાય છે :

ઘન એટલે ઘટ્ટ અથવા ગાઠ એવો રાગ-દ્રેષનો પરિણામ, એ કર્મઅનિષ્ઠિનું લક્ષણ છે; અને, એથી વિપરીત પ્રકારનો પરિણામ કેવા પ્રકારનો હોય, એની વિચારણા ચાલી રહી છે. એ માટે, સૌથી પહેલાં તો એ નક્કી કરો કે-કર્મઅનિષ્ઠિને લેદવાની ઇચ્છા જ જેનામાં પ્રગટી નથી, તે જીવને રાગ શાના ઉપર હોય? અને, તે જીવને દ્રેષ શાના ઉપર હોય?

સં એને રાગ સંસાર ઉપર હોય.

અને દ્રેષ ?

સં એને દ્રેષ તો જે કોઈ એની આડે આવે એના ઉપર જીપજે, એવું બને.

એમ તો એને રાગેય ઘણાઓ ઉપર જીપજે છે, પણ એ રાગનું મૂળ જેમ સંસાર ઉપરનો રાગ છે, તેમ એને જે ઘણાઓ ઉપર દ્રેષ

ભાવે છે, તે દ્રેષતું ખરેખરું મૂળ ક્યું છે? એ દ્રેષતું ખરેખરું મૂળ પણ સંસાર ઉપરનો રાગ જ છે. જેનામાં રાગ નથી હોતો તેનામાં દ્રેષ પણ હોઈ શકતો જ નથી. રાગને કારણે જ દ્રેષ પેદા થાય છે. જે કોઈનાય ઉપર રાગ ન હોય, તે કોઈનાય ઉપર દ્રેષ પેદા થવાને અવકાશ જ નથી. રાગ હોવાને કારણે, જેના ઉપર રાગ હોય, તેનાથી જે પ્રતિકૂળ, તેના ઉપર દ્રેષનો ભાવ પ્રગટે છે. અણુગમે, એ પણ દ્રેષનો જ એક પ્રકાર છે. હવે તમે એ વિચાર કરો કે—સંસાર ઉપર રાગ છે, તે શાના ઉપર રાગ છે?

સંસાર એટલે વિષય અને કષાય. સંસારનો રાગ, એટલે વિષયનો રાગ અને કષાયનો રાગ. વિષયનો રાગ અને કષાયનો રાગ પણ કેવો? વિષયની અનુકૂળતાનો રાગ અને કષાયની અનુકૂળતાનો રાગ. અને, એને લીધે જ, વિષયની પ્રતિકૂળતાનો પણ દ્રેષ અને કષાયની પ્રતિકૂળતાનો પણ દ્રેષ. એ જીવે વિષયની અનુકૂળતામાં જ અને કષાયની અનુકૂળતામાં જ સુખ માનેલું છે અને એ જ રીતે એ જીવે વિષયની પ્રતિકૂળતામાં પણ દુઃખ માનેલું છે અને કષાયની પ્રતિકૂળતામાં પણ દુઃખ માનેલું છે. આ ઉપરથી તમે સમજી શક્યા હશે કે—સંસાર ઉપરનો રાગ, એ વસ્તુતઃ તે સંસારના સુખ ઉપરનો જ રાગ છે; અને એથી, એ વાત પણ સમજી શકાય એવી છે કે—સંસાર અસાર છે, એનો અર્થ એ કે—સંસારનું સુખ પણ અસાર છે.

‘અમુકને આ સંસાર અસાર લાગ્યો છે.’—એવું સાચી રીતે ત્યારે જ કહી શકાય, કે જ્યારે તેને સંસારનું સુખ અસાર લાગ્યું હોય! દુઃખ, દુઃખ તરીકે કેને સારભૂત લાગે છે? કોઈને પણ નહિ! સંસાર સારભૂત લાગતો હોય, તો તે સંસારના એટલે વિષય-કષાયના સુખનો જે રાગ છે, તેને લીધે જ! એ રાગથી જ સંસાર સારભૂત લાગે છે. આ કારણે, ‘સંસાર અસાર.’—એનો અર્થ એ છે કે—‘સંસારનું સુખ પણ અસાર!’

વિષય-કષાયની અનુકૂળતાના રાગને
અને પ્રતિકૂળતાના દ્વેષને તજવાનો
લાવ અપૂર્વકરણમાં હોય જ :

અપૂર્વકરણને પ્રગટાવવાને માટે, જીવે, વિષયની અનુકૂળતાનો જે રાગ છે અને કષાયની અનુકૂળતાનો જે રાગ છે, તે રાગ કેટલો બધો ભૂંડો છે, તે રાગ કેટલો બધો નુકસાનકારક છે, એનો વિચાર કરવો જોઈએ. જીવ જીવે વિચાર કરે, તો લાગે કે-‘હિંસાદિક પાપોનું’ મૂળ, જીવનો વિષયની અને કષાયની અનુકૂળતાનો રાગ છે. જીવો પ્રાયઃ પાપને પણ એ જ માટે આચરે છે અને જીવો પ્રાયઃ દુઃખને એ માટે જ વેડે છે.

તમે હિંસાદિક જે જે પાપોને આચરતા હો, તે તે સર્વ પાપોને યાદ કરી જુઓ અને પછી વિચાર કરો કે-એ પાપોને તમે જે આચર્યાં અથવા તો એ પાપોને આચરવાનું તમને જે મન થયું, તે શાથી બન્યું ? તમે જો સમજપૂર્વક વિચાર કરી શકશો, તો તમને પ્રાયઃ એમ જ લાગશે કે-‘મારામાં જો વિષય-કષાયની અનુકૂળતાનો રાગ ન હોત, તો હું આમાંના કોઈ પાપને આચરવાનું મન કરત નહિ; અથવા, આમાંના કોઈ પાપને આચરત નહિ !’

એ જ રીતે, તમે દુઃખ પણ વેડો છો, તો તમે વિચાર કરો કે-તમને દુઃખ વેડવું ગમે છે ? ના. વસ્તુતઃ તમને દુઃખ વેડવું ગમતું નથી, પણ વિષય-કષાયની અનુકૂળતાના રાગને કારણે, એ રાગ સફલ બને એ હેતુએ, તમને દુઃખ વેડવું પણ ગમે છે. તમારામાં જે દ્વેષભાવ છે, તે પણ શાને આભારી છે ? વિષય-કષાયની અનુકૂળતા તરફના તમારા રાગને જ ને ? વિષય-કષાયની અનુકૂળતાનો રાગ પાપ કરાવે, દુઃખ વેડવાની ફરજ પાડે અને કરેલા પાપને પરિણામે પણ જીવ દુઃખી જ થાય.

વિષય-કષાયની અનુકૂળતાના આવા રાગ ઉપર અને એ રાગના યોગે પ્રગટતા દ્વેષ ઉપર, નફરત ન આવે ? એમ થઈ જવું જોઈએ

કે-‘ આ રાગ, એ જ મારો મોટામાં મોટો દુશ્મન છે.’ આવો સુન્દર ખ્યાલ આવી જાય અને એથી જો એમ થઈ જાય કે-‘ વિષયની અને કષાયની અનુકૂળતાનો રાગ તજવા યોગ્ય જ છે.’ તો અપૂર્વકરણ છેટે રહી શકે જ નહિ. આવો સુન્દર ખ્યાલ પેઠા થવાથી, એવો પરિણામ પેઠા થયા વિના રહે નહિ, કે જેના વડે રાગ-દ્વેષનું ગાઢપણું લેદાઈ જાય. જીવને એમ પણ થઈ જાય કે-‘ મારે હવે એવી દશાને પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ, કે જેથી મારામાં રાગ પણ રહે નહિ અને દ્વેષ પણ રહે નહિ.’ એમાંથી ‘હું’ વીતરાગ ખનું!’-એવા ભાવવાળો પરિણામ જન્મે.

‘ રાગ-દ્વેષના યોગમાં જીવને વસ્તુતઃ સુખ છે જ નહિ પણ દુઃખ જ છે અને રાગ-દ્વેષ એ દુઃખનું જ કારણ છે.’-એમ લાગી જાય, એટલે વીતરાગ ખનવાની ઇચ્છા પ્રગટ્યા વિના રહે ખરી ? એના યોગે, વીતરાગ ખનવાના ઉપાય રૂપ ધર્મ ઉપર રાગ પ્રગટે અને વીતરાગ ખનવામાં અન્તરાય કરનાર પાપ ઉપર દ્વેષ પ્રગટે. ‘ રાગ-દ્વેષ એ કેવળ નુકસાનકારક જ છે, હેય જ છે અને એથી મારે એ રાગ-દ્વેષ જોઈએ જ નહિ.’-આવા પ્રકારનો જે પરિણામ, એને અપૂર્વકરણ તરીકે ઓળખી શકાય.

અપૂર્વકરણથી પ્રાંચિ લેદાય

છે અને અનિવૃત્તિકરણથી

સમ્યગ્દર્શન પમાય છે :

જે લવ્ય આત્માઓ યથાપ્રવૃત્તિકરણને પામે છે તેઓમાં જ્યાં સુધી અપૂર્વકરણ પ્રગટે નહિ, ત્યાં સુધી તેઓ યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં જ વર્તાતા હોય છે. સમ્યક્ત્વ રૂપ શુદ્ધધર્મના ખીજ આદિની પ્રાપ્તિ પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારાએ જ થાય છે, જીવ પ્રાંચિદેશને પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા પામે, તે પછી દ્રવ્યશ્રુત તથા દ્રવ્યચારિત્રને પામે તો પણ તે યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારાએ જ પામે છે. અને ચરમાવર્તને પામેલો જીવ સમ્યક્ત્વ રૂપ શુદ્ધ ધર્મના ખીજાદિને પણ

યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારાએ જ પામે; એથી સમજી શકાય તેમ છે કે- યથાપ્રવૃત્તિકરણ એ ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રકારનું કરણ છે. અલબ્ધોને, દુર્ભવ્યોને અને અપૂર્વકરણને નહીં પામેલા લબ્ધોને પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણ જ હોય છે. માત્ર લબ્ધ આત્માઓ જ યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા અંતિદેશે આવ્યા પછીથી, ભવિતવ્યતા આદિના સુયોગે પુરુષાર્થશાળી બનીને અપૂર્વકરણને પામી શકે છે, એટલે અલબ્ધોને તથા દુર્ભવ્યોને તે એકમાત્ર યથાપ્રવૃત્તિકરણ સિવાયનો કોઈ પણ પરિણામ હોઈ શકતો નથી. ત્રણેય પ્રકારના પરિણામોની પ્રાપ્તિ તે માત્ર લબ્ધાત્માઓને માટે જ સંભવિત છે. લબ્ધ આત્માઓને નિયમા ત્રણેય પરિણામો ઉપલબ્ધ થાય છે. જે આત્માઓનો સંસારકાળ એક પુદ્ગલપરાવર્તથી અધિક બાકી નથી, એવા આત્માઓને જ અહીં આપણે લબ્ધ આત્માઓ તરીકે ઓળખીએ છીએ. એવા આત્માઓ યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા અંતિદેશે આવ્યા પછીથી, ભવિતવ્યતા આદિની અનુકૂળતાનો યોગ થતાં, બીજાદિના ક્રમે પ્રગતિશીલ બનીને, અપૂર્વકરણ દ્વારા પોતાના રાગ અને દ્વેષના ગાઠ પરિણામો રૂપ અનિધને લેદી નાખે છે. એ રીતે રાગ અને દ્વેષના ગાઠ પરિણામો રૂપ અનિધને લેદા પછીથી જ, લબ્ધ આત્માઓ અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા સમ્યક્ત્વને પામે છે. એ વખતે એ આત્માઓનો સંસારકાળ જે વધુમાં વધુ બાકી હોય, તે પણ તે અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાળથી કાંઈક પણ ન્યૂન જ હોય છે.

અહીં એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે- યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા અંતિદેશને પામ્યા પછી જીવ અપૂર્વકરણને પામે જ એવો નિયમ નથી, યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા જીવ અનિધદેશે તે અનંતીવાર આવે અને તે છતાં ય તે જીવ અપૂર્વકરણને પામે નહીં, એ બનવા જોગ છે; પણ અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણને માટે એવું નથી. અનિધદેશે આવ્યા વિના કોઈ પણ જીવ અપૂર્વકરણને પામી શકે નહીં, પણ જે જીવ અનિધદેશે આવ્યા પછીથી અપૂર્વકરણને પામે, તે જીવ તે કરણ દ્વારાએ નિયમા અનિધને લેદે. અનિધને લેદીને તે જીવ નિયમા

અનિવૃત્તિકરણને પણ પામે છે. અને તે દ્વારા તે જીવ નિયમા સમ્યક્ત્વને પણ પામે જ. અધિગમથી સમ્યક્ત્વને પામનારા જીવોને માટે જ આવું બને છે, એમ નથી. નિસર્ગથી સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામનારા જીવો પણ આવી જ રીતે અપૂર્વકરણને પામી, એ દ્વારાએ અનિવૃત્તિકરણને લેદી, અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામે છે. કેઈ પણ જીવ અપૂર્વકરણને અને અનિવૃત્તિકરણને પામ્યા વિના; શુદ્ધધર્મરૂપ સમ્યક્ત્વને પામી શકતો નથી.

જે જીવ અપૂર્વકરણને પામે છે, તે જીવ નિયમા સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામે છે.

આ ઉપરથી વિચારવું એ જોઈએ કે— અપૂર્વકરણની મહત્તા કેટલી બધી છે? અપૂર્વકરણ વિના અનિવૃત્તિકરણને લેદાય નહીં, અનિવૃત્તિકરણ વિના અનિવૃત્તિકરણ પ્રગટે નહીં અને અનિવૃત્તિકરણ વિના સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય નહીં. એ જ રીતે અપૂર્વકરણ પ્રગટે એટલે અનિવૃત્તિકરણ વિના રહે નહીં. અને અનિવૃત્તિકરણ પ્રગટે અનિવૃત્તિકરણ વિના પણ રહે નહીં. આથી શુદ્ધધર્મરૂપ સમ્યક્ત્વને પામવાને માટે અપૂર્વકરણને પામવાની જ મહેનત કરવી જોઈએ, એમ લાગે છે ને? અપૂર્વકરણ એટલે શું? કરણ એટલે અધ્યવસાય અથવા પરિણામ અને અપૂર્વ એટલે પૂર્વે પ્રાપ્ત નહીં થયેલો. અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવને પૂર્વના અનંતકાળ પર્યાન્તમાં પણ જેવા સુંદર પરિણામની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, તેવા વિશિષ્ટ કોટિના સુંદર પરિણામને અપૂર્વકરણ કહેવાય છે. રાગ અને દ્વેષના ગાઠ પરિણામ રૂપ અનિવૃત્તિકરણને લેદવાને માટે એ જ પરિણામ સમર્થ બને છે, એટલે આત્માનો એ પરિણામ કેટલો બધો સુંદર હોવો જોઈએ?

સૌ મોક્ષની અભિલાષા તીવ્ર બને તો એને અપૂર્વકરણ કહેવાય ?

મોક્ષની અભિલાષાથી વિપરીત ભાવમાં આ અપૂર્વકરણ પ્રગટે નહીં તે સાચું, પણ મોક્ષના અભિલાષ માત્રને અપૂર્વકરણ કહી

શકાય નહીં. મોક્ષનો અભિલાષ પ્રગટ્યા પછી તેા ઘણા કાળ પર્યન્ત પણ અપૂર્વકરણુ પ્રગટે નહીં એ શક્ય છે. અપૂર્વકરણુ તેા, મોક્ષના સાચા ઉપાય સંબંધી હોય. અપૂર્વકરણુને પામવાને માટે, ‘રાગ અને દ્રેષના ગાઠ પરિણામોએ આત્માની કેટલી બધી ખાનાખરાળી કરી નાંખી છે.’-તેનો જ્ઞાનીઓનાં વચનો અનુસાર, ઊંડાણથી વિચાર કરવો જોઈએ, કે જેથી જીવને એમ જ થઈ જાય કે-‘ખરેખર મેળવવા લાયકતો એક મોક્ષ જ છે.’ પછી મોક્ષના ઉપાયનું ચિંતન કરવું જોઈએ,- કયો માર્ગ એ વસ્તુતઃ મોક્ષમાર્ગ હોઈ શકે, તેનો સારાસારના વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવો જોઈએ. ભગવાન શ્રી જિનેશ્વર-દેવોને એ તારકોના યથાર્થ સ્વરૂપમાં પિછાનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કે જે પ્રયત્નના યોગે આત્મામાં સ્વતઃ એવી સ્ફૂરણા પ્રગટે કે-‘ખરેખર આવા તારકોએ દર્શાવેલો મોક્ષમાર્ગ, એ જ સાચો મોક્ષમાર્ગ હોઈ શકે. અને આ સિવાયનો બીજો કોઈ પણ માર્ગ એ મોક્ષમાર્ગ હોઈ શકે જ નહીં. દેવ તે જ હોઈ શકે, કે જે શ્રી વીતરાગપણુને અને સર્વજ્ઞપણુને પામેલા હોય. ગુરુ તે જ હોઈ શકે, કે જે વિષય-કષાયની સાધનાથી વિરામ પામીને શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ ભગવાને ફરમાવેલા મોક્ષમાર્ગને સાધવામાં જ એકતાન હોય. અને સાચો ધર્મ પણ તે જ હોઈ શકે, કે જે શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ ભગવાનની આજ્ઞાથી પ્રતિબદ્ધ હોય.- આ સિવાયના સઘળાચ દેવ એ કુદેવ, આ સિવાયના સઘળાચ ગુરુ તે કુગુરુ અને આ સિવાયના સઘળાચ ધર્મ તે કુધર્મ. મારે મોક્ષ જોઈએ છે માટે મોક્ષના અર્થી એવા મારે કુદેવાદિનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ. વિષય અને કષાયની આધીનતામાંથી મારે છૂટવું જ જોઈએ અને ક્રમે કરીને મારે તેનાથી સર્વથા મુક્ત પણ ખનવું જોઈએ. એ માટે આ સંસારમાં એક જ ઉપાય છે અને તે શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યો તે જ. આવી-આવી વિચારણાઓથી જીવ, અપૂર્વકરણુને ઘણી જ સહેલાઈથી પામી શકે, એ નિઃસંદેહ બીના છે.

અપૂર્વકરણુને પ્રગટાવવાનો આ ઉપાય છે. ભગવાન શ્રી જિનેશ્વર-

દેવાએ ફરમાવેલી ધર્મક્રિયાઓનું બહુમાનપૂર્વકનું યથાશક્ય સેવન એ પણ આ ઉપાયના આસેવનમાં ખૂબ ખૂબ સહાયક બને છે. આત્માના પરિણામો દ્વારાએ જ સમ્યગ્દર્શનાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને એથી આત્માના પરિણામોના સંબંધમાં આપણે ખૂબ જ ચકોર રહેવું જોઈએ. સાચા પરિણામો પ્રગટે, પ્રગટેલા સારા પરિણામો ક્રમે કરીને વધે અને એ પરિણામો ટક્યા પણ રહે— એ માટેની ખૂબ ખૂબ કાળજી રાખવી જોઈએ. સત્પરિણામોનો નાશ કરે અને અસત્પરિણામોને પ્રગટ કરે તેવાં નિમિત્તોથી પણ ફર રહેવું જોઈએ. અને સત્પરિણામોને પ્રગટવામાં સહાયક બને તેવાં નિમિત્તોથી જ વિંટળાયેલા રહેવું જોઈએ. ધર્મક્રિયાઓનું બહુમાનપૂર્વકનું આસેવન, એ આ કારણે પણ જરૂરી છે. આત્માને એ પાપથી બચાવે છે અને સારા પરિણામોની પ્રાપ્તિમાં તથા તેના ટકાવ અને તેની વૃદ્ધિ-નિર્મળતા આદિમાં એ સહાયક બને છે.

સમ્યગ્દર્શન ગુણની પ્રાપ્તિને માટે અપૂર્વકરણની પ્રાપ્તિ અનિવાર્ય છે. જેનામાં અપૂર્વકરણ પ્રગટે, તે જીવ અવશ્ય અનિચ્છિને લેદે, અનિચ્છિને લેદીને અવશ્ય અનિવૃત્તિકરણને પામે અને અનિવૃત્તિકરણને પામીને અવશ્ય સમ્યક્તવને પણ પામે. આત્માનો સમ્યગ્દર્શન ગુણ આવા પ્રકારે જ પ્રગટતો હોવાથી, ‘સમ્યક્ત્વ એ અપૂર્વકરણથી સાધ્ય છે.’ એમ પણ કહેવાય છે.

અપૂર્વકરણ પછી

અનિવૃત્તિકરણ :

‘રાગ-દ્વેષ હેય જ છે’ એવું લાગવા છતાં પણ જીવે ધર્મને વિષે રાગને અને પાપને વિષે દ્વેષને યોજવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ પહેલું જરૂરી છે, ‘રાગ-દ્વેષ હેય જ છે.’—એવું લાગવા માત્રથી જ, જીવ રાગ-દ્વેષથી સર્વથા મુક્ત બની શકતો નથી. ધર્મના રાગને અને પાપના દ્વેષને કેળવવા દ્વારાએ, પાપથી મુક્ત અને ધર્મમય બનીને જ, જીવ, રાગદ્વેષથી સર્વથા મુક્ત

ખની શકે છે. જીવ; રાગને ધર્મને વિષે યોજવાનો અને દ્વેષને નાપને વિષે યોજવાનો જે પ્રયત્ન કરે, તે રાગદ્વેષની જડને ઊખેડી નાખવાને માટે કરે.

રાગ-દ્વેષને કાઢવાનો, રાગ-દ્વેષથી સર્વથા છૂટી જવાનો પરિણામ પ્રગટવા માત્રથી, કાંઈ રાગ-દ્વેષ જતા રહે નહિ; પણ એ પરિણામ રાગ-દ્વેષને પાતળા તો એવા પાડી નાખે કે-પછી તથા પ્રકારના કર્મોદ્દયે જીવને ક્યારેક વિષય-કષાયની અનુકૂળતા ઉપર રાગ થઈ જાય અને વિષય-કષાયની પ્રતિકૂળતા ઉપર દ્વેષ પણ થઈ જાય, તોય 'એ રાગ-દ્વેષ કરવા યોગ્ય નથી જ.'-એવું તો એ જીવને લાગ્યા જ કરે; તેમ જ, રાગ-દ્વેષને મૂળમાંથી ઊખેડી નાખવાના ઉપાયને બતાવનારા શ્રી જિનવચન ઉપર, એનામાં સુન્દર એવો રુચિલાવ પણ પ્રગટે: કારણ કે-અપૂર્વકરણને પામેલો જીવ, પછી તરત ને તરત જ અનિવૃત્તિકરણને પામે છે; અને એ અનિવૃત્તિકરણ નામનો પરિણામ, એ એક એવો પરિણામ છે કે-એ પરિણામ દ્વારાએ આત્માનો સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટ્યા વિના રહે જ નહિ. અનિવૃત્તિકરણ નામથી ઓળખાતો એ પરિણામ, એવો હોય છે કે-એ પરિણામ, આત્માના સમ્યક્ત્વ રૂપ પરિણામને પેદા કર્યા વિના રહેતો જ નથી.

અનિવૃત્તિકરણને જ અનિવૃત્તિકરણ
કેમ કહેવાય છે ?

સમ્યગ્દર્શન ગુણને પ્રગટાવનારો જીવ, યથા પ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા કર્મસ્થિતિ ઘણું અંશે ખપી જવાના યોગે લઘુ કર્મસ્થિતિવાળો બનતાં, અન્થિદેશે આવે છે; અને એ પછીથી, પોતાના પુરુષાર્થના ખળે અપૂર્વકરણને પેદા કરીને, એ જીવ ઘન રાગ-દ્વેષના પરિણામ સ્વરૂપ કર્મઅન્થિને લેદી નાખે છે. એમ કર્મઅન્થિ લેદાઈ ગયા પછીથી જ, એ જીવમાં જે પરિણામ પેદા થાય છે, તે પરિણામ 'અનિવૃત્તિકરણ' એવા નામથી ઓળખાય છે. એ કરણને 'અનિવૃત્તિકરણ'

કહેવાય છે, કારણ કે—એ પરિણામને પામેલો જીવ, સમ્યક્ત્વના પરિણામને પામ્યા વિના પાછો હઠતો જ નથી.

અહીં કહાય એવો પ્રશ્ન ઊઠે કે—‘તો શું અપૂર્વકરણને પામેલો જીવ, સમ્યક્ત્વના પરિણામને પામ્યા વિના પાછો હઠે છે ખરો !’

ત્યારે એનો ખુલાસો એ છે કે—જે જીવ અપૂર્વકરણને પામ્યો, તે જીવ સમ્યક્ત્વના પરિણામને પામ્યા વિના પાછો હઠે છે—એવું તો બનતું જ નથી, પણ અપૂર્વકરણને પામ્યા પછી તરત જ એ જીવ સમ્યગ્દર્શનના પરિણામને પામી જાય, એવું પણ બનતું જ નથી. અપૂર્વકરણથી અનન્તર એવો સમ્યગ્દર્શનનો પરિણામ ઊભર શકતો નથી. એટલે કે—અપૂર્વકરણ માત્રથી સમ્યગ્દર્શનનો પરિણામ પ્રગટે છે એવું બનતું નથી. પરિણામ એટલે આત્માનો અધ્યવસાય. અપૂર્વકરણ દ્વારા જીવે ઘન એવા રાગ-દ્વેષના પરિણામને તો લેદી નાખ્યો, પણ હજી મિથ્યાત્વ-મોહનીયનો વિપાકોદય ચાલુ જ છે; અને, જ્યાં સુધી જીવને મિથ્યાત્વ-મોહનીયનો વિપાકોદય ચાલુ હોય છે, ત્યાં સુધી જીવમાં સમ્યક્ત્વનો પરિણામ પ્રગટી શકતો જ નથી.

જીવ જ્યારે સમ્યક્ત્વના અધ્યવસાયમાં વર્તતો હોય; ત્યારે એને મિથ્યાત્વ-મોહનીયનો વિપાકોદય તો હોય જ નહિ; અને, જો કોઈ પણ કારણે એને મિથ્યાત્વમોહનીયનો વિપાકોદય થઈ જવા પામે, તો એ જીવનો સમ્યક્ત્વનો જે અધ્યવસાય, તે ચાલ્યો ગયા વિના રહે નહિ. એટલે, અપૂર્વકરણ દ્વારા એ ઘન એવા રાગ-દ્વેષના પરિણામ સ્વરૂપ કર્મગ્રન્થિને લેદી નાખનારો બનેલો જીવ, અનિવૃત્તિ-કરણ દ્વારાએ પોતાની એવી અવસ્થાને પેદા કરે છે, કે જે અવસ્થામાં એ જીવને, કાં તો મિથ્યાત્વમોહનીયનો સર્વથા ઉદય જ ન હોય, કાં તો મિથ્યાત્વમોહનીયનો જે વિપાકોદય, તે ન હોય, જીવની આવી અવસ્થા, અપૂર્વકરણથી પેદા થઈ શકતી જ નથી. જીવની આવી અવસ્થા, અપૂર્વકરણે પોતાને કરવાનું કાર્ય કરી લીધા પછીથી

જ, જીવમાં જે શુભ પરિણામ પ્રગટે, તેનાથી જ પેઢા થઈ શકે છે; અને એથી, એ પરિણામને જ ‘અનિવૃત્તિકરણ’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. એટલે, અનિવૃત્તિકરણ એ જ સમ્યક્ત્વ રૂપ આત્મપરિણામ પૂર્વેનો અનન્તર એવો કરણ એટલે કે આત્મપરિણામ છે.

અનિવૃત્તિકરણના કાળમાં જીવ કેવા પ્રકારની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે—એ સંબંધી કાર્મગ્રન્થિક અભિપ્રાય :

સમ્યક્ત્વ રૂપ આત્મપરિણામની પૂર્વેનો અનન્તર એવો જે અનિવૃત્તિકરણ નામનો પરિણામ, તે પરિણામના કાળમાં તે પરિમામ દ્વારા આત્મા કેવા પ્રકારની સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે, એ હવે આપણે જોઈએ. અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા, અનિવૃત્તિકરણના અન્તર્મુહૂર્ત્ત જેટલા કાળમાં, આત્મા કેવા પ્રકારની સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે, એના સંબંધમાં જે પ્રકારના અભિપ્રાયો પ્રવર્તે છે. એક કાર્મગ્રન્થિક અભિપ્રાય અને બીજો સૈદ્ધાન્તિક અભિપ્રાય.

કાર્મગ્રન્થિક અભિપ્રાયે, અનિવૃત્તિકરણના કાળ દરમ્યાનમાં, અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ એવો જીવ, અનિવૃત્તિકરણ દ્વારાએ એ કામ કરે છે કે—એ કાળ દરમ્યાનમાં મિથ્યાત્વ—મોહનીયનાં જેટલાં દળિયાં ઉદયમાં આવે, તે બધાં દળિયાંને ખપાવી નાખે; એટલું જ નહિ, પણ અનિવૃત્તિકરણના અન્તર્મુહૂર્ત્ત પછીના અન્તર્મુહૂર્ત્તમાં મિથ્યાત્વ મોહનીયનાં જે દળિયાં ઉદયમાં આવવાનાં હોય, તે દળિયાંની સ્થિતિને જો ઘટાડી શકાય તેમ હોય તો એ દળિયાંની સ્થિતિને ઘટાડી દઈને અને તે દળિયાંને એ અનિવૃત્તિકરણના કાળમાં જ ઉદયમાં લાવી દઈને, એ દળિયાંને પણ અનિવૃત્તિકરણ દ્વારાએ ખપાવી નાખે; પણ, પછીના અન્તર્મુહૂર્ત્તમાં ઉદયમાં આવનારાં મિથ્યાત્વમોહનીયનાં દળિયાં એવાં પણ હોય છે, કે જે દળિયાંની કાલસ્થિતિને એવી રીતે ઘટાડી શકાય તેવું ન હોય; તો, એવાં દળિયાંની સ્થિતિને, એ જીવ પોતાના અનિવૃત્તિકરણના કાળ દરમ્યાનમાં

જ વધારી દે છે, કે જેથી કમથી કમ એ દળિયાં અનિવૃત્તિકરણના અન્તર્મુદૂર્ત પછીના અન્તર્મુદૂર્તમાં એટલે કે, અંતરકરણ તરીકે ઓળખાતા ઉપશમ સમ્યક્ત્વના એ અંતર્મુદૂર્તના કાળમાં તો ઉદયમાં આવે જ નહિ. આ રીતે, એ જીવ, પોતાના અનિવૃત્તિકરણના અન્તર્મુદૂર્ત દરમ્યાનમાં, એ અન્તર્મુદૂર્ત પછીના અનન્તર એવા અન્તર્મુદૂર્તને એવું બનાવી દે છે કે, એ અન્તર્મુદૂર્તના કાળમાં, મિથ્યાત્વમોહનીયનાં દલિકોનો ન તો વિપાકોદય હોય અને ન તો પ્રદેશોદય પણ હોય. પોતાના ફલને પેદા કરવાના સામર્થ્યવાળાં કર્મ દલિકોના ઉદયને વિપાકોદય કહેવાય છે અને પોતાના ફલને પેદા કરવાના સામર્થ્યથી હીન બની ગયેલાં કર્મદલિકોના ઉદયને પ્રદેશોદય કહેવાય છે.

આ ઉપરથી તમે સમજી શક્યા હશે કે—અનિવૃત્તિકરણના કાળ દરમ્યાનમાં જીવ ત્રણ કામ કરે છે. એક તો—એ અન્તર્મુદૂર્તમાં સ્વતઃ ઉદયમાં આવતાં મિથ્યાત્વ મોહનીયનાં દલિકોને ખપાવે છે; બીજું—પછીના અન્તર્મુદૂર્તમાં ઉદયમાં આવનારાં મિથ્યાત્વ મોહનીયનાં જે દલિકોની સ્થિતિને ઘટાડી શકાય તેમ હોય તે દલિકોની સ્થિતિને ઘટાડીને ઉદયમાં આણી તે દલિકોને ખપાવે છે; અને ત્રીજું—પછીના અન્તર્મુદૂર્તમાં ઉદયમાં આવનારાં મિથ્યાત્વમોહનીયનાં જે દલિકો; તેની સ્થિતિને જો ઘટાડી શકાય એવું ના હોય, તો જીવ મિથ્યાત્વમોહનીયનાં એ દલિકોની સ્થિતિને વધારી દે છે.

મિથ્યાત્વ—મોહનીયનાં દલિકોનો જ્યારે પ્રદેશોદય કે વિપાકોદય ન હોય, ત્યારે અનન્તાનુબંધી એવા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એનો પણ પ્રદેશોદય કે વિપાકોદય ન હોય. મિથ્યાત્વમોહનીયનાં તેમ જ અનન્તાનુબંધી કષાયોનાં દલિકોનો જેમાં પ્રદેશોદય પણ ન હોઈ શકે, એવા અન્તર્મુદૂર્તને માટે જરૂરી એવી સઘળી તૈયારી, જીવ અનિવૃત્તિકરણના કાળમાં જ કરી લે છે; અને એ પછીથી, તરત જ એ જીવ, મિથ્યાત્વમોહનીયનાં અને અનન્તાનુબંધીનાં દલિકોના પણ ઉદયથી રહિત એવા અન્તર્મુદૂર્તને પામે છે. એ અન્તર્મુદૂર્તની

પ્રાપ્તિ, એનું નામ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વના પરિણામવાળા એ અન્તર્મુહૂર્તને, અન્તરકરણ કહેવામાં આવે છે. અનિવૃત્તિકરણના અન્તર્મુહૂર્તથી અનન્તર એવું જે અન્તરકરણનું અન્તર્મુહૂર્ત, તે અન્તર્મુહૂર્તના પહેલા સમયે જ જીવ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ રૂપી આત્મપરિણામનો સ્વામી બને છે.

વનમાં સળગતો દાવાનળ આખાય વનપ્રદેશને બાળનારો હોય, પરન્તુ વનપ્રદેશનો જે ભાગ ઘાસ આદિથી રહિત બની ગયો હોય અથવા તે વનપ્રદેશના જે ભાગને ઘાસ આદિથી રહિત બનાવી દેવાયો હોય, તે વનપ્રદેશનો ભાગ એ દાવાનળથી અસ્પૃષ્ટ રહેવા પામે છે : કારણ કે-અગ્નિના યોગે સળગી ઊઠે એવી કોઈ સામગ્રી જ, વનપ્રદેશના એ ભાગમાં નથી. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ રૂપી આત્મપરિણામને પામનારા જીવે પણ, એક અન્તર્મુહૂર્તને, વનપ્રદેશના એ ભાગ સમું બનાવી દીધેલું હોય છે; અને એથી, એ અન્તર્મુહૂર્ત દરમ્યાનમાં છેલ્લે છેલ્લે જ્યાં સુધી એ જીવ અનન્તાનુબંધી કષાયના ઉદયવાળો બનતો નથી, ત્યાં સુધીને માટે એ જીવને દર્શનમોહનીયની કોઈ પણ પ્રકૃતિનો કોઈ પણ પ્રકારનો ઉદય હોતો જ નથી.

**અનિવૃત્તિકરણના કાળમાં જીવ કેવા
પ્રકારની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે-એ
સંબંધી સૈદ્ધાન્તિક અભિપ્રાય**

કાર્મગ્રન્થિક અભિપ્રાયે, સમ્યક્ત્વના પરિણામને પામનારો અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ એવો દરેકે દરેક જીવ આવી રીતે, પહેલાં તે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વના પરિણામને જ પામે છે; જ્યારે આ બાબતમાં, સૈદ્ધાન્તિક અભિપ્રાય એવો છે કે-સમ્યક્ત્વના પરિણામને પામનારા અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ એવા બધા જ જીવો, પહેલાં, ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ જ પામે-એવો નિયમ નથી. અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો, ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પામ્યા વિના પણ, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વને પામે, એવું બને છે. એટલે કે-સમ્યક્ત્વના પરિણામને પામનારા અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ

એવા જે જીવો, તે પૈકીના જે જીવો ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પામનારા હોય, તે જીવો આવા જ પ્રકારે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પામે; પરંતુ, સમ્યક્ત્વને પામનાર અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવોમાં એવા જીવો પણ હોઈ શકે છે, કે જે જીવો ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને નહિ પામતાં, અનિવૃત્તિકરણ દ્વારાએ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વને જ પામે છે.

સૈદ્ધાન્તિક અભિપ્રાયે, જે અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વને પામનારા હોય છે, તે જીવો પોતાના અપૂર્વકરણના કાળમાં જ અપૂર્વકરણથી જેમ ગ્રંથિનો લેદ કરે છે, તેમ ત્રણ પુંજ પણ અપૂર્વકરણથી જ કરે છે. આથી એ સ્પષ્ટ છે કે, પોતાના અપૂર્વકરણ દ્વારા સત્તામાં રહેલાં મિથ્યાત્વમોહનીયનાં જે દળિયાં, તે દળિયાંના ત્રણ પુંજ બનાવી દે છે. મિથ્યાત્વમોહનીયનાં સત્તાગત દળિયાં પૈકીનાં જેટલાં દળિયાંને શુદ્ધ એટલે મિથ્યાત્વ રૂપી મળથી મુક્ત બનાવી શકાય, તેટલાં દળિયાંને તો તેઓ શુદ્ધ જ બનાવી દે છે અને બાકી રહેલાં મિથ્યાત્વમોહનીયનાં સત્તાગત એવાં જે દળિયાં, તેમાંથી જેટલાં દળિયાંને અર્ધશુદ્ધ બનાવી શકાય તેમ હોય તેટલાં દળિયાંને તેઓ અર્ધશુદ્ધ બનાવી દે છે.

‘અપૂર્વકરણ’ નામના આત્મપરિણામથી, આ રીતે, જીવ, મિથ્યાત્વમોહનીયનાં સત્તાગત એવાં દળિયાંને શુદ્ધ બનાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પણ એ જીવ તે બધાં જ દળિયાંને પૂર્ણપણે શુદ્ધ કે છેવટ શુદ્ધાશુદ્ધ પણ બનાવી શકતો નથી; અને એથી, એવાં પણ દળિયાં સત્તામાં રહી જવા પામે છે, કે જે દળિયાંઓથી એ જીવનો શુદ્ધીકરણનો એ પ્રયત્ન સર્વથા અસ્પૃષ્ટ જ રહે છે.

મિથ્યાત્વ મોહનીયનાં સત્તાગત દળિયાંનું આ રીતે શુદ્ધીકરણ કરતાં, એ દળિયાંના ત્રણ પુંજ થઈ જાય છે. એક શુદ્ધ પુંજ, કે જે પુંજને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનાં દળિયાંના પુંજ તરીકે ઓળખાય છે; બીજા મિશ્ર એટલે શુદ્ધાશુદ્ધ પુંજ, કે જે પુંજને મિશ્ર મોહનીયનાં દળિયાંના પુંજ તરીકે ઓળખાય છે; અને, ત્રીજા અશુદ્ધ પુંજ, કે

જેને એના એ મિથ્યાત્વ મોહનીયના પુંજ તરીકે ઓળખાય છે. આ ત્રણ પુંજે પૈકીના શુદ્ધ એવા સમ્યક્ત્વ મોહનીયના પુંજને જ એ જીવ અનિવૃત્તિકરણ દ્વારાએ ઉદયમાં લાવે છે અને એ શુદ્ધ પુંજ રૂપ સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો જે ઉદય, તેની અસરવાળો જીવનો જે પરિણામ, એ જ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ રૂપ આત્મપરિણામ છે. એટલે, કે અપૂર્વકરણ દ્વારાએ કરેલા ત્રણ પુંજમાંથી જે શુદ્ધ પુંજને ઉદયમાં લાવવાનું કામ અનિવૃત્તિકરણ દ્વારાએ કર્યું, તે અનિવૃત્તિકરણનો એ કાળ પૂરો થતાં જ, પહેલા જ સમયે, સમ્યક્ત્વ મોહનીય નામના પ્રશસ્ત કર્મના વેદનરૂપ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે.

અનુવેદના આદિથી

સમ્યક્ત્વનું સમુત્થાન :

ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વનું ત્રણ પ્રકારની પ્રક્રિયા દ્વારા સમુત્થાન થાય છે. પ્રશસ્ત એવા સમ્યક્ત્વ મોહનીયનું અનુવેદન, મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો ઉપશમ અને તેનો ક્ષય—આ ત્રણ પ્રકારની એ પ્રક્રિયા છે. મૂળ જે દળિયાં મિથ્યાત્વ મોહનીયનાં જ હતાં, તે દળિયાંઓ પૈકીનાં અમુક દળિયાંઓને શુદ્ધ કરી નાખ્યાં છે. અને એ જ દળિયાં ઉદયમાં આવે તેવું કર્યું છે. એ શુદ્ધ દળિયાંના પુંજને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો પુંજ કહેવાય. મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ એ અપ્રશસ્ત કર્મ છે. પણ જ્યારે તેનાં દળિયાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયના સ્વરૂપને પામી જાય છે, ત્યારે એ શુદ્ધ દળિયાંઓના સમૂહરૂપ કર્મને અપ્રશસ્ત કર્મ કહે છે. એ કર્મનો ઉદય અથવા તો એ કર્મનું અનુવેદન આત્માને લાલ જ કરે છે, પણ હાનિ કરતું નથી; અને એથી જ એ કર્મને પ્રશસ્ત કર્મ કહેવામાં આવે છે. આ રીતે પ્રશસ્ત કર્મનું અનુવેદન થઈ શકે તે માટે, અપ્રશસ્ત કર્મ, કે જે આ વિષયમાં મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ અને મિશ્રમોહનીય કર્મ કહેવાય છે, તેના ઉદયને જીવે અટકાવ્યો હોય છે. એ રીતે ઉદયને અટકાવવો, એને પણ ઉપશમ કહેવાય છે. ઉપરાંત મિથ્યાત્વ મોહનીયનાં દળિયાં પોતાના અશુદ્ધ

સ્વરૂપે ઉદયમાં આવતાં અટકે અને એ શુદ્ધ સ્વરૂપવાળાં બનીને જ ઉદયમાં આવતાં જીવ પ્રશસ્ત એવા સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્મના અનુવેદનવાળો બની શકે એવી અવસ્થાને જીવ પામે, ત્યાં સુધીમાં જીવે મિથ્યાત્વ મોહનીયનાં જે જે દળિયાં ઉદયમાં આવે, તેને ક્ષીણ કરી નાખવાનાં હોય છે. અને જીવ એ દળિયાંનો ક્ષય કરે છે પણ ખરો. આમ હોઈને, એમ કહી શકાય કે સમ્યક્ત્વ, એ પ્રશસ્ત એવા મોહનીય કર્મના અનુવેદન દ્વારાએ અને મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ક્ષય દ્વારાએ સમુત્પિત થયેલું હોય છે.

ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પામેલાની ભાવિ સ્થિતિના સંબંધમાં પણ અભિપ્રાયભેદ :

કાર્મચ્રન્થિક અભિપ્રાય એવો છે કે—અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ જ્યારે સમ્યક્ત્વને પામે છે, ત્યારે અપૂર્વકરણ દ્વારા કર્મચ્રન્થિને લેદા પછીથી, એ જીવ અનિવૃત્તકરણ દ્વારા અન્તરકરણને પેદા કરે છે, કે જે અન્તરકરણ, ઔપશમિક સમ્યક્ત્વના પરિણામ રૂપ છે. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વના પરિણામ રૂપ એ અન્તરકરણના પણ અન્તર્મુહૂર્ત જેટલા કાળમાં, એ જીવ મિથ્યાત્વ મોહનીયનાં સત્તાગત એવાં જે દળિયાં, તે દળિયાના, હમણાં જ આપણે વિચારી આવ્યા તે રીતે, ત્રણ પુંજ કરે છે. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વના કાળમાં, એ રીતે, એ જીવ ત્રણ પુંજ કરી લે છે; ત્યાર બાદ, એ ત્રણ પુંજેમાંથી જો એ જીવને સમ્યક્ત્વમોહનીય રૂપી શુદ્ધ પુંજનો ઉદય થાય છે, તો એ જીવ ચોથા ગુણસ્થાનકે ટકી જાય છે; પરન્તુ, એ ત્રણ પુંજેમાંથી જો એ જીવને મિશ્રમોહનીય રૂપી શુદ્ધાશુદ્ધ પુંજનો ઉદય થાય છે, તો એ જીવ મિશ્ર ગુણસ્થાનકને પામે છે; અને, એ ત્રણ પુંજેમાંથી એ જીવને જો મિથ્યાત્વમોહનીય રૂપી અશુદ્ધ પુંજનો ઉદય થાય છે, તો એ જીવ પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકને પામે છે. આમ, ‘અનાદિમિથ્યાદષ્ટિ જીવ પહેલાં ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને જે પામે અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વના કાળમાં એ જીવ ત્રણ પુંજ કરે જ તથા ત્રણ પુંજ કરીને એ કાં તો

ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વને પામે, કાં તો ત્રીજા મિશ્ર ગુણુસ્થાનકને પામે અને કાં તો પુનઃ મિથ્યાદષ્ટિ બને.’—એવો કાર્મગ્રન્થિક અભિપ્રાય છે; જ્યારે સૈદ્ધાન્તિક અભિપ્રાય એવો છે કે—‘અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ પહેલાં ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને જ પામે, એવો નિયમ નથી; એ જીવ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પામ્યા વિના જ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વને પામે, તે જીવ પોતાના ઔપશમિક સમ્યક્ત્વના કાગ રૂપી અન્તર-કરણના કાળ સુધી સમ્યક્ત્વના આસ્વાદને પામીને, અન્તે તો એ પુનઃ મિથ્યાત્વના ઉદયને જ પામે. એટલે કે, એ જીવ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વના કાળમાં ત્રણ પુંજ કરે જ નહિ.’

જે ઉમળકેા શ્રી જિનશાસનની
આરાધનાની વાતમાં આવે, તે
સંસારના સુખની વાતમાં આવે નહિ :

અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ જે પોતાના સમ્યગ્દર્શન રૂપી ગુણને પ્રગટાવનારો બને, તો તે કયા ક્રમે પ્રગટાવનારો બને, એનો તમને કાંઈક ખ્યાલ આવે, એ માટે આ વાતનો આટલો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો. ગૃહિધર્મ અને સાધુધર્મ, એમ બે પ્રકારે ધર્મની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી છે. એ બન્નેય પ્રકારના ધર્મના મૂળ રૂપ જે વસ્તુ છે, તે સમ્યક્ત્વ છે. સમ્યક્ત્વે સહિત બનીને જે ગૃહિધર્મનું અગર સાધુધર્મનું આરાધન કરવામાં આવે છે, તો જ એ આરાધનને સાચા રૂપમાં ધર્મારાધન કહી શકાય છે; અને એવું ધર્મારાધન જ, એ આરાધક જીવને, પોતાના વાસ્તવિક ક્ષણને આપનારું નીવડે છે. આ કારણે, ધર્મારાધનને કરવાની ઇચ્છાવાળા બનેલા ભાગ્યવાનોએ, સમ્યક્ત્વના પ્રકટીકરણનો પુરુષાર્થ કર્યા કરવો જોઈએ અને એ પુરુષાર્થ કર્મગ્રન્થિને લેઢવાની દિશા તરફનો હોવો જોઈએ.

સમ્યક્ત્વને પામેલા પુણ્યાત્માઓએ પણ પોતાના સમ્યક્ત્વના સંરક્ષણની કાળજી રાખવાની સાથે, દિન-પ્રતિદિન સમ્યક્ત્વ શુદ્ધ બનતું બંધ; એવો પુરુષાર્થ કર્યા કરવો જોઈએ. વિષયની અને કષાયની

અનુકૂળતાના રાગે તેમ જ વિષયની અને કષાયની પ્રતિકૂળતાના દ્વેષે જ, આત્માની ખરેખરી પાયમાલી કરી છે. વિષયની અને કષાયની અનુકૂળતાનો રાગ તથા વિષયની અને કષાયની પ્રતિકૂળતાનો દ્વેષ, એ જ સુખનું કારણ છે—એમ માનવું અને એ માન્યતાને અનુસારે વર્તવું, એ જ ઘાતી કર્મોને સુદૃઢ બનાવવાનું અને જ્ઞેરદ્વાર બનાવવાનું પ્રધાન સાધન છે. એવો રાગ-દ્વેષ જાત્યારની વાત તો જુદી જ છે, પણ એવો રાગ-દ્વેષ જતાં પહેલાં પણ જ્યાં ‘એવો રાગ-દ્વેષ એ હેય જ છે, તજવા યોગ્ય જ છે, એથી આત્માને લાલ નથી પણ હાનિ જ છે.’—આવો ભાવ આત્મામાં પ્રગટે છે, તેની સાથે જ ઘાતી કર્મોની જડ હચમચી જાય છે અને ઘાતી કર્મોથી મુક્તિ પામવાનું મંડાણ મંડાઈ જાય છે. ‘એ રાગ-દ્વેષ હેય જ છે.’—એમ લાગતાં, આત્મામાં અપૂર્વકરણ એટલે કે—અપૂર્વ એવો અધ્યવસાય પ્રગટે છે; અને, એ અધ્યવસાય દ્વારાએ જ કર્મ-અન્યિ ભેદાઈ જાય છે. આ વગેરે જે જે વાતો આ સંબંધમાં કહેવામાં આવી, તે તમને યાદ તો છે ને ?

સં થોડી ઘણી.

એના સાર રૂપે તો બધી જ વાત યાદ છે ને ? કે પછી, સારમાં પણ ગોટાળો છે ?

સં એ વખતે તો એમ થઈ ગયેલું કે—સંસારના સુખનો રાગ ભૂંડો જ છે અને સંસારના સુખના રાગને લીધે જન્મેલો દ્વેષ પણ ભૂંડો જ છે.

એટલું પણ જો થયું હોય, તો પણ તમે ભારે નસીબદાર ગણાઓ. એ રાગ-દ્વેષને તજવાનો ઉપાય, શ્રી જિનશાસનની આરાધના કરવી—એ જ છે; એમ પણ તમને લાગે છે ને ?

સં એ તો ચોક્કસ.

તો, શ્રી જિનશાસનની આરાધના કરવાની વાતમાં જે ઉમળકો-

આવે, તે સંસારના સુખની ખીજ કોઈ પણ વાતમાં આવે નહીં ને ? સંસારના સુખ ઉપર પણ રાગ ખરો, પણ તે રાગ તથા તેના યોગે જન્મેલો દ્વેષ તજવા લાયક જ-એમ લાગે છે ને ? અને, આત્માને શ્રી વીતરાગ બનાવનારા મોક્ષના ઉપાય ઉપર પણ રાગ ખરો, પણ એ જ રાગ પોષવા જેવો છે અને એ રાગમાંથી જન્મેલો પાપનો દ્વેષ પણ પોષવા જેવો છે, એમય લાગે છે ને ? આ વાતને વિચારીને, એ સંબંધી નિર્ણય કરવા જેવો છે. કેટલાક જીવો તો એવા હોય છે કે-અહીં સાંભળતે સાંભળતે પણ વિચારે કે-‘એ તો મહારાજ કહ્યા કરે; બાકી ઈન્દ્રિયોના વિષયોની અને કોઠાદિ કષાયોની અતુકૂળતા વિના સુખ સંભવે જ નહિ.’

મોક્ષ પ્રત્યેના દ્વેષનો આ પણ એક નમૂનો છે. તમે મોક્ષના દ્વેષી તો નહિ પણ રાગી જ છો, એમ માની લઉં ને ? મોક્ષના રાગને સફળ કરવાને માટે, જીવે, સમ્યક્ત્વને પામવાનો પુરુષાર્થ અવશ્ય કરવો જોઈએ; અને જે ભાગ્યશાળીઓ સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામ્યા હોય, તેમણે સમ્યક્ત્વને દિન-પ્રતિદિન વિશેષ ને વિશેષ નિર્મળ બનાવ્યા કરવાનો પુરુષાર્થ કર્યા કરવો જોઈએ.

સમ્યગ્દર્શનની મહત્તા ૮

સ
મ્ય
ગ
દ
શિ
ના
પાં
ચ
લ
ક્ષ
ણ

પોતાના આત્માના સમ્યગ્દર્શન ગુણને પ્રગટાવનારા પુણ્યાત્માઓનો આત્મપરિણામ ઘણો જ સુંદર પ્રકારનો હોય છે. મળના કલંકથી રહિત અનેકું સોતું જેમ શ્યામ દેખાતું નથી, તેમ સમ્યગ્દર્શનને પામેલા જીવનો આત્મપરિણામ પણ પહેલાંની માફક મલિન હોતો નથી. જો કે સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામ્યા પછીથી પણ બધા જ જીવો પોતાને થયેલી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિને પોતાના તે ભવના અંત સુધી અગર એથી વધુ કાળ ટકાવી જ શકે છે—એવું બનતું નથી. સમ્યક્ત્વને પામ્યા પછીથી, તેને ટકાવવાને માટે તથા તેને નિર્મળ બનાવવા માટે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માએ ખૂબ જ કાળજી રાખવી જોઈએ. નિમિત્તને વશ બનીને સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પોતાના શુભ પરિણામને ગુમાવી દે, એ પણ શક્ય છે. એક વાર સમ્યગ્દર્શન ગુણની પ્રાપ્તિ થઈ ગયા પછીથી તે ટકયો જ રહે અને ઉત્તરોત્તર ગુણવૃદ્ધિ થયા જ કરે અને ક્રમે કરીને જીવ મોક્ષને પામે,—એવું બધા જ જીવોને માટે બનતું નથી.

સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામનારા જીવોમાં એવા જીવો ય હોય છે, કે જે જીવો સમ્યક્ત્વને પામ્યા પછીથી કોઈ નિમિત્તાદિના કારણે તેવા પ્રકારના નિકાચિત દુષ્કર્મોનો ઉદય થતાં, પ્રાપ્ત સમ્યક્ત્વને ગુમાવી દે છે. આમ છતાંય, એ જીવોમાં પણ કાંઈક ને કાંઈક સારાપણું તો રહે છે જ, એ જીવો અર્ધપુણ્ય પરાવર્ત્તથી પણ ઓછા કાળમાં નિયમ મોક્ષને

પામનારા હોય છે, એટલે તેઓ પુનઃ સમ્યક્ત્વાદિને પામે જ છે. સમ્યક્ત્વને પામ્યા પછીથી કાંઈક ન્યૂન એવો અર્ધપુફ્ફલ પરાવર્ત કાલ જે કહ્યો, તે એવા જ જીવો માટે, કે જે જીવો શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મા આદિની આશાતના કરનાર બને. આમ તો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ અનેકવાર આવે અને અનેક વાર જાય, એ શક્ય છે; પણ એક વારેય જો એ ઔપશમિક કે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ જાય, તો સમજી લેવું કે—અર્ધ પુફ્ફલપરાવર્તથી પણ એાછા કાલમાં એ જીવ નિયમા મોક્ષને પામવાનો. સમ્યક્દર્શન ગુણની આ જેવી તેવી મહત્તા નથી. આથી એમ પણ કહી શકાય કે—સમ્યક્દર્શન, એ તો આત્માનો મુખ્ય ગુણ છે. આમ તો આત્માનો મુખ્ય ગુણ જ્ઞાન ગણાય છે, પણ એ જ્ઞાનગુણ સમ્યક્દર્શનના યોગે જ સમ્યક્પણુને પામી શકતો હોવાથી, સમ્યક્દર્શન ગુણનું મહત્ત્વ વધી જાય છે. સમ્યક્દર્શન વિનાનું જ્ઞાન, એ અજ્ઞાન છે અને સમ્યક્દર્શન વિનાનું ચારિત્ર, એ કાયકષ્ટ છે—એવું ઉપકારી મહાપુરૂષોએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ફરમાવેલું છે.

સમ્યક્દર્શન, એ આત્માના પરિણામો ઉપર ગજબની અસર કરે છે. સમ્યક્દર્શન ગુણની હાજરીમાં જીવ સુંદર પરિણામોનો સ્વામી હોય, એ સ્વાભાવિક જ છે. સમ્યક્ત્વના ઉપયોગવાળી દશામાં પણ જીવને કર્મવશ અસત્ ક્રિયાઓને આચરવી પડે છે એ શક્ય છે, પણ સમ્યક્દર્શન ગુણનું સામર્થ્ય એવું અદ્ભુત છે કે સમ્યક્દષ્ટિ જીવ પોતાની એ અસત્ ક્રિયાઓને પણ કર્મની નિર્જરાતું કારણ બનાવી શકે છે. એ જીવ અસત્ક્રિયાઓને હેયકોટિની જ માનતો હોય છે અને એક માત્ર મોક્ષનાં સાધક અનુષ્ઠાનોને જ આચરવાનું તેનું દિલ હોય છે પણ ચારિત્રમોહ આદિના ઉદ્ભવે તેને અસત્ક્રિયાઓ આચરવી પડે એ શક્ય છે. વળી ઔચિત્યને અવલંબીને પણ તેને કેટલીક સામાન્ય પ્રકારે હેય કોટિમાં ગણાતી ક્રિયાઓને આચરવી પડે, એ શક્ય છે. આમ છતાં પણ, સમ્યક્દર્શન ગુણના યોગે એના આત્મપરિણામો એવા શુભ હોય છે કે—અસત્ક્રિયાઓ દ્વારા પણ એ કર્મથી બંધાવાને બદલે મુક્તો જાય છે. પરિણામોના સામર્થ્યને સમજી શકનારાઓને આ

વાન જેમ સહેલાઈથી સમજાય તેવી છે, તેમ કેવળ બાહ્યાચારોમાં જ સર્વસ્વ માનનારને આ વાત સમજાય નહિ, એ પણ સુશક્ય છે.

સમ્યગ્દર્શન ગુણની પ્રાપ્તિના યોગે આત્મામાં પ્રગટતાં તેનાં પાંચ લક્ષણો :

શાસ્ત્રોમાં સમ્યક્ત્વના વ્યવહાર અને નિશ્ચય તથા દ્રવ્ય અને ભાવ-એમ વિવિધ ભેદો વર્ણવવામાં આવ્યા છે. નિશ્ચય સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિએ સમ્યક્ત્વનાં પાંચ લક્ષણોનું પણ સુંદર વર્ણન કર્યું છે. સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલો પુણ્યાત્મા એવા ઉપશાંત ભાવને પામે છે, કે જેના યોગે તે કોઈ પણ સંયોગોમાં પોતાનો અપરાધ કરનારને વિષે પણ કોપને કરતો નથી. પોતાનો ગમે તેવો અપરાધ કોઈએ કર્યો હોય, તે છતાં પણ ‘તેનું’ પ્રતિકૂળ થાઓ.’ એવો વિચાર સરખો પણ તેના હૈયામાં ઉદ્ભવતો નથી. ક્રોધના કાબૂમાં એ હોતો નથી, પણ ક્રોધ એના કાબૂમાં હોય છે. એને કર્મોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન હોય છે અને કર્મોનો વિપાક કેવો અશુભ છે તે પણ જાણતો હોય છે, એટલે પોતાના અપરાધી પ્રત્યે પણ એ ક્ષમાશીલ રહી શકે છે. એ રીતે એ આત્મા પોતાને પોતાનાં કર્મોની નિર્જરા દ્વારા ઉપકાર કરે છે તેમજ અપરાધીની દયા ચિન્તવીને તેના ઉપર પણ ઉપકાર કરે છે.

સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા પુણ્યાત્માનો સંવેગ પણ અનુપમ કોટિનો હોય છે. એનું અંતર જે પ્રાર્થના કરતું હોય, તે એક માત્ર મોક્ષને માટે જ પ્રાર્થના કરતું હોય છે. એક મોક્ષને અને મોક્ષના સાધનોને છોડીને બીજી કોઈ પણ વસ્તુ એને પ્રાર્થના કરવા લાયક લાગતી જ નથી. મોક્ષનું સુખ, એ જ એક સાચું સુખ છે અને એ સિવાયનું કોઈ પણ સુખ, એ વસ્તુતઃ સુખ જ નથી પણ દુઃખરૂપ છે, એવી એની સ્મૃતિ માન્યતા હોય છે. માત્ર મનુષ્ય લોકનાં સુખોને જ એ દુઃખરૂપ માનતો હોય છે, એમ નથી; પણ ઈન્દ્રાદિકના દેવલોકનાં સુખોને પણ એ દુઃખ રૂપ જ માનતો હોય છે. એની

માન્યતા એવી હોય છે કે વિષય અને કષાયથી જન્ય સુખ, એ વસ્તુતઃ સુખ જ નથી અને એથી તે એક માત્ર મોક્ષસુખને જ વાસ્તવિક સુખ માનીને, મોક્ષ સિવાયની કોઈ પણ વસ્તુની પ્રાર્થના કરતો નથી.

સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલો આત્મા સંસારથી નિર્વેદને પામેલો હોય છે. સંસારની ચાર ગતિઓ પૈકીની કોઈ પણ ગતિમાં રહેવાની ઈચ્છા, એનામાં હોતી નથી. માત્ર નરક ગતિ કે તિર્યંચ ગતિમાં રહેવું, એ એને દુઃખરૂપ લાગે છે. એમ નહિ; પણ મનુષ્ય ગતિમાં અને સ્વર્ગ ગતિમાં વસવું પડે તો પણ એ એને વસમું લાગે છે. સંસારને વિષે એનું મમત્વ હોતું નથી. મમત્વરૂપ વિષના વેગથી તે રહિત બને છે અને એથી તેને પંચમગતિ-મોક્ષગતિ સિવાયની કોઈ પણ ગતિની ઈચ્છા જ હોતી નથી.

સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા પુણ્યાત્માની અનુકંપા પણ અસાધારણ કોટિની હોય છે. સમ્યગ્દર્શન ગુણનેા સ્વામી બનેલો પુણ્યાત્મા, ભયંકર એવા આભવસાગરમાં દુઃખથી પીડાતા પ્રાણિઓના સમૂહને જોઈને, તેઓમાં સ્વ-પરના વિશેષ વિના, પોતાની શક્તિને અનુસારે દ્રવ્યથી અને લાવથી પણ અનુકંપાને કરનારો બને છે.

સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા પુણ્યાત્માનું આસ્તિક્ય પણ એવું હોય છે કે-લગવાન શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ જે કહ્યું છે, તે જ સત્ય છે અને તે જ નિઃશંક છે. એની આ માન્યતા શંકા અને કાંક્ષાદિ દોષોથી પણ રહિત હોય છે.

સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલો પુણ્યાત્મા પોતાનાં કર્મોના તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમ લાવના યોગે આવો ઉપશાંત, સંવેગયુક્ત, નિર્વેદવાળો, અનુકંપાશીલ અને આસ્તિક બને છે અને એથી તે એહનીય કર્મના યોગે થતી વેદનાથી રહિત દશાનો અનુભવ કરનારો બને છે. વ્યાધિની ક્ષીણતાથી રોગી માણસની વેદનાનો જેમ અંત

આવે છે, તેમ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા પણ ભવદુઃખની વેદનાથી રહિત બની જાય છે. સમ્યગ્દર્શન ગુણના યોગે આત્મામાં સાચી સમજ પ્રગટે અને સમતાભાવ પણ પ્રગટે, એટલે હજુ તેને ભવદુઃખ હોવા છતાં પણ, તે તેને વેદના ઉપજાવી શકતું નથી. શારીરિક દુઃખ આવે ત્યારે ‘મારું અશુભ કર્મ ક્ષીણ થાય છે.’—એ વાત જોને હૈયે રમતી રહે છે, તેને કારણે અશાતાજનિત દુઃખ પણ વેદના ઉપજાવે શી રીતે ?

અહીં ટોઈને એવી શંકા ઉદ્ભવે કે—સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટે એટલે તો માત્ર અનંતાનુબંધી કષાયોનો જ ઉદ્યાભાવ હોય, પણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને સંબલન એ ત્રણ પ્રકારના કષાયોના ઉદયનો અભાવ તો હોય નહિને ? એટલે સમ્યગ્દષ્ટિમાં આવો ઉપશાંત ભાવ આદિ ઘટે શી રીતે ? એના સંબંધમાં શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વની અપેક્ષા-એ વિચાર કરતાં સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને માટે આ ઉપશાંત ભાવાદિની વાત બરાબર ઘટી શકે છે. કારણ કે—આવા પ્રકારના ઉપશાંત આદિ ભાવોના પ્રકટીકરણ માટે પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને સંબલનના કષાયોના ઉદ્યાભાવની (અનુદયની) અપેક્ષા રહેતી નથી, પરંતુ માત્ર અનંતાનુબંધી કષાયોના જ ઉદ્યાભાવની અપેક્ષા રહે છે.

પાંચ લક્ષણોના લાભનો ક્રમ :

આસ્તિકચ, અનુકંપા, નિર્વેદ, સંવેગ અને ઉપશમ; એ પાંચને શ્રી જૈનશાસનમાં સમ્યગ્દર્શન ગુણનાં લક્ષણો તરીકે વર્ણવેલ છે. સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા આત્મામાં આ પાંચેય લક્ષણો સંભવિત છે. સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા આત્માને આ પાંચ લક્ષણો પૈકી આસ્તિકચનો લાભ પહેલો થાય છે, આસ્તિકચનો લાભ થયા પછી એને અનુકંપાનો લાભ થાય છે, અનુકંપાનો લાભ થયા પછી એને

નિર્વેદનો લાલ થાય છે, નિર્વેદનો લાલ થયા પછી એને સંવેગનો લાલ થાય છે અને સંવેગનો લાલ થયા પછી એને ઉપશમનો લાલ થાય છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને માટે આ પાંચ લક્ષણોના લાલનો ક્રમ આ પ્રકારનો હોવા છતાં પણ, શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિએ કેટલીક જગ્યાએ પહેલાં ઉપશમનું, પછી સંવેગનું, પછી નિર્વેદનું, પછી અનુકંપાનું અને તે પછી આસ્તિક્યનું જે વર્ણન કર્યું છે, તે પશ્ચાત્તુપૂર્વી ક્રમથી કર્યું છે; અને તેમ કરવાનું કારણ દર્શાવતાં, પરમ ઉપકારી શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે—આસ્તિક્ય કરતાં અનુકંપાની પ્રધાનતા છે, અનુકંપા કરતાં નિર્વેદની પ્રધાનતા છે, નિર્વેદ કરતાં સંવેગની પ્રધાનતા છે અને સંવેગ કરતાં પણ ઉપશમની પ્રધાનતા છે.

આ ઉપરથી કોઈએ એમ માનવાનું નથી કે—સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થતાં પૂર્વે, સમ્યગ્દર્શનને પામનારા જીવમાં આસ્તિક્યાદિ હોતાં જ નથી. સમ્યગ્દર્શનને પામનારા જીવમાં બીજા આદિના કાળમાં પણ આંશિક આસ્તિક્યાદિ હોઈ શકે છે, પણ સમજવાનું એ છે કે—સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામ્યા પછીથી એ આસ્તિક્યાદિ જેવાં વિશિષ્ટ પ્રકારનાં હોય છે, તેવાં તે સમ્યક્ત્વને પામ્યા પહેલાં હોતાં નથી.

સમ્યક્ત્વનાં આ પાંચ લક્ષણોના સ્વરૂપને બરાબર સમજી લઈને, જે એની વિચારણા કરવામાં આવે, તેમ જ તેને આચરણમાં ઉતારવાનો પણ જે શક્ય પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો એ રીતે પણ જીવ અપૂર્વકરણને અને તે દ્વારા રાગ-દ્વેષના ગાઠ પરિણામરૂપ ત્રાંથિને ભેદીને અન્નિવૃત્તિકરણને તથા તે દ્વારા સમ્યગ્દર્શન ગુણને પણ પામે, એ સુશક્ય છે. સમ્યક્ત્વનાં પાંચ લક્ષણોનો જે આ રીતે અભ્યાસ કરવામાં આવે, તો પણ ભવ્ય જીવોનો સમ્યગ્દર્શન ગુણપ્રાપ્તિનો અભિલાષ બંધર સફળ નીવડે. જે પુણ્યાત્માઓ સમ્યગ્દર્શન ગુણના અર્થને જાણ, તેઓએ આ અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે; અને જે પુણ્યાત્માઓને સમ્યગ્દર્શન ગુણનું મહત્ત્વ રૂચી જાય છે, તેઓમાં સમ્યગ્દર્શન

ગુણનું અર્થીપણું પ્રગટવા વિના રહેતું જ નથી. આવા આત્મચીની સઘળીય દ્રવ્ય ધર્મક્રિયાઓ ભાવધર્મનું કારણ બને છે. આપણે અત્યારે એવી સુંદર સામગ્રી પામ્યા છીએ કે—આપણને સમ્યક્દર્શન ગુણને પામવાની, તેમ જ પ્રાપ્ત થયેલા સમ્યક્દર્શન ગુણને સુનિર્મલ બનાવવાની, આ ઉમદામાં ઉમદા તક છે. જો આ તકની ઉત્તમતા સમજાય અને યોગ્ય રીતે પ્રયત્નશીલ બનાય, તો આપણે આ ભવમાં આપણા આત્માને માટે કેટલું બધું સારું કરી શકીએ; એ વાતની તો કલ્પના જ કરી લેવા જેવી છે.

પ્રશમ આદિ પાંચ લક્ષણોનો કાર્યકારણ ભાવ :

સમ્યક્ત્વ એ આત્માનો એક પ્રકારનો સુંદર એવો પરિણામ છે. આત્માનો એ શુભ પરિણામ, વિશિષ્ટ કોટિના, પ્રશમાદિ ગુણોને પ્રગટ કરનારો છે. ધુમાડો એ જેમ અગ્નિનું લિંગ છે, તેમ પ્રશમ આદિ એ સમ્યક્ત્વનું લિંગ છે. જ્યાં અગ્નિ હોય ત્યાં ધુમાડો હોય જ એવો નિયમ નહિ, પણ જ્યાં ધુમાડો હોય ત્યાં અગ્નિ હોય જ—એવો નિયમ ખરો. ધુમાડો ન હોય ને અગ્નિ હોય એ બને, પણ ધુમાડો હોય ને અગ્નિ ન જ હોય એ બને નહિ. એ જ રીતે જ્યાં જ્યાં સમ્યક્ત્વ હોય, ત્યાં ત્યાં પ્રશમાદિ સ્વરૂપ એનું લિંગ હોય પણ ખરું અને એ લિંગ ન પણ હોય, પરંતુ જ્યાં જ્યાં સમ્યક્ત્વના સફલાવે જ પેદા થઈ શકે એવા ઉચ્ચ પ્રકારના પ્રશમાદિ હોય, ત્યાં ત્યાં નિયમા સમ્યક્ત્વ હોય. એ જ રીતે, એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે—ધુમાડો પ્રગટે એવી સામગ્રીનો યોગ થતાંની સાથે જ અગ્નિ જેમ ધુમાડાને પ્રગટાવ્યા વિના રહેતો નથી, તેમ સમ્યક્ત્વ ગુણ તથાવિધ સામગ્રીના યોગમાં આત્મામાં પ્રશમાદિ સંબંધી શુભ પરિણામને અવશ્ય પ્રગટાવે છે. સમ્યક્ત્વ હોવા છતાં પણ પ્રશમાદિ ન હોય, તો એમ જ માનવું પડે કે તથાવિધ સામગ્રીનો યોગ નથી થયો અને વિપરીત સામગ્રીનો યોગ છે, ત્યારે પ્રશમાદિ વ્યાજબી નથી.

પણ અનુકૂળતા મળતાં પ્રશમાદિ પ્રગટે એવી લાયકાત તો એ આત્મામાં પ્રગટેલી જ છે.

પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકમ્પા અને આસ્તિક્ય—એ પાંચ સમ્યક્ત્વનાં લિંગો છે. પ્રશમાદિ પાંચ લિંગો તેના સ્વરૂપમાં જીવમાં સમ્યક્ત્વ પ્રગટ્યા પછીથી જ પ્રગટે છે, પરન્તુ જીવ જે વેળાએ સમ્યક્ત્વની સન્મુખ દશાને પામેલો હોય છે, ત્યારે પણ આ પ્રશમાદિ સામાન્ય પ્રકારે તો હોય જ છે. આ પ્રશમાદિનો સામાન્ય સામાન્ય કોટિનો ભાવ પણ, જીવને અપૂર્ણકરણને પેદા કરવામાં અને અપૂર્ણકરણ અનિવૃત્તિકરણને પેદા કરવામાં સહાયક બને છે. ધુમાડામાંથી અગ્નિ પ્રગટતો નથી, પણ અગ્નિમાંથી જ પ્રગટે તો ધુમાડો પ્રગટે છે, છતાં પણ અગ્નિને વિશેષે પ્રગટવામાં ધુમાડો પણ સહાયક બની જાય એવું બને છે. ધુમાડો ઘણી વાર જ્વરહાર અગ્નિની પૂર્વતૈયારી જેવો હોય છે. ધુમાડો પ્રગટ્યા પછી જ્વરહાર અગ્નિ પ્રગટે એવું ઘણી વાર બને છે. એ જ રીતે, પ્રશમાદિમાંથી સમ્યક્ત્વ પ્રગટતું નથી, પણ સમ્યક્ત્વ જ વાસ્તવિક કોટિના પ્રશમાદિનું કારણ છે; છતાં પણ સમ્યક્ત્વસન્મુખ બનેલા જીવને, તેનો પ્રશમાદિ રૂપ જે ભાવ, તે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં સહાયક બની જાય છે.

પ્રશમ :

આ કારણે, સમ્યક્ત્વના અર્થી આત્માઓએ પણ, આ પ્રશમાદિને વિષે ઉપયોગવાળા બન્યા રહેવું જોઈ એ. શમ એટલે શમવું અથવા શાન્ત થવું. પ્રકૃષ્ટ એવા શમનને અથવા શાન્તપણાને પ્રશમ કહેવાય. વાસ્તવિક રીતે તો, અનન્તાનુબંધી કષાયો જ્યાં સુધી જ્વરહાર વિપાકોદયવાળા હોય છે, ત્યાં સુધી આત્મામાં પ્રશમનો ખરો ભાવ પ્રગટતો નથી, પરન્તુ અનન્તાનુબંધી કષાયનો વિપાકોદય જ્યારે મંદ કોટિનો હોય, ત્યારે પ્રશમનો ભાવ અમુક અંશમાં પણ પ્રગટે એ સંભવિત છે. અનન્તાનુબંધી કષાયોના ઉદયની જેમ જેમ મન્દતા થાય, તેમ તેમ પ્રશમનો ભાવ વૃદ્ધિને પામી શકે.

કષાયની પરિણતિને લઈને જીવને કેવાં કેવાં કડવાં ક્ષોભની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ સંબંધી વિચારણા આદિ કરવાથી પ્રશમનો શાશ્વ પેદા પણ થઈ શકે છે અને વૃદ્ધિ પણ પામી શકે છે.

ક્રોધની ચળતું અને વિષયોની તૃષ્ણાતું શમન થાય, એને પણ શમ કહેવાય છે. વળી, જીવાજીવાદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપના સંબંધમાં ચાલતી વિવિધ વાતોનો વિચાર કરીને, આત્મા, એનો પરીક્ષાપૂર્વક સાચો નિર્ણય કરે કે—જીવાજીવાદિના તત્ત્વોતું સ્વરૂપ આવું જ હોઈ શકે અને એથી મિથ્યા અભિનિવેશ રૂપ દુરાચરણને તજી દઈને સત્ય તત્ત્વ-સ્વરૂપનો એ આગ્રહી બને, એને પણ શમ કહેવાય છે.

આવા પ્રકારનો પ્રશમ, એ સમ્યક્ત્વનું વાસ્તવિક કોટિનું લક્ષણ છે : કારણ કે—જે જીવ સમ્યક્ત્વને પામેલો હોય, તે જ જીવ પરીક્ષા પૂર્વક સત્ય તત્ત્વસ્વરૂપનો નિર્ણય કરી શકે છે અને એ સત્ય તત્ત્વ-સ્વરૂપનો આગ્રહી બની શકે છે. આવો પ્રશમ મિથ્યાદષ્ટિ જીવોમાં પ્રગટી શકે નહિ, એ તો સહેલાઈથી સમજી શકાય એવું છે.

સંવેગ :

સમ્યક્ત્વનું બીજું લક્ષણ છે—સંવેગ. સંવેગ એ મોક્ષની અભિલાષા સ્વરૂપ છે. મોક્ષની એ અભિલાષા પણ કેવી ? સમ્યક્ત્વને નહિ પામેલા જીવમાં મોક્ષાભિલાષા બહુ સામાન્ય કોટિની હોય—એવું બની શકે, પણ સમ્યક્ત્વને પામેલા જીવની મોક્ષાભિલાષા તો એવી હોય કે—એને સંસારનું ગમે તેવું પણ સુખ, એ વસ્તુતઃ સુખ રૂપ લાગે નહિ પણ દુઃખ રૂપ લાગે; અને, સાથે સાથે એને એમ પણ થયા કરે કે—‘એક માત્ર મોક્ષનું સુખ એ જ સાચું સુખ છે.’ સમ્યક્ત્વને પામેલાને એમ જ થાય કે—‘જે વિષયજનિત સુખો અને કષાયજનિત સુખો પ્રચુર માત્રામાં, માત્ર રાજને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવાં છે, માત્ર ચકવર્તિને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવાં છે અથવા તો માત્ર ઇન્દ્રોને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવાં છે, એવાં પણ વિષયજનિત અને કષાયજનિત સુખો, એ દુઃખથી સર્વથા રહિત નથી, પણ એ સુખોમાં દુઃખ પણ સળેલું જ હોય છે;

અને તે ઉપરાંત, એ સુખોનો રસ, એ સુખોનો લોગવટો અને એ સુખોનું અર્થીપણું પણ પરિણામે દુઃખને જ દેનારું અને છે. જ્યારે મોક્ષસુખ, એ જ એક એવું સુખ છે, કે જે સુખમાં દુઃખનો એક અંશ સરખો પણ નથી અને જે સુખમાંથી કદી પણ દુઃખ જન્મતું જ નથી.' આ વો વિવેકપૂર્વકનો ખ્યાલ કરીને તે જ જીવ વિષય-કષાયના સુખની પ્રાર્થનાથી બચી શકે અને મોક્ષસુખની પ્રાર્થના કરી શકે, કે જે જીવ સમ્યક્ત્વને પામેલો હોય.

આનંદ આવે છતાં
પાપોદય માને :

સમ્યક્ત્વને પામેલો જીવ, નિકાચિત અવિરતિના ઉદયને કારણે વિષય-કષાય જનિત સુખને ઈચ્છે-એ બનવાબ્નેગ છે; એ સુખને મેળવવાનો તથા એ સુખને સાચવવાનો એ પ્રયત્ન કરે-એ પણ બનવાબ્નેગ છે; પરંતુ એ સુખને એ સાચું સુખ માને નહિ. મોક્ષસુખને જ એ સાચું સુખ માને. અને એથી, એના મનમાંથી મોક્ષસુખને મેળવવાનો ભાવ, પૌદ્ગલિક સુખના લોગવટા વગેરેમાં આનંદ અનુભવતી વેળાએ પણ ખસે નહિ. પૌદ્ગલિક સુખના લોગવટા આદિમાં આનંદ ઊપજે, તો પણ એ જીવને એમ થયા જ કરે કે-‘મારો આ આનંદ, એ પણ મારા પાપોદયના પ્રતીક રૂપ છે અને એથી દુઃખના કારણ રૂપ છે. આ સુખ અત્યારે પણ દુઃખમિશ્રિત છે અને પરિણામે પણ આ સુખ મને દુઃખ દેનારું છે.’

પ્રશ્ન અને તેનું સ્વરૂપ :

સં આવું સમજે, આવું માને, તો પણ સંસારના સુખને લોગવવામાં આનંદ ઊપજે અથવા સંસારના સુખને લોગવાવનું મન થાય, એ બને કેમ ?

આવું તો આ સંસારમાં એટલું બધું બને છે, કે જેની સીમા નહિ; પણ ઊંડા ઊતરીને વિચાર કરવાની ટેવ જ ઘણાઓએ રાખી નથી, અને એથી જ તેઓને આવા આવા પ્રશ્નો ઉદ્ભવે, એ તદ્દન

સ્વાભાવિક છે. જેમ રાજા ગુણસેને શ્રી વિજયસેન નામના આચાર્ય લગવાને બ્યારે તેઓના નિર્વેદનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે એ આચાર્ય-લગવાને પણ ‘સંસારને વિષે વળી નિર્વેદના કારણને પૂછે છે ?’—એવું સામેથી પૂછીને, સંસારને વિષે નિર્વેદનું કારણ તો સુલભ જ છે—એમ ફરમાવ્યું હતું ને ? જેવો રાજા ગુણસેનનો પ્રશ્ન હતો, તેવો જ આ પ્રશ્ન છે; અને, રાજા ગુણસેનને ઊપજેલો એ પ્રશ્ન જેમ સંસારમાં ઘણાઓને ઊપજે છે, તેમ આ પ્રશ્ન પણ આજે ઘણાઓને ઊપજે છે.

ઘણાઓ એમ પૂછે છે કે—‘સંસારમાં તમને એવા તે કેવા દુઃખનો અનુભવ થયો, કે જેથી તમને સંસાર પ્રત્યે અણુગમે પ્રગટ્યો ?’ પણ, તેઓ એ જોતા જ નથી કે—સંસારમાં, જેમાં અને જેથી દુઃખનો અનુભવ થાય જ નહિ, એવું સુખ જ ક્યું છે ? વળી, સંસાર પ્રત્યે અણુગમે ઊપજીને એવાં તો સંજ્યાબંધ કારણો છે અને તે કારણો મોટે ભાગે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા જીવોને અનુભવમાં આવે છે. સ્થિતિ આવી હોવા છતાં પણ, સંસાર પ્રત્યે જો કોઈને પણ અણુગમે પ્રગટે, તો એથી આશ્ચર્ય થાય છે કે—‘આ બંધુ કેમ ?’ તેમ, ‘હું કરું છું તે અત્યારે પણ જોડું છે અને પરિણામે પણ જોડું છે’—એવું જાણવા અને માનવા છતાં પણ, જોડું કરનારા અને એ જોડું કરવામાં આનંદનો પણ અનુભવ કરનારા જીવો થોડા નથી; કદાચ તમે પણ તેમાંના એક હશો.

આવા અનુભવવાળા જીવો પણ, કેટલીક વાર આવો પ્રશ્ન કરે છે કે—‘સંસાર જેને ખરાબ લાગ્યો હોય, તે સંસારમાં રહે જ શું કરવાને ? અને સંસારના સુખને ભોગવવામાં આનંદનો ભાવ તો કેમ જ અનુભવી શકે ?’ અને આવો પ્રશ્ન કરીને, તેઓ એવું ઠરાવવાને અને ઠસાવવાને ઇચ્છે છે કે—‘જે કોઈ જીવ સંસારમાં રહે અને સંસારના સુખને ભોગવવામાં આનંદનો થોડો પણ ભાવ અનુભવી શકે, તે જીવને સંસાર ખરાબ લાગેલો જ નથી; અને જો એવા જીવો એમ કહેતા હોય કે—‘અમને સંસાર ખરાબ લાગેલો છે’—તો તેઓ એમ કહેવામાં દંભ જ સેવે છે અથવા તો તેઓ પોતે પોતાના

અજ્ઞાનથી જ છેતરાઈ રહ્યા છે, માટે તેઓ એમ કહે છે.” આવો વિચાર અને પ્રચાર કરનારાઓ, સમ્યક્વવાળા જીવોની અને શ્રી જિનવચનાદિની પણ આશાતના કરવાના પાપમાં પડે છે, એ વાતને તમારે સમજી લેવી જોઈ એ; કે જેથી તમે એવા કોઈ પાપમાં પડતાં બચી શકો ! માટે, આ પ્રશ્ન કરનારે ઠીક જ પ્રશ્ન કર્યો છે, એમ કહેવું જોઈ એ.

અનીતિને ખરાબ જાણનારો અને માનનારો
પણ અનીતિને આચરનારો હોઈ શકે છે :

તમે આ બાબતનો ખરાબર વિચાર કરી શકો. અને આ બાબતને તમે સારી રીતે સમજી શકો, એ માટે તમે એ વિચારો કે—નીતિ તમને કેવી લાગે છે ? અને, અનીતિ તમને કેવી લાગે છે ? નીતિથી વિરુદ્ધ વર્તવું એ ખોટું છે, અનીતિને આચરવી એ ખોટું છે—એવું જે કોઈ જાણતા અને માનતા હોય, તેઓની આ વાત છે.

તમે ‘નીતિથી વિરુદ્ધ વર્તવું એ ખોટું છે તથા અનીતિને આચરવી એ ખોટું છે, એવું જાણો પણ છો અને માનો પણ છો.’—એમ હું માની લઉં ને ? એવું જાણવા અને માનવા છતાં પણ, તમે નીતિથી વિરુદ્ધ એવું કોઈ આચરણ કરો છો ખરા ? અને, અનીતિને આચરો છો ખરા ? એટલું જ નહિ, પણ નીતિવિરુદ્ધ આચરણ કરવામાં તમે જે સફળ નીવડો અથવા તો અનીતિને આચરવામાં તમે જે સફળ નીવડો, તો તમે આનંદનો ભાવ અનુભવો છો ખરા ? તમે આમાં ‘ના’ નથી કહી શકતા, તો સમજવું શું ? નીતિ આચરવા લાયક નથી અને અનીતિ આચરવા લાયક છે.—આવું જ તમે જાણો છો અને માનો છો, એમ માની લેવું ? ના, વસ્તુતઃ એમ નથી. નીતિવિરુદ્ધ આચરણ, અનીતિનું આચરણ તમે કરો છો અને એમાં સફળ થતાં તમે આનંદ પણ અનુભવો છો, છતાં પણ તમને તમારું એ આચરણ પણ ખટક્યા કરે છે અને એમાં તમને જે આનંદ જીવે છે તે પણ ખટક્યા કરે છે, એમ મને લાગે છે.

તમને જો ખરેખર જ નીતિવિરુદ્ધ વર્તવું કે અનીતિને આચરવી એ ખોટું જ છે—એમ લાગતું હોય, તો તમને એ ખટકવા કયાં વિના રહે જ નહિ. ત્યારે, મનમાં એ ખટક હોવા છતાં પણ, આનંદ કેમ ઊપજે છે ? વસ્તુતઃ એ આનંદ, અનીતિનું આચરણ તમને ગમી જ ગયું અથવા તો અનીતિ જ આચરણીય છે—એવું તમને લગ્યું તેનો નથી, કારણ કે—એવું તો તમને લાગ્યું જ નથી ! ત્યારે એ આનંદ છે, જે કારણસર અનીતિને આચરવાનો તલસાટ તમારામાં પેઢા થયો, તે કારણ સફળ થકું તેનો ! અને, એવી રીતે તમારામાં આનંદ પેઢા થયો, એ પણ તમને ગમ્યું નહિ; કારણ કે—એ આનંદ એ વસ્તુતઃ શુભ આનંદ છે, એમ તમે માનતા નથી. તમે એ આનંદને અશુભ આનંદ માનો છો, કારણ કે—જે કારણ અનીતિને આચરવાનો તલસાટ પેઢા કરે, એ કારણ સફળ થયાનો એ આનંદ છે.

અનીતિને તમે જો દિલથી અનાચરણીય માનતા હશે અને નીતિવિરુદ્ધ આચરણ કરવું એ ખોટું જ છે—એવું જો તમે ખરેખર જ માનતા હશે, તો તમને અનીતિ આદિના તમારા આચરણને અંગે આવા પ્રકારનો અનુભવ જરૂર થયો હશે, એમ મને લાગે છે.

પાપ સમજે છતાં જો
ચોપડા રાખે—એ બંને :

આજે કેટલાક વેપારીઓ એવા છે કે—એમને ત્યાં વેપાર એક હોય, છતાં એક વેપારના ચોપડા જો હોય. પોતાને જોવાને માટેનો તથા ખીજા વેપારી વગેરેની સાથે હિસાબ કરવાનો ચોપડો જુદો અને આવકવેરા તથા વેચાણવેરા વગેરે સંબંધી સરકારી ખાતાંઓમાં બતાવવાનો ચોપડો જુદો ! એ વેપારીઓ શું એમ માને છે કે—પોતે આ સારું કામ કરે છે ? ‘લોભના માર્યા, સંજોગના માર્યા અમારે આવું પાપ કરવું પડે છે.’—એવું કહેનારા અને એવું દિલથી માનનારા વેપારીઓ પણ છે. એવું જાણવા અને માનવા છતાં પણ, તેઓ જો એવા જો ચોપડા રાખવામાં સફળ નીવડે છે, તો તેમને આનંદ આવે છે. એ આનંદ શું જો ચોપડા બનાવ્યા—એ પાપ ગમી

ગયું અથવા તો એમ કરવામાં પાપ જ નથી—એમ લાગી ગયું, એથી પેદા થયેલો હોય છે ? ના. જે કારણસર એ પાપ કરવું પડ્યું અથવા એ પાપ કર્યું, તે કારણ સફળ થયું એનો એ આનંદ છે; અને એને લઈને જ એવો આનંદ ઊપજે, એ પણ દિલથી પ્રામાણિક-પણામાં જ માનનારા વેપારીઓને ગમતું નથી.

ખોટું લાગ્યું કે તરત તજ્યું જ
એમ થવું અતિ મુશ્કેલ :

માત્ર આ બે હકીકતો ઉપરથી પણ તમે સમજી શકશો કે—અમુક કામ કરવું એ ખોટું જ છે, વર્તમાનમાં પણ ખોટું છે અને ભવિષ્યમાં પણ ખોટું છે, એમ જાણતા પણ હોય અને એમ માનતા પણ હોય, તેવા જીવો પણ જો એવા ખોટા કામને કરતા હોય, તો એ પણ બનવાનેગ છે અને એ ખોટું કરવામાં આનંદ અનુભવતા હોય તો એ પણ બનવાનેગ છે; તેમ જ, પોતાનો એ આનંદ એમને ખટકતો હોય—એ પણ બનવાનેગ છે.

આવડી મોટી દુનિયામાંથી, તમે એવો જીવ તો શોધી લાવો કે—જે જીવ ખોટું લાગ્યું કે તરત તજ્યું જ, એવી રીતે વર્તે હોય ? અને, એવી રીતે વર્તે હોય ? આવા માણસની શોધમાં તમે નીકળશો, તો ખબર પડશે કે—ખોટું લાગ્યું કે તરત તજ્યું જ, એવી વિચાર—આચારની એકતા, એ કેટલી બધી દુર્લભ વસ્તુ છે ? સદ્વિચાર પ્રગટે અને તેની સાથે જ એ સદ્વિચાર મુજબનો જ સદ્વાચાર પ્રગટે, એ તો અતિશય મુશ્કેલ છે. એ સદ્વિચારને અનુસરતો સદ્વાચાર અમુક અંશે પ્રગટે—એમ બને અને એ સદ્વિચારથી પ્રતિકૂળ એવા અનાચાર પ્રત્યે અણગમાનો લાવ પ્રગટે એમ પણ બને, પણ જેટલા પ્રમાણમાં સદ્વિચાર, તેટલા જ પ્રમાણમાં સદ્વાચાર એવું તો લાગ્યે જ બને.

કૃપણતાને લઈને દાન દેવાનું મન થાય નહિ અને દેવું પડે

એ ગમે નહિ, એવું પણ બને ને ? અને; તેમ છતાં પણ ‘દાન દેવું એ સારું છે.’- એમ લાગ્યા કરતું હોય, તો એ શું સર્વથા અશક્ય છે ? જો કે-એવા જીવો હોય થોડા, પણ એવા જીવો ન જ હોય, એમ તો કહી શકાય નહિ ને ? એવા જીવોને દેવાનું હોય તે દેવું પડે નહિ તો એથી એમને આનંદ થાય એવું પણ બને તેમ છતાં પણ એ આનંદ એમને ગમે નહિ.

વ્યસનીઓનો મનોભાવ :

તમને વ્યસની પણ સમજી માણસોના મનોભાવની ખબર છે ? તમે, એમ માની અથવા કહી શકશો કે-જેટલા વ્યસનીઓ છે, તે બધા જ, પોતપોતાને જે વ્યસન વળગ્યું હોય છે તે વ્યસનને સારું અગર તો સેવવા લાયક જ જાણે છે અને માને છે ? અને, એવું જાણી-માનીને જ તેઓ પોતપોતાના વ્યસનને સેવે છે ? વ્યસનને સેવનારા, એ વ્યસનને, વર્તમાનમાં પણ નુકસાન કરનારું અને ભવિષ્યમાં પણ નુકસાન કરનારું માનતો હોય, એવું બને કે નહિ ? તમે એવા વ્યસનાધીન માણસોને જોયા કે સાંભળ્યા નથી, કે જે વ્યસનાધીનો કપાળે હાથ દઈને મનના પરિતાપપૂર્વક એમ કહેતા હોય કે-‘શું કરીએ ? આ કુટેવ પડી ગઈ છે અને છૂટતી નથી !’ એવા માણસો એવું જે ખોલે છે, તે શું કેવળ જૂઠું જ ખોલે છે ? મનના પરિતાપપૂર્વક એવું ખોલનારા માણસો જૂઠું ખોલતા નથી, પણ પોતાના વ્યસનના આવેગને રોકીને, તેને ટાળી દેવાને માટેનું સત્વ કમી છે, માટે તેઓ વ્યસનને સેવે છે; અને એ આવેગના કારણે તેમને વ્યસનના સેવનમાં આનંદનો ભાવ પણ આવી જાય છે; છતાં પણ, એ આનંદ એમને વસ્તુતઃ રુચિકર નીવડતો નથી. તમે કોઈ વાતે વ્યસની હશે અને તમને એ વ્યસન ખૂડું લાગતું હશે, તો તો તમને લાગશે કે- ‘આ તો આપણા જ અનુભવની વાત છે.’ આમ, પરસ્પર વિરોધી દેખાય એવા પણ ભાવ, આ રીતે, જીવમાં એકીસાથે હોઈ શકે છે.

દારૂડિયાઓ વગેરેને એમનું એ આચરણ
ન ગમતું હોય-એ પણ ખનવાળેગ છે :

દારૂડિયાઓ, જુગારીઓ, વેશ્યાગામીઓ-એ વગેરે વ્યસનોના
લોગ ખની ગયેલા માણસોમાં, કેટલાક માણસો એવા હોય છે, કે
જેઓ એમ સમજે છે કે-આ મારી લતથી વર્તમાનમાં મને ધનહાનિ,
આનહાનિ આદિ થાય છે અને આના પરિણામે મારા શરીરને પણ
નુકસાન થાય છે.' કેટલીક વાર તેઓ મનમાં ને મનમાં ખૂબ દુઃખી
થાય છે અને નિશ્ચય જેવું પણ કરી લે છે કે-‘બસ, હવે તો હું
દારૂ પીશ નહિ, અથવા તો જુગાર ખેલીશ નહિ, અથવા તો
વેશ્યાને ત્યાં જઈશ નહિ!’ પોતાની વર્તમાનમાં થઈ રહેલી અને
ભાવીમાં થનારી ખરબાદીના ખ્યાલથી આવું એમને થઈ જાય છે;
પણ જ્યાં તેઓ એની કોઈ સામગ્રીમાં મુકાઈ જાય છે કે જેથી દારૂ
પીવાની તલપ લાગી જાય, જુગાર ખેલવાની ચળ પેદા થઈ જાય કે
વિલાસનો મનોભાવ પ્રગટીને ઉછાળો મારવા માંડે, ત્યાં તેઓ ભાગ્યે
જ પોતાના નિશ્ચયને જાળવી શકે છે અને દારૂ પીધા આદિ રૂપ
અનાચારને આચરે છે. એને આચરવાની તલપ, ચળ વગેરેના કારણે
તેમને એ અનાચારને આચરતાં આનન્દ પણ આની જાય છે; પણ
એ ખધા કાળમાં અને તે પછીના કાળમાં પણ ‘હું આ ખોટું કરું
છું.’ અગર ‘મેં આ ખોટું કર્યું.’-એવી ખટક તેમના મનમાં
રહ્યા કરે છે.

તમારે આ વાતને એ રીતે વિચારવાની નથી કે-‘ખધા જ
દારૂડિયા વગેરે આવા મનોભાવવાળા હોય છે.’ પણ ‘દારૂડિયાઓ
વગેરેમાં આવા મનોભાવવાળા માણસો પણ હોઈ શકે કે નહિ ?’-
એ રીતે તમારે આ વાતને વિચારવાની છે; અને જો તમે આ
વાતને એ રીતે વિચારશો, તો તમને ખ્યાલ આવશે કે-‘સંસારના
સુખને દુઃખમિશ્રિત અને દુઃખના કારણ રૂપ માનનારને પણ, એ
સુખને મેળવવા આદિતું જો મન થાય અને એના લોગવટા વગેરેમાં
એને જો આનન્દનો ભાવ અનુભવાય, તો એ શક્ય છે; અને સાથે

સાથે એ આનન્દનો ભાવ એને વસ્તુતઃ રુચિકર લાગે જ નહિ, અથવા તો, પોતાને એ સુખને મેળવવાનું મન થયું, એ સુખને ભોગવવાનું મન થયું અને એ સુખને ભોગવતાં આનન્દનો ભાવ આવી ગયો, એ એને ખટકયા જ કરતું હોય. જે જીવો કર્મના વિવિધ સ્વરૂપને અને તેની વિવિધ અસરને સમજે તેઓ આ વાતને ઘણી જ સહેલાઈથી સમજી શકે.

**ક્ષયોપશમથી અને ઉદયથી ઉત્પન્ન થતી
ભિન્નભિન્ન પ્રકારની અસર સાથે હોય :**

આ બધી વાત એવા જીવને માટેની છે કે-જે જીવને મિથ્યાત્વ-મોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ થવા પામ્યો હોય, છતાં પણ જે જીવને ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ઉદય જ્ઞેરદ્વાર હોય. જીવનું મોહનીય કર્મ, જે વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે-એક દર્શનમોહનીય અને બીજું ચારિત્રમોહનીય. સમ્યક્ત્વને પામેલા જીવને મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ નિયમા થયેલો હોય, પણ એ જીવને ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ થયેલો જ હોય, એવું એકાન્તે હોતું નથી. મિથ્યાત્વ-મોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ થયા વિના ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ થતો નથી અને એથી જે જીવોને મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ થયો નથી, તેઓમાં વિરતિના પરિણામો તો પ્રગટતા જ નથી, પણ તેઓએ અનિચ્છેદ પણ નહિ કરેલો હોવાથી, તે જીવોમાં સંવેગ પણ તેવા રૂપમાં પ્રગટી શકતો નથી.

હવે મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ જેને થયો હોય, તેને ચારિત્ર-મોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ થયેલો જ હોય-એવો નિયમ નહિ અને એથી મિથ્યાત્વમોહનીયના ક્ષયોપશમાદિને પામેલા જીવને, ચારિત્ર મોહનીયનો જ્ઞેરદ્વાર પણ ઉદય વર્તતો હોય, તો તે સંભવિત છે. આવા જીવના પરિણામમાં, જેમ મિથ્યાત્વમોહનીયના ક્ષયોપશમાદિને અંગે પેદા થતી શુભ અસર હોય છે, તેમ ચારિત્રમોહનીયના ઉદયને અંગે પેદા થતી અશુભ અસર પણ હોય છે.

ચારિત્રમોહનીયના ઉદયે ખેદા કરેલી અસરને અંગે સંસારસુખ પ્રત્યે એ ખેંચાય અને એના ભોગવટા આદિમાં એનામાં આનન્દનો ભાવ પ્રગટી જાય—એ વગેરે જેમ સંલલિત છે, તેમ મિથ્યાત્વમોહનીયના ક્ષયોપશમાદિને અંગે ખેદા થતી અસરને લઈને એને એમ થયા જ કરે કે—‘સંસારતું ગમે તેવું સુખ પણ વસ્તુતઃ સુખ રૂપ છે જ નહિ; એ સુખ દુઃખના યોગે જ સુખરૂપ બની શકે છે; એ સુખ કદી પણ દુઃખથી સર્વથા મુક્ત હોઈ શકતું નથી; એ સુખનો સ્વભાવ જ ભાવી દુઃખનું કારણ બનવાનો છે; જ્યારે મોક્ષસુખ એ જ એક સાચું સુખ છે, કારણ કે—એ સુખ, દુઃખના અંશ માત્રથી પણ રહિત છે અને શાશ્વત પણ છે.’ આથી, એ જીવને સંસાર-સુખનો પોતાને જે થોડો પણ રાગ થઈ જાય, તે ભૂંડો જ લાગે. એને ચારિત્રમોહનીય કર્મની એટલે અવિરતિના ઉદયે સંસારસુખને મિથ્યાત્વવા બગેરેનું જે મન થાય, તેમાં પણ સમ્યક્ત્વના યોગ ઉત્પન્ન થયેલી ખટક હોય જ; એટલે એને રાગી કહેવાય નહિ, પણ રાગ હોવા છતાંય વિરાગી કહેવાય; અને એ વિરાગી જીવ, જેમ જેમ પિતાના સમ્યક્ત્વના પરિણામને જોરદાર અને નિર્મળ બનાવ્યા કરે, તેમ તેમ એ જીવનું ચારિત્રમોહનીય કર્મ પણ મન્દ બન્યા કરે.

સમ્યક્ત્વને પામેલા જો ચારિત્રમોહનીયાદિના ઉદય સામે સાવધ ન રહે તો પડી પણ જાય :

સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માને માટે પણ, તેના ચારિત્રમોહનીય કર્મ આદિ ઘાતી કર્મોનો ઉદય, એ ખૂબ જ ભય રૂપ છે. સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માએ, ઘાતી કર્મોના ઉદયના સંબંધમાં તો ખૂબ જ સાવધાનતા રાખવી જોઈએ. ઘાતી કર્મોના ઉદયથી નિષ્પન્ન થતી અસર, સમ્યક્ત્વના પરિણામને મન્દ બનાવી દે એય શક્ય છે; અને એમાં આત્મા જો જરા ગાફેલ બની જાય, તો એ મુનઃ મિથ્યાત્વ-મોહનીયના ઉદયવાળો બની જાય, એય શક્ય છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માએને તેમના ચારિત્રમોહનીયાદિના ઉદય સમ્યક્ત્વથી

પતિત બનાવી શકતો નથી, પણ ચારિત્રમોહનીયાદિનું જોર તો સંસારમાં લભાવનારાં કર્મોને જ પેદા કરે છે.

સમ્યક્ત્વના પરિણામની એ તાકાત છે કે—એ ચારિત્રમોહની-યાદિના જોરની સામે પણ ટક્કર ઝીલી શકે અને ચારિત્રમોહનીયાદિનો ઉદ્ધય એનું પોતાનું કામ લલે કર્યા કરે, છતાં એનાથી પોતાની તાકાતને હળવી પડવા દે નહિ; પરન્તુ જેઓનો સમ્યક્ત્વનો પરિણામ ગમે તે કારણે મંદ બની જાય છે અને કષાયના જોરમાં જે તેઓ સપડાઈ જાય છે, તો તેઓ સમ્યક્ત્વના પરિણામને વમનારા પણ બની જાય છે. આવું જે બને છે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના લાવને પામેલાઓને માટે બનતું જ નથી, પણ ક્ષાયોપશમિકાદિ લાવને પામેલાને માટે તો આવું બનવું એ સંભવિત પણ છે. આથી, જેઓ ‘મારે તો અવિરતિનો ઉદ્ધય છે.’—એમ માનીને નિરાશ અને પુરુષાર્થ-હીન બની જાય, તેઓ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા અતિ દુર્લભ એવા ચિન્તામણિ રત્નને ગુમાવી દેનારા બની જાય, તો એ ખૂબ જ શક્ય છે. આ કારણે, સમ્યક્ત્વને પામેલા જીવોએ પોતાના વિરાગમાં સુદૃઢ બની રહેવા સાથે, પોતાના વિરાગને જોરદાર બનાવ્યા કરવો જોઈએ અને ચારિત્રમોહનીયાદિ કર્મોના ઉદ્ધયથી ઉત્પન્ન થયેલી અસરને જેમ બને તેમ નિષ્કળ બનાવવાનો પ્રયાસ કર્યા કરવો જોઈએ.

મોક્ષસુખ એ જ એક સાચું સુખ છે, એ જ એક મેળવવા યોગ્ય સુખ છે અને એથી મોક્ષસુખને મેળવી આપનારો ઉપાય જ સેવવા યોગ્ય છે, પણ મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિમાં અન્તરાય કરે એવો સંસારના સુખનો કોઈ જ ઉપાય સેવવા યોગ્ય નથી’—આવું સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માનું માનવું હોય જ; એટલે, એની નજર તો ચારિત્ર-મોહનીયાદિના ઉદ્ધય તરફ વારંવાર કરડી બન્યા કરે, કારણ કે—એ ઉદ્ધયને લીધે જ, એને જે વસ્તુતઃ ગમે છે તેમાં તેની પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી; અને એ ઉદ્ધયને લીધે જ, એને જે વસ્તુતઃ ગમતું નથી, તેમાં તેની પ્રવૃત્તિ થઈ જવા પામે છે.

સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માનો પુરુષાર્થ ચારિત્રમોહનીયાદિને

લેકવાના લક્ષ્યવાળો જ હોવો જોઈએ અને જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વનો પરિણામ નિર્મળ હોય, ત્યાં સુધી એતું એ લક્ષ્ય હોય જ. એ કારણે, એ ચારિત્ર મોહનીયાઆદિના ઉદયને પણ એવા વિરાગભાવે ભોગવી લે, કે જેથી ચારિત્ર મોહનીયાદિનો ક્ષયોપશમાદિ સુલભ બનતો બન્ય.

ચારિત્ર મોહનીયાઆદિનો ઉદય, સમ્યક્ત્વને પામેલાને માટે પણ ભય રૂપ છે, એટલે સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માઓએ પણ પોતામાં વિરતિના પરિણામને પેદા કરવાના હેતુથી પણ શક્ય એટલી વિરતિ કરવા તરફ જ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ. પહેલાં જે વાતો કહેવાઈ, તે તો એટલા માટે કહેવાઈ કે—‘અણસમજથી પણ તમે, અવિરતિ એવા પણ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માની આશાતના કરવાના અને એથી શ્રી જિનવચનની પણ આશાતના કરવાના પાપમાં પડી જાવ નહિ !’

ચાર ગતિઓમાં એકેય ગતિ એવી નથી કે જે ગતિમાં દુઃખનો સર્વથા અભાવ હોય :

સંવેગને જેમ મોક્ષની અભિલાષા સ્વરૂપે વર્ણવેલો છે. તેમ ‘સંવેગ’ નો અર્થ ‘સંસારથી ભય’ એવો પણ થાય છે. કેટલીક વાર સમજી બનેલા જીવને એવો ખ્યાલ પણ આવે છે કે—‘વસ્તુતઃ આ સંસારમાં સુખ જેવું કાંઈ છે જ નહિ.’ સંસારમાં જીવને પરિભ્રમણ કરવાની ગતિઓ ચાર અને તેમાંની એક ગતિ એવી નથી, કે જે ગતિમાં દુઃખનો સર્વથા અભાવ હોય ! કોઈ ગતિમાં મરણ ન હોય, એવું તો છે જ નહિ. જીવને ક્યાંક રહેવાનું બહુ બહુ મન થઈ ગયું હોય, છતાં પણ એને એ સ્થાન ફરજિયાત છોડી જ જવું પડે, એ તો નિશ્ચિત જ છે.

વળી એ જીવ એમ પણ વિચારે કે—‘નરકગતિમાં’ જીવને, અતિ શીતલતાથી ઉત્પન્ન થયેલી અને અતિ ઉષ્ણતાથી ઉત્પન્ન થયેલી આદિ ક્ષેત્રવેદનાને ભોગવવી પડે છે; પરમાધારી અસુરોએ ઉત્પન્ન કરેલી વિવિધ વેદના ભોગવવી પડે છે; અને નારકો પોતે પણ પરસ્પર પ્રત્યેના પરસ્પરના વૈરભાવાદિ સુક્રાંત વર્તાવથી પરસ્પરને વેદના ઉપભોગીયારા બને છે.

તિર્યચગતિમાં પણ જીવને ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તડકો અને પ્રહારો વગેરેનાં ઘણાં દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. પોતાના ઉપયોગમાં આવે એવાં પશુ-પંખીઓને લોકો બંધનમાં નાંખે છે, એની પાસે નિર્દયપણે કામ કરાવે છે. પોતે પણ એના ઉપર ચઢી બેસે છે, ગાડી વગેરે સાધનોએ બેડીને ઢાડાવે છે અને દીન બનીને એ જીવોને નાચવું પડે છે. ટાઢ-તડકો, ભૂખ, તરસ વેઠવાં પડે છે, કતલખાને કપાવું પડે છે. આવાં આવાં તો ઘણાં દુઃખો જીવને તિર્યચગતિમાં ભોગવવાં પડે, એ શક્ય છે.

મનુષ્યગતિમાં પણ જીવને દરિદ્રતા, દુર્ભાગ્ય, દાસત્વ, રોગ, શોક, વિયોગ આદિને લીધે ઉત્પન્ન થતાં ઘણાં દુઃખોને ભોગવવાં પડે, એ શક્ય છે.

બાકી રહી જે દેવગતિ, તેમાં પણ જીવને ઈર્ષ્યા, વિષાદ અને પરાધીનતા આદિથી જનિત અનેકવિધ દુઃખો ભોગવવાના પ્રસંગો ઉપસ્થિત થઈ જવા પામે છે. આ રીતે બેતાં ચારેય ગતિઓમાંથી એક પણ ગતિ એવી નથી, કે જેમાં દુઃખ ન જ હોય.' આવો સમજૂર્વાકનો ખ્યાલ પેદા થતાં, જીવમાં સંસારથી જ ભય પામવા રૂપ ભાવ પ્રગટે છે, અને એ ભય મોક્ષને પામવાના ભાવને પેદા કર્યા વિના તો રહે જ નહિ ને? આવી રીતે જીવ સંસારથી જ ભય પામી જાય, એ સંવેગ છે.

સંવેગનો આવો ભાવ ખરા રૂપમાં તો સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માઓમાં જ પ્રગટી શકે છે; એટલા માટે, આપણે બેઈ આવ્યા કે—ઉપકારીઓએ જેમ પ્રશમને સમ્યક્ત્વના એક લિંગ તરીકે વર્ણવેલ છે, તેમ સંવેગને પણ સમ્યક્ત્વના એક લિંગ તરીકે વર્ણવેલ છે. આ સંવેગ એવો છે કે—આ સંવેગના ભાવને ખૂબ ખૂબ કેળવીને જીવ સમ્યક્ત્વને પામનારો પણ બની શકે; અને સમ્યક્ત્વને પામેલો જીવ, સંવેગના આ ભાવમાં રમતાં રમતાં પોતાનાં ચારિત્રમોહનીયાદિ કર્મોનો ક્ષયોપશમાદિ પણ સુલભભાષી સાધી શ

નિર્વેદ :

નિર્વેદ, એ સમ્યક્ત્વનું ત્રીજું લિંગ છે. જીવ માત્રને સુખ ગમે છે અને દુઃખ નથી ગમતું, એ નક્કી વાત છે; અને, અણુગમતું દુઃખ આવી આવીને પટકાયા કરે તથા ગમતું સુખ દૂર દૂર ભાગ્યા કરે, આવું તો સંસારી જીવોને વારંવાર અનુભવાય છે. દુઃખને નિવારવાને મથે, ત્યારે દુઃખ ઊલટું વધે અને સુખનાં કાં-કાં મારે ત્યારે સુખ ભાગવા માંડે, આવું આ સંસારમાં બહુ બહુ બને છે. તમનેય 'રણવા ગયા હો અને ખોઈને રોતા આવ્યા હો,' એવો અનુભવ પણ થયો હશે! એક અણુગમતાને દૂર હડસેલવા જતાં, એ અણુગમતું પણ ચીપક્યું રહે અને નવું અણુગમતું આવી મળે, એવું પણ બન્યું હશે! એવા વખતે પણ તમે એના કારણનો (એના માત્ર પ્રત્યક્ષ કારણનો જ નહિ, પણ એના મૂળ કારણનો) વિચાર કરવાને નિરાંતે બેઠા છો ખરા? મોટા ભાગે નહિ, કારણ કે-ગમે તેટલી નિરાશા મળે તોય આશા મરતી નથી. નિરાશા મળે, દુઃખ ઊપજે, પણ પાછું થાય કે-‘હવે આમ નહિ, પણ તેમ કરું!’ એમ વારંવાર થપાટ પડે, તો પણ જીવ થાકે છે ખરા? મોટે ભાગે નહિ! આવો વગર થાક્યે થતો પુરુષાર્થ મોક્ષને માટે અવશ્ય કરવા જેવો છે અને જે એવો અદ્ભુત પુરુષાર્થ મોક્ષને માટે કરાય, તો એથી કદી પણ નિરાશા સાંપડે નહિ અને કદી પણ આશા જન્મે નહિ-એવી અવસ્થાને પામી શકાય; પરંતુ જીવ મોટે ભાગે મોક્ષની સાધનાની વાતમાં તો થોડા પુરુષાર્થમાં જ થાકી જાય છે. આવું કેમ બને છે? સંસારથી એ થાક્યો નથી માટે!

જીવ જ્યાં સુધી દુઃખના મૂળમૂલ કારણનો વિચાર કરતો નથી, ત્યાં સુધી તે સંસારથી આક્રમે જ નથી. જીવને પોતાને જ્યાં આપવો જોઈ એ કે-‘હું કેટલો બધો પરાધીન છું? સુખ ભોગવવાનું મારે, દુઃખ ભોગવવાનું મારે, પણ મારું સુખ કે મારું દુઃખ મારે આધીન નહિ.’ જે તમારું સુખ-દુઃખ તમારે આધીન હોય, તો તમે જેટલું દુઃખ ભોગવો છો, તે ભોગવો ખસ? અને,

અત્યારે તમે જેટલા સુખમાં નભાવી લો છો, તેટલા સુખમાં તમે નભાવી લો ખરા ? તમારું સુખ જો તમારે આધીન હોય, તમને તમારી ઇચ્છા માત્રથી જ સાંપડે એવું હોય, તો તમે કથી કથી ચીજોની ઇચ્છા કર્યા વિના રહો એવા ઓ ? અને, ગમે તેટલી ચીજો મળે તો પણ, તમને 'હવે નહિ જ જોઈએ.' એવું થોડું જ થામ એવું છે ? તમે દુન્યવી વસ્તુઓના અનુકૂળ યોગમાં સુખ માન્યું છે, એટલે આ વાત છે; બાકી તો સુખ એ આત્માનો ગુણ છે.

તમે બહારની ચીજોમાં સુખ માન્યું છે, એટલે ગમે તેટલી ચીજો તમને મળે, તોય તમને સંપૂર્ણપણાનો અનુભવ થાય એ શક્ય નથી. તમને એમ થયા જ કરવાનું કે- 'હજી ખૂટે છે; અમુક મળે તો સારું; પેલા પાસે અમુક છે ને મારી પાસે એ નથી.' એટલે ગમે તેટલું તમને મળે, તોય તમે ઇર્ષ્યાદિના દુઃખથી બચી શકો તેમ નથી ! માટે, વિચાર કરો. સંસારમાં દુઃખ કે સુખ તમારે આધીન છે જ નહિ. એટલે કે-સુખની સામગ્રી અને દુઃખની સામગ્રી મળવી તેમ જ કોઈ સામગ્રી સુખકર નીવડવી કે દુઃખકર નીવડવી એ બધું તમારે આધીન છે ખરું ? કહેવું જ પડશે કે-ના. કારણ કે એ કર્મને આધીન છે.

ત્યારે, ખરી રીતે તમારી કદર્થના કોણ કરે છે ? અન્ય કોઈ નહિ, પણ તમારું કર્મ જ વસ્તુતઃ તમારી કદર્થના કરે છે. એ કર્મ ઉપર કાબૂ મેળવીને કોઈ જીવ સંસારમાં સુખે જીવી શકે તેમ છે ? ના, એ શક્ય જ નથી. એવું કાંઈ શક્ય નહિ હોવાથી જ, લગવાને કર્મથી છૂટવાનો ઉપાય બતાવ્યો.

કોઈ જીવ કર્મ ઉપર કાબૂ મેળવી શકે અને સદાનો સુખી થઈ શકે-એ શક્ય જ નહિ હોવાથી, લગવાને કર્મથી છૂટવાનો ઉપાય દર્શાવ્યો છે ને ? કર્મથી જે છૂટે, તે જ સુખી થઈ શકે; બાકી તો, સંસારમાં જીવની સ્થિતિ કર્મોધીન રહેવાની જે આવું સમજો, તેને કર્મની સત્તાથી જ અસલતા આ સંસાર ઉપર મુક્તવનો

ભાવ ન રહે; પણ સંસાર ઉપર મમત્વ ભાવ ન રહે—એટલા માત્રથી જ કાંઈ કર્મસત્તાનો પ્રતિકાર થઈ શકે તેમ છે ? નથી. એ તો કર્મ-સત્તાથી છૂટે તો જ શકે. આવી રીતે વિચારી શકનાર જીવને સંસારમાં રહેવું પડે, તો તે કયી રીતે રહે ? દુઃખપૂર્વક જ રહે ને ? રહેવું ગમે નહિ અને રહેવું પડે, એ શું દુઃખ નથી ? આવી રીતે સંસારવાસ પ્રત્યે જે કંટાળો ઊપજે અથવા તો સંસારવાસથી જે થાક લાગી જાય, એને નિર્વેદ કહેવાય છે. આવા પ્રકારનો જીવનો જે ભાવ, એનો સંવેગમાં પણ સમાવેશ થાય.

સંસારવાસ પ્રત્યે કંટાળો ઊપજવો—એને સંવેગ કહેવો, અને મોક્ષની અભિલાષા—એને નિર્વેદ કહેવો, એવો અર્થ પણ કરવામાં આવે છે.

પાંચ ઇન્દ્રિયોના પાંચ વિષયો પ્રત્યેની ગૃહિણીને જે ત્યાગ, એને પણ નિર્વેદ કહેવામાં આવે છે. ગૃહિણી એટલે અતિ આસક્તિ. ‘વિષયોની અતિ આસક્તિ જીવને આ લોકમાં પણ અનેક ઉપદ્રવોનો ભોગ બનાવે છે અને વિષયોની અતિ આસક્તિથી ઉપાર્જેલા પાપને લઈને જીવને પરભવોમાં નરકાદિ ગતિઓમાં ભયંકર દુઃખો ભોગવવાં પડે છે.’—આવા વિચારથી જીવને વિષયો પ્રત્યે વિરાગનો જે ભાવ પ્રગટે, તેને પણ નિર્વેદ કહેવામાં આવે છે. કર્મગ્રન્થિને ભેદનારા જીવમાં આવેલો વિષયવિરાગ હોવો, એ સ્વાભાવિક ગણાય ને ? અવિરતિના ભેરવાળામાં કદાચ એ ન પણ જણાય, તો એ બનવા-બેગ છે; પરંતુ દેખીતી રીતે વિષયવિરાગ ન પણ જણાય, તો પણ સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્મામાં એનો ભાવ તો હોય જ.

**સંસારવાસ પ્રત્યેનો
આણુગમે એ નિર્વેદ :**

જીવ જ્યાં સુધી સંસારવાસથી, એટલે કે—આ સંસારમાં પરાધીન-પણે ચાર ગતિઓમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરવું પડે અને એમાં મોટે

ભાગે તો દુઃખ જ વેડવું પડે, કે જે ગમે નહિ અને ગમે નહિ છતાં પણ જેનો પોતાથી પ્રતિકાર થઈ શકે નહિ, તેનાથી કંટાળે નહિ, ત્યાં સુધી તો તેનામાં કોઈ આત્મગુણ વાસ્તવિક રૂપમાં પ્રગટી શકતો જ નથી. ત્યાં સુધી તો જીવને દેખીતા ગુણો પણ દોષને માટે અને એથી દુઃખને માટે થાય છે; કારણ કે—જીવ જે કાંઈ કરે છે, તે સંસારમાં કેમ સુખી થવાય, એ જ ઇચ્છાથી કરે છે એટલે કે, એનો પાયો જ ખોટો છે.

જીવ પોતાની આવી પરાધીન અને કરુણ હાલતનો વિચાર કરે, એ ક્યારે અને ? ‘આ ભવમાં આવતાં પૂર્વે પોતે ક્યાં હતો અને આ ભવનું જીવન પૂરું થયા પછીથી પોતે જશે ક્યાં ? તેમ જ અહીં કેટલાકોને મરી મથવા છતાં પણ રિભામણનો પાર નથી હોતો અને થોડાકોને વગર મહેનતે ઘણી અનુકૂળતાઓ મળે છે, તો તેનું કારણ શું ?’—આવી આવી રીતે જીવ જો વિચાર કરવા માંડે, તો તે સંસારવાસમાં પોતે કેટલો બધો પરાધીન છે, તેનો ખ્યાલ આવે. અને થોડુંક સુખ મળે જેના યોગે, તેના કારણે ભાવીમાં ઘણું દુઃખ ભોગવવું પડે છે, એ પણ ખ્યાલમાં આવે. એને મોક્ષનો કશો પણ ખ્યાલ ન હોય, તો પણ એને આ સંસારવાસ તરફ તો અણુગમે પેદા થાય જ. એને એમ તો થઈ જ જાય કે—‘આ કાંઈ આપણી સારી સ્થિતિ નથી.’

સંસારના સ્વરૂપને જાણવાથી સંસાર પ્રત્યે આવો જે કંટાળો ઊપજે, તેને નિર્વેદ કહી શકાય. ત્યાર બાદ, મોક્ષને જાણે એટલે એને મોક્ષને મેળવવાની ઇચ્છા જ થાય. મોક્ષના સુખનો ખ્યાલ આવતાં, એને સંસારના ગમે તેવા સુખ પ્રત્યે પણ એ સુખને ભોગવવા સંસારમાં વસવા જેવું છે—એમ થાય નહિ. આ સંવેગ આવ્યો કહેવાય. ‘ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગણુતું પણ વિષયસુખ એ સાચું સુખ તો નથી જ, અને મોક્ષસુખ એ જ સાચું સુખ છે.’—આવું એ સમ્યક્ પૃથક્કરણ કરે; અને એથી એ જીવની દશા એવી થાય કે વિષયસુખમાં એ આત્મા કદી પણ એકાન્તિક એન અનુભવી શકે નહિ.

**ચિત્ત જી મોક્ષસુખમાં ચોંટે તો સંસારસુખને
લોગવવા છતાં જીમાં પૂરું ચેન અનુભવે નહિ :**

તમને આ વાતનો ખ્યાલ આપવાને માટે, કયું ઉદાહરણ આપવું ? અન્ય રમણીમાં જેનું ચિત્ત ચોંટી ગયું છે, એવા પુરુષની કેવી હાલત થાય છે ? એ પુરુષનું ચિત્ત જ્યાં સુધી અન્ય રમણીમાં ચોંટ્યું નહોતું, ત્યાં સુધી એ પોતાની રમણીમાં જેવો આસક્ત રહેતો હતો, તેવો આસક્ત તે પછી તે પોતાની રમણીમાં રહે ખરો ? અન્ય રમણી કે જેમાં તેનું ચિત્ત ચોંટ્યું છે, તેને મેળવી શકાતી ન હોય, તેનો યોગ સાધી શકાતો ન હોય, તો પણ એ પોતાની રમણીના સહવાસમાં પહેલાં જેવું ચેન અનુભવતો હતો, તેવું ચેન અનુભવે ખરો ? રહે છે પોતાની રમણીની જોડે, સેવે છે પોતાની રમણીને, છતાં પણ એના મનમાં વાસ અન્ય રમણીનો છે, એટલે એ પોતાની રમણીની સાથે વિષયસુખ લોગવે તોય ખેચેન તો રહ્યા જ કરે ને ? એ જ રીતે, મોક્ષ-સુખનો જેને ખરેખરો ખ્યાલ આવી જાય અને એથી જેનું ચિત્ત એ સુખમાં ચોંટી જાય, એ જીવ સંસારસુખને લોગવે તોય તેમાં તે ખેચેન તો રહ્યા જ કરે. આ છે વિરાગ.

શ્રી રાવણના ચિત્તમાં જ્યાં સુધી સીતાજી વચ્ચાં નહોતાં, જ્યાં સુધી સીતાજીમાં શ્રી રાવણનું ચિત્ત ચોંટ્યું નહોતું, ત્યાં સુધી પોતાની પટ્ટરાણી મંદોદરી તથા અન્ય પોતાની રાણીઓના યોગમાં એમને જે ચેનનો અનુભવ થતો હતો, તે ચેનનો અનુભવ એમનું ચિત્ત સીતાજીમાં ચોંટ્યા પછી એમને થયો નહોતો. ચિત્ત ચોંટ્યું સીતાજી ઉપર, એટલે વિરાગ ઊપજ્યો મંદોદરી આદિ તરફ ! તે એટલે સુધી કે-શ્રી રાવણે મંદોદરીને પણ કહ્યું કે-જા તું મને જીવાડવાને ઈચ્છતી હોય તો તું સીતાજીને સમજાવ કે-એ મારી બને ! શ્રી રાવણને મંદોદરી આદિ પ્રત્યે વિરાગ પ્રગટ્યો, એટલે શ્રી રાવણે આવું કહ્યું, જ્યારે મંદોદરીમાં શ્રી રાવણ પ્રત્યે એનો એ રાગ હતો, તેથી પતિવ્રતા સતી એવી પણ મંદોદરી, સીતાજીને એવું સમજાવવાને ગઈ કે-‘તું મારા સ્વામીની બને, તો હું તારી દાસી થઈને રહું !’

વાત એ છે કે-સંસારસુખને જ સમ્યક્ સુખ માનનારમાં સંસાર પ્રત્યે વિરાગ પ્રગટે નહિ અને મોક્ષસુખ પ્રત્યે જોનામાં રાગ પ્રગટે તેનામાં સંસાર સુખ પ્રત્યે વિરાગ પ્રગટ્યા વિના રહે નહિ. આમ નિર્વેદ અને સંવેગ, એ પરસ્પર ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે. સંસારમાં દુઃખ ઘણું છે-એનો ખ્યાલ આવે અને પોતે પોતાના દુઃખને ટાળવાને સમર્થ નથી-એ પણ ખ્યાલમાં આવે, પછી માણસને સંસાર પ્રત્યે કંટાળો ન ઊપજે, તો ખીલું થાય પણ શું ? એ થયો નિર્વેદ. હવે એ કંટાળો તો ઊપજ્યો જ હોય અને મોક્ષસુખ જાણવામાં આવે, તો તે પછી એનામાં સંસારના સુખ પ્રત્યે વિરાગનો ભાવ પ્રગટે નહિ, એ બને જ કેમ ? અને એનું ચિત્ત મોક્ષસુખને વિષે ચોટ્યું રહે નહિ, એ પણ બને કેમ ? આ થયો સંવેગ.

વિરાગ અંગે સ્પષ્ટીકરણ :

એ વાત પણ સમજવા જેવી છે કે-વિરાગનો અર્થ, રાગનો સર્વથા અભાવ એવો નથી. રાગનો સર્વથા અભાવ તો શ્રી વીતરાગને હોય. જીવ જ્યાં સુધી વીતરાગ બને નહિ, ત્યાં સુધી જીવમાં રાગ તો રહે છે જ, પરંતુ જીવમાં રાગ હોય તે છતાં પણ જીવ વિરાગી હોઈ શકે છે. સંસારના સુખની અતિ આસક્તિ ભૂંડી લાગે; એ આસક્તિ વર્તમાનમાં પણ દુઃખદાયક છે અને ભવિષ્યમાં પણ દુઃખદાયક છે-એમ લાગે; તો એ પણ વિરાગભાવ છે. રાગ એટલો તો ઘટ્યો ને ? સંસારના સુખના અતિ રાગ પ્રત્યે તો અણુગમે ઊપજ્યો ને ? પછી, વિરાગ વધતાં એમ થાય કે-‘સંસારનું સુખ ગમે તેવું હોય, પણ સંસારનું સુખ એ ખરું સુખ તો નથી જ.’ આટલું થયું. એમાં પણ રાગ તો ઘટ્યો જ ને ? વળી એમ થાય કે-‘સંસારનું સુખ દુઃખને કારણે જ સુખ રૂપ લાગે છે; સુખ રૂપ લાગવા છતાંય દુઃખથી એ સર્વથા મુક્ત તો હોતું જ નથી અને એનો ભોગવટો આદિ પાપ વિના થઈ શકતો નથી, તેથી એ ભવિષ્યના દુઃખનું પણ કારણ છે, માટે સંસારનું સુખ વસ્તુતઃ તો ભોગવવા

લાયક જ નથી.' તો આમાં પણ રાગ ઘટ્યો કે નહિ ? આમ, સંસારના સુખ પ્રત્યેના રાગનો ઘટાડો, એ જ વિરાગનો ભાવ છે.

જેમ જેમ સંસારના સુખનો રાગ ઘટતો જાય છે, તેમ તેમ વિરાગનો ભાવ વધતો જાય છે. એટલે 'સંસારના સુખ ઉપર જેનો થોડો પણ રાગ હોય, તેને વિરાગી કહેવાય જ નહિ.'—એવું માનતા નહિ ! પણ એવું માનજે કે—વિરાગ પ્રગટ્યા વિના, કદી પણ સાચો ધર્મરાગ પ્રગટે નહિ. વિરાગ પ્રગટે તો જ મોક્ષનો રાગ પ્રગટી શકે છે અને મોક્ષનો રાગ પ્રગટે તો જ સાચો ધર્મરાગ પ્રગટી શકે છે, કારણ કે—ધર્મ એ મોક્ષના ઉપાય રૂપે જ વસ્તુતઃ આદરણીય છે. મોક્ષના સુખનો રાગ જેમ જેમ વધતો જાય, તેમ તેમ સંસારના સુખ ઉપરનો રાગ ઘટતો જાય; અને એમ સંસારના સુખ ઉપરનો રાગ જેમ જેમ ઘટતો જાય, તેમ તેમ સાચો ધર્મરાગ વધતો જાય, એથી ત્યાગ કરવાનું મન થાય.

મોક્ષના સુખનો રાગ અને સંસારના સુખ પ્રત્યે વિરાગ—એનું પ્રમાણ વધતાં, સંસારના સુખને તજવા તરફ જીવ વળે. એથી એ વ્રતાદિમાં આવે. જ્યારે સંસારના સુખનો રાગ નીકળી જાય અને મોક્ષના સુખના રાગના યોગે મોક્ષના ઉપાયરૂત ધર્મનો રાગ જ પ્રધાન બની જાય, પછી સર્વવિરતિનો પરિણામ આત્મામાં પ્રગટે. આમ વિરાગ અને ત્યાગ—બન્ને મળીને વીતરાગપણાને એથી લાવે.

અનુકર્યા :

સમ્યક્ત્વનું ચોથું લિંગ છે—અનુકર્યા. અનુકર્યા એટલે શું ? દીન, દુઃખી આદિનું હૈયું તો એમના દુઃખથી હાલી ઊડેલું હોય છે, પરંતુ જેઓ એવા દીન—દુઃખીને જુએ, તેઓનું હૈયું પણ જો કોમળ હોય છે, તો દીન—દુઃખીઓના દુઃખને જોઈને તે હાલી ઊડે છે. એ રીતે દીન—દુઃખીઓના દુઃખને જોઈને હૈયું દ્રવે અને એથી એ દુઃખોને દૂર કરવાની જે યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિ થાય, તેને અનુકર્યા

કહેવાય છે; પરન્તુ એ અનુકમ્પા નિષ્પક્ષપાત હોવી, એ પરમ આવશ્યક છે. આમ તો કૂરમાં કૂર સ્વભાવના માનવીઓ પણ પોતપોતાનાં પુત્ર-પુત્રી આદિ સગાંઓના અને સમ્બન્ધીઓના દુઃખને જોઈને દુઃખી થાય છે. માનવીઓ તો શું, પણ સ્વભાવથી જ કૂર હોય એવાં પશુ-પંખીઓમાં પણ પોતાનાં બચ્ચાંઓ વગેરેનાં દુઃખોને જોઈને તેમનાં એ દુઃખોને દૂર કરવાનો ભાવ પ્રગટે છે. તો એને અનુકમ્પા કહેવાય ? નહિ, કેમ કે-એવી રીતે દુઃખથી દ્રવવાનું અને દુઃખને દૂર કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવાનું જે બને છે, તે મમત્વ-ભાવને લઈને બને છે. કેવળ મમત્વના ભાવને કારણે જ, અન્યના દુઃખથી હૈયું દ્રવે અને મમત્વને કારણે જ તે દુઃખને દૂર કરવાની પ્રવૃત્તિ થાય, એમાં વસ્તુતઃ અનુકમ્પાનો ભાવ નથી.

અનુકમ્પાનો ભાવ તો કોમળ-હૈયાની અપેક્ષા રાખે છે. કોઈના પણ દુઃખને જોતાં હૈયું દ્રવે અને એના દુઃખને નિવારવાની યથાશક્ય પ્રવૃત્તિ થાય, એ અનુકમ્પાનો વિષય છે. આ કારણે નિષ્પક્ષપાતપણે દુઃખીઓનાં દુઃખોને જોઈને હૈયું દ્રવે અને નિષ્પક્ષપાતપણે દુઃખીઓનાં દુઃખોને દૂર કરવાની જે યથાશક્ય પ્રવૃત્તિ થાય, એને અનુકમ્પા કહેવાય છે. એ રીતે હૈયું દ્રવવામાં અને દુઃખને દૂર કરવાની યથાશક્ય પ્રવૃત્તિ થવામાં વસ્તુતઃ નજર દુઃખી કોણ છે-એ તરફ હોતી નથી, પણ તે દુઃખીના કેવળ દુઃખ તરફ જ નજર હોય છે.

નિષ્પક્ષપાત એવી દ્રવ્યાનુકમ્પાથી કે
ભાવાનુકમ્પાથી પાપ લાગે જ શી રીતે ?

આવી અનુકમ્પાનો નિષેધ પણ આજે કેટલાકે તરફથી કરવામાં આવે છે; અને એવો નિષેધ કરનારાઓ પાછા પોતાને જૈન તરીકે ઓળખાવે છે ! એટલું જ નહિ, પણ ‘પોતાને શ્રી જિનશાસનના ખરેખરા મર્મની સમજ પ્રગટી છે માટે પોતે અનુકમ્પાનો નિષેધ કરે છે.’-એમ તેઓ કહે છે. ‘નિષ્પક્ષપાતપણે અનુકમ્પા કરનારો પુણ્ય તો ઉપાર્જીતો નથી, પણ પાપ ઉપાર્જી છે.’-એમ પણ તેઓ કહે છે.

વસ્તુતઃ અનુકર્યાનો ભાવ દિલમાં પ્રગટે, તો તે ક્યારે પ્રગટે ? અનુકર્યામાં વાત તો એ જ છે ને કે-હુઃખી હુઃખી મટો ? હુઃખીનું હુઃખ ટળો, એ જ એક વાત છે કે ખીજી કોઈ વાત છે ? એમાં, કોઈ સ્વાર્થ-સંબંધની વાત નથી.

શ્રી જૈનશાસનને પામેલામાં એ ભાવ તો અવશ્ય હોય ને કે- કોઈ હુઃખી ન રહે અને સૌ સુખી બને તો સારું ? પોતે ભલે કોઈનેય માટે કાંઈ પણ કરી શકવાની હાલતમાં ન હોય, પણ મનમાં એટલું તો આવે ને કે-કોઈ જીવ હુઃખી ન રહે અને સર્વ જીવો સુખી બને તો સારું ? હવે જેના મનમાં એવું હોય જ કે-‘કોઈ પણ જીવ હુઃખી ન રહેવા અથવા હુઃખી ન થાય તો સારું.’-તેને કોઈને પણ હુઃખી થતો કે હુઃખી બનતો જોઈને શું થાય ? ‘આનું હુઃખ ટળે તો સારું.’-એટલું પણ એનું હેયું દ્રવે કે નહિ ? જેને આવો વિચાર આવે, તેને એ વિચારથી પાપ લાગે-એવું તો, મૂઠ સિવાય બીજો કોણ કહે ? વિચાર કરો કે-એ શુભ ભાવમાં ખોટાપણાનો અંશ પણ કયો છે, કે જે કારણે ‘એ જીવને પાપનો બંધ થાય.’-એવું કહી શકાય ? એમાં કોઈ દુન્યવી સ્વાર્થનો ભાવ નથી, મમત્વ નથી, પક્ષપાત નથી, પણ કેવળ ‘હુઃખી જીવનું હુઃખ ટળો.’ એવો જ ભાવ છે; છતાં એ ભાવને પાપનું કારણ મનાય ?

જે જીવ હુઃખી છે, તે તેના પાપના કારણે હુઃખી છે-એમ પણ માન્યું અને એ જીવ મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન આદિના યોગે પાપને આચરે છે અને આચરશે-એ પણ માન્યું, પણ ‘એ જીવનું હુઃખ ટળો.’-એવા ભાવમાં દૂષિતપણું કયું છે ? કે જેથી એ ભાવના યોગે પાપ બંધાય ? હવે જ્યારે એવો ભાવ પેદા થવા પામે કે- ‘આ હુઃખી જીવનું હુઃખ ટળે તો સારું’ ત્યારે એ ભાવ, એ ભાવને અનુરૂપ એવી શક્ય પ્રવૃત્તિ કરવાને પ્રેરે નહિ. એ બને ? સહેજે મન થાય કે-‘મારાથી બને તો આ હુઃખી જીવના હુઃખને ટાળવાનો હું પ્રયત્ન કરું !’ આવું મન થાય, એમાંય કયો ખોટો ભાવ છે, કે જેથી પાપ લાગે ?

આવા કેામળ અન્તઃકરણવાળો અને દયાર્દ્ર બનેલો જીવ, એ દુઃખી જીવના દુઃખનું નિવારણ થવા પામે એ પૂરતી પોતાથી શક્ય અને ઉચિત એવી પ્રવૃત્તિ કરે, એથી એને પાપ લાગે, એમ પણ કહી શકાય ખરું? ત્યાં, એ દુઃખી જીવ પહેલાં શું કરતો હતો અગર પછી શું કરશે—એનો વિચાર નથી, પણ એના વર્તમાનકાલીન દુઃખ પૂરતો જ વિચાર છે અને પ્રવૃત્તિ પણ એ પૂરતી જ છે. એવી પ્રવૃત્તિ કરનારને એમ નથી થતું કે—‘આ દુઃખી જીવ દુઃખ-મુક્ત બનીને પાપપ્રવૃત્તિને આદરે તો સારું!’ એ દુઃખી જીવ દુઃખ-મુક્ત બનીને પાપપ્રવૃત્તિને આદરવાને સમર્થ બને, એની ઈચ્છા સરખી પણ ત્યાં નથી. એથી જીલટું એવો પણ ભાવ હોવાનો સંભવ છે કે—‘આ જીવ હવે પાપપ્રવૃત્તિને આદરે નહિ તો સારું’, કે જેથી આ જીવને ભવિષ્યમાં દુઃખી થવું પડે નહિ.’ એટલે, જેઓ નિષ્પક્ષપાતપણે અનુકમ્પાના ભાવવાળા બને છે અને એ ભાવે જેઓ પોતાથી શક્ય અને ઉચિત એવી પ્રવૃત્તિ, દુઃખીઓના વર્તમાનકાલીન દુઃખને નિવારવાના જ એક માત્ર હેતુથી કરે છે, તેઓ પાપ બાંધે છે—એમ કહેનારાઓ જ, એમ કહીને ઘોર પાપ ઉપાજે છે.

શ્રી જિનવચનના નામે

દયા-દાનનો નિષેધ કરનારાઓ
કેવાં કેવાં પાપોને ઉપાજે છે ?

દીન-દુઃખીઓની અનુકમ્પાનો નિષેધ કરવો, એ જ ભયંકર પાપ છે. આંખ સામે દીન-દુઃખીને જોઈને અનુકમ્પાનો ભાવ ક્યારે પ્રગટે નહિ? હૈયું કઠોર બન્યા વિના, કૂરતા આવ્યા વિના, દીન-દુઃખીને જોઈને અનુકમ્પાનો ભાવ પ્રગટે નહિ—એવું બને ખરું? તમે એવા માણસોને શોધી કાઢો કે—જેઓને દુઃખી જીવોને જોતાં અનુકમ્પાનો ભાવ પ્રગટતો ન હોય અને પછી એમનો પરિચય કરો, તો તમને લાગશે કે—એવાઓનું હૈયું કેામળ નથી, પણ કઠોર છે. તમે તમારા પોતાના ઉદાહરણથી પણ કદાચ અનુમાન કરી શકશો; તમારા હૈયામાં

કઠોરપણું આવ્યા વિના, તમે, દીન-દુઃખીઓની ઉપેક્ષા કરી શકો છો ખરા ?

આંખ સામે દીન-દુઃખીઓ દેખાય અને એના દુઃખથી હૈયું દયાદ્રં બને નહિ એવું જે તમારે માટે તમે અનુભવ્યું હોય, તો એ શોધો કે-એ સમયે લક્ષ્મીના લોભ આદિએ તમારા હૈયાને કઠોર બનાવ્યું હતું કે નહિ? એટલે, દીન દુઃખીઓની દયાનો નિષેધ કરનારાઓ તો, જેઓનું હૈયું કોમળ, કૂચું હોય, તેઓને પણ કઠોર હૈયાના બનાવી દેવાનું પાપ આચરે છે.

અનુકમ્પાવશ પરોપકાર કરવાનું જેઓને મન થઈ જાય છે, તેવા કોમળ હૈયાવાળાઓને ધર્મપ્રાપ્તિ સુલભ છે અને ધર્મપ્રાપ્તિ પછી ધર્મારાધન પણ સુલભ છે: કારણ કે-અનુકમ્પાના ભાવવાળો જ અહિંસા-હિમય ધર્મકર્મ પ્રત્યે સહેલાઈથી રુચિવંત બને છે; અને એ ધર્મનું પાલન કરવાની સુઠર કાળજી પણ અનુકમ્પાશીલ જીવોમાં જ હોઈ શકે છે. આ કારણે, દયા-દાનનો નિષેધ કરનારાઓ વસ્તુતઃ તો ધર્મપ્રાપ્તિ અને ધર્મારાધનના એક પ્રબલ ઉપાય ઉપર જ ઘા કરવાનું પાપ આચરે છે.

ખીજાઓનાં હૈયાંને કઠોર બનાવવાનું પાપ, ધર્મપ્રાપ્તિ તથા ધર્મારાધનના એક પ્રબલ ઉપાય ઉપર ઘા કરવાનું પાપ અને ત્રીજું સૌથી વધારે ઘોર પાપ તો એ કે-શ્રી જિનવચનના નામે જ દયા-દાનનો નિષેધ કરીને, શ્રી જિનવચનથી વિપરીત પ્રરૂપણા કરવી તેમ જ શ્રી જિનવચન પ્રત્યે મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાન જીવોમાં એથી દુર્ભાવ પ્રગટે એવું કરવું.

મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાન જીવોને એમ પણ થઈ જાય કે-‘આ લોકો એવા ભગવાનને માને છે કે-જેમના ભગવાને દીન-દુઃખી જીવોની દયાનો પણ નિષેધ કર્યો છે? કેવો એ ધર્મ અને કેવા એ ભગવાન?’ આપણી ભૂલથી, કોઈ પણ જીવમાં આવો ભાવ પ્રગટે એવું અજાણતાં પણ થાય, તોય તે ઘોર પાપનું કારણ છે; તો પછી, આવું ધરાદા-

પૂર્વકનું આચરણ તો ઘોરાતિઘોર પાપનું કારણ ગણાય, એમાં નવાઈ પામવા જેવું જ શું છે ?

અનુકમ્પાહીનતા કષાયભાવની
ઉત્તેજક છે અને અનુકમ્પા-
શીલતા કષાયભાવની શામક છે :

અનુકમ્પાના દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારો છે. સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા સામર્થ્યને અનુસારે બન્નેય પ્રકારની અનુકમ્પા કરનારો હોય છે અને એથી અનુકમ્પા એ સમ્યક્ત્વનું એક લિંગ ગણાય છે. સમ્યક્ત્વને પામેલા જીવને અનન્તાનુબંધી કષાયોનો રસોદય હોતો નથી, પણ અપ્રત્યાજ્યાની, પ્રત્યાજ્યાની અને સંજ્વલન-એ ત્રણેય પ્રકારના કષાયોનો રસોદય જો સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને હોય, તો તે હોવો સંભવિત પણ છે. એ ત્રણ પ્રકારના કષાયો પણ, કોઈ કોઈમાં અન્તાનુબંધી જેવા જોરદાર હોય કે પછી સંજ્વલન જેવા મન્દ હોય, એવું પણ બની શકે છે. સંજ્વલન કષાય પણ જો અન્તાનુબંધી જેવા જોરવાળા હોય, તો તે કષાયવાળામાં સમ્યક્ત્વના અને વિરતિના પરિણામો છે કે નહિ-એવો ભ્રમ અન્યોમાં પેદા કરવાને માટે તે સમર્થ હોઈ શકે છે. હોય સંજ્વલન અને દેખાવ એવો લાગે કે-અનન્તાનુબંધીનો ઉદય હશે એની કલ્પના થાય, આવું પણ બની શકે.

અપ્રત્યાજ્યાની કષાયોનો રસોદય, દેશવિરતિના પરિણામને અને પ્રત્યાજ્યાની કષાયોનો રસોદય, સર્વવિરતિના પરિણામને પેદા થવામાં અટકાયત કરનારો છે. એટલે દેશવિરતિધર સુશ્રાવકને પ્રત્યાજ્યાની અને સંજ્વલન સિવાયના કષાયોનો રસોદય હોઈ શકે નહિ, જ્યારે સર્વવિરતિધર ભાવસાધુને સંજ્વલન સિવાયના કષાયોનો રસોદય હોઈ શકે નહિ. છતાં પણ, એ પ્રત્યાજ્યાનીના તેમજ સંજ્વલનના કષાયો અથવા તો એકલા સંજ્વલનના કષાયો ક્વચિત્ અન્તાનુબંધી કષાયોના જેવા પરિબળવાળા બને; અને એવી અવસ્થા, એ માત્ર સંજ્વલન કષાયોના જ રસોદયવાળા આત્માને માટે પણ ભય

રૂપ છે. એમાંથી, કોઈ વાર એવું ભાવે પતન થઈ જાય કે-એ જીવ પુનઃ અનન્તાનુબંધી કષાયોના રસોદયવાળો બની જાય. આથી, કષાય માત્રથી સાવધ રહેવું જોઈએ.

અનુકર્યાનો ભાવ, એ પણ એક એવો ભાવ છે, કે જે ભાવની સ્પષ્ટતા વધવાથી કષાયભાવ મન્દ મન્દ કોટિનો બનતો જાય. અનુકર્યાહીનતા કષાયભાવની ઉત્તેજક છે અને અનુકર્યાશીલતા કષાયભાવની શામક છે. આથી સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માઓ અનુકર્યાશીલ બનીને પણ ચારિત્ર મોહનીયની પ્રકૃતિઓને બલહીનાદિ બનાવવાનું કાર્ય કરનારા હોય, એ સ્વાભાવિક છે. કષાયોનું જોર અનુકર્યાભાવમાં અન્તરાય કરનારું છે અને અનુકર્યાભાવનું જોર કષાયભાવને મન્દ બનાવનારું છે. એટલે, સમ્યક્ત્વને પામેલા એવા પણ આત્માઓના અપ્રત્યાખ્યાની આદિ પ્રકારના કષાયો જોરદાર હોઈ શકે છે અને એથી ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ એવા પણ આત્માઓ માટે કોઈ પ્રસંગ વિશેષને ઉદ્દેશીને જે કોઈ એમ પૂછે કે-‘એ કયા અનુકર્યાશીલ હતા?’ તો એ પણ સંભવિત વસ્તુ છે; પણ વાસ્તવિક રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ અનુકર્યાના ભાવથી પર હોતા નથી. પોતાના સમ્યક્ત્વનું સંરક્ષણ કરવાની તથા પોતાના સમ્યક્ત્વને નિર્મલ બનાવવાની ભાવનાવાળાઓએ તો, સદાને માટે અનુકર્યાભાવને વિષે જ ચત્નશીલ બન્યા રહેવું જોઈએ.

અનુકર્યાભાવ તો મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને પણ તેમના મિથ્યાત્વના વમનમાં તથા સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં સહાયક બને છે. અનુકર્યાભાવનું જોર કષાયભાવને મન્દ બનાવનારું હોવાથી, મિથ્યાદષ્ટિઓને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં, તેઓનો અનુકર્યાભાવ પણ સહાયક બની જાય છે.

દ્રવ્યાનુકર્યા અને ભાવાનુકર્યા :

અનુકર્યાના દ્રવ્યાનુકર્યા અને ભાવાનુકર્યા-એવા જે જે પ્રકારના છે, તેમાં દુઃખિઓનાં દુઃખોને જોઈને જે જ્યાંનો ભાવ પ્રગટે, તેમાં એ દુઃખો ટપે તો સારું-એવો જે વિચાર આવે, એવા

પ્રકારથી નિષ્પક્ષપાતપણે હૃદયનું જે દ્રવણું, તેને લાવાનુકમ્પા કહેવાય છે; જ્યારે દુઃખિઓનાં દુઃખોને દુર કરવાને માટેની જે શક્ય અને ઉચિત એવી નિષ્પક્ષ પ્રવૃત્તિ, તેને દ્રવ્યાનુકમ્પા કહેવામાં આવે છે. દ્રવ્યાનુકમ્પા અને લાવાનુકમ્પા—એ બે પ્રકારોનો અન્ય પ્રકારે પણ અર્થ કરાય છે. વર્તમાનમાં ઉત્પન્ન થઈ જવા પામેલાં દુઃખોને અંગે નિષ્પક્ષપાતપણે જે દયાલાવ પ્રગટે અને તે દુઃખોના નિવારણ માટે જે શક્ય અને ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરાય, એને દ્રવ્યાનુકમ્પામાં ગણવામાં આવે છે; જ્યારે લાવાનુકમ્પા એ કહેવાય છે કે જે પાપાચરણોને કારણે ઊપજેલી હોય. વર્તમાનમાં દુઃખ હોય ન હોય, પણ જે પાપાચરણોના યોગે લવિષ્યમાં દુઃખી જ થવાનો સંભવ છે, તેવાં પાપાચરણોને જે કોઈ આચરતા હોય, તેમને તેવા પ્રકારનાં આચરણોને આચરતા જોઈને દયાનો જે લાવ પ્રગટે તેમજ એ લાવને આધીન ઉપદેશાદિની જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે, તેને પણ લાવાનુકમ્પામાં ગણવામાં આવે છે.

અનુકમ્પાલાવ સમ્યક્જ્ઞાનના ઉપાર્જન તરફ અને સમ્યક્ચારિત્રના પાલન તરફ દોરી જાય છે :

અનુકમ્પાનો અર્થ કરતાં, એમ પણ કહેવામાં આવેલું છે કે— ‘મારાથી કોઈ પણ નાના—મોટા, સૂક્ષ્મખાદર જીવને દુઃખ ઉપજે નહિ, એવી રીતે મારે વર્તવું જોઈ એ.’—એવી મનમાં જે લાવના પ્રગટે અને એને લઈને એ લાવનાને અનુસરતું જે કાંઈ પણ વર્તન કરવાનું મન થાય તે વર્તન કરાય, એ પણ અનુકમ્પા છે.

જીવને એમ થાય કે—‘આ જગતમાં એવો કયો જીવ છે, કે જે ઇચ્છી શકતો હોય, છતાં સુખને ન ઇચ્છતો હોય ? સર્વેય જીવો સુખના જ અર્થી છે અને કોઈ જીવ દુઃખને ઇચ્છતો નથી; તો મારે શું કરવું જોઈ એ ? કમસે કમ મારે એવી રીતે જીવના પ્રયત્ન કરવો જોઈ એ, જે જે રીતે જીવતાં દુઃખ કોઈ પણ જીવને અહ્ય માત્ર પણ દુઃખકારી ન બનું ! કોઈ પણ જીવના સુખમાં દુઃ

નિમિત્ત બની શકું તો સારું; પણ, કોઈ પણ જીવના સુખમાં હું નિમિત્ત બની શકું યા ન પણ બની શકું, તો પણ કોઈનેય દુઃખ ઊપજે એવું મારે કરવું જોઈએ નહિ.' આવા પ્રકારનો જે મનોભાવ, એ પણ અનુકમ્પાનો જ ભાવ છે. આ ભાવ વધતે વધતે જીવને સમ્યગ્જ્ઞાનના ઉપાર્જન તરફ અને સમ્યક્ચારિત્રના પાલન તરફ દોરી જાય છે.

સમ્યગ્જ્ઞાન વિના જીવોનાં સ્થાનોનો ખ્યાલ આવે શી રીતે? અને, જીવોનાં સ્થાનોનો ખ્યાલ આવ્યા વિના, તે તે જીવોને દુઃખ ઊપજે નહિ-એવી રીતે જીવવાનું શક્ય બને શી રીતે? તેમ જ, પાંચેય ઇન્દ્રિયોનો નિક્કલ, ચારેય કષાયોનો જય અને સંગનો ત્યાગ કરીને ચતના પૂર્વક જે જીવાય નહિ, તો કોઈ પણ જીવને દુઃખ ન ઊપજે-એવી રીતે જીવવાની ઇચ્છા છતાં પણ, જીવોને દુઃખકારી બની જવાયા વિના રહેવાય જ નહિ આથી, સાચો અનુકમ્પાભાવ જીવને સમ્યગ્જ્ઞાનના ઉપાર્જન અને સમ્યક્ચારિત્રના પાલન તરફ દોરી ગયા વિના રહે જ નહિ.

જે જીવમાં આવો અનુકમ્પાભાવ પ્રગટે, તે જીવ પોતાથી શક્ય હોય તો કોઈ પણ દુઃખી જીવના દુઃખનું નિવારણ કરવાને માટેનો યથાશક્ય પ્રયત્ન કર્યા વિના પણ કેમ જ રહે? એટલે, સમ્યક્ત્વનો પરિણામ જે ભાગ્યશાલી જીવમાં પ્રગટે છે, તે જીવમાં અનુકમ્પાભાવ પણ સહજ રીતે પ્રગટે છે અને એથી તેને માટે સમ્યગ્જ્ઞાનના ઉપાર્જનની તથા સમ્યક્ચારિત્રના પાલનની અભિલાષા પણ સહજ બની જાય છે.

આસ્તિક્ય :

હવે સમ્યક્ત્વનું પાંચમું લિંગ. એ છે આસ્તિક્ય નામનું. અસ્તિત્વને માનનારો જે કોઈ હોય, તેને આસ્તિક કહેવાય; અને, આસ્તિકનો જે ભાવ, તેને આસ્તિક્ય કહેવાય. આમાં પહેલી વાત તો એ કે-અસ્તિત્વને જે માનવાનું, તે કોના અસ્તિત્વને માનવાનું?

જેનું અસ્તિત્વ ન હોય, તેના અસ્તિત્વને માનવું—એમ પણ નહિ અને જેનું અસ્તિત્વ હોય, તેના અસ્તિત્વને માનવું નહિ—એમ પણ નહિ ! અસ્તિત્વ માન્યું તો એને જ કહેવાયને ? એટલે, જેનું અસ્તિત્વ ન હોય, તેના અસ્તિત્વને માને નહિ અને જેનું અસ્તિત્વ હોય, તેના અસ્તિત્વને માન્યા વિના રહે જ નહિ, એને જ ખરેખરો આસ્તિક કહેવાય.

અસ્તિત્વને અવશ્ય માને અને સાથે સાથે જેનું અસ્તિત્વ નથી, તેના અસ્તિત્વને માને નહિ—એટલા માત્રમાં જ આસ્તિકતા સમાઈ જતી નથી. સાચી આસ્તિકતા એથી પણ કાંઈક વિશેષની અપેક્ષા રાખે છે. જે જે અસ્તિત્વમાં છે, તેને તેને તેના તેના સ્વરૂપે જ અસ્તિત્વમાં માનવું જોઈએ; અસ્તિત્વવાળો દરેકે દરેક પદાર્થ જે જે સ્વરૂપવાળો હોય, તે તે સ્વરૂપે તેને માનવો જોઈએ. દરેક પદાર્થનું જે જે સ્વરૂપ હોય, તે તે સ્વરૂપને માનવું જોઈએ અને જેનું જે સ્વરૂપ ન હોય, તેનું તે સ્વરૂપ નહિ હોવાનું પણ માનવું જોઈએ. જેમ કે—જીવના અસ્તિત્વને માન્યું, પણ જીવ એક જ છે—એવું માને તો ? અનન્તા જીવો છે એમ પણ માન્યું, પણ જીવમાં રહેલા પારિણામિક સ્વભાવને ન માને તો ? આવી તો, જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોને લાગતી ઘણી બાબતો છે અને જીવ—અજીવ આદિના સ્વરૂપના વિષયમાં, “આસ્તિક” ગણાતાં દર્શનનાં મતવ્યોમાં પણ પરસ્પર વિરુદ્ધતા ઘણી છે. આથી, શુદ્ધ આસ્તિકચ કોને કહેવાય ? જીવ—અજીવ આદિ તત્ત્વોના અસ્તિત્વ માત્રને માનવાથી, શુદ્ધ આસ્તિકચ છે—એમ ગણાય નહિ, પરન્તુ જીવ—અજીવ આદિ તત્ત્વો જેવા જેવા સ્વરૂપનાં છે, તેવા તેવા સ્વરૂપવાળાં જીવ—અજીવ આદિ તત્ત્વોને માનવાં, એનું નામ શુદ્ધ આસ્તિકચ છે.

નાસ્તિકતા
કોને કહેવાય ?

આ ઉપરથી તમે નાસ્તિકતા કોને કહેવાય, એ પણ સહેલાઈથી

નક્કી કરી શકો, એવું છે. જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વો, કે જે તત્ત્વોનું અસ્તિત્વ હંતું, છે અને રહેવાનું છે, તે તત્ત્વોના અગર તે તત્ત્વો પૈકીના કોઈ પણ એકાદિ તત્ત્વના અસ્તિત્વને જ જે માને નહિ, તેને નાસ્તિક કહેવાય, એ તો ખરું ને ? જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વોના અસ્તિત્વનો અમુક અંશે પણ સ્વીકાર કરનારો જેમ એટલા પ્રમાણમાં આસ્તિક ગણાય, તેમ જે તત્ત્વ અસ્તિત્વમાં હોય-તેના અસ્તિત્વને જે જેટલા પ્રમાણમાં ન માને, તે તેટલા પ્રમાણમાં નાસ્તિક પણ ગણાય ને ? હવે આગળ વધો. જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વોના અસ્તિત્વને માને, પણ જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વો જેવા સ્વરૂપે છે તેવા સ્વરૂપે માને નહિ અને એનાથી ભિન્નતા સ્વરૂપે માને, તો એમ માનવું એ પણ શુદ્ધ આસ્તિક્યની અપેક્ષાએ નાસ્તિકતા રૂપ ગણાય ને ? જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વો, કે જે તત્ત્વોનું અસ્તિત્વ છે, તે તત્ત્વો જેવા સ્વરૂપવાળાં છે, તેવા સ્વરૂપે જ તે તત્ત્વોના અસ્તિત્વને માનવું એ જો શુદ્ધ આસ્તિક્ય ગણાય, તો પછી જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વોના અસ્તિત્વને માનવા છતાં પણ, તે તત્ત્વોને, તે તત્ત્વો જેવા સ્વરૂપવાળાં છે તેવા સ્વરૂપવાળાં હોવાનું નહિ માનવું તથા તે તત્ત્વો જેવા સ્વરૂપવાળાં નથી તેવા સ્વરૂપવાળાં હોવાનું માનવું, એ પણ નાસ્તિકતાનો જ એક પ્રકાર ગણાય ને ?

નાસ્તિક તરીકેનું

વર્ણન એ ગાળ નથી :

આ રીતે જો આસ્તિકતાનું અને નાસ્તિકતાનું સ્વરૂપ જાણવામાં આવેલું હોય, તો આજે જે કેટલાકે ‘નાસ્તિક’ શબ્દને ગાળ રૂપે ઓળખવાનો અને ઓળખાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે પ્રયત્ન તેઓ કરી શકે ખરા ? જાણી-ખૂજીને, ધરાદાપૂર્વક અસત્ય લખનાર-બોલનારની વાતને બાદ કરો, તો અણસમજથી પણ ‘નાસ્તિક’ શબ્દને ગાળ માની લેવાની ભૂલ કરનારા અણસમજી માણસો ઘણા છે. આસ્તિકતાના સ્વરૂપને વર્ણવતાં વર્ણવતાં, ‘જેઓ આવું ન મનતા હોય તેઓ નાસ્તિક કહેવાય.’-એવા પ્રકારનું વર્ણન કરવામાં

આવે, એને કોઈ ડાહ્યો માણસ તો ‘ગાળ દીધી’—એવા રૂપે ઓળખી અગર ઓળખાવી શકે નહિ.

નાસ્તિક હોવું, એ સ્વ-પરને માટે અપકારકારી છે અને આસ્તિક હોવું, એ સ્વ-પરને માટે ઉપકારકારી છે, એટલે જીવ માત્રે નાસ્તિક નહિ જ બનવું જોઈએ અને પોતાની શુદ્ધ આસ્તિકતાને થોડું પણ દૂષણ નહિ લાગવા દેવું જોઈએ.’—આવું માનનાર અને સમજનાર, જે આસ્તિકતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને અને નાસ્તિકતાના વિવિધ સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરે નહિ, તો એ અન્ય જીવો ઉપર ઉપકાર શી રીતે કરી શકે? અને, આસ્તિકતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને તથા નાસ્તિકતાના વિવિધ સ્વરૂપને નહિ સમજનારો, પોતાનો ઉપકાર પણ શી રીતે સાધી શકે? તત્ત્વસ્વરૂપને જે જાણે પણ નહિ અને જાણકારની નિશ્રાને જે સ્વીકારે પણ નહિ, તે તો રખડી જ જાય ને ?

**શુદ્ધ આસ્તિક્યને પામવાને માટે
શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞનાં વચનોને
જ શ્રદ્ધેય માનવાં જોઈએ :**

હવે જેણે શુદ્ધ આસ્તિક્યને પોતાનું બનાવવું હોય, એટલે કે—જેણે પોતામાં નાસ્તિકતાના એક અંશને પણ ટકવા દેવો ન હોય અને જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વો જેવા જેવા સ્વરૂપે અસ્તિત્વમાં છે, તેવા તેવા સ્વરૂપે જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વોના અસ્તિત્વને માન્ય રાખીને ચાલવું હોય, તેણે શું કરવું જોઈએ? તેણે વિચાર કરવો જોઈએ કે—‘હું તત્ત્વોના સ્વરૂપના વિષયમાં સર્વથા શુદ્ધ એવો નિર્ણય સ્વતન્ત્રપણે કરી શકું, એ શક્ય છે? આનો જવાબ ‘ન’ કારમાં જ આવે ને? પછી બીજો વિચાર. ‘જ્યારે હું તત્ત્વોના વિષયમાં અને તત્ત્વોના સ્વરૂપના વિષયમાં શુદ્ધ નિર્ણય સ્વતન્ત્રપણે કરી શકું તેમ નથી, તો પછી મારે શું કરવું જોઈએ? આ વિચાર આવતાં, તેણે કોઈક જ્ઞાની ઉપર શ્રદ્ધા રાખવાના નિર્ણય ઉપર જ આવવું પડે.

તો, કેવા જ્ઞાની ઉપર શ્રદ્ધા રાખી શકાય ? જેના ઉપર શ્રદ્ધા કરવી હોય, તે વ્યક્તિ કેવી હોવી જોઈએ ? ખરેખર, તે વ્યક્તિ એવી જ હોવી જોઈએ, કે જે વ્યક્તિથી અસત્ય વચન ઉચ્ચારાવું, એ શક્ય જ ન હોય; એટલે એ વ્યક્તિ અસત્ય વચનોચ્ચારણનાં જેટલાં કારણો, તે સર્વ કારણોથી સર્વથા પર હોવી જોઈએ.

જેનામાં રાગ અને દ્વેષ હોય તે અસત્ય પણ બોલે, એવું બને ને ? રાગને વશ બનેલો જીવ અથવા તો દ્વેષને વશ બનેલો જીવ, ગમે તેવા સત્યને પણ યોગવે, તો એ સંભવિત ગણાય, પણ તે અસંભવિત ગણાય નહિ. જીવ રાગને કે દ્વેષને વશ બનેલો ન હોય અને તેની ઈચ્છા પણ અસત્ય બોલવાની ન હોય, છતાં પણ એ જીવ જો અજ્ઞાન હોય, તો એના વચનમાં એના અજ્ઞાન રૂપ દોષના કારણે પણ અસત્ય આવી જવું, એ સંભવિત જ છે. એટલે વસ્તુતઃ તો તેમનું જ વચન એકાન્તે શ્રદ્ધેય ગણાય, કે જે રાગથી પણ સર્વથા મુક્ત બનેલા હોય, દ્વેષથી પણ સર્વથા મુક્ત બનેલા હોય અને અજ્ઞાનથી પણ સર્વથા મુક્ત બનેલા હોય. અર્થાત્-જેમણે શ્રી વીતરાગપણ્યને અને સર્વજ્ઞપણ્યને પ્રાપ્ત કર્યું હોય, તેઓ જ સ્વતન્ત્રપણે તત્ત્વોને અને તત્ત્વોના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે જાણી-જાણવી શકે છે.

શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ બનેલાઓએ ફરમાવેલું અથવા તો શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ બનેલાઓનાં વચનોને જ અવલમ્બીને બોલનારાઓએ ફરમાવેલું તત્ત્વસ્વરૂપ યથાર્થ હોઈ શકે અને એથી જેમણે શુદ્ધ આસ્તિક્યને પોતાનું બનાવવું હોય, તેમણે શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ બનેલા ભગવન્તોએ ફરમાવેલા તત્ત્વસ્વરૂપને વિષે આસ્થાવાળા બની જવું જોઈએ. એવી આસ્થાવાળા બની જવું જોઈએ કે- તત્ત્વસ્વરૂપ એવું જ છે, કે જેવું શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ ભગવન્તોએ ફરમાવેલું છે.

શુદ્ધ આસ્તિકતા એ
સમ્યક્ત્વનું કાર્ય-કારણ :

જાણકાર એવો પણ માણસ જે ક્રોધને વશ બની જાય, અથવા તો લોભને વશ બની જાય, અથવા તો ભયને વશ બની જાય, અથવા તો પછી એ જે હાસ્યને વશ પણ બની જાય, તો એનાથી મૃષા વચન ઉચ્ચારાઈ જવું, એ ખૂબ જ સંભવિત છે. એટલે, શ્રી જિનોક્ત તત્ત્વસ્વરૂપના જ્ઞાતા અનેલાઓએ પણ; ક્રોધાદિના ઉદયથી સાવધ જ બન્યા રહેલું જોઈએ; પરંતુ જેઓ પોતાનાં ચાર ઘાતી કર્મોને ક્ષીણ કરી નાખીને વીતરાગપણાને પામે છે, તેઓ ક્રોધ, લોભ, ભય અને હાસ્ય આદિથી પણ સર્વથા મુક્ત બની ગયેલા હોય છે. અને સર્વજ્ઞપણાને પણ તેઓ જ પામે છે, કે જેઓ પહેલાં પરિપૂર્ણ એવી વીતરાગ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે.

જે વીતરાગ ન હોય, તે સર્વજ્ઞ તો હોય જ નહિ; અને જે સર્વજ્ઞ ન હોય, તે પ્રત્યેક પદાર્થના પ્રત્યેક સ્વરૂપને કેવી રીતે જાણી શકે? આંખનું તેજ ઘણું હોય અને નિર્મલ એવું પાણી હથેલીમાં રહેલું હોય, તો નિર્મલ પાણીને જેટલી સારી રીતે જોઈ શકાય, તેથી પણ અધિક સારી રીતે પ્રત્યેક વસ્તુને સર્વજ્ઞ જોઈ શકે. ચર્મચક્ષુથી જોનારની ભૂલ થાય એ બને, પણ સર્વજ્ઞ જ્ઞાનચક્ષુથી જે જુએ, તેમાં જરા સરખી ય ભૂલ થાય નહિ.

સર્વજ્ઞ તો ચર્મચક્ષુથી દેખી શકાય એવા અને ચર્મચક્ષુથી દેખી શકાય નહિ એવા, રૂપી અને અરૂપી, સર્વ પદાર્થોના સર્વ ભાવોને પોતાના જ્ઞાનથી જાણી શકે. જીવ છે, જીવને લાગેલું કર્મ છે, એ વગેરે અનુમાનથી જાણી શકાય છે, પણ તેને ચર્મચક્ષુથી જોઈ શકાય નહિ ને? એ સર્વને સર્વજ્ઞ સર્વ ભાવોએ જાણી શકે છે. આથી વિવેકી જીવ શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવન્તોનાં વચનો ઉપર અને એ વચનોને અનુસરતાં જ વચનો ઉપર શ્રદ્ધાવાળો બને છે. આ છે શુદ્ધ આસ્તિકત્વ. આવું શુદ્ધ આસ્તિકત્વ સમ્યગ્દષ્ટિમાં જ સંભવી શકે છે. એટલા માટે,

‘તે જ સાચું છે અને તે જ શંકારહિતપણે માનવા યોગ્ય છે, કે જે ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલું છે.’—આવી માન્યતા રૂપ જે શુભ પરિણામ, એને સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવે છે. આવી આસ્તિકતાને સમ્યક્ત્વનું કાર્ય પણ ગણી શકાય અને આવી આસ્તિકતા પેદા થતાં થતાં સમ્યક્ત્વ રૂપ પરિણામ પ્રગટે—એવું પણ બની શકે અને એથી આવા પ્રકારની આસ્તિકતાને સમ્યક્ત્વનું કારણ પણ કહી શકાય.

શુદ્ધ આસ્તિક્યની વિચારણામાંથી શંકાનિવારણ :

આવા પ્રકારની શુદ્ધ આસ્તિકતા જ્યાં સુધી બની રહે છે અને આવા પ્રકારની શુદ્ધ આસ્તિકતાના ભાવમાં જીવ જ્યાં સુધી રચ્યા કરતો હોય છે, ત્યાં સુધી શ્રી જિનોક્ત તત્ત્વસ્વરૂપના વિષયમાં એને શંકા ઉદ્ભવતી નથી. ન સમજાય તો સમજવાને મથ્યા કરે અને સમજવાને માટે અથવા તો સમજને વિશદ બનાવવા માટે એ શંકા કરીને સમાધાન મેળવે—એવું પણ બને; પરન્તુ માનો કે—કોઈ વિષયમાં પૂરતું સમાધાન મળ્યું નહિ અથવા તો જે સમાધાન મળ્યું તે સમાધાન પોતાને બુદ્ધિગમ્ય બન્યું નહિ, તો પણ એના અંતઃકરણમાં શંકાનો એવો ભાવ પ્રગટે જ નહિ કે—‘શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલું આ સાચું હશે કે ખોટું હશે ?’ શ્રી જિનેશ્વરદેવે આ કહ્યું છે, એટલે આ સાચું તો ખરું જ—એમ જ એને થાય.

શુદ્ધ આસ્તિકતાના યોગે, શ્રી જિનવચન સાચું હશે કે ખોટું હશે—એવો સંદેહ પણ પેદા થાય નહિ. જે કોઈ વખતે જીવને મોહવશ શ્રી જિનવચનમાં શંકા પણ પેદા થઈ જાય, તો પણ શુદ્ધ આસ્તિકતાનો આ ભાવ તે શંકાને કાઢી નાખવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. એ વખતે એ જીવ જે માત્ર વિચાર કરે કે—‘આ વચનને કહેનાર કોણ ? શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ ! પાછા કેવા ? જીવ માત્ર ઉપર ઉપકાર કરવાના જ ભાવથી જેમણે શ્રી તીર્થંકર—નામકર્મને ઉપાર્જેલું એવા ! એવા તારકોના વચનમાં અતથ્યનો અંશ હોઈ શકે જ નહિ. ત્યારે, જે

વચનમાં અતથ્યનો અંશમાત્રેય નથી, એવું પણ વચન મને બુદ્ધિગમ્ય બનતું નથી, તો તેનું કારણ શું ? એ ખામી મારા ક્ષયોપશમની અને મને પ્રાપ્ત થયેલી સામગ્રીની ! ’ બસ, આવો વિચાર જો કરવામાં આવે, તો ઉત્પન્ન થયેલી શંકા ટળી જવાની સાથે, એ શંકા પેદા થવા બદલ પણ પશ્ચાત્તાપ થાય.

પ્રશમાદિને વિષે
યત્નશીલ રહેવું :

આ રીતે તમને સમ્યક્ત્વનાં જે પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકમ્પા અને આસ્તિક્ય—એ પાંચ લક્ષણો છે, તેના સ્વરૂપ સંબંધી કાંઈક ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો. સમ્યક્ત્વને પામીને પણ, તેને ત્વરાથી પરમ ફલદાયી બનાવવા માટે, સમ્યક્ત્વને પામેલા જીવોએ, સૌથી પહેલાં તો ઉપશમાદિના ભાવોના વિકાસમાં તત્પર બની જવું જોઈએ. પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકમ્પા અને આસ્તિક્ય—એના ભાવોમાં રમણ કરવું અને એ ભાવોને અનુસરતાં આચરણોમાં તત્પર બનવું, એ આત્માને મુક્તિસુખની વધુ ને વધુ નિકટમાં લઈ જવાનો ઉપાય છે. એના દ્વારાએ જીવ સહેલાઈથી રત્નત્રયીનો સ્વામી બની શકે છે, કે જે રત્નત્રયીને શાશ્વત સ્થાનને પામવાના ઉપાય તરીકે અનન્તજ્ઞાની એવા અનન્તઉપકારીઓએ ફરમાવેલ છે.

સમ્યક્ત્વ હોવા છતાં પણ, કોઈ જીવમાં પ્રશમાદિ લિંગો ન જણાય એવું પણ બની શકે; પરન્તુ સમ્યક્ત્વને પામેલા જીવોએ તો, પોતાના સમ્યક્ત્વના રક્ષણાદિને માટે તથા તેના દ્વારા ધર્મના ઉત્કટ ઉત્કટ કોટિના પરિણામોને પામવાને માટે, સમ્યક્ત્વનાં જે પ્રશમાદિ પાંચ લિંગો છે, તે લિંગોને વિષે યત્નશીલ બન્યા રહેવું જોઈએ. આ પાંચ લિંગો તરફ દુર્લભ્ય સેવવાથી સમ્યક્ત્વનું વમન થવા પામે અને મિથ્યાત્વનો ઉદય થઈ જવા પામે—એ પણ ખૂબ જ સંલલિત છે. સમ્યક્ત્વના અર્થીઓએ, મિથ્યાત્વને તજવાને માટે મિથ્યાત્વના સ્વરૂપને પણ બરાબર જાણી લેવું જોઈએ; અને મિથ્યાત્વના વમન માટે તથા

સમ્યક્ત્વના સંપાદન માટે પણ પ્રથમ આદિ આ પાંચ ગુણોને વિષે સારી રીતે ચત્નશીલ બનવું જોઈએ.

મિથ્યાત્વની હાજરીમાં ગુણો અને સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં દોષો કેવા ફળને આપી શકે છે ?

બધા દોષોમાં રસ ઉત્પન્ન કરનાર કોઈ મહાદોષ હોય, તો તે મિથ્યાત્વ છે. મિથ્યાત્વ, એ એક એવો દોષ છે કે-ખીજ દોષોને એ જોરદાર બનાવી દે. એ એક મન્દ પડે, તો ખીજ દોષો સ્વાભાવિક રીતે મન્દ પડે. આથી જ, જ્ઞાનીઓએ મિથ્યાત્વને સઘળાંય પાપોના આપ તરીકે ઓળખાવેલ છે. સત્તરેય પાપસ્થાનકો, મુખ્યત્વે, એ અઠારમા પાપસ્થાનકના આધારે જીવે છે. જો એ એક મહાપાપ ખસી જાય, તો તે પછી સત્તરમાંથી એક પણ પાપ લાંબા કાળને માટે જીવી શકતું નથી.

આજે મિથ્યાત્વના સંબંધમાં જૈન સમાજમાં પણ કેટલી બધી ખેદરકારી આવી ગયેલી જણાય છે ? જેના આધાર વિના કોઈ પણ પાપ લાંબા કાળને માટે જીવી શકતું નથી અને જે મહાપાપ સાથે હોય તો જ ઉત્કટ હિંસાદિ દોષો પણ અશુભ અનુબંધના હેતુ બની શકે છે, કારણ કે-મિથ્યાત્વ ન હોય તો દોષની વ્યામૂઢતા સંભવી શકતી નથી અને દોષની વ્યામૂઢતા વિના દોષો બહુ નુકસાન કરી શકતા નથી; તે મિથ્યાત્વ એ એક એવું મહાપાપ છે કે-એને તજ્યા વિના તો, વસ્તુતઃ એક પણ દોષને તજી શકાતો નથી.

મિથ્યાત્વ, એ બહુ જ ભયંકર કોટિનું પાપ છે. હિંસાદિક પાપોથી તો, અસંખ્યો અને દુર્ભંચ્યો પણ ઘણે અંશે પાછા હટી શકે છે. અસંખ્યોને માટે અને દુર્ભંચ્યોને માટે, દ્રવ્ય ચારિત્રનો નિષેધ નથી કર્યો. એ કાંઈ અશક્ય નથી કે-અસંખ્યો અને દુર્ભંચ્યો સર્વાવિરતિની દીક્ષાને ગ્રહણ કરે અને તેનું પાલન પણ એવી રીતે કરે કે-ખીજોને કઠાચ એમ પણ લાગે કે-આ લોકો ગજબનું સંયમપાલન કરે છે. ઘોર સંયમ અને ઘોર તપ, એ અસંખ્યો અને દુર્ભંચ્યોને માટે, અશક્ય

નથી; પણ આ મિથ્યાત્વ નામના મહાપાપનો ત્યાગ તો માત્ર લવ્યાત્માઓ જ કરી શકે છે. એટલે, નથી તો અલવ્યો મિથ્યાત્વ નામના પાપને તજી શકતા અને નથી તે; હુલ્લવ્યો મિથ્યાત્વ નામના પાપને તજી શકતા; માત્ર લવ્યાત્માઓ જ મિથ્યાત્વ નામના પાપને તજીને સમ્યગ્દર્શન રૂપ ધર્મને પામી શકે છે.

મિથ્યાત્વ જેમ મૂઢતાને પેઢા કરનારું છે, તેમ સમ્યક્ત્વ એ ધર્મના રસને પેઢા કરનારું છે. સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં દોષો પણ તેવા ફલને આપી શકતા નથી, કે જેવા ફલને દોષો મિથ્યાત્વની હાજરીમાં આપી શકે છે. એવી જ રીતે, મિથ્યાત્વની હાજરીમાં ગુણો પણ તેવા ફલને આપી શકતા નથી, કે જેવા ફલને ગુણો સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં આપી શકે છે.

અલવ્યો અને હુલ્લવ્યો જ્યારે ઘોર સંયમનું પાલન કરે છે અને ઘોર તપને તપે છે, તે વખતે જો તેમનામાં મિથ્યાત્વની હાજરી ન હોય અને સમ્યક્ત્વની હાજરી હોય, તો એ સંયમ અને એ તપ, એમને મુક્તિ આપ્યા વિના રહે નહિ; પરંતુ એક માત્ર મિથ્યાત્વની હાજરી, એમને એ સંયમના પાલનના અને એ તપના સેવનના વાસ્તવિક ફલથી વંચિત રાખે છે. એવી રીતે, સમ્યક્ત્વની હાજરી હોય એવા વખતે અવિરતિના યોગે સેવાતાં મહાપાપો પણ, આત્માને દુર્ગતિમાં ઘસડી જવાને માટે સમર્થ બની શકતાં જ નથી; અને સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા જે કાંઈ થોડા કે વધુ પ્રમાણમાં ધર્મને આચરે છે, તે ધર્મ તેના મોક્ષમાં કારણભૂત બને છે. જો આ વાત બરાબર ખ્યાલમાં આવી જાય, તો મિથ્યાત્વને તજવાનો અને સમ્યક્ત્વને પ્રગટાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનું મન થયા વિના રહે નહિ.

સુખ્યત્વે મિથ્યાત્વ જ
આત્માને સંસારમાં રખડાવે છે :

મિથ્યાત્વ સિવાયનાં પાપોને તજવાનો પ્રયત્ન પણ અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે. પાપ માત્રનો સર્વથા ત્યાગ કર્યા વિના, સાચા ધર્મમય જીવનને પામી શકાય-એ શક્ય નથી; અને જ્યાં સુધી એકાન્તે ધર્મ.

મય જીવન પ્રાપ્ત થાય નહિ, ત્યાં સુધી મુક્તિની પ્રાપ્તિ થવી, એ પણ શક્ય નથી. આમ છતાં પણ, પાપોને તજવાને અસમર્થ એવા પણ માણસે, મિથ્યાત્વ રૂપ પાપને તજવાનો પ્રયત્ન તો જરૂર કરવો જોઈ એ. પાપનું સેવન—એ જુદી વસ્તુ છે અને પાપની વ્યામૂઢતા—એ જુદી વસ્તુ છે. પાપનું આચરણ પણ, પાપની વ્યામૂઢતાના યોગે જ, ખડું ભયંકર ફલને આપનારું નીવડે છે અને પાપની વ્યામૂઢતા મિથ્યાત્વના યોગે થાય છે. આથી, તમે આજે પાપનો સર્વથા ત્યાગ કરવાને માટે અસમર્થ હો, તો પણ મિથ્યાત્વને તજવાનો તો તમારે ખૂબ ખૂબ પ્રયત્ન કરવો જોઈ એ.

મિથ્યાત્વની હાજરીમાં પાપ સાથે રમવું, તે ઝેરવાળા સાપની સાથે રમવા જેવું; અને મિથ્યાત્વની ગેરહાજરીમાં પાપ સાથે રમવું, તે ઝેર જેતું નીચોવાઈ ગયું છે—એવા સાપની સાથે રમવા જેવું છે. આ બે વચ્ચેનો ભેદ સમજાય છે? હિંસાદિ પાપો ખરાબ છે, દુઃખનાં દેનારાં છે, તજવા જેવાં જ છે અને એને તજ્યા વિના સંપૂર્ણ કલ્યાણ થવાનું નથી; પરંતુ મિથ્યાત્વ તો એવું પાપ છે કે—એ પાપને પાપ તરીકે ઓળખવા દે નહિ. પાપમાં સુખ છે, એવી કલ્પનાને પેદા કરવાની તાકાત મિથ્યાત્વમાં છે.

હિંસાદિક દોષો અધર્મ કરાવે, પણ અધર્મ કરવા લાયક છે—એવું તો મિથ્યાત્વ જ મનાવે. જેનું મિથ્યાત્વ જ્ઞેરદાર હોય, તેને ખુદ લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવ મળે, શાસ્ત્રોતું જ્ઞાન મળે, છતાં પણ એનું સાચું ક્ષણ એને મળે નહિ. જેમનું મિથ્યાત્વ રૂપ પાપ જવા પામે છે અને એથી જેમનામાં સમ્યક્ત્વ રૂપ ગુણ પ્રગટે છે, એવા આત્માઓ કદાચ હિંસાદિ પાપોના ત્યાગી ન પણ હોય, તો પણ તે આત્માઓ અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત્ત કાલથી પણ ઓછા કાળમાં મુક્તિને અવશ્ય પામે છે.

એકવાર મિથ્યાત્વ ગયું ને સમ્યક્ત્વ પ્રગટ્યું, પછી કદાચ ફરી મિથ્યાત્વનો ઉદય થઈ જાય, તો પણ, એ આત્મા અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત્ત

કાલથી એાછા કાળમાં મુક્તિને પામ્યા વિના રહે જ નહિ. આથી, એ વાત સુનિશ્ચિત થાય છે કે-આત્માને સંસારમાં રખડાવનારા જે જે કારણો છે, તે બધાં કારણોમાં સૌથી મુખ્ય કારણ મિથ્યાત્વ છે- અને મિથ્યાત્વના ગયા બાદ, આત્માને સંસારમાં રખડાવનારા બીજા કારણો, આત્માની સાથે લાંબા વખતને માટે અસ્તિત્વ ધરાવી શકતા જ નથી.

શંકા આદિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ :

સ

અનંતઉપકારી આચાર્ય લગવાન શ્રીમદ્ અકલંક સૂરીશ્વરજી મહારાજા કરમાવે છે કે :

મ્ય

“પુણ્યના ઉદયથી ઉત્તમ સામગ્રીને પામેલો આત્મા-દર્શન-જ્ઞાનના આવરણના ક્ષયોપશમથી વિવેકને પામ્યો અને એ વિવેકના સુપ્રતાપે એ શ્રી જિનધર્મને ય પામ્યો.

ઉદ

શ

પણુ શ્રી જિનધર્મને પામ્યા પછી પણુ એ આત્માએ એ પ્રાપ્તિને સુસ્થિર બનાવવાને માટે એવી સ્થિતિ અને એવી દશા તથા એવા સુંદર વાતાવરણમાં રહેવું જોઈએ, કે

ન

માં

પાં

જેથી દર્શન મોહનીય કર્મ આત્મા ઉપર સત્તા ન મેળવી જાય, કારણુ કે-શ્રી જિનધર્મને પામીને પણુ દર્શનમોહનીય કર્મના ઉદયથી થતી શંકા આદિથી કલુષિત મનવાળો થયેલો આત્મા ગુરુવચનને સદ્બલિતો નથી જ.”

ચ

જ્ઞ

વ

ણુ

આથી સમજી શકાશે-કે-દર્શન અને જ્ઞાનના આવરણનો ક્ષયોપશમ થવાથી પ્રાપ્ત થયેલા વિવેકના પ્રતાપે સમ્યક્ત્વરૂપ શ્રી જિનધર્મની પ્રાપ્તિ થયા પછીથી પણુ એની રક્ષા માટે આત્મા જો સાવધ ન બને, તો તે ‘દર્શન મોહનીય’ કર્મના ઉદયમાં સપડાઈ જાય છે, અને એથી એવો આત્મા શંકાદિ દોષોમાં ફસીને, પરમતારક સદ્ગુરુના વચન ઉપરની જે શ્રદ્ધા, કે જે આત્માને સન્માર્ગમાં આણનાર, સ્થિર

કરનાર, અને આગળ વધારનાર છે, તેનાથી પરવારી જોસે છે. આવા આત્માને પુનઃ અવિવેકી બનીને ધર્મહીન બનતાં વાર લાગતી નથી.

આ જ કારણે ઉપકારીઓ કરમાવે છે કે-શુદ્ધ સમ્યક્ત્વના અર્થીએ

શંકા-કાંક્ષા-વિચિકિત્સા-મિથ્યાદષ્ટિની પ્રશંસા અને

મિથ્યાદષ્ટિઓનો પરિચય; આ પાંચ દોષો, કે જે સમ્યક્ત્વના

અતિચારો છે, તેનાથી દૂર જ રહેવું જોઈએ. અને કદાચ તેમિથ્યાત્વ

મોહનીય કર્મના ઉદયથી થવા લાગે, તેા અનંતજ્ઞાનીઓએ ખતા વેલા ઉપાયો દ્વારા. તેને વર્જવાના પ્રયત્નમાં લાગી જવું જોઈએ.

૧. શંકા

કેવલજ્ઞાને કરીને લોકાલોકને જાણનાર, રાગ, દ્રેષ અને મોહનો સર્વથા નાશ કરનાર અને સહભૂત અર્થના કહેનાર શુદ્ધ દેવ : પાંચ મહાવ્રતોને ધરનાર, શત્રુ અને મિત્ર પ્રત્યે સમાનવૃત્તિને સેવનારા અને સદ્ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર ધર્માચાર્ય ૩૫ શુદ્ધ ગુરૂ : તથા જીવ, અજીવ આદિ નવે પદાર્થોના નિરૂપણ કરનાર, સઘળાંય સુનયોનો પોતામાં સમાવેશ કરનાર શ્રી અરિહંત દેવોએ કરમાવેલા ધર્મરૂપ તત્વમાં ‘અરિત’ છે—યા ‘નારિત’—નથી, એ પ્રકારે સંદેહને વહન કરનારી જે ખુદ્ધિ તેનું નામ શંકા^૧.

૨. કાંક્ષા

‘દયાદિક ગુણના લેશના દર્શનથી કુમતની અભિલાષા તેનું નામ કાંક્ષા^૨.’

૩. વિચિકિત્સા

“શ્રી જિનેશ્વર દેવના વચનની આરાધનાના ફલ પ્રત્યે સંદેહ, તેનું નામ વિચિકિત્સા અથવા મુનિજનો વિષેની જીગૃહ્સા એટલે કે આ મુનિઓ આવા મલમલિન રહે છે, એના કરતાં અચિત્ત જલથી સ્નાન કરે તેા શું દોષ લાગી જાય ? એવી જે વિચારણા, તેનું નામ વિચિકિત્સા.^૩”

૪. મિથ્યાદષ્ટિની પ્રશંસા

‘મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓના જ્ઞાનાદિક ગુણોનું કીર્તન, તેનું નામ મિથ્યાદષ્ટિ પ્રશંસા^૪ !’

૧ “દેવે ગુહંમિ તત્તે, અત્થિ નવત્થિ ત્તિ સંસઓ સંઘા”

૨ “કંલા કુમયામિલાસા, દયાદિગુણલેસદંસણઓ”

૩ “વિચિગિન્છા સફલં પદ્મ સંદેહો મુણિજ્ઞમ્મિ ડ દુગુંછા”

૪ “ગુણવિત્તાં પસંસા”

૫. મિથ્યા દષ્ટિઓનો પરિચય

‘મિથ્યાદષ્ટિઓ સાથે વસવાથી અને પરસ્પર આલાપાદિકથી જે પરિચય કરવો, તેનું નામ મિથ્યાદષ્ટિનો પરિચય પ.’

આ પાંચે સમ્યક્ત્વને હ્રષિત કરનાર દોષો છે, માટે અવશ્યમેવ વર્જવા યોગ્ય છે.

‘શંકા’ આદિ પાંચ અતિચારો શું કરે છે અને એ વસ્તુ શી છે ? આ વસ્તુનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં એક સ્થળે અનંત ઉપકારી આચાર્ય લગવાન ફરમાવે છે કે—*

આત્મા, જે શંકા આદિના યોગે મનના પરિણામના મલિનપણાને ઉત્પન્ન કરવા દ્વારા સમ્યક્ત્વની મુદ્રાને લંઘે છે તે અતિચારો કહેવાય છે અને તે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ઉદયથી થતા આત્માના અશુભ પરિણામ વિશેષો છે. આ અતિચારો આત્મા પાસે સમ્યક્ત્વની મુદ્રાને લંઘાવે છે. એ દર્શન મોહનીય કર્મના ઉદયથી થાય છે. દર્શન મોહનીય કર્મના ઉદયથી નહિ બચનારો આત્મા શંકા આદિથી કલુષિત મનવાળો થઈ, ગુરુના વચનથી દૂર થવાનો અને એના પરિણામે એ પટકાયા વિના પણ રહેવાનો નહિ. આથી પુનઃ એની સંસારની મુસાફરી વધવાની એ વાત નિર્વિવાદ છે.

લોકોત્તર મિથ્યાત્વનો સમાવેશ કાંક્ષા અતિચારમાં થઈ શકે :

આ શંકા વગેરે પાંચ અતિચારોના સ્વરૂપને સમજનારો અને સમજીને તેનાથી અલગ રહેવાને માટેની કાળજીને રાખનારો આત્મા જ પોતાના સમ્યક્ત્વની સુરક્ષા કરી શકે છે. શ્રી જિનેન્દ્રદેવો, કે જે શાગ, દ્વેષ અને મોહ આદિ દોષોના ક્ષયથી સર્વશ્રેષ્ઠ આપ્ત બનેલા

* “ અતિચરતિ-માલિન્યોત્પાદનેન સમ્યક્ત્વમુદ્રાં લક્ષ્યતિ ચૈસ્તેડતિચારાઃ, મિથ્યાત્વ-મોહનીયકર્મોદયાદાત્મનોડશુભપરિણામવિશેષાઃ । ”

૫ “ પરિચયકરણં તુ સંઘવર્ણનં ”

છે, તેઓના વચનમાં શંકા કરવી; ધર્મક્રિયાના કૃણમાં શંકારૂપ અથવા તો સાધુઓની બુદ્ધિશક્તિ રૂપ વિચિકિત્સા કરવી; પાખંડીઓનો પરિચય કરવો અને પાખંડીઓની પ્રશંસા કરવી એ જેમ સમ્યક્ત્વની મુદ્રાને લાંઘાવે છે, તેમ કાંક્ષા પણ સમ્યક્ત્વની મુદ્રાને લાંઘાવે છે.

આ ‘કાંક્ષા’ નામના અતિચારનું સ્વરૂપ જો બરાબર સમજાઈ જાય, તો લોકોત્તર મિથ્યાત્વની અને લૌકિક મિથ્યાત્વની મૂંઝવણ આપોઆપ ટળી જાય એવી છે. આ ‘કાંક્ષા’ નામના અતિચાર ઉપર જોઈ તો ખ્યાલ નહિ આપવાથી લોકોત્તર મિથ્યાત્વને કયાં નાખવું, એનો સમાવેશ કયા અતિચારમાં કરવો, એની કેટલાકને મૂંઝવણ થાય છે. આ મૂંઝવણના પ્રતાપે તેઓ એમ માને છે કે— “આ લોકના પૌદ્ગલિક સુખ માટે શ્રી વીતરાગદેવ અને સદ્ગુરુની તથા ધર્મની ઉપાસના કરવી, એ લોકોત્તર મિથ્યાત્વ છે એમ માનીએ તો શ્રી આચાર્ય લગવાન આદિ ધર્મની રક્ષા માટે કાયોત્સર્ગ આદિ કરે છે, તેને પણ લોકોત્તર મિથ્યાત્વ માનવું પડે અને એ તો મનાય નહિ, માટે એવી ક્રિયાઓને દ્રવ્યક્રિયા માનવી પણ લોકોત્તર મિથ્યાત્વ નહિ માનવું.” આવી આવી અનેક કટપનાઓ કરી, અનેક વસ્તુઓમાં નહિ લખવાનું અને નહિ બોલવાનું એવાઓ દ્વારા લખાય છે અને બોલાય છે અને એથી અનેક ભદ્રિક આત્માઓ મુંઝાય છે. એ માટે કાંક્ષા નામના અતિચારને બરાબર સમજી લેવા જેવો છે.

નયાભાસથી પ્રવર્તેલાં અને એ જ કારણે કુત્સિત બની ગયેલાં એવાં પરદર્શનોમાંના એકને કે સર્વને, શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું દર્શન કે જે સઘળાય સુનયોનો પોતામાં સમાવેશ કરે છે, તેની સમાન માનવાની વૃત્તિ, એ જેમ ‘કાંક્ષા’ નામના અતિચારમાં જ સમાય છે એ રીતે અનંત ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે—*

આલોક સંબંધી અને પરલોક સંબંધી સુખાદિ અર્થોની આકાંક્ષા

* “ ऐहिकामुस्मिकान् सुखादीनर्थान् क्लृप्ततः कांक्षा मन्तव्या; इयमपि सम्यक्त्वान्ति-
चाररूपैव तीर्थं करप्रतिषिद्धाचरणस्वरूपैश्च तन्मालिन्यहेतुत्वात् ”

કરતાં આત્માને પણ કાંક્ષા માનવી અર્થાત તેવો આત્મા કાંક્ષાદોષથી હૂષિત માનવો; કારણ કે—એવી કાંક્ષા પણ સમ્યક્ત્વના અતિચાર રૂપ છે. એનું કારણ એ છે કે એવી કાંક્ષા એ શ્રી તીર્થંકરદેવોએ જે વસ્તુનો પ્રતિષેધ કર્યો છે એના આચરણુ સ્વરૂપ છે અને એ જ કારણે એવી કાંક્ષા સમ્યક્ત્વના મલિનપણામાં હેતુભૂત છે.

કાંક્ષાનું આ સ્વરૂપ જે ધ્યાનમાં આવી જાય તો ઉપકારીઓએ ફરમાવ્યા પ્રમાણે લોકોત્તર મિથ્યાત્વને માનવામાં આનાકાની કરવાનું કાંઈ જ કારણુ નથી. ઉપકારીઓના આ કથનને નહિ માનતાં પોતાની સ્વચ્છન્દી કલ્પનાઓથી એની સામે ચેડાં કરવાં, એ તો ભયંકર પાપાચરણુ છે. ધર્મને પામ્યા પછીથી પણ જે આત્માએ ધર્મમાં સુસ્થિર રહેવું હોય, જીવનભર એની આરાધનામાં ઉજ્જમાળ રહેવું હોય અને વહેલામાં વહેલું શિવપદ સાધવું હોય તો દર્શન મોહનીયનો ઉદ્દય ન થઈ જાય—એવા વાતાવરણમાં અને એવી દશામાં રમવું જોઈ એ. અન્યથા અયોગ્ય વાતાવરણુ અથવા તો અયોગ્ય દશાને આધીન થઈ જવાથી જે દર્શન—મોહનીયનો ઉદ્દય થઈ ગયો તો શંકા આદિ દોષો પ્રસાર પામવાના, એથી મન કલુષિત થવાનું અને પરિણામે જે તારકનાં વચનોથી સન્માર્ગને પામ્યા હશે, તે જ તારકના વચનો પ્રત્યે અરુચિ જાગવાની. એ રીતે શ્રી જિનવચનની રુચિ જવાથી અને શ્રી જિનવચનની અરુચિ થવાથી પામેલા ધર્મને હારી જવાશે અને સંસારમાં રૂલવાનું ચિરકાલ માટે ચાલુ રહેશે. માટે પોતાના સમ્યગ્દર્શન ગુણને શંકાદિ દોષોથી હૂષિત ન બનાવવા ઈચ્છનારે એવા અયોગ્ય વાતાવરણુથી દૂર રહેવાનો અથવા અયોગ્ય દશાને આધીન ન થઈ જવાનો પ્રયત્ન સતત જારી રાખવો અત્યંત આવશ્યક બને છે.

સમ્યક્દર્શન ગુણનો પ્રભાવ :

સ
મ્ય
ક્
દ
ર્
શ
ન
નો
પ્ર
ભા

અનંત ઉપકારી લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં સમ્યક્ત્વની કિંમત એટલી મોટી આંકવામાં આવી છે કે-એના વિના જ્ઞાન પણ સમ્યક્જ્ઞાન રૂપ બનતું નથી, એના વિના ચારિત્ર પણ સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ બનતું નથી, અને એના વિના તપ પણ સમ્યક્ તરીકે યોગ્યબવાને લાયક બનતો નથી. જ્ઞાન ધર્મશાસ્ત્રોતું હોય, લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ અર્થથી પ્રરૂપેલાં અને શ્રી ગણધર લગવ-તોએ સૂત્રથી ગૂંથેલાં આગમશાસ્ત્રોતું જ્ઞાન હોય, તો પણ, એ જ્ઞાનને ધરનારો આત્મા જે સમ્યક્ત્વને પામેલો ન હોય; તો એ આત્માનું એ શાસ્ત્રજ્ઞાન પણ સમ્યક્જ્ઞાન રૂપે એ આત્માને પરિણમતું નથી; અને એથી, આત્માનું એ જે શાસ્ત્રજ્ઞાન, તે પણ અજ્ઞાન અથવા મિથ્યાજ્ઞાનની કોટિનું ગણાય છે. એ જ રીતે, ચારિત્ર પણ લગવાને બતાવેલા ચારિત્રના આચારોના આચરણ રૂપ હોય, તો પણ એ ચારિત્રાચારોનું પાલન કરનારો આત્મા જે સમ્યક્ત્વને પામેલો ન હોય, તો એ આત્માનું એ ચારિત્રાચારોનું પાલન પણ સમ્યક્ચારિત્રની દૃષ્ટિનું ગણાતું નથી, પણ કાયકષ્ટાદિની ઉપમાને યોગ્ય ગણાય છે.

વ એવી જ રીતે તપ. તપ પણ લગવાને અનશનાદિ પ્રકારોના આસેવન રૂપ હોય, તો પણ એ અનશનાદિ તપનું આસેવન કરનારો આત્મા જે સમ્યક્ત્વને પામેલો ન હોય, તો એ તપ એ આત્માનાં કર્મેણે તપાવનારું બનતું નથી, પણ આત્માને સંતપ્ત બનાવવા અદિ દ્વારા એ તપ એ આત્માના સંતપ્ત

રની વૃદ્ધિનો હેતુ બની જાય છે અને એથી એ આત્માના એ તપના આસેવનને પણ સમ્યક્ કોટિના તપમાં ગણવામાં આવતું નથી. બ્યારે સમ્યક્ત્વનો એ પ્રભાવ છે કે-એની હયાતિમાં જ્ઞાન એવી રીતે આત્મામાં પરિણમે છે કે જેથી એ જ્ઞાન સમ્યજ્ઞાન ગણાય, ચારિત્રું પાલન એવા ભાવપૂર્વકતું બને છે કે જેથી એ ચારિત્રું પાલન સમ્યક્ ચારિત્ર ગણાય અને તપ પણ એવા ભાવપૂર્વકતું બને છે કે જેથી એ આત્માને વળગેલાં કર્મ તપે, કર્મની નિર્ગરા થાય અને એ હેતુથી એ તપ સમ્યક્ તપની કોટિનો ગણાય.

સમ્યક્ત્વની સન્મુખ દશાને પામેલાને
પણ જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપથી લાભ થાય :

આ સમ્યક્ત્વ ગુણની આવા પ્રકારની મહત્તા જે જીવના સાંભળવામાં આવે અને એ જીવ જો એટલું પણ માનતો અને સમજતો હોય કે-‘ શાસ્ત્રે આ કહ્યું છે ને શાસ્ત્ર કદી પણ ખોટું કહે નહિ.’ તો એ જીવને સમ્યક્ત્વ પામવાનું મન થયા વિના રહે ખરું ? ‘ મારે મારા આત્મામાં આ ગુણ પ્રગટે એવું કરવું જોઈએ.’-એવું એના દિલમાં ઊગ્યા વિના રહે ખરું ? હવે એવું જે જીવના મનમાં ઊગ્યું, તે જીવ સમ્યક્ત્વ ગુણની મહત્તાને વર્ણવનારા શાસ્ત્રનું અથવા તો એ સમ્યક્ત્વને પામવાના ઉપાયોને પ્રરુપનાર જ્ઞાની લગવન્તોએ કહેલાં શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો પુરુષાર્થ આદરે ને ? કેમ કે એને સમ્યક્ત્વ પામવું છે; એટલે, એ સમ્યક્ત્વને પામવાના શાસ્ત્રે જે જે ઉપાય બતાવ્યા છે, તે એને જાણવા છે; અને, એ ઉપાયોને જાણીને એ ઉપાય એને આચરવા છે. આવા પ્રકારની મનોવૃત્તિથી એ જીવ જે જ્ઞાન મેળવે, તે જ્ઞાન એ જીવને સમ્યક્ રૂપે પરિણમવા માંડે ને ? એ જ રીતે, સમ્યક્ત્વ ગુણને પામવાની ભાવનાથી એ જીવ જો ચારિત્રું પાલન કરવા માંડે અથવા તો અનશનાદિ તપનું આસેવન કરવા માંડે, તો એ ચારિત્ર અને એ તપ પણ એ જીવને ક્રમશઃ સમ્યક્ કોટિનું ફલ આપનાર

બને ને ? આપણે જે ‘ સમ્યક્ત્વને પામવાની ઈચ્છાવાળાં જીવને પણ લાલ થાય છે. ’—એમ કહીએ છીએ, તે આ અપેક્ષાએ કહીએ છીએ.

ન્યારે ને ત્યારે જે જીવ સમ્યક્ત્વ પામવાનો, તે જીવ સમ્યક્ત્વ પામતાં પૂર્વે મિથ્યાદષ્ટિ જ હોવાનો ને ? મિથ્યાદષ્ટિ એવો પણ એ જીવ, પોતાને સમ્યક્ત્વ પમાડે એવા પરિણામનો સ્વામી બન્યા વિના તો સમ્યક્ત્વ પામવાનો નહિ જ ને ? એટલે, ઉપદેશાદિના શ્રવણથી અગર તો સ્વાભાવિક રીતે પણ જીવ સમ્યક્ત્વની સન્મુખ દશા જોગા ક્ષયોપશમને પામે, તો જ એ જીવ ક્રમે કરીને સમ્યક્ત્વને પામી શકે. એ જીવને મિથ્યાત્વનો ઉદય ચાલુ છે, પણ એ જીવનું મિથ્યાત્વ મંદ પડી ગયેલું છે. એટલો એને ક્ષયોપશમ થયેલો છે. એટલે, એને જે કાંઈ ગુણ થાય છે, તે એ ક્ષયોપશમના બળે થાય છે. એવા જીવને, મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાને બદલે, સમ્યક્ત્વની સન્મુખ બનેલો જીવ કહેવો એ વધારે સારું છે. જો આમ ન હોય, તો પછી જીવ સમ્યગ્દર્શન ગુણને પ્રગટાવી શકે શી રીતે ? આથી જ ધર્મને ધર્મ રૂપે કરવાની શરૂઆત પહેલાં ગુણકાણેથી થાય છે, એમ મિથ્યાત્વાદિની મન્દતાની અપેક્ષાએ કહી શકાય. સમ્યક્ત્વની સન્મુખ દશાને પામેલા જીવનો ભાવ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવના ભાવની સાથે અંશે અંશે હરીફાઈ કરનારો હોય; અને એ કારણે જ, એ ભાવ એ જીવને સમ્યક્ત્વ પમાડનારો બને.

શ્રી વીતરાગનું

શાસન સર્વદેશીય છે :

આપણે સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા છીએ કે, આપણામાં સમ્યગ્દર્શન ગુણને પ્રગટ કરવાની ઈચ્છા પ્રગટી છે, એથી આપણે સમ્યક્ત્વની સન્મુખ દશામાં વર્તીએ છીએ ?—એ આપણે પોતે શાસ્ત્રની વાતને સમજીને નક્કી કરવું જોઈએ. આપણને આ બધું સાંભળતાં સૌથી પહેલાં તો એ પ્રતીતિ થઈ ગયેલી હોવી જોઈએ કે—‘ શ્રી વીતરાગનું શાસન એ એવું શાસન છે કે—એ શાસનના આચાર અભ્યાસી એવા જે આત્માઓ, તેઓને એવી સમજૂતી કરવી પ્રતીતિ

હોય છે કે-જમતનાં બધાં શાસનોની સામે ઊભા રહેવાની અને ધર્મશાસન તરીકેની પરિપૂર્ણ યોગ્યતા પોતામાં હોવાનો નિશ્ચય કરાવી અધવાની શક્તિ, એક માત્ર શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના શાસનમાં જ છે.

દુનિયામાં શાસન ઘણાં છે અને તેમાં ધર્મશાસન તરીકે પોતાને ઓળખાવનાર શાસનો પણ સંખ્યાબંધ છે, તેમાં, એક શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના શાસન સિવાયનાં જે શાસનો છે; તેમાંના કેટલાંક વાસ્તવિક રીતે ધર્મશાસન ન હોય એવાં છે અને કેટલાંક ધર્મશાસન તરીકે ગણાય એવાં હોવા છતાં પણ આંશિક રીતે ધર્મશાસન ગણાય એવાં છે; પણ, અસલમાં તે તે દર્શનોની સઘળી વાતો નિરપેક્ષ હોઈને, એ કુદર્શનો છે; જ્યારે શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનું શાસન, એ સર્વદેશીય શાસન છે.

શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના શાસનમાં, આત્માના સ્વરૂપનું વર્ણન એવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે, કે જે કયાંય બાધિત થતું નથી. આત્મા અનાદિકાળથી કેવો છે, આત્માનો જડ સાથેનો સંબંધ કેવો છે, આત્મા શાથી બદ્ધ છે અને આત્મા શાથી મુક્ત બની શકે, એ વગેરેનું શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના શાસનમાં પરસ્પર વિરુદ્ધલાવ આવવા પામે નહિ એ પ્રકારે વર્ણન કરાયેલું છે.

સમ્યગ્દર્શન ગુણ આપ્યો
એટલે દુર્ગતિનાં દ્વાર બંધ
અને સુખો સ્વાધીન :

જેવા આપણે આત્મા છીએ, તેવા અનન્તાનન્ત આત્માઓ આ વિશ્વમાં અનાદિકાળથી વિદ્યમાન છે અને અનન્તાનન્ત કાળેય અનન્તાનન્ત આત્માઓ આ જગતમાં વિદ્યમાન રહેવાના છે. આપણું અસ્તિત્વ, એટલે કે આત્મા માત્રનું અસ્તિત્વ કદી પણ સર્વથા મીટી શકતું નથી, પણ આપણને આપણા આત્મા આ રીતે ભટકતો જુવે એ પસંદ નથી. આત્મા જીવવાનો તો છે જ, સદા

જીવવાનો છે, પણ આત્મા લટક્યા કરે અને જીવે, એ આપણને ગમતી વાત નહિ ને ? એટલે, આપણે સંસારથી છૂટવાનો અને મોક્ષને પામવાનો પુરુષાર્થ આદર્યો છે, એમ પણ ખરું ને ! જેમણે એ પુરુષાર્થ આદર્યો નથી, તેમને પણ હવે એ પુરુષાર્થ આદરવાનું મન છે, એમ ખરું ને ? આપણે સંસારથી છૂટવું છે અને મોક્ષ પામવો છે—એ આપણું લક્ષ્ય છે અને એ માટે આપણે જે પુરુષાર્થ આચરવો પડે તેમ છે, તેમાં સમ્યક્ત્વ ગુણની પહેલી આવશ્યકતા છે.

સમ્યક્ત્વ ગુણ પ્રગટ્યા વિના, કોઈ પણ આત્માની કોઈ પણ કાળે મુક્તિ થાય નહિ; અને, સમ્યક્ત્વ ગુણ જેનામાં પ્રગટે, તેને માટે નરકગતિનાં અને તિર્યંચગતિનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય છે, એટલું જ નહિ, પણ દેવતાઈ સુખો પણ એને સ્વાધીન બને છે, માનુષિક સુખો પણ એને સ્વાધીન બને છે અને મુક્તિસુખ પણ એને સ્વાધીન બને છે. જે ભવમાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય એ જ ભવમાં મુક્તિની પ્રાપ્તિ પણ થાય, એવા જીવ થોડા. મુક્તિ પામતાં પહેલાં જેમને કેટલોક કાળ સંસારમાં કાઢવાનો હોય એવા જીવો, સમ્યક્ત્વને પામનારા જીવોમાં મોટી સંખ્યામાં હોય. એવા જીવો મુક્તિ પામે ત્યાં સુધી ક્યાં રહે ? સંસારમાં તો ખરા, પણ સંસારમાંય કેવા સ્થાને ? સમ્યક્ત્વનો અને એ જીવનો સંબંધ જે ખરાખર બન્યો રહે, તો એ જીવ કદી પણ દુર્ગતિમાં જાય જ નહિ. સમ્યક્ત્વ પામતાં પૂર્વે આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો વાત જુદી, બાકી સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં સમ્યક્દષ્ટિ જીવને કદી પણ દુર્ગતિના આયુષ્યને બંધ પડે જ નહિ. એટલે, એ જીવ ન તો નરકગતિમાં જાય ને ન તો તિર્યંચગતિમાં જાય. બાકી રહી જે જે ગતિ, એમાં એ જીવ સુખવાળા સ્થાનને પામે. એમ કરતાં કરતાં, છેલ્લે છેલ્લે એ જીવ મનુષ્યગતિને નિયમા પામે અને મનુષ્યગતિ પામી, સર્વ કર્મનો ક્ષય એસાધીને જીવ મુક્તિસુખને પામે.

આ દષ્ટિ અને આ
રુચિનો બહુ ગુણ :

સમ્યક્ત્વના મહિમાને વર્ણવનારી આ વાતનો મર્મ તમને સમજાય છે ? આત્મામાં સમ્યક્ત્વ ગુણનું પ્રગટીકરણ થઈ જાય, એટલા માત્રમાં બેય દુર્ગતિ બંધ અને સુખ પણ સ્વાધીન, એનું કારણ શું ? સમ્યક્ત્વ પામે એટલા માત્રથી જ જીવ ખરાબ વર્તન, નહિ કરવા યોગ્ય વર્તન કરનારો મટી જાય એવું નથી; પણ ખરાબ વર્તન કરનારો એ હોય તે છતાં પણ એ આત્મામાં એવું સારાપણું પ્રગટે છે, કે જે સારાપણાને લીધે જ એને માટે દુર્ગતિનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય છે અને દેવતાઈ સુખો, માનુષિક સુખો તથા મુક્તિસુખ એને સ્વાધીન બની જાય છે.

જ્ઞાનીઓની દષ્ટિએ જે વર્તન ખરાબ ગણાય, પ્રમત્ત વર્તન ગણાય, એ વર્તનને પોતે આચરતો હોય, એ વર્તન આચર્યા વિના પોતે ના રહી શકતો હોય, તે છતાં પણ એ વર્તનને ખરાબ જ માને—એવા જીવો આ જગતમાં કેટલા ? સમ્યગ્દર્શન ગુણના યોગે આત્માને સૌથી પહેલો ક્ષયદો તો એ થાય છે કે—શું સારું છે અને શું ખરાબ છે, એનો નિર્ણય એ આત્મા કરી શકે છે. જ્ઞાનીઓ જેને ખરાબ અને તજવા યોગ્ય કહેતા હોય, તે એને પણ ખરાબ અને તજવા યોગ્ય જ લાગે તેમજ જ્ઞાનીઓ જેને જેને સારું અને સ્વીકારવા યોગ્ય કહેતા હોય તે એને પણ સારું અને સ્વીકારવા યોગ્ય જ લાગે. એવી દષ્ટિ અને એવી રુચિ જીવમાં સમ્યગ્દર્શન ગુણના યોગે પ્રગટે છે. આ દષ્ટિ અને આ રુચિનો તો બહુ મોટો ગુણ છે.

વર્તનની ખરાબીનો સંભવ સાતમા ગુણ-
સ્થાનકની પ્રાપ્તિ થતાં સુધી ગણાય :

આપણે જે કંઈ કરતા હોઈએ, તેમાં ખરેખર સારુ શું છે અને ખરેખર ખરાબ શું છે એની આપણને ખબર પડે ? જે કંઈ સારું આપણને લાગતું હોય, તે કરવાનું આપણને બહુ મન ? સારું ન કરી

શકાય તોય સારું જ કરવાનો તલસાટ ઘણો ? અને, ખરાબ જે કાંઈ લાગે તેનાથી આઘા રહેવાનું મન પણ ઘણું ? આપણે જે કાંઈ ખરાબ કરવું પડે, તેને માટે આપણને એમ જ લાગે કે—આ આપણે ખરાબ જ કરીએ છીએ ? ‘હું આ ખરાબ કરું છું એ ખોટું કરું છું; આ જે હું કરું છું તે સારું નથી.’—એવું જ લાગ્યા કરે અને ‘હોય એ તો; ચાલે એ તો.’—એવો કોઈ ભાવ આત્મામાં પ્રગટે નહિ, એવા આત્મા કેટલા મળે ?

વર્તનમાંની ખરાબી છૂટે ગુણસ્થાનકે જીવ પહોંચે ત્યારે જ ન હોય ને ? આગળ વધીને કહીએ તો, જીવ જ્યારે સાતમે ગુણસ્થાનકે વર્તતો હોય, ત્યારે જ તેના વર્તનમાં ખરાબીનો અભાવ છે એમ કહી શકાય ને ? કેમ કે—સાતમે ગુણસ્થાનકે પ્રમાદ હોતો નથી. તે પહેલાં ખરાબીનો સંભવ ખરો ? છૂટે ગુણસ્થાનકે રહેલો આત્મા પ્રમાદ સેવે, એવું બને ને ? પણ, છૂટે ગુણસ્થાનકે રહેલો આત્મા જે પ્રમાદ સેવે, તેને એ સારો માને ? એ પ્રમાદને એ સેવવા જેવો માને ? નહિ જ ને ? હવે પાંચમે ગુણસ્થાનકે રહેલા જીવે સંસારને તજેલો હોય કે, એ જીવ સંસારમાં ખેડેલો હોય ? સંસારમાં એ રહેલો હોય અને સંસારને એ સેવતો પણ હોય, તેમ છતાં પણ સંસારમાં રહેવું અને સંસારને સેવવો એ એને સારું લાગતું હોય ? સંસારમાં રહેવું એય ખરાબ છે અને સંસારને સેવવો એય ખરાબ છે, એમ જ એ માનતો હોય એથી જ, એણે જેટલી વિરતિ સ્વીકારી હોય એનો એને આનન્દ હોય અને, સ્વીકારેલી વિરતિના અભ્યાસથી પરિપૂર્ણપણે વિરતિ પામવાનું એનું મન હોય ને ?

ત્યારે, ચોથે ગુણસ્થાનકે રહેલો જીવ કેવો હોય ? થોડી પણ વિરતિ તરીકે વિરતિ એ કરી શકતો ન હોય. ચોથા ગુણસ્થાનકે રહેલા જીવને બધી જ અવિરતિ ખેડેલી હોય, એમ કહેવાય ને ? એ જીવ અવિરતિને સેવતો હોય, પણ ‘હું અવિરતિ સેવું છું એ સારું નથી.’—એમ એ જીવ માનતો જ હોય. આવી રીતે, પોતે જે કાંઈ પણ પ્રમાદ સેવતો હોય, પોતે જે કાંઈ પણ અવિરતિ સેવતો

હોય, તેને ખરાબ માનનારા જીવ આ સંસારમાં કેટલા ? આ સંસારમાં એવા જીવેય થોડાક જ હોય ને ?

સારાને જ સારું અને
ખરાબને જ ખરાબ માને :

જે કાંઈ સારું તેને જ સારા તરીકે માનવું અને જે કાંઈખરાબ તેને ખરાબ જ માનવું, એ કાંઈ સહેલું નથી. પહેલાં તો, સારું શું અને ખરાબ શું—એ સમજવું મુશ્કેલ; અને એ સમજાય તે છતાં પણ એ રચવું મુશ્કેલ ! સારાને જ સારું માને અને ખરાબને જ ખરાબ માને; એવા જીવો આ સંસારમાં થોડા હોય છે.

ચક્ષુથી કોઈ પણ પ્રકારના મનગમતા રૂપને રાગથી જોવું અગર ચક્ષુથી અણુગમતું રૂપ દેખાય તો દ્રેષ પેદા થવો, કાનથી મનગમતો શબ્દ હોય તો રાગથી સાંભળવો અને અણુગમતો હોય તો એ સાંભળીને દ્રેષ કરવો, એમ ‘પાંચેય ઇન્દ્રિયના પાંચેય વિષય રાગથી એવવા એય ભૂંડું છે અને એમાં જે અણુ-ગમતા લાગે એનો દ્રેષ કરવો એય ભૂંડું છે,’ આવું દુનિયામાં બધા જ સમજે છે ? અને બધા જ એવું માને છે ? સારાને જ સારું અને ખરાબને જ ખરાબ માનવાનો ગુણ, એ પણ એક મોટો ગુણ છે, એ સમજવાની જરૂર છે. એ વાત જેઓને નહિ સમજઈ હોય, તેઓને શાસ્ત્ર જે કહે છે કે—‘સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રાપ્ત થયે છતે એ જીવને માટે નરક-તિર્યંચ એ બે દુર્ગતિનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય છે; અને દેવતાઈ સુખો, માનુષિક સુખો તથા મુક્તિસુખ એને સ્વાધીન બની જાય છે.’—એ વાત સમજશે નહિ.

ભોગ અને પરિચ્છેદ જોઈએ
તેને હિંસાદિ વિના ચાલે ?

તમારે સમજવું જોઈએ કે—જીવ સંસારમાં બેઠેલો કદાચ ભયંકર અભિરતિને સેવનારો પણ હોય, પટ્ટકાયની હિંસા જેમાં રહેલી છે એવી પ્રવૃત્તિ કરનારો પણ હોય, અવસરે અસત્ય બોલનારો પણ

કઠાચ હોય, ચોરીનોય ત્યાગ નહિ ને મૈથુનનોય ત્યાગ નહિ એવો પણ હોય અને પરિગ્રહને પાંચુ રાખતો હોય, મેળવતો હોય, સંઘરતો હોય, સાચવતો હોય તો પણ, એવો પણ જીવ જો સમ્યક્દર્શન ગુણને પામેલો હોય, તો એને માટે શાસ્ત્ર કહે છે કે—‘નરકનાં ને તિર્યાચનાં દ્વાર બંધ અને દેવતાઈ સુખો, માનુષિક સુખો તથા મુક્તિસુખ એને માટે સ્વાધીન !’ તો, શાસ્ત્ર આવું જ કહે છે, તે કયા હેતુથી કહે છે ?

પાંચેય ઇન્દ્રિયોના વિષયોના ભોગ વિના સંસારી જીવોને ચાલવાનું છે ? એ જેને જોઈએ, તેને પરિગ્રહ વિના પણ ચાલે ? અને, પરિગ્રહ જેને જોઈએ, તેને હિંસાદિ વિના ચાલવાનું છે ? કઠાચ સારો જીવ અસત્ય અને ચોરીનો આશ્રય ન લે, પણ પરિગ્રહ જેને જોઈએ તે બધા એવા જ હોય કે ગમે તેમ થાય તો પણ તે અસત્ય અને ચોરીનો આશ્રય તો ન જ લે ? તમે બધા અસત્યથી અને ચોરીથી સર્વથા બચી ગયેલા છો ? તમને ખ્યાલ હોય કે—આમ બોલવું એ અસત્ય છે અને આ રીતે અમુક લેવું એ ચોરી છે, તો તમે પ્રાણુ જીવ તેવું હોય તો પણ તમે અસત્ય બોલો નહિ અગર ચોરી કરો નહિ, એવો વિશ્વાસ તમે સાચે જ આપી શકો તેમ છો ? વિષયોના ભોગનો જેને ખપ પડ્યો અને પરિગ્રહનો જેને ખપ પડ્યો, એટલે એ હિંસામાં પ્રવર્તે, કઠાચ અસત્યમાં પણ પ્રવર્તે, કઠાચ ચોરીમાં પણ પ્રવર્તે, તો એ કોઈ અસંભવિત વસ્તુ તો નથીને ? ભોગનો ખપ પડે ને પરિગ્રહનો ખપ પડે, એ કેટલી બધી ભૂંડી વસ્તુ છે, એ તમે સમજો છો ને ? છતાં તમે ભોગને અને પરિગ્રહને ભૂંડા માનો છો ? આત્માનું એ અહિત જ કરનારા છે, એમ માનો છો ?

મેળ તો બેસાડવો પડશે ને ?

જેનામાં સમ્યક્દર્શન ગુણ પ્રગટ્યો છે, એવા પણ અવિરતિ જીવોને અને દેશવિરતિ જીવોને ભોગનો અને પરિગ્રહનો ખપ પડે કે નહિ ? એ ભોગ ભોગવે કે નહિ ? અને, એ પરિગ્રહ રાખે કે

નહિ ? એ કારણે, એ હિંસાદિક પાપસ્થાનોને પણ સેવે કે નહિ ? છતાં પણ, શાસ્ત્ર એમ કેમ લખે છે કે-જે જીવને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે, તે જીવને માટે નરક-તિર્યચનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય છે.

હિંસાનું ઉત્કટ ફળ કયું ? નરક ! અસત્યનું ઉત્કટ ફળ કયું ? નરક ! ચોરીનું ઉત્કટ ફળ કયું ? નરક ! વિષયલોગનું ઉત્કટ ફળ કયું ? નરક ! હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મેથુન અને પરિવ્રલ્લનું ઉત્કટ ફળ એટલે અન્તિમ ફળ નરક અને મધ્યમ ફળ તિર્યચપણું-આવું પણ શાસ્ત્ર કહે છે; અને, ‘જે જીવ સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામ્યો હોય તે જીવને માટે નરકગતિનાં અને તિર્યચગતિનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય છે’-આવું પણ શાસ્ત્ર કહે છે; તો, એનો મેળ તો બેસાડવો પડશે ને ? શાસ્ત્રમાં તો એનો મેળ બેસાડેલો જ છે, પણ તમારે સમજવાને માટે આ બેય વાતનો મેળ તમારા મનમાં પણ બેસાડવો પડશે ને ? શાસ્ત્ર એટલું જ કહીને અટક્યું નથી કે-‘સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને માટે નરક-તિર્યચગતિનાં દ્વાર બંધ.’ પણ શાસ્ત્રે આગળ વધીને એમેય કહ્યું છે કે-‘સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને દેવતાઈ સુખો, માનુષિક સુખો અને મુક્તિસુખ સ્વાધીન !’ તો આ વાત તમે તમારી ખુદ્ધિમાં કયી રીતે બંધબેસતી કરો છો ?

માત્ર સાધુઓ
માટે કહ્યું નથી :

તમે એવું તો માનતા નથી ને કે-આ વાત સાધુઓને જ ઉદ્દેશીને લખાઈ છે ? સાધુપણું પામેલાને માટે જ આ વાત ઘટે, એવું તો કાંઈ તમે સમજ્યા નથી ને ? ગ્રહીં તો ‘સમ્મત્તમ્મ ઉલ્લેહં એટલે કે ‘સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે.’-એમ લખ્યું છે. જે તમે એમ માનતા હો કે-સાધુપણાને જ સાર રૂપ માનનારા જીવોને માટે આ લખ્યું છે, તો એ સમજ કાંઈ ખોટી નથી, કારણ કે-જે જીવ સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામે છે, તે જીવને એમ લાગ્યા વિના નથી રહેતું કે- ‘જીવે જીવવા જેવું એક ભગવાનનું કહેલું સાધુપણું જ છે.’ સમ્યગ્દર્શન ગુણનો સૂચક એવો આત્માનો જે ક્ષયોપશમભાવ

અથવા ઉપશમલાવ જો કહે તો એમ જ કહે કે—‘જીવે જીવવા લાયક તો સર્વથા પાપરહિત એવું એક સાધુજીવન જ છે.’ આવો ભાવ એ જીવમાં પ્રગટ્યો હોય છે અને એથી એ જીવ ‘જે જીવનમાં જેટલું પાપ, તેટલું તે જીવન ખરાબ.’—એવું માને છે. એટલે, એ પોતાના પાપયુક્ત જીવનને પણ ખરાબ જીવન જ માને છે અને એવા જીવનથી છૂટવાનું અને પાપરહિત એવા સાધુજીવનને પામવાનું એને મન હોય છે.

સમ્યગ્દર્શન પામવા માત્રથી
વિરતિ પમાય નહિ :

તમે સમજી ગયા ને કે—સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા આત્માઓ સાધુજીવન જ જીવનારા હોય, એવો નિયમ નથી. સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટતાંની સાથે સાધુપણું આવી જ જાય, એવો નિયમ નથી. ‘વિરતિ વિના નિસ્તાર નથી જ.’—એવી સમજ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોમાં ન હોય એવું બને જ નહિ, પણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ વિરતિવાળો જ હોય એવો નિયમ નથી. સાચું સર્વવિરતિપણું અગર તો સાચું દેશવિરતિપણું સમ્યગ્દર્શન ગુણ આત્મામાં પ્રગટ્યા વિના આવતું નથી અને સમ્યગ્દર્શન ગુણ એના સ્વામી આત્માનું વિરતિ તરફ લક્ષ દોર્યા વિના રહેતો નથી. આમ છતાં પણ, સમ્યગ્દર્શન પામવા માત્રથી જીવ વિરતિને પામી શકતો નથી, એ પણ એક હકીકત છે; કારણ કે—વિરતિને પામવાને માટે તો બીજા ક્ષયોપશમાદિની જરૂર પડે છે.

દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ સમ્યગ્દર્શન ગુણને પ્રગટાવે અને ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ વિરતિગુણને પ્રગટાવે. દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમાદિવાળા આત્માઓમાં બધા જ ચારિત્રમોહનીયના પણ ક્ષયોપશમાદિવાળા જ હોય એવું બનતું નથી. દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ થયો હોય અને ચારિત્રમોહનીયનો ભારે ઉદય વર્તતો હોય, એવું પણ બને. એટલે, સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓમાં જેમ સર્વવિરતિ

આત્માઓ પણ હોય અને દેશવિરત આત્માઓ પણ હોય, તેમ અવિરત આત્માઓ પણ હોય.

**પાપકરણી ચાલુ હોવા છતાં પણ દુર્ગતિથી
ઉગારી લે એવી ચીજ કયી છે ?**

સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા આત્માઓમાં સર્વવિરતિ આત્માઓ જોટલા હોય, તેના કરતાં દેશવિરતિ આત્માઓ અને અવિરતિ આત્માઓ ઘણી મોટી સંખ્યામાં હોય. દેશવિરતિ આત્માઓ અને અવિરતિ આત્માઓ, એ બધા તો ગૃહસ્થ જ હોય ને ? એ બધા વિષયોનું સેવન ન જ કરતા હોય, એમ કહેવાશે નહિ; અને એ બધા પરિગ્રહ રાખતા ન હોય, મેળવતા ન હોય, સંઘરતા ન હોય, એવું પણ કહેવાશે નહિ; ત્યારે વિષયોનું સેવન કરનારો અને પરિગ્રહનો સંગ કરનારો ષટ્કાયની હિંસાદિથી બચી શકતો હોય; એ પણ શક્ય છે ? હજી સ્થૂલ હિંસા, સ્થૂલ અસત્ય અને સ્થૂલ અદત્તાદાનથી એ આઘો રહેતો હોય તો એ બનવાબ્નેગ છે : કેમ કે-કેટલાક જીવો એવા પણ હોય છે કે-‘અત્યારે આપણને પૈસા વગર ચાલતું નથી, કેમ કે-સંસારમાં બેઠા છીએ; અને, સંસાર તો હિંસામય છે; એટલે હિંસાદિથી પણ સર્વથા બચી શકાતું નથી; પણ આપણે ભોગ માટે ને પરિગ્રહ માટે અસત્ય બોલવું નહિ અને ચોરી કરવી નહિ.’-એવા પ્રકારની વૃત્તિવાળા હોય !

તમે જો એમ કહો કે-‘અમે લાચાર છીએ કે અમને ભોગ વિના ચાલતું નથી, ભોગ વિના ચાલતું નથી એટલે પરિગ્રહ વિના ચાલતું નથી અને ભોગ તથા પરિગ્રહ વિના ચાલતું નથી એટલે અમે ષટ્કાયની હિંસાદિથી સર્વથા બચી શકતા નથી, પણ અમે ગમે તેવી સ્થિતિમાં મુકાઈ જઈએ તોય અસત્ય બોલીએ નહિ અને ચોરી કરીએ નહિ.’-તો એ સાંભળીને અમે રાજી થઈએ ! પણ, આ સંસારમાં એવા પણ જીવો હોય ને કે જેમણે હિંસા આદિ પાંચ મહાપાપોનો ત્યાગ સ્થૂલપણે પણ કરેલો હોય નહિ ? એવા બધા જે જીવો, તેમાંના જે જીવો સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા હોય, એ જીવોને માટે પણ

શાસ્ત્ર કહે છે કે—‘નરક અને તિર્યંચ ગતિનાં દ્વાર એ જીવોને માટે બંધ અને દેવતાઈ સુખો, માનુષિક સુખો તથા મુક્તિસુખ એ જીવોને સ્વાધીન !’ ત્યારે વિચાર કરવો જોઈ એ કે—એમ થાય છે, તો એમ થવાનું કારણ શું છે ? હિંસાદિ ચાલુ છે, વિરતિ છે નહિ, છતાં પણ આવું બને છે, તો એ શોધવું જોઈએ કે—એ જીવો કેવા મનોલાવના સ્વામી હોય ! કરણીમાં તો કાંઈ ભલીવાર નથી, કરણી તો પાપકરણી જ છે, તો પછી એ કરણી છતાં સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને દુર્ગતિથી ઉગારી લેનારી ચીજ કયી છે ? અને, એમને દેવતાઈ વગેરે સુખને સ્વાધીન બનાવનારી ચીજ કયી છે ? ત્યાં, મનોલાવનો વિચાર કર્યા વિના નહિ ચાલે અને એ વિચાર પણ યોગ્ય સ્વરૂપમાં કરવો પડશે.

મનોલાવનું ક્ષણ :

આ વિષયમાં આપણે જેમ જેમ વિચાર કરીએ, તેમ તેમ આપણને દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમની કે ઉપશમની મહત્તા સમજાય. એ ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ ભાવ જ, સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ દ્વારા થતી પાપકરણીઓમાંથી પાપના રસને નીચોવી નાંચે છે; એ ક્ષયોપશમ ભાવ જ, સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને પુણ્યબંધમાં સહાયક બને છે; અને, એ ક્ષયોપશમ ભાવ દ્વારા જ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ નિર્જરાને સાધનારો બને છે. એ પાપ કરે તે ન છૂટકે કરે કે પાપ કરવા માટે કરે ? તેવા પ્રકારના કર્મના ઉદયને કારણે એને હિંસાદિક જે પાપ કરવું પડે, તેમાં રસ તો એને હોય જ નહિ ને ? એટલે, એનો ‘આ પાપ ન કરવું પડે તો સારું.’—એવો મનોલાવ જેમ બન્યો રહે, તેમ ‘પાપ કરવું પડે તો તે ઓછામાં ઓછું કરવું પડે તો સારું.’—એવો મનોલાવ પણ બન્યો રહે; અને તે સાથે ‘આ પાપથી ક્યારે છુટાય ?’—એવો મનોલાવ પણ બન્યો રહે. જેમ પાપકરણીનું ક્ષણ હોય, તેમ આ મનોલાવનું ક્ષણ પણ હોય ને ? અને, આ મનોલાવનું ક્ષણ ઘણું વધી જાય એવું પણ બને ને ? પાપકરણી કરતે કરતે પણ આ મનોલાવને લીધે એ જીવ ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશમ સાધનારો બને, એવું પણ બને ને ? આવી રીતે તમે વિચાર કરો, તો તમને

શાસ્ત્રે જે કહ્યું કે-‘સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રાપ્ત થતા નરક અને તિર્યંચ ગતિનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય છે અને દેવતાઈ સુખો તથા માનુષિક સુખો અને મુક્તિસુખ સ્વાધીન બની જાય છે.’-એ વાત પાપકરણી કરનારા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને માટે પણ ખરાખર બંધબેસતી છે, એમ લાગ્યા વિના રહે નહિ.

ખોટમાં બેઠેલો આખરૂદાર અને પ્રમાણિક વેપારી સુખ-સાહ્યબી ભોગવતાં ભોગવતાં પણ મનમાં દુઃખી હોય :

પાપ કરવા છતાં પણ ‘આ પાપ હું સંયોગવશ કરું છું અને હું, જે આ પાપ કરું છું તે ભૂંડું કરું છું.’-એવું મનમાં લાગ્યા જ કરે અને કોઈ પણ સંપ્રોગોમાં ‘પાપ પાપ કર્યે કાંઈ ચાલે ?’-એવો વિચાર સરખોય જેઓને આવે નહિ, તેવા જીવો આ સંસારમાં કેટલા ? વિષયસેવન કરતાં કરતાં પણ ‘આ પાપ છે.’-એવું જેમના મનમાં બેકું હોય એવા જીવો કેટલા ? ખોટમાં બેઠેલો વેપારી ચાલીસ હજારની મોટરમાં ફરતો હોય, ચાલીશાન બંગલામાં બેઠો હોય અને સુખસાહ્યબીની ગણાતી સામગ્રીથી વીંટળાયેલો હોય, તો પણ એના મનમાં શું હોય ? અહીંથી સમાચાર આવે કે-ખોયા; એમ જ્યાં જ્યાં ધંધો લઈ બેઠો હોય, ત્યાં ત્યાં કાણું પડી રહ્યું છે, એવા સમાચાર આવતા જતા હોય, ત્યારે એ બહારથી ગમે તેવો લાલચોળ દેખાતો હોય, તો પણ મનમાં એ સુખી હોય કે દુઃખી ? દુઃખી જ ને ? તેમ, જીવ હોય સમ્યગ્દષ્ટિ પણ તે અવિરતિના બેરહાર ઉદ્ભવવાળો હોય, તો એ જીવ હિંસાદિક પાપથી વિરામ પામેલો ન હોય અને પાપકરણી કર્યા કરતો હોય, એવું તો બને; પણ એનો મનોભાવ કેવો હોય ? અંદર તો એને એમ જ થતું હોય ને કે- ‘આ પાપથી ક્યારે છુટાય !’ ?

સં હંભી કહે.

તે આ ક્યાં કોઈને કહેવા જવાની વાત છે ? તમે તમારી

અણુસમજથી કોઈને ખોટી રીતે દંભી માનવાની ભૂલ કરો નહિ અને ગુણની અશાતના કરો નહિ, તોય ઘણું છે. તમે પેલા વેપારીનેય દંભી કહેશો ? એ વેપારી તમારી સાથે આનંદથી ચહા પીતો જણાતો હોય, પણ એના હૈયામાં ઊંડે ઊંડે શું હોય ? એના હૈયાનું દુઃખ એ તમને જણાવા દે નહિ અથવા તો તમે એના હૈયામાં રહેલા દુઃખને જાણી શકો નહિ, એટલા માત્રથી તમે એને દંભી માની લેશો ? આ વાત પ્રમાણિક ને આખરદાર વેપારીની છે. જેને આખરની કિંમત બધાથી વધુ હોય અને આખર ન જાય તેની ચિન્તા હોય, એવા વેપારીની આ વાત છે. આજના મોટા ભાગના વેપારીઓના જેવા વેપારીની આ વાત નથી. પારકો પૈસો દેવાની જેને ચિન્તા નથી, એવાની આ વાત નથી. ‘અપાશે તો ઠીક છે, નહિ તો બુધવારિયા કોર્ટમાં જઈશું.’—એવી ગાંઠ મનમાં વાળી બેઠેલા વેપારીની આ વાત નથી. તમે સમજી ગયા ને કે—નફૂંટની તો આ વાત જ નથી ? જેને કોઈ પણ હિસાબે કોઈનુંય ધન પોતાથી ન રૂબે એની અને આખરની ચિન્તા છે, એવા વેપારીની વાત છે. તમે એમ માનશો કે—એ દંભી છે ?

ચોથું અને પાંચમું ગુણઠાણું ગૃહસ્થ માટે છે. સમ્યક્દર્શનને નહિ પામેલા પણ માર્ગાનુસારી આત્માઓને પણ જ્યારે જ્યારે પોતાને અણુછાજતું કરવું પડે, ત્યારે ત્યારે તેથી તેમનું મન હુલાતું હોય છે; તો પછી, સમ્યક્દર્શન ગુણને પામેલા આત્માને કોઈ પણ પાપ આચરવું એ ગમે, એ બનવાબેગ છે ? અને, પાપ આચરવું નહિ ગમતું હોવા છતાં પણ જે પાપ આચરે, તે દંભી છે ? તમે અસત્ય બોલો, તો તે તમે લહેરથી બોલો છો, એમ માનવું ? તમે વિષયસેવન કરો, તો તે તમે લહેરથી કરો છો, એમ માનવું ? અસત્ય બોલવું તમને ગમતું ન હોય, વિષયસેવન કરવું તમને ગમતું ન હોય, એવું બને જ નહિ ? એટલા માટે જ, આખરના ખપી પ્રમાણિક વેપારીનો દાખલો મૂક્યો. એ એવો હોય છે કે—એને ધરે બીજા બધાંતકારે પૈસા મૂકી ગયા હોય, તેનાય પૈસા રૂબે નહિ

એની એને ચિન્તા હોય. આજે વેપારી વર્ગે આખર ગુમાવી છે, એટલે જ ઓળખીતી નહિ એવી બેન્કમાં ધૂમ નાણું આવે છે અને વેપારી સુપ્રસિદ્ધ હોય છતાં એને માગ્યું નાણું મળતું નથી. તને પૂછશો કે—‘આખરદાર અને પ્રમાણિક વેપારી જે પોતે સમજતો હોય કે હું ખોટમાં બેઠો છું; તો વેપાર કેમ બંધ કરે નહિ? પેઠી અને બંગલો કેમ વેચી નાખે નહિ?’ પણ એનાથી એ એકદમ બને એવું હોય નહિ. એ તો બધું જીભું રાખીને દેવામાંથી છૂટવા મથતો હોય. એ કાંઈ કોઈતું ડુબાવવાને માટેની પેરનીમાં ન હોય. એમ, સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા પાપ કરતો હોય તો પણ, પાપથી છટવાના મનવાળો હોય. એને સ્વપ્નમાં પણ પાપમાં પડ્યા રહેવાનું મન અગર પાપ કર્યું જવાનું મન હોય નહિ.

સમ્યગ્દષ્ટિઓમાં કેાણુ
કયું આયુષ્ય બાંધે ?

ચોથે ગુણુસ્થાનકે બેઠેલો અને પાંચમે ગુણુસ્થાનકે બેઠેલો સમ્યગ્દષ્ટિ હોય ને? સમ્યગ્દર્શન વિના ચોથું ને પાંચમું સંભવે નહિ ને? એ ગુણુકાણુ રહેલો જીવ સંસારમાં બેઠો હોય? વિષયનું સેવન એ કરતો હોય? પરિગ્રહધારી એ હોય? ષટ્કાયની હિંસા એ કરતો હોય? એ બધું એ કરતો હોય, તે છતાં પણ ‘એવું બધું કરવું એ એકાંતે ખરાબ જ છે.’—એવું એના હૈયે બેઠું હોય? તો, આવો જીવ નરકગતિનું કે તિર્યંચગતિનું આયુષ્ય બાંધે? નહિ. ને? દેવલોકનું આયુષ્ય એ બાંધે અને તે પણ વૈમાનિકનું જ બાંધે ને? ચોથે—પાંચમે બેઠેલા એટલે વિષયસેવન કરનારા ખરા, પરિગ્રહ રાખનારા ખરા, ષટ્કાયની હિંસા કરનારા ખરા, છતાં પણ એ સમ્યગ્દષ્ટિ હોવાને કારણે વૈમાનિકમાં જ જાય.

૨૦ સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યંચ પણ વૈમાનિક જ થાય ?

તિર્યંચ મરીને દેવલોકે ન જ જાય એવું નથી. તિર્યંચપણામાંથી

દેવલોકનું આયુષ્ય બાંધીને દેવલોકમાં જનારા તો ધણા દેવલોકનો મોટો ભાગ તો તિર્યચપણામાંથી દેવલોકને પામેલા દેવોથી ભરાય છે. તિર્યચોમાં પણ સારા હૈયાવાળા જીવો હોય છે. એટલે, તિર્યચ એવો પણ જે સમ્યક્દષ્ટિ જીવ, તે પણ વૈમાનિકનું જ આયુષ્ય બાંધે. માત્ર સમ્યક્દષ્ટિ દેવતાઓ અને સમ્યક્દષ્ટિ નારકો દેવાયુ બાંધે નહિ પણ મનુષ્યાયુ બાંધે. દેવ ચ્યવીને તરત દેવ થાય નહિ. નારક પણ નરકમાંથી નીકળીને સીધો દેવ બની શકે નહિ.

પાપના ૩૨ વિના

સમ્યક્ત્વ આવે નહિ :

વાત એ છે કે-વિષયસુખને લોગવનારા, પરિગ્રહ રાખનારા અને ષ્ટ્રકાયની હિંસાદિ પાપકરણો કરનારા, એવા જે જીવો, એમાં એવા પણ જીવો હોય ને કે જે જીવોને 'હું' આ ખોટું કહું છું અને ક્યારે હું આનાથી છૂટું? એ જીવો હોય. જીવો જ્વર નામનો રોગ જેને લાગુ પડે છે, તેને ખાવાની રુચિ થાય નહિ. શરીર એતું તૃપ્તિ કરે, કોઈ વાતમાં એને ચેન પડે નહિ. ખીજાને ભલે એ ન જણાય, પણ જેને જીવો જ્વરનો રોગ થયો હોય, એ 'મને રોગ થયો છે.'-એ વાતને ક્યારેય ભૂલી શકે? કોઈ એને કહે કે-લલા માણસ! કહેતો કેમ નથી કે મને રોગ થયો છે? તો એ કહે કે-કેને કહું? કહું તોય મારું કહ્યું કહાય મનાય નહિ. એને બહુ કોઈને કહેવું નહિ અને મારું હર્ષ મારે લોગવવું સારું! એમ, સમ્યક્દષ્ટિને હૈયે પોતાથી પાપ ન છૂટે એતું દુઃખ હોય. આ સમજાયા વિના, 'સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત થતાં નરક ને તિર્યચગતિનાં દ્વારો બંધ અને દેવતાઈ સુખો તથા માનુષિક સુખો અને સુકૃતિસુખ સ્વાધીન.'-આ વાત હૈયામાં જે રીતે જચવી જોઈએ, તે રીતે જચશે નહિ.

વિષયસેવન એ પાપ છે, પરિગ્રહ એ પાપ છે. અને ષ્ટ્રકાયની હિંસા એ વગેરે પણ પાપ છે, અને આ બધાં પાપ તમારે કરવાં

પડે છે પણ, એનું તમને દુઃખ છે? જો હા, તો આમાં તમે 'હા' કહો, એમાં હંલ શું છે? આ દુઃખ નહિ હોય તો તે આત્મામાં સમજ પ્રગટાવીને પેઠા કરવું પડશે. આ પ્રકારનું પાપના અણુગમાંને લઈને પેઠા થતું દુઃખ પ્રગટવા વિના સમ્યક્ત્વ આવવાનું નથી. પાપનો ડર પેઠા થયા વિના સમ્યક્ત્વ આવે? ન જ આવે ને? ત્યારે સમ્યગ્દષ્ટિને પાપનો ડર ન હોય, એ બને ખરૂં?

ફરજ તો સાધુ થઈને

મોક્ષ સાધવાની :

અનન્તજ્ઞાનીઓએ જેને જેને ખરાબ કહ્યું છે એ બધું ખરાબ જ લાગવું અને તે આચરવું પડતું હોય તો પણ એને છોડવાનું મન સદા બન્યું રહેવું, એ સહેલું છે? સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા દુનિયાએ જેમાં જેમાં સુખ માન્યું છે, તેમાં તેમાં દુઃખ જુએ છે. દુનિયા જેને સારું માને છે, તેને એ જીવ ખરાબ માને છે. દુનિયા જેને સુખની લાલચને આધીન બનીને ભોગવવામાં ગાંડી બને છે, તેને આ ભોગવે છે તોય તેને તત્કાલીન દુઃખનું શમન કરવાના ઉપાય તરીકે ભોગવે છે અને તેય પાપ રૂપ છે એમ માનીને ભોગવે છે. આવા ઉત્તમ જીવને નરકગતિમાં શી તાકાત છે કે એંચી શકે? ત્યારે, તિર્યંચગતિમાંય શી તાકાત છે કે એને એંચી શકે? તમે સંસારમાં બેઠા છો અને ભોગાદિ ભોગવો છો, પણ એનું તમારે મન સુખ છે કે દુઃખ છે?

સ૦ સુખેય ન લાગે અને દુઃખેય ન લાગે, પણ ફરજ સમજીને કરીએ તો ?

આમાં વળી ફરજ શાની આવી? તમે હાથે કરીને ભૂતાવળ ઊભી કરી છે કે તમારૂં મન નહિ છતાં આવીને વળગી છે? તમે એમ કહો કે-એવા સંયોગોમાં બેઠા છીએ કે જેથી થોડીક ચિન્તા કરવી પડે છે, પણ મન તો બધા સંગથી છૂટી જવાનું છે. ખરી ફરજ તો મહુબ્યપણું પામીને સાધુપણું પામવાની છે અને સાધુપણાને પામીને ઝટ મોક્ષે પહોંચી જવાની છે. એ ફરજ સૂઝતી નથી અને

તમે જે સંસાર ખેડવાનું પાપ કરો છો તેથી પાપના આચરણને ફરજમાં ખેંચી જવું છે ? આપણા રાગ-દ્વેષ આપણી પાસે વિષય-ભોગાદિ કરાવે અને તે પછી આપણે ફરજના નામે એને જો વળગી રહીએ, તો છૂટીએ ક્યારે ? પણ, અંદર ખેડેલો સંસારનો જે રાગ છે, તે ઘેલા જીવને આવી રીતે સમજાવીને બાંધી રાખે છે. એવો જીવ વસ્તુતઃ તો સંસારના સુખમાં જ સુખ માનતો હોય એવું પ્રાયઃ હોય છે.

ઘર વેચીને વરેા
કરવાનો હોય નહિ :

સમ્યક્ત્વ પામવા માટે તો ‘ સંસારના સુખમાં જ સુખ માનવાની અને સંસારમાં દુઃખ આવે એટલે કાયર થઈ જવાની ’ જે કુટેષ પડી ગઈ છે, તે કાઢવી પડશે. દુઃખમાં જે રોચા કરે અને સુખમાં જે હુસ્ચા કરે અને એમાં પાછો ડહાપણ માને, એ વળી સમ્યક્ત્વ પામે ? બહારના સુખ-દુઃખમાં બહુ રાગ-દ્વેષવાળા બનનારા તો, જો સમ્યક્ત્વ પામ્યા હોય તોય તેને ગુમાવી ખેસે. બહારના સુખ-દુઃખમાં બહુ રાગ અને બહુ દ્વેષ, એ તો સાધુપણને પણ લૂંટી લેનારી ચીજ છે. અમે લોકો માન-પાન વગેરેમાં ફસાઈ પડીએ, તો પરિણામે સાધુપણું પણ જાય અને કદાચ સમ્યક્ત્વ પણ જાય. જે પામેલા હોઈએ તે જાય; એવો સંભવ જ્યાં હોય, ત્યાં સમ્યક્ત્વ આવે એવું તો બને જ શાનું ? એક-બે વાર નહિ પણ અનન્તી વાર સાધુપણું લીધું હોય અને સાધુપણાને લઈને પણ સારી રીતે એને પાળ્યું હોય, એટલે કે-અતિચાર ન લાગે એવી રીતે સાધુપણાના આચારો સેવ્યા હોય, આમ છતાં પણ સમ્યક્ત્વ પ્રગટ્યું ન હોય, એવા જીવો પણ આ સંસારમાં હોય છે એમ શાસ્ત્ર કહે છે.

સૌ સાધુપણું સમ્યક્ત્વ વિના લીધું હોય ?

આના પાલનથી સ્વર્ગાદિનાં સુખ મળે છે એવું સાંભળીને સ્વર્ગાદિના સુખ માટે સાધુપણું લે અને સારી રીતે પાળે તે એ

પણ બનવાબેગ વસ્તુ છે. વિષય-ક્રમાયના જરે ઉત્કટ તપ કરે અને ઉત્કટ ચારિત્ર પાળે એવ સંભવિત છે. સાધુપણથી સાચો ગુણ તેને જ થાય, કે જેને સંસારનું કોઈ સુખ સુખ રૂપ લાગે નહિ. એ સાધુ વળી, આનું દુઃખ આમ ટાળો ને તેનું દુઃખ તેમ ટાળો, એવી પાપમય પ્રવૃત્તિમાં પડતો હશે ?

સૌ પ્રભાવના થાય ને ?

ઘર વેચીને વરો કરનારો ડાહ્યો કહેવાય ? ઘરખાર ખધું વેચીને વરો કરે અને વરામાં એવું જમાડે કે જમનારને જમણુ યાદ રહી જાય, પણ ખીજા દિવસથી પોતાનું પેટ ભરવાને એ ભીખ માગવાને નીકળે, તો એ સારો કહેવાય ? લોક, જમી જનાર લોક પણ એને શું કહે ? ‘ખેવકૂક ! આ રીતે ઘર વેચીને વરો કરવાનું તને કેણુ કહ્યું હતું ?’—એમ જ લોક એને કહે ને ? એમ સાધુપણને ભૂલી જઈને પ્રભાવના કરવા નીકળનારાને જ્ઞાની શું કહે ? જે ધર્મને પોતે જ ધક્કો દે છે, એ જીવ ધર્મની પ્રભાવના શું કરશે ? એ, ધર્મની પ્રભાવના કરશે કે અધર્મની ?

દર્શન મોહનીયનો ક્ષયોપશમ આત્માને તાત્ત્વિક દષ્ટિએ દેખતો બનાવે છે :

દર્શન મોહનીયનો ક્ષયોપશમ પણ સુંદર હોય અને તે સાથે ચારિત્રમોહનીયનો જો ઉદય હોય અને તે પણ જો જોરદાર હોય, તો તેના થોગે તે આત્મા સંસારના સુખ-દુઃખમાં રતિ-અરતિ અનુભવતો હોય એવું પણ સંભવી શકે. પણ, એટલા માત્રથી જ એનામાં સમ્યગ્દર્શન નથી એટલે કે એ જીવ મિથ્યાદષ્ટિ છે—એવો નિર્ણય કરી શકાય નહિ. સંસારના સુખમાં રતિ અને દુઃખમાં અરતિ અનુભવવા છતાં પણ, એ બાબતમાં ખરેખર એ શું માને છે, એ પણ ત્રપાસવું જ પડે. દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમ, વાસ્તવિક રીતે તો આત્માને તાત્ત્વિક દષ્ટિએ દેખતો કરી દે છે. જ્ઞાની-ઓએ કહ્યા મુજબ હેમ હેમ જ લાગે અને ઉપાદેય ઉપાદેય

જ લાગે, એ કાર્ય દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમથી નિષ્પન્ન થાય છે, પણ હેયતો ત્યાગ કરવાનો જોરદાર ઉલ્લાસ અને ઉપા-
દેયનો સ્વીકાર કરવાનો જોરદાર ઉલ્લાસ પેદા થવા માટે તો ચારિત્ર-
મોહનીયના ક્ષયોપશમની જરૂર પડે છે.

દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમના પ્રતાપે મોક્ષની અને શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગની રુચિ પ્રગટે, પણ એ માર્ગને આચરવા રૂપ જે સમ્યક્ ચારિત્ર છે, તે ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમ વિના પમાય નહિ. દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમથી, મોક્ષને પામેલા અને મોક્ષમાર્ગના સ્થાપક એવા દેવાધિદેવ ઉપર ભારે રુચિ થાય. જે વીતરાગ નહિ, અનન્તજ્ઞાની નહિ, એવા દેવ ગણાતા હોય અને એમનો અમત્કાર જગતમાં ગમે તેવો ભારે ગણાતો હોય તોપણ, એવા દેવને એ કુદેવ જ માને અને એવા દેવની ઉપાસના કરવા માટે તેનું મન જરા પણ લલચાય તો એમાં એ પોતાના સમ્યક્દર્શનની મલિનતા માને. ગુરુના વિષયમાં પણ એને શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલા મોક્ષમાર્ગે જ ચાલનારા અને શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલા મોક્ષમાર્ગે ચાલવાને માટે સંસારમાં સર્વ સંગને તણ ચૂકેલા સાધુ જ ગુરુ લાગે અને ખીજા જે કોઈ દુનિયામાં ધર્મગુરુ ગણાતા હોય તે કુગુરુ જ લાગે. ધર્મ પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલો હોય તો જ સુધર્મ, નહિ તો કુધર્મ એમ એને લાગે. ધર્મ શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાથી પ્રતિબદ્ધ હોય તો સુધર્મ, નહિ તો કુધર્મ, એમ એને લાગે.—આમ કુદેવ, કુગુરુ અને કુધર્મનો ત્યાગ અને સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મનો સ્વીકાર દર્શન-મોહનીયના ક્ષયોપશમથી નિષ્પન્ન થાય; પણ ચારિત્ર માટે તો ચારિત્ર મોહનીયનો જ ક્ષયોપશમ જોઈએ.

લગવાને સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ મોક્ષ-માર્ગ છે એમ કહ્યું છે ને ? સમ્યક્દર્શન પામેલાનું જ્ઞાન સમ્યક્જ્ઞાન કહેવાય એટલે એને ત્રણમાંથી જેનો યોગ થયો ગણાય, પણ ત્રીજાના યોગ માટે ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશમ થવો જોઈએ. સમ્યક્દર્શન-વાળો છવ દેવની સેવા અને ગુરુની સેવા એ વગેરે કરે, પણ એને

ચારિત્રના પરિણામ તો ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે જ આવે. સમ્યગ્દર્શનના યોગે ચારિત્ર પામવાની ભાવના આવ્યા વિના રહે નહિ, પણ એ ભાવનાનો અમલ તો ચારિત્ર-મોહનીયના ક્ષયોપશમથી જ થઈ શકે. એટલે વિરતિ ન હોય તો પણ સમ્યગ્દર્શન હોઈ શકે છે; પણ વિરતિની ભાવના જ ન હોય તો સમ્યગ્દર્શન હોઈ શકતું નથી. વિરતિની ભાવના નથી તો ભોક્ષમાર્ગની રુચિ નથી એમ માનવું પડે. સમ્યગ્દષ્ટિ દેવતાઓ કેવા અવિરતિના ઉદયવાળા હોય છે ? અવિરતિ એમની સાથે ગંઠાઈ ગયેલી હોય. પણ એમનામાં વિરતિની ભાવના ન જ હોય એવું બને નહિ.

સમજ અને શ્રદ્ધા
ઉપેક્ષણીય નથી :

આજે કેટલાક માણસો કહે છે કે—‘સમજ હોય અને શ્રદ્ધા હોય તો વિરતિ કેમ ન હોય ? વિરતિ નથી માટે સમજેય ખોટી અને શ્રદ્ધાય ખોટી. વળી એ એવું પણ પૂછે છે કે—સમજ હોય અને શ્રદ્ધા હોય તો એનામાં આટલો ક્રોધ કેમ હોય ? એનામાં આટલું મન કેમ હોય ? એનામાં આટલી માયા કેમ હોય ? એનામાં આટલો લોભ કેમ હોય ? સંસારના સુખનો રાગ અને સાંસારિક દુઃખનો દ્વેષ એનામાં હોય જ કેમ ? નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ આ વાત સાચી પણ છે. એ નય તો કહે છે કે ‘જેવી સમજ અને જેવી શ્રદ્ધા હોય તેવું આચરણ હોવું જ જોઈએ. જેવી સમજ અને જેવી શ્રદ્ધા હોય તેવું આચરણ હોવું જ જોઈએ એટલું જ નહિ, પણ જો તેવું આચરણ ન હોય તો એ સમજ પણ ખોટી છે અને શ્રદ્ધા પણ ખોટી છે.’ આ નિશ્ચયનય તો સાતમા ગુણસ્થાનકવર્તી અપ્રમત્ત મહાત્માઓને જ સમ્યગ્દષ્ટિ માને છે અને ચોથે, પાંચમે, તથા છઠ્ઠે રહેલા અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ અને સર્વાવિરત સમ્યગ્દષ્ટિને પણ મિથ્યાદષ્ટિ માને છે.

વ્યવહારનય એવું માનતો નથી. એ કહે છે કે—‘એ જીવ ક્રોધ

કરે છે, માન કરે છે, માયા કરે છે અને લોભ કરે છે, તો પણ વસ્તુતઃ એ જીવને ક્રોધ કરવો ગમતો નથી; માન કરવું ગમતું નથી; માયા કરવી ગમતી નથી; લોભ કરવો ગમતો નથી; ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ સ્વભાવે ભૂંડા જ છે અને એથી એ હેય જ છે, એમ એ જીવ દિલથી માને છે. અનન્ત ઉપકારી ભગવાન શ્રી જિનેશ્વર-દેવોએ જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વભૂત પદાર્થોતું જે સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે તે સ્વરૂપ જ યથાર્થ છે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે પ્રરૂપું છે તે જ સત્ય છે અને તે જ નિઃશંક છે—આવું એ જીવ સમજે છે, સદહે છે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલા માર્ગે જ ચાલવાની એ જીવની વૃત્તિ રહ્યા કરે છે; એ પણ ગુણુ છે; અને એ એવો ગુણુ છે કે જેને લાઈને એ જીવને સમ્યક્દષ્ટિ માની શકાય; પછી ભલે ચારિત્રમોહ-નીયતા ઉચ્ચને કારણે એ જીવ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ હિય કહેલાનો ત્યાગ અને શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ ઉપાદેય કહેલાનો આચરણરૂપે સ્વીકાર કરવામાં પાંગળો હોય !’ એટલે વાત એ છે કે—આચરણમાં ખામી હોવા માત્રથી સાચી સમજ અને સાચી શ્રદ્ધાની ઉપેક્ષા કરવા જેવું નથી. ઊલટું એવા જીવને તો શુદ્ધ આચરણ માટે પ્રોત્સાહિત કરવો જોઈએ.

સમ્યક્દષ્ટિ બહારથી ભોગમાં
આસકત લાગે તો ય દિલથી એ
ભોગની અવગણના કર્યા કરતા હોય

તમે તો માનવીની વાત કરો છે, પણ સમ્યક્દષ્ટિ ઈન્દ્રાદિ દેવોની વાતમાં શું કહેશો ? જે જીવોને એમ થઈ ગયું કે—મારે સંસારનો કોઈ જ ભોગ નહિ જોઈએ અને એક માત્ર મોક્ષ જ જોઈએ અને એમ થવાથી જે જીવોએ ભગવાને કહેલા મોક્ષમાર્ગના જ આરાધનનો પુરુષાર્થ આદર્યો હોય, એવા પણ જીવો તેના તે ભવમાં મોક્ષને પામી જાય, એવું મોટે ભાગે તો બને નહિ-ને ? એક માત્ર મોક્ષ જ જોઈએ એવું મનમાં ઊગ્યા પછી અને ભગવાને કહેલા મોક્ષમાર્ગની સાધના આદર્યા પછી પણ; એવા જીવોને મોક્ષ પામતાં પહેલાં વચ્ચે કેટલાક

ભવ કરવા પડે, એવું પણ બને ને ? ત્યારે, એવા મોક્ષાર્થી જીવો મરીને જાય ક્યાં ? મોટે ભાગે દેવલોકમાં જાય ને ? દેવલોકમાં એ જીવોને સંસારના લોગનો સંગ કેવો ગાઠ હોય છે ? એ ગમે તેટલું ધરૂંછે પણ લોગથી એ અળગ થઈ શકે જ નહિ, એવી સ્થિતિ ત્યાં હોય છે, પણ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે એ જીવો લોગમાં આસક્ત દેખાતા હોવા છતાં પણ લોગની અવગણના કરનારા હોય છે. અને એક માત્ર મોક્ષની જ આકાંક્ષા સેવનારા હોય છે. આવા જીવો એ લોગમાં આસક્ત હોય અને અંદરથી એ, એ લોગની અવગણના કરતા હોય. જે આત્માઓ એક માત્ર મોક્ષના જ અર્થી હોય અને એથી મોક્ષને માટે જ પુરુષાર્થ કરવાના મતવાળા હોય એવા આત્માઓની આ વાત છે. એવા આત્માઓને લોગના સંગમાં રહેવું પડે તેમ હોય માટે એ લોગના સંગમાં રહે ખરા, પણ મનમાં લોગની અવગણનાનો ભાવ વર્તે જ હોય.

કાઠવમાં પેદા થનારું કમળ પાણીથી વધે અને એ રહું હોય કાઠવના તથા પાણીના સંગમાં, તે પણ એ કમળ કાઠવ અને પાણીથી નિર્લેપ રહે છે; તેમ સમ્યગ્દર્શિ આત્માઓ લોગ લોગવતાં છતાં એ લોગમાં પણ નિર્લેપ રહે અને એક માત્ર મોક્ષની આકાંક્ષામાં રમ્યા કરે. આમાં જે જરાક ભૂલ થઈ જાય અને લોગનો સંગ કરવા જેવો લાગી જાય; તે ઉત્તમપણાને લાગી જતાં વારલાગે નહિ. એક માત્ર મોક્ષના જ અર્થી આત્માઓ દેવલોકમાંથી પણ પાછા મનુષ્યલોકમાં આવે ને ? એવા આત્માઓને પુણ્યવશે મનુષ્યલોકમાં પણ સંસારના લોગની ઉત્તમ સામગ્રી મળે, પણ દેવલોકમાં જેમણે લોગની અવગણનાનો ભાવ જાગવ્યો હોય, તે મનુષ્યલોકના લોગમાં તે લલચાય જ શાના ? એમનું ચાલે તે એ લોગનો સર્વથા ત્યાગ જ કરી દે અને લોગમાં રહેવું પડે તે લોગની અવગણનાના ભાવને જીવન્ત રાખીને રહે. એ રીતે દેવના ને મનુષ્યના થોડાક ભવ કરીને એ મોક્ષે પહોંચી જાય. તમે સમજી ગયા ને કે-શ્રાવકોને પણ સંસારના લોગનું

એકાન્ત નિઃસ્પૃહપણું આવી રીતે સંભવી શકે ? નહિતર તો શ્રાવકોને માટે મોક્ષાયૈવ તુ ઘટતે એમ જે કહ્યું, તે બંધબેસતું થાય જ નહિ. પછી તો, ઘણા સાધુઓને પણ ઉત્તમમાંથી બાકાત કરવા પડે, કેમ કે—નિરતિચાર ચારિત્રનું અપ્રમત્તપણે પાલન કરનારા સાધુઓ જ ઉત્તમમાં ગણાય અને એ પણ જ્યાં અહીંથી કાલધર્મ પામીને દેવલોકમાં જાય કે મનુષ્યલોકમાં જાય, એટલે મરણની સાથે એમનું ઉત્તમપણું પણ ચાલી જાય એમ માનવું પડે.

સંસારમાં જે મહેનત કરીએ છીએ તે પણ મોક્ષને માટે જ કરીએ છીએ એવી સ્થિતિ જોઈએ.

સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી પણ અવિરતિના ગાઠ ઉદયવાળાને મુશ્કેલી ઘણી, એને ભય ઘણો. એને સમ્યગ્દર્શનથી પતિત થઈ જવાનો સંભવેય ઘણો. પણ જ્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શન બરાબર ટકેલું ત્યાં સુધી તો એ ઉત્તમમાં જ ગણાય, એ કેવળ મોક્ષ માટે જ મનમાં છે, એમ કહી શકાય.—અલે એનો પ્રયત્ન ધીમે ધીમે આમ ધીમે ધીમે પણ હવે હું મોક્ષે પહોંચવાનો જ, એની એના મનમાં ખાતરી હોય. એટલા માટે, ઉત્તમમાં માત્ર સાધુઓને નહિ લેતાં શ્રાવકોને પણ લીધા. શ્રાવકોમાં જેઓ સમ્યગ્દર્શનને પામેલા હોય, તત્ત્વજ્ઞાનને પામેલા હોય અને દેશવિરતિને આચરનારા હોય એ બધા આવે. સાધુ સર્વવિરતિ આચરનારા હોય અને શ્રાવકો સર્વવિરતિધર બનવાના ભાવવાળા હોય. બેયને એવો આનન્દ હોય કે—આપણે મોક્ષના માર્ગે જ છીએ. શક્તિવાળો સર્વવિરતિ સેવે અને એછી શક્તિવાળો દેશવિરતિ સેવે. દેશવિરતિ સેવવાની પણ શક્તિ ન હોય તે અમુક નિયમાદિ સેવે. પણ એ બધા જે કાંઈ પણ મહેનત કરે તે એક મોક્ષને માટે જ કરે.

સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા અને એથી મોક્ષ સિવાય જેમને બીજું કાંઈજ મેળવવાનું મન નથી, એવા જીવો તો

‘અમે સંસારમાં પણ જે કાંઈ મહેનત કરીએ છીએ તે મોક્ષને માટે જ કરીએ છીએ.’—એવું પ્રામાણિકપણે કહી શકે એવી સ્થિતિને પામી જાય છે. એને વેપાર માટે દોડધામ કરતો જોઈને કોઈ પૂછે કે—‘તમારે તો એક મોક્ષ જ જોઈએ છે, તો દોડધામ કેમ કરો છો?’ ત્યારે એ કહી શકે કે—‘ભાઈ! શી વાત કરું? લાગે છે કે—એવું નિકાચિત્ત કર્મ છે. વેપારનું જરાય મન નથી, પણ આ કર્મ તોડ્યા વિના ચાલે એવું નથી, ક્યારે આ કર્મ તૂટે અને ક્યારે વિરતિ પમાય, એ જ મારા મનમાં છે!

તમને અનુભવ તો હશે કે કેટલાક શાહુકારો પેઢી બંધ કરવા માટે પેઢી ચલાવતા હોય છે. ધીમે ધીમે એ પેઢીનું કામ ઘટાડતા જાય અને તક આવી લાગે કે—પેઢી બંધ કરી દે. સરવાળે પેઢી બંધ કરવી છે. એવા જ ઈરાદાથી પેઢી ચલાવનારા શાહુકારોના જેવા સમ્યગ્દષ્ટિ હોય. સાચા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને સંસાર સેવવો પણ પડતો હોય, તોય હેતુ સંસારથી છૂટવાનો હોય, કેમ કે—સમ્યગ્દષ્ટિને સંસાર સાથે ફાવટ હોય નહિ બાકી તો, મોક્ષ સિવાયની કોઈ પણ ચીજ માટે એમની સ્પૃહા તરીકે સ્પૃહા જ હોય નહિ.

ઉત્તમ જીવોને કુશલાનુબંધી કહ્યા છે

સાચા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને ખરેખર શું ઉપાદેય લાગતું હોય અને શું હેય લાગતું હોય, તેનો ક્યાસ આ ઉપરથી પણ કાઠી શકાય. સંસારના ભોગો એને હેય જ લાગતા હોય, એટલે એ એને સેવવા પણ પડતા હોય તોય ક્યારે આનાથી છુટાય અને ક્યારે મોક્ષ પમાય?—એમ એને થયા કરતું હોય; તેમજ મોક્ષના ઉપાયનું સેવન એ થોડું કરી શકતો હોય કે વધુ કરી શકતો હોય, પણ એને એમ જ થયા કરતું હોય કે—‘મારું આ સેવન મને મોક્ષ પમાડનારું નીવડે! આમ એ હેય ને ઉપાદેય બેયના સેવનમાં મોક્ષના જ ભાવવાળો છે, એમ કહી શકાય. આ અપેક્ષાએ જ ઉત્તમ

જીવોને કુશલાનુબંધી કહ્યા છે, એમને જે કર્મ બંધાય તે પ્રાયઃ પુન્યાનુબંધી બંધાય અને પાપ બંધાય તે પુણ્યાનુબંધી બંધાય. એથી એ જીવો થોડા જ કાળમાં મુક્તિ પામી જાય; કારણ કે પુણ્યાનુબંધી કર્મ એવું હોય છે કે-એ એના સ્વામીના વિરાગભાવમાં ત્રિક્ષેપ ઉપજવનારૂં બનતું નથી પણ સહાયક બને છે. તમારે ઉત્તમમાં આવવું છે કે ઉત્તમમાં આવેલા છો ? સાધુ અને શ્રાવક બેય ઉત્તમમાં ગણાય છે. મધ્યમ જીવો કરતાંય શ્રાવકો વિશિષ્ટ મતિવાળા અને વિકાસ ગણાય છે, કારણ કે-સંસારી હોવા છતાં પણ એમને સિવાય મોક્ષ ખીલું કંઈ પણ જોઈતું હોતું નથી. ઉત્તમ કક્ષામાં તમે નહિ આવી શકો, તો પછી કયી કક્ષામાં ગણુશો ? ઉત્તમોત્તમની કક્ષામાં તો વિશિષ્ટ તથાભવ્યવાદિ ભાવવાળા તે આત્માઓ ગણાય છે, કે જે આત્માઓ શ્રી અરિહંતપણાને પામીને વિચરી રહ્યા છે. જેટલા વિચરતા શ્રી તીર્થંકર ભગવાન, તે બધા ઉત્તમોત્તમમાં ગણાય. એ શ્રી અરિહંતના જે સાચા અનુયાયી, તે સાધુ હોય કે શ્રાવક હોય, પણ તે બધા ઉત્તમમાં ગણાય.

રાવણનું મોક્ષનું અર્થીપણું

સમ્યક્દષ્ટિ લોગમાં બેઠેલો હોય અને લોગને માટે કર્મને વશ થઈને મથી રહેલો હોય એવું પણ બને, પણ એના અન્તઃકરણમાં મોક્ષ એવો તો વસેલો હોય કે એને દેવતા પણ પૂછે તોય એ કહે કે- 'મારે તો એક માત્ર મોક્ષ જ જોઈએ છે.' ખીજાને એમ પણ લાગે કે-આને તો કંઈ કંઈ જોઈએ છે, પણ એના દિલને જાણી શકનાર કહી શકે કે-આ તો કર્મના યોગે જ જન્મેલા ઉધમાત છે, બાકી આ જીવને ખરેખર તો એક મોક્ષ જ જોઈએ છે.

અહીં આપણને રાવણનો પ્રસંગ યાદ આવે એવો છે. રાવણને તો તમે ઓળખોને ? ત્રણ ખંડના રાજા છે. સંસારી છે. એક વાર એ એક કન્યાને પરણવા નિમિત્તે નીકળ્યા છે તે વખતનો આ પ્રસંગ છે અને આ પ્રસંગથી ખાતરી થાય છે કે-મહાલોગમાં પડેલો પણ એ જીવ મોક્ષનો જ અર્થી હતો.

આવો જીવ, વચ્ચે તીર્થ આવે, આ તીર્થ છે એવો એને ખ્યાલ આવે અને તીર્થની યાત્રા કર્યા વિના આગળ વધે, એ બને ?

સ૦ રાવણુ તો નરકે ગયા છે ને ?

આવો જીવ પણ જો નિયાણું કરીને આવ્યો હોય તો મરીને નરકે જાય એવુંય બને, પણ જ્યારે એ નરકના આયુષ્યનું ઉપાર્જન કરે ત્યારે સમ્યક્ત્વ વમાઈ ગયું હોય. બાકી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ તો યુદ્ધમાંય લગવાનને હૈયામાં રાખે. યુદ્ધની વેળાએ પણ એ પોતાના ક્રિયાકાંડને ભૂલે નહિ. જ્યારે જ્યારે લગવાનને સ્તવે, ત્યારે ત્યારે ‘ભવે ભવે મને તારા ચરણોની સેવા મળો’ એ જ એ માગે. કારણ ? મોક્ષ જ જોઈ એ છે. એવાં પણ સંખ્યાબંધ ઉદાહરણો છે કે—સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ યુદ્ધ કરવાને ગયા ખરા, પણ જ્યાં એ ઘવાયાં અને જ્યાં એમણે પોતાનો અન્તકાળ નજદીકમાં જોયો, એટલે યુદ્ધભૂમિમાંથી ખસી જઈને એમણે સંથારો કરી લીધા અને ઉત્તમ પ્રકારે અન્તિમ આરાધના કરી લીધી. સંસારની ક્રિયા કરતાં કે સંસારની ક્રિયા કરવા જતાં પણ ઉત્તમ આત્માઓના મનમાં મોક્ષ ન હોય એવું તો બને જ નહિ.

રાવણુ એવું નિયાણું કરીને આવેલા કે—નરકે ગયા વિના એમનો છૂટકો થાય નહિ; પણ લગવાનના અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ એવાં પણ જે શ્રાવક ભક્તો હતા, તેમાંના એ પણ એક ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિના શ્રાવક હતા. એમનું તેવા પ્રકારનું પૂર્વનું કર્મ એમને નડ્યા વિના રહે જ નહિ એવું જો ન હોત, તો એ સમ્યક્ત્વને વમત નહિ ને નરકે જાત નહિ ! એટલે, એ ક્ષણમાં તો મુખ્યતા એમના પૂર્વકૃત કર્મની જ છે.

ભકિતની સામગ્રી ઉત્તમ :

રાવણુ રાજા હોવા છતાંય, લગવાનની સ્તવના એ એવી તો સુંદર કરતા હતા કે—એને સાંભળતાં ભલભલા થંભી ગયા વિના રહે નહિ. એમને સ્તવના કરતા જોઈને અને સાંભળીને ભલભલા મુગ્ધ

બની ગયા વિના રહે નહિ. રાવણુ જેવાં રાવણુ પણુ જ્યારે ભગવાનની ભક્તિ કરતા, ત્યારે એમાં લીન બની જતા. ભગવાનની ભક્તિની એણુની સામગ્રીય ઉત્તમ પ્રકારની હોય અને ભગવાની ભક્તિમાં એમની એકતાનતા ય ઉત્તમ પ્રકારની હોય, એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. રાવણુ અવિરતિ હોવા છતાં પણુ, ભગવાનની ભક્તિની એમની આવડત અને એમની એકતાનતા એવી હતી કે-દેવેન્દ્રને પણુ એનું આકર્ષણુ થયા વિના રહે નહિ. આમ તો એ એવા પ્રકારના કર્મોદય-વાળા હતા કે-એમનું જીવન વિષય અને કષાયના ભારે દબાણુનીચે હતું; પરંતુ એવી સ્થિતિમાં પણુ ભગવાન પ્રત્યે એમનો ભક્તિ-ભાવ એવો હતો કે-અવસરે એનું લબ્યદર્શન થયા વિના પણુ રહે નહિ. વિષય અને કષાયનું ખેંચાણુ એવું જોરદાર કે-વિષયનું જે કોઈ સાધન ગમી જાય, તે બળે કે કળે પણુ એને પોતાનું કર્યા વિના એ જંપે નહિ. અને જો ખબર પડે કે- ‘અમુક માનવી મને નમતો નથી’ તો એ માનવીને નમાવવાને માટે એ ભારેમાં ભારે યુદ્ધ ખેલવાને પણુ તૈયાર થઈ જાય; તેવા પ્રકારના કુટિલ કર્મોદયના યોગે વિષયનું અને કષાયનું આધીનપણું આવું; પણુ તે સાથે ક્ષયોપશમનો યોગ પણુ એવો સુંદર કે-વસ્તુતઃ મેળવવા યોગ્ય એક મોક્ષ જ છે એવી મનમાં પૂરેપૂરી ખાતરી અને એથી પરમ શુદ્ધ એવા મોક્ષમાર્ગના પ્રકાશક ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની ભક્તિમાં એ ખેસે ત્યારે એમાં લયલીન બની ગયા વિના રહે નહિ.

રાવણુનું મંદિર જોયું

અને રામ ખુશ થઈ ગયા :

તમને વિષયનું અને કષાયનું એવું જોરદાર આધીનપણું નથી, એમ કહું તો તે ચાલે ને ? પણુ અહીં તો આપણે ભગવાનની ભક્તિની વાત કરવી છે. એટલે એટલું તો પૂછવું પડે કે-‘ભગવાનની ભક્તિ કરતાં પણુ તમને ખરેખર આવડે છે, એમ તમે કહી શકો ? ભગવાનની ભક્તિમાં એકતાનતા તમે કેળવી શક્યા છો ? ભગવાનની સ્તવના ખોલતાંય તમને આવડે છે ? અને, તમારાં [અજ્ઞાન] ઈરિયાવહી અને નસુત્યુષ્ણ વગેરે સૂત્રો પણુ સાચી

આવડે છે ? એ બોલવામાં સ્ખલના કે અશુદ્ધિ નથી થતી, એવું તમે કહી શકો તેમ છે ? મંદિરમાં જઈને ભગવાનની પાસે શું બોલવું અને જે બોલવું તે કેવા ભાવે બોલવું, એ તમે જાણો છો ? કદાચ પ્રલોક શીખ્યા હો તો અર્થ આવડતો ન હોય અને અર્થ આવડતો હોય તો ચ તેવું ચિંતન ન હોય, એવું મોટે ભાગે ખરું ? અને ભગવાનની લક્ષિત માટેની તમારી સામગ્રી પણ કેવી ? તમારી સામગ્રી તમને તોષ પમાડે એવી ખરી ? ભગવાનની લક્ષિત માટે આવી સુંદર સામગ્રી હું એકઠી કરી શક્યો એ મારું અહોભાગ્ય, એમ તમને તમરી ભગવાનની લક્ષિતની સામગ્રીને જોતાં થાય એવું છે ખરું ?' રાવણુ તો ભગવાનના સાચા લક્ષ્મીમાંના એક હતા. એ તો એવું ભયંકર પાપ ઉપાલ્લને આવેલા કે જેથી એ વિરતિ તો કરી શકે નહિ, પણ મરીને એમને નરકે જવું પડે એવું આયુષ્ય એ ઉપાજે ! એમના પૂર્વકૃત કર્મના દોષે એમનું સમ્યક્ત્વ જતું રહે અને એમની દુર્ગતિ થાય એવું કર્મ એમને બંધાય, એવું એમને માટે નિયત થયેલું હતું; બાકી એ નરકે જત નહિ ! એમના પોતાના નિવાસસ્થાનમાંનું એમનું શ્રી જિનમંદિર એવું ભવ્ય હતું કે-રામ જેવા પણ જ્યારે લંકામાં ગયા અને રાવણના નિવાસસ્થાને પહોંચતાં એમણે જ્યારે રાવણનું શ્રી જિનમંદિર જોયું, ત્યારે એ ખુશ ખુશ થઈ ગયા હતા.

આવેશ કેવો

અને સ્તવના કેવી ?

અહીં તો આપણે એ પ્રસંગ જોવો છે, કે જે પ્રસંગથી રાવણુ ભગવાનની લક્ષિત શા હેતુથી કરતા હતા, એનો તમને ખ્યાલ આવે અને તે સાથે તમને એ વાતનો ખ્યાલ પણ આવે કે-આવા વિષય અને કથાચના સંગમાં રગદોળાયેલા હોવા છતાં પણ રાવણુના હૃયામાં મોક્ષ એવો વસી ગયો હતો કે-ભગવાનની લક્ષિતના ક્ષણ તરીકે મોક્ષ સિવાયનું કશું જ એ ધ્વંજતા નહોતા !

એક વાર એક કન્યાને પશુની લાવવાને માટે પરિવાર સહિત રાવણુ વિમાનમાં નીકળ્યા હતા. માર્ગે વિમાન સ્ખલના પામ્યું અને

એ નિમિત્તે એ એવા આવેશયુક્ત બની ગયા કે—શ્રી અષ્ટાપદજી પર્વત ઉપર ધ્યાનમગ્ન બનેલા એક મુનિવરને એ સખલનાનું કારણ માનીને અને એ મુનિવર એ ખરેખર મુનિવર નથી પણ મારા શત્રુ એવા આ દંભી મુનિ છે—એમ માનીને, એમણે આખાય અષ્ટાપદ પર્વતને હચમચાવી મૂકનારો ઉપદ્રવ આદર્યો. એ પ્રસંગ મોટો છે, પણ આપણે તો એ પછીનો પ્રસંગ અહીં જોવો છે. રાવણ એમણે આરંભેલા ઉપદ્રવમાં નિષ્ફળ તો નીવડ્યા, પણ સાથે ભારે શિક્ષા પણ પામ્યા. એથી એમને આવેશમુક્ત બની જતાં વાર લાગી નહિ. મુનિવરની પાસે ક્ષમાચાચના કરીને અને મુનિવરને વન્દનાદિ કરીને રાવણ તરત જ શ્રી અષ્ટાપદગિરિ ઉપર શ્રી ભરત મહારાજને નિર્મિત કરેલા શ્રી જિનમંદિરમાં ગયા.

શ્રી જિનમંદિરમાં પેસીને રાવણે શ્રી ઋષભદેવ આદિ ચોવીસે ય લગવન્તોની અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરી અને તેપછી તેમણે લગવાનની સ્તવના આરંભી. રાવણ વીણા વગાડે છે અને એમનું અંતઃપુર સખત સ્વરથી મનોરમ અને આમરાગથી રમ્ય એવું લગવાનની સ્તવનાનું ગીત ગાય છે.

આમ એકતાનતાથી મધુર સ્તવના આદી રહી છે ને એ જ વખતે ધરણેન્દ્ર જાતે જ ત્યાં વન્દનયાત્રા નિમિત્તે આવી પહોંચે છે. વીણાવાદન પૂર્વક ગવાતાં એ ગીતોનું શ્રવણ કરીને ધરણેન્દ્ર પણ મુગ્ધ બની જાય છે. વિચારો કે—કેવા પ્રકારે કરાતી હશે એ સ્તવના ?

ધરણેન્દ્ર માગવાનું કહે છે :

પણ ખરો પ્રસંગ તો હવે આવે છે. ધરણેન્દ્રના હૈયામાં રાવણની એ લલિત જોઈને ભારે અનુમોહનાનો ભાવ પ્રગટ્યો છે. ધરણેન્દ્રને એમ થઈ ગયું છે કે—‘આવા સાધર્મિકની અત્યારે ને અત્યારે જ હું કાંઈને કાંઈ લલિત કરું !’ પણ ધરણેન્દ્ર જાણે છે કે—‘આ રાવણ છે. લગવાનની લલિત ફક્ત તરીકે મોક્ષ સિવાયના કોઈ પણ ફલની અપેક્ષા આને હોય નહિ !’ એટલે, ધરણેન્દ્રને રાવણ જે કાંઈ માગે તે

આપવાનું મન છે, પણ તે સીધું કહેવાય તેમ નહિ હોવાથી, ધરણેન્દ્ર બહુ વિવેકપૂર્વક વાત કરે છે.

ધરણેન્દ્ર રાવણને કહે છે કે-‘તમે શ્રી અરિહંત ભગવાનના ગુણોની સ્તુતિથી ભરપૂર એવું સુંદર ગીત તમારા ભાવને અનુરૂપપણે ગાયું, એથી હું તુષ્ઠ થઈ ગયો છું.

ધરણેન્દ્ર આવું કહે છે, છતાં રાવણના મુખ ઉપર અર્થીપણાનો કોઈ જ ભાવ જણાતો નથી, એટલે ધરણેન્દ્ર આગળ વધીને કહે છે કે-‘શ્રી અરિહંતના ગુણોની સ્તુતિનું મુખ્ય ફલ તો મોક્ષ જ છે. છતાં પણ તમે મને એ કહો કે-ઈંદ્ર એવો હું તમને આપું શું?’

રાવણના વિચાર :

આ રીતે ધરણેન્દ્ર જેવા દેવેન્દ્ર જાતે જ તુષ્ઠ થઈને ભાગવાનું કહે છે, છતાં પણ રાવણ જરાય ચલ-વિચલ થતા નથી. આવા પણ વખતે રાવણના મુખમાંથી જે શબ્દો નીકળ્યા છે, તે સૂચવે છે કે-ભગવાનની ભક્તિ એ મોક્ષ માટે જ કરતા હતા ! ભગવાનની ભક્તિ એ કોઈને દેખાડવા માટેય કરતા નહોતા અને કોઈ દુન્યવી ફળ મેળવવાને માટે ય કરતા નહોતા !

તમે એ વિચારો કે-‘રાવણની જગ્યાએ આપણે હોઈએ, તો આપણે શો જવાબ દઈએ ?’ આપણે આપણાં બાણાં ફૂંકવાને નીકળી પડીએ કે નહિ ? એ વાત પણ તમે વિચારો !

રાવણને એમ થાય છે કે-‘ભગવાનની ઉત્તમ પ્રકારની ભક્તિ જોઈને ભગવાનના ભક્તને તોષ થાય એ સ્વાભાવિક છે.’ પોતે જેમનો ભક્ત છે, તેમની સુંદર ભક્તિ કોઈપણ કરતો હોય તો એ જોઈને એ ભક્તને આનંદ જ થાય ને ? એટલે રાવણને થાય છે કે-‘ધરણેન્દ્ર જેવા ભગવાનના ભક્ત ભગવાનની ભક્તિ જોઈને તુષ્ઠ થાય એમાં આશ્ચર્ય પામવા એવું કાંઈ નથી.’ પણ ધરણેન્દ્રે પોતાનો તોષ વ્યક્ત કરીને ‘માગે તે આપું’ તેનું શું ? એમાંય રાવણને થાય છે કે-‘ભગવાનના

લક્ષ્મણને લગવાનનો લક્ષ્મણ જે માગે તે આપવાનું મન થાય, એમાં ય આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી ! પણ લગવાનની લક્ષ્મણને જોઈને તુષ્ઠ થયેલો લગવાનનો લક્ષ્મણ માગવાનું કહે અને લગવાનની લક્ષ્મણ કરનારો લગવાનનો લક્ષ્મણ માગે, તો એમાં લગવાનની લક્ષ્મણ કરનારની લગવાન પ્રત્યેની લક્ષ્મણનો અપકર્ષ થાય અને લગવાનની લક્ષ્મણ જોઈને લગવાનના લક્ષ્મણને માગવાનું કહેનારની લગવાન પ્રત્યેની લક્ષ્મણનો ઉત્કર્ષ થાય !'

લક્ષ્મણનો સોદો

કરવા તૈયાર નથી :

આવા અવસરે આવા આવા વિચાર કરવાનું કેને સૂઝે ? આવી સરસ તક માગી મગે નહિ. આવી સારી તક મેળવવા મધ્યે પણ મગે નહિ. અણુધારી આવી તક સાંપડી ગઈ છે અને રાવણને કશી જ જરૂર નથી એવું પણ નથી. હજુ તો રાવણના હૈયામાં દ્વિગ્યાત્રા કરવાનો મનોરથ ખેડેલો જ છે અને ખીજ પણ ઘણા મનોરથ હૈયે છે. અવિરતિનો ઉદય વર્તાઈ રહ્યો છે ને ? એવી સ્થિતિમાં પણ રાવણ લગવાનની લક્ષ્મણનો સોદો કરવા તૈયાર નથી. મારે જે જીવનું છે તે બધું તમે જીવતાડી દો, એવું કહેવાને માટે રાવણ પાસે જીવન નથી એમ નહિ, પણ એવું કહેવાને માટે રાવણ પાસે હૈયું નથી.

ધરણેન્દ્રને જવાબ આપતાં રાવણ કહે છે કે—નાગેન્દ્ર ! દેવાધિ-દેવના ગુણોની સ્તવનાથી તમે તુષ્ઠ થયા એ યોગ્ય જ છે. તમારો આ તોષ, એ તમારા હૈયામાં દેવાધિદેવ પ્રત્યે જે લક્ષ્મણ છે, તેનું પ્રતીક છે. ખીજી વાત એ છે કે—દેવાધિદેવની મેં કરેલી લક્ષ્મણને તમે મને માગું તે આપવાને જે તૈયાર થયા છો, તેથી તમારી દેવાધિદેવ પ્રત્યેની લક્ષ્મણ પ્રકર્ષને પામે છે, પણ હું જે કાંઈ ગ્રહણ કરું તો તેથી દેવાધિદેવ પ્રત્યેની મારી જે લક્ષ્મણ, તે તો મારે અપકર્ષને જ પામે !'

રાવણે આવી રીતે માગવાનો ઇન્કાર કરી દીધો, એનો ભાવ

તમારા ખ્યાલમાં આવ્યો ? ઉત્તમ આત્માઓને માટે ‘મોક્ષાયેવ તુ ઘટતે’ એવી જે વાત છે, તે વાત સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને માટે આવી રીતે લાગુ થાય.

રાવણે આપેલો જવાબ સાંભળીને ધરણેન્દ્ર તો વળી વધારે તુષ્ઠ થઈ ગયા. વળી એમણે જોયું કે ભગવાનનો આ ભકત ભગવાનની ભકિત વચમાં રહે અને કાંઈ માગે એ શક્ય નથી. આથી ધરણેન્દ્રે ફરીથી રાવણને કહ્યું કે-‘તમારી આ નિરાકાંક્ષાથી હું વિશેષપણે તુષ્ઠ થયો છું.’ અને આમ કહીને ધરણેન્દ્રે રાવણને અમોઘવિજ્ઞયા નામની રૂપવિકારિણી શક્તિ અર્પિત કરી દીધી. એ પછી, ધરણેન્દ્ર તેમ જ રાવણ પોતપોતાના સ્થાને ગયા.

વિરાગ અને મોક્ષરાગ

વિરાગ પ્રગટે તો જ મોક્ષનો રાગ પ્રગટી શકે છે અને મોક્ષનો રાગ પ્રગટે તો જ સાચો ધર્મરાગ પ્રગટી શકે છે, કારણ કે-ધર્મ એ મોક્ષના ઉપાય રૂપે જ વસ્તુતઃ આદરણીય છે. મોક્ષના સુખનો રાગ જેમ જેમ વધતો જાય, તેમ તેમ સંસારના સુખ ઉપરનો રાગ ઘટતો જાય; અને એમ સંસારના સુખ ઉપરનો રાગ જેમ જેમ ઘટતો જાય, તેમ તેમ સાચો ધર્મરાગ વધતો જાય. અને એથી પૌદ્ગલિક વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનું મન થાય.

૫-સમ્યગ્દષ્ટિની અવસ્થા

- ૧ તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં જં જિણેહિં પવેશ્યં
- ૨ સમ્યગ્દષ્ટિ ધર્મ, અર્થ અને કામને કેવા માને ?
- ૩ સમ્યગ્દષ્ટિ સુખ-દુઃખને સહે કેવી રીતે ?
- ૪ સમ્યગ્દષ્ટિ કોની પ્રશંસા કરે ?

ત
મે
વ
સ
ચ્ચં
નિ
સ્સં
કં
જં
જિ
ને
હિં
પ
વે
હ
યં

જગતના જીવો પોતાની અભિલાષાને
સફળ બનાવી શકે તેવો માર્ગ કયો ?

અનન્ત ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ, જગતના જીવોના કલ્યાણને માટે, એ જ જાતિનો ધર્મ ઉપદેશ્યો છે, કે જે ધર્મ જગતના જીવોની વાસ્તવિક અભિલાષાને સારામાં સારી રીતે સફળ બનાવી શકે તેમ છે. જગતના જીવોની વાસ્તવિક અભિલાષા કયી ? જગતના જીવોને દુઃખ નથી જોઈતું. પ્રાણીમાત્રની અભિલાષા સુખી થવાની છે. એ સુખ પણ એવું જોઈએ છે કે-જેમાં દુઃખનો એક અંશ પણ ન હોય; અધુરાપણું પણ ન હોય; અને આવીને ચાલ્યું જાય એવું પણ ન હોય ! સુખ થોડો વખત રહી દુઃખ આવે, અધૂરું સુખ મળે અગર તો દુઃખના અશોવાળું સુખ હોય, તો વસ્તુતઃ એ સુખ પણ જગતના જીવોને પસંદ નથી. ત્યારે એ વાત નક્કી છે કે-જગતના જીવોને જે સુખ જોઈએ છે, તે દુઃખના લેશ વિનાનું, સંપૂર્ણ અને શાશ્વત. એવા સુખને પામવાનો માર્ગ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ દર્શાવ્યો છે, માટે એ મહા-ઉપકારી છે. જગતના જીવો દુઃખને ટાળવાની અને સુખને મેળવવાની પોતાની અભિલાષાને બરાબર સફળ બનાવી શકે, એવો ધર્મ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશ્યો છે, એથી એ તારકો મહાઉપકારી છે. એ સિવાય, બીજા કોઈ પણ માર્ગે જગતના જીવોની અભિલાષા સફળ થઈ શકે તેમ છે નહિ.

માર્ગ અનુકૂળ હોવા
છતાં આરાધક ઓછા :

આવી રીતે જગતના જીવોની મૂળ અભિલાષાને

સકળ બનાવનારો અનુકૂળ માર્ગ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશ્યો છે, છતાં પણ એના આરાધક ઓછા હતા, ઓછા છે અને ઓછા રહેશે, એનું કારણ શું? આવો અનુકૂળ માર્ગ છતાં આટલો ભેદ કેમ? દુનિયાના જે પ્રાણીઓને આ શાસ્ત્ર સાંભળવા મળ્યું નથી, દુનિયાનાં જે પ્રાણીઓ આ શાસ્ત્રને જાણતાં નથી, દુનિયાનાં જે પ્રાણીઓ આનાથી દૂર છે, તેમની વાત જુદી છે. તેઓ શ્રી જિનેશ્વરદેવના સ્વરૂપથી અજ્ઞાત હોય; શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા શી તે ન જાણતા હોય; શ્રી જિનેશ્વરદેવે દર્શાવેલો મોક્ષમાર્ગ કયો તેની તેમને ગમ ન હોય, આ શાસન શું, આ શાસનની આરાધના કેમ થાય, આ શાસનને પામેલાએ શું કરવું જોઈએ, મોક્ષ કેને કહેવાય, મોક્ષનો ઉપાય શો, એ બધી વાતોથી તેઓ અપરિચિત હોય એમ અને : પરંતુ જેઓ એમ કહે છે કે-અમે શ્રી જિનેશ્વરદેવના સેવક છીએ, અમે શ્રી જિનેશ્વરદેવને માનનારા છીએ, તેઓ એ બધું સામાન્યપણે પણ જાણે નહિ અને એનો શક્તિ મુજબ અમલ કરે નહિ, તો એ શું કહેવાય ?

તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું

-એ કથન અંતરમાં વાસ્તવિક રૂપે

હોય તો ઊંચી દશા :

‘અમે શ્રી જિનેશ્વરદેવના સેવક છીએ.’-એમ કહેનારા એવું પણ કહે છે કે-‘અમે માત્ર બહારથી કહેનારા નથી, પણ હૃદયથી કહીએ છીએ.’ તેઓ કહે છે કે-‘તે જ સાચું અને તે જ શંકા વિનાનું કે જે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશ્યું.’ કોઈ એમ કહેતો આવે કે-‘તમારા જિનેશ્વરે અમુક કહ્યું તે ખોટું છે’ અને તેની સામે આ કદાચ દલીલ ન પણ કરી શકતો હોય, સામાના કથનને ખોટું પુરવાર ન પણ કરી શકે, તોય એ કહે કે-‘ભલે, હું તને દલીલથી સમજાવી શકતો નથી, પણ તે જ સાચું અને તે જ શંકા વિનાનું, કે જે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશ્યું, એ નક્કી વાત છે.’ આ દશા પણ જે વાસ્તવિક હોય, તો એ સામાન્ય

દશા નથી : પણ એ હૃદયપૂર્વક કહેવાય છે કે નહિ, એ જ વિચારવાની ખાસ જરૂર છે.

લગભગ બધા જૈનો એમ કહે છે :

કોઈ જો એવો આક્ષેપ કરે કે—તમે શ્રી જિનેશ્વરદેવને માનતા નથી, તો કહી દે કે—એ વાત ખોટી છે : આગમ ઉપર તમને પ્રેમ નથી, તો કહી દે કે—એ વાત ખોટી છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવના માર્ગને અનુસરનારાઓ જે કહે તે તમને રચતું નથી, તો કહી દે કે—એ વાત ખોટી છે. અમે શ્રી જિનેશ્વરદેવને બરાબર માનીએ છીએ, શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશો આપ્યાં અને શ્રી ગણધરદેવોએ ગૂંથેલાં શ્રી જિનાગમો ઉપર અમને પૂરો વિશ્વાસ છે અને એને અનુસરનારાઓ જે કહે છે તે પ્રત્યે અમારી રૂચિ છે. અર્થાત્—શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે કહ્યું તે જ સાચું અને તે જ શંકા વિનાનું, એ વાતમાં પાછા પડીએ તેમ નથી. આવી દશા આજે જૈન ગણુતાં લગભગ બધાંની છે, એમ કહીએ તો ચાલે : કારણ કે—કોઈ શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહ્યું તે ખોટું એ રીતે તો સાચાને ખોટું કહેતા નથી. કહે છે તો એમ જ કે—‘તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું કે જે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશ્યું.’

**તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું
છે તો તજવા જેવું એ ગ્રહણ
કરવા જેવું કેમ લાગે ?**

આટલી દૃઢ માન્યતા, આટલો દૃઢ વિશ્વાસ, છતાં પણ જ્યાં શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાની વાત આવે છે, ત્યાં મુંઝવણ કેમ ? તે જ સાચું અને તે જ શંકા વિનાનું હોય, તો એથી વિપરીત સાચું કેમ લાગે ? જેમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવ દુઃખ કહે, તેમાં તે જ સાચું અને તે જ શંકા વિનાનું એમ કહેનારને સુખ કેમ લાગે ? હૃદયપૂર્વકનો આનંદ કેમ આવે ? ક્યારેય પણ દુઃખ કેમ ન થાય ? તજવા જેવું તે ગ્રહણ કરવા જેવું કેમ લાગે ? એની જડ શોધી

કાઠની પડશેને ? જે એમ હોય અને એમ જ ચાલ્યા કરે, તો ધર્મી કહેવડાવવા છતાં, આરાધકમાં ગણાવા છતાં, શ્રી જિનેશ્વર-દેવના સેવક મનાવા છતાં, વાસ્તવિક આરાધનાથી વંચિત રહી જવાય. વાસ્તવિક આરાધના તે, કે જે ઇચ્છિત ફળને આપે. તેવી આરાધના વિનાની ક્રિયા ફળ આપે, પણ ઇચ્છિત નહિ. ઇચ્છિત ફળ કયું ? મોક્ષ. એની આ વાત ચાલે છે. શ્રી જિનાજ્ઞાનો જોઈ તો અમલ જીવનમાં થયા વિના એ ફળ મળવાનું નથી.

ભાગ્યશાલિતા :

તે જ સાચું અને તે જ શંકા વિનાનું કે જે શ્રી જિનેશ્વર-દેવોએ ઉપદેશ્યું, એ વાતમાં વિરોધ કરનારા પ્રાયઃ તમારામાંના નથી. આ કાળમાં એટલું પણ ન થાય એવ કાઠી નાખવા જેવું નથી. અત્યારનો સમય, અત્યારના જીવન, અત્યારની ઊંચલપાચલ જોતાં, કે જ્યારે ધર્મનો વિચાર પણ ઘણાને ખટકે છે, એવા વખતમાં ‘તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું કે જે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રવેદ્યું’-એ ભાવના ટકી રહે એ પણ એક પ્રકારની ભાગ્યશાલિતા છે. એટલું પણ જો હૈયાથી યોલાતું હોય તો હું તો તેનો પણ ખૂબ જ પ્રશંસક છું : કારણ કે-લઘુકર્મિતા આવ્યા વિના એટલું ઓધદષ્ટિએ પણ હૃદયથી યોલાતું નથી.

અજ્ઞાનતાથી ઊંધે માર્ગે
જાય એ અને :

શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે કહ્યું તે જ સાચું અને તે જ શંકા વિનાનું, આ માન્યતામાં તો મક્કમ છો ને ? એમાં ફેર હોય તો કહેજો. અજ્ઞાનથી ઊંધે માર્ગે ચાલી જવાય, નહિ કરવા જેવું થઈ જાય, તે વાત જુદી છે. કોઈ વેષધારી ‘આ જિને કહ્યું છે.’-એવું એવું કહીને ઊંધે માર્ગે દોરે અને તમે એથી કદાચ દોરવાઈ જાઓ. એ વાત જુદી છે. ખચ્ચાને ગમે તે કોઈ એમ કહે કે-‘ચાલ, તને તારા આપ પાસે લઈ જઈ’-‘ચાલ, તારી બા પાસે લઈ જઈ’-‘ચાલ

ખાવાનું અપાવું.' તો બચ્યું જાય, કારણ કે—એ અજ્ઞાન છે,—એને આ દુશ્મન છે કે મિત્ર છે, સાચું કહે છે કે જૂઠું કહે છે, એની ગમ નથી માટે એ જાય : તેમ તમને કોઈ તેવો 'અમુક જિને કહેલું છે.'—એવું એવું કહે અને એથી ઊંધુ કરી બેસો તે વાત જુદી છે, પણ 'શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે કહ્યું તે જ સાચું અને તે જ શંકા વિનાનું'—એ માન્યતામાં, એ વિશ્વાસમાં તો ફેર નથીને ? એ ફેર હોય તો કહો. એ વિશ્વાસ જો હેયાનો હોય તો અવસરે કામ થઈ જ જાય.

**વિચારવાનું કેમ
વિચાર્યું નથી ?**

આમાં સઘળાય શ્રી જિનેશ્વરદેવોનો સ્વીકાર થઈ જાય છે. અનન્તા થઈ ગયા તે, વીસ વિહરમાન છે તે અને અનન્તા થશે તે, એ બધા જ શ્રી જિનેશ્વરદેવોનો સ્વીકાર થાય છે. થઈ ગયા તે, વિહરમાન છે તે અને ભવિષ્યમાં થશે તે એ બધા એક જ કહે, એકસરખું કહે, એનો આ માન્યતામાં સ્વીકાર છે. એ તારકોએ કહેલું સાચું જ હોય અને શંકા વિનાનું હોય, એમાં લેશ પણ ફેર નહિ, આવું માનનારો પણ અજ્ઞાનયોગે, કોઈ ઊંધે રસ્તે શ્રી જિનેશ્વરદેવના નામે દોરે તો કદાચ જાય, તો પણ એને માર્ગે વાળવો સહેલો. એ માન્યતા હૃદયપૂર્વકની હોવી જોઈએ. આવી માન્યતા દઢ છતાં કોઈ દિવસ વિચારવાનું વિચાર્યું છે ? જો ના, તો કેમ નથી વિચાર્યું ?—એ મોટો પ્રશ્ન છે.

**અહીં મેળ કેમ
મળતો નથી ?**

જે વાતને તદ્દન સાચી અને નિઃશંક માનીએ, તે જીવનમાં સર્વથા દેખાય જ નહિ, હૃદયમાં એનો વિચાર જ આવે નહિ, એ અનવાન્નેગ છે ? નહિ, છતાં અહીં તેમ બનતું હોય તો તેનું કારણ શોધવું જોઈએને ? જે વસ્તુ ઉપર અખંડ પ્રેમ હોય, જે વસ્તુ મળે

તો જ સુખી થવાય એવી દૃઢ માન્યતા હોય, તે વસ્તુનો વિચાર પણ ન કરે, એવો કોઈ આદર્શ છે ? એની ચિન્તા થયા વિના રહે ? જેના વિના ચાલે જ નહિ, જે ન મળે ત્યાં સુધી સુખ મળે નહિ એવો વિશ્વાસ હોય, તેને મેળવવાની ચિન્તા પણ ન થાય, એ દુનિયામાં બનવાનું છે ? નહિ જ. એવી વસ્તુ માટે આદર્શ મહેનત કર્યા વિના રહે ? અનુભવ ના પાડે છે. મહેનત કરવા છતાં ન મળે તો એ વસ્તુ વિના ચલાવી લે એ બને, એ વસ્તુને માટે જોઈતી મહેનત ન થઈ શકે એમ બને, પણ એનો વિચાર જ નહિ એ કેમ બને ? જે વસ્તુ ઉપર અખંડ રાગ હોય, જે મળે તો જ કદ્યાણુ થાય એવી ખાત્રી હોય, તેની ચિન્તા ન હોય, તે મેળવવાની ઈચ્છા ન હોય, તેના અભાવની મૂંઝવણુ ન હોય, તે નથી મળતી એનું દુઃખ ન હોય અને તે મેળવવા જરૂરી પ્રયત્ન ન થઈ શકે તો તેનો અક્રોધ ન હોય, એ બને ?

સલામ નહિ જ.

તો એ અહીં છે ? અહીં એ ચિન્તા થાય છે કે-આપણે શ્રી જિનેશ્વરદેવના સેવક કહેવડાવીએ છીએ, પણ આપણને તે તારકનું સેવકપણું વાસ્તવિક મળ્યું નથી અને એ ન મળે તો કદ્યાણુ નથી ?

સલામ બહુ કઠણ લાગે છે.

મહેનત ન થઈ શકે એ બનવાનું નથી જ એમ નહિ, છતાં એની ચિન્તા તો હોવી જોઈએ ? ખીજને પામતા જોઈ આનંદ થવો જોઈએ ? આપણે રહી જઈએ તેનું દુઃખ તો થવું જોઈએ ? એ મેળ અહીં કેમ મળતો નથી ? 'તમેવ સચ્ચ નિસ્સંકં જં જિજોઈ પવેદ્ય' એમ બોલવું અને એનો કદી વિચાર નહિ, શક્ય પણ અમલ નહિ, અમલ ન થાય એની જ્ઞાનિ નહિ, તો એ બોલવા સાથે હૈયાનો મેળ કેમ મળે ? આ વિચાર તમારે કરવો જોઈએ અને તમે એ વિચાર કરતા બની જાવ, તમારી માન્યતાની તમે પોતે જ તપાસ કરો, તો ખાર આની મહેનત મટી જાય.

શ્રી જિનેશ્વરદેવ આ સંસારને દુઃખમય,
દુઃખફલક અને દુઃખપરંપરક કહે છે :
આપણને કેવો લાગે છે ?

શ્રી જિનેશ્વરદેવ કહે છે કે—આ સંસાર દુઃખમય છે. આ સંસારમાં સુખ નથી પણ દુઃખ છે. સંસારનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ સંસારને દુઃખમય કહ્યો, દુઃખફલક કહ્યો અને દુઃખપરંપરક પણ કહ્યો. આથી સંસારમાં સુખ નથી પણ દુઃખ છે, સંસારનું ફળ પણ દુઃખ છે અને સંસારથી પરંપરાએ પણ દુઃખ છે, દુઃખની પરંપરા છે એ વાત સાચી અને શંકા વિનાની નક્કી થઈ ગઈ, કારણ કે—એ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહી છે. ‘ તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું કે જે શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહ્યું ’—એમ ભારપૂર્વક બોલનારને સંસાર એવો જ લાગવો જોઈએ. તમને કદિ સંસાર દુઃખમય છે એમ લાગ્યું ? સંસાર દુઃખફલક છે એમ લાગ્યું ? સંસાર દુઃખપરંપરક છે એમ લાગ્યું !

સભા૦ એવું તો નથી લાગતું.

ત્યારે શું લાગે છે ? જ્યાં શ્રી જિનેશ્વરદેવો સુખ નથી એમ કહે છે, ત્યાં તમને સુખ લાગે, તો ‘ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહ્યું તે જ સાચું અને નિઃશંક ’—એ વાત ક્યાં રહી ? જો શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહ્યું તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું, એમ હૃદયપૂર્વક મનાતું હોય, તો અંગલામાં પેસતાં, ભાણે ખેસતાં, લાખ લેતાં, કચારેક પણ હૃદયમાં દુઃખ લાગે ખરું કે નહિ ? એમય ન થાય કે—આ બધામાં મને સુખ કેમ લાગે છે ? એ બધા દ્વારા પુણ્યના ઉદયવાળાને પૌદ્ગલિક સુખ છે એની ના નહિ, પણ પૌદ્ગલિક સુખ એ વાસ્તવિક સુખ નથી. પૌદ્ગલિક સુખ પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવના સેવકને વિચારણાના યોગે દુઃખરૂપ લાગવું જોઈએ. એ દુઃખરૂપ લાગે એટલે એમાંથી રસ ઊડે. એ રસ ઊડે એટલે એ બધામાં રહેવા છતાં, એ ભોગવે તો પણ, એમાં લુખાશ આવે. એમ થાય કે—લલે હું આ ભોગવું છું પણ સારું કરતો નથી, આનું પરિણામ દુઃખ છે અને

એમ કરતાં વૈરાગ્ય પણ આવી જાય તથા આવેલો વૈરાગ્ય સુસ્થિર પણ કદાચ બની જાય !

ન છટે તો પણ સંસાર શ્રી જિનેશ્વરદેવે
કહ્યો છે તેવો લાગવો જોઈએ :

એક તરફ આપણે કહીએ કે-‘શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે કહ્યું તે જ સાચું અને તે જ શંકા વિનાનું’ તેમજ બીજી તરફ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ સંસારને દુઃખમય, દુઃખફલક અને દુઃખપરંપરક કહ્યો છે તેમ જાણવા છતાં પણ આપણને સંસાર તેવો ન લાગે, તેથી વિપરીત લાગે, સંસારમાં સુખ લાગે, તો એ પણ જોવું જોઈએ કે-એમ થાય છે તેનું કારણ શું ? સંસાર શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહ્યો તેવો લાગવા છતાં પણ એનો ત્યાગ ન કરી શકાય એમ બને, પણ એ તજવા જેવો છે, એમાં આત્માનું હિત નથી પણ નુકશાન છે, એમ તો લાગવું જ જોઈએ.

કોનો દોષ
તે નક્કી કરો :

આપણી વર્તમાનમાં જે દશા છે, તેને અનુલક્ષીને આપણે એ પણ નક્કી કરવું જોઈએ કે-આમાં મિથ્યાત્વ કામ કરે છે કે એમાં અવિરતિના ઘરનો દોષ છે ? અવિરતિના ઘરનો જ જો દોષ હોય, મિથ્યાત્વ ન હોય, સમ્યક્ત્વ હોય, માન્યતામાં જરાય ફેરફાર ન હોય, તો તો એ બહુ બચકર નથી : કારણ કે-અવિરતિનો તેવો ઉદય હોય તો કરવા યોગ્ય ન કરી શકાય, છોડવા યોગ્ય ન છોડી શકાય, છતાં પણ સમ્યક્ત્વના યોગે વહેવા-મોડા છુટાશે એ નક્કી વાત છે. પણ એ દોષ મિથ્યાત્વના ઘરનો છે એમ જો નક્કી થઈ જાય, આપણો આત્મા કબૂલ કરે, તો તો ખૂબ દુઃખ થવું જોઈએ. એ દોષને ટાળવાનો વહેલામાં વહેલી તકે પ્રયત્ન આઠરી દેવો જોઈએ: અર્થાત્-‘શ્રી જિનેશ્વરદેવે જે કહ્યું તે જ સાચું અને નિઃશંક’-એ ઉદ્દગાર હૃદયપૂર્વકના બની જવા જોઈએ.

ઔષધાદિ સામગ્રી દહીંને મળી જાય
તો તે પુણ્યોદય પણ ઔષધ ખાવાની
દશા આવી તે પાપોદય :

ઔષધ આરામ આપે, પણ ઔષધ ખાવાની દશા એ પાપના ઉદયવાળી દશા ખરીને? ઔષધ ખાવાની દશા આવે ત્યારે કોઈ એમ કહે છે કે-‘હાશ, પુણ્યોદય જાગ્યો કે-ઔષધ ખાવાનો વખત આવ્યો?’ ‘મારું સફલાગ્ય કે-મારે ઘેર ડોક્ટર આવ્યા, ડોક્ટરે હવા આપી ને મેં હવા લીધી’-એમ કોઈ કહે છે? નહિ જ. જિંદગીના દહીં પણ ઔષધ ખાતા જાય છે અને કપાળ કૂટતા જાય છે. લાવના એ જ કે-દર્દ ક્યારે જાય અને હવા લેવાનું મટે! દર્દ થયા બાદ હવા મળી જાય, ડોક્ટરને લાવવાની અનુકૂળતા હોય, એ પુણ્યોદય છે, પણ ઔષધ ખાવાની દશા આવી, માંદગી આવી, એ તો પાપોદય છે. ઔષધ આરામ આપે છે, પણ ઔષધ ખાવાની સ્થિતિ આવી એથી આનંદ થતો નથી. એ જ વસ્તુ અહીં સમજી લેવી જોઈએ. પૌદ્ગલિક સંયોગો જરૂર હોય ને મળી જાય તો અનુકૂળતા આપે, અમુક શાન્તિ આપે. તપતાને પાણી મળે, ભૂખ્યાને અન્ન મળે, દરિદ્રને પૈસા મળે, ઘર વિનાનાને બંગલો મળે, જેને ઊમા રહેવાની જગ્યા પણ ન હોય તેને ગામ બક્ષિસ મળી જાય તો એ આરામ, આશ્વાસન આપે તે કબૂલ, કારણ કે-તે તેવી દશામાં છે, પરંતુ ઉપાદેયતાના ઘરનો આનંદ તો ન જ થાયને? પૌદ્ગલિક સામગ્રી મળી જાય એ પુણ્યોદય, પણ એની ઉપાદેયતાની વૃત્તિવાળી લાલસા કેમ? એમાં તેવી લહેર કેમ? હવા ગમે તેટલી સારી હોય, ખાતાં વેંત આરામ આપનારી હોય, છતાં એવીય હવા ખાવાનો વખત રોજ આવે એમ ઇચ્છા થાય છે ખરી? નહિ જ. તેમ અહીં સમજો. સંસાર દુઃખમય, દુઃખફલક અને દુઃખપરંપરક એ કેમ ભૂલી શકાય? સંસારમાં હોઈએ ને અનુકૂળતા મળે તે વાત જુદી, પણ ક્યારે સંસાર છુટે એ વૃત્તિ તો હોવી જોઈએ.

દર્દીને જેટલી કુપથ્યની બીક લાગે છે,
તેટલી પણ તમને સંસારની બીક લાગે છે ?

કુપથ્ય દર્દીને ખરાબ લાગતું નથી. એને તો ગમે છે. પણ વૈદે ના પાડી હોય, કુપથ્ય સેવતાં રોગ વધી જશે એમ કહ્યું હોય, તો કઠ્ઠાચ ન રહેવાય ને ખાવા જાય તોય દર્દી ખાતાં ખાતાં ફફડે છે. એના હૈયામાં ભીતિ બેઠી છે કે-રખે રોગ વધી જશે તો ? કુપથ્ય ખાતાં ખાતાં પણ આ નુકસાનકારક છે, વૈદે આને કુપથ્ય કહ્યું છે, એ વાતને દર્દી ભૂલે નહિ. ઘણા દર્દી તો એવા કે-મનને રોકી શકાય નહિ, એટલે કુપથ્ય લે અને લીધા પછી પાછો પેલો નુકસાનનો ખ્યાલ આવતાં મૂકી દે. એમ કહે કે-આ ઘરમાંથી કુપથ્ય લઈ જાવ, કઠ્ઠાચ મારી જીભ કાઠૂમાં નહિ રહે, હું ખાઈ જઈશ, તો વધુ બીમાર થઈ જઈશ. એમ સમ્યગ્દર્શિને પણ સંસાર માટે લાગવું જોઈએ ને ? આપણે કહીએ કે-‘શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહ્યું તે જ સાચું અને નિઃશંક’ એ માન્યતા અમારી દઢ છે, એમાં જરા પણ ફેરફાર નથી, એ વાત પર પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે, આપણે એમ કહીએ ત્યારે શ્રી જિનેશ્વરદેવે સંસારને દુઃખમય કહ્યો, દુઃખફલક કહ્યો, દુઃખપરંપરક કહ્યો, તો સંસારમાં રહેતાં આપણને પેલા દર્દી જેવું કાંક તો થવું જોઈએ ને ? જીવનમાં કદી એવો વિચાર આવ્યો છે ? આત્માની સાથે વિચાર કરી જોજો, દર્દીને જેટલી કુપથ્યની બીક લાગે છે, તેટલી પણ તમને સંસારની બીક લાગી છે ?

દુન્યવી વસ્તુઓ હૃદયપૂર્વક
ગમે એ જ રોગ :

સલામ પણ રોગ દેખાવો જોઈએ ને ?

રોગ દેખાતો નથી, કારણ કે-આ ખોખા ઉપર, શરીર ઉપર પ્રેમ છે અને આત્મા ઉપર વાસ્તવિક પ્રેમ નથી. આત્મિક સુખની ખાતો થાય છે, મોઢથી ખોલાય છે, પણ આત્માની સ્થિતિ શી છે,

આત્માનું શું થઈ રહ્યું છે તેની જોડતી દરકાર નથી. પૌંદ્રગતિક સંયોગો હૃદયપૂર્વક ગમે એ જ રોગ, દુન્યવી વસ્તુઓ હૃદયને ઉપાદેય બુદ્ધિએ ગમે એ જ રોગ.

**જેને સંસારમાં ન રહેવું હોય તેને જ
સંસારથી છોડાવનાર શ્રી જિનેશ્વરદેવ ગમે :**

સલામ એ ન ગમે તો દુનિયામાં રહેવાય કેમ ?

દુનિયામાં રહેવું નથી માટે તો આપણે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શરણે આવ્યા છીએ. શ્રી જિનેશ્વરદેવ તો દુનિયાથી છોડાવનાર છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શરણને પામીને રાજાઓ ત્યાગી બની ગયા, છ ખંડના માલિકોએ એ સાહ્યળીને લાત મારી, અપૂર્વ ઋદ્ધિસિદ્ધિવાળી, સુખસાહ્યળીવાળી સ્થિતિ છતાં ઈન્દ્રો એવેન બની ગયા. શ્રી જિનેશ્વરદેવના શરણને પામીને એમને પણ એમ થઈ ગયું કે—એમ અહીં કયાં આવ્યા ? મનુષ્યલવમાં હોત તો આવું શરણ પામી, સંયમ લઈ, મુક્તિએ જઈ શકત! ચક્રવર્તિઓને, વાસુદેવોને, રાજામહારાજાઓને, મોટા ધનાઢ્યોને, સુખસાહ્યળીમાં પડેલાઓને પણ એ બધું છોડાવનાર, છોડવા જેવું લગાડનાર શ્રી જિનેશ્વરદેવ છે. જેને સંસારમાં જ રહેવું હોય તેને શ્રી જિનેશ્વરદેવ ગમે. જૈનથી સંસાર કદાચ છૂટે નહિ એમ બને, પણ સંસાર છૂટી જાય તો એ નારાજ હોય એમ ન બને, કારણ કે—સંસાર છોડવાની ભાવના તો એ સદાય કરતો જ હોય.

**જ્ઞાની જેને સંસારમાં ભભાવનાર
કહે તેમાં આનંદ આવે તો
કારણ વિચારવું જોઈએ :**

મુક્તિસુખની અભિલાષા નહિ અને પૌંદ્રગતિક સુખની અભિલાષા, એ રોગ છે. પરને પોતાનું માનવું, એ મહારોગ છે. હેય છે એ જાણ્યા પછી ઉપાદેયબુદ્ધિ કાયમ રહેવી, એ કારમો રોગ. આ બધું મળતું જાય એમ આનંદ વધતો જાય કે આકૃત વધતી લાગે ? જેને જ્ઞાની ભારભૂત કહે, ઉપાધિરૂપ કહે, સંસારમાં ભભાવનાર કહે, એની

પ્રાપ્તિમાં અને એના ભોગવટામાં આનંદ આવે, એ કેના ઘરની વસ્તુ, એનો વિચાર કરવો જોઈએ. એનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી એમ લાગે છે ? જ્ઞાની જેને દુઃખરૂપ કહે, તે આપણને સુખરૂપ લાગે, તો એનો વિચાર કરવો જોઈએ ?

સભાં વિચાર તો કરવો જોઈએ.

એ જ ચાલે છે. અહીં તો અપેક્ષાએ વાત થાય. સૌના આત્માનું સૌ જાણે. દરેકે પોતાના આત્માનો વિચાર પોતે કરવો જોઈએ કે-મારી કયી દશા છે ?

ઘણા કાળથી ધર્મ ક્રિયા કરવા છતાં જોઈતું પરિણામ નથી આવતું એનું કારણ :

શ્રી જિનેશ્વરદેવે જે કહ્યું તે જ સાચું ને નિઃશંક છે એમ કહેવું અને એથી ઊંધું ચાલી રહ્યું હોય તેની ચિન્તા પણ નહિ, એ શું ? ઘણા કાળથી ધર્મની ક્રિયા કરતા રહેતા હોવા છતાં પણ જોઈતું પરિણામ નથી આવતું, એનું કારણ કદી વિચાર્યું છે ? સંસાર દુઃખમય, દુઃખફલક અને દુઃખપરંપરક છે, સાચું સુખ મોક્ષ વિના બીજે નથી, માટે સંસારને કાપવા અને મોક્ષને મેળવવા હું આ ધર્મક્રિયા કરું છું, એમ કદી વિચાર્યું છે ? આટલો લાંબો વખત અને આટલી આટલી ધર્મક્રિયા કરવા છતાં મારી સંસારની વાસના કેમ ઘટી નહિ ?, એની કદી પણ ચિન્તા થઈ છે ? એ વિચાર હોય, એ ચિન્તા હોય, એ ધ્યેય હોય અને શ્રી જિનેશ્વરદેવેએ ઉપદેશેલી ક્રિયા યથાવિધિ અથવા વિધિબદ્ધમાનપૂર્વક કરાતી હોય, તો આ દશામાં કોઈ સુંદર પરિણામ આવ્યા વિના ન રહે. પૌર્ણગલિક સંયોગ મળે કે ન મળે, અનુકૂળતા મળે કે ન મળે, પણ આત્માની સમાધિ જાય નહિ, એ દશા ધર્મક્રિયા કરતાં આવી જવી જોઈએ.

પારકાને પોતાનું માનવું તે મિથ્યાત્વ :

‘તમેવ સત્ત્વં નિસ્સંકં જં જિણેહિ પવેહ્યં’-એ બોલવામાં વાંધા નથી

આવતો, પણ જ્યાં આ બધા વિચારો આવીને ઊભા રહે છે, ત્યાં વાંધા આવે છે. એ વાંધા આપણે ટાળવો છે. જે ઝાલાય છે તે મુજબ હૈયાને બનાવવું છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવે જેને જે રૂપે કહ્યું તે રૂપે જ આપણને લાગે એવું કરવું છે. એ માટેનો આ પ્રયત્ન છે. આત્મા નિર્મળ હોય એથી બાહ્ય અનુકૂળતાનું અર્થીપણું રહેતું હોય, અપેક્ષા રહેતી હોય, પણ એ સુખરૂપ ન લાગવી જોઈએ. એમાં આત્માને જેવો ન જોઈએ તેવો આનંદ આવે એ પાપોદય. એમાં ઉપાદેયતાના ઘરનો આનંદ આવે એટલે પારકાપણું ભુલાય. પારકાને પોતાનું માનવું તે મિથ્યાત્વ. પછી તમેવ સત્ત્વ ની અસર ક્યાં રહી ? એમણે જેને પર કહ્યું તેમાં પોતાનું માની રાચે, આનંદ પામે, છતાં કહે 'તમેવ સત્ત્વ' તો એનો અર્થ શો ? તમેવ સત્ત્વ એ હૈયાનું હોય તો તે પરરૂપ તો લાગવું જ જોઈએ.

**સમ્યગ્દષ્ટિ સંસારમાં હોય
તોય સંસારને હેય માને :**

બસુસ ગમે ત્યાં જાય, પણ માલિકને એની ખાત્રી. આ દેશનો હોય ને પરદેશમાં જાય. પગાર અહીંનો ખાય અને કામ ત્યાંનું કરે. અવસરે આનું ભૂંડું પણ ખોલે, છતાં માલિકના હૈયામાં ખાત્રી કે-એ મારો છે. પોતાનું ભૂંડું ખોલ્યો એ વાંચીને પણ એ મનમાં હસે ! તેમ સમ્યગ્દષ્ટિ સંસારમાં હોય, સંસારમાં પડ્યો હોય તો પણ એ અહીંનો. એના હૈયામાં સંસાર ઉપાદેયરૂપે ન હોય પણ શ્રી જિનાણા પ્રત્યે એની ઉપાદેયબુદ્ધિ હોય. સંસારને છોડી ન શકે તોય એને માને કેવો ? શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહ્યો હોય તેવો ! તમે સંસારને એવો માન્યો ? માન્યો હોય તો કહો. જે એમ માનતા હોય તે પરમ પુણ્યશાલી. એવા આત્માઓ વાસ્તવિક રીતે સંસારના નથી, પણ શાસનના છે. સંસારમાં રહેવા છતાં, સંસારને તો એ હેય જ માને. આ માન્યતા બરાબર દઢ થાય તો ધાર્યું સધાય.

ઇચ્છા સહેલાઈથી
સફળ બનાવવાનો માર્ગ :

સ
ચ
ગ
હિ
ધ
મ
અ
થ
કા
મ
ને
હ
વા
મા
ને ?

અનન્ત ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ એવો સુંદર માર્ગ ઉપદેશ્યો છે કે—એ માર્ગની જો ધરાબર આરાધના કરવામાં આવે, એ માર્ગને જો ધરાબર ચાલવામાં આવે, એ માર્ગનો જો અમલ કરવામાં આવે, તો જગતના જીવો જે વાસ્તવિક રીતે ઇચ્છે છે તેને ઘણી જ સહેલાઈથી મેળવી શકે. જગતના જીવોની વાસ્તવિક ઇચ્છા દુઃખથી અને સુખાભાસથી મુકાવાની છે તથા વાસ્તવિક સુખને પ્રાપ્ત કરવાની છે. જગતના જીવોને એવું સુખ વસ્તુતઃ ગમતું નથી, કે જે દુઃખવાળું હોય. દુઃખને ઘસડી લાવનારું સુખ પણ વાસ્તવિક રીતે જગતના જીવોને ગમતું નથી. જગતના જીવોને સુખ જોઈએ છે અને તે પણ એવું કે—દુઃખના અંશ વિનાનું હોય, સદાકાળ ટકી રહેનારું હોય તેમજ અધૂરું પણ ન હોય. જગતના જીવોની એ અભિલાષા સહેલાઈથી ફળે, જગતના જીવો પોતાની વાસ્તવિક ઇચ્છાને સહેલાઈથી સફળ બનાવી શકે, એવો માર્ગ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ દર્શાવ્યો છે.

ઇચ્છા છતાં
અમલ કેમ નહિ ?

શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ દર્શાવેલો માર્ગ એવો ઉત્તમ હોવા છતાં પણ, આપણી અભિલાષાને સફળ બનાવવાનો જ ઉપાય શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ દર્શાવેલો હોવા છતાં પણ,

એ માર્ગનો જીવનમાં શક્તિ મુજબ અમલ ન દેખાય, એ ઉપાયને આચરવાનો ઉદ્દેશ ન દેખાય, એથી વિપરીત માર્ગના આસેવનમાં તુરંપર રહેવાય અને જ્ઞાનીઓએ જેને દુઃખનાં કારણો કહ્યાં તે સુખનાં કારણો લાગે, તો સમજવું શું ? દુઃખ નથી જોઈતું અને સુખ જોઈએ છે, એ વાતમાં મતભેદ છે ? નહિ જ : કારણ કે એમ તો સૌ કોઈ કહે છે કે— દુઃખ ટળે અને સુખ મળે એ માટે તો અમે રાતદિવસ પ્રયત્ન કરીએ છીએ : આથી દુઃખને દૂર કરવાની અને સુખને મેળવવાની ઇચ્છા તો સૌ કોઈની છે જ. હવે એ ઇચ્છા છતાં પણ, એ ઇચ્છાને બરાબર સફળ કરી શકે એવો શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે માર્ગ દર્શાવ્યો છે, તેનું સેવન કેમ થતું નથી ? આ પ્રશ્ન જ્યાં ખડો થાય છે, એટલે મોટી મૂંઝવણ ઊભી થાય છે. દુઃખ નથી જોઈતું અને સુખ જોઈએ છે એ વાતમાં મતભેદ નથી અને તેમ છતાં પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ દર્શાવેલા અનુપમ સુખના માર્ગનો શક્તિ મુજબ પણ અમલ થતો નથી, એનું કારણ શું ? આ પ્રશ્ન ખૂબ જ વિચારવા જેવો છે.

લઘુકર્મી બની છેવટ
કર્મરહિત બનવું હોય તો :

‘શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા માર્ગ ઉપર શ્રદ્ધા નથી ?’ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ‘ના’ એમ કબૂલવાને પણ અંતર ના પાડે છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે કહ્યું તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું એમ ભારપૂર્વક કહેવામાં જ હૃદયને તોષ છે. આપણું અંતર સાક્ષી પૂરે છે કે—આપણને શ્રી જિનેશ્વરદેવ ગમે છે. એ તારક ખોટું કહે જ નહિ, એવો આપણને વિશ્વાસ છે. એ તારકે જે કહ્યું છે તે સાચું જ છે, એમ આપણને જરૂર લાગે છે. એટલે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલા માર્ગ ઉપર શ્રદ્ધા નથી, એવું પણ આપણને કબૂલ નથી. આટલી પણ દશા આવી છે, એ લઘુકર્મિતાને સૂચવનારી છે એ ચોક્કસ છે. આત્મા લઘુકર્મી બન્યા વિના આવી પણ સ્થિતિ આવતી નથી.

એટલું છતાં પણ, જે આત્માઓએ વધુ લઘુકર્મી^૧ બનવું હોય અને છેવટ કર્મરહિત દશા પ્રાપ્ત કરવી હોય, તે આત્માઓએ પોતાની સાચી દશાને સમજવાના, વિચારવાના પ્રયત્નથી બેદરકાર નહિ રહેવું જોઈએ.

પરસ્પર વિપરીત તબ્બય
નહિ પણ મનાય કેમ ?

શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે કહ્યું તે સાચું અને તે જ શંકા વિનાનું એમ હૃદયપૂર્વક માનીએ છીએ એમ કહેવાય અને બીજી તરફ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જેને દુઃખનાં કારણો કહ્યા તે સુખનાં કારણો લાગે, તો એ વખતે આત્માને પૂછવું જોઈએ કે—આ શું ! શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહ્યું તે જ સાચું અને તે જ શંકા વિનાનું એમ જે કહે છે તે સાચું કે આ સાચું ? પરસ્પર વિપરીત તબ્બય નહિ એ બનવાબેગ છે, પરંતુ ઉપાદેયમાં પણ ઉપાદેયબુદ્ધિ અને હેયમાં પણ ઉપાદેયબુદ્ધિ એવો ઘાટ હોય, તો એ પણ ખૂબ ખૂબ વિચારવા જેવું છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે વસ્તુ હેય, જ્ઞેય,
ઉપાદેય કહી છે તે તેમજ લાગે છે ?

ઘણાઓ એમ કહે છે કે—‘અમારી દશા ગમે તે હોય, અમારું વર્તન ગમે તેવું હોય, પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે કહ્યું તે જ સાચું અને તે જ શંકા વિનાનું, એમ તો અમે હૃદયપૂર્વક માનીએ છીએ.’ આ માન્યતા હૃદયપૂર્વકની હોય તો એ ઊંચી કોટિની લઘુકર્મિતા છે. એ શંકા વિનાની વાત છેકે—શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે જે વસ્તુઓ જે જે સ્વરૂપની ફરમાવી છે; તે તે વસ્તુઓને તે તે સ્વરૂપની હૃદયપૂર્વક મનાય, તો પણ આત્માનો મોક્ષ નિયત થઈ જાય. પરંતુ હૃદય સાથે વિચાર કરીને એ નક્કી કરવું જોઈએ કે—‘આપણે ‘શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહ્યું તે જ સાચું અને તે જ શંકા વિનાનું’ એમ કહીએ છીએ કે વાસ્તવિક રીતે માનીએ છીએ ?’ એ વાત જો માત્ર કહેવામાં જ હોય, હૈયામાં બરાબર

જયી ન હોય; તો એ વાતને હૈયામાં જગ્યાવવી જોઈએ. આત્માને પૂછવું જોઈએ કે—‘બાલ, તને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે વસ્તુ જે સ્વરૂપે દર્શાવી છે તે જ વાસ્તવિક છે એમ લાગે છે? એ તારકોએ જેને ઉપાદેય કહી, એ તારકોએ જેને જ્ઞેય કહી, એ તારકોએ જેને હેય કહી, તે મુજબ લાગે છે? ઉપાદેય કહી તે ઉપાદેય જ લાગે છે? હેય કહી તે હેય જ લાગે છે? જ્ઞેય કહી તે જ્ઞેય જ લાગે છે?’ દરેકે પોતાના આત્માની સાથે એ વિચાર કરવો જરૂરી છે.

મોહ મૂંઝવે એ બને પણ હૈયમાં
ઉપાદેયબુદ્ધિ આવે એનું શું?

શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ સંસારને દુઃખમય કહ્યો છે, દુઃખફલક કહ્યો છે અને દુઃખપરંપરક કહ્યો છે. આત્માને પૂછો કે—‘સંસાર તને કેવો લાગે છે?’ શ્રી જિનેશ્વરદેવે જે કહ્યું તે જ સાચું અને નિઃશંક, એમ કહેનારા તમને શું સંસાર દુઃખમય છે, દુઃખફલક છે અને દુઃખપરંપરક છે એમ લાગે છે? જો હૃદયપૂર્વક એમ લાગતું હોય તો એટલું પણ ખુશી થવા જેવું છે, પરંતુ એને બદલે સંસાર સુખરૂપ લાગે, પૌદ્ગલિક સંયોગો ખૂબ ગમે, એ મળે તો એમાં શુભતાન બનાય, એ જાય તો ન સુધરે એવો સન્નિપાત થાય, એ વધે એની જ રાતદિવસ ચિન્તા રહ્યા કરે, જિંદગીમાં કચારેય પણ એમ ન થાય કે—આ છૂટે તો સારું, કદી પણ આત્માને એ બળાપો ન થાય કે—હું પરમાં મૂંઝાઈ રહ્યો છું તો મારું થશે શું, અને દિનરાત એને જ મેળવવાની, ભોગવવાની, વધારવાની અને સાચવવાની વિચારણા ચાલ્યા કરે તેમ જ આ ન હોય તો સુખ જ નથી એમ થાય, તો એ દશા કઈ એ વિચારજો! કોઈ કહી દે કે—આ ચોવીસ કલાક બાદ જશે અને એવી ખાત્રી હોય તો ન સુધરે એવો સન્નિપાત થાય, એ શું? મોહ મૂંઝવે એ બને, પણ હૈયમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ આવે એનું શું? પૌદ્ગલિક સંયોગોને પર માનનારની દશા કયી હોવી જોઈએ? આ બધું બરાબર વિચારો.

દુનિયાના પદાર્થો મળે એથી અનુકૂળતા થાય પણ એ દશા ખરાબ લાગવી જોઈએ :

પૌદ્ગલિક સંયોગો મળે તો જ અનુકૂળતા થાય, પૌદ્ગલિક સંયોગો હોય તો જ શાન્તિ થાય, લોજન મળે તો જ ક્ષુધા શમે, પાણી મળે તો જ તૃષા છીપે, એ ઠીક પણ એ જોઈએ એ જે દશા છે તે પાપના ઘરની છે એમ આત્મા કબૂલ કરે છે ? જેમ ઔષધ ખાવાની દશા પ્રાપ્ત થઈ એ પાપોદય છે, તેમ આ બધું જોઈએ એ કયી દશા ? ભૂખ એ પણ એક પ્રકારનો રોગ છે. શરીર જો પર લાગે, ઉપાધિરૂપ લાગે તો એ સમજાય. દુનિયાના પદાર્થો મળે એથી અનુકૂળતા થાય પણ એ દશા ખરાબ લાગવી જોઈએને ? આ દશા ક્યારે છૂટે, એમ થવું જોઈએને ? પછી એમ થશે કે—આ કમનસીગી છે, ઉપાધિ છે કે—ખાઈએ, પીઈએ તો જ શાન્તિ થાય. પુદ્ગલના સંયોગમાં છીએ, પુદ્ગલ દ્વારા ધર્મ આરાધવો છે, પુદ્ગલને આહાર ન આપીએ તો સમભાવ ટકે એમ નથી, આત્મા એવો બળવાન બન્યો નથી, માટે એને આપવું પડે છે એમ લાગે છે ? લોજન જ જરૂરી મનાય, તો તપ કયાંથી જરૂરી મનાય ? તપ થઈ શકતો નથી, લોજન ન લઈ એ તો આત્માનો સમાધિભાવ ટકતો નથી, એમ માની લોજન લેવાય એ અને આજે લોજન લેવાય છે એ બે વચ્ચે કાંઈ ફરક છે ? ‘શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે કહ્યું તે જ સાચું અને નિઃશંક’—એમ હૃદયપૂર્વક બોલનારનો આત્મા પરભાવમાં રમણ કરનારો ન હોય.

દુનિયાદારી પહેલી અને ધર્મ કુરસદે એ રોગ કેના ઘરનો છે ?

જો માત્ર દુનિયાના સંયોગો જ જરૂરી મનાય, એના વિના ચાલે જ નહિ એમ મનાય, કોઈ પણ પ્રકારે એ મેળવવા અને સાચવવા જ જોઈએ એમ મનાય, તો પ્રતિપક્ષી બીનજરૂરી લાગે કે નહિ ? ‘શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહ્યું તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું’ એમ કહેનાર જ્યારે એમ કહે કે—‘જ્ઞાનીએ કહ્યું તે સાચું પણ પહેલું’

આ અને પછી એ, એ કુરસદે કરાય પણ આના વિના તો આલે જ નહિ'—તો એ રોગ કેના ઘરનો છે, એ વિચારો! જ્ઞાનીએ કહેલું ન બની શકે એમ બને, આત્મા પરના સહવાસમાં રહે એ બને, પરમાં એની અમુક પ્રકારની ભોગવવા—મેળવવાની સ્થિતિ હોય, એ બને, પણ એ માને શું? આ માન્યતાનો સવાલ છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહ્યું તે જ સાચું અને નિઃશંક છે એમ માને, તો કરવું પેલું પડે છતાં પણ એ કરવા જેવું નથી અને આ ન થાય તો પણ કરવા જેવું તો આ જ છે, એમ એ આત્માને લાગ્યા વિના રહે નહિ.

‘સંસારથી છૂટવાના ઉપાય આચરી શકાતા નથી.’ એ કમનસીબી લાગી ?

ખૂબ મનનપૂર્વક વિચારો કે—આ સંસાર કદી પણ અનંતજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહ્યો છે તેવો લાગ્યો છે? આ સંસાર દુઃખમય, દુઃખફલક અને દુઃખપરંપરક છે માટે એને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ હેય કહ્યો છે, એમ કદી હૃદયમાં થયું છે? આવી ઉત્તમ કોટિની સામગ્રી-વાળા મનુષ્યભવને પામીને પણ, આ સંસારથી છૂટવાના શ્રી જિનેશ્વર-દેવોએ દર્શાવેલા ઉપાય હું આચરી શકતો નથી એ મારી કમનસીબી છે, એમ ક્યારેય પણ થાય છે? પૌદ્ગલિક પદાર્થોને મેળવવા-ભોગવવા-સાચવવા-વધારવા—એમાં આસક્ત બની રહેવું એ બધું ભવપરંપરાને વધારનારું છે, એમ કદી વિચાર્યું છે ખરું? આ બધું ક્યારે છૂટે અને ક્યારે મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ થાય—એવી વિચારણા કદી પણ આવી છે ખરી?

મોક્ષસુખ માગીએ ખરા પણ હયામાંથી સંસાર નીકળે નહિ તો શું થાય ?

સભા૦ સ્તવન બોલતાં ભગવાન પાસે મોક્ષ તો મંગાય છે ને ? એ માગણી પણ આજે મોટા ભાગે કેવા પ્રકારની બની ગઈ છે ! ‘આપો, આપો ને મહારાજ ! અમને મોક્ષસુખ આપો.’—એમ ઉથલાવી ઉથલાવીને ગાતાં પણ ખરે જ સંસાર ભૂંડો છે એમ લાગ્યું

છે ? કોઈએ બોલેલું બોલાય છે તે હૃદયથી બોલાય છે કે ફોનોગ્રાફની રેકર્ડની જેમ બોલાય છે ? મોક્ષસુખ આપો, એમ બોલતાં પણ મોટે ભાગે ઘર ભુલાતું નથી. ‘મોક્ષસુખ અમને આપો’ બોલતી વખતનું આસન, દષ્ટિ, મુખના ભાવ વગેરે, જોઈએ તો, મોટા ભાગે એમ લાગે કે—મોંઠાથી બોલાય છે ખરું; પણ સંસાર દુઃખમય લાગ્યો છે, સંસારથી છૂટવાની ભાવના છે, સંસારમાં રહેવું પડે છે તે ડાંખે છે માટે મોક્ષસુખ મગાય છે એમ નથી. શ્રી જિનેશ્વરદેવની પાસે જતાં પહેલાં તો નિસીહી બોલવાનું વિધાન છે, પણ એ શા માટે બોલવાનું છે એનો વિચાર કેટલાને ? નિસીહી બોલતાં આત્મા થોભ્યો ? નિસીહીનો અમલ ન થાય તો પગ ભારે થઈ જવા જોઈએ, અંદર ગયા બાદ પણ ખીજી ભાવના આવે તો આત્માને કંપારી છૂટવી જોઈએ. મોક્ષસુખ માગીએ ખરું, પણ હૈયામાંથી સંસાર નીકળે નહિ તો શું થાય ? સંસાર હેય છે, મોક્ષ ઉપાદેય છે, એમ તે વખતે પણ લાગે છે ? શ્રી જિનેશ્વરદેવની પાસે સંસારથી છૂટવાને માટે જવાનું છે.

સમ્યગ્દષ્ટિને પૌદ્ગલિક

સુખ દુઃખરૂપ લાગે :

સંસારને જ જે સ્થિરવાસરૂપ બનાવવા માગે તે સમ્યગ્દષ્ટિ નહિ. સમ્યગ્દષ્ટિ તો સંસારથી મુકાવાની ભાવનાવાળો હોય. સમ્યગ્દષ્ટિ તે કે જે ‘શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહ્યું તે જ સાચું અને નિઃશંક’ એમ માત્ર કહે જ નહિ પણ હૃદયપૂર્વક માને અને કહે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલાં તત્ત્વો પ્રત્યે એની રૂચિ હોય. ગમે તેવું પણ પૌદ્ગલિક સુખ એને વિચારતાં દુઃખરૂપ લાગે. કારણ કે—શ્રી જિનેશ્વરદેવનો સેવક પરિણામના વિચાર વિનાનો ન હોય. પરિણામનો વિચાર પણ જ્ઞાનીઓએ કહ્યા મુજબ કરનારો હોય. એ રીતે જો પરિણામનો વિચાર કરતા બની જવાય, તો સંસાર હેય લાગ્યા વિના રહે નહિ. સંસાર ન તબ્બ એ બને, પણ એ તારકે કહ્યા મુજબ સંસાર તજવામાં જ કલ્યાણ એમ તો માને જ.

ધર્મ સંસારમાં દહેર લોગવવા માટે થાય છે કે સંસારથી છૂટવા માટે થાય છે ?

શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જેમાં સુખ કહ્યું તેમાં દુઃખ લાગે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જેમાં દુઃખ કહ્યું તેમાં સુખ લાગે, સુખનાં કારણો ગમે નહિ અને દુઃખનાં કારણો સુખનાં કારણો લાગે, તો એ સમ્યક્દષ્ટિ નહિ. એ મિથ્યાત્વના ઘરનો રોગ છે. આપણે એ રોગમાં છીએ કે નહિ, એ દરેકે વિચારવું જોઈએ. આપણને શું ગમે છે અને શું નથી ગમતું, આપણને શામાં રસ આવે છે અને શામાં રસ નથી આવતો, આપણને શું મળે તો આનંદ થાય છે અને શું નથી મળતું તો દુઃખ થાય છે, એ બધું વિચારવા જેવું છે. જેટલો સંસાર યાદ આવે છે, તેટલો શ્રી જિનેશ્વરદેવનો ધર્મ યાદ આવે છે ? થોડી ખોટ જાય એ જેટલી ખટકે છે, તેટલી કોઈ ધર્મક્રિયા રહી જાય તે ખટકે છે ? ઉપાદેયબુદ્ધિ ધર્મમાં રહે છે કે સંસારમાં ? શરીરની ચિન્તા જેટલી થાય છે એટલી આત્માની થાય છે ? ધર્મ કરતાં પણ આંખ સામે સંસાર હોય છે કે મોક્ષ ? ધર્મ સંસારમાં દહેર લોગવવા થાય છે કે સંસારથી છૂટવા માટે થાય છે ? આ બધું જરૂર વિચારવા જેવું છે.

ન છૂટે અને ન લાગે
એ બેના ભેદને સમજો :

સૌથી પહેલાં સંસારમાંથી ઉપાદેયબુદ્ધિ નીકળી જાય, ધર્મમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ આવી જાય, સંસાર હોય લાગે અને ધર્મ ઉપાદેય લાગે, એ જરૂરી છે. સંસાર ન છૂટે એમાં તો અવિરતિનો ઉદય પણ કારણમૂત હોય, પણ સંસાર ગમે, સંસારમાં જ દહેર છે એમ લાગે, ત્યાં શું થાય ? ગમે તેવી સુખસાહ્યબીવાળો પણ સંસાર તજવા જેવો છે, દુઃખરૂપ છે, એમ તો લાગવું જોઈએને ? ન છૂટે અને ન લાગે, એ બેના ભેદને સમજો. ન છૂટે એથી મિથ્યાદષ્ટિપણું આવી જતું નથી પણ ન લાગે તો મિથ્યાદષ્ટિપણું નક્કી થઈ જાય છે. ગમે તેવું પણ પૌદ્ગલિક સુખ દુઃખરૂપ લાગશે, તો વહેલો-મોડો

પણ સંસાર છૂટશે પણ એને બદલે પૌદ્ગલિક સુખ માટેની ઝંખના રહ્યા કરે, પૌદ્ગલિક સુખવાળાને જોતાં આખ ઠરે, એ દુઃખી તો ન લાગે પણ એના જેવા સુખી થવાની ભાવના થાય, ક્યારે હું પણ એની જેમ બંગલા બંધાવું ને મોટર દોડાવું એમ થાય, એ કેના ધરની દશા છે ? એ વિચારો. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પૌદ્ગલિક સાધન-હીનને જ દુઃખી નથી કહ્યા, પણ પૌદ્ગલિક સુખસાહ્યીનો જેની પાસે પાર નથી, એવા પણ એમાં મૂંઝાએલા દુઃખી છે એમ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહ્યું છે, એ વાત ગળે ઊતરે છે ખરી ?

ધર્મ, અર્થ અને કામમાં અર્થ
કામને જે હેય જ માને અને એક ધર્મને
જ ઉપાદેય માને તે સમ્યગ્દષ્ટિ :

સર્વવિરતિ ધર્મ કે દેશવિરતિ ધર્મ, સાધુધર્મ કે ગૃહસ્થધર્મ એતું મૂળ સમ્યગ્દર્શન. એ સમ્યગ્દર્શનરૂપ ધર્મને પણ પામેલો કેણુ કહેવાય ? ધર્મ, અર્થ અને કામમાં અર્થ અને કામ જેને એકાન્તે હેય જ લાગે અને એક ધર્મ જ જેને ઉપાદેય લાગે, તે સમ્યગ્દષ્ટિ. અર્થ અને કામમાં એની લેશ પણ ઉપાદેયબુદ્ધિ હોય નહિ. અર્થ અને કામની સાથે રહે એ બને, અર્થ અને કામ મેળવે અને ભોગવે એ બને, પણ અર્થ અને કામને હેય જ માને તથા ધર્મને ઉપાદેય જ માને. ઉપાદેય તો ધર્મ જ લાગે. અર્થ અને કામમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ આવી કે સમ્યક્ત્વ ઊડયું. સમ્યગ્દર્શનરૂપ ધર્મને પામેલાનું આ લક્ષણ. અર્થકામમાં એ હેયબુદ્ધિ આવી છે ? છોડવા જેવા છે એમ લાગ્યું છે ? ધર્મ ઉપાદેય લાગ્યો છે ? ઉપાદેય અને હેય બેમાંથી હૃદય કયી તરફ ઢળે છે ? અર્થ-કામ ગ્રહણ કરવા લાયક નથી, ત્યાગ કરવા લાયક છે અને ધર્મ આદરવા લાયક છે, એ માન્યતાવાળી દશા ક્યારે આવે ? શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે જેમ કહ્યું છે તે તેમજ છે એમ હૃદયની ખાત્રીપૂર્વક મનાય તો ! અર્થકામમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ આવતી હોય, તો સમજવું કે-હજુ કાંક વાંધો છે. એ વાંધો ટાળવા માટેનો આ પ્રયત્ન છે. એ વાંધો ટળ્યો એટલે સંસારની મઝલ માપમાં આવી ગઈ સમજો.

ચારે પુરુષાર્થોનું પુરુષાર્થપણું તુલ્ય
છતાં ખેદની વાત છે કે-આત્મા
પાપરૂપ અર્થ-કામમાં પ્રવર્તે છે :

એક પુણ્યાત્માની ભાવનાને દર્શાવતાં, કલિકાલસર્વાન્સ આચાર્ય-
ભગવાન શ્રીમદ્દેવેન્દ્રસૂરીશ્રવરણ મહારાજ કરમાવે છે કે—

“તુલ્યે ચતુર્ણાં પૌંદ્રજ્યે, પાપયોરર્થકામયોઃ ।
આત્મા પ્રવર્ત્તતે હન્ત, ન પુનર્વર્મમોક્ષયોઃ ॥૧૧”

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ ગણાય છે. એ ચાર પુરુષાર્થોમાંથી કોઈની પણ સાધના કરવી હોય, તો પુરુષાર્થની જરૂર પડે છે. યોગ્ય પ્રયત્ન વિના નથી તો અર્થની સિદ્ધિ થતી, નથી તો ધર્મની સિદ્ધિ થતી કે નથી તો મોક્ષની સિદ્ધિ થતી. અહીં એ ભાવના છે કે-ચારે પુરુષાર્થોનું પુરુષાર્થપણું તુલ્ય હોવા છતાં પણ ખેદની વાત છે કે-આત્મા પાપરૂપ અર્થ-કામમાં પ્રવર્તે છે, પણ ધર્મ અને મોક્ષમાં પ્રવર્તતો નથી. આ ભાવના ક્યારે આવે? અર્થ અને કામ હેય લાગ્યા વિના અને ધર્મ તથા મોક્ષ ઉપાદેય લાગ્યા વિના આ ભાવના આવે? અર્થ અને કામ, એ પુરુષાર્થ છે, પણ કેવા? પાપરૂપ. એ પુરુષાર્થોની સાધનામાં જેટલો પુરુષાર્થ એટલો પુરુષાર્થ કેવો? પાપને વધાવનારો કે ઘટાડનારો? વધારનારો. આમ છતાં પણ આત્મા એમાં પ્રવૃત્તિ કરે, રસપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે અને એમાં એવો ભાનભૂલો બની જાય કે-એ જ ઉપાદેય લાગે, તો સમ્યક્દર્શન રહે કે જાય? શ્રી જિનેશ્રવરદેવે કહ્યું તે જ સાચું અને તે જ નિઃશંક એવું હૃદયપૂર્વક માનનારને અર્થ અને કામ ઉપાદેય લાગે જ નહિ, હેય જ લાગે તેમજ ધર્મને એ ઉપાદેય જ માને.

આત્મા અર્થકામ તરફ
દળે છે કે ધરો છે?

આત્માને અર્થકામનો પરિચય અનાદિકાળથી છે. અનાદિ-

કાળનો અભ્યાસ હોવાથી, આત્મા એ તરફ ન જ ઢળે એમ કહેવાય નહિ. પાણી ઢાળ હોય તો ઢળી જાય એમ આત્મા અર્થ-કામ તરફ ઢળી જાય એ બને, પણ વિચારતાં એમ થવું જોઈએ કે-આ ખોટું થાય છે, પરંતુ વિચાર કરજો કે-આત્મા અર્થકામ તરફ ઢળે છે કે ધસે છે? આત્મા અર્થકામ તરફ ઉપાદેય બુદ્ધિએ ધસ્યે જતો હોય, તો સમજજો કે-હજી ગુણ પ્રગટયો નથી. પ્રવૃત્તિ થઈ જવી સહજ છે, પણ અર્થકામ તરફ આત્મા ધસ્યે જ જતો હોય, એમાં જ આનંદ માન્યે જતો હોય, કદી પણ એ નુકસાનકારક છે-હુઃખદાયી છે-સંસારમાં રઝગાવનાર છે એમ ન લાગતું હોય અને એ રીતે એમાં જો ઉપાદેયબુદ્ધિ આવી જતી હોય તો સમજવું જોઈએ કે-આપણાથી ગુણ હજી છેલો છે. જો અર્થકામના સંસારમાં રહેવા છતાં, એનો ભોગવટો આદિ ચાલુ છતાં તારકોએ ફરમાવ્યા મુજબ હેયબુદ્ધિ રહેતી હોય તો સમજવું કે-ગુણ પ્રગટ્યો છે.

**ધર્મી કહેવડાવવું એ સહેલું છે પણ
ધર્મી બનવું એ મુશ્કેલ છે :**

સમ્યગ્દર્શનની અપેક્ષાએ ધર્મી કોણ? ધર્મ, અર્થ અને કામમાં ધર્મને જ ઉપાદેય માને અને અર્થ-કામને હેય જ માને તે. ગમે તેવાં દેવતાઈ સુખો કે મનુષ્યલોકનાં સુખો, બધાં પૌદ્ગલિક સુખો એ આત્માને હુઃખરૂપ લાગે, કારણ કે-અર્થને અને કામને એ હેય માને છે. તમને પૌદ્ગલિક સુખો કેવાં લાગે છે? ધર્મી કહેવડાવવું એ સહેલું છે, પોતાની જાતને ધર્મી માની લેવી એ સહેલું છે, પણ ધર્મી બનવું એ મુશ્કેલ છે. અર્થ અને કામ હેય લાગે, એમાંથી ઉપાદેયબુદ્ધિ ઊડી જાય અને હેયબુદ્ધિ આવી જાય તેમજ ધર્મ જ ઉપાદેય લાગે, તો આત્માનું વર્તન ફરવા માંડે. એને પ્રસંગે પ્રસંગે એમ થાય કે-હું મારી શક્તિઓને હેયની પાછળ કેમ બરબાદ કરું છું? અને ઉપાદેયને આચરવામાં કેમ મારું પાંગળાપણું છે? ઉપાદેયને ન આચરી શકે એ બને, હેયને ન તણ

શકે એ બને, પણ એનો આત્મા એમ કહે કે-જે થાય છે તે સારું થતું નથી.

**ધર્મી બનવા માટેની
કાળજી જોઈએ :**

સમજી દર્દીને કુપથ્ય ખાતાં શું થાય છે ? આત્માને પૂછો કે-એ દશા છે ? ધર્મી તરીકેની નામના કેને નથી ગમતી ? આપણને કોઈ ધર્મી કહે, ધર્મી માને અને ધર્મી માનતો બન્યો રહે, એ માટે કાળજી રહે છે કે નહિ ? જો હા, તો પછી ધર્મી બનવા માટેની કાળજી કેટલી જોઈએ ? સાચાને સાચું ન માનવાની આ મુશ્કેલી છે. અર્થકામ દુઃખદાયી છે એમ અનુભવથી જણાય છે, અનંતજ્ઞાની મહાઉપકારીઓ ફરમાવે છે, છતાં આપણને તે હેય ન લાગે, અને ધર્મ જ ઉપાદેય છે એમ ન લાગે, એ દશા હોય તો તેવા આત્માઓએ જરૂર ચેતવા જેવું છે અને ધર્મી બનવા માટે પ્રયત્નશીલ બનવા જેવું છે.

**ધર્મને સાંભળવાની લાયકાતવાળાની-માર્ગાનુસારી
આત્માની દશા પણ કયી હોય ?**

આ થઈ સમ્યગ્દર્શન રૂપ ધર્મને પામેલા આત્માની વાત. એ ધર્મને પામ્યો ન હોય પણ પામવાની લાયકાતવાળો હોય એ આત્માની દશા પણ કયી હોય ? જેને માર્ગાનુસારી કહેવાય છે એની આ વાત છે. સમ્યગ્દર્શનને પામેલો આત્મા તો અર્થકામને હેય જ માને અને ધર્મને જ ઉપાદેય માને, પણ માર્ગાનુસારી શું માને ? માર્ગાનુસારીપણું, એ પણ સામાન્ય ધર્મની કોટિમાં જાય છે. માર્ગાનુસારીપણાને પામેલા આત્માઓ ધર્મને સાંભળવાની લાયકાતવાળા ગણાય છે, એ આત્માઓની ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણેમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ હોય. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવ્યા મુજબની અર્થ-કામમાં હેયબુદ્ધિ એ આત્માઓની ન હોય. એ એમ માને કે-ધર્મ,

અર્થ અને કામ એ ત્રણેય એકબીજાને બાધા ન પહોંચે તેમ સેવવા જોઈએ. ધર્મમાં એ આત્માની ઉપાદેયબુદ્ધિ તો ખરી પરંતુ અર્થ-કામ હેય જ છે એ દશા ન હોય. આવો પણ આત્મા, અર્થ અને કામ-માંથી જેની ઉપાદેયબુદ્ધિ સર્વથા ગઈ નથી અને અર્થકામ હેય છે તથા ધર્મ જ ઉપાદેય છે એમ જેને લાગ્યું નથી, એ પણ અવસરે કોને માટે કોને છોડવાનું પસંદ કરે એ જાણો છો ? સામાન્યતઃ તો એ ધર્મ, અર્થ અને કામને પરસ્પર બાધા ન પહોંચે એ રીતે પ્રવર્તે, પરંતુ અવસરે કામને માટે ધર્મ અને અર્થને તજી નહિ પણ કામના ભોગે ધર્મ અને અર્થનું જતન કરે : તેમજ અર્થ અને કામ માટે ધર્મને તજી નહિ, અર્થ અને કામ માટે ધર્મને તજવાની વૃત્તિવાળો હોય નહિ, પણ ધર્મ માટે જરૂર પડ્યે અર્થ અને કામને તજવાની વૃત્તિવાળો હોય. કામ કરતાં અર્થ અને ધર્મને પ્રધાન માને અને કામ તથા અર્થ કરતાં ધર્મને પ્રધાન માને. આવો આત્મા શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ધર્મને સાંભળવાની લાયકાતવાળો ગણાય : અને એથી જ એને જ્ઞાનીપુરુષોએ ધર્મદેશના માટે યોગ્ય અથવા ગૃહિધર્મ માટે યોગ્ય તરીકે વર્ણવ્યો છે.

વિના ગુણ પાર્થ્યે ગુણ પાર્થ્યા
છીએ એમ માનીએ તો ફાયદો
નહિ પણ ઊલટું નુકસાન :

આ બંને વસ્તુઓને જાણ્યા બાદ, એ વિચાર કરવો જોઈએ કે-આપણે ધર્મને પામેલા છીએ કે નહિ ? જો આપણો આત્મા કબૂલ કરે કે-આપણે ધર્મને પામેલા છીએ, અર્થકામને ઉપાદેય માનતા નથી પણ હેય જ માનીએ છીએ. ધર્મ પ્રત્યે ઉપાદેયબુદ્ધિ જ આપણી છે અને સંસાર આદિનું સ્વરૂપ જે મુજબ જ્ઞાનિઓએ કહ્યું છે તે મુજબનું જ આપણને લાગે છે, તો એ ખૂશી થવા જેવું છે : અને હેયના ત્યાગમાં તથા ઉપાદેયના સ્વીકારમાં વીર્યને ગોપવ્યા વિના પ્રવૃત્તિ કરવા જેવું છે : પણ જો આત્મા એમ કહે કે-ના, ના, હજી અર્થ-કામમાંથી ઉપાદેયબુદ્ધિ ગઈ નથી, અર્થ-કામમાં હેયબુદ્ધિ આવી

નથી, ધર્મ પ્રત્યે ભેદ એ તેવી રુચિ જાગી નથી અને શ્રી જિનેશ્વર-દેવોએ કહ્યું તે જ સાચું તથા શંકા વિનાતું એમ કહીએ છીએ ખરા છતાં સંસાર આદિ જે રૂપે લાગવા ભેદ એ તે રૂપે લાગ્યા નથી, તો વિચાર કરવા જરૂર થોભવું. આપણે ધારીએ તો આપણા આત્માની દશાને સુંદર રીતે સમજી શકીએ. આપણે આપણી જાતને એમ ને એમ ધર્મી નહિ હોવા છતાં પણ ધર્મી માની લઈએ, આપણે ગુણ પામ્યા ન હોઈએ તો પણ પામ્યા છીએ એમ માની લઈએ, અને કરવો ભેદતો વિચાર પણ ન કરીએ તો એથી ક્ષાયદો શો ? કંઈ જ નહિ પણ ભલદું નુકશાન થવાની વક્રી છે.

અવસરે ધર્મ માટે અર્થ—કામ
મૂકવાની વૃત્તિ છે કે અર્થકામ
માટે ધર્મ મૂકવાની વૃત્તિ છે :

હવે જે આત્માને લાગતું હોય કે—ખરેખર, આપણે ધર્મી નથી, શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલું તે જ સ્વરૂપવાળું છે એમ લાગ્યું નથી, તો વિચાર કરવો કે—ધર્મ પામવાની લાયકાત, માર્ગાનુસારિતા પણ આપણામાં છે કે કેમ ? આપણે અર્થ અને કામની પ્રવૃત્તિ એવી રીતે કરીએ છીએ કે ધર્મને બાધા ન પહોંચે ? કે પછી અર્થકામની પ્રવૃત્તિ એવી થાય છે કે—ધર્મની દરકાર પણ ન રહે ? ધર્મ ખાતર અર્થકામ છોડવાની વૃત્તિ છે કે અવસરે અર્થકામ માટે ધર્મને કોરાણે મૂકવાની વૃત્તિ છે ? કામ માટે ધર્મ અને અર્થનો ભોગ આપવાની વૃત્તિ થાય કે ધર્મ અને અર્થ માટે કામનો ભોગ આપવાની વૃત્તિ થાય ? આત્માની સાથે આ બધું ખૂબ ઝીણવટથી વિવેકપૂર્વક વિચારવાની જરૂર છે. આત્માની દશા પારખવાની જરૂર છે. આત્માની વાસ્તવિક દશાને પારખી લઈને, હેયમાં હેયબુદ્ધિ અને ઉપાદેયમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ પેદા થાય, એ માટે પ્રયત્નો કરવાની જરૂર છે.

કોઈ વાર અર્થ—કામ માટે ધર્મનો ભોગ
દેવાઈ ગયો તો આત્મા કુકળે છે ?
એથી આગળ વિચારો. એવો પ્રસંગ આભ્યો અને

અર્થકામ ખાતર કદાચ ધર્મનો લોગ દેવાઈ ગયો, અર્થકામને માટે ધર્મનો લોગ ઠઈ દીધો, પણ જ્યારે જ્યારે એ યાદ આવે, ત્યારે ત્યારે બળતરા થાય છે? જંગલમાં મહાસૂસ ભૂતો પડી ગયો હોય, ખૂબ તરસ લાગી હોય, પાણી શોધ્યું પણ ન જડતું હોય, પગ ઊપડતા ન હોય, પાણી મળે તો જ ચલાય એમ થતું હોય, એવા કોઈ સમયે કોઈ એ કહ્યું કે—‘મારી પાસે પાણી છે, હું તને પાણી તો આપું’, પણ આ હાથની વીંટીમાં પાંચ લાખનો હીરો છે તે કાઢી આપે તો પાણી આપું!’ આ વખતે શું થાય? જીવનનો લોભ એવો છે કે—મહાસૂસ કદાચ હીરો આપવાને તૈયાર થઈ જાય. જુએ કે—પાણી પીધા વિના હવે જીવાય તેમ નથી, ડગલું ભરાય તેમ નથી, તો હીરો કાઢી આપે અને પાણી પી લે. હવે પાણી પીધું ટાઢક વળી, આગળ ચાલ્યો, પણ હૈયામાં શું થાય?

સલાહ બળતરા.

બળતરા પણ કેવી? કારમી. એમ પણ થાય કે—શું પાણી વગર એ કલાકમાં મરી જવાત? જ્યારે જ્યારે એ યાદ આવે ત્યારે ત્યારે એને દુઃખ થાય. કારણ? હૈયામાં હીરાની કિંમત છે. એનો રાગ હૈયામાં બેઠો છે. તરસને લીધે અકળામણ થઈ, મુંઝાઈ ગયો અને ગરબળ બની હીરો આપી તો દીધો, પણ એ જ્યારે જ્યારે યાદ આવે ત્યારે ત્યારે એમ થાય કે—એક પાણીના પ્યાલા માટે પાંચ લાખનો હીરો ગુમાવી દીધો! જો થોડું સહન કરી લીધું હોત તો હીરો બચી જત! એ રીતે કોઈ વાર અર્થ—કામ ખાતર ધર્મનો લોગ દેવાઈ ગયો, પણ તે પછી આત્મા કકળે છે? અર્થ અને કામ જેવી નાશવંતી વસ્તુઓ માટે ધર્મનો લોગ દીધો એ ભૂત કરી, હું કમનસીબ, એમ થાય છે?

બળતરાને બદલે વ્યવહાર-
કુશળતા મનાય તો ?

એને બદલે, અર્થકામને માટે ધર્મનો લોગ ઠઈ દીધા પછીથી

બળતરા થવાને બદલે, એમાં વ્યવહારકુશળતા લાગે તો શું થાય ? ઘણા બોલે છે કે-‘એ તો એમ જ ચાલે, આ બધું હશે તેો ધર્મનાં કામ થશે, ધર્મ તો આત્માનો છેને ?, એ કયાં લાગી જવાનો છે ? માટે હોય, એમ પણ કરી લેવાય’-એ કયી દશા ? દુઃખ થવાને બદલે ઠીક કર્યું એમ થાય, હોંશિયારી વાપરી એમ થાય, તો સમજવું કે-ધર્મપુરુષાર્થ અર્થ-કામથી પ્રધાન માનવા જેવી દશા પણ નથી આવી.

ધર્મની વાતમાં મોસમને આડી ધરનારાઓ પછી ધર્મની આરાધના કેટલી કરે છે ?

આજે કેટલાક મોસમવાળાઓ પણ આવો બચાવ કરે છે. કહે છે કે-‘સાહેબ ! આ ચાર મહિનામાં જો બરાબર રળી લઈએ, હમણાં મોસમ જાળવી લઈએ, તો પછી બાકીના ટાઈમમાં ધર્મ સારી રીતે આરાધી શકાય.’ એવો બચાવ કરનારાઓ અને ચાર મહિનામાં શ્રી જિનપૂજા, દેવકર્શનાદિ જેવી ક્રિયાઓને પણ વેગળી મૂકનારાઓ બાકીના સમયમાં ધર્મની આરાધના કેવીક કરે છે; એ વિચારવા જેવું છે. જ્યારે ધર્મ નથી કરતા એમાં મોસમને આડી ધરે છે, તો બાકીના સમયમાં ધર્મની કેટલી આરાધના કરે છે ? કોઈ વખતે ધર્મની મોસમ પણ તેમને આવે છે ખરી ? દુનિયાની મોસમ વખતે એમાં જેટલા મશ્ગુલ બને છે, એટલા તે પછી પણ ધર્મમાં મશ્ગુલ બને છે ? મોસમ પૂરી થયા પછીથી આરામ અને ભોગવટામાં પડે છે કે ધર્મની આરાધનામાં રક્ત બને છે ?

પશ્ચાત્તાપ ટકે તોય સારું :

બીજી વાત એ છે કે-મોસમ વખતે દોડધામમાં પડ્યો હોય, આત્માને ભૂલ્યો હોય, અર્થસાધનામાં એકતાન બન્યો હોય એવા અવસરે આયુષ્ય પૂરું થાય તો મરીને જાય કયાં ? અથવા એવા વખતે આયુષ્યનો અંધ પડી જાય તો ગતિ કયી થાય ? આ વિચારવા જેવું નથી ? એ વખતે પણ આત્માનો પશ્ચાત્તાપ ટકરો રહે તોય

તેટલા પૂરતું સારું ગણાય, પણ નથી કરતો એ ડહાપણભર્યું છે એમ માને તો સમજવું કે-એ પૂરી કમનસીબી છે !

પશ્ચાત્તાપ રોજ થાય છતાં ન છૂટે એ અને પણ ભાવના કયી ?

સલાહ એમ પશ્ચાત્તાપ રોજ થાય તો છૂટે જ ને ?

જો છૂટે તો એમાં નાખુશ થવા જેવું નથી. છૂટાય એ માટે તો આ મહેનત છે. હેય હેયરૂપે, ઉપાદેય ઉપાદેયરૂપે અને જ્ઞેય જ્ઞેયરૂપે લાગે એટલે વહેલામોડા પણ હેયનો ત્યાગ અને ઉપાદેયનો સ્વીકાર તો થવાનો જ છે. અર્થકામ તજવા જેવા અને ધર્મ ગ્રહણ કરવા જેવો એવું જો બરાબર હૈયામાં નિશ્ચિત થઈ જાય, તો તજવા જેવા પુરુષાર્થોમાં રક્ત બની જઈને ગ્રહણ કરવા જેવા પુરુષાર્થની સર્વથા ઉપેક્ષા થાય તેમજ એ ગ્રહણ ન થઈ શકે એનું દુઃખ પણ ન થાય એ બનવાબ્લેગ નથી. આમ છતાં પણ, એક વાત એ પણ ચોક્કસ છે કે-કોઈ તેવા કર્મના યોગે રોજ પશ્ચાત્તાપ છતાં આ આખી જિંદગીમાં પણ હેયનો જોઈ તો ત્યાગ અને ઉપાદેયનો આચરણરૂપે જોઈતો સ્વીકાર ન થઈ શકે એ બને. પશ્ચાત્તાપ છતાં ન છોડી શકાય એ બનવાબ્લેગ નથી એમ નહિ. કેટલાંક દર્દ એવાં હોય છે કે-મરણપર્યન્ત પથારી ન છૂટે : છતાં ક્યારે પથારી છૂટે અને મારો રોગ જાય એ ભાવના દર્દીને જરૂર હોય. દર્દી જેમ ત્યાં રોગને આધીન છે અને એથી પોતાની ભાવના છતાં પથારીને છોડાતી નથી, તેમ કોઈ તેવા કર્મની પરવશતાથી હેયનો પશ્ચાત્તાપ છતાં પણ ત્યાગ ન થાય એ બને, પણ ભાવના તો હેયનો ત્યાગ અને ઉપાદેયનો સ્વીકાર કરવાની હોવી જોઈ એ.

સંસારમાં રહીને થોડા પણ ધર્મની આરાધના ન જ થાય એમ નહિ પણ ધ્યેય છોડવાનું હોવું જોઈએ :

જેઓ સંસારને છોડી શકતા ન હોય, તેઓ સંસારમાં રહીને

પણુ દેશથી ધર્મની આરાધના કરી શકે છે. જેઓ સંસારનો ત્યાગ કરે તેઓ જ ધર્મ કરી શકે અને ધર્મી ગણાય અને બીજાઓ થોડા પણુ ધર્મ ન જ કરી શકે એવો એકાન્ત નિયમ આ શાસનમાં નથી. ખેશક, સંસારનો ત્યાગ કરીને ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં આત્માને જોડનારાઓ ઉત્તમ પ્રકારના ધર્મીઓ છે, પરન્તુ સંસારમાં રહીને દેશથી પણુ ધર્મની આરાધના ન જ કરી શકાય એમ નથી. ત્યાગી કરતાં આરાધના ઘણી ઓછી થાય એમ કહેવાય, પણુ ન જ થાય એમ ન કહેવાય. સંસારમાં રહીને ધર્મની આરાધના કરનારનું ધ્યેય તો સંસારથી મુક્ત થવાનું જ હોવું જોઈએ. સંસાર છોડવા જેવો છે, એ માન્યતા હોય જ; અને એ માન્યતા હોય એટલે સંસાર છૂટે નહિ એનું કહી દુઃખ ન થાય એમ પણુ ન બને. સંસારને છોડી નહિ શકનારાઓ વિશિષ્ટ ગૃહસ્થધર્મની આરાધના કરી શકે છે અને એ વિશિષ્ટધર્મ ન પમાય ત્યાં સુધી સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મની આરાધના કરી શકે છે. ધર્મીપણુની સન્મુખતાવાળી દશા આવી જાય તો પણુ એટલા પૂરતું સારું છે. એ ક્યારેક ધર્મને પામશે અને આરાધશે.

**ધર્મ, અર્થ અને કામમાં ધર્મપુરુષાર્થ
પ્રધાન લાગે તો ધર્મ પામવાની લાયકાત :**

તમે વિચારો કે—તમે આંખ આડા કાન કયાં કરો છો ? ધર્મની બાબતમાં કે અર્થકામની બાબતમાં ? ધર્મ પ્રત્યે આજે જે ઉપેક્ષાબુદ્ધિ આવી ગઈ છે, તે ખસેડીને ઉપાદેયબુદ્ધિ લાવવી જોઈએ : અને અર્થકામ પ્રત્યે જેમની ઉપાદેયબુદ્ધિ છે તે કાઢીને તેમણે અર્થકામ પ્રત્યે હેયબુદ્ધિ કેળવવી જોઈએ. અર્થ, કામ અને ધર્મમાં ધર્મપુરુષાર્થ પ્રધાન લાગે તો ધર્મીપણુને પામવાની લાયકાત આવી ગણાય. ધર્મ કરતાં અર્થકામ પ્રધાન લાગે તો એમાંથી પણુ બાતલ થઈ જવાય. માર્ગાનુસારી ત્રણને એવી રીતે સેવે કે—પરસ્પર બાધા ન બિપજે. ફરેકે વિચારવું જોઈએ કે—આપણી કયી દશા છે ? અર્થકામ માટે

ધર્મનો લોગ દેવાય તો બળતરા પણ થાય છે કે નહિ? કોઈ ધર્મની ટીપ આવી, અર્થે મુંઝવ્યા, પોતાને ભરવી નથી માટે જ ખીણ-ત્રીણ વાતો કરી એ ઉડાવી દીધી, પણ અહીંથી નીકળતાં આત્માને છેવટે એટલું પણ થાય કે-લુચ્ચાઈ રમ્યો? ઠીક ન કર્યું એમ થાય? આત્માની દશાને વિચારતાં શીખો અને ગુણ ન હોય તો ગુણ પામવાના પ્રયત્ન કરો તેમજ જો ગુણ હોય તો એના સ્થિરીકરણ માટે ઉપયોગવાળા બની હેયના ત્યાગ અને ઉપાદેયના સ્વીકારમાં ઉદ્યમશીલ બનો.

**ધર્મીપણું ન હોય તો મુંઝાવાને બદલે
લાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ :**

શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ મોક્ષનો ઉપાય દર્શાવ્યો છે. જ્યાં સુધી સંસાર પ્રત્યે જોઈતી અરુચિ ન થાય; ત્યાં સુધી મોક્ષ પ્રત્યે જોઈતી રુચિ ક્યાંથી થાય? અને મોક્ષ પ્રત્યે જોઈતી રુચિ ઉત્પન્ન થયા વિના મોક્ષનો ઉપાય બરાબર ગળે ઊતરે અને એનો જોઈતો અમલ થાય, એ બને શી રીતે? મોક્ષ પ્રત્યે દ્રેષ ન હોય, ધર્મ પ્રત્યે અરુચિ ન હોય, એ પણ બને; પણ ધર્મ પ્રત્યે રુચિ કેળવાય અને મોક્ષની ભાવના બળવત્તર બને એ જરૂરી છે. એ માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહેલા ધર્મની આરાધનામાં આત્માને જોડવો જોઈએ અને મારી સંસારની રુચિ નષ્ટ થાય તથા ધર્મ ઉપાદેય જ લાગે અને મોક્ષ મળે એ માટે હું આરાધના કરું છું એવી ભાવના કેળવવી જોઈએ. ધર્મીપણું ન દેખાતું હોય તો એથી મુંઝાવાને બદલે એ લાવવાના પ્રયત્નમાં જોડાઈ જવું જોઈએ.

**શક્તિ તેટલી ભાવના નહિ,
ભાવના તેટલો પ્રયત્ન નહિ
અને પ્રયત્ન તેટલો રસ નહિ :**

આજે કેટલાકો ધર્મની સામાન્ય વાતમાં પણ 'શક્તિ નથી' એમ કહેવાને ટેવાઈ ગયા છે. શક્તિ ન હોય અને એથી ધર્મ ન થાય એ બંને, પણ હૃદય કયું હોય? ભાવના કયી હોય? ધર્મ ન થાય એની

સ્લાનિ કેટલી હોય ? વિચારી જુઓ કે—તમે શક્તિ મુજબ ધર્મ કરો છો ? આજે તો લગભગ એ દશા છે કે—શક્તિ છે તેટલી ભાવના નથી, ભાવના છે તેટલો પ્રયત્ન નથી અને પ્રયત્ન છે એટલો રસ નથી. આજે ઘણાઓની આ દશા છે. ધર્મનું કામ આવે, ધર્મનું કામ સાંભળે એટલે ઝટ શિથિલતા આવે અને બળરતું કામ આવે તો ઝટ ઉત્સાહ આવે, ન હોય ત્યાંથી શક્તિ આવે, એ શાથી ? રાગ હોય તો ઝટ ઉત્સાહ આવે છે અને રાગમાં શિથિલતા હોય તો કામમાં શિથિલતા આવતાં વાર લાગતી નથી. આત્માને પૂછજો કે—અર્થ અને કામ હેય લાગ્યા છે માટે માંદલો માંદલો પણ બળરમાં દોડે છે ? અને ધર્મ ઉપાદેય લાગ્યો છે માટે ધર્મનું કામ સાંભળતાં, ધર્મક્રિયા કરવાની વાત આવતાં શિથિલતા અનુભવે છે ? ઉત્સાહ ધર્મમાં છે કે સંસારમાં છે, એ વિચારવા જેવું નથી ? છે જ, અને વિચારવા યોગ્ય નથી વિચારાતું માટે જોઈતો લાભ થતો નથી.

**ધર્મ નથી થતો તે શક્તિ નથી
માટે કે જોઈતી રુચિ નથી માટે ?**

ત્યારે વિચારો કે—શક્તિ નથી માટે ધર્મ થતો નથી કે ધર્મની રુચિ જેવી જાગવી જોઈએ તે જાગી નથી માટે ધર્મ થતો નથી ? અર્થકામની પ્રવૃત્તિમાં ઉત્સાહ આવે, જોમ આવે, ન થાય તો બળતરા થાય, પથારીમાં પડ્યા પણ એના વિચારો આવે, માણસને મોકલીને પણ એ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવા બનતું કરે અને ધર્મમાં ? ધર્મ ઉપાદેય છે, આ જીવનને પામીને ધર્મ ન કર્યો તો ધર્મની આરાધના માટેના ઉત્તમ સાધનને પામવા છતાં કમનસીબ રહેવાના, અર્થકામ હેય છે અને તે છતાં એમાં મશગૂલ રહી ધર્મને આરાધતા નથી એ હજુ આપણી દુર્દશા છે, એમ પણ થાય છે ? ખૂબ વિચાર કરીને નક્કી કરો કે—ધર્મ નથી થતો એ શક્તિ નથી માટે કે જોઈતી રુચિ નથી માટે ? રુચિ પ્રગટાવવાનો પ્રયત્ન કરો, પણ ‘શક્તિ નથી’—એવી ભ્રમણામાં ન તણાઓ, શક્તિ ન હોય પણ હૃદયમાં રુચિ હોય તો ધર્મની આરાધના કદાચ ન પણ થઈ શકે અને અર્થકામ છૂટે નહિ, તે છતાં પણ આત્માને આરાધના ન થાય એનું દુઃખ કદી જ ન થાય એમ ન બને.

સંસાર કહેવામાં ખૂરો અને માનવામાં
સારો, એ દશા ન હોવી જોઈએ :

જે આત્માઓ શ્રી જિનેશ્વરદેવને ઓળખતા નથી, શ્રી જિનેશ્વર-
દેવોઓ કહેલા માર્ગને જાણતા નથી, તે આત્માઓની વાત જુદી છે :
પણ જે આત્માઓ એમ કહે છે કે-‘અમે શ્રી જિનેશ્વરદેવને ઓળખીએ
છીએ, શ્રી જિનેશ્વરદેવના માર્ગને જાણીએ છીએ અને શ્રી જિનેશ્વર-
દેવોએ જે કહ્યું તે જ સાચું અને નિશંક એમ અમારો આત્મા સાક્ષી
પૂરો છે.’ તે આત્માઓ વાસ્તવિક આરાધનાથી કેમ વંચિત રહે ? અને
કર્મયોગે કદાચ વંચિત થવાય પણ એનું દુઃખ કેમ ન હોય ?
શ્રી જિનેશ્વરદેવે સંસારને દુઃખમય, દુઃખફલક અને દુઃખપરંપરક
કહ્યો છે, એમ જાણવા છતાં પણ સંસાર જેમને ઉપાદેય લાગે તેઓએ
પોતાની દુર્દશા માટે ખૂબ જ વિચારવા જેવું છે. સંસાર કહેવામાં
ખૂરો અને માનવામાં સારો, એ દશા ન હોવી જોઈએ. સંસારને
ખૂરો કહીએ છીએ, પણ સંસાર ખૂરો લાગ્યો છે કે કેમ એ વિચારવાની
જરૂર છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે જે વસ્તુઓ આત્માને હાનિકર
જણાવી છે, દુઃખદાયી જણાવી છે, તે તે વસ્તુઓ આત્માને તેવી લાગે
છે કે કેમ ?-એમ વિચારતાં અંતઃકરણ જો ના પાડતું હોય; તો
ખોટા ભ્રમમાં નહિ તણાવું જોઈએ. સૌ પોત પોતાની દશાનો ખ્યાલ
કરી શકે છે. જેને વસ્તુસ્વરૂપ હૃદયમાં જરૂરું હોય તે ભાગ્યશાલી છે
અને જેને ન જરૂરું હોય તેણે તે જ્યાવવા ઉદ્યમશીલ બનવાની
જરૂર છે. ખૂરી વસ્તુનો ખૂરી તરીકે હૃદયથી સ્વીકાર ન થાય, તો એને
છોડવાના ઉપાયો અને એથી પ્રતિપક્ષી ગ્રહણ કરવાના ઉપાયો ગળે
ન ઊતરે એ સ્વાભાવિક છે.

અભ્યાસરૂપ આરાધના :

આજે તમારામાં જેટલી શક્તિ છે તે મુજબ જો ધર્મ કરવા
માંડો, તો પણ એનું ઘણું સુંદર પરિણામ આવ્યા વિના રહે નહિ.
છેવટ એમ પણ થતું હોય કે-બને એટલો ધર્મ તો કરવો, તો એ
ભાવના પણ વખાણવા જેવી છે. અભ્યાસરૂપે પણ ધર્મક્રિયાઓ આચરી

શકાય છે. આત્મામાં વિરતિના જરૂરી પરિણામ ન આવતા હોય, તો પણ અભ્યાસરૂપે વ્રતાદિ શુદ્ધ બુદ્ધિએ ગ્રહણ કરી શકાય છે. શ્રી કૃષ્ણ મહારાજે અભ્યાસરૂપે એકાદશીની આરાધના કરી હતી. આત્માને એમ થતું હોય કે—હજી ધર્મ પ્રત્યે જોઈ એ તેટલી રુચિ પ્રગટતી નથી, અર્થ અને કામ પ્રત્યે જોઈ એ તેટલી અરુચિ પ્રગટતી નથી, તો એ ધર્મ પ્રત્યે રુચિ પ્રગટે અને અર્થકામ પ્રત્યે અરુચિ પ્રગટે, એ માટે પણ શક્ય રીતે ધર્મની આરાધના કરતા બનવું જોઈ એ.

**જન તો સંસારને કાપવાની
લાવનાવાળો હોય :**

જેઓ એમ માની બેઠા હોય કે—આપણામાં ધર્મ કરવાની શક્તિ નથી. તેઓએ પોતાની સંસારની પ્રવૃત્તિઓમાં કયી દશા છે; એ વિચારવું જોઈ એ. આત્માને એમ કહેવું જોઈ એ કે—ત્યાં શક્તિ છે અને અહીં કેમ નથી? શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહ્યું તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું એમ માનનારા આત્માઓની દશા કયી હોય? પાપ પ્રત્યે અને ધર્મ પ્રત્યે કયો લાવ હોય? આત્મા કયી તરફ જવાનો પ્રયત્ન કરે? અર્થ અને કામની કારમી મૂંઝવણમાં પડેલા આત્માઓએ, શાન્તચિત્તે પોતાના આત્મહિતને વિચાર કરવાની જરૂર છે. અત્યારે જે પ્રવૃત્તિ થઈ રહી છે તેના પરિણામને વિચારવાની જરૂર છે. જ્ઞાનીઓએ અર્થ અને કામની પ્રવૃત્તિથી આત્માને જે હાનિ જણાવી છે, તેનો વિચાર કરીને, જ્ઞાનીઓએ જે પ્રવૃત્તિમાં આત્મકલ્યાણ ફરમાવ્યું છે તે પ્રવૃત્તિમાં આત્માને જોડવાના પ્રયત્નો આદરવા જોઈ એ. આત્મા અર્થકામ તરફ ઢળી જતો હોય તો પણ એને જ્ઞાનીએ કહેલા માર્ગે ઘસડી લાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈ એ. સંસારનો રસ ઘટે તો અહીં રસ પેદા થાય. એ રસ ઘટાડવા માટેની મહેનત છે. એ રસ સર્વથા ઊડવો જોઈ એ. સંસારનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજાય, હૃદયમાં જયી જાય અને જ્ઞાનીઓના વચન ઉપર પાકી શ્રદ્ધા થાય, તો સંસારનો રસ ઉડે. જેને સંસારનો રસ કાયમ ટકાવવો હોય તેની દશા તે જાણે, પણ જૈન તો વિષયકષાયરૂપ સંસારને કાપવાની જ લાવનાવાળો હોય.

સ
મ્ય
ગદ
ષ્ટિ
સુ
ખ
કું
ખ
ન
સ
હ
કે
વી
રી
તે ?

સમ્યગ્દષ્ટિ શુભોદયને અને
અશુભોદયને સહે કેવી રીતે ?

જગતના અજ્ઞાની જીવો આપત્તિ આવે ત્યારે રડે છે. મા-બાપ વગેરેને યાદ કરે છે અને ભાગ્યને કપકો આપે છે, પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવો તો ફરમાવે છે કે- અશુભોદય વખતે એ મા-બાપ વગેરે કંઈ જ કરી શકતાં નથી. જો બહુ સ્નેહી માબાપ હશે તો પાસે બેસીને રડશે અને દુઃખમાં વધારો કરશે. આપત્તિ આવે ત્યારે ભાગ્યને ઉપાલાંભ દેવો એ પણ નકામું છે, કારણ કે તેવા પ્રકારના ભાગ્યનું સર્જન કર્યું કેણું ? જીવે પોતે જ કે કોઈ બીજાએ ? પાપ બાંધનાર પણ આત્મા પોતે જ છે ને ? પોતે જ બાંધેલા પાપને ઉદયમાં આવતાં જે બીજા ઉપર દોષારોપણ કરે, તે ડાહ્યો કે મૂર્ખો ? ડાહ્યા આત્માએ તો ઉદયમાં આવેલા પાપને ભોગવતી વખતે મુંઝાતા આત્માને કહેવું જોઈએ કે-મહાનુભાવ ! પોતે કરેલ કર્મના ઉદયથી આવેલ આપત્તિને તો સારી રીતે જ સહેવી જોઈએ, કારણ કે-પોતે કરેલ કર્મના ઉદયથી આવેલી આપત્તિ રાજીથી સહેશે તોય સહેવી પડશે અને રોઈને સહેશે તોય સહેવી પડશે. માટે એ આપત્તિ એવી રીતે સહેવી જોઈએ કે જેથી એ અશુભ કર્મ બચ અને નવું અશુભ કર્મ ન બંધાય. આપત્તિને એવી રીતે સહેવી જોઈએ કે- એક આપત્તિ અનેક આપત્તિઓને ટાળવાની

પ્રક્રિયામાં કારણભૂત બની જાય. પણ આપત્તિને એવી રીતે તો ન જ વેઠવી જોઈએ કે જેથી બીજી અનેક આપત્તિઓ ઊભી થાય.

આજે તો એક તકલીફને કાઢવા સેંકડો પાપોને વધાર્યે જાય, કે જેથી ભવિષ્યમાં તકલીફના આંકડા વધ્યે જ જાય. પ્રભુના શાસનને પામ્યા પછી પણ જો આવી દશા કાયમ રહે તો તો કહેવું જ જોઈએ કે—‘શાસન જે રીતે પરિણામ પામવું જોઈએ તે રીતે તે પરિણામ પામ્યું નથી.’ અનંતજ્ઞાનીઓના કથન મુજબ આ વાત અનુભવસિદ્ધ જ છે કે—દુનિયાના જીવો તો કર્મને હાથ જોડીને જ ઊભા રહે છે, પણ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માએ તો કદી કર્મને હાથ જોડવા જોઈએ નહિ. જ્યારે તમે તો તેની સમક્ષ શુદ્ધામ જેવું વર્તન કરો છો તેનું શું ? તમારે સમજી જ લેવું જોઈએ કે—‘કર્મ હસાવે તો હસવું અને શેવડાવે તો શેવડાવું તથા એ જેમ નચાવે તેમ નાચવું’ એ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને છાજતું કામ નથી જ.

સૌ આવેલું ભોગવવું એ તો આપ પણ કહો જ છો ને ?

એટલું યાદ રાખો છો પણ કયી રીતે ભોગવવું એ યાદ નથી રાખતાં એનું શું ? યાદ રાખો કે—સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા શુભોદયમાં પણ લીન ન થાય કેમ કે—લક્ષ્મી આદિને અસ્થિર, અસાર અને આત્માનું અહિત કરનાર માને છે : તેમજ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા અશુભના ઉદયે આપત્તિ આવે તો પણ તેને શાંતિપૂર્વક સહન કરે છે અને અશુભ કર્મને કહી દે કે—‘આવી જા અને હિસાબ ચૂકવ.’ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માએ પૌદ્ગલિક કારણે ઇરાદાપૂર્વક આપત્તિ ઊભી કરવી નહિ, પણ કદયાણુની સાધનામાં આપત્તિઓ આવી પડે તોય ગભરાવું નહિ.

‘અશુભ કર્મના ઉદયને સહેવાને પણ ખબર જોઈએ’ એમ જે સમજે તે ભયને સાંભળીને શિથિલ કદી જ ન.બંને ! પણ આજની સ્થિતિ તો કાંઈક જુદી જ છે. આજે જો કોઈ સામાન્ય જ્ઞાની આવીને કહે કે—‘છ મહિને તમે ભિખારી થવાના છો.’ તો આ સાંભળીને તમને શું થાય ? તમારી સ્થિતિ તો આજેથી જ ભીખારી જેવી થઈ જાયને ?

શું ધર્મી તરીકે આ દશા તમને શોભાડપ લાગે છે ? આ દશા ધર્મી તરીકે શોભાડપ નથી. એટલું જ નહિ પણ લગ્નસ્પદ પણ છે. આવા સમયે તો સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માએ પોતાની સઘળી શક્તિનો સદુપયોગ કરી પ્રભુધર્મની આરાધનામાં એકદમ રક્ત થઈ જવું જોઈએ.

એક દૃષ્ટાન્ત :-

એ માટે દૃષ્ટાન્ત તરીકે કહેવાય છે કે-લક્ષ્મીની અધિષ્ઠાત્રી દેવીએ આવીને કોઈ એક શેઠને સ્વપ્નામાં કહ્યું કે-‘ તારું પુણ્ય હવે પરવાયું છે, માટે હું દશ દિવસમાં તારે ત્યાંથી જઈશ.’

શેઠ જરા મુંઝાયા પણ પ્રભુમાર્ગને એ પામેલા હતા, એટલે એ પુણ્યશાળીએ વિચાર્યું કે-‘ લક્ષ્મી જવાની તો છે પણ એ એની મેળે શાની જાય ? હું જ એને કાઢું. જતીને જવા દેવી એમાં કશી જ નવાઈ નથી પણ કાઠવી એમાં નવાઈ છે, તો હવે હું જ એને કેમ ન કાઢું ?’

એ વિચારથી કુટુંબને લેળું કયું અને કહ્યું કે ‘આજથી દશમે દિવસે લક્ષ્મી જવાની છે અને આપણે ભીખારી બનવાના છીએ. માટે જો સાચા શ્રીમાન રહેવું હોય તો એક રસ્તો છે અને તે એ કે-‘જતી એવી લક્ષ્મીને જવા ન દેવી પણ કાઢી મૂકવી !’

વાત પણ ખરી છે કે-લક્ષ્મીને અંચલ અને અસાર સમજી તેના ઉપરની મૂર્છા તજવાને માટે મૂકી દેનારને જગત ઉદ્ધાર, ત્યાગી, દાતાર કે પ્રભુમાર્ગને પામેલ અને પૂજ્ય પણ કહે છે અને પગે પણ લાગે છે. જ્યારે લક્ષ્મી આપમેળે જાય ત્યારે તો જેની જાય તેને દીન, દરિદ્રી, બિચારો અને કમનસીબ વગેરે કહે છે. વધુમાં જગત એમ પણ કહે કે-પાપની લક્ષ્મી હતી એટલે જાય જ ને ?

કુટુંબે પણ શેઠની મરજીને વધાવી લીધી એટલે સઘળી જ લક્ષ્મીને સાતે ક્ષેત્રમાં સમર્પી દીધી અને નક્કી કયું કે-દશ દિવસ ઘરમાં રહેવું અને અગિયારમા દિવસની સવારે અનંતજ્ઞાનીઓએ

આત્માના એકાંત કલ્યાણને માટે ઉપદેશેલી પરમ કલ્યાણકારિણી દીક્ષાને ગ્રહણ કરી લેવી.

આ પ્રકારની મનોદશાને પરિણામે પાપ લાગ્યું અને પુણ્ય-જાગ્યું. દશમા દિવસની રાત્રે આવીને લક્ષ્મી કહે છે કે—‘હવે નહિ જાઉં !’

શેઠ કહે છે કે—‘ પણ હવે હું તને રાખું નહિ. જવાની ચીજને અત્યાર સુધી રાખી એ જ ભૂલ કરી છે. હવે ફરી એ ભૂલ નથી કરવી. હવે તો સવારે અમે સઘળાંય સંયમસ્વરૂપ-પ્રભુમાર્ગને શરણે જ જવાના છીએ.’

સવારે બધાએ દીક્ષા લઈ લીધી. પ્રભુશાસનમાં આવા બનાવો બને, એ કોઈ આશ્ચર્યભૂત વસ્તુ નથી જ.

પુણ્ય પરવારે
તે પહેલાં ચેતો :

આથી સમજશે કે—સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માની દશા જુદી જ હોય છે અને હોવી પણ જોઈએ. સામાન્ય દુનિયાનો પણ એ સ્વભાવ છે કે જો કોઈ શ્રીમંત લક્ષ્મીનો ત્યાગ કરે તો તેને હાથ જોડે અને ‘આ ધન્ય છે’ એમ પણ કહે; પરંતુ જો એ દેવાળું કાઢે તો તે એનો એવો ફીટકાર કરે કે—એ બિચારો બજારમાં પણ ન નીકળી શકે અને ઘણા દિવસો બાદ નીકળે તો પણ જો જાતવાન હોય તો તેને મોહું નીચું રાખવું પડે, એવી એની પરિસ્થિતિ હોય. આથી જ પરમ ઉપકારી જ્ઞાનીપુરુષો ફરમાવે છે કે પુણ્ય પરવારે નહિ, પેઢીને તાળાં દેવાય નહિ, અને કોઈ ઉપાડીને ફેંકી આવે નહિ, તે પહેલાં ચેતો. આખરે સર્ગાવહાલાં જ અટવીમાં ફેંકી આવશે. પિતાના શબને અગ્નિ કોણ મૂકે છે ? કહો કે—હોય ત્યાં સુધી દીકરો મૂકે. તેમાંય મોટો હોય એ મૂકે. માટે એવું બને તે પહેલાં જો તમે ત્યાગ કરશો, તો તમે દીપશો, શાસનને દીપાવશો અને અનેક આત્માઓને માટે પણ ઉપકારના કારણભૂત થશો. માટે જાગો અને સાવધ થાઓ.

અને તેમ કરવું એ કલ્યાણમાર્ગના અનુયાયી તરીકે તમારી અનિવાર્ય કરજ છે. કારણ કે—ફરી ફરી આવી સામગ્રી મળવી ઘણી જ મુશ્કેલ છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ

પણ સાવધ રહે :

કષાયો, એ આત્માના ભયંકર શત્રુઓ છે એ વાત જેમને સમજઈ નય, તેઓ કષાયો ઉપર વિજય મેળવવાને માટે ઉત્સાહિત અને અને તેવા આત્માઓએ પોતાની વિષયવાસના ઉપર વિજય મેળવીને, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાને જ આધીન જીવન જીવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામવાના યોગે આવું સમજઈ ગયા પછીથી અને ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાને જ આધીન મારું જીવન ક્યારે અને ?—એવી મનોવૃત્તિ પ્રગટ્યા પછીથી પણ, અપ્રત્યાખ્યાની કષાયો જીવને દેશથી ય વિરતિ પામવામાં અંતરાય કરનારા નીવડે છે, એ કષાયોની કેટલી બધી પ્રબલતા છે ? આવા સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ કાંઈ પોતાને અપ્રત્યાખ્યાની કષાયોનો ઉદ્ધય હોય, તો ય તિર્ચંચગતિના આયુષ્યને ઉપાર્જતા નથી; પણ એ કષાયોનો ઉદ્ધય જો જોરદાર બની જાય અને સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા પણ જો ગાફેલ બની જાય, તો એ કષાયો કદાચ પોતાના મિત્ર અનંતાનુબંધી કષાયોને ઘસડી લાવે અને સમ્યક્ત્વને વમાવી દે એ પણ શક્ય છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના ધણી એવા આત્માઓ, જો તેઓને અપ્રત્યાખ્યાની કષાયોનો ઉદ્ધય વર્તતો હોય, તો દેશથી પણ વિરતિને પામી શકે નહિ, પરંતુ એ આત્માઓનો વિરતિવાળા જીવન પ્રત્યેનો રાગ અસાધારણ કોટિનો હોય છે. બધા તો કાંઈ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામેલા હોતા નથી, એટલે ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા આત્માઓએ સદા પોતાના સમ્યગ્દર્શન ગુણને નિર્મલ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરતા રહેવું જોઈએ. એ માટે જેમ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની સેવા અને નિર્ઝંથ મુનિવરોની ઉપાસના આદિ કરતા રહેવું જોઈએ, તેમ તત્ત્વોના સ્વરૂપને જાણવાનો પણ પ્રયત્ન કર્યા કરવો જોઈએ તથા ‘ક્યારે હું’ એકાંતે આ માર્ગને સેવનારો બનું.’—એવું

ચિન્તવન કર્યા કરવું જોઈ એ. આમ સમ્યક્દષ્ટિ આત્માઓએ પણ સાવધ રહેવું જોઈ એ.

શ્રી ધના સાર્થવાહ અને સમ્યક્દર્શન :

સમ્યક્દર્શન ગુણ આત્મામાં પ્રગટયો, એટલે સદ્ગુણના દર્શનની અને સદ્ધર્મના શ્રવણની ઈચ્છા પ્રગટ્યા વિના રહે નહિ. શક્ય હોય તો સમ્યક્દષ્ટિ જીવ દેવપૂજન, ગુરુવંદન અને ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના રહે નહિ. તમે તો રોજ દેવપૂજન, ગુરુવંદન અને ધર્મશ્રવણ કરતા હશે ને ? એમાં જેટલો પોતાના ધનનો અને મન-વચન-કાયાના યોગોનો ઉપયોગ થાય, એ જ એનો ખરેખરો ઉપયોગ છે, એવું માનનારાઓમાંના તમે છો ને ?

શ્રી ધના સાર્થવાહનો પ્રસંગ જાણો છો ને ? શ્રી ધના સાર્થવાહ એકદા રાત્રિના સમયે પોતાના સાર્થમાં સાથે રહેલા પરમ ઉપકારી આચાર્યલગવાન પાસે આવ્યા. મુનિઓના આશ્રયસ્થાનમાં પ્રવેશ કરીને તેમણે પહેલાં આજ્ઞા માગી અને તે પછી આચાર્યલગવાન આદિને નમસ્કાર કર્યો. તે પછી જ શ્રી ધના સાર્થવાહ યોગ્ય સ્થાને બેઠા. અવસર જોઈને આચાર્યલગવાન શ્રીમદ્ધર્મદોષસૂચિ જ મહારાજાએ પણ ધર્મદેશના શરૂ કરી અને તેમાં અનન્ત ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ધર્મનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું. એ ધર્મદેશનાને સાંભળીને શ્રી ધના સાર્થવાહને ભારે આનંદ થયો. જિંદગીમાં કદી નહિ જાણવા મળેલું એવું આજે જાણવાને મળ્યું, એમ એમને થઈ ગયું. આટલા દિવસ હું ઠગાયો, આટલા દિવસ હું આવા પરમ ધર્મથી અજ્ઞાત રહ્યો-એવું એ સમજ્યા અને આજે જે જ્ઞાન થયું તેથી પોતાને ધન્ય માનવા લાગ્યા. ધર્મદેશનાને સાંભળ્યા પછી પોતાના નિવાસસ્થાને ગયા બાદ પણ શ્રી ધના સાર્થવાહ આજે જ દિવસને ધન્ય માનવા લાગ્યા અને પોતે પણ આજે ધન્ય બન્યા એ વિચારણામાં રમવા લાગ્યા.

શ્રી અરિહંત થનારનું સમ્યગ્દર્શન :

આ શ્રી ધના સાર્થવાહુનો આત્મા એ શ્રી અરિહંત થનારો આત્મા હોતો. શ્રી અરિહંત થનારા આત્માઓ જે પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન પામે, તે અન્ય આત્માઓના સમ્યગ્દર્શન કરતાં ઉચ્ચ કોટિનું હોય છે, અને માટે તેમના તે પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનને વરબોધિ કહેવાય છે.

અહીં કોઈ એમ પૂછે કે-‘શુ’ શ્રી અરિહંત થનારા આત્માઓ પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનને પામે ત્યારે દર્શનમોહનીયની પાંચ પ્રકૃતિઓના ક્ષયોપશમાદિને બદલે વધારે પ્રકૃતિઓના ક્ષયોપશમાદિને સાધતા હશે ? ના, એવું કંઈ નથી, પણ એ પરમ તારકોના આત્માઓમાં પ્રગટતું સમ્યગ્દર્શન જે લવ્ય પરિણામ નીપજાવે છે, તેવું લવ્ય પરિણામ અન્ય કોઈ પણ આત્મામાં પ્રગટેલા સમ્યગ્દર્શન દ્વારા નીપજા શકતું નથી. બહાદુરના હાથમાં ગયેલું નાતું પણ હથિયાર મોટા હથિયારની ગરજ સારે અને નિર્બળના હાથમાં ગયેલું સારામાં સારું પણ હથિયાર બુકા હથિયાર જેવું કામ કરે. શ્રી અરિહંત થનારા આત્માઓમાં જે સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે છે, તે સમ્યગ્દર્શન શ્રી અરિહંત-પણાતું નિવર્તક નીવડે છે. એ સમ્યગ્દર્શન શ્રી અરિહંતપણાને ખેંચી લાવે છે. અન્ય આત્માઓમાં પ્રગટતા સમ્યગ્દર્શનમાં એવી તાકાત હોઈ શકતી નથી.

સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચરતાં
આવું મનમાં થયેલું ?

આત્મામાં સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટે, એટલે એ ગુણ પામવો એ કેટલું બધું દુર્લભ છે, એ એને સમજાયા વિના રહેતું નથી. એ ગુણનો મહિમા એના જ્યાલમાં આવ્યા વિના રહેતો નથી. એ ગુણના પ્રતાપે આત્મા ઉપર કેવો અને કેટલો અનુપમ કોટિનો અનન્તકાલીન ઉપકાર થશે, એ એના ધ્યાનમાં આવી જાય છે. અને એબધી વાતો જ્યાલમાં આવે એટલે જેમના સુયોગે એ ગુણ પ્રાપ્ત થયો હોય, તે પરમ ઉપકારીના ચરણે સર્વસ્વ સમર્પિત કરી દેવાનો ભાવ પ્રગટ્યા

વિના પણ રહેતો નથી. તમે જે સદ્ગુરુના સુયોગે સમ્યક્દર્શન પામે અથવા તો જે સદ્ગુરુના પ્રતાપે તમને સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચરવાનું મન થાય, તે સદ્ગુરુની સેવામાં તમને તમારી પાસે જે કાંઈ હોય તે બધું સુધી દેવાનું મન થાય ખરું? તમારામાંના ઘણાઓએ સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચર્યું હશે, તો તે વખતે તમને એવું કાંઈ કરી નાખવાનું મન થયેલું ખરું?

સમકિતદાતાનો પ્રત્યુપકાર :

તમે મુંઝાતા નહિ. શ્રી જૈનશાસનના સદ્ગુરુઓ એમાંનું કાંઈ લે એવા નથી. તમે તેમને આપવા માટે ભારેમાં ભારે આગ્રહ કરશો તો પણ તેઓ એમાંનું કશું લેવાના નહિ. શ્રી જૈનશાસનના સદ્ગુરુઓને ઘર મળી જાય તો ઘર રાખે નહિ અને ધન ધાન્યાદિ મળી જાય તો ધન-ધાન્યાદિ પણ રાખે નહિ. તમે સમજો છો ને કે એમને ઘર અને ધન-ધાન્યાદિ પરિગ્રહનો યોગ નહોતો માટે અથવા તો ઘર અને ધન-ધાન્યાદિ વગેરે એમને મળી શકે એમ નહોતું, માટે એ ત્યાગી થઈ ગયા છે એવું નથી પણ જે કાંઈ એમની પાસે હતું તેય એમને રાખવું નહોતું અને એમાંનું કાંઈ એમને આવી મળે તોય તે એમને જોઈતું નહોતું. કેમકે એ બધું પાપ રૂપ છે, માટે જ એ ત્યાગી થઈ ગયા છે? શ્રી નયસારે જ્યારે ધન, રત્ન, ભવન વગેરે પોતાની પાસે જે કાંઈ હતું તે ગ્રહણ કરવાની મુનિવરોને વિનંતી કરી, ત્યારે શ્રી નયસારને ધર્મોપદેશ આપનારા ધર્મકથા-લ્લિખિતસંપન્ન મુનિવરે પણ શ્રી નયસારને કહ્યું છે કે-‘તમે જે કહ્યું તે બહુ જ સારું કહ્યું છે, કેમ કે ‘સમ્યક્ત્વને દેનારા ગુરુ ઉપર માત્ર એક ભવમાં જ નહિ પણ ઘણા ભવો પર્યાન્ત અને તેય હજારો અને કોટી પ્રકારે ઉપકારો કરવામાં આવે, તો પણ એ ગુરુએ કરેલા પરમ ઉપકારનો પ્રત્યુપકાર થઈ શકતો નથી; પણ તમારે જો અમને કાંઈ પણ આપવું જ છે, તો અમે કહીએ છીએ કે-તમે હવે ધર્મ-કર્મમાં નિરન્તર ઉદ્યમ કરતા રહેજો અને જો તમે એમ કરશો તો તમે પરમાર્થથી અમને બધું જ આપી ચૂક્યા છો!’

સમ્યગ્દષ્ટિને શુ
કરવાનું મન હોય ?

આમ સમ્યક્ત્વદાતા સદ્ગુરુ તમારું કાંઈ લે નહિ, અને તમારું કાંઈ લેવાને ઈચ્છે પણ નહિ, પણ તમારા મનમાં કેવો ભાવ પ્રગટવો જોઈએ, તે તમારે સમજવા જેવું છે. સમ્યગ્દર્શનનો મહિમા જેમ જેમ સમજાય, તેમ સમ્યગ્દર્શન પમાડનાર પ્રત્યેનો અને સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મ પ્રત્યેનો સમર્પણભાવ વધતો જાય. તમને ખ્યાલ આવવો જોઈએ કે-જેને હૈયે શાસન હોય તેને પોતાના ધનાદિકનો કેવો કેવો વ્યય કરવાનું મન થાય ? એના ઉપરથી તમે તમારી આત્મદશાને પિછાની પણ શકો અને તમારી આત્મદશાને નિર્મળ પણ બનાવી શકો.

શ્રી નયસારને એ મુનિવરે સારમાં સાર રૂપે જે વાતો કહી-એક તો શ્રી જિનકથિત ધર્મકર્મમાં નિરંતર ઉદ્યમશીલ બન્યા રહેવાનું કહ્યું. અને ધીજીં એ કહ્યું કે- સંસારના સુખને નિમિત્તે તમે કોઈ વાર પણ ધર્મમાં પ્રમાદ કરશો નહિ ! જેના દિલમાં આ વાત વસી જાય, તેને સંસારનું સેવન બોજલ લાગે અને શાસનનું સેવન એ ખરા દિલથી કરે. શ્રી નયસારે સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી પોતાની શેષ જીવંતી કેવી રીતે પસાર કરી હતી, એ જાણો છો ? એ સંબંધમાં પણ શાસ્ત્રે વર્ણન કર્યું છે. ચરિત્રકાર પરમર્ષિએ ફરમાવ્યું છે કે- શ્રી નયસાર જ્યારથી સમ્યગ્દર્શન પામ્યા, ત્યારથી રોજ એ શ્રી જિનધર્મનો અભ્યાસ કરતા હતા, મુનિજનોની ભક્તિ કરતા હતા, જીવાજીવાદિ પદાર્થોના સ્વરૂપનું ચિન્તન કરતા હતા. જીવદયાનું પાલન કરતા હતા, સાધર્મિકોનું અહુમાન કરતા હતા અને શ્રી જિનશાસનનો મહિમા વધારવાનું કામ આદરપૂર્વક કરતા હતા. શ્રી જૈનશાસનના સદ્ગુરુઓ પણ તમારા તરફથી આવી જ આશા રાખે ને ? અને તમે સમ્યક્ત્વ પામ્યા હો તો તમને પણ આવાં આવાં કામો કરવાનો જ રસ હોય ને ? તમને સાધુ થવું ગમતું હોય છતાં પણ તમે સાધુ ન થઈ શકો તોય તમે આવાં આવાં કામોમાં જ રસવાળા હો ને ?

મુમુક્ષુએ શું
કરવું જોઈએ ?

મુમુક્ષુ અને શ્રદ્ધાળુ આત્માઓએ દેવ, ગુરુ અને ધર્મના વિષયમાં બહુ જ ચકોર બનવું પડશે. મુમુક્ષુ આત્માઓએ તો, શ્રદ્ધાળુ બનવાને માટે, આ વાતમાં ખાસ સુનિશ્ચિત મતિવાળા બનવું જોઈએ. દેવતત્ત્વ, ગુરુતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વ એ તત્ત્વત્રયીમાં ગુરુતત્ત્વનું સ્થાન, અમુક અપેક્ષાએ, બહુ જ મહત્ત્વનું છે. દેવતત્ત્વની અને ધર્મતત્ત્વની પિછાન, સદ્ગુરુઓ દ્વારા થાય છે. શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ એવા પરમ આત્માઓના વિરહકાળમાં, મોટો આધાર, ગુરુતત્ત્વ ઉપર છે. ગુરુતત્ત્વ બગડે, તો દેવતત્ત્વ પ્રત્યેની બુદ્ધિ વિપર્યાસને પામે, એમાં નવાઈ પામવા જેવું કંઈ નથી. સાચો શ્રદ્ધાળુ, એટલે કે—સમ્યક્દષ્ટિ આત્મા તે જ કહેવાય છે, કે-જે આત્માએ મોક્ષના આશયથી કુદેવનો, કુગુરુનો તથા કુધર્મનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક સુદેવનો, સુગુરુનો અને સુધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હોય. દેવમાં વસ્તુતઃ કુદેવ હોતા જ નથી, પરંતુ દેવ તરીકે પંકાનારા અને પૂજનારાઓમાં કુદેવો પણ હોઈ શકે છે. ગુરુમાં વસ્તુતઃ કુગુરુ હોતા જ નથી; પરંતુ ગુરુ તરીકે પંકાનારા અને પૂજનારાઓમાં કુગુરુઓ પણ હોઈ શકે છે. એ જ રીતે, ધર્મમાં વસ્તુતઃ કુધર્મ હોતો જ નથી, પરંતુ ધર્મ તરીકે ઓળખાતા અને સેવાતા માર્ગોમાં કુધર્મો પણ હોઈ શકે છે. આથી, મુમુક્ષુ બનેલા આત્માઓએ ખૂબ જ પરીક્ષક બની જવું જોઈએ.

કોઈ પણ દેવને દેવ તરીકે સ્વીકારતાં એ જોવું જોઈએ કે-એ વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ છે કે નહિ ? જે વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ નહિ તે સુદેવ નહિ. સુગુરુ અને કુગુરુની વાત તો હમણાં જ આપણે વિચારી આવી. ધર્મની બાબતમાં તો, ટૂંકમાં એમ કહી શકાય કે-શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ એવા પરમાત્માઓની આજ્ઞા એ જ સુધર્મ છે; અને જે ધર્મ શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ એવા પરમાત્માઓએ કહેલો ન હોય તે કુધર્મ છે. આ રીતે વિચાર કરીને, મોક્ષના આશયથી કુદેવાદિનો ત્યાગ કરવો અને સુદેવાદિનો સ્વીકાર કરવો, એ જીવનું સમ્યક્દર્શન છે.

અત્રે દેવતત્વના સંબંધમાં થોડાક વધુ ખુલાસાની આવશ્યકતા છે. દેવ વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ હોવા જ જોઈએ, એમાં બે મત નથી, પરંતુ સઘળાય વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ બનેલા આત્માઓનો સમાવેશ દેવતત્વમાં થતો નથી. દેવતત્વમાં સઘળાય સુકતાત્માઓનો સમાવેશ થાય છે, પરંતુ જે આત્માઓ વીતરાગતાને અને સર્વજ્ઞપણાને પામ્યા બાદ જ્યાં સુધી સદેહે વિચરતા હોય, ત્યાં સુધી તે આત્માઓ પૈકી જે મોક્ષમાર્ગના સ્વતન્ત્ર પ્રરૂપક અને ધર્મતીર્થના સ્થાપક આત્માઓ હોય છે, તે આત્માઓ દેવતત્વમાં ગણાય છે, જ્યારે બાકીના શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ બનેલા આત્માઓનો સમાવેશ શુરુતત્વમાં થાય છે.

**પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે મૈત્રીલાવ-
વાળા બનવું જોઈએ :**

શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગના સાચા આરાધક, એટલે કે-ધર્મચારી બનવાને માટે સુમુક્ષુ આત્માઓએ જેમ સદા સાધુજનોની બહુમાનપૂર્વક સેવા કરનારા બનવાની જરૂર છે, તેમ મૈત્રીલાવના અભ્યાસવાળા પણ બનવાની જરૂર છે. મૈત્રીભાવ એટલે પ્રત્યુપકારથી નિરપેક્ષ એવો પ્રીતિભાવ. પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે પ્રીતિભાવવાળા બનવું જોઈએ અને કોઈ પણ પ્રાણી તરફથી એ પ્રીતિભાવના બદલાની અપેક્ષા નહિ રાખવી જોઈએ, એટલે, જે આપણા પ્રત્યે પ્રીતિભાવવાળો હોય, તેના પ્રત્યે આપણે પ્રીતિભાવવાળા બનવું એમ નહિ, પરંતુ આપણા પ્રત્યે જે અપ્રીતિભાવવાળો હોય, તેના પ્રત્યે પણ આપણે તો પ્રીતિભાવવાળા જ બનવું.

આ મૈત્રીલાવમાં ‘આ મારો, અને આ મારો નહિ.’ એવો પણ કોઈ ભેદ પાડવાનો નહિ; તેમ જ આ તો પશુ છે, આ તો પંખી છે, એવો એવો પણ કોઈ ભેદ પાડવાનો નહિ. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ દેહને ધરનાર જીવ હોય, તો પણ તેના પ્રત્યે પ્રીતિભાવને ધારણ કરવાનો. આવી મૈત્રીલાવ કાંઈ સહેલાઈથી આવી શકતો નથી, એટલે રોજ આ મૈત્રીલાવને લાવવાનો અભ્યાસ કરવાનો. આ રીતે રોજ મૈત્રીલાવને

ભાવવાનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં, આત્માનો દ્વેષ રૂપી અગ્નિ શમી જાય છે, કારણ કે—મૈત્રીભાવને ભાવતાં ભાવતાં આત્મામાં સમાનભાવ પેદા થાય છે.

વૈરભાવવાળા આત્માએ મોક્ષમાર્ગની સાચી આરાધના કરી શકતા નથી. કોઈના પણ અકલ્યાણની ભાવના રહે નહિ અને સૌના કલ્યાણની ભાવના આવે, ત્યારે જ સાચા ધર્મચારી બની શકાય છે. દ્વેષભાવ ઉપશમી જાય અને મૈત્રીભાવ પ્રગટવા પામે, ત્યારે જ શુદ્ધ અહિંસામય ધર્મનું સુંદર પ્રકારે પાલન થઈ શકે છે, માટે મુમુક્ષુઓએ આ ગુણ કેળવવો એ પણ જરૂરી છે.

**બાહ્ય સંગોનો ત્યાગ
પણ પરમ ઉપકારક :**

મુમુક્ષુઓએ ત્રીજો ગુણ જે કેળવવા લાયક છે, તે મમત્વના ત્યાગનો છે. ધન-ધાન્યાદિ જે પરિગ્રહ છે તેનો તેમ જ સંસારના જે જે પદાર્થો ઉપર અને જે જે વ્યક્તિઓ ઉપર મમત્વનો ભાવ છે તેનો પણ ત્યાગ કરવો. એ મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવાને માટે જરૂરી છે.

આ ગુણને માટે આત્માએ બાહ્ય સંગોનો ત્યાગ કરવાનો છે. ‘અનુકૂળ એવા પણ બાહ્ય સંગો, સરવાળે તો, દુઃખના જ કારણરૂપ છે.’—એ વાત નિશ્ચિત છે. મુમુક્ષુ બનેલા આત્માને બાહ્ય સંગો દ્વારા ભોગવાતા સુખાભાસમાં રસ રહેતો નથી. એને તો આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો છે. મુમુક્ષુને, ઉપાધિજન્ય નહિ, પણ ઉપાધિરહિત સુખ ખપે છે. બાહ્ય સંગો, એ પોતે જ ઉપાધિરૂપ છે અને અનેકવિધ ઉપાધિઓના જનક છે. બાહ્ય-સંગોનો યોગ, મૈત્રીભાવમાં પણ વિક્ષેપ ઉપજાવનારો નીવડે છે. હવે તો, મુમુક્ષુ આત્માએ, આંતરિક સંગો ઉપર ઘસારો કરવાનો છે. એ માટે, એણે, પહેલાં શક્ય એટલો બાહ્ય સંગોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. બાહ્ય સંગોનો ત્યાગ કરવાથી, સૌથી

મોટો લાલ તો એ થાય છે કે-આત્માની જે તૃષ્ણા છે, એટલે કે-લોભવાસના છે, તે ક્રમે કરીને નાશ પામે છે.

વિષયનો સંગ, એ જીવની લોભવાસનાનો ઉદ્ભોધક છે; વિષયનો સંગ ન હોય, તો લોભવાસનાને જોર કરવાની જગ્યા મળતી નથી અને મુમુક્ષુ આત્મા સંગ માત્રથી રહિત બનવાની લાવનામાં રમતો હોય છે, એટલે પહેલાં લોભવાસના કાબૂમાં આવી જાય છે, તેને ઉદ્ભોધક સામગ્રી નહિ મળવાથી તે નિર્બલ બની જાય છે અને જીવની સંગરહિત બનવાની લાવનાના જોરથી તે અતે સર્વથા નષ્ટ પણ થઈ જાય છે. આમ, બાહ્ય સંગોનો ત્યાગ પણ મુમુક્ષુ આત્માઓને માટે ખૂબ જ ઉપકારક નીવડે છે.

તૃષ્ણા, એ એવી ભયંકર વસ્તુ છે કે એને ઉપકારી મહાપુરુષો સઘળા ઘોષોની જનની તરીકે અને ગુણોની ઘાતિની તરીકે ઓળખાવે છે. તૃષ્ણાને આધીન બનેલો જીવ, તક મળતાં, કયા ઘોષને સેવે નહિ તે કહી શકાય નહિ અને એથી જો પહેલાં તેનામાં ગુણો આવ્યા હોય તો તે નાશ પામી જાય અને જો ગુણો ન આવ્યા હોય, તો તૃષ્ણા કોઈ પણ ગુણને આવવા દે નહિ, આથી, મોક્ષમાર્ગને સેવવાને માટે, મુમુક્ષુ આત્માઓએ, મમત્વનો ત્યાગ કરીને સઘળા ય બાહ્ય સંગોનો ત્યાગ કરવાને માટે ઉદ્યત બનવું જોઈએ.

બહુ સાવધ આત્માઓને પણ, બાહ્ય સંગના અંશો, કોઈ કોઈ વાર બહુ ભયંકર રીતે તૃષ્ણાના આવર્તમાં ઘસડી જાય છે; એટલે જેઓથી શક્ય હોય, તેઓએ તો જેમ બને તેમ બાહ્ય સંગોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ અને જ્યાં સુધી એવા સર્વત્યાગી ન બની શકાય, ત્યાં સુધી જેટલા બાહ્ય સંગોને ત્યજીને તેટલા બાહ્ય સંગોને ત્યજીને અને શેષ બાહ્ય સંગોને ત્યજવાના પ્રયત્નમાં રહીને, જેટલા બાહ્ય સંગો હોય-તેના પ્રત્યેના મમત્વભાવથી મુક્ત બન્યા રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મુમુક્ષુ બનેલા જે પુણ્યાત્માઓ આ ત્રણ ગુણોને સારી રીતે સેવનારા બને છે, તેઓ મોક્ષમાર્ગના

પાલક બનીને, અનેક આત્માઓને મોક્ષના માર્ગે દોરનારા બનવા સાથે, પોતાના મોક્ષને મેળવનારા બને છે અને સદાકાળને માટે સંપૂર્ણ સુખી બની જાય છે.

સમ્યગ્દર્શન વિનાનું ગમે
તેવું જ્ઞાન પણ અજ્ઞાન :

શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ બનીને ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરનારા શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માઓએ, જગતના જીવાજીવાદિ સઘળા ય પદાર્થોના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે, પરંતુ ઉપાદેય રૂપે તો એક માત્ર મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. સુખ ક્યાં ક્યાં છે, જ્યાં સુખ છે ત્યાં કેટલા પ્રમાણમાં સુખ છે, તે સુખ પણ કેવા કેવા પ્રકારનું છે અને તે તે સુખ કોને કયા કયા ઉપાયે મળી શકે છે—તેનું જ્ઞાન, તેમ જ દુઃખ ક્યાં ક્યાં છે, જ્યાં દુઃખ છે ત્યાં કેટલા પ્રમાણમાં દુઃખ છે, તે દુઃખ પણ કેવા પ્રકારનું છે અને તે તે દુઃખ કોને કયા કયા કારણે મળે છે તેનું પણ જ્ઞાન, એ તારકોને સર્વજ્ઞ હોવાથી, પરિપૂર્ણ હતું. આથી જ, દુઃખના દ્વેષી અને સુખના અતિ અર્થી એવા જગતના જીવોને, એ તારકોએ, એક માત્ર મોક્ષમાર્ગની સાધના કરવાનો જ ઉપદેશ આપ્યો છે.

દુઃખનો સર્વથા અભાવ અને તે સાથે સુખની પરિપૂર્ણતા; એ વિના મોક્ષ સંભવી શકે, એવી વસ્તુ જ નથી. જગતમાં કોઈ જીવ એવો નથી, કે જેને દુઃખ ખરેખર ગમતું હોય; અને સુખની અભિલાષા ન હોય. દુઃખની અભિલાષા હોય અને સુખની અભિલાષા ન હોય, એ શક્ય જ નથી. જગતના જીવો દુઃખથી રીબાય છે અને સુખને માટે તરફડીઆં માર્યા કરે છે. આ રીબામણની અને તરફડીઆં મારવાની દુઃખમય હાલતનો અંત આવે, એ મોક્ષ વિના અસંભવિત હોવાના કારણે જ, એ પરમાત્માઓએ ભવ્ય જીવોને સંસારથી છોડાવી મોક્ષે પહોંચાડવા માટે મોક્ષમાર્ગનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. એ તારકોએ જગતના સ્વરૂપનું જે વર્ણન કર્યું છે, તે વર્ણન પણ એ માટે જ

કર્તુ' છે કે-જે કોઈ જગતના સ્વરૂપનો સાચો જ્ઞાતા બને, તેને પોતાના મોક્ષને સાધવાની ઇચ્છા થયા વિના પણ રહે નહિ અને જગતના સઘળા ય જીવો મોક્ષને જ પામે-એવી ઇચ્છા થયા વિના પણ રહે નહિ. જેના હૈયામાં આ પ્રકારની ઇચ્છા જન્મતી નથી, તે ગમે તેટલું ભણેલો હોય તો પણ તે વસ્તુતઃ અજ્ઞાની છે. તે તત્ત્વજ્ઞાની પણ સાચો તત્ત્વજ્ઞાની નથી જ, કે જેના હૈયામાં પોતાના મોક્ષની ઇચ્છા નથી તેમ જ સર્વ જીવો મોક્ષને પામે એવી ઇચ્છા નથી.

ભણતર એ જુદી ચીજ છે અને જ્ઞાનનું હૈયામાં પરિણમન એ જુદી ચીજ છે. જ્ઞાનનું હૈયામાં પરિણમન થવું જોઈએ. આજે તત્ત્વના જ્ઞાતાઓ ઘણા ઓછા છે; પરંતુ તત્ત્વના જ્ઞાતાઓમાં પણ એવા આત્માઓ બહુ જ થોડા છે, કે જેઓના હૈયામાં તત્ત્વભૂત પદાર્થોનું જ્ઞાન સમ્યક્ પ્રકારે પરિણમ્યું હોય. જીવ, અજીવ આદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપનું યથાસ્થિત જ્ઞાન, હૈયામાં જ્યારે સમ્યક્ પ્રકારે પરિણમનને પામે છે, ત્યારે જ તે જ્ઞાન જ્ઞાનની કોટિમાં ગણાય છે. એ વિના તો તત્ત્વોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પણ અજ્ઞાન અગર તો મિથ્યાજ્ઞાનની કોટિમાં ગણાય છે. જ્ઞાન પણ જ્ઞાનની કોટિમાં ગણાય તેવું છે કે નહિ, એની પરીક્ષાનો આ જ ઉપાય છે કે-‘મોક્ષની ઇચ્છા છે કે નહિ?’ મોક્ષની ઇચ્છા હોવા છતાં પણ, જ્ઞાન અજ્ઞાન કોટિનું હોઈ શકે છે અને તેનું કારણ, જીવાજીવાદિ પદાર્થોનું જે સાચું સ્વરૂપ, તેનો સાચો ખ્યાલ નહિ હોવો અને તેના સ્વરૂપનો ભલટો ખ્યાલ હોવો, એ છે. એટલે જીવાજીવાદિ પદાર્થોના સાચા જ્ઞાનની પણ આવશ્યકતા છે અને તે જ્ઞાન હૈયામાં સમ્યક્ પ્રકારે પરિણમન પામે, તેની પણ આવશ્યકતા છે.

આ જ્ઞાન સાથે જ્યારે તેને અનુરૂપ વર્તનનો સુયોગ થાય, ત્યારે જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. આથી જ, ઉપકારીઓએ મોક્ષ-માર્ગના સ્વરૂપને વર્ણવતાં ક્ષરમાબ્ધ્યું છે કે-‘સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ ।’ એવી જ રીતે “જ્ઞાન ક્રિયામ્યાં મોક્ષઃ ।” એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે. સમ્યગ્દર્શન વિનાનું જ્ઞાન પણ અજ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન વિનાનું આરિય પણ કાયકષ્ટ ! કેમ ? સાચું જ્ઞાન જ તે કહેવાય, કે

જે જ્ઞાન દ્વારા જે જેવું હોય તેવું જ જણાય અને સાચું ચારિત્ર પણ તે જ કહેવાય, કે જે સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વકતું હોય ! ‘ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર—એ ત્રણેનો યોગ, એ મોક્ષમાર્ગ છે—’ એમ કહેવા પાછળ પણ આ જ આશય છે; અને ‘ જ્ઞાન તથા ક્રિયાથી મોક્ષ ’—એમ કહેનારા ઉપકારીઓએ પણ સમ્યગ્દર્શનવાળા જ્ઞાનને જ જ્ઞાન કહીને, તેવા જ્ઞાનથી અને તે જ્ઞાનને અનુરૂપ વર્તનથી મોક્ષ છે— એમ દ્રમ્ભાવ્યું છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ નથી એકલા જ્ઞાનથી કે નથી એકલા ચારિત્રથી. જ્ઞાન અને ચારિત્રનો સુંદર યોગ થાય, તો જ એના દ્વારા જીવ મોક્ષને મેળવી શકે. આથી, મુમુક્ષુ આત્માઓએ જીવાજીવાદિ પદાર્થોના સ્વરૂપને યથાસ્થિતપણે જાણવાનો પ્રયત્ન પણ કરવો જોઈ એ અને એ જ્ઞાનને પોતાના મન-વચન-કાયાના યોગોમાં અમલી બનાવવાને માટે પણ પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈ એ. આ જ્ઞાન અને આ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય, એ માટે સાધુસેવા આદિ ત્રણ ગુણો મેળવવા જોઈ એ, જેની વાત આપણે કરી આવ્યા.

સમ્યગ્દર્શન ગુણની પ્રધાનતા :

સમ્યગ્દર્શન ગુણ, એ આત્માના મોક્ષને સાધવાને માટેનો મૂળભૂત ગુણ છે. મુક્તિના માર્ગને દર્શાવતાં પૂજ્યપાદ પૂર્વધર આચાર્ય-ભગવાન શ્રીમદ્ ઉમાસ્વાતિજી મહારાજએ શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રની રચના કરતાં સૌથી પહેલું જ સૂત્ર એ મૂક્યું છે કે—“ સમ્યગ્દર્શન—જ્ઞાન—ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ । સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર, એ મોક્ષમાર્ગ છે. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રમાં, સમ્યગ્દર્શનને પહેલું મૂકવાનું કારણ એ છે કે—સમ્યગ્દર્શનના અભાવમાં જે જ્ઞાન હોય છે, તે પણ સમ્યક્ હોતું નથી અને સમ્યગ્દર્શનના અભાવમાં જે ચારિત્ર હોય તો તે પણ સમ્યક્ચારિત્ર હોઈ શકતું જ નથી. સમ્યગ્દર્શનના અભાવમાં જેટલું જ્ઞાન એ અજ્ઞાન અથવા એ મિથ્યાજ્ઞાન છે, અને જેટલું ચારિત્ર એ કાયકષ્ટ અથવા તો જીવને સંસારમાં રજાવનારું મિથ્યા ચારિત્ર છે. આ ચારિત્રમાં સઘળીય સત્કરણીઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે અને એથી દુનિયામાં મનાતી

સત્કરણી એ વસ્તુતઃ સત્કરણી છે કે નહિ અથવા તે એ જીવના મોક્ષમાં કારણરૂપ બની શકે તેમ છે કે નહિ, તેના નિર્ણય કરવા માટે ‘સમ્યગ્દર્શન ગુણ છે કે નહિ ?’-એ જોવું પડે છે.

સમ્યગ્દર્શન ગુણ એ અધ્યાત્મભાવનો પ્રાદુર્ભાવ થયા વિના પ્રગટી શકતો નથી. જીવને જ્યાં સુધી “વિષયજનિત સુખ અને કષાયજનિત સુખ એ વસ્તુતઃ સુખ નથી, પણ સુખાભાસ છે અને વાસ્તવિક સુખ તે આત્મામાં જ રહેલું છે.”-એમ લાગતું નથી, ત્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટી શકતો નથી. જેનામાં સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટે છે, તેનામાં મોક્ષનો અભિલાષ તે હોય જ છે, પરંતુ એને મોક્ષના અભિલાષના વિરોધી જેટલા અભિલાષો, તે વર્જવા યોગ્ય લાગે છે, કારણ કે તે અભિલાષો તેને પાપના જ કારણ રૂપ લાગે છે.

મોક્ષના અભિલાષ સાથે, સમ્યગ્દષ્ટિ જીવમાં ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે માર્ગ દર્શાવ્યો છે, તે એકજ માર્ગને સેવવાનો અભિલાષ હોય છે અને એ માર્ગથી પ્રતિકૂળ જેટલું વર્તન તે બધું તેને પાપરૂપ લાગે છે. એને પોતાના દેહ ઉપરનો પણ પોતાનો મમતાભાવ પાપરૂપ લાગે છે, ત્યાં એને કુટુંબ, ગામ, જિલ્લો અને દેશ આદિ ઉપરનો મમત્વભાવ આહરણીય લાગે જ ક્યાંથી ? એનું પરમ લક્ષ્ય, પોતાની તેમ જ અન્યની આત્મોન્નતિનું હોય છે, પરંતુ કોઈની પણ પૌંદ્રગલિક ઉન્નતિનું હોતું નથી.

દેવ-ગુરુ-ધર્મની ઉપાસનામાં એ પોતાનું હિત માને છે અને દેવ-ગુરુ-ધર્મના શુદ્ધ સ્વરૂપનો જ તે ઉપાસક હોય છે. દુનિયામાં દેવ તરીકે મનાતા અને પૂજાતા દેવો પૈકીના શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ દેવો સિવાયના સર્વ દેવોને તે કુદેવો માને છે; શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ એવા દેવે કહેલા મોક્ષમાર્ગની જ એકાન્તે ઉપાસના કરનારા નિર્ઝન્ય મુનિઓ સિવાયના સર્વ ત્યાગીઓને એ કુશુરુ માને છે. તેમજ જે ધર્મની શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ એવા ભગવાને સ્વતંત્રપણે પ્રરૂપણા કરેલી નથી, એવા સર્વ ધર્મોને એ કુધર્મો માને છે. આમ કુદેવાદિના ત્યાગપૂર્વક સુદેવાદિની ઉપાસના કરવી, એમાં જ આત્માનું અને જગતના જીવ માત્રનું પણ વાસ્તવિક કોટિનું કલ્યાણ છે; એમ એ માને છે.

સ
મ્ય
ગદ
ષ્ટ
કો
ની
પ્ર
શં
સા

સમ્યગ્દષ્ટ આત્માઓને માટે
એ છાપ હોવી જોઈએ કે-એ જેની
તેની પ્રશંસા જેમતેમ કરે નહિ :

શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલાં વચનો, એ વચનોએ
જ કહેલાં સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર રૂપ
રત્નત્રયી. શ્રી અરિહંત પરમાત્મા, શ્રી સિદ્ધ પરમાત્મા, શ્રી
અરિહંત પરમાત્માની આજ્ઞાને જ અનુસરનારા શ્રી આચાર્ય
ભગવાન, શ્રી ઉપાધ્યાય ભગવાન, શ્રી સાધુ ભગવાન, શ્રાવક
-શ્રાવિકા અને મોક્ષમાર્ગની સન્મુખ બનેલા આત્માઓ-એ
સિવાય આ દુનિયામાં બીજી કોઈ પણ વસ્તુ વસ્તુતઃ પ્રશંસાને
પાત્ર નથી. ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનને પામેલો
પ્રશંસા કરે, તો તે આટલાની જ કરે; પણ એ સિવાયની
વસ્તુઓની પ્રશંસા કરે નહિ. રત્નત્રયીમાં જેમ રત્નત્રયીના
ધારક આદિ આત્માઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે, તેમ રત્ન-
ત્રયીને પમાડનાર તરીકે જ્ઞાનીઓએ વિહિત કરેલી સઘળીયે
સામગ્રીનો પણ તેમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, અર્થાત્-રત્નત્રયીને
પમાડનારી સામગ્રી પણ પ્રશંસાપાત્ર છે.

ક

ર ?

શ્રી વીતરાગદેવનો અનુયાયી બનેલો, જેની-તેની
પ્રશંસા કરે જ નહિ. શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનો અનુયાયી
જે પ્રશંસા કરે, તો તે જ આત્માઓની કરે, કે જે આત્માઓ
સિદ્ધ થયા હોય અથવા તો સિદ્ધ થવાની તૈયારીમાં હોય, સિદ્ધ
થવાને માટે પ્રયત્નશીલ બન્યા હોય ! વળી જેઓ સિદ્ધ થવાના
સાધનને ખતાવનાર હોય, કે એ સાધનને સેવનાર હોય અથવા તો
એ સાધનના અર્થી હોય કે એની સન્મુખ દશાને પામેલા હોય. જ્યાં

શ્રી વીતરાગના શાસનની છાયા નહિ, ત્યાં શ્રી વીતરાગ પ્રભુના અનુ-
યાયીની પ્રશંસા હોય જ નહિ ને ? સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને માટે
તો, એ છાપ હોય કે-એ જેની તેની પ્રશંસા કરે નહિ. તેમજ જેમ
તેમ પ્રશંસા કરે નહિ. પ્રશંસા કરવામાં પણ એ વિવેકને ચૂકે નહિ.

**કયી પ્રશંસા સ્વપરહિતસાધક બનવાને
બદલે સ્વપરહિતબાધક બને ?**

પ્રશંસામાં ત્રણ વસ્તુ બને. ગુણની અનુમોહના, અન્ય જીવોને
ગુણીનો પરિચય થાય અને એ દ્વારા અન્ય જીવોમાં ગુણોની રૂચિ
ઉત્પન્ન થાય તે. જેમાં વાસ્તવિક કોટિના-ગુણની અનુમોહના હોય
નહિ અને જે પ્રશંસા અન્ય જીવોમાં ગુણી તથા ગુણુ પ્રત્યે બહુમાન
ઉત્પન્ન કરનારી હોય નહિ, તે પ્રશંસા સ્વપરહિતની સાધક થવાને
બદલે સ્વપરહિતની ઘાતક પણ બને, એ સ્વાભાવિક છે. ગુણુ કયા
એ ભૂલશો નહિ. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર, આ
ત્રણ ગુણુ છે. આ ત્રણ ગુણોને પમાડનારી, ખીલવનારી અને એ ત્રણ
ગુણો પ્રત્યે અભિરુચિ ઉત્પન્ન કરનારી પ્રશંસા હોવી જોઈએ, એ
સિવાયની પ્રશંસા એટલે કે-એથી વિપરીત પ્રકારના પરિણામને
ઉત્પન્ન કરે તેવી પ્રશંસા, ઉન્માર્ગને પુષ્ટ બનાવનારી છે ! આથી,
સમગ્રવું જોઈએ કે-શ્રી વીતરાગના શાસનને પામેલા આત્માની પ્રશંસા,
એ પણ સ્વપરના અવગુણોને ટાળવાનું અને વાસ્તવિક કોટિના ગુણોને
પેદા કરવાનું ઉત્તમ પ્રકારનું સાધન છે. એનો વિવેકહીનપણે યથેચ્છ
ઉપયોગ થાય નહિ.

પ્રશંસાનો હેતુ :

જે આત્માઓ ગુણુ-અવગુણની વૃદ્ધિનો ખ્યાલ રાખ્યા વિના
પ્રશંસા કરે છે, તેઓ, વસ્તુતઃ પ્રશંસા નથી કરતા, પણ ભાટાર્થ
કરે છે.

એવી ભાટાર્થ કરનારાઓ જેમ પોતાના આત્માને ડુબાવે છે,

તેમ ખીજાઓના આત્માઓને ડુબાડનારા બને છે. પોતાની જાતને સારા કહેવડાવવાના ઈરાદે, ગમે તેની ગમે તેવી પ્રશંસા કરનારાઓ, સ્વપરના હિતને હણનારાઓ છે. પ્રશંસાનો હેતુ એ જ હોઈ શકે કે ગુણો પામવા, ગુણો પમાડવા અને પમાએલા ગુણોને ખીસવવા. આજે ગુણુપ્રશંસાના નામે પણ જગતમાં કારમો અનર્થ મચી રહ્યો છે. ગુણુ કેને કહેવાય અને અવગુણુ કેને કહેવાય, એના વાસ્તવિક ભાન વિનાના આત્માઓ, આજે, ગુણી આત્માઓની પ્રશંસાથી વિમુખ બની ગયા છે, અને ગુણુભાસોની પ્રશંસામાં ગુલતાન બની ગયા છે. જે આત્માઓ વિવેકપૂર્વક આત્માના હિતની દષ્ટિએ વિચાર કરે, તેઓને જ આ સ્થિતિનો સાચો ખ્યાલ આવે તેમ છે; અને તો જ તેઓ એવી સ્વપર હિતઘાતક પ્રવૃત્તિથી બચી શકે તેમ છે.

**પ્રશંસા કરતાં મિથ્યામતને પુષ્ટિ મળે
નહિ તેની કાળજી રાખવી જોઈએ :**

આથી કોઈની પણ પ્રશંસા સાંભળીને દોરવાતાં પહેલાં જરા થોભજો. જોજો કે—એ પ્રશંસા પ્રશંસાને યોગ્યની છે કે નહિ ? અને પ્રશંસાને યોગ્યની પણ એ પ્રશંસા યોગ્યરૂપમાં છે કે નહિ ? જેની તે પ્રશંસા કરે છે, તેનામાં વાસ્તવિક કોટિના ગુણો છે કે નહિ ? સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર, એ આત્માના ગુણો છે. એ જ મોક્ષમાર્ગ છે. જેનામાં મોક્ષની અને મોક્ષમાર્ગની શ્રદ્ધા ન હોય તેમજ જે ધર્મના તત્ત્વોના સ્વરૂપથી પરાડમુખ બનીને ધર્મના નામે અધર્મની પ્રવૃત્તિમાં દુનિયાના જીવોને જોડી રહ્યા હોય, તેવા લોકો કોઈ પણ સ્થાન ઉપર હોય કે કોઈ પણ સ્થિતિમાં હોય તો પણ તે શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના અનુયાયીને માટે પ્રશંસાપાત્ર નથી જ. જેની પ્રશંસાથી સાચા ગુણીઓ પ્રત્યે જગતના જીવો બેદરકાર બને, તેની પ્રશંસા તારનારી નથી, પરંતુ ડુબાડનારી છે. યોગ્યની પણ પ્રશંસા કરતાં, કોઈ પણ રીતે મિથ્યા મતને પુષ્ટિ મળી જાય નહિ, તેની અવશ્ય કાળજી રાખવી જોઈએ.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવમાં રહેલા બે ભાવોના
કારણે તેને પાપબંધ અદ્ય થાય છે :

મેરૂ જેવડા સુકૃતને પણ, તેના રસના અભાવથી કે તેનાથી વિપરીત કોટિના રસના સદ્ભાવથી તેના પ્રત્યેના સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટ પણ અણુગમાથી અને તેની નિન્દાદિથી જેમ આણુ જેવડું બનાવી દઈ શકાય છે; તેમ મેરૂ જેવડા દુષ્કૃત્યને પણ તેના રસના અભાવથી કે તેનાથી વિપરીત કોટિના રસના સદ્ભાવથી, તેના પ્રત્યેના સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટ પણ અણુગમાથી અને એની નિન્દાથી, આણુ જેવડું બનાવી દઈ શકાય છે. તમે એ વાત તો કદાચ જાણતા હશે કે-મિથ્યાદષ્ટિ જીવ બે અમુક પાપને આચરે, તો તેનાથી મિથ્યાદષ્ટિ જીવને જેટલો પાપનો બંધ થાય, તેટલો પાપનો બંધ, તે જ પાપને આચરનારા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને થતો નથી, પણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને તો એથી અદ્યબંધ જ થાય છે. આમ થવાનું કારણ શું છે ? મિથ્યાદષ્ટિ જીવના કરતાં, સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને અદ્ય બંધ થાય છે, એવું શાસ્ત્રકાર મહાત્માઓએ ફરમાવ્યું છે, તો તે શું પક્ષપાતથી ફરમાવ્યું છે ? સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો પ્રત્યેના રાગથી અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવો પ્રત્યેના દ્વેષથી આવું ફરમાવ્યું છે ? એવું તો નહિ જ ને ? બે એમ નહિ, તો પછી આવું ફરમાવવાની પાછળ કોઈ વાસ્તવિક હેતુ રહેલો હોવો બેઈએને ? શાસ્ત્રકાર મહાત્માઓએ જે હેતુથી આવું ફરમાવ્યું છે, તે હેતુને જ ખાસ લક્ષ્યમાં લેવો જરૂરી છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ, વસ્તુતઃ પાપનો રાગી નથી હોતો, પરંતુ પાપના ત્યાગનો રાગી હોય છે. પાપ પ્રત્યે એને અણુગમે હોય છે, અને પાપનો ત્યાગ એને ગમતો હોય છે. પાપ પ્રત્યે અણુગમે હોવા છતાં અને પાપનો ત્યાગ ગમતો હોવા છતાં પણ, સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને, તથાવિધ કર્મોદયજનિત સંયોગોના કારણે પાપ કરવું પડે, એ બનવાબેગ છે, જ્યારે પાપ પ્રત્યે અણુગમે હોય અને તેમ છતાં પણ જ્યારે પાપ કરવું પડતું હોય, ત્યારે એ જીવના

મનમાં કેવો ભાવ હોય ? એક તો એવો ભાવ હોય કે-પાપ કરવું પડે તોય જેમ અને તેમ તે પાપ ઓછું કરવું, અને બીજો ભાવ એવો હોય કે-જે પાપ કરવું, તે પણ પાપના રસથી તો ન કરવું. અર્થાત્ પાપ કરવાના પરિણામોને કઠોર બનાવીને નહિ કરવું ! સમ્યગ્દષ્ટિ જીવમાં આ બન્નેય ભાવો હોય છે અને એથી જ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પાપથી અજગા રહેવાના પ્રયત્નમાં હોય છે. એથી એ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ માટે કહેવાય છે કે, તે કિંચિત્, પાપને આચરે છે, અને એ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને એના કિંચિત્ પાપનો જે બન્ધ થાય, તે અદ્વબંધ થાય છે. શ્રી વૈદિત્તા સૂત્રમાં “ સમ્મદિદ્ધો જીવો ” એવી જે છત્રીસમી ગાથા છે, તેમાં આ વાત કહેવાયેલી છે. તમે તો આ ગાથા ઘણીવાર સાંભળી હશે ને ? ઘણાઓને આ ગાથા મોઢે પણ હશે ! કેટલાકે તો, આ ગાથાના અર્થને પણ બાણતા હશે ! આ ગાથાનો ભાવ જો હૈયે વસ્યો હોય, તો પાપને આચરવામાં અને તે વખતના પરિણામોમાં પણ ફેર પડી ગયા વિના રહે ખરો ?

આલોચના ને નિન્દા
આદિથી કર્મ ખરે :

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને, આ પ્રકારે, પાપને આચરવા છતાં પણ પાપકર્મનો બંધ અદ્વ પડે છે. પરંતુ પાપ કર્મનો એ અદ્વ બંધ પણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને એવો પડે છે કે-એ પાપને એ જીવ પ્રતિક-મણથી, પશ્ચાત્તાપથી અને પ્રાયશ્ચિત્તથી જોતજોતામાં અવશ્ય ઉપશાન્ત કરી શકે છે. સાધુઓની વાત તો દૂર રહી, પરન્તુ સુશ્રાવકોય, પોતે પોતાના અપ્રશસ્ત એવા રાગથી અને દ્વેષથી ઉપાર્જેલા આઠ પ્રકારના કર્મને, આલોચના, નિન્દા તથા ગર્હા દ્વારા શીઘ્રતાથી ક્ષીણ કરી શકે છે. કોઈ પણ માણસે, ગમે તેવા પાપને આચર્યું હોય, પરન્તુ તે માણસ જો સાચા ભાવથી પોતાના પાપની સદ્ગુણની પાસે આલોચના, નિન્દા તથા ગર્હા કરે, તો એ આલોચના, નિન્દા તથા ગર્હાથી એ માણસ, પોતાના પાપના ઓજથી મુક્ત બની શકે છે.

મેરૂ જેવડા દુષ્કૃતને પણ જીવ, આ રીતે આજી જેવડું બનાવી શકે છે અને એ આજી જેવડાનોય આ પ્રકારે એ ક્ષય કરી શકે છે.

શ્રી જિનકથિત માર્ગની શ્રદ્ધાપૂર્વકની આરાધના સિવાયની કોઈ ઇચ્છા જ નહિ :

આજી જેવડા સુકૃતને પણ મેરૂ જેવડું બનાવી દેવાનો અને મેરૂ જેવડા દુષ્કૃતને પણ આજી જેવડું બનાવી દેવાનો તેમ જ નાના પણ સુકૃતની પરંપરાએ પરમ ક્ષણને પામવાનો અને મોટા પણ દુષ્કૃતના ક્ષણથી બચી જવાનો, આવો ઉપાય અનન્તજ્ઞાનીઓ સિવાય કોણ બતાવી શકે? એટલે, આપણા ઉપર, જીવ માત્રના ઉપર લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોનો જે ઉપકાર છે, તે વચનાતીત છે. જો આ વાત ધ્યાનમાં આવી જાય, તો જીવને એમ જ થયા કરે કે—'આ સંસારમાં મારે જ્યાં સુધી રહેવું પડે, ત્યાં સુધી મને ગમે તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય એની મને ચિન્તા નથી, પરંતુ જ્યાં જ્યાં મારે જવું પડે, ત્યાં ત્યાં મને લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલો માર્ગ મળે, એ માર્ગની રૂચિ મળે અને એ માર્ગની આરાધના મળે, એટલે બસ છે!' આમ, બીજી બધી જ ઇચ્છાઓ મટી જાય ને? અને, બીજી બધી જ ઇચ્છાઓ મટી જાય અને એક માત્ર લગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા માર્ગની શ્રદ્ધાપૂર્વકની આરાધનાને જ મેળવવાની ઇચ્છા રહે, તો એવા જીવને માટે કોઈ પણ કલ્યાણ અપ્રાપ્ત રહે ખરું? આ વાતનો તમે વારંવાર વિચાર કરો.

આજે તમે ભલે મોટાં સુકૃતોને આચરી શકો નહિ,—અને દુષ્કૃતોને આચર્યા વિના રહી શકો પણ નહિ, પરંતુ તમે જો આ વાતનો વારંવાર વિચાર કર્યા કરશો, આ વાતનું રટણ કર્યા કરશો, આ વાતનું ચિન્તન અને મનન કર્યા કરશો, તો તમે તમારાં નાનામાં નાનાં સુકૃતોને પણ પરંપરાએ પરમ ક્ષણને દેનારાં બનાવી શકશો તેમ જ તમારાં મોટામાં મોટાં દુષ્કૃતોને પણ અકિંચિત્કર જેવાં બનાવી શકશો; એટલે, સુખ તમને છોડશે નહિ અને દુઃખ

તમારાથી દૂર ને દૂર ભાગ્યા કરશે. ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ દૂરમાવેલા માર્ગની શ્રદ્ધાપૂર્વકની આરાધના સિવાયની કોઈ વસ્તુને, ભવાંતરમાં મેળવવાની ઈચ્છા રહે નહિ, તો સરવાળે એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય કે—બીજી કોઈ ઈચ્છા કરવાની જરૂર તો શું પણ એ ઈચ્છા કરવાની જરૂર પણ રહે નહિ.’

અવિરતિધર પણ

સમ્યગ્દષ્ટિ કેવો હોય ?

આ જગતમાં એવા પણ અશુભ કર્મના તીવ્ર ઉદયવાળા આત્માઓ હોય છે, કે જેઓ મોક્ષના અર્થી હોવા છતાં પણ અવિરતિથી અળગા થઈ શકે નહિ. આવા આત્માઓને પણ અવિરતિ તો ડાંગ્યા જ કરે. સાધુ, દેશવિરતિધર શ્રાવક અને તે પછી ત્રીજી કક્ષા સમ્યગ્દષ્ટિની છે. સાધુધર્મ ન લેવાય, શ્રાવકનો દેશવિરતિધર્મ પણ ન લેવાય, પણ સાચી માન્યતાવાળા તો બની શકાય ને ? જો કે—એય સહેલું નથી. લઘુકર્મી આત્માઓ જ સાચી માન્યતાવાળા બની શકે છે. શુદ્ધ દેવાદિમાં શ્રદ્ધાળુ બનવું તે સમ્યગ્દષ્ટિપણું છે. મોક્ષનું જ અર્થીપણું એય સમ્યગ્દષ્ટિપણું છે. સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા તીવ્ર કર્મના ઉદયે વિરતિધર ન પણ બની શકે, પણ તેની વિચારણા કેવી હોય ? ‘સુરનરસુખ જે દુઃખ કરી લેખવે, વંછે શિવસુખ એક,’ એ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માની દશા હોય. પૌંદ્રગતિક સુખો તો એને દુઃખરૂપ જ લાગે. ન છૂટે માટે ન છોડ્યાં હોય, પણ તેની રૂચિ ન હોય, સંસારથી નિસ્તાર પામવાની ભાવના એની તીવ્ર હોય. અર્થ અને કામ હોય, મોક્ષ ઉપાદેય અને શ્રીજિનેશ્વરદેવોએ દૂરમાવેલો ધર્મ મોક્ષનું સાધન—એવી દૃઢ માન્યતા સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માની હોય. આને જ મોક્ષનું વાસ્તવિક કોટિનું અર્થીપણું કહેવાય.

આવી જા અને

હિસાબ ચૂકવ :

વિષયાધીનો તો આપત્તિ આવે ત્યારે રૂએ પણ શું ? તેમ :

મા-આપ વગેરેને યાદ કરે અને ભાગ્યને ઠપકો દે, પણ શ્રી જિનેશ્વર-
 દેવો તો ફરમાવે છે કે-અશુભોદય વખતે મા-આપ હશે તો પાસે
 બેસીને રોશો અને દુઃખમાં વધારો કરશો. વળી ભાગ્યને ઉપાલંબ દેવો
 એ પણ નકામું છે, કારણ કે-સાગ્ય ફૂટેલું કહે, પણ તેને ફેડયું
 કાણુ ? તે પોતે જ કે કોઈ બીજાએ ! પાપ બાંધનાર પણ આત્મા
 પોતે જ છે ને ! પોતે જ બાંધેલા પાપને ઉદયમાં આવતાં જે ઠપકો
 દે, તે ડાહ્યો કે મૂખો ? ડાહ્યા આત્માઓ તો ઉદયમાં આવેલા પાપને
 ભોગવતી વખતે મુંઝાતા આત્માને કહે કે-‘બાંધ્યું છે
 તો સહો. રાજીથી સહેશો તોય સહેવું પડશે અને રોઈને સહેશો તોયે
 સહેવું પડશે. માટે એવી રીતે સહેવું કે જેથી એ અશુભ જાય
 અને નવું અશુભ ન બંધાય.’ આપત્તિ એવી રીતે સહેવી જોઈએ
 કે-એક આપત્તિ અનેક આપત્તિઓને ટાળવાની પ્રક્રિયામાં કારણભૂત
 બની જાય; પણ આપત્તિને એવી રીતે ન જ વેઠવી જોઈએ, કે
 જેથી બીજા અનેક આપત્તિઓ ઊભી થાય. આજે તો એક તકલીફને
 કાઢવા સંકડો પાપોને વધાર્યે જાય, કે જેથી ભવિષ્યમાં તકલીફના
 આંકડા વધ્યે જ જાય. પ્રભુના શાસનને પામ્યા પછી પણ જો આની
 આ જ દશા કાયમ રહે, તો તો કહેવું જ જોઈએ કે-‘શાસન જે
 રીતે પરિણામ પામવું જોઈએ, તે રીતે તે પરિણામ પામ્યું નથી.’

સૌ આવેલું ભોગવવું એ તો આપ પણ કહો છો જ ને ?

એટલું યાદ રાખો છો, પણ કયી રીતે ભોગવવું એ યાદ
 નથી રાખતા, એનું શું ? યાદ રાખો કે-સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા શુભોદયમાં
 લીન ન થાય, કેમ કે-લક્ષ્મી આદિને અસ્થિર, અસાર અને આત્મહિતમાં
 નુકસાન કરનાર તરીકે માને છે : તેમ જ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા અશુભના
 ઉદયે આપત્તિ આવે તો પણ તેને શાંતિપૂર્વક સહે અને અશુભ
 કર્મને કહી દે કે-‘આવી જા અને હિસાબ ચૂકવ.’ પૌદ્ગલિક કારણે
 ઇરાદાપૂર્વક ભયને આમંત્રણ કરવું નહિ, પણ કલ્યાણની સાધનામાં
 ભય સો ગાઉ છેટે હોય અગર આવી પડે તો એથી ધ્રુજી જીકવું, એ
 સમ્યગ્દષ્ટિનું કામ નથી. ‘અશુભ કર્મના ઉદયને સહેવાને પણ બળ જોઈએ.’

એમ જે સમજે તે ભયને સાંભળીને શિથિલ કદી જ ન બને ! પણ આજની સ્થિતિ કોઈ ચોર જ છે. કારણ કે—આજે જે કોઈ સામાન્ય જ્ઞાની આવીને કહે છે કે—‘છ મહિને તમે લીખારી થવાના છો.’ તો ખરેખર, આજથી જ લીખારી જેવા થઈ જાવ ! એ દશા ધર્મી તરીકે શોભાડૂપ નથી, પણ લજ્જાસ્પદ છે. એવે સમયે તો સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માએ પોતાની સઘળી શક્તિનો સદુપયોગ કરી, પ્રભુધર્મની આરાધનામાં એકદમ રક્ત બની જવું જોઈએ.

સમ્યગ્દષ્ટિની ઉત્તમતા :

તમારે સાચા સુખી થવું હોય, તો સંયમી થવું જોઈએ અથવા તો સંયમ સુલભ થાય એવી યોજના પ્રયત્નપૂર્વક કરવી જોઈએ. દુનિયાદારીના પદાર્થો ઉપરની મમતા સર્વથા તજવી જોઈએ; અગર તો, તે સર્વથા તજઈ જાય તેવી પ્રવૃત્તિ આદરવી જોઈએ. કારણ કે—દુનિયાદારીની ચીજો ઉપરથી મમતા ઘટી હશે તો જ તમે ધર્મશાસનના સાચા આરાધક થઈ શકશો અને યથાશક્ય સાચા પ્રભાવક પણ થઈ શકશો. અને જે મમતા નહિ તજે અને ધર્મ કરશે તો પણ તમે સાચા આરાધક નહિ થઈ શકો અને તેવા પ્રભાવક પણ નહિ થઈ શકો. આજે કેટલીક ધર્મક્રિયાઓ થાય છે, પણ તે કેવી ? મોટે ભાગે એવી જ કે—એનાથી જોઈતો આત્મલાભ ન મળે. વ્યવહારમાં પણ જેમ કહેવાય છે કે—‘કૃપણને ઘરે વરો ડાહ્યા થાય છે, છતાં પણ તેને જશને બદલે જુતિયાં જ મળે છે અને ઉદારને ત્યાં ખર્ચ ઓછો ને નામના મોટી.’ કારણ કે બંનેના હૃદયમાં ભેદ હોય છે ! તેમ આ વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ.

પુણ્યોદયનાં સાધનો પણ જે હૃદયભેદ થાય તો પાપની સાધનામાં કામ લાગે છે ! નિમિત્તનો ઉપયોગ કરતાં ન આવડે, તો શુભ પણ અશુભમાં પલટાઈ જાય છે. આથી સમજી શકાશે કે—હૃદયની શુદ્ધિથી સમજપૂર્વક અથવા તો સમજુની સમજા

મુજબ આત્મકલ્યાણની ક્રિયાઓ કરવી, એ સમ્યગ્દષ્ટિનું કર્તાવ્ય છે. વ્યવહારમાં તમે જુઓ છો કે-દેખતો ઠોકર ખાય તો તેનો ખચાવ પ્રાયઃ કોઈ ન કરે અને આંધળો ઠોકર ખાય તો તેને ઊઠાડવા, ખચાવવા અને ઘેર મૂકી જવા સુધીની પણ સહાય કરનારા મળે. તેવી જ રીતે, સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા એટલે દેખતો આત્મા છે અને તે ભૂલ કરે તો બહુ ખોટું કહેવાય. જેમ દેખતો ખાડો, ટેકરો, કાંકરો, પથરા વગેરે જોઈને ચાલે છે, કારણ કે-ઠોકર વાગે તો પડી જવાય, લોહી નીકળે અને પાટો આંધવો પડે તથા પથારીમાં પણ પડવું પડે એમ એ સમજે છે. તેમ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા પણ દષ્ટિનો ઉપયોગ કરે. પણ આથી એમ સમજવાતું નથી કે-દીચાવાથી અજ્ઞાનને ઓછો બંધ થાય છે, કારણ કે દીચાવાથી આંધળાને ઓછું વાગે છે, એવું નથી બનતું, પણ વધારે વાગે છે એવું ઘણીવાર બને છે ! કારણ કે-દેખતો જેમ ખચવાતું સાધન શોધી લે છે, તેમ આંધળો ખચવાતું સાધન શોધી શકતો નથી.

તેવી જ રીતે, સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા પણ ખરાબ સાધનોને સારાં બનાવી દે છે. સાર શોધવાની તાકાતને લઈને તે સાચી સમજણવાળો આત્મા લોગમાં ફસેલો હોવા છતાં પણ વેરાગ્યથી દૂર નથી થતો; એટલું જ નહિ પણ લોગના સ્થાનમાંય તે પોતાની સદ્ભાવનાને સાચવી રાખી શકે છે.

તમે ઘણીય વાર સાંભળ્યું હશે કે-શ્રી વિજયશેઠનો એ અભિ-ગ્રહ હતો કે શુક્રલપક્ષમાં શિયળ પાળવું. જે કે બાકીના પંદર દિવસ માટે એની અવિરતી હતી, પણ ખરેખર, તે પુણ્યશાળી આત્માને તેની તેવી પરાધીનતા ન હતી. વધુમાં તે પુણ્યશાળીની પત્ની તરીકે જે આવી તે પણ વસ્તુની વિરોધિની ન હતી. છતાં યજ્ઞારે શ્રીમતિ વિજયા શેઠાણી વિદ્યાસલવનમાં આવી તે વખતે શ્રી વિજયશેઠે કહ્યું કે-માર નિયમને ત્રણ દિવસ બાકી છે, માટે તે પછી...! આ સાંભળીને કૌંક ખિન્ન થવા છતાં પણ, વસ્તુતત્ત્વની જ્ઞાતા શ્રીમતી વિજયાશેઠાણીએ

કહ્યું કે—‘આપના ત્રણ પૂરા થાય છે, પછી મારા પંદર શરૂ થાય છે, અને વિચારે છે કે—‘સોનું અને સુગંધ ભેગાં થયાં.’

બહુ જ અનુપમ થયું ! જે ઇરાદે મેં પંદર તબ્બા હતા, તે જ ઇરાદે હવે બીજા પંદરનો ત્યાગ કરું છું ! આપણે એક સ્થાનમાં રહીશું, પણ શીલને પૂરેપૂરી રીતે પાળીશું ! વિષયચિંતા વખતે તત્ત્વચિંતનમાં મગ્ન થઈશું અને સૂઈશું ત્યારે નિયમ યાદ કરાવનાર ખાંડુ (તલવાર) વચમાં મૂકીશું. ધ્યાનમાં રાખજે કે આવા આત્માઓ પોતાનું હૃદય શુદ્ધ છતાં પણ પોતાને માટે આલંબનની જરૂર માને છે.

મુક્તિદાયક દાન કયું ?

આથી તમે બરાબર સમજી શકશો કે—શુદ્ધ સમ્યક્દષ્ટિ આત્માને વિષયનું તેવું વિષ ચડતું નથી; કારણ કે—તે આત્માઓમાં ‘વિષયો વિષતુલ્ય છે’ આ વિવેક જાગૃત જ હોય છે. એટલે તે આત્માઓ કર્મના ઉદયયોગે વિષયોને સેવે તો પણ ઉદ્વિગ્ન મને જ ! વચમાં વચમાં રાગ આવી જાય તો પણ જાગૃતિ પ્રાયઃ ખુઝાઈ ન જાય. લોગ—ઉપલોગમાં ગુણ છે કે—નિર્બલમાં પ્રાયઃ રાગ આવ્યા સિવાય રહે નહિ પણ વિષયના સંગથી પર થયા પછી તે વિચારે કે ‘હજી આની આ જ દશા ? રોજ આવો વિચાર આવે તો ધાર્યું પરિણામ આવે, પણ એ વિચાર માત્ર નામનો જ ના હોવો જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ તે વિચારથી હૃદયરૂપી ભૂમિ ચીરાવી જોઈએ. આ સ્થિતિ નહિ હોવાથી જ, આજે ધર્મ ધર્મ તરીકે પરિણામ નથી પામતો.

દાનધર્મની વાત આવે ત્યાં એમ થાય છે કે—દાન છે તો સારું પણ લક્ષ્મી ખોટી છે, એમ પ્રાયઃ નથી થતું. દાનથી અનંતા આત્મા મુક્તિમાં ગયા એ વાત સાચી પણ મુક્તિદાયક દાનધર્મ સેવાય ક્યારે ? ત્યારે જ કે—ન્યારે લક્ષ્મી આદિ પૌદ્ગલિક પદાર્થો પર છે અને અસાર છે, એમ ચોક્કસપણે મનાય. અસાર માન્યા પછી અસાર માનનાર આત્માને તેના લોગવટામાં તેવી મજા નથી જ આવતી. દ્રવ્ય-દાનમાં દેવા વસ્તુનું યોગ્ય દાન થાય, પણ આજ તો લક્ષ્મી એવી રાજે

વળગી છે કે તેના દેવાથી અમુક લાભ છે, એટલે કે ભવિષ્યમાં ઘણી મળશે, એમ માનીને જ પ્રાયઃ દાન થાય છે. આથી તમારે સમજવું જ પડશે કે-મમતા ઘટી હશે તો જ સાચી રીતે હાથ પહોળો થશે. એ વાત સાચી છે કે-ગૃહસ્થ સઘળી લક્ષ્મીને છોડવા નથી બેઠો પણ તે સઘળીય છોડવાના મનોરથ છે, એમાં તો શંકા ન જ હોવી જોઈએ. ગૃહસ્થ આવકના પ્રમાણમાં દાન કરે એમાં વાંધો નથી, પણ લક્ષ્મી માત્ર ઉપરથી મમતા ઉતારવાના પ્રયત્નમાં તેણે પ્રયત્નશીલ રહેવું જ જોઈએ; કારણ કે-મમતા ઘટે તો જ ધર્મનો પ્રેમ વધે. જે કચરો ભરાયો છે તે ખાલી થશે, ત્યારે સંયમ રૂચાવવા આટલી મહેનત નહિ જ કરવી પડે.

તમે જોઈ શકો છો કે-સાચા દાતારને ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ પાસેનું આપતાં આંચકો નથી આવતો અને એથી જ કહેવત પણ છે કે “પાણીના અર્થી” સુકાયેલા એવા પણ નદીના માર્ગને જ ખોદે !” કારણ કે ત્યાંથી પાણી મળવાનો સંભવ છે. આ બધું કહેવાનો આશય એ જ છે કે-ગૃહસ્થાવાસ આખો ય ત્યાજ્ય છે એ તમને સમજાય; પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે-આ વાત વિષયાસક્ત આત્માઓને સમજાતી જ નથી, કારણ કે તે આત્માઓ તેમના ઉપર આપત્તિઓ આવે ત્યારે પણ માતા-પિતા અને બંધુઓને યાદ કરે, ભાગ્યને ઠપકો દે, પણ રહે તો ત્યાંના ત્યાં જ ! ત્યાં રહીને મમતાવાળા બની, વિષયાધીન થઈ અને ‘મારું’ ‘મારું’ કરી એવું પાપ બાંધે કે-પરિણામે નરકાદિક દુર્ગતિને જ પામે. દુર્ગતિમાં પણ રહ્યા રહ્યા ચીસો જ પાડે કારણ કે કર્મસત્તા આગળ કોઈનું કાંઈ ચાલી શકતું નથી. કર્મસત્તા પાસે કોઈ પણ દલીલ, પુરાવા કે સાક્ષી ચાલી શકતાં નથી, કે ખોટી હોશિયારી કામ આવતી નથી. તેને રોકડું પણ વાંચવું પડતું નથી. તે તો ગુન્હો કર્યો અને એને ભોગવવાનો સમય આવ્યો કે તરત જ કાનપટ્ટી પકડી વગર સમજે કે વગર વેારટે ઘસડી જાય છે, અને પાછળની વ્યવસ્થા એમ જ રહી જાય છે. ખરેખર આજકાલ તો એવી ખાતરી આપનારાં લયંકર દર્દો પણ મૌજૂદ છે, તે છતાં ય તમે આટલા બહાદુર છો, એ જાણીને તમારી બહાદુરી માટે ખરે જ દયા આવે છે.

६—सम्यग्दर्शननां प्रकीर्णुं किरणुं

१ सम्यग्दर्शनना पर्यायो

२ सम्यग्दर्शनना आठ आचार

३ आवश्यक प्रश्नोत्तरी

४ आवश्यक सभालोचना

સ

મ્ય

ઝ

શ

ન

ના

પ

યા

યો

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર રૂપ જે મોક્ષનો ઉપાય, એમાંના સમ્યગ્દર્શનના પર્યાયો અનેક છે, એમ સમર્થ શાસ્ત્રકાર, આચાર્ય લગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્ર-સૂરીશ્વરજી મહારાજ શ્રી શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય નામના ગ્રન્થરત્નમાં ફરમાવે છે. સમ્યગ્દર્શનને જેમ 'દર્શન' કહેવાય છે, તેમ 'મુક્તિબીજ' પણ કહેવાય છે, 'સમ્યક્ત્વ' પણ કહેવાય છે, 'તત્ત્વસાધન' પણ કહેવાય છે, (ટીકાકાર પરમર્ષિ 'તત્ત્વવેદન' કહે છે.) 'દુઃખાન્તકૃત્' પણ કહેવાય છે, અને 'સુખારમ્ભ' પણ કહેવાય છે. આત્માના યથાવસ્થિત સ્વરૂપને સમજવામાં અતિઉપયોગી હોવાથી, એને માટે દર્શન એ ખરે જ સાર્થક શબ્દ છે. આ સમ્યગ્દર્શનની સહાય વિના જીવાહિતત્ત્વોની સાચી સમજ શક્ય નથી. જીવાહિતત્ત્વોના યથાવસ્થિત સ્વરૂપની શ્રદ્ધા માટે દર્શન જ સહાયક છે. સમ્યગ્દર્શનના અભાવમાં જીવાહિતત્ત્વોની યથાવસ્થિત સ્વરૂપમાં યથાર્થ શ્રદ્ધા થવી એ શક્ય જ નથી.

મુક્તિનું બીજ :

સકલકર્મોની નિવૃત્તિ રૂપ જે મુક્તિ એ સમ્યગ્દર્શનનું ફલ છે અને એ ફલનું સમ્યગ્દર્શન એ બીજ છે : એ જ કારણે સમ્યગ્દર્શનને મુક્તિનું બીજ પણ કહેવાય છે. અનેક પાપ ઇચ્છાઓમાં રમતો એવો પણ આત્મા જ્યારે સમ્યગ્દર્શનને પામે છે, ત્યારે સમ્યગ્દષ્ટિ એવા તે આત્માની રમણતા એક મુક્તિની જ ઇચ્છામાં હોય છે. અન્ય ઇચ્છાઓમાં રમણતા સમ્યગ્દર્શન પામેલા આત્મામાં હોતી નથી. સમ્યગ્દર્શન એ એક એવો ગુણ છે કે—એ ગુણને પામેલો આત્મા સંસારસુખને સાચું સુખ માનવાથી વિસુખ બની જાય છે. 'સમ્યગ્દર્શન' નામના ગુણના પ્રતાપે આત્મા સાચો પરિણામદર્શી બની જાય છે, એથી સંસારનાં સુખોને પણ તે દુઃખરૂપ અને દુઃખનાં કારણો માને છે. સુખ માટે તે તે મોક્ષની જ ઇચ્છા

કરે છે, અને એથી તે જ્ઞાન અને ચારિત્રને પામનારો બની, પરિણામે ફલરૂપ મુક્તિને પામનારો બને છે. એ કારણે સમ્યગ્દર્શનને મુક્તિનું બીજ કહેવાય છે.

ધર્મચિન્તા આદિ અંકુરના કમથી સમ્યગ્દર્શન એ મુક્તિરૂપ ફલનું જનક હોઈ, એ મુક્તિરૂપ ફલનું આદ્ય કારણ ગણાય છે. સમ્યગ્દર્શનની સાચી આરાધના ધર્મચિન્તા આદિ અંકુરના કમથી મુક્તિ રૂપ ફલને પેદા કર્યા વિના રહેતી જ નથી.

સમ્યક્ત્વ :

‘સમ્યગ્દર્શન’ એ ‘સમ્યક્ત્વ’ તરીકે પણ ઓળખાય છે. સમ્યક્ત્વ એટલે આત્માનો સમ્યગ્ભાવ. આત્માના મિથ્યાત્વ રૂપ મલના વિવક્ષિત અપગમથી આત્માના પરમ નિર્મલીભાવરૂપ જે સમ્યગ્ભાવ, એનું જ નામ સમ્યક્ત્વ છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વમાં મિથ્યાત્વનો સત્તામાંથી પણ અપગમ-વિનાશ થવો જોઈ એ. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં મિથ્યાત્વનો રસોદય રૂપે અપગમ થવો જોઈ એ અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વમાં મિથ્યાત્વનો ઉદયરૂપે અભાવ થવો જોઈ એ. આ રીતે યોગ્યતા મુજબના મિથ્યાત્વના અપગમથી આત્મામાં જે પરમ નિર્મલતા જન્મે છે એ જ આત્માનો સમ્યગ્ભાવ છે અને એનું જ નામ સમ્યક્ત્વ છે. સમ્યગ્દર્શનનું આ જ સ્વરૂપ હોવાથી એને સમ્યક્ત્વ પણ કહેવાય.

હેયમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ અને ઉપાદેયમાં હેયબુદ્ધિ કરાવનાર જે મિથ્યાત્વ, એનો તેવા પ્રકારનો અભાવ થયા વિના, આ ગુણ આત્મામાં જન્મતો નથી. આ ગુણ જન્મ્યા પછી આત્મા ભારે વિવેકી બની જાય છે. એનો વિવેક એને વસ્તુના સ્વરૂપમાં ચોક્કસ રાખે છે. આ જ કારણે આ ગુણનો સ્વામી રાજ્ય આદિને ઉપભોગ કરવા છતાં કદી જ રાજ્ય આદિને ઉપાદેય કોટિમાં માનતો નથી. આ ગુણની ઉત્કટ દશામાં રમતો આત્મા તો બંધનાં કારણોથી પણ નિર્જરા સાધી શકે છે. આ ગુણનો સ્વામી સંસારનો સાચો દષ્ટા બની રહે છે. ભોક્તા છતાં દષ્ટા બની રહેવું એ આ ગુણના પ્રતાપે શક્ય બની જાય છે.

પુણ્યનો ભોગવટો કે પાપનો ભોગવટો બન્નેય આ ગુણથી નિર્જરનાં કારણ બની શકે છે. આ ગુણ દુઃખની સામગ્રી કરતાં પણ સુખની સામગ્રીમાં ખૂબ જ વિરક્તતા પેદા કરી દે છે. આ ગુણની અનુપમતા યથાર્થ રૂપમાં અનુભવાવી, એ અનુભવ વિના શક્ય નથી. આ ગુણ પામનારા સંસારના મહેમાન બની જાય છે, એટલે કે—આ ગુણના સ્વામીઓ સંસારથી પ્રતિકૂળ બને છે, ત્યારે સંસાર તેઓને અનુકૂળ બને છે. સંસારમાં સાચા સુખનો અનુભવ પણ આ ગુણના સ્વામીઓ માટે જ અનામત છે.

તત્ત્વવેદન :

સમ્યગ્દર્શનના પ્રભાવે અનંત ઉપકારી શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓએ ફરમાવેલાં તત્ત્વોનું વેદન એટલે શ્રદ્ધાન આત્માને થાય છે, એ કારણે સમ્યગ્દર્શનને ‘તત્ત્વવેદન’ પણ કહેવાય છે. સાચું તત્ત્વવેદન આત્માને સંસારથી ઉઠાસીને બનાવે છે. અનુકૂલ સામગ્રીમાં થતી આસક્તિ અને પ્રતિકૂળ સામગ્રીમાં થતો ઉદ્દેગ—એ ઉભય આત્માને હાનિકર છે. અને એ ઉભયનો વિનાશ થાય ત્યારે સાચો ઉઠાસીનભાવ આવે છે. એવા ઉઠાસીનભાવને પામવા માટે તત્ત્વવેદન આવશ્યક છે. શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનોએ ફરમાવેલા છવાદિના સ્વરૂપનું સાચું શ્રદ્ધાન, એ આત્માને ચઢેલા મોહવિષના નાશ માટે જડીબુટ્ટીની ગરજ સારનારું છે. જગતને એના સ્વરૂપમાં જાણવા માટે આ તત્ત્વવેદન ખૂબ જ આવશ્યક છે. વૈરાગ્ય માટે પણ ભવના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આવશ્યક છે અને એ જ્ઞાન માટે તત્ત્વવેદન ખૂબ જ જરૂરી છે.

સમ્યગ્દર્શન સાથે દુઃખનો
નાશ અને સુખનો આરંભ :

આ સમ્યગ્દર્શન કર્મજનિત ગાઢ રાગદ્વેષના પરિણામરૂપ ગ્રંથિનો ભેદ થયા વિના થતું નથી. આ ગ્રંથિના ભેદપૂર્વે આત્માને નિખિડ કર્મથી જન્ય એવું જે સંસારદુઃખ હોય છે, તે ગ્રંથિભેદ પછી નથી દૂરેતું અને એથી ઉપકારીઓ આ સમ્યગ્દર્શનને દુઃખાન્તકર તરીકે

પણ યોગખાવે છે. ખરે જ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિથી અપેક્ષાએ દુઃખનો અંત થયો, એમ કહેવામાં જરાયે અતિશયોક્તિ નથી. સમ્યગ્દર્શનનો સ્વામી જો ઉત્કટ પરિણામનો સ્વામી બની જાય, તો એ લવમાં પણ ક્ષમકશ્રેણિ પામી, કેવલજ્ઞાનનો સ્વામી થઈ, શ્રી સિદ્ધિપદનો લોકતા બની જાય છે. જો કે-આવું કોઈ કોઈને માટે જ બને છે, છતાંય બને છે એ નિર્વિવાદ છે. એ કારણે પણ આ સમ્યગ્દર્શનને દુઃખાન્તકર કહેવામાં હરકત નથી અને એ જ કારણે એને સુખનો આરંભ કરનારું પણ કહેવાય છે. જે દુઃખાન્તકર હોય, એ સુખનો આરંભ કરનારું હોય એ વાત પણ વિવાદ વિનાની જ છે. દુઃખનો અન્ત કરનારું સમ્યગ્દર્શન સુખનો આરંભ કરનારું પણ હોવાથી, જેમ સમ્યગ્દર્શનને દુઃખનો અન્ત કરનારું કહેવાય છે, તેમ સુખનો આરંભ કરનારું પણ કહેવાય છે. સમ્યગ્દર્શનની સાથે જ આત્મામાં સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે, એટલે અજ્ઞાનરૂપ દુઃખ ગયું અને સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ સુખ શરૂ પણ થયું, એ વાત પણ નિઃશંક જ છે.

સમ્યગ્દર્શનના

યોગે ચિત્તશુદ્ધિ :

સમ્યગ્દર્શન રૂપ સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિ થવાના પ્રતાપે જે પુણ્યાત્માઓ શ્રી જિનવચનની સાચી આસ્તિકતાને પામેલા હોય છે, તેઓ મોક્ષના રસિક હોવાના કારણે તે ભાવ દ્વારા શુદ્ધચિત્તના સ્વામી હોય છે. સમ્યગ્દર્શનગુણને ધરનારા પુણ્યાત્માઓની ચિત્તશુદ્ધિ વિષય-કષાયના ઝંઝાવાત વખતે પણ ઘણું જ સુંદર કામ આપે છે. અવિરતિથી અને અનંતાનુબંધી સિવાયના કષાયોથી એ પુણ્યાત્માઓનું ચિત્ત સંક્ષુબ્ધ બને એ શક્ય છે, પણ એ રીતે પોતાનું ચિત્ત જે સમયે સંક્ષુબ્ધ બન્યું હોય તે સમયે પણ જો તેઓ ઉપયોગશૂન્ય નથી હોતા, તો તેઓ પોતાના ચિત્તની એ સંક્ષુબ્ધતા ઉપર સુંદર કાબૂ રાખી શકે છે.

આપણે જોઈ આવ્યા છીએ કે-સમ્યક્ત્વ એ શુભ આત્મ-પરિણામ રૂપ છે અને આત્માના એ શુભ પરિણામને જાળવતાં આવડે

તો આત્માનેો એ શુભ પરિણામ આત્માને ઘણું કામ આપી શકે છે. ચારિત્રમોહનીય કર્મ ભેરદાર હોય અને એથી અનંતાનુબંધી સિવાયના કષાયો પણ ભેરદાર હોય, તે છતાં પણ જો સમ્યક્ત્વરૂપ શુભ આત્મપરિણામ આત્મામાં વિદ્યમાન હોય તો એ પરિણામના બળે પણ આત્મા ઘણી નિર્જરાને સાધનારો બને છે, પણ એ આત્માની એ ઉપયોગયુક્ત-દશા ય ભૂલવા જેવી નથી. અવિરતિના અને કષાયોના ભેરદાર ઉદય વખતે આત્મા જો ઉપયોગશૂન્ય બની જાય, અવિરતિના અને કષાયોના ઘસારામાં જો આત્મા ઘસડાઈ જાય તો એણે સાધેલા મિથ્યાત્વ મોહના ક્ષયોપશમાદિને બની મલિન નષ્ટ થઈ જતાં પણ વાર લાગતી નથી.

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માનેો સમ્યગ્દર્શન ગુણ નષ્ટ થતો નથી પણ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની તો વારંવાર ભવ-આવશાય એ શક્ય છે. આથી સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માઓએ પોતાના તે શુભાત્મપરિણામને જાળવી રાખવાની જેમ કાળજી રાખવી જોઈ એ તેમ એના ઘાતક દોષોને હણવાની પણ કાળજી રાખવી જોઈ એ. વિચારવું એ જોઈએ કે-જો કોઈક વખતે પણ ગાફેલ બની ગયા અને આત્માનેો શુભ પરિણામ ચાલ્યો ગયો તો આપણી દશા શી થશે ?

કાજળની કોટડીમાં નિર્લેપ રહેવાની કળા :

‘સમ્યગ્દર્શન ગુણ હોય તો આત્મા અવિરતિની ક્રિયાદિ કરતો થકો પણ નિર્જરા સાધી શકે છે.’ આવી વાતને જાણી આત્મા જો અવિરતિ આદિના ઘાત તરફ ઉપેક્ષાવાળો બને તો એના સમ્યગ્દર્શન-ગુણનેો પણ ઘાત થઈ જતાં વાર લાગે નહિ. કાજળની કોટડીમાં પેસવા છતાં પણ નિર્લેપ રહેવા જોગી દશા જેને પ્રાપ્ત થઈ હોય, તે જાણી-જોઈને કાજળની કોટડીમાં પેસવા જાય નહિ.

વાત એટલી જ કે-કર્મ ધક્કો મારીને કાજળની કોટડીમાં પેસાડે ત્યારે આ પુણ્યવાન એવો સાવધ રહે કે કાજળથી એ જાલ

લેપાય નહિ. કર્મના ધક્કાને એ આવી રીતે નિષ્ક્રમ કરે. કાજળની કોટડી ગમે કોને ? જેનું હૈયું કાજળથી રંગાએલું હોય તેને જ ને ? જેના હૈયામાં ઉજ્જસ પ્રગટયો છે તેને તો કાજળની કોટડીમાં રહેવાનુંય ગમે નહિ અને એમાં પેસવાનુંય ગમે નહિ. હૈયામાં ઉજ્જસ પ્રગટવા છતાં પણ એને કાજળની કોટડીમાં રહેવું પડે અગર કાજળની કોટડીમાં જવું પડે એ શક્ય છે પરંતુ એ વખતે તે કાજળની કોટડીમાં પણ નિર્લેપ રહેવાની પોતાની કળાનો ઉપયોગ કરે. ત્યાં એ ચૂકે તો એના હૈયાનો ઉજ્જસ પણ ભાગી જાય. આ વાતને યથાર્થપણે નહિ સમજનારાઓ આજે સમ્યગ્દર્શનના નામે, પાપથી વિરામ પામવાની વાતોનો અને અવિરતિને ટાળનારી ક્રિયાઓનો વિરોધ કરી રહ્યા છે.

સંસાર એ કાજળની કોટડી છે. સમ્યગ્દર્શનથી હૈયામાં ઉજ્જસ પ્રગટે છે. એ ઉજ્જસના યોગે જીવને કાજળની કોટડીમાં પણ કાજળથી લેપાયા વિના જીવવાની કળા હસ્તગત થાય છે. પણ એના હૈયામાં પ્રગટેલો ઉજ્જસ એને એ જ ખતાવે છે કે અહીં રહેવું સારું નથી. આથી જ શક્ય હોય તો તે તેમાંથી નીકળવા માંડે છે અને તેવી શક્યતા નથી હોતી તો તે એક તરફ તે શક્યતાને મેળવવાના પ્રયત્નમાં લાગે છે અને બીજી તરફ કાજળની કોટડીમાં પણ કાજળથી નહિ લેપાવાની કળાનો ઉપયોગ કરે છે. આવી દશામાં જો જરા પણ ગફલત થઈ જાય, તો કેવું પરિણામ આવે એ વિચારવા જેવું છે.

સમ્યગ્દર્શન
એટલે તત્ત્વરુચિ :

આત્મહિતની નાશક જેટલી સામગ્રી એના ઉપર અરુચિ અને આત્મહિતને ઉપકારક જેટલી સામગ્રી, એના ઉપર રુચિ એ સમ્યગ્દર્શન છે. આવી રુચિ આવવી એ કાંઈ સહેલી વાત નથી. અનન્તજ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલાં તત્ત્વોને અને એ તત્ત્વોના સ્વરૂપને હિલમાં નિઃશંકપણે સ્થાપિત કરવા જેટલી લાયકાત આત્મામાં આપ્યા

પછી જ સમ્યગ્દર્શનનો આવિર્ભાવ થાય છે. આવા સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલો આત્મા તો, સામગ્રીસંપન્નદશામાં, અનન્તજ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલાં તત્ત્વોના સ્વરૂપને જાણવાની અભિલાષાવાળો હોય જ, પણ જેઓ આ ગુણને પામવાને ચાહતા હોય તેઓએ પણ, આત્માને અનન્તજ્ઞાનીઓનાં વચનો પ્રત્યે વિશ્વાસુ બનાવીને, સદ્ગુરુઓ દ્વારા, અનન્તજ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલાં તત્ત્વોના સ્વરૂપને જાણવાનો પ્રયત્ન કરતા રહેવું જોઈએ.

ચેતન અને જડ :

જ્યારે ને ત્યારે સંસારી જીવોમાં સંખ્યાહાનિ અને સિદ્ધ જીવોમાં સંખ્યાવૃદ્ધિ જ થયા કરે છે :

ચેતન અને જડ, એ બે મુખ્ય તત્ત્વો છે. પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, બંધ અને નિર્જરા-એ તત્ત્વો જીવ અને અજીવના યોગને કારણે છે. કર્મ રૂપ અજીવના યોગથી જીવની સર્વથા મુક્તિ એ નવમું તત્ત્વ છે નવતત્ત્વ તત્ત્વ અર્થાત્-મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ જાય, પછી તો આત્મા શાશ્વત કાળ માટે મુક્તાવસ્થામાં જ રહે છે. મુક્તાવસ્થા સિવાયની કોઈ પણ અવસ્થા એવી નથી, કે જે અવસ્થામાં દુઃખનો સર્વથા અભાવ હોય તેમજ જે અવસ્થા શાશ્વત ટકી રહેતી હોય. આત્મા જ્યાં સુધી મુક્તાવસ્થાને પામતો નથી, ત્યાં સુધી એને સુખમય શાશ્વત દશા પ્રાપ્ત થતી નથી આથી. ઉપકારીઓએ, આત્મા જે પ્રકારે સુખમય શાશ્વતદશાને પામી શકે તે પ્રકારને દર્શાવ્યો છે, અને એ જ પ્રકારને સેવવાનું વિધાન કર્યું છે.

આત્મા પણ એવો પદાર્થ નથી, કે જે નવો ઉત્પન્ન થઈ શકતો હોય અગર તો જેનો સર્વથા નાશ થઈ શકતો હોય. આત્માની સંખ્યામાં પણ કોઈથીય હાનિ કે વૃદ્ધિ કરી શકાતી નથી. એક વાત જરૂર છે અને તે એ કે જેમ જેમ સંસારી આત્માઓ સિદ્ધ-દશાને પામતા જાય છે, તેમ તેમ સંસારી આત્માઓમાં સંખ્યાહાનિ અને સિદ્ધ આત્માઓમાં સંખ્યાવૃદ્ધિ થયા કરે છે. અનન્તાકાળથી

આ રીતે સંસારી-જીવોની સંખ્યામાં હાનિ અને સિદ્ધ જીવોની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ ચાલુ હોવા છતાં પણ, સંસારી જીવો જેમ વર્તમાન-કાળમાં અનન્તાનન્ત છે, તેમ અનન્તકાળે પણ અનન્તાનન્ત જ રહેવાના છે. અનન્તાનન્ત સંસારી જીવોમાંથી જે કોઈ આત્માઓની તથાલવ્યતા પરિપાકને પામે છે, તે આત્માઓ જ ક્ષીણુકર્મી બનવા દ્વારા સિદ્ધ-દશાને પામે છે. તીર્થની સેવા પણ સિદ્ધદશાને પામવા માટે જ કરવાની છે, કારણ કે-સિદ્ધદશા એકાન્તે સુખમય છે તેમજ શાશ્વતપણુ છે; અને, દુનિયાના સઘળા જીવો જે દુઃખરહિત, સંપૂર્ણ તથા શાશ્વત સુખને ઈચ્છે છે, તે સુખ માત્ર સિદ્ધદશામાં જ રહેલું છે પણ અન્યત્ર નથી જ !

**અબજો દીપકોની જ્યોતિઓની જેમ
અનન્તા આત્માઓ મળી જાય છે :**

સ૦ ‘મોક્ષમાં ગયેલા આત્માઓ એક થઈ જાય છે કે જુદા જુદા રહે છે ?’

દીપકની જ્યોતિ અબજોની સંખ્યામાં મળી જાય તો પણ એક જ દેખાય છે, છતાં હોય છે તે જુદી જુદી ! એ જ રીતે મોક્ષમાં ગયેલા બધા આત્માઓનું સ્વરૂપ એક છે, છતાં તેઓ છે પૃથક્ પૃથક્ ! સ્વરૂપથી એક છે, વ્યક્તિથી એક નથી. જ્યોતિમાં જ્યોતિ મળી જાય, ત્યારે કયા દીપકની કયી જ્યોતિ એ પૃથક્પણુ જાણી શકાતું નથી. પરન્તુ જ્ઞાનબળે તે પૃથક્ પૃથક્ દીપકની જ્યોતિ હોવાનું જાણી શકાય છે. આત્મા માટે પણ એમ જ સમજવાનું છે. અનન્તા શુદ્ધ આત્માઓ એક સ્થાને સાથે રહી શકે છે. એ બધા સ્વરૂપે એકરૂપ ભાસે છે અને વ્યક્તિશઃ પૃથક્ પૃથક્ પણ ભાસે છે.

આત્મા અને શરીર ભિન્ન છે :

મુક્તાવસ્થા એ આત્માનું તદ્દન સ્વાભાવિક અને આવરણુ રહિત સ્વરૂપ છે. એ સ્વરૂપ આપણે ક્યારે પામી શકીએ, એ જ આપણે જિવંતરુને જાણવું છે. એ માટે આપણે વિસારી બધા છીએ કે-‘આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. શરીર અને આત્માનો સ્વભાવ ભિન્ન ભિન્ન છે.’

માણસનું મૃત્યુ થાય છે, એટલે આત્મા મરતો નથી, પણ તે શરીરમાં રહેલો આત્મા, કર્મ રૂપ અણવતું ખેંચાણુ થવાના યોગે અન્ય જન્મમાં ચાલ્યો જાય છે, અને કર્મરહિત બનેલા આત્માઓ મૃત્યુ પામીને સિદ્ધ દશાને પામતાં શરીરનો સંબંધ સંપૂર્ણપણે છોડી અજન્મા બની જાય છે.

**આત્માનો સ્વભાવ અનાદિ-
કાળથી આવરાયેલો છે :**

આત્મા અનાદિથી છે, તેમ આત્માના ગુણો પણ અનાદિથી છે, આત્મા જેમ કોઈ કાળે મૃત્યુ પામતો નથી, તેમ આત્માના ગુણો પણ કોઈ કાળે નાશ પામતા નથી. આમ છતાં પણ, આત્મા, કર્મ રૂપ અણવના યોગે જેમ એક જન્મમાંથી બીજા જન્મમાં અને બીજા જન્મમાંથી ત્રીજા જન્મમાં એમ અનેક જન્મોમાં ફેર્યા કરે છે. અને એથી જન્મ પામતો અને મૃત્યુ પામતો લાગે છે, તેમ કર્મ રૂપ અણવના આવરણના યોગે આત્માના ગુણો પણ વધુ-ઓછા પ્રમાણમાં દબાયા કરે અને પ્રકાશિત થયા કરે એવું ચાલ્યા કરે છે. આ રીતે આત્માનો સ્વભાવ અનાદિકાળથી આવરાયેલો છે. આત્મા અને કર્મ-એ બેના યોગને પણ અનાદિનો માન્યા વિના કોઈ પણ તત્ત્વની સાચી અને સુખેજવાળી વ્યવસ્થા થઈ શકતી નથી.

આત્મા ભલે આંખે દેખાતો ન હોય; બાહ્ય રીતે ખ્યાલમાં આવતો ન હોય, છતાં પણ આ જગતમાં જે કાંઈ બની રહ્યું છે તેનો જો વિવેકથી વિચાર કરવામાં આવે તેમ ‘આત્મા છે અને તેના ગુણો કર્મના આવરણથી અનાદિકાળથી આવરાયેલા છે.’-એ વાતની પૂરી પ્રતીતિ થયા વિના રહે તેમ નથી.

આજે તો તત્ત્વવિચારણા લગભગ નષ્ટ થઈ ગઈ છે, એટલે તદ્દન સામાન્ય વાતો પણ નવીન જેવી લાગે છે. આત્માનો વિચાર જ પ્રાયઃ કરાતો નથી, એટલે આત્માની વાતો નવી લાગે તેમાં નવાઈ નથી; પણ જેઓ આત્માનો વિચાર કરતા નથી, તેઓ પોતાના આ ઘણા

જ કિંમતી જીવનને ખરબાદ કરી રહ્યા છે, એમ ઉપકારી મહાપુરુષો સ્પષ્ટપણે ફરમાવે છે.

આત્મગુણો :

આત્મા એ દ્રવ્ય છે; અને એ જેમ ગુણહીન હોઈ શકતો નથી, તેમ એના ગુણ પણ જડના ગુણ જેવા હોઈ શકતા નથી. આત્માનો એ પણ એક ગુણ છે કે એક સ્થાનમાં રહ્યો પણ તે સારાય જગતના ત્રણે કાળના ભાવોને બાણી શકે. બાહ્ય ચક્ષુ પણ એક જગ્યાએથી અનેક પદાર્થોને જોઈ શકે છે, તે આત્મા જ્ઞાનચક્ષુ દ્વારા ત્રણેય લોકમાં અને અલોકમાં રહેલા ત્રણેય કાળના ભાવોને બાણી શકે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. આટલા માટે જ કહેવાય છે કે— આત્માના ગુણો એ કોઈ સામાન્ય વસ્તુ નથી.

સૌ આત્માના ગુણોમાં ફેરફાર થાય છે કે નહીં ?

ફેરફાર પ્રતિસમયે થાય છે, કારણ કે વર્તમાનકાળની વસ્તુ ભૂતકાલીન સ્વરૂપ થાય છે અને ભવિષ્યની વસ્તુ વર્તમાનકાલીન સ્વરૂપ બને છે. આમ છતાં પણ વસ્તુ વસ્તુસ્વરૂપે તે કાયમ જ રહે છે. એ પ્રકારે સિદ્ધ આત્માઓના જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં વસ્તુઓના પરિવર્તનને કારણે ફેરફાર થયા કરે છે એમ કહેવાય, પણ સિદ્ધાત્માઓ કદી જ ગુણરહિત બની જતા નથી.

આવરણો જશે ત્યારે :

એક સમયમાં ત્રણે કાળ સંબંધી સારીય હુનિયાનું જ્ઞાન કરનાર આત્માનો જ્ઞાનગુણ છે. એ ગુણ અત્યારે આવરણથી દબાયેલો છે. આત્મા છે, આત્મા અનન્તગુણી છે અને અનન્તગુણી એવો પણ આત્મા આવરણથી આવરિત છે, એ ત્રણેય વસ્તુઓ અનાદિ સિદ્ધ છે. હવે એ આવરણોમાંથી જ્યારે અમુક અમુક આવરણો જશે ત્યારે સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટશે, અને અમુક અમુક આવરણો જશે ત્યારે સમ્યક્ચારિત્ર પ્રગટશે. એ ત્રણેયનો યોગ થશે ત્યારે આત્મા અંપૂર્વ રીતે તરવા લાગશે અને તરતાં તરતાં કિનારે આવી જશે એટલે

વીતરાગ બની જશે, અનન્તજ્ઞાની બની જશે અને તે પછી તે સર્વથા ક્ષીણુકમાં બનીને કેવળ સ્વ-સ્વરૂપમાં જ લીન બની જશે.

**અલવ્યાત્માઓના તેમ જ કેટલાક
લવ્યોના ગુણો પ્રગટતા જ નથી :**

આ પ્રકારે સર્વ સંસારી આત્માઓ આવરણમુક્ત બને જ છે, એમ પણ નથી. જેમ અનન્તા આત્માઓ આવરણરહિત બની જાય છે, તેમ અનન્તા આત્માઓનાં આવરણો જતાં નથી, એય ચોક્કસ છે. હૂધ ભેંસતું પણ છે અને આકડાતું પણ છે. આકડાના હૂધમાંથી ઘી કઢી થાય છે ? નહિ. આકડાતું હૂધ એય હૂધ કહેવાય છે, છતાં તેનું ઘી કેમ ન થાય ? કહેવું જ પડશે કે જેવો એનો સ્વભાવ. ‘તલમાંથી તેલ નીકળે પણ રેતીમાંથી તેલ કેમ ન નીકળે ?’-એ પ્રશ્ન જ ન હોય. જે વસ્તુનો જે સ્વભાવ નહિ, તે તેનામાં લાવવાની કોઈની પણ તાકાત નથી. સ્વભાવથી શ્યામ વસ્ત્રને કોઈ સ્વેત કરી શકતું નથી.

લવ્ય આત્માનો કેવળજ્ઞાન ગુણ પ્રગટ થઈ શકશે, પણ અલવ્ય આત્માનો તે ગુણ કઢી જ પ્રગટ થઈ શકશે નહિ. કારણ કે અલવ્ય આત્માનો સ્વભાવ જ એવો છે. આકડાના હૂધમાંથી ઘી તો પ્રગટ થતું નથી, પણ તે હૂધ ખાવાના કામમાંય આવતું નથી. એ રીતે કેટલાક એવા પણ આત્માઓ છે કે, જે આત્માઓમાં પૂર્ણ ગુણ કોઈ કાળે પ્રગટ જ નહિ થાય. માત્ર અલવ્ય આત્માઓના જ ગુણો પ્રગટ થતા નથી એવું નથી, પણ કેટલાક લવ્ય આત્માઓના ગુણો પણ પ્રગટ થતા નથી. જેટલા લવ્ય છે તેટલા સઘળાય પોતાના સ્વરૂપને નિયમા પામી શકવાના જ છે, એમ કહેવાય નહિ. ‘પોતાના સ્વરૂપને પામે તે લવ્ય’ એવો નિયમ ખરો, પણ ‘લવ્ય હોય એ બધાં પોતાના સ્વરૂપને પામે જ’-એવો નિયમ નહિ. ઘી થવાને લાયક સઘળાય હૂધનું ઘી થાય જ છે, એમ બનતું નથી; કારણ કે હૂધને ઘી બનવા માટે સામગ્રી જોઈએ છે. સામગ્રી હોવા છતાં પણ, જે

દૂધ ઉપર પ્રયત્ન કરનાર ન હોય, તે દૂધનું ઘી ન થાય, એ પણ નિશ્ચિત છે. એ જ રીતે, લબ્યને પણ સામગ્રી મળવી જોઈએ ને ? જે લબ્યાત્મા સામગ્રી પામીને પ્રયત્નશીલ બને છે, તે જ પોતાના સ્વરૂપને પ્રગટ કરી શકે છે.

સમ્યગ્દર્શન એકદમ
પ્રગટતું નથી :

સૌ સમ્યગ્દર્શન તો સ્વભાવથી અને અધિગમથી એમ બે પ્રકારે પ્રગટે છે ને ?

સમ્યગ્દર્શન ગુણ સ્વભાવથી અગર અધિગમથી પ્રગટે છે એ વાત ખરી છે, પણ એથી સામગ્રીની અને પ્રયત્નની કિંમત જરા પણ ઘટતી નથી. સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામવાને માટે તેમ જ પ્રગટેલા તે ગુણને ખીલવવાને માટે સારી સામગ્રી પણ ઘણી રીતે કારગત નીવડે છે. સાધુનો યોગ થવો, તત્ત્વ સાંભળવાની ઈચ્છા થવી, તત્ત્વસ્વરૂપના વર્ણનને સાંભળવામાં રસ આવવો, એ બધી સામગ્રીની જરૂર છે.

જેનામાં સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટ્યો ન હોય, તે ગમે તેટલો જ્ઞાની કહેવાતો હોય તો પણ અજ્ઞાની છે. આજે ઘણા માનવોમાં એવું જ્ઞાન પેદા થયું છે કે એ જ્ઞાનના યોગે તે માનવોને માનવ તરીકે પણ રહેવા હીધા નથી.

કારણ કે જ્ઞાન હોવા છતાં પણ એ અજ્ઞાન કોટિનું જ નહિ પણ મિથ્યાજ્ઞાનસ્વરૂપ છે. સામાન્ય રીતે વિવેક જાગે અને એનો સદુપયોગ કરવામાં આવે, તો મિથ્યાત્વ હટી જાય અને સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થઈ જાય.

સૂર્યના ઉદય પહેલાં અરુણોદય થાય છે. અંધકારમાં એકાએક સૂર્યનો ઉદય થતો નથી. એમ થતું હોત તો આદમીઓને ચક્રર આવત. લાખો ઈલેક્ટ્રીક બત્તીઓથી સૂર્યનો પ્રકાશ અધિક છે, છતાં એ આસ્તે આસ્તે આવે છે માટે જ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. અંધકારમાં રહેલી આંખ પ્રકાશની સાથે રહેવાની અભ્યાસવાળી થાય એ રીતે સૂર્ય જાગે છે. માટે જ તેના તેજને આપણે જોઈ શકીએ

છીએ. સૂર્યની આગળ ઇલેક્ટ્રીક બત્તીનો પ્રકાશ કાંઈ જ નથી, છતાં પણ ઇલેક્ટ્રીક બત્તી જો એકદમ સળગે તો આંખે તેજનાં અંધારાં આવી જાય છે. એ ઉપરથી વિચારો કે-સૂર્ય એકદમ પ્રગટે તો શું થાય ? પણ સૂર્યનો પ્રકાશ વિસ્તાર પામતાં પહેલાં અરૂણોદય થાય જ છે.

એ રીતે સમ્યગ્દર્શનનો પ્રકાશ પણ-આસ્તે આસ્તે થાય છે. સમ્યગ્દર્શન એકદમ કદી પ્રગટ થતું નથી. યથા પ્રવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ એ વગેરે પૂર્વાવસ્થાઓ સમજવા જેવી છે. આ બધી સામગ્રીઓનો યોગ થવો, એ પણ પહેલાંની અવસ્થા છે. સાધુનો યોગ થવો, તત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છા થવી, તત્ત્વની વાતો સાંભળતાં આનંદ આવવો, એ બધી સમ્યગ્દર્શનને પ્રગટવાની તૈયારીવાળી અવસ્થા છે.

સાધુ કેને ન ગમે :

ત્યાગી સાધુ આવે ત્યારે અરુચિ થવી, તત્ત્વની વાતો નહિ ગમવી, ત્યાગી સાધુ સંસારની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં હાથ ન નાખે તેથી બોજરૂપ લાગવા, એ બધી સમ્યગ્દર્શન ગુણને આવરિત કરનારાં ગાઠ આવરણોની હયાતિની સૂચક અવસ્થા છે. કેટલાક નાસ્તિકોને તો, સાધુનો સમાગમ પણ ભડકાવે છે. સંસારની તીવ્ર આસક્તિને યોષવાની બુદ્ધિવાળા આત્માઓ સાધુના પરમ દ્વેષી હોય છે. સંસારનો રાગ જેનો ઓછો થયો હોય, તેને જ સાધુ આવવાના સમાચારથી આનંદ થાય.

સંસારનો રાગ જેનો ગાઠ હોય, તેને તો સાધુનું નામ સાંભળવા માત્રથી પણ દુઃખ થાય છે. સાધુના નામશ્રવણથી પણ દુઃખ પેદા થાય, એ સંસારના ગાઠ રાગને જ સૂચવે છે ને ? ખાલું-પીલું, પહેરવું-ઓઢવું, અને અમન-ચમન કરવામાં જ આનંદ માનવો, એ પણ સંસારનો ગાઠ રાગ છે. હાનિકર-વ્યસનાદિકની વૃદ્ધિ પણ સંસારનો આનંદ માણવાની વૃત્તિમાંથી જ થાય છે. આ

બધી વસ્તુઓ આત્માના હિતની ઘાતક હોવા છતાં પણ, વિષય-કષાય રૂપ સંસાર સુંદર છે, એવું બોલનારા પણ છે; પરન્તુ એવાઓને વિવેકી આત્માઓ તો પ્રાણીગણના વૈરી જ માને છે. સંસારમાં જે જેટલો સાચો ત્યાગી અગર તો સંતોષી અધિક હોય, તેટલો તેજ વધારે સારો અને સુખી હોઈ શકે.

સમ્યગ્દર્શન પામવાનો ઉપકાળ :

સાધુ ત્યાગી હોય છે એ તો જાણો છો ને? સાધુઓ જે ગામમાં જાય, તે ગામમાં જઈને પણ તેઓ કરે શું? એ ગામની દુન્યવી ખબર પૂછે કે-ધનપ્રાપ્તિ આદિના આશીર્વાદ આપે, એ વાત જ અશક્ય છે. ત્યાગી પુરુષો તો વિષય અને કષાયને છોડવાની જ વાત કરે. એવા સાધુઓને જોઈને તમને આનંદ થાય કે ખેદ થાય? જે ખેદ થતો હોય તો સમજે કે-તમારામાં સંસારનો રાગ ગાઢ છે. સાધુ શબ્દ જ એવો છે કે-એને! વિરોધ કરવો એ જ ગુનો છે; પણ, જેઓ વિષય અને કષાયના પૂબરી છે, તેઓને સાચા સાધુના દર્શનથી કે સાચા સાધુઓના આવાગમનના સમાચાર સાંભળતાં આનંદ નથી આવતો. એમાં જે આનંદ આવે, તો સમ્યગ્દર્શન રૂપી સૂર્ય અંતરમાં ઉદય પામવાનો ઉપકાળ આવ્યો, એમ સમજવું. સાચા સાધુ આવવાના સમાચારથી હૃદયમાં જેને આનંદ થાય, તેને ત્યાગની સુવાસ ગમે છે, એમ માનવું જ પડે. સાધુના સહવાસથી જેને અંતરમાં સાચો આનંદ થાય, તેને ત્યાગ ગમે જ; કારણ કે વિવેકપૂર્વકને ત્યાગ એજ સાધુની સાચી સુવાસ છે.

સાધુ સંસારના
ત્યાગી જ હોય :

તમને સાધુ શાથી ગમે છે? કહો કે-વિષય-કષાય સ્વરૂપ સંસારથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવે છે, અને મોક્ષ તરફ જવાનો રસ્તો બતાવે છે માટે! એથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-સંસાર જેને ખરાબ લાગે અને સુખિત જેને સારી લાગે, તેને જ સાધુ ગમે.

સૌ અમારા પોતાના કરતાં સાધુ કાંઈક અધિક છે, એમ માનીને સાધુને જોઈને અમને આનંદ થાય છે.

‘સાધુમાં અધિકતા છે’—એમ લાગે અને એથી સાધુને જોઈને આનંદ થાય, ત્યારે એ વિચારવું જોઈએ કે—સાધુમાં અધિકતા કયી છે ? એમની સાધુતા, એ જ એમની અધિકતા છે. એ સાધુતા આપણી પાસે નથી અને એમની પાસે છે, આત્માના કલ્યાણને માટે એ સાધુતા જરૂરી છે, માટે આપણે એમની પાસેથી એ જ સાધુતા પામવી છે, અને આપણા આત્માને આ સંસારથી મુક્ત બનાવવો છે એવી મનોદશા જેની છે, તેવા આત્મામાં સમ્યગ્દર્શન રૂપી સૂર્ય ઉદય પામ્યો છે અગર તો તે ઉદય પામવાની તૈયારીમાં છે. સાચા સાધુ દુનિયાના ત્યાગી જ હોય. ‘દુનિયાના ત્યાગી ન હોય તે સાચા સાધુ જ નહિ.’—એ માન્યતા આર્યદેશમાં રૂઠ હતી, પણ આજ—કાલ જેને—તેને સાધુ કહેવાની પણ કુટેવ વધી પડી છે. તીર્થ શબ્દનો જેમ વ્યભિચાર કરાય છે, તેમ સાધુ શબ્દનો પણ આજે વ્યભિચાર કરાય છે, જે ન થવો જોઈએ.

સાધુ કયા ધરાદે ગમવા જોઈએ ?

દેવ, ગુરુ અને ધર્મ,—આ ત્રણેય વિષયમાં આત્માએ સુસ્થિર બની જવું જોઈએ. ગમે તેને દેવ ન મનાય, ગમે તેને ગુરુ ન મનાય અને ગમે તેને ધર્મ ન મનાય. સમ્યગ્દષ્ટિ તે કહેવાય, કે જે નામના દેવનોય ત્યાગી હોય, નામના ગુરુનોય ત્યાગી હોય, અને નામના ધર્મનો પણ ત્યાગી હોય. તેમજ સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મનો ઉપાસક હોય. સામાન્યપણે દેવ—ગુરુ—ધર્મની તરફ પ્રેમ થાય, સંસાર તરફ અરુચિ થાય અને મોક્ષ તરફ પ્રીતિલાવ પ્રગટે, એ સમ્યગ્દર્શન ગુણ આત્મામાં પ્રગટવાનો છે એમ સૂચવે છે. પછી આત્મા શોધક બને છે. એ જુએ છે કે—‘કયા દેવની, કયા ગુરુની અને કયા ધર્મની સેવાથી આત્મા સંસારથી મુક્ત બની શકે ? ધીરે ધીરે એ આત્મામાં કુદેવ, કુગુરુ અને કુધર્મ પ્રત્યે અરુચિ પ્રગટે છે. કુદેવાદિ પ્રત્યે

સર્વથા અરૂચિ અને મુદ્દેવાદિ પ્રત્યે નિઃશંક રૂચિ, એ સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટ્યાની નિશાની છે. આ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે કે-સાધુ સંસારના ત્યાગી અને મોક્ષમાર્ગના આરાધક હોવાથી ગમે, તો જ વાસ્તવિક રીતે તે ગમ્યા કહેવાય. અને જેને સાધુ વાસ્તવિક રીતે ગમે, તેને સંસારથી મુક્ત બનાવનારો ત્યાગ ગમે જ, એ પણ નિશ્ચિત વાત છે.

દેવ-ગુરુ-ધર્મની
ટૂંકી ટૂંકી વ્યાખ્યાઓ :

દેવ કોને કહેવાય ? દેવ તેને જ કહેવાય, કે જે વિષય-કષાય રૂપ સંસારથી સર્વથા મુક્ત બનેલા હોય. અર્થાત્-વીતરાગ હોય અને તે સાથે અનન્તજ્ઞાનનું સ્વામીત્વ આદિ ગુણોને પણ ધરનાર હોય. એટલું જ નહિ, પણ મોક્ષમાર્ગના સ્વતંત્ર પ્રકાશક હોય અથવા મોક્ષને પામેલા હોય. આમ વિષય-કષાય રૂપ સંસારથી સર્વથા મુક્ત બનેલા આત્માઓ કોઈ પણ પ્રકારની અભિલાષાવાળા હોતા નથી અને એથી એવા આત્માઓ લીલા આદિથી પણ સર્વથા પર જ હોય, એ સમજી શકાય તેવી વાત છે.

ગુરુ કોને કહેવાય ? ગુરુ પણ તેને જ કહેવાય, કે જે સંસારથી પૂર્ણપણે મુક્ત નહિ હોવા છતાંય સંસારના ત્યાગી હોય અને મુક્તિની આરાધનામાં મસ્ત હોય. કંચન અને કામિનીના જેઓ ત્યાગી નથી, કંચન અને કામિનીને મેળવવાની વૃત્તિથી જેઓ પર નથી અને સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન તથા સમ્યક્ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયીના જેઓ આરાધક નથી, તેઓ સાધુવેષમાં હોય તોપણ ગુરુ નથી અને એથી સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા મોક્ષની રુચિવાળો હોવાના કારણે એવાઓને ગુરુ ન માને તે સહજ છે.

ધર્મ કોને કહેવાય ? ધર્મ તેને જ કહેવાય, કે જે અનન્ત-જ્ઞાની શ્રી વીતરાગ પરમાત્માએ કહેલો હોય અથવા તો એ તારકની આજ્ઞાને અનુસરીને કહેવાયેલો હોય. આત્માને અપ્રશસ્ત વિષયોથી

વિરાગી, અપ્રશસ્ત કષાયોનો ત્યાગી, આત્મગુણોનો અનુરાગી અને આત્મસ્વરૂપને પ્રગટાવનારી ક્રિયાઓ આચરવામાં અપ્રમાદી બનાવનારો ધર્મ, એ જ સાચો ધર્મ છે. વિષય-કષાયની વૃત્તિને જે ધર્મ પોષે, તેને તો સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ ધર્મ માને જ નહિ.

સમ્યગ્દર્શનપૂર્વકનું

ધર્મશ્રવણ :

અનન્તઉપકારીઓ ડ્રમાવે છે કે-સમ્યગ્દર્શન ગુણ વિના શ્રી અરિહંતદેવોનાં વચનો ઉપર અવિહંડ પ્રેમ જાગતો નથી. અને એ પ્રેમ જાગત તથા વિના, શ્રી જિનવચનનું શ્રવણ જે સ્વરૂપે થવું જોઈએ તે સ્વરૂપે થવું નથી. યોગ્ય આત્માને શ્રી જિનવચનનું શ્રવણ સમ્યગ્દર્શન પમાડનારું થાય છે એ વાત સાચી છે, તેમ છતાં પણ સમ્યગ્દર્શન તથા પછી એ શ્રવણથી જે આનંદ થાય છે એ અજોડ હોય છે. શુશ્રૂષા એ તો સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માનું પ્રથમ લિંગ છે. સમ્યગ્દર્શનને પામેલો આત્મા શ્રી જિનવાણીના શ્રવણમાં એવો એકતાન બને છે કે-એ એકતાનતાના પ્રતાપે એ દિનપ્રતિદિન ધર્મની આરાધનામાં આગળ ને આગળ વધતો જ જાય છે. સમ્યગ્દર્શનને પામેલો આત્મા, ‘સદ્ગુરુ મુખે શ્રી જિનવચનનું શ્રવણ કરવું’, ‘ધર્મનો અવિહંડ રાગ’ અને ‘દેવગુરુની વેચાવચ્ચ’ આ આદિ દ્વારા ચારિત્રમોહનીય સાથે સંગ્રામ ખેલે છે.

ચારિત્રમોહનીય સાથે સંગ્રામ ખેલતા એ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને દેવલોકનાં સુખો પણ તુચ્છ લાસે છે. એ આત્માને શ્રી જિનેશ્વરદેવોની પ્રત્યેક આજ્ઞા પ્રત્યે કાયમી બહુમાન હોય છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશેલા વિરતિધર્મ પ્રત્યે તેનો રાગ એવો બળવત્તર બની જાય છે કે-એ રાગના પ્રતાપે વિરતિ વિનાનું પોતાનું જીવન એ આત્મા માટે રસ વિનાનું બની જાય છે. સમ્યગ્દર્શનનો સ્વામી આત્મા દેશવિરતિધર બને છે, તે પણ સર્વવિરતિ લેવાની શક્તિના અભાવથી, પણ સર્વ-વિરતિની અનિચ્છાથી નહિ જ. સર્વવિરતિ ધર્મને પ્રાપ્ત કરવા માટે

તો એ સદા પ્રયત્નશીલ જ હોય છે, એના દ્વારા કરાતો દેશવિરતિ ધર્મનો સ્વીકાર એ પણ સર્વાવિરતિ ધર્મને પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્નો પૈકીનો એક પ્રયત્ન જ છે.

સમ્યગ્દર્શન-ગુરુતત્ત્વનો

મૂળ આધાર :

શ્રી સમ્યગ્દર્શન, એ નવપદો પૈકીમાંના છઠ્ઠા પદ તરીકે નિયત થયેલું છે. એ એવી અજ્ઞાન વસ્તુ છે કે-જેના વિના આચાર્ય આચાર્ય નથી કહેવાતા, ઉપાધ્યાય ઉપાધ્યાયપદે સ્થિત નથી રહી શકતા અને સાધુ સાધુતા નથી સાચવી શકતા. એ ત્રણે પદોનો મૂળ આધાર, આ સમ્યગ્દર્શનને આશ્રયીને રહેલો છે. સમ્યગ્દર્શનને છોડીને આચાર્ય ઉપાધ્યાય કે સાધુ જે પોતે ત્રીજે, ચોથે કે પાંચમે પદે રહેવાની આશા રાખતા હોય, તો તે આશા આકાશકુસુમ જેવી છે.

સમ્યગ્દર્શનનો પ્રભાવ :

સમ્યગ્દર્શન વિના શ્રી સિદ્ધિપદની પ્રાપ્તિ શક્ય નથી. શ્રી અરિહંતદેવના વચન ઉપર અવિહંત પ્રેમને જાગૃત કરનાર પણ સમ્યગ્દર્શન જ છે. સમ્યગ્દર્શન, સંસારમાં પણ શ્રી સિદ્ધિપદના સુખની ઝાંખી કરાવે છે. એ ઝાંખીના યોગે સમ્યગ્દર્શિ આત્માને ઋદ્ધિસિદ્ધિથી ભરપૂર દેવલોક પણ તુરંજ ભાસે છે. સમ્યગ્દર્શનના યોગે સમ્યગ્દર્શિ આત્માને શ્રી જિનેશ્વરદેવની પ્રત્યેક આજ્ઞા પ્રત્યે સદાયે બહુમાન હોય છે. સમ્યગ્દર્શિ આત્માનો શ્રી જિનવાણીના શ્રવણનો ગુણ સમ્યગ્દર્શનના યોગે અજ્ઞેડ બની જાય છે. સમ્યગ્દર્શિના જીવનની કોઈપણ પ્રવૃત્તિ સામાન્ય રીતે, અનાયાસે પણ, આજ્ઞાથી વિપરીતપણે થઈ જતી નથી. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશો લાવિરતિધર્મ પ્રત્યે તેનો રાગ એટલો બલવત્તર બની જાય છે કે રાગના યોગે વિરતિ વિનાનું જીવન, એ આત્મા માટે રસહીન બની જાય છે.

સમ્યગ્દર્શિમાં સારી આસ્તિકતા સ્વભાવ રૂપ :

સમ્યગ્દર્શિ આત્મા સમ્યગ્દર્શનના યોગે સુદેવ અને સુગુરુની

વૈયાવચ્ચમાં એવો અપ્રમત્ત બની શકે છે કે, જેની અપ્રમત્ત દશા દુનિયામાં ગમે તેવા વિદ્યાસાધકની અપ્રમત્તતાને ટક્કર મારે તેવી હોય છે. સાચી આસ્તિકતા શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાનો રંગ અવિહ્વિત રાખવામાં આવે છે. એવી આસ્તિકતા સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મામાં સ્વભાવરૂપ બની જાય છે. અને એ કારણે એ આત્મા ગમે તેવા નાસ્તિકોના પ્રલાપો સામે પણ સહાય પોતાના જીવનને અજ્ઞેય રાખી શકે છે. શ્રી વીતરાગદેવના પ્રરૂપેલા જીવાદિક તત્ત્વોના પરમાર્થને સમજવા માટે પણ તે અહુર્નિશ આતુર જ હોય છે.

સમ્યગ્દષ્ટિથી નિહ્નવાદીને સુધરવું
પડે અગર આઘા રહેવું પડે :

મુનિવરોની પરીક્ષા માટે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા સાચા ઝવેરીની ગરજ સારે તેવો હોય છે. એ જ કારણે નિહ્નવો, યથાછંદી, સંયમમાં મંદ પડી જઈ તેમાં જ આનંદ માનનારા અને વેષની વિડમ્બના કરાવનારાઓના સંગમાં તે કદી જ ફસાતો નથી. નિહ્નવાદિ જે સમ્યગ્દર્શનને પામેલા પુણ્યાત્માના સંસર્ગમાં આવે, તો તે નિહ્નવાદિને કાં તો સુધરવું પડે છે અગર તો તેનાથી આઘા રહેવું પડે છે. ગંગાનું પાણી સાગરમાં પડી જેમ પોતાની મધુરતા ગુમાવે છે, તેવી રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા નિગુંણી કે હીનગુંણીના સંસર્ગમાં ફસી પોતાની સુદરતાને ગુમાવવાની ભૂલ કદી જ કરતો નથી. આ સઘળો પ્રતાપ એક માત્ર સમ્યગ્દર્શનનો જ છે.

સમ્યગ્દર્શન—સંસારને
મર્યાદિત બનાવનાર :

દ્રવ્ય-ચારિત્ર વિના મુક્તિ મળવાનાં દષ્ટાંતો શ્રી જૈનશાસ્ત્રોમાં મળશે, પણ સમ્યગ્દર્શનથી રહિત એક પણ આત્મા મુક્તિપદ પામ્યાતું એક પણ દષ્ટાંત મળી શકે તેમ નથી. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિથી આત્માનો સંસાર મર્યાદિત થાય છે. પ્રમાદના યોગે નિગોદમાં ગયેલો આત્મા પણ છેવટે અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તમાં તો યોગ્ય સામગ્રી પામી,

મુક્તિ મેળવ્યા વિના રહેતો જ નથી. શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં સમ્યગ્દર્શન વિનાનું જ્ઞાન પણ અજ્ઞાન કોટિમાં લેખાય છે અને સમ્યગ્દર્શન વિનાનું ચારિત્ર પણ કાયકૃત્તરીકે લેખાય છે.

**અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનથી વધારે-સંસાર
વાળા સમ્યગ્દર્શનને પામી શકતા નથી :**

અનન્ત ઉપકારીઓએ સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ અનેક રીતે વર્ણવ્યું છે. શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ ગુરુ અને શુદ્ધ ધર્મરૂપ તત્ત્વસંપત્તિની શ્રદ્ધાને પણ સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. જ્યાં સુધી સાતે કર્મની સ્થિતિ કાંઈક ઊંચી એક કોટાકોટિ સાગરોપમ જેટલી ન થાય, ત્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામવાનો પુરુષાર્થ પણ નથી થઈ શકતો તો પછી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ તો થાયજ શાની ? જે આત્માઓનો સંસાર અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તથી વધારે હોય, તે આત્માઓ ભવ્ય હોવા છતાંય સમ્યગ્દર્શનને પામી શકતા નથી.

**રાગદ્રેષના ગાઠ પરિણામ ભય
તો જ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે :**

અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તથી ઓછો પણ સંસાર જેઓનો હોય, તેઓને પણ રાગદ્રેષ રૂપ અંધિનો ભેદ થયા વિના સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. રાગદ્રેષના ગાઠ પરિણામને અંધિ કહેવાય છે. રાગદ્રેષના ગાઠ પરિણામ જ્યાં સુધી આત્મામાં વર્તમાન હોય, ત્યાં સુધી આત્મા સમ્યગ્દર્શનને પામવાની લાયકાત ધરાવતો નથી. રાગદ્રેષની તીવ્રતા, એ સમ્યગ્દર્શન ગુણની ઘાતક છે. રાગદ્રેષની મંદતાને ધરનારા આત્માઓ સમ્યગ્દર્શનને પામવાની સામગ્રી સહેલાઈથી પામી શકે છે. અને પ્રાપ્ત થયેલી તે સામગ્રીની સુંદરમાં સુંદર રીતે આરાધના કરી સમ્યગ્દર્શન ગુણને મેળવી શકે છે.

**સમ્યક્ત્વના ભેદ : ઔપશમિક,
ક્ષાયોપશમિક અને ક્ષાયિક.**

શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનમાં સમ્યગ્દર્શનના ભેદો અનેક રીતે

વર્ણવવામાં આવ્યા છે. ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક અને ક્ષાયિક એમ ત્રણ પ્રકારે સમ્યગ્દર્શનને ઘણું સ્થળે વર્ણવ્યું છે. પ્રથમનું ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ દર્શન પંચકના ઉપશમથી થાય છે, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ-દર્શન મોહનીયના ક્ષયોપશમથી થાય છે, અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ-દર્શન સપ્તકના ક્ષયથી થાય છે. ‘આ સંસારમાં જીવને ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તો વધુમાં વધુ કેટલી વાર પ્રાપ્ત થાય?’ એનો ખુલાસો કરતાં જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે—આ સંસારમાં જીવને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પાંચ વાર પ્રાપ્ત થાય છે, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ અસંખ્યાતી વાર પ્રાપ્ત થાય છે, અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ એક વાર પ્રાપ્ત થાય છે.

**મૂળ, પ્રવેશ દ્વાર, પીઠ, આધાર,
ભાજન અને નિધાન તરીકે
સમ્યગ્દર્શનની વ્યાખ્યા :**

અનન્ત ઉપકારીઓએ સમ્યગ્દર્શનને ધર્મવૃક્ષના મૂળ તરીકે, ધર્મપુરના પ્રવેશદ્વાર તરીકે, ધર્મરૂપ પ્રાસાદના પીઠ તરીકે, ધર્મરૂપ જગતના આધાર તરીકે, ઉપશમ રસના ભાજન તરીકે અને ગુણ-રત્નોના નિધાન તરીકે પણ વર્ણવ્યું છે. મૂળની શુદ્ધિ વિના જેમ વૃક્ષ ખીલતું નથી, તેમ સમ્યગ્દર્શન વિના આત્માને ધર્મની વાસ્તવિક પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. સમ્યગ્દર્શન રૂપ દ્વાર વિના આત્માનો ધર્મપુરમાં પ્રવેશ કદીપણ થઈ શકતો નથી. જે આત્માઓએ સુન્દર ધર્મરૂપ પ્રાસાદને સ્થિર બનાવવો હોય, તેમણે સમ્યગ્દર્શન રૂપ પીઠને મજબૂત બનાવવું જ જોઈએ. પૃથ્વી જેમ જગતનો આધાર છે, તેમ ધર્મરૂપ જગતનો આધાર સમ્યગ્દર્શન છે. ઉપશમ રસનું ભાજન સમ્યગ્દર્શન સિવાય બીજું કોઈપણ વસ્તુ બની શકતી નથી. અહિં-સાદિ મૂલગુણો કે પિંડવિશુદ્ધિ આદિ ઉત્તર ગુણો સમ્યગ્દર્શન રૂપી નિધાન વિના સુરક્ષિત રહી શકતા નથી. આથી જ અનન્ત-જ્ઞાનીઓ સમ્યગ્દર્શન વિનાના જ્ઞાનને અપ્રમાણ તરીકે અને આરિત્રને નિષ્ફળ તરીકે ભારપૂર્વક જણાવે છે.

સમ્યગ્દર્શનના ચાર સદ્દેહા આદિ ૬૭ ભેદો :

શાસ્ત્રોમાં અનેક ભેદો દ્વારાએ સમ્યગ્દર્શનને નિરૂપ્યું છે. ચાર સદ્દેહા, ત્રણ લિંગ, દશ પ્રકારનો વિનય, ત્રણ શુદ્ધિ, પાંચ દૂષણ, આઠ પ્રભાવક, પાંચ ભૂષણ, પાંચ લક્ષણ, છ જયણા, છ આગાર, છ ભાવના અને છ સ્થાન એમ સડસઠ ભેદે પણ સમ્યગ્દર્શનને ઉપકારીઓએ વર્ણવ્યું છે.

અતિશયોકિત વિનાની વાત :

આમ અનેક રીતે વર્ણવાયેલા સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામ્યા વિના શ્રી અરિહંતદેવના આત્માએ શ્રી અરિહંતપણા વગેરેને પણ પામી શક્યા નથી. આ ગુણની પ્રાપ્તિ વિના સંસારસાગરના નિસ્તારની આશા કોઈ પણ રીતે કોઈની ક્ષણી શકે તેમ નથી. આથી જ—‘શ્રી જૈનદર્શનને પામ્યા વિના કોઈ પણ આત્મા મુક્તિપદને પામે જ નહિ’—એમ કહેવામાં અચકાવાને કાંઈ જ કારણ નથી. કારણ કે—શ્રી જૈનદર્શનને નિરૂપેલો મુક્તિનો માર્ગ એક જ અને અજોડ હોઈ, એ માર્ગે આવ્યા વિના કોઈ પણ આત્માની મુક્તિ શક્ય જ નથી. આ વાત કોઈ પણ સાચા વિચારક આત્માને અતિશયોકિત ભરેલી લાગે તેમ નથી. અને તેમ છતાં મિથ્યાભિનિવેશવાળાને રુચે તેમ પણ નથી.

સમ્યગ્દર્શન એ આત્મસ્વભાવ :

સમ્યગ્દર્શનાદિનો યોગ એ જ વસ્તુતઃ આત્માની અંતરદશા છે, અને બાહ્ય પદાર્થોમાં પોતાપણાની કલ્પના એ જ વસ્તુતઃ બાહ્ય દશા છે. એટલે એક વાર આત્માની બહિરાત્મદશા મટી જાય અને અંતરાત્મદશા પ્રગટી જાય, પછી માર્ગ બહુ સીધો છે. કુદરતી રીતે પોતાના આત્મા અને આત્માના ગુણો તથા તેને પ્રગટાવનારી સામગ્રી ઉપર રાગ અને પર વસ્તુ પ્રત્યે અરુચિભાવ જન્મી જવો, એ જ સમ્યગ્દર્શનનું કાર્ય

છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થોમાં અર્થ-કામ હેય છે, મોક્ષ એ સાધ્ય છે અને ધર્મ એ તેનું સાધન છે. એ વસ્તુ આત્માને ગમી જાય, હૈયામાં ખરાબર જચી જાય, એ જ સમ્યગ્-દર્શનવાળી અવસ્થા છે. સમ્યગ્દર્શન એ કોઈ બાહ્ય વસ્તુ નથી, પણ આત્માનો જ સ્વભાવ છે. ‘અર્થ-કામ હેય છે, ધર્મ ઉપાદેય છે અને મોક્ષ એ સાધ્ય છે.’-આવી આંતરદશા એ જ સમ્યગ્દષ્ટિની દશા છે.

તીર્થરૂપ સમ્યગ્દર્શન :

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્ર, એ ત્રણેય આત્માના ગુણો છે. એ પ્રગટે એટલે આત્મા તીર્થરૂપ બને. આ ત્રણેયનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવી જવો જોઈએ. આ ત્રણેયનો ખ્યાલ આવે અને આ ત્રણની પાપિત માટે તીર્થયાત્રા થાય તો અનુપમ લાભ થાય. આ વસ્તુનો ખ્યાલ આવી જાય એટલે પછી બહુ મહેનત કરવી પડતી નથી, કારણ કે-એક સમ્યક્ત્વ ગુણુ પ્રગટે એટલે આત્મા સ્વયમેવ ત્રણેયને એકસાથે પામવા માટે ઉત્સુક બની જાય છે. ‘સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર આ ત્રણ વસ્તુઓ તીર્થરૂપ છે.’-એટલું એક વખત હૈયામાં જચી જાય, એટલે આત્મા અલ્પકાળમાં તીર્થરૂપ બન્યા વિના રહે જ નહિ : પણ સમ્યગ્દર્શન પમાયા વિના આ વસ્તુની સાચી શ્રદ્ધા પ્રગટતી જ નથી.

અરૂપી વસ્તુનો ગુણુ રૂપી ન હોય :

સમ્યગ્દર્શન એ કોઈ એવી વસ્તુ નથી કે-હાથમાં લઈને બતાવી શકાય. એ તો આત્માનો એક ગુણુ છે. આત્મા જેમ અરૂપી છે, તેમ આત્માના ગુણુ પણ અરૂપી હોય એ સ્વાભાવિક છે. સમ્યક્ત્વ મોહનીયના ઉદયને પણ સમ્યક્ત્વ માનીને આત્માના એ ગુણુને રૂપી કહેવામાં હરકત નથી : પણ સામાન્ય રીતે એમ કહેવાય કે અરૂપી વસ્તુનો ગુણુ રૂપી ન હોય. સમ્યગ્દર્શન ગુણુ એ તો આત્માનો

અજબ કોટિનો ગુણ છે. માત્ર એક જ વાર એ ગુણ બે પ્રગટી બય, તો આત્માના શેષ ગુણો તત્કાલ કે અમુક વખતે પણ પ્રગટવાના જ એ ચોક્કસ થઈ બય છે. આથી જ આ ગુણ ઉપર ખૂબ લક્ષ્ય દોરાય છે.

સમ્યગ્દર્શન એ આત્માનો ગુણ છે :

સમ્યગ્દર્શન એ કોઈ બાહ્ય વસ્તુ નથી પણ આત્માના સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણો સત્તાગત રીતે તો આત્મામાં રહેલા જ છે, પણ તે કર્મથી આવરાયેલા છે. એ ગુણો આપણે પ્રગટાવવાના છે, એ ગુણો પ્રગટ્યા હોય તો તેને વધુ ખીલવવાના છે. સમ્યગ્દર્શન એટલે શું ? વસ્તુમાત્રની વસ્તુગતે માન્યતા, એ સમ્યગ્દર્શન છે. ચેતન અને જડ બન્નેને તેના યથાથ સ્વરૂપે માનવા એ સમ્યગ્દર્શન છે. અનન્ત ઉપકારી અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ચેતન અને જડનું જેવું છે તેવું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે. ખીબ મહાપુરુષોએ એ તારકોએ કહ્યા મુજબ ચેતન અને જડનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. જીવ, અજીવ; આશ્રવ, સંવર, બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષ; એ સાત અગર તો જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, બંધ નિર્જરા, અને મોક્ષ, એ નવ તત્ત્વો કહેવાય છે. એ સાત અગર તો નવ તત્ત્વો વિષેની યથાસ્થિત માન્યતા, એતું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. એ તત્ત્વો અનન્ત ઉપકારી અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલાં હોવાથી, એ તારકોએ જે ફરમાવ્યું છે તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું એવી જે માન્યતા, એય સમ્યગ્દર્શન છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવો જ તત્ત્વના વાસ્તવિક સ્વરૂપના પ્રકાશકો છે. ખીબ કોઈ પ્રકાશકો હોય તો તે, તે તારકોને અનુસરવાના યોગે પ્રકાશકો છે. સ્વયં અનન્તજ્ઞાનીને નહિ પામેલા અને અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાને નહિ અનુસરનારા તત્ત્વના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણી કે કહી શકતા નથી : વાસ્તવિક તત્ત્વસ્વરૂપ તો અનન્તજ્ઞાની અગર તો એ તારકની આજ્ઞાને અનુસરનારા જ કહી શકે છે : આ સમજીને ' તમેવ સર્વંનિસ્સંકં જં જિણેહિં પવેહ્યં ' તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું છે, કે જે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવ્યું છે. આવી

બુદ્ધિવાળા બનવું, એ સમ્યગ્દર્શન ગુણુવાળા બનવા અને બની રહેવા માટે ખૂબ જ આવશ્યક છે. દેવ-ગુરુ અને ધર્મ વિષેની વાસ્તવિક માન્યતા, એનેય સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. કારણ કે તેમાં સઘળાંય તત્ત્વોની વાસ્તવિક માન્યતાનો સમાવેશ થઈ જાય છે. મૂળ વાત એ જ છે કે તત્ત્વરુચિ એ સમ્યગ્દર્શન છે. અનન્તજ્ઞાનીઓએ દ્રુમાવેલાં તત્ત્વો પ્રત્યે રુચિ પ્રગટે એટલે માનવું કે સમ્યગ્દર્શન ગુણુ આવ્યો અગર આવશે.

સમ્યગ્દર્શન એ રત્નદ્વીપક છે :

પ્રથમનાં પાંચે પરમેષ્ઠિપદોમાં વિરાજતા શ્રી અરિહંતદેવોનું, શ્રી સિદ્ધપરમાત્માઓનું, શ્રી આચાર્ય લગવાનોનું, શ્રી ઉપાધ્યાય લગવાનોનું અને શ્રી સાધુ લગવાનોનું ધ્યાન ધરવાનો ઉપદેશ આપ્યા પછી જેના યોગે પરમેષ્ઠિપદે પહોંચી શકાય છે, તે ‘સમ્યગ્દર્શન’ આદિ ચારેય પદોનું સ્વરૂપદર્શન કરાવવા સાથે, ગણુધર લગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામીજી મહારાજ ‘સમ્યગ્દર્શન’ રૂપ રત્નપ્રદીપને મનોમંદિરમાં સદાને માટે ધરવાનો, ‘સમ્યગ્જ્ઞાન’ને શીખવાનો, ‘સમ્યક્ચારિત્ર’નું પરિપાલન કરવાનો અને ‘સમ્યક્તપ’ને આચરવાનો ઉપદેશ આપે છે. તેમાં શ્રી સમ્યગ્દર્શન-પદને અંગે તે તારક દ્રુમાવે છે કે—

“હે ભવ્ય જીવો ! તમે સદાને માટે તમારા મનરૂપ ભુવનમાં, શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માઓથી પ્રણીત કરાયેલાં આગમોમાં પ્રકટ કરેલા તત્ત્વરૂપ અર્થોની સદ્દહહણા, શ્રદ્ધારૂપ-દર્શનરૂપ પ્રદીપને, એટલે કે—સમ્યક્ત્વરૂપ રત્નપ્રદીપને સ્થાપન કરો !”

તમે જોઈ શકશો કે—ગણુધરલગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામીજી મહારાજ જેવા પણુ શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માઓએ કહેલ આગમોમાં પ્રગટ કરેલ તત્ત્વરૂપ અર્થોની શ્રદ્ધાને ‘રત્નપ્રદીપ’ની ઉપમા આપીને, તે રત્નપ્રદીપને સદાને માટે મનરૂપ મંદિરમાં સ્થાપન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે. એ ઉપદેશનો વિચાર કરતાં, તમે સ્વયં સમજી શકશો કે—‘એ દ્વીપકના

અભાવમાં કોઈ પણ જાતનો પ્રકાશ વસ્તુતઃ પ્રકાશ જ નથી : કારણ કે એના સિવાયના સર્વ પ્રકાશો, આત્માને વસ્તુતઃ અંધ જ બનાવનારા છે.’

એ સમ્યક્સ્વરૂપ ‘રત્નપ્રદીપ’ના પ્રકાશ વિનાનું જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ, એ કોઈ પણ પ્રકારે આત્માના મૂળ સ્વરૂપને પ્રગટ કરી શકે તેમ નથી. મુક્તિના અર્થિએ એક ક્ષણ પણ આ ‘રત્નપ્રદીપ’ વિના રહેવું, એ પોતાના મુક્તિના અર્થિપણાનો નાશ કરવા બરાબર છે : કારણ કે-એ ‘રત્નપ્રદીપ’ વિના વસ્તુસ્વરૂપનું સાચું ભાન થઈ શકતું જ નથી. એ જ કારણે ચાર ચાર જ્ઞાનના ધણી અને દ્વાદશાંગિના સ્વયં પ્રણેતા શ્રી ગણધરદેવોએ પણ હૃદયમાં “તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં જ જિજ્ઞેહિં પવેદ્યં”-‘તેજ સાચું અને શંકા વિનાનું, કે જે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રવેદ્ય’-આજ જાતિનો નિરધાર કર્યો અને એવો જ નિરધાર કરવાનું એકેએક કલ્યાણના અર્થિ ભવ્ય જીવને ઉપદેશ્યું.

હવે વિચારો કે-શાસનના શિસ્તાબ્દેના આ ઉપદેશોને અવગણીને ‘હસ જમાને મેં આગનોંકો દૂર રલ્લો, અમી તો જમાનાનો દેલ્લો’- આ પ્રમાણે કહેનારમાં આચાર્યપણું યા મુનિપણું કોઈપણ રીતે ટકી શકે તેમ છે? અને જેઓ આગમની આજ્ઞાની દરકાર રાખ્યા વિના ચથેચ્છપણે લાખી કે બોલી રહ્યા છે, તેઓ કોઈપણ રીતે પોતાની જાતને પ્રભુના શાસનમાં એક પણ ક્ષણ રાખી શકે તેમ છે? વિચારને અંતે શુદ્ધ વિચારકોને કહેવું જ પડશે કે-નહિ જ, કોઈપણ રીતે નહિ જ! તો એ જ કારણે પરમ ગીતાર્થ ગુરૂવર્યો દ્વારા એ ઉપાદેશાય છે કે-દરેકે દરેક વસ્તુની પરીક્ષા આગમ દ્વારા જ થઈ શકે. જો મતિકલ્પના કે જમાનાદ્વારા જ વસ્તુની પરીક્ષા કરવી હોય તો તો જૈન કહેવડાવવાની જૈનમુનિ કહેવડાવવાની કે જૈનાચાર્ય કહેવડાવવાની જરૂર જ શી છે? બાકી જૈન, જૈનમુનિ કે જૈનાચાર્ય કહેવડાવી, શ્રી જિનેશ્વર દેવના આગમની દરકાર ન કરવી અને ઈરાદાપૂર્વક તેનાથી વિપરીત વિચારણા; દેશના અને આચરણા કરવી, એ તો ભયંકરમાં ભયંકર પાપચારિતા છે; એમાં કશી જ શંકા નથી.

જૈન, જૈનમુનિ કે જૈનાચાર્ય કહેવડાવવા છતાં, આગ-
મોને માનવાનો ધન્કાર કરવો અને તેમ કરવા બીજાઓને
પ્રેરવા, એ ઇરાદાપૂર્વક પોતાનો અને બીજા અનેક આત્મા-
ઓનો પણ નાશ કરવાની ભયંકર કતલકારિણી ક્રિયા છે.
આથી દરેકે દરેક જૈનની, જૈનમુનિની કે જૈનાચાર્યની ફરજ એ છે
કે—શ્રી જિનેશ્વરદેવના આગમથી વિરુદ્ધ જતી એકપણ પ્રવૃત્તિને
મનથી, વચનથી કે કાયાથી ન તો આચરવી જોઈએ કે ન તો
આચરનારાઓની અનુમોદના કરવી જોઈએ. કારણ કે એમ કરવામાં
જ આત્માનો નિસ્તાર થઈ શકે તેમ છે. પણ એ દશા, એ ભાવના
અને એ નિશ્ચય ત્યારે જ થશે, કે જ્યારે સમ્યક્ત્વરૂપ રત્નપ્રદીપ
મનોમંદિરમાં સદાને માટે ઝળહળતો રાખવામાં આવશે.

સર્વ ગુણુનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન

ખરેખર, આ સમ્યગ્દર્શન એ સઘળાય ગુણુનું મૂળ છે. સમ્યગ્-
દર્શન વિના ગુણુ પણ સાચા સ્વરૂપમાં ગુણુની કક્ષામાં નથી આવતા.
એ જ કારણે ઉપકારીઓ ફરમાવે છે કે—“યમ અને પ્રશમને જીવાડનાર
સમ્યગ્દર્શન છે : જ્ઞાન અને ચારિત્રનું બીજ સમ્યગ્દર્શન છે : તપ
તથા શ્રુત આદિનો હેતુ પણ સમ્યગ્દર્શન છે. અનન્તજ્ઞાનીઓએ
આમ ફરમાવેલું છે. ચારિત્ર અને જ્ઞાન વિનાનું પણ દર્શન
સ્લાઘ્ય છે, પરંતુ મિથ્યાત્વવિષથી દુષિત એવાં જ્ઞાન અને
ચારિત્ર સ્લાઘ્ય નથી. જ્ઞાન અને ચારિત્રથી હીન એવા પણ શ્રી
શ્રેણિક મહારાજ, ખરેખર, સમ્યગ્દર્શનના માહાત્મ્યથી શ્રી તીર્થંકર-
પણાને પામશે. ચારિત્ર અને જ્ઞાનને નહિ ધરનારા એવાં પણ
પ્રાણીઓ જે સમ્યગ્દર્શનના પ્રભાવથી અસમ સુખના નિદાનરૂપ
મોક્ષને પામે છે અને જે સમ્યગ્દર્શન સંસારસાગરથી પાર પામવાને
માટે પોત-વહાણ સમું છે તથા દુઃખરૂપી કાન્તારને સળગાવી મૂકવાને
માટે દાવાનલ સમું છે, તે એક સમ્યગ્દર્શન નામના રત્નનો
આશ્રય કરો.”

તારક અને નાશક યમ-પ્રશમ :

સમ્યગ્દર્શનનો આ મહિમા સાચા મુમુક્ષુઓને મુગ્ધ બનાવે એવો છે. કારણ કે-સાચા મુમુક્ષુઓ યમ, પ્રશમ, જ્ઞાન અને ચારિત્રના અજોડ અર્થોઓ હોય છે. જીવનમાં પ્રાપ્ત થયેલ યમ અને પ્રશમને જીવંત રાખવાને માટે સમ્યગ્દર્શનની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. સમ્યગ્દર્શન વિના યમ કે પ્રશમ વાસ્તવિક નથી હોતા અને જે યમ-પ્રશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં કારણભૂત બને એવા નથી હોતા, તે તો એક જાતના દુશ્મનની જ ગરજ સારનારા હોય હોય છે. ઘોર મિથ્યાદષ્ટિઓના યમ અને પ્રશમ એ પણ એક જાતના મોહના જ પ્રતિનિધિઓ હોય છે. ધન્દ્રિયો ઉપર નિયંત્રણ કરનારો યમ અને કષાયો ઉપર અટકાવ ધરનારો પ્રશમ, સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિવાળા અથવા તો સમ્યગ્દર્શનની સન્મુખ દશાવાળા આત્માઓમાં જ સાચા સ્વરૂપે હોય છે : એથી ભિન્ન જાતના આત્માઓ તો એ યમ અને પ્રશમના નામે પણ મોહની જ ઉપાસના કરનારા હોય છે. યમ અને પ્રશમના નામે પણ મોહાધીન દશા ભોગવનારા પાંમરોતું જ્ઞાન પણ અજ્ઞાન રૂપ જ હોય છે. એવાઓતું ઘોર એવું પણ ચારિત્ર કર્મક્ષયમાં હેતુરૂપ નથી હોતું. વળી એવાઓ મિથ્યા-શ્રુતમાં જ મહાલનારા હોઈ એવાઓતું ઉગ્ર પણ તપ કાયકષ્ટ રૂપ જ હોય છે. પણ આત્મા ઉપર લાગેલા આત્માના સ્વરૂપને આચ્છાદિત કરનારા કર્મસમૂહને સહજપણે તપાવનાર નથી હોતું.

સમ્યગ્દર્શન પામ્યાબાદ જ્ઞાન અને ચારિત્રની બેદરકારી હોય જ નહિ :

વળી સમ્યગ્દર્શનના મહિમાને સાંભળીને મુમુક્ષુઓ યમ કે પ્રશમ તરફ, જ્ઞાન કે ચારિત્ર તરફ અને તપ કે શ્રુત આદિ તરફ બેદરકાર નથી બનતા, પણ ઊલટા ઉદ્યમવંત બને છે. યમ-પ્રશમના જીવાતુને એટલે જીવનદાતા ઔષધને-અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનને પામીને યમ-પ્રશમના અનર્થી બનાય, એ શક્ય જ નથી. જ્ઞાન અને ચારિત્રના બીજને પામવા છતાં પણ, જ્ઞાન અને ચારિત્ર મેળવવાની તીવ્ર લાલસા ન

જન્મે, એ પણ શક્ય જ નથી. તપ અને શ્રુત આદિના હેતુભૂત સમ્યગ્દર્શનને પામ્યા પછી પણ, તપ અને શ્રુત પ્રત્યે સાચી રુચિ આદિ ન જન્મે એ શક્ય જ નથી. જેઓ ચારિત્ર-તપ અને શ્રુતજ્ઞાનની સ્થિરતા આદિ માટે ખેદરકાર હોવા છતાં પણ, પોતાના આત્માને સમ્યગ્દર્શનના ધરનાર માને છે, તેઓ તો અક્ષલના અધૂરા જ છે. જેઓ એમ કહે છે કે-સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી જ્ઞાનની કે ચારિત્રની અને યમની કે તપની આવશ્યકતા નથી.”-તેઓ તો મોહમદિરાના મદમાં જ મસ્ત છે. એવાઓ જે શ્રી શ્રેણિક મહારાજ આદિનાં દષ્ટાંતોથી મુક્તિ સાધવાને ઈચ્છતા હોય તો કહેવું જોઈ એ કે-શુદ્ધ શાસ્ત્રરૂપ અમૃત પણ તેઓ માટે વિષ રૂપે જ પરિણામ પામ્યું છે. ઉપકારી મહાપુરૂષોએ સમ્યગ્દર્શનના મહિમાનું જે વર્ણન કરેલું છે, તે વર્ણનના રહસ્યને પામેલા સાચા મુમુક્ષુઓ તો ખરાખર સમજી શકે છે કે-ચારિત્ર અને જ્ઞાન વિનાનું સમ્યગ્દર્શન એટલા માટે પ્રશંસાને પામે છે કે-તે સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રનું પ્રાપક છે. જે દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર પ્રતિ આત્માને રસિક નથી બનાવતું, તે સમ્યગ્દર્શન જ નથી. સમ્યગ્દર્શન અને તે સમ્યગ્જ્ઞાન કે સમ્યક્ચારિત્રનું વિરોધી, એ વસ્તુ જ અસંભવિત છે. આથી જેઓ પોતાને સમ્યગ્દર્શનના સ્વામી તરીકે ઓળખાવી, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રનો વિરોધ કરતા હોય તેઓને માટે તો એમ માનવું જ પડશે કે-એ બિચારાઓ કારમા મિથ્યાત્વને જ સમ્યગ્દર્શન માની રહ્યા છે. જે જ્ઞાન અને ચારિત્ર સમ્યક્ત્વને ખીલવે છે અને નિર્મળ બનાવે છે તથા અલંકૃત કરે છે અને જે જ્ઞાન તથા ચારિત્રના અભાવમાં સમ્યક્ત્વ લુપ્તું લાગે છે, એ જ્ઞાન તથા ચારિત્રનો વિરોધ સમ્યગ્દર્શનનો સ્વામી કરે, એ તો એક એવી વાત છે, કે જે વાતને કોઈ પણ શાણો આદમી ન જ માને.

ખીજનો મહિમા ફલથી :

મિથ્યાત્વરૂપ વિષથી દૂષિત બનેલ જ્ઞાન અને ચારિત્ર પ્રશંસાપાત્ર નથી તે તદ્દન સાચું છે. પણ એથી સમ્યગ્જ્ઞાન કે સમ્યક્ચારિત્રનો

જેઓ અપલાપ કરે છે, તેઓ તો અજ્ઞાનીઓ જ છે. સમ્યગ્જ્ઞાન કે સમ્યક્ચારિત્રની પ્રાપ્તિ વિના, મુક્તિની સાધનામાં સમ્યગ્દર્શન પંગુ જ છે. સમ્યગ્દર્શન જરૂર મુક્તિએ પહોંચાડનારો ગુણ છે, પણ તે સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર પમાડવા દ્વારા જ. સ્વતંત્રપણે મુક્તિએ પહોંચાડવાની એનામાં તાકાત જ નથી. જેઓ સમ્યગ્દર્શનનો મહિમા ગાવામાં જ્ઞાની છતાં અજ્ઞાની જેવા બને છે, તેઓ જ એમ કહી શકે છે કે—“ પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનને પામતાં આત્મા જેટલી નિર્જરા કરે છે, તેટલી નિર્જરા થાયે, પાંચમે અને છઠ્ઠે રહેલા આત્માઓ પણ નથી કરતા.” આવું વર્ણન કરનાર તો વ્યવહારમાં જેઓ વિવાહની વરસી કરનારા કહેવાય છે, તેઓના જેવા જ છે. એવાઓ જેનો મહિમા ગાય તેનું જ નુકશાન કરનારા બને છે. સમ્યગ્દર્શન પોતે પણ પોતાને સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રનું બીજ જ માને છે. બીજનો મહિમા પણ ફલને લઈને જ હોય છે. જેનું ફલ ઓછી કિંમતનું, તેના બીજની કિંમત પણ ઓછી જ હોય છે. ફલ હંમેશાં પોષક આદિ હોય છે. જે બીજમાં તાકાત અપૂર્વ નિર્જરા કરવાની હોય, તેના ફલમાં તેના કરતાં પણ અજબ જાતની અપૂર્વ નિર્જરા કરાવવાની તાકાત હોય, એ શંકા વિનાની જ વાત છે.

શ્રી શ્રેણિક મહારાજ

અર્થી તો હતા જ :

વળી ‘ શ્રી શ્રેણિક મહારાજ જ્ઞાન-ચારિત્રહીન હતા, ’ એનો અર્થ એ નહીં કે—‘ તે પુણ્યાત્મા જ્ઞાન-ચારિત્રના અર્થી ન હતા. ’ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના સ્વામી એવા એ પુણ્યાત્મા તત્ત્વના જ્ઞાતા હોઈ, પરમ વિશુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનની અને શુદ્ધ ચારિત્રની લાલસામાં જ રમનારા હતા. અનંત ઉપકારી શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓ અને એ પરમ તારકની આજ્ઞા મુજબ વિચરતા પરમર્ષિઓના તેઓ પરમ ભક્ત હતા. શ્રી અરિહંત પરમાત્માની તેઓએ જે આરાધના કરી છે તે પણ અનુપમ છે. અર્થી સમ્યગ્દર્શનના મહિમાને બહુનારા એવું નથી જ માનતા કે સમ્યગ્દર્શનની આત્માઓ ચારિત્રને અને જ્ઞાનને પાચ્યા વિના જ

સુકિતપદના લોકતા બની જાય છે. દ્રવ્યચારિત્રને નહિ પામતાં, સમ્યગ્દર્શનના પ્રતાપે ભાવચારિત્ર પામી, કેવલજ્ઞાનના સ્વામી બની, સર્વસંવર રૂપ સર્વોત્તમ ચારિત્ર દ્વારા સકલ કર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષ પામે એ બને, પણ એ દર્શાને પામનારા પુણ્યાત્માઓ પણ, સમ્યગ્દર્શનની સાથે સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યકચારિત્રની લાલસાવાળા હોય છે.

અજ્ઞાનને અને અચારિત્ર-
શીલતાને છુપાવનારા :

સમ્યગ્દર્શનના મહિમાને નામે પોતાની અજ્ઞાનતાને અને અચારિત્રશીલતાને છુપાવવા માટે જેઓ, તેના મહિમાના પરમાર્થને નહિ સમજીને અગર તો છુપાવીને પોતાની જાતને મહાન તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવાને ઇચ્છે છે, તેઓ તો સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યકચારિત્રના મહિમાનો પણ અપલાપ કરવાનો ધંધો કરે છે. એવાઓ એવી હાલતમાં આ ભવમાં સમ્યગ્દર્શનને પામી શકતા નથી : એટલું જ નહિ, પણ ભવાંતરમાં ય સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિને દુર્લભ બનાવે છે. એવાઓ બહુલસંસારી હોઈ, કોઈપણ ઉત્તમ વસ્તુના પરમાર્થને જાણવા માટે બેપરવા જ હોય છે. સંસારરસિકતા આત્માને એવી જાતનો પામર બનાવે છે. કે, જે પામરો પાગલ બનીને સ્વ-પરના હિતનો પણ સંહાર કરનારા બને છે.

સ

દર્શનાચારના આઠ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે :

મ્ય

(૧) પહેલો દર્શનાચાર ' નિઃશંકપણું ' છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનમાં શંકાનો સર્વથા અભાવ ! સમજવા માટે પ્રશ્નો કરવામાં વાંધો નહિ, પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલા પદાર્થમાં અશ્રદ્ધા તો ન જ થવી જોઈએ.

૭૬

શી

૨. બીજો દર્શનાચાર ' નિષ્કાંક્ષિતપણું ' છે. નિષ્કારણ ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસન સિવાય; ઈતર દર્શનની ન આકાંક્ષા થાય, એ ' નિષ્કાંક્ષિત ' નામનો બીજો દર્શનાચાર છે. એટલે કે પરમતની અભિલાષાનો અભાવ. દેવ-ગુરુ અને ધર્મની સેવાના ફલ તરીકે પૌંદ્રગતિક પદાર્થની આકાંક્ષા ન કરવી એ પણ આ આચારમાં આવે છે.

ન

ના

૩. ત્રીજો દર્શનાચાર ' નિર્વિચિકિત્સા ' છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલાં અનુષ્ઠાનોના ફળ પ્રત્યે સંદેહનો અભાવ, એ નિર્વિચિકિત્સા છે.

આ

ઠ

૪. ચોથો દર્શનાચાર ' અમૂઢદષ્ટિપણું ' છે. મૂઢ એટલે મૂર્ખ, અમૂઢ એટલે વિચક્ષણ. ગમે તેવા સંયોગોમાં અમૂઢદષ્ટિ થઈને રહેવું, એટલે કે આત્મા ગમે તેવા પ્રસંગોમાં સન્માર્ગથી ચલાયમાન થવો ન જોઈએ.

આ

યા

૫. પાંચમો દર્શનાચાર ' ઉપબૃંહણા ' છે. શ્રી-સંઘમાં રહેલા ગુણવાનની પ્રશંસા. ગુણવાન આત્માની ઉપેક્ષા કરવી, એ દર્શનાચારની ઉપેક્ષા કરવા બરાબર છે. સમ્યગ્દર્શનના પૂજારીની ફરજ છે કે-સદ્ગુણના ધારક આત્માની ઉપબૃંહણા કરવી.

૨

૬. છઠ્ઠો દર્શનાચાર ' સ્થિરીકરણું ' છે. પ્રભુના શાસનમાં શિથિલ બનતા આત્માને સ્થિર કરવો એ દર્શનાચારનો છઠ્ઠો આચાર છે.

૭. સાતમો દર્શનાચાર 'વાત્સલ્ય' છે. સાધર્મિક પ્રત્યે વાત્સલ્ય-ભાવ ખતાવવો. તેની ઉચિત ભક્તિ કરવી તે 'વાત્સલ્ય' નામનો દર્શનાચાર છે.

૮. આઠમો દર્શનાચાર 'પ્રભાવના' છે એટલે કે શ્રી જિન-શાસનની વિશ્વમાં પ્રભાવના થાય, અનેક આત્માઓ શ્રી જિનશાસન પ્રત્યે આકર્ષાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી.

૯. નિ:શંકિત-શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનમાં જરા પણ શંકા નહિ. એ પરમતારકોને ખોટું ઝાલવાનું કાંઈ જ કારણ નથી. કારણ કે, તેઓ રાગ, દ્વેષ અને મોહથી સર્વથા રહિત હતા. તેમનું જ્ઞાન ત્રિકાલાખાધિત હતું. વર્તમાન યુગ તેમની જ્ઞાનદષ્ટિથી ખહાર ન હતો. તમને અને અમને એ ઓળખતા હતા. કેવળજ્ઞાની ત્રણે કાળનાં સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પર્યાયોને ખરાખર જાણે, એટલે એમની આજ્ઞા આ કાળને પણ સ્પર્શીને જ નીકળેલી છે. એમાં શંકા કરવાનું કોઈ કારણ નથી.

શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહ્યું તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું, એવો મજબૂત વિશ્વાસ એ સમ્યક્દર્શનનો નિ:શંકિત નામનો પહેલો આચાર છે. સમ્યક્ત્વમોહનીયના મૂંઝવવાથી શંકા થાય, એ દોષ છે પરંતુ વસ્તુને સમજવા માટે-હૃદયમાં જગ્યાવવા માટે પ્રશ્ન થાય એ દોષ નથી. 'આજના કાળમાં ભગવાનની આજ્ઞા કામ ન લાગે-'આવું સમ્યક્દષ્ટિથી ન ઝાલાય કે ન વિચારાય. સમજવું જોઈ એ કે-'નિષ્કારણ ઉપકારી, રાગ-દ્વેષ અને મોહથી સર્વથા મુક્ત બનેલા અનંતજ્ઞાનના ધરનારા શ્રી જિનેશ્વરદેવો કદી પણ અસત્ય કહે એ સંભવતું જ નથી. મને નથી ખેસતું તેમાં કારણ મારી ખુદિની મંદતા છે; ખાકી શ્રી જિનેશ્વરદેવે જે કહ્યું હોય તેમાં તો કોઈ કાળે ફેરફાર ન જ હોય.' આ સમજના યોગે આત્મા સ્થિર રહી શકે છે. પરંતુ 'મારી મતિની મંદતા છે, એમ માનવાનું ધૈર્ય હોવું જોઈએ ને ?

આજે તો કેટલાક એમ પણ કહે છે કે-અમારી ખુદિમાં ખેસે

નહિ એ આગમ નહિ. પણ વિચારી શકતા નથી કે-પોતાની બુદ્ધિ કેટલી ? જ્ઞાનીનાં વચનો વિચારવાની કે સમજવાની તાકાત ન હોય તો એ દોષને છુપાવવા માટે આગમો ઉપર આક્ષેપ કરવો વાજબી ગણાય ? એ કાંઈ સાચો બુદ્ધિવાદ નથી. એવા બુદ્ધિવાદને માનવાથી એક પણ તત્વ સ્થિર નહિ થાય. કહેવત છે કે 'મુઢે મુઢે મતિર્મિત્ત્રા' એ ન્યાયે તો કોઈ પણ તત્વ સ્થિર બને નહિ. માટે અનંતજ્ઞાનીએ કહ્યું તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું-એવો નિશ્ચય ધરવો જોઈએ. શ્રી ગણધરદેવોએ પણ એ જ ફરમાવ્યું કે 'તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું કે જે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપ્યું !'

આનાથી વિપરીત શિક્ષણ જ્યાં અપાય, ત્યાં જૈન-શાસનનો પાયો પોલો થાય એમાં નવાઈ શી ! એવા પોલા પાયા ઉપર ચણાચેલી ઈમારત બેસવા લાયક તો નહિ, પણ એની છાયા પણ લેવા લાયક નહિ. ઈરાદાપૂર્વક મરવું હોય તે જ બાણવા છતાં એ પોલા પાયા ઉપર ચણાચેલી ઈમારતમાં બેસવા કે એની છાયા લેવા પણ બય.

જે શ્રદ્ધા ઉપર આપણે ભાર મૂકીએ છીએ, તે શ્રદ્ધા કોના ઉપર રાખવાની ? કહો કે-શ્રી જિનેશ્વરદેવ ઉપર અને તેમની આજ્ઞા ઉપર. શ્રી જિનેશ્વરદેવ અને તેમની આજ્ઞા ઉપરની શ્રદ્ધાને અંધશ્રદ્ધા તરીકે ઓળખવી તેની અવગણના કરનારા ખરેખર, શ્રી જિનેશ્વરદેવને પિછાનતા જ નથી. એવાઓએ તો આ શાસનને ડહોળી નાખ્યું છે. અમુક વસ્તુમાં આટલા જીવો અને એની આ સ્થિતિ-એ બધું અનંતજ્ઞાનીએ પોતાના જ્ઞાનચક્ષુથી જોઈને કહ્યું. એ આપણી દૃષ્ટિથી નથી દેખાતું માટે ન માનીએ, તો આપણો ઉદ્ધાર શી રીતે થાય ? શાસ્ત્રે કંદમૂળમાં-અનંતકાયમાં જીવોનું વર્ણન કરતાં કહ્યું કે-અનંતકાયના સૌયના અગ્રલાગ જેટલા લાગમાં અનંતા જીવો છે. એ અનંતા એટલે કેટલા ? તો કહ્યું કે-આ દુનિયામાં સમસ્ત પૃથ્વીકાય, અપૂકાય, તેઉકાય, વાઉકાય, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, દેવતા, નારકી, વિકલેન્દ્રિય, પચેન્દ્રિય તિર્થંચ અને મનુષ્ય, એ બધા જીવોને ભેળા કરીએ એનાથી પણ અનંતગુણા. હવે કોઈ શંકા કરે કે-આટલામાં

એટલા બધા આવ્યા ક્યાંથી ? જવાબમાં કહેવાય છે કે અનંતજ્ઞાની-એએ કેવળ આપણા ઉપકાર માટે, આપણને હિંસાથી બચાવી અહિંસક બનાવવા માટે પોતાની જ્ઞાનદૃષ્ટિમાં જે જોયું તે કહ્યું. તે સિવાય એ કહેવાનું બીજું એક પણ કારણ એમને ન હતું. તો પછી એ એકાંત ઉપકારક સત્યકથનમાં શંકા કરવી એ અજ્ઞાન હઠ સિવાય બીજું શું છે ? આવી અનેક આગમગમ્ય વસ્તુઓને માન્યા વિના કદી જ ઉદ્ધાર થઈ શકે તેમ નથી.

એક વ્યવહારું દૃષ્ટાંતથી પણ આ વાતની શ્રદ્ધા થાય તેમ છે. જેમ કે, એક નિશ્ચુત વેદ્યે રતિ-રતિભર એક લાખ ચીજો ભેગી કરીને લસોટાવી અને એક એક રતિની એક લાખ ગુટિકાઓ બનાવી. હવે એ પ્રત્યેક ગોળીમાં એક લાખ વસ્તુ ખરી કે નહિ ! આ કોણ જાણે અને કોણ માને ? એક તો વેદ્ય અને બીજા લસોટનારો-તે પણ જે સમજદાર હોય તો, તે સિવાય બીજા જેને જેને એ બેના વચન ઉપર વિશ્વાસ હોય તેઓ એ વાત માને, બાકીના તો ન જ માને ને ? દર્દીને વેદ્ય કહે કે-આ દવા બહુ કિંમતી છે, આટલી નાનીશી ગોળીમાં એક લાખ ઔષધો છે. મામૂલી દવા નથી. તે વખતે પેલો દર્દી કહે કે-મને નજરે બતાવો તો માનું, તો તેને શી રીતે બતાવાય ? તે વખતે વેદ્યને કહેવું પડે કે તારે જોવી જ હોય તો હું કહું તે પ્રમાણે એક લાખ વસ્તુઓ લઈ આવ, લસોટ અને ગોળીઓ બનાવ. પણ પેલાની તેવું કાંઈ કરવાની તૈયારી ન હોય તો પછી વેદ્ય કહે કે-તો સૂંઘી જા, તારી ઘ્રાણેન્દ્રિય તેજ હશે તો આ રીતે પણ તને ખબર પડશે. પેલામાં એ પણ તાકાત ન હોય તો વેદ્ય એમ કહે કે-તને મારામાં શ્રદ્ધા હોય તો મારું વચન માન અને દવા ખા; નહિ તો તારું લાગ્ય !

એ જ રીતે આગમગમ્ય વસ્તુઓ જે શ્રદ્ધાથી માનવામાં ન આવે તો તેને માટે બીજા કોઈ ઉપાય નથી. અસ્પૃશ્ય સાધવું હોય તેણે નિષ્કારણ ઉપકારી અનંત-જ્ઞાનીઓની કહેલી એ વસ્તુઓને માન્યે જ છૂટકો છે, અને એથી જ કલ્યાણ છે.

૨. ' નિષ્કાંક્ષિત ' એટલે શ્રી વીતરાગદેવના મત સિવાયના પરમતની અભિલાષાનો અભાવ', ' દેવ-ગુરુ અને ધર્મની આરાધનાથી કોઈપણ પૌદ્ગલીક સુખની ઈચ્છાનો અભાવ ' એ પણ ' નિષ્કાંક્ષિત ' નામનો આચાર છે.

નિષ્કાંક્ષિત : પરમતની અભિલાષા કરવી તે કાંક્ષા. જિનમત કરતાં પોતાની દૃષ્ટિમાં બીજે કાંઈક અધિક દેખાય, ત્યાં જવાનું મન થાય, એ સમ્યક્ત્વનો દોષ છે. સુલસાનું દૃષ્ટાંત તમે જાણો છો ને ? અંબડે તીર્થંકરનું રૂપ વિકુવ્યું; ખારે પર્ષદા સામે ખેસાડી, દેશના દેવા માંડી, બધા ગયા. એ બધા કહે છે કે તીર્થંકર આવ્યા. કહેનારે સુલસાને પણ કહ્યું કે તીર્થંકર આવ્યા છે. સુલસાએ પૂછ્યું કે-શું ભગવાન મહાવીર પધાર્યા ? જવાબ મળ્યો કે-ના, આ તો પરચીસમા તીર્થંકર પધાર્યા છે. સુલસા કહે છે કે-એ બને નહિ. પેલાએ કહ્યું-જેવા હોય તો ચાલો ! સુલસા કહે-ના, સર્વજ્ઞના અનુયાયીને એવું જોવાનું હોતું નથી.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ નાટકચેટક જોવાની ક્રિયાને ઉપાદેય માને ? નાટક-ચેટક જોવાની શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા ખરી ? પ્રતિકમણના અતિચાર આવડે છે ને ? તેમાં શું આવે છે ? મુંબઈ શહેરમાં ચૌદશ જેવા દિવસે પ્રતિકમણ કરનારા કેટલા ? થોડા અહીં, થોડા ત્યાં અને થોડા ઘેર; પણ કુલ સંખ્યા કેટલી ?

સભાં પચાસ હજારમાંથી પાંચસો.

કેમ ? વિદ્યા વધી, વિજ્ઞાન વધ્યું, શક્તિ વધી, એથી ? વિચારો કે વિદ્યા અને શિક્ષણ વધે તેમ શું શું વધવું જોઈએ ? મા-બાપ બાળકને સ્કૂલ, હાઈસ્કૂલ અને કોલેજમાં વર્ષો સુધી લણાવે છે, પણ બે-પાંચ વરસ પ્રકરણાદિ લણાવવાનો સમય ન મળે. નાનું બાળક રમ્યા કરે અને મોઢું થાય એટલે સ્કૂલે ભય, પછી આ ક્યારે લણે ? સ્કૂલમાં ચારથી છ ચોપડી થાય તોયે તે લણે, વાંચે. પરીક્ષા આવે ત્યારે તો ઉભગરા કરી કરીને ગોખે

અને પાસ થઈને ડિગ્રીઓ મેળવે. પરંતુ કેટલાક ડિગ્રીધારીઓને આજે છતી ડિગ્રીએ પણ નોકરી મળતી નથી અને બેકારીની ખૂંચો મારવી પડે છે. માટે હવે એવું લણો કે તમારું જ્ઞાન જોઈને જોનારને પણ થાય કે કાંઈક વસ્તુ છે.

લણેલો માણસ એવી રીતે બોલે, ચાલે અને ખેસે, જાહે કે દેખનારને થાય કે કેટલો સુયોગ્ય, નમ્ર અને શાંત છે. લણેલો જિંચું જોઈને ન ચાલે. લણેલો દેવ-ગુરુ-ધર્મની મશ્કરી ન કરે. લણેલો, આ યુગમાં સાધુઓ ન જોઈએ એમ ન કહે. એવો કયો દુનિયાનો કાયદો છે કે જે ધર્મની આડે આવતો હોય ? પણ આથી હું એમ નથી કહેવા માંગતો કે તમે બાળકોને લણાવો જ નહિ. શ્રી જિનેશ્વર-દેવના શાસનને પામેલો તો એમ કહે કે-તમારા સંતાનને, તમારી કોમનાં સંતાનોને ખૂબ લણાવો, એ લણાવવા ખાતર જરૂર પડે તો તમારાં ઘરખાર પણ તારાજ કરો, કોમનાં બાળકોને ભાઈ તરીકે, પુત્ર તરીકે રાખીને લણાવો અને તે ખાતર એને અપાય તેટલું આપો. પણ એટલું તો જરૂર ધ્યાનમાં રાખો કે-એ જ્ઞાન એવું તો ન જ હોવું જોઈએ કે જેના પ્રતાપે ઘરના જ આંગણમાં બાવળિયા ઊભા થાય. આંબા જ ઊભા થતા હોય તો કયો હીણભાગી નિષેધ કરે ? બાકી, આંબાને બદલે બાવળિયા થઈ, માર્ગને કંટકોથી દુર્ગમ બનાવી દે, એવા જ્ઞાનને પોષવાનો ઉદ્દેશ્યલ્લાપૂર્વક એકેએક શાસન-પ્રેમીએ નિષેધ કરવો જ જોઈએ. આવી સત્ય વાતોને ઊલટા રૂપમાં રજૂ કરી, અહીં નહિ આવનારા અજ્ઞાણ જીવોને મૂંઝવનારા, પોતે સ્વયં ડૂબે છે અને બીજાને ડુબાડે છે. અમારે તો શ્રી જિનેશ્વરદેવના સિદ્ધાંત જગતને બતાવવા છે. એ સિદ્ધાંતો જગતના જીવો સમજે, આરાધે અને એ આરાધનાના પ્રતાપે અનંત સુખના ભોક્તા થાય, એજ એક અમારી મનોકામના છે.

૩.નિર્વિચિકિત્સા-ત્રીજો આચાર 'નિર્વિચિકિત્સા' એટલે શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલી ધર્મક્રિયાના રૂપમાં શંકાનો અભાવ. જ્ઞાનીએ કહેલ અનુષ્ઠાન સેવવાથી રૂપ મળશે કે નહિ, એની શંકા એ

વિચિકિત્સાદોષ છે. એને ન કરવી તે નિર્વિચિકિત્સા કહેવાય. જ્ઞાનીએ કહેલ અનુદાનની સેવાનું ક્ષણ ન મળે, એ બનેજ કેમ ?

૪. અમૂઢદષ્ટિ—ચોથો આચાર ‘અમૂઢદષ્ટિપણું’ છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલાં વચન દીર્ઘદષ્ટિએ વિચારે, સુંદર અને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિએ સમજે, વાતવાતમાં જેમતેમ ન બોલે, એ અમૂઢદષ્ટિતા છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનને પામેલો આત્મા અમૂઢદષ્ટિ હોય. મૂઢ એટલે મૂર્ખ. અમૂઢ એટલે અમૂર્ખ—વિચારક; જેની દષ્ટિ કોઈ પણ વસ્તુમાં મૂંઝાય કે ગભરાય નહિ તે. એ મૂંઝાઈ ને કદી ધર્મથી ચૂકી ન જાય. એ દરેક પ્રસંગે વસ્તુને વસ્તુ સ્વરૂપે જુએ.

‘પદમં નાણં તઓ દયા’—આનું તાત્પર્ય તો એ જ છે કે, દયા પાળવી હોય તો જ્ઞાનનો ખપ કરવો. જેમ અન્નં પ્રાણા :— આ વાક્યનો ભાવ એ છે કે, અન્ન હોય તો પ્રાણ ટકે. પ્રાણ ટકાવવા માટે અન્નની જરૂર તો છે, પણ જેની પાસે અન્ન લેવા જાયો તે એમ કહે કે ‘પ્રાણ આપો તો અન્ન આપું; માટે પ્રાણ આપો અને અન્ન લઈ જાયો !’ તો એને કહેવું પડેને કે—‘લાઈ ! બને તેમ નથી. પ્રાણ ટકાવવા માટે તો હું અન્ન લેવા આવ્યો છું...હવે એ પ્રાણ જ તું લઈ લે, તો એ અન્ન મારે શા કામનું ?’ એ જ રીતે જે દયાના પાલન માટે જ્ઞાનની જરૂર છે, તે જ્ઞાન મેળવતાં દયા જ મૂકવી પડતી હોય તો શું કરવું જોઈએ ? એ વાત બરાબર વિચારો. દયાના રહસ્યને સમજનારો એમ જ વિચારે કે—જે દયાના પાલન માટે જ્ઞાનની જરૂર છે, તે દયા, જ્ઞાન પામતાં મૂકવી પડતી હોય તો એ જ્ઞાનને નવ ગજના નમસ્કાર. કોઈ પણ ભવમાં એવું જ્ઞાન ન મળજે ! દયા માટે જ્ઞાન છે. દયાની પ્રાપ્તિ અને પાલન માટે જ્ઞાન છે. એ જ્ઞાન મેળવવા જતાં દયાનો જ હોમ કરવો પડતો હોય, દયાનું જ ખૂન કરવું પડતું હોય તો એ જ્ઞાનને શ્રી જિનેશ્વરદેવનો અનુયાયી સ્વપ્ને પણ કેમ ઈરછે ? આ જાતની વિચારણા કરવી એ અમૂઢદષ્ટિપણું છે.

ત્યાગ, સંયમ અને તપ એ એવી વસ્તુ છે કે એને જોઈને

સામાન્ય રીતે કોઈનું પણ માથું નમે તો આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. ત્યાગાદિ માટે એ સ્વભાવસિદ્ધ વસ્તુ છે. નાગાખાવાના પણ ત્યાગને અને તપને જોઈને, એ જે રીતે કષ્ટ વેઠતો હોય છે તેને જોઈને સામાન્ય રીતે લોક મુંઝાય છે. ત્યાગ, સંયમ, તપ વગેરે એવી ચીજો છે કે-લલલલાને આકર્ષી શકે. પણ એ કેવળ બાહ્ય પણ હોઈ શકે છે. માટે આપણે તો શ્રી જિનની આજ્ઞાને જોનારા છીએ. જો એમાં શ્રી જિનની આજ્ઞાની અવગણના સમી ખામી દેખાય. શ્રી જિનની આજ્ઞા પ્રતિના આદરનો જ અભાવ દેખાય, તો એવા ત્યાગ, સંયમ અને તપ ઉપર પણ આપણા હૈયામાં પ્રેમનો-આદરનો ભાવ પ્રગટવો જોઈએ નહિ.

કોઈવાર એવુંય બને કે-જ્યાં શ્રી જિનની આજ્ઞાનો પ્રેમ હોય ત્યાં બાહ્ય ત્યાગ, સંયમ-તપ આદિ ન હોય અથવા તો ઓછું હોય અને જ્યાં શ્રી જિનની આજ્ઞાનો પ્રેમ તો નહિ પણ વિરોધ હોય ત્યાં બાહ્ય ત્યાગ, સંયમ, તપ આદિ હોય ને એનો મહિમા પણ હોય એવુંય બને; છતાં પણ એમાં સમ્યગ્દષ્ટિ મુંઝાય નહિ. જ્યાં શ્રી જિનની આજ્ઞા નથી, શ્રી જિનની આજ્ઞાનો પ્રેમ નથી, ત્યાં રહેલા ત્યાગાદિને જોઈને અને તેના મહિમાને જોઈને મુંઝાવું એ મૂઢદષ્ટિપણું છે. સમ્યગ્દષ્ટિ માટે અને સમ્યગ્દર્શનને પામવાની ભાવનાવાળાને માટે તે આચરણીય નથી, પણ અનાચરણીય છે.

સૌ એ તો અતિચાર છે ને ?

જરાક મૂઢદષ્ટિપણું આવી જાય અને તરત મન પાછું ફરી જાય ત્યાં સુધી તો અતિચાર, પણ મન પાછું ફરે નહિ અને એમાં જો મન ઘેલું બની જાય તો એ અનાચાર પણ બને. અતિચાર જો આચરાય અને પછી બિનસાવધપણું જો વધી જાય, તો અનાચારને આવતાં પણ વાર ન લાગે.

શ્રી જિનાજ્ઞાનું આરાધન જ
પરમ કલ્યાણનું કારણ છે :

સમ્યગ્દર્શનને પામેલાએ જ નહિ પણ સમ્યગ્દર્શનને પામવાની

અચ્છવાળાએ પણ મૂઠદદિપણાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ; જ્યારે, આજે તો આ વેષમાં (સાધુવેષમાં) રહેલાઓમાંના પણ કોઈ કોઈ એવું બોલતા થઈ ગયા છે કે—“દેશના નેતાઓમાં જેવો ત્યાગ દેખાય છે, તેવો ત્યાગ, સંયમ, તપ આપણા સાધુઓમાં પણ દેખાતો નથી. એટલે ખરા સાધુ અને ખરા જૈન તો એ છે.” આવું આવું બોલીને તેઓ અજ્ઞાન લોકોને પોતાના તરફ આકર્ષી જાય છે. અજ્ઞાન લોકોને એમાં એમની દષ્ટિની વિશાળતા લાગે છે. દષ્ટિનું એ વિશાળપણું છે કે આત્માનું એ મિથ્યાદષ્ટિપણું છે ? જો કે હુંબુ સુધી તો શ્રી જૈનશાસનમાં એવો કાળ નથી આવ્યો કે શ્રી જૈનશાસનમાં, સુસાધુઓમાં અને સુશ્રાવકોમાં પણ જેવો ત્યાગ, સંયમ અને તપ દેખાય છે તેવો ત્યાગ, સંયમ અને તપ બીજે જોવા મળે; પણ કદાચ કલ્પના ખાતર માની લો કે—એવો પણ કાળ આવી લાગે, કે જે કાળમાં કેવળ ઇંડલૌકિક કલ્યાણમાં જ રાચનારા અને આત્માના હિતની વાતને પણ અવગણનારા માણસોમાં ત્યાગ વગેરે વધારે દેખાય, તો એવા કાળે પણ હૈયામાં જો શ્રી જિનની આજ્ઞાનો પ્રેમ હોય તો શું થાય ?

જેમ આજે કલિકાળમાં મોટે ભાગે ધનાદિ એવાને મળ્યું છે કે જેમને શ્રી જિનનું શાસન વાસ્તવિકરૂપમાં ગમતું નથી અને શ્રી જિનનું શાસન જેમને વાસ્તવિક રૂપમાં ગમે છે એવા થોડા છે અને એ થોડામાં પણ મોટા શ્રીમન્તોમાં જેમનો નંબર ગણાય એવા થોડા છે. તેમ શ્રી જિનની આજ્ઞા પ્રત્યે અણુગમો હોય અને કેવળ આ લોકની જ ચિંતામાં મગ્ન રહી પરલોકની ચિંતાને અવગણવામાં જ કલ્યાણ માનનારા હોય, એવાઓમાં ત્યાગ, સંયમ, તપ આદિ શક્તિ વિશિષ્ટ હોય એવું પણ બને અને શ્રી જિનની આજ્ઞા પ્રત્યે સમર્પિત અન્તઃકરણવાળા આત્માઓમાં ત્યાગ, સંયમ, તપ આદિના આચરણ માટે જેટલી શક્તિ જોઈએ તેટલી ન હોય એવું પણ બને. આવી સ્થિતિ આંખ સામે હોય ત્યારે પણ પેલાઓના ત્યાગ આદિ તરફ આકર્ષાય નહિ અને શ્રી જિનની આજ્ઞાને સમર્પિત અન્તઃકરણવાળાઓ પ્રત્યે જરા પણ ઉપેક્ષાનો ભાવ આવે નહિ આવું ક્યારે બને ?

હૈયું ઊઘડયું હોય અને હેયાને ઉઘાડું રાખ્યું હોય ત્યારે એ બને ને ?

હૈયું ઊઘડવું એટલે શું ? શ્રી જિનાજ્ઞા પ્રત્યે સમર્પિત ભાવ પેદા થવો. “કલ્યાણતું પરમ કારણ એક માત્ર શ્રી જિનાજ્ઞાતું આરાધન અને જ્યાં શ્રી જિનાજ્ઞા નહિ ત્યાં સાચું કલ્યાણ પણ નહિ.”—આવી સુદ્ધિ હોવી જોઈએ.

૫. ઉપબૃંહણા—શાસનમાં જે કોઈ ગુણી હોય, શુદ્ધ ગુણનો પૂજારી હોય, શુદ્ધ માર્ગનો પ્રકાશક હોય, તેની સેવા, પ્રશંસા કરવી તે ઉપબૃંહણા છે. ગુણવાનની પ્રશંસા કરતાં ગુણવાન ગુણમાં આગળ વધે છે અને સાંભળનારા ગુણને પામે છે.

પ્રશંસા કેવી થાય ?

પાંચમો આચાર ‘ઉપબૃંહણા’ છે. શાસનમાં જે કોઈ ગુણવાન હોય તેની ખુલ્લે દિલે, સુકત કંઠે પ્રશંસા કરવી. પ્રશંસા ગુણની કરવાની છે, ગુણભાસની નહિ. જે ગુણ પરિણામે સુંદર હોય તેની પ્રશંસા થાય. જે ગુણ પરિણામે સુંદર ન હોય તેને મનમાં રખાય પણ પ્રશંસા તો ન જ થાય. ગુણભાસની પ્રશંસા કરનારો ઉન્માર્ગની યુષ્ટિ કરનારો થઈને પરિણામે મિથ્યાત્વને વધારી સમ્યક્દર્શનનો ઘાતક પણ થાય છે. આ વિષયમાં મહામહોપાધ્યાય શ્રીમહા યશોવિજયજી મહારાજ દ્વરમાવે છે કે—

“મિથ્યામતિ ગુણવર્ણનો, ટાળો એથો દોષ;
ઉન્માર્ગી શુભતાં હવે, ઉન્માર્ગનો પોષ.”

જેની મિથ્યાત્વની વાસના ખસી નથી, એવામાં કદી એકાદ ગુણ દેખાય, એટલા માત્રથી તેની પ્રશંસા કરે તો એ પ્રશંસા કરનાર ઉન્માર્ગનો પોષક બની જાય છે.

૬. સ્થિરીકરણ—ધર્મ પામેલા આત્માને પ્રભુમાર્ગમાં વધુ સ્થિર કરવો એટલે કે તે સ્થિર થાય તેવાં શાસ્ત્રવિહિત ઉપાયો યોજવા.

શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મથી પડતા અગર શિથિલ થતા આત્માને

સ્થિર કરવો તેનું નામ સ્થિરીકરણ. કોઈપણ આત્માને ધર્મમાં સ્થિર કરવા જેટલું અને એટલું કરવું, પરંતુ કોઈ ખસી જાય, ચલવિચલ થઈ જાય, એવા શબ્દપ્રયોગ પણ ન કરવા જેઈએ. ધર્મ લેવા આવનારને ધર્મની કઠિનતા જરૂર સમજવાય પણ તે એવી રીતે સમજવાય કે જેથી એ આત્મા ધર્મથી જરા પણ પરાડ્મુખ ન બને. સંયમ લોહાના ચણા ચાવવા જેવું છે, તલવારની ધાર પર ચાલવા જેવું છે, રેતીના કોળિયા ભરવા જેવું છે—આવાં શાસ્ત્રીય વચનો પણ આવનારને તરત જ—સંયમની સન્મુખ બનાવ્યા વિના જ બે કહેવામાં આવે તો એ કહેનાર ખરેખર ‘સ્થિરીકરણ’ નામના છઠ્ઠા દર્શનાચારનો પાલક નહિ પણ ભંજક ગણાય.

શ્રી શ્રેણિક મહારાજ પાસે આવીને જ્યારે શ્રી શાલિભદ્રજીની માતા કહે છે કે—‘મહારાજ ! મારો શાલિભદ્ર સંયમ લે છે’ ત્યારે શ્રેણિક મહારાજ આશ્ચર્યપૂર્વક કહે છે—કે એહો ! એક દિવસ જે શાલિભદ્ર મારા ખોળામાં માત્ર જરાવાર બેસવાથી પણ અકળાઈ ગયો હતો, મારા શ્વાસોચ્છવાસની જરૂરી પણ ખમી શક્યો ન હતો, એટલા માત્રમાં જે પસીનાથી રેખબેખ થઈ ગયો હતો અને આંખમાં પાણી આવી ગયાં હતાં તે શાલિભદ્ર સંયમ લે છે ? કેવો પુણ્યશાળી !’ મા કહે છે કે—હા મહારાજ ! તે જ શાલિભદ્ર. પણ આજે હવે તે, તે શાલિભદ્ર રહ્યો નથી. આજનો શાલિભદ્ર જુદો છે.’ શ્રી શ્રેણિક મહારાજ વિચારે છે કે—આવો ભોગી, આલોકમાં પણ દેવતાઈ સુખ ભોગવનારો, સંયમ લેવાને તૈયાર થયો છે એ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની બલિહારી છે. માતાને કહે છે કે—‘પધારો ! એનો દીક્ષા—મહોત્સવ તમારે નહીં, પણ મારે કરવાનો છે. બધી સામગ્રી તૈયાર કરવા માટે હું હુકમ કરું છું. તમારી પૂઠે જ હું આવું છું.’

મોટો શિક્ષાપાઠ !

શ્રી શ્રેણિક મહારાજ તરત શાલિભદ્રજીની પાસે ગયા. ત્યાં જઈને એમ ન કહ્યું કે—આ શું ? તારા જેવા મુકેમળથી ચારિત્ર

કેમ પળાશે ? આવી ભોગવયમાં સંયમ હોય ? બહુ કઠિન કામ છે. માટે ગાંડાઈ ન કર !' પણ સમ્યક્દર્શનના આચારમાં પ્રવીણ એવા એ જ્યારે ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે શાલિભદ્રજીની સ્નાનક્રિયા ચાલતી હતી. તે વખતે એ મગધ દેશનો માલિક પોતે સ્નાનક્રિયા કરાવવામાં ભાગ લે છે અને કહે છે કે—

‘ ધન્યોઽસિ કૃતપુણ્યોઽસિ ’

‘ હે પુણ્યશાળી ! તું ધન્ય છે, કૃતપુણ્ય છે, તે વિના પ્રભુના શાસનમાં મેરુ જેવા સંયમના ભારને ઉપાડવા કોણ તૈયાર થાય ?’ જુઓ, શાસ્ત્રનાં વચનો શ્રી શ્રેણિક મહારાજ કઈ રીતે બોલે છે ? આ વાત બરાબર વિચારો. કહે છે બધું, પણ સામો સ્થિર થાય તે ઢબે. પુણ્યશાળીઓ સંયમરસિક આત્મા પ્રત્યે એ રીતે જ બોલે કે— મેરુથી વધે તેવાં મહાવતોના ભારને ઉપાડવાને તારા વગર કોણ તૈયાર થાય ? તારા જેવો ભોગી સંયમ—સન્મુખ થાય ત્યારે અમને જરૂર થાય છે કે—અમે સંસારકાદવના કીડા છીએ. ખરો ભોગી તો તું છે કે જેણે ભોગ ભોગવી પણ જાણ્યા અને છોડી પણ જાણ્યા. જૈન—શાસનના ભોગી પણ આવા તારા જેવા જ હોય. તારા જેવો આત્મા તલવારની ધાર પર નહીં ચાલે તો બીજા કોણ ચાલે ? રેતીના કોળિયા વાળવ, લોઠાના ચણા ચાવવા, એ તારા જેવા સત્વશાળીનું જ કામ છે. અમારા જેવા પામરો માટે તો તારું આ વર્તન એ મોટો શિક્ષાપાઠ છે.

સંયમના સ્વરૂપથી અનભિન્ન અને કૃત્રિમ દયાના ઉપાસકો આવે વખતે શું શું બોલે છે, એ જાણો છો ને ? કેટલાક તો તે વખતે કહે છે કે—‘ અરે ઓ કાચી બુદ્ધિના ! અમને કાળાં મટી ધોળાં આવ્યાં, સાધુને સાંભળી સાંભળી ઘરડા થયા, અપાસરાના ઐરસા ઘસીં નાખ્યા, ઈંદ્રિયોનું તેજ પણ હણાઈ ચૂક્યું, છતાં ભોળા ! અમને વૈરાગ્ય ન થયો અને તને ક્યાંથી વૈરાગ્ય થઈ ગયો ? કોઈ સાધુનો ભોળાવ્યો ભોળવાઈ ન જા. એ તો નવરા છે, એમને બીજાં ધધો પણ શો છે ? માટે બેસી જા. ગાંડો ન થા.’ આવું આવું કંઈક આનંદપૂર્વક બોલે

છે. એ ખાલીને કાચાપોચાને બેસાડી પણ દે છે. કદાચ પેલા સંયમ-રસિક આત્મા સામે એમ કહે કે—‘મારી તો ભાવના છે જ.’ તો પેલા કૃત્રિમ દયાના પૂનરીઓ ધમકાવીને પણ એને બેસાડી દે. માંદો હોય તો પરવા ન કરે, મરતો હોય તો મરવા દે, રાતી પાઈ લેણી હોય તો કોટે ઘસડે પણ સંયમ લેવા જાય તો સગા બાપ થઈને આવે, એવા પણ પરોપકારીઓ આજે ઓછા નથી. એ બધા આ ‘સ્થિરીકરણ’ ગુણના વેરીઓ છે.

શ્રી ધના કાકંદી જ્યારે મા પાસે સંયમ લેવાની અનુમતિ માગવા જાય છે ત્યારે એ મા શું કહે છે? એ કહે છે કે—

“અનુમતિ વત્સ ! કોઈ ન દેશે, પાડોશી સંયમ લેશે.”

“વત્સ ! સાંભળ ! ઘરનો જાય તો તો અનુમતિ ન દે, પણ પાડોશી પણ સંયમ લેવા જાય તો તેને પણ કોઈ અનુમતિ ન આપે. માટે તું ભલે અનુમતિ લેવા આવ્યો, પણ અમે તો મોહમાં પડેલાં છીએ, ત્યાં અનુમતિ આપવાનું કામ કઠિન છે. “સમ્યગ્દષ્ટિ માતાના કેવા ઉદ્દગારો ! શ્રેણિક મહારાજને અવિરતિનો ઘોર ઉદ્દય હતો, વિરતિના પરિણામ સુદ્ધાં જેમને સ્પર્શી શકતા ન હતા, એવા પણ એ જ્યારે જ્યારે, જ્યાં જ્યાં વિરતિ જોતા, ત્યારે ત્યારે અને ત્યાં ત્યાં તેમની રોમરાજી વિકસ્વર થઈ જતી. એમના તે વખતે કેવા ઉદ્દગાર નીકળતા તે આપણે જોઈ આવ્યા. સંયમના અર્થી આગળ ધર્માત્માના એવા ઉદ્દગાર નીકળવા જોઈએ કે જે સાંભળીને સામાને એમ થઈ જાય કે અનેક પુણ્યશાળીઓ જેના આટલા ગુણ ગાય છે, તે વસ્તુને હું પામવા તૈયાર થયો છું. એ મારું જેવું તેવું પુણ્ય નથી; આ રીતે એ ધર્મમાં વધુ સ્થિર બને. એ પ્રમાણે સ્થિરીકરણ દર્શનાચારને સમજે અને સમજ્યા બાદ બરાબર કરજ બજાવો—કોઈને પણ ધર્મમાં સ્થિર કરવાના પ્રયત્ન કરવા, પણ બૂલેચૂકે પગ ખેંચી પટકવાના પ્રયત્ન ન થઈ જાય તેને માટેની પૂરતી સાવધાની રાખવી આવશ્યક છે. આ રીતે તમે ધર્મમાં સ્થિર બને અને અન્યને સ્થિર બનાવો.”

૭. વાત્સલ્ય-શક્તિ મુજબ સાધર્મીનું વાત્સલ્ય કરવું.

આ વાત્સલ્યભાવમાં કરુણા નથી પણ ભક્તિ છે. પ્રભુમાર્ગમાં રહેલા ધર્માત્મા પ્રત્યે વાત્સલ્યભાવ એટલે કે ભક્તિભર્યા ભાવ હોય. પ્રમેહ તો ગુણને અંગે હોય જ અને એ સમ્યક્ત્વ મિશ્રિત ગુણો પ્રત્યેની પ્રમેહ ભાવના સાથે પ્રશંસા પણ હોય જ. ધર્મી પ્રત્યે કરુણા હોઈ શકતી નથી. જેના યોગથી પામવાનું-તરવાનું તેના પ્રત્યે કરુણા ભાવના રાખવી વાસ્તવિક નથી. કરુણા તો હીન પાત્રમાં રાખવાની છે. ઉચ્ચ તથા સમાન પાત્રમાં તો ભક્તિ જ હોય. ભક્તિની જગ્યાએ કરુણા કરનારો દર્શનને હાનિ પહોંચાડનારો છે. ભક્તિના સ્થાને જ્યારે અનુકંપા આવે ત્યારે મનમાં એમ થાય છે કે-‘હું મોટો!’ અને આમ થાય એટલે સામાની મહત્તા ઓછી અંકાય. જ્યાં ‘મારું’ તે એનું’ એમ હોય અને ‘મારું, તે પુણ્યશાળીના ઉપલોગમાં ક્યારે આવે’ એવો ઉમળકો હોય ત્યાં અનુકંપા શાની? શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં બધું પોતપોતાના સ્થાને શોભે. ભક્તિના સ્થાને અનુકંપા કરવી અને અનુકંપાને સ્થાને ભક્તિ કરવી તે પણ દોષ છે.

૮. પ્રભાવના - શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની પ્રભાવના થાય તેવી ક્રિયાઓ અને પ્રવૃત્તિઓ કરવાના પ્રયત્નો કરવા.

જેણે સમ્યગ્દર્શન સાચવવું હોય તેણે તેના આઠે આઠ આચારોનું પાલન કરવું જ જોઈએ. ‘પ્રભાવના’ એ શ્રી સમ્યગ્દર્શનનો છેલ્લો (આઠમો) પ્રકાર છે. શ્રી જૈનશાસનમાં આઠ પ્રકારના પ્રભાવક કહ્યા છે :—

(૧) પ્રાવચનિક (૨) ધર્મકથી (૩) વાદી (૪) નૈમિત્તિક (૫) તપસ્વી (૬) વિદ્યાવાન (૭) સિદ્ધ અને (૮) કવિ.

(૧) પ્રાવચનિક :

કાલને ઉચિત શ્રુતને ધરનાર એવા પ્રાવચનિક સૂરીશ્વર, સાધુ-સાધ્વી અને શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ અતુર્વિધ શ્રી સંઘને સન્માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનારા હોય છે.

આ જ વસ્તુને ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્દયશોવિજયજી ગણિવર સમકિતના સડસઠ બોલની ગુજરાતી ભાષાની સન્ન્યાયમાં જણાવે છે કે :-

‘વર્તમાન શ્રુતના જે અર્થનો, પાર લહે ગુણુ ખાણુ.’

વર્તમાન શ્રુતના અર્થનો પાર પામનારા અને ગુણુની ખાણુ સમા, એ ‘પ્રાવચનિક’ નામના પ્રલાવક છે.

(૨) ધર્મકથી :

(૩) ભવ્ય જનોને પ્રતિબોધ પમાડનારા અને કથન લગિધને ધરનારા ‘ધર્મકથી’ કહેવાય છે.

આ વાતને જણાવતાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ ફરમાવે છે કે-

“ધર્મકથી તે રે ખીજે જાણીએ, નંદીપેણુ પરે જેહ,
નિજ ઉપદેશે રે રંજે લોકોને, ભંજે હૃદય સંદેહ.”

ખીજ પ્રલાવક ‘ધર્મકથી’ છે, જે શ્રી નંદીપેણુજીની માફક પોતાના ઉપદેશથી લોકોને રંજિત કરે અને તેમના હૃદયના સંશયોતું ભંજન કરે. માત્ર વાત એટલી કે સંશય કરનાર જિજ્ઞાસુ હોવો જોઈએ. તેનો આશય વસ્તુને સમજવાનો જ હોવો જોઈએ, સમાને મૂંઝવવાનો કે પોતાની વિકૃત્તાનો ખોટો આડંબર કરવાનો ભાવ તેના હૃદયમાં ન હોવો જોઈએ. એવા ભાવવાળા તે ઉત્તમ દેશનામાંથી ઝરતા જ્ઞાનામૃતતું પાન સ્વયં કરતા નથી અને અન્યને પણ ન કરવા દઈને નિરર્થક અંતરાયના ભાગીદાર થાય છે. એવાઓના સંશય લેહવાતું કામ તો અશક્ય જેવું જ છે; કારણ કે તેઓ જિજ્ઞાસુ હોવા કરતાં ધરાદાપૂર્વકના જીદી હોય છે. આ ખામી તેઓના અશુભ કર્મની છે, એમ માની તેવાઓ પ્રત્યે ભાવદયા ચિંતવી તેઓની ઉપેક્ષા કરવી એ જ વધુ હિતકર છે.

(૩) વાદી :

ખીજ પ્રલાવકતું વર્ણન કરતાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ ફરમાવે છે કે :

વાદી ત્રીજો રે તર્કનિપુણ લણ્યો, મલ્લવાદી પરે જોડ;
રાજદારે જ્યકમલા વરે, ગાજતો જિમ મેહ;

ધન ધન શાસન મંડન મુનિવરા.

તર્કમાં નિપુણ અને પ્રસંગ આવ્યે જે આચાર્ય લગવાન શ્રી મલ્લવાદિજીની માફક મેઘની જેમ ગર્જાવ કરીને રાજ્યદરબારમાં પણ જ્યલક્ષ્મીને મેળવે છે, તેવા વાદી પણ શ્રી જિનશાસનમાં પ્રભાવક ગણાય છે. શાસન ઉપર વિરોધીઓ તરફથી આવતી આપત્તિઓના સમયે મૌન રહેવું, એ શાસનરસિક મુનિવરો માટે જરા પણ હિતકર નથી. શાસન ઉપર પ્રહારો થતા હોય એવા સમયે શક્તિસંપન્ન મહર્ષિઓએ શાસનરક્ષામાં પોતાની સર્વ શક્તિઓ ખર્ચી નાખવી જોઈએ. જે તેઓ છતી શક્તિએ ઉપેક્ષા કરે તો આરાધક મટી વિરાધકની કોટિમાં જાય છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોના પરિવારનાં જ્યાં જ્યાં વર્ણન આવે છે, ત્યાં ત્યાં વાદીઓની સંપદાનું પણ વર્ણન આવે છે. એ વાદીઓને સુરાસુરની સભામાં પણ અક્ષોભ્ય તરીકે વર્ણવ્યા છે. ખરેખર વાદીઓ પણ શાસનની પ્રભાવના કરનારા છે. કોઈ વિતંડાવાદી પણ આવે, કોઈ તર્કવાદી પણ આવે એ બધાની સામે જરા પણ ક્ષોભ પામ્યા વિના તે પુણ્યપ્રભાવકો વસ્તુનું વસ્તુ તરીકે પ્રતિપાદન કરતાં લેશ પણ અચકાચ નહિ. સત્ય વસ્તુને પ્રસિદ્ધિમાં લાવવા માટે કરવામાં આવતો વાદ એ કાંઈ વઢવાડ નથી; પણ તેવા સમયે શ્રી જૈનશાસનને જગતમાં દીપ્તમાન કરવાનું પ્રબળ સાધન છે.

(૪) નૈમિત્તિક :

નૈમિત્તિક પણ શ્રી જિનશાસનના પ્રભાવક છે. નિમિત્તશાસ્ત્રના પરમ જ્ઞાતાનું કહેવું કહી પણ ખોટું હોય નહિ. શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનના નૈમિત્તિકો બધાના જોષ જોવા ન બેસી જાય. જેને તેને નિમિત્તશાસ્ત્ર આપવું એ પણ પાપ કહ્યું છે. પ્રાવચનિક માટે પણ કહ્યું છે કે—એ પણ જે અયોગ્ય કે અનધિકારીને પ્રવચન આપે તો તેમને પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે. નૈમિત્તિક માટે કહ્યું છે કે :-

“નેમિત્તિઓ નિમિત્ત”, કજ્જમિ પંડજ્જવ નિહળં”

(શ્રી સમ્યક્ત્વ સપ્તતિ શ્લોક ૩૪)

જે નૈમિત્તિક શાસનની ઉન્નતિના કાર્યમાં નિશ્ચિત રીતે નિમિત્તનો ઉપયોગ કરે તે જૈનશાસનના પ્રભાવક છે. જે અકાર્ય એટલે કે આરંભાદિક પાપકાર્યમાં નિમિત્તનો ઉપયોગ કરે તો તે મોટા અનર્થને કરનારો થાય છે. માટે નિમિત્ત જાણે પણ એ નૈમિત્તિક મહર્ષિ નિમિત્તશાસ્ત્રનો જેમ તેમ ઉપયોગ કરતા ન ફરે. શાસન પ્રભાવનાના સમયે જ ઉપયોગ કરે. શ્રુત કેવલી ભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજી અખંડ નૈમિત્તિક હતા. જે કહે તેમાં લેશ પણ ફરક ન આવે, છતાં તેમણે એ વસ્તુનો ઉપયોગ ક્યારે કર્યો ?

શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી અને એમના ભાઈ વરાહમિહિર બંને મુનિ હતા. અભિમાનના યોગે મુનિપણું મૂકી વરાહમિહિરે જ્યાં ત્યાં, ઠામઠામ નિમિત્ત કહેવા દ્વારા પ્રસિદ્ધિ મેળવી. શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીની વિરુદ્ધ બોલી શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની એ અવહેલના કરતો. એક વખત નગરના રાજાને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો. વરાહમિહિર ત્યાં પહોંચી ગયો. અને આશીર્વાદ આપ્યા કે—હો રાજા! તારો આ પુત્ર સો વર્ષનો થશે. સાથે જ તે નગરમાં વિરાજી રહેલા શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજીને રાજા સમક્ષ હલકા પાડવા માટે એમ પણ કહ્યું કે—“જૈન સાધુઓ તો વ્યવહારને પણ જાણતા નથી અને માટે જ એમણે આટલો વિવેક પણ સાચવ્યો નથી.” તેની આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિથી શ્રી જૈનશાસનની હીલના થતી જોઈને શ્રીસંઘે ભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજીને બધી વાત કરી. તે વખતે એ પ્રભાવક સૂરિપુરંદરે નિમિત્તશાસ્ત્રનો ઉપયોગ કર્યો અને સંઘને કહ્યું કે—‘રાજાને જઈને કહો કે અજ્ઞાન માણસો વસ્તુ સમજ્યા વિના આશીર્વાદ આપવા દોડી આવે, પણ અમારાથી એવું ન થાય. આપનો પુત્ર તો આજથી સાતમા દિવસે બિલાડીના યોગે મૃત્યુ પામવાનો છે, પછી અમે આશીર્વાદ આપવા કેમ આવીએ ? શ્રીસંઘે રાજા પાસે જઈને એ પ્રમાણે કહ્યું.

રાજાને આ સાંભળી આશ્ચર્ય થયું. એણે તમામ બિલાડીઓને

નગર બહાર કઢાવી મૂકી. પરન્તુ લવિતવ્યતાના ચોગે બંરાબર સાતમા દિવસે બાળક માતાના ખોળામાં હતું અને બારણાની ભૂંગળ, જેનો આકાર બિલાડી જેવો હતો, તે બાળકના ઉપર પડી અને બાળક મરણ પામ્યું. રાજાને ખાતરી થઈ ગઈ કે બરેબર, જૈનશાસનમાં જ સમર્થ જ્ઞાનીઓ છે. જૈનશાસનની અવહેલના ફેલાઈ હતી તે નાશ પામી; અને વરાહમિહિરની અપભ્રાજના થઈ. નિમિત્તનો ઉપયોગ મહાપુરુષો આવે સમયે કરે. નૈમિત્તિક શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનનો પ્રભાવક ગણાય પણ એ નિમિત્તજ્ઞાનને પચાવી જાણે અને અવસરે જ ઉપયોગ કરે તો, અન્યથા નહીં.

(૫) તપસ્વી :

તપસ્વી પણ શ્રી જિનશાસનનો મહાન પ્રભાવક છે. તપ બાહ્ય અને અહ્યંતરના સેદ્ધથી બાર પ્રકારનો છે. તપસ્વી કેવા હોય તે પ્રભાવક ગણાય, એ જણાવતાં શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ ફરમાવે છે કે—

તપ ગુણુ ઓપેરે રોપે ધર્મને, ગોપે નવિ જિન આણુ;
આશ્રવ લોપે રે નવિ કોપે કહા, પંચમ તપસ્વી તે જાણુ.

તપસ્વી એવા કે જે તપગુણને દીપાવે. એ તપગુણ દીપે ક્યારે ? જ્યાં જાય ત્યાં ધર્મને રોપે ત્યારે. આથી સાબિત થાય છે કે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનનો તપસ્વી જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ધર્મને જ રોપે; પણ એ ધર્મને ક્યારે રોપી શકે ? તો તેનો જવાબ એ છે કે—‘ગોપે નવિ જિન આણુ’ શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા ગોપવે નહિ તો, છુપાવે નહિ તો જ ધર્મને રોપી શકે. જમાનાના નામે બીજા ગમે તે બહાને શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા છુપાવાય કે આઘી પાછી કરાય તો શ્રી જિનેશ્વરદેવનો ધર્મ રોપાય કે બિખડી જાય ? આ વાત બરાબર વિચારવા જેવી છે. કોઈને કહાય ન રુચે તેવી છે, તેમ છતાં સત્ય હોવાથી કહ્યા કે લખ્યા વિના ચાલે તેવી નથી. તપગુણને દીપાવવો હોય, સ્થાને સ્થાને ધર્મને રોપવો હોય તો શ્રી જિનેશ્વર-દેવની આજ્ઞા છુપાવવી નહિ પાલવે. આ મહાપુરુષો આજ્ઞાની ઠાંડી

પીટયા કરે અને આજની હવામાં ઉછરેલાઓ આજા આઘી મૂકવાની વાતો કર્યા કરે, એ કેટલા દુઃખની વાત છે ? શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં તો આજા વગરના તપને પણ કાયકષ્ટ, અજ્ઞાન તપ, ખાલ તપ કહેલ છે, કિંમત વગરનો કહેલ છે, કારણ કે એ તપ સાધ્ય વગરનો છે, જેને માટે એ હોવો જોઈએ તેને માટેનો નથી.

વળી તે તપસ્વી કેવો હોય ? તે જણાવતાં આગળ કહે છે કે ‘આશ્રવ લોપે,’ એટલે આશ્રવને લોપનારો હોય. શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાને માનનારો આશ્રવને લોપે કે આશ્રવને રોપે ? પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહ—એ પાંચે આશ્રવને આશ્રવ તરીકે માનીને એ આશ્રવની પ્રવૃત્તિને લુપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો જ એ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનનો તપસ્વી ગણાય. એ આશ્રવની ક્રિયાઓનું અનુમોદન કરવાનો તે આત્માને અધિકાર નથી. આ પાંચ આશ્રવમાં સમગ્ર દુનિયાની પ્રવૃત્તિ આવી જાય છે. હવે વિચારો કે—તમારા વેપાર આશ્રવ કે સંવર ? પૈસા કમાવાની પ્રવૃત્તિ આશ્રવ કે સંવર ? એના ઉપયોગમાં આવનારી બધી વસ્તુઓ આશ્રવ કે સંવર ? આશ્રવ એ ધર્મસાધન કહેવાય ?

આશ્રવ પ્રત્યેનું વલણ તો તમારામાં કેળવાયેલું જ છે. આશ્રવ-માર્ગે જોડવા મહેનત કરવી પડે તેમ નથી. મિથ્યાત્વને શીખવવા માટે, અવિરતિમાં જોડાવા માટે, કષાયો કરવા માટે, મન વચન—કાયાના યોગોને અર્થ—કામમાં યોજવા માટે કે પ્રમાદ કરવા માટે, શાળા કે પાઠશાળાઓ ખોલવાની જરૂર છે ? નહિ જ. ઉપરની બધી વસ્તુઓનો અનાદિથી આત્માને અભ્યાસ અને અનુભવ છે.

સભા૦ ગૃહસ્થ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે-જે કરે તે-તે થઈ શકે કે નહિ ? એથી સમ્યક્ત્વ કે દેશવિરતિમાં બાધ આવે ખરો ?

ગૃહસ્થ પ્રભુની આજ્ઞામાં છે કે નહિ ? શ્રાવકો માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવની પબ્લ, સદ્ગુરુની સેવા, આવશ્યક ક્રિયા, દાન, શીલ, તપ,

ભાવ—આ વગેરે વિહિત થયેલી ધર્મકરણીઓ છે. તે સિવાયની જે જે કરણીઓ ગૃહસ્થ કરે, તે આશ્રવ કે સંવર ? એ જ તમારો પ્રશ્ન છે ને ? ઘર બંધાવવાં, વેપાર-રોજગાર ચલાવવા, છોકરા-છોકરી પરણાવવાં, એ આશ્રવ કે સંવર ? એ જ તમે પૂછવા માગો છો ને ? જે ‘હા’ તો હું તમને પૂછું છું કે—વેપાર-રોજગાર વગેરે કરનારો ગૃહસ્થ સમ્યક્ત્વ કે દેશવિરતિમાં છે કે તેની બહાર છે ? સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા દેશવિરતિનો સ્વીકાર કરે છે; તે એટલા માટે કે સર્વાવિરતિ લેવાની તાકાત નથી. હવે એવો આત્મા પોતે જે દેશવિરતિનો સ્વીકાર કરે છે, તે સિવાયની અવિરતિને આશ્રવ માને કે સંવર ? સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માની માન્યતા એ જ હોય છે કે—અવિરતિ માત્રને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ હેય ગણી છે, માટે તેનો સર્વથા ત્યાગ કર્યા વિના આત્માની મુક્તિ થઈ શકે તેમ નથી. આવું માનનારો આત્મા અવિરતિને આશ્રવ માને કે સંવર ?

સર્વાવિરતિ નહીં લઈ શકનારા આત્માઓ માટે ‘સમ્યક્ત્વમૂળ ખારત્રત’ રૂપ દેશવિરતિને ઉપદેશ આપી, ગૃહસ્થાવાસમાં રહેવા છતાં યથાશક્તિ મોક્ષમાર્ગ આરાધી શકાય એવી યોજના શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કરી આપી, એનો અર્થ એ નથી કે ગૃહસ્થાવાસની સઘળી ક્રિયાઓ કરવી જ એવી પ્રભુની આજ્ઞા છે.

પાંચમા પ્રભાવક ‘તપસ્વી’ પણ જૈનશાસનના મોટા પ્રભાવક છે. તે તપસ્વી તપગુણને દીપાવે, ધર્મને રોપે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાને ગોપવે નહીં; એવા હોય છે. જે શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાને ગોપવે તે વાસ્તવિક રીતે તપસ્વી હોય જ નહીં. એ ધર્મને રોપે અને એનાથી તપગુણ ઓપે એ બને જ કેમ ?

સલાહ અભ્યંતર તપ તો સહુથી થાય એવો છે ને ?

આજ્ઞા વગર અભ્યંતર તપ લાવે ક્યાંથી ? આજની દુનિયામાં તો શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞામાં રહેનારને પગ પકડીને ખેંચનારા ઘણા છે, ત્યાં એ તારકની આજ્ઞામાં ટકી રહેવું એ નાનીસુની

વાત નથી. શ્રદ્ધાને ડહોળીં નાખવાના આજે એવા પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે કે એમાં જે શ્રદ્ધા ટકાવી રાખે તે પણ મહાતપસ્વી છે. સંસારની અસારતા સમજાય તો શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા ઉપર વાસ્તવિક રુચિ જાગે. જ્યાં ભવની ભીતિ નહીં ત્યાં ધર્મની પ્રીતિ થાય ક્યાંથી ? શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા સંસારમાં રહેવા માટેની છે કે મોક્ષમાં જવા માટેની છે ? મોક્ષમાં જવા માટેની આજ્ઞા જ્યે, એ ક્યારે બને ? સંસારથી છૂટવાની અને મોક્ષમાં જવાની ઈચ્છા હોય ત્યારે ને ? આથી જ મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ કરમાવે છે કે—

“જે સંસારથી ભય પામતો હોય અને મોક્ષપ્રાપ્તિની ઈચ્છા રાખતો હોય, તે ઇન્દ્રિયોનો જય કરવામાં પ્રબળ પુરુષાર્થને ફેરવ !”

ઇન્દ્રિયોનો જય કરવા માટે, આ આંખોથી દુનિયાની આસક્તિ વધે તેવા રૂપરંગ ન જોવા; ઇન્દ્રિયો વિવશ બને તેવાં ખાનપાન આ જિહ્વાથી ન લેવા; વિકારમાં લીન થવાય તેવાં ગાનતાન શ્રોત્રેન્દ્રિયથી ન સાંભળવાં; ઘ્રાણેન્દ્રિયને સૂંઘવાના પદાર્થોથી ન બહેકાવવી; આત્મા પાગલ બની જાય એ રીતે સ્પર્શેન્દ્રિયને છૂટી ન મૂકવી અને મનને વિષયોમાં ન દોડવા દેવું.

અજ્ઞાનમાં રહેવું ખોટું છે—એમ મનાય તો જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રેમ જાગે; પણ અજ્ઞાન જ વહાલું લાગતું હોય તો ? ત્યાગતું બળ ન હોય તો એને પહોંચી વળાય પણ ત્યાગની ભાવના પણ ન હોય તો શું થાય ? સંસારથી ભય પામવો એ આયલાઓતું કે નામદોતું કામ નથી; એ તો સાચા તત્ત્વજ્ઞાનીતું કામ છે. જેને સંસારનો ભય નથી લાગતો તે બહાદુર કે પુરુષાર્થી નથી, પણ નિર્માલ્ય અને અજ્ઞાનીનો શિરોમણિ છે.

સલાહ સંસારથી ડરે કે સંસારને ડરાવે ?

પહેલાં સંસારથી ડરે, પછી સંસારને ડરાવે. સંસારમાં રાચેલો સંસારને શું ડરાવે ? શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ અર્પૂર્વ ત્યાગ સેવ્યો, ઘોર તપશ્ચર્યા કરી, ઉપસર્ગો સહ્યા, પછી ભાવતીર્થ કર બન્યા એટલે મોહને

ખેંચી લાવે તેવા કિલ્લામાં બેસીને મોહાંધાને પણ ત્યાગી બનાવ્યા. સંસારથી ઉરેલા આ ત્યાગીઓ સંસારમાં રાચેલાઓને સંસારથી ડરાવવાની ક્રિયા કરે છે. ધર્માત્મા જ્યારે ધર્મને ભદ્રંકર તથા ભવને ભયંકર ગણે છે, ત્યારે ભવાભિનંદીઓ ભવને ભદ્રંકર તથા ધર્મને ભયંકર ગણે છે; સાચો તત્ત્વજ્ઞાની તે જ છે કે જે ભવને ભયંકર માની ધર્મને ભદ્રંકર માને.

શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી પ્રભાવના ક્યારે કરી શક્યા ?

શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા કોણ ન લોપે ? તરત જ કહ્યું કે આશ્રવ લોપે. પોતે આશ્રવને રોપે નહીં, પોતાના સહવાસમાં આવે તેને આશ્રવથી ખસેડે, અને છેલ્લે કહ્યું કે—‘નવિ કોપે કદા ’કદી કોપ ન કરે. તપતું અજીર્ણ કોપ છે પણ આવા ગુણવાન પ્રભાવક તપસ્વી કદી કોપ કરતા નથી.

છઠ્ઠા પ્રભાવક વિદ્યાવાન, સાતમા પ્રભાવક સિદ્ધ અને આઠમા પ્રભાવક કવિ છે. એ કવિ કેવા ? શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી જેવા; જેમના એક એક શ્લોકને સાંભળીને રાજાએ તે તે દિશાના રાજ્યનું દાન કયું હતું. તે વખતે એ પરમપ્રભાવક મહાપુરુષ કહે છે—કે ‘અમને રાજ્ય ન ખપે.’ જે તે વખતે એ મહર્ષિ સિંહાસન પર બેસી ગયા હોત તો ધર્મની પ્રભાવના થાત ખરી ? જ્યાં એ મહર્ષિએ રાજાને કહ્યું કે—‘રાજા ! રાજ્યનું અમારે કાંઈ પ્રયોજન નથી,’ કે તરત જ રાજા વિક્રમાદિત્યને પણ ખાતરી થઈ કે—આ કોઈ પરમ નિઃસ્પૃહી મહાત્મા છે. મહર્ષિ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજીએ કહ્યું કે—‘રાજા તારા હૃદયમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની સ્થાપના કર !’

શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજીના યોગે શ્રી જિનેશ્વરદેવનું શાસન પામીને મહારાજા વિક્રમાદિત્યે શાસનની પ્રભાવના કરવામાં કમીનાં રાખી નહોતી. વિક્રમરાજાએ જ્યારે શ્રી સિદ્ધગિરિજીનો સંઘ કાઢ્યો ત્યારે એ સંઘમાં સીતેર લાખ તો શ્રાવકોનાં કુટુંબો હતાં અને પાંચ

હંબર જૈનાચાર્યો હતા. એ સંઘનીઓ સંઘ કાઠી ગામેગામના સંઘોમાં ધર્મપરિણામની સ્થિરતા પેઠા કરતા હતા. સંઘનું મહત્વ બહુ છે, જે આપણે પ્રસંગે જોઈશું, પણ એક વાત નક્કી કે એ સંઘ કાઠનારા, અને સંઘમાં જનારા બધા આજ્ઞાના રંગી હોવા જોઈએ. ભગવાનની આજ્ઞા પહેલી. એ આજ્ઞા જતી હોય તો તે પહેલાં પોતે જવા તૈયાર.

એવા એ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી પણ ત્યાં રહી દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતી ભક્તિમાં લેવાયા અને પાલખીમાં બેસવાનું સ્વીકાર્યું. આ વાતની ગુરુવર્ય શ્રી વૃદ્ધવાદિ સૂરિવરજીને જાણ થઈ. ગુરુદેવ પરમ ઉપકારી હતા, કલ્યાણની ભાવનાવાળા હતા. એ તરત ત્યાં પહોંચ્યા. પોતે ઝોળખાઈ ન જાય તે રીતે મુનિપણના આચારમાં બરાબર રહીને કોઈક સમયે શ્રી સિદ્ધસેનજીની પાલખી ઉપાડવામાં ગોઠવાઈ ગયા. વૃદ્ધપણને લીધે રસ્તામાં વાંકાચૂંકા ચાલવા લાગ્યા. પાલખી આમતેમ ડોલવા લાગી. શ્રી સિદ્ધસેનજીને આંચકા આવવા લાગ્યા. એટલે એ, પેલા વૃદ્ધ પુરુષને પૂછે છે કે—‘કિં તવ સ્કંધો વાઘતિ ? —શું તારો ખલો દુઃખે છે !’ સમર્થ વિદ્વાન છતાં, ઉતાવળમાં પ્રમાદના થોગે સાદા વાક્યમાં ભૂલ કરી બેઠા, અને ‘વાઘતે’ ને બદલે ‘વાઘતિ’ બોલાઈ ગયું. એટલે ગુરુએ તરત જ જવાબ આપ્યો કે—તથા સ્કંધો ન વાઘતે તથા તવ વાઘતિ વાઘતે—મારો સ્કંધ તેવી પીડા નથી કરતો, જેવો તારો ‘વાઘતિ’ પ્રયોગ પીડા કરે છે. આ સાંભળતાં જ શ્રી સિદ્ધસેનજી ચોકચા. મારી ભૂલ પકડનાર આ કોણ ? નક્કી ગુરુદેવ જ છે. તે જ વખતે પાલખીમાંથી ઊતરી ગુરુદેવના ચરણોમાં નમી પડ્યા. પ્રશ્નાત્તાપપૂર્વક ક્ષમા ચાચે છે. તે વખતે ગુરુદેવે કહ્યું કે— સિદ્ધસેન ! તારી આ દશા ? આ સાંભળીને એ સમર્થ વિદ્વાન એમ ન બોલ્યા કે—એમાં શું ? આવા મહાન રાજાને પ્રતિબોધ કર્યા પછી આટલા અપવાદમાં શું થઈ ગયું ? આવી કોઈ જ દલીલ કે બચાવ નથી કર્યો. આવે વખતે ‘એમાં શું ?’ કહેનારા શ્રી જૈન-શાસનની બહારની કોટિના છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાનું ખંડન કરી પાલખીમાં બેસવું

હોય તો ઘરખાર છોડવાની જરૂર શી ? વિક્કમરાજના પોતે ગુરુ બન્યા, પ્રમાદના યોગે ભૂલ કરી પણ ઉપકારી ગુરુદેવે ભૂલ સુધારવા પ્રયત્ન કર્યો, તો તરત જ ભૂલ સ્વીકારી પસ્તાયા અને માફી માગી. પૂર્વના મહાપુરુષોમાં આ ગુણ મોટો હતો. આવા આત્માઓને જ જૈનશાસનમાં સ્થાન છે. આ સાંભળીને ભૂલની ક્ષમા માગવામાં એકલા બનવું જેથી નિસ્તાર જલ્દી થાય. આ પછી આગળ જતાં પૂજ્યપાદ મહામહોપાધ્યાય-શ્રીજી ફરમાવે છે કે-

“જબ નવિ હોવે પ્રભાવક એહવા, તવ વિધિપૂર્વ અનેક;
યાત્રા પૂજાદિક કરણી કરે, તેહ પ્રભાવક છેક,-

ધન ધન શાસન મંડન મુનિવરા.

જે કાળમાં ઉપર વર્ણવ્યા તેવા કોઈ પ્રભાવક ન હોય, તેવા કાળમાં આગમની આસાપૂર્વક યાત્રા, પૂજા આદિ ધર્મકરણી વિધિપૂર્વક કરનારા પણ શાસનના પ્રભાવકો છે.

અતિશયોક્તિ વિનાની વાત

શ્રી જૈનદર્શને નિરૂપેલો મુક્તિનો માર્ગ એકજ અને અભેદ હોઈ, એ માર્ગે આવ્યા વિના કોઈ પણ આત્માની મુક્તિ શક્ય જ નથી. આ વાત કોઈ પણ સાચા વિચારક આત્માને અતિશયોક્તિ ભરેલી લાગે તેમ નથી. અને તેમ છતાં મિથ્યાભિનિવેશવાળાને રુચે તેમ પણ નથી.

વિરોધ એ ગુનો

સાધુ શબ્દ જ એવો છે કે-એનો વિરોધ કરવો એજ ગુનો છે.

તેને જ સાધુ ગમે

સંસાર જેને ખરાબ લાગે અને મુક્તિ જેને સારી લાગે, તેને જ સાધુ ગમે.

આ

વ

શ્ય

ક

પ્ર

શ્રો

ત

રી

સમ્યગ્દર્શન પામનારાના યોગની
સ્થિતિમાં સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ
પૂર્વે જ પલટો આવવા માંડે છે :

૩૦ સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછીથી જ યોગમાં પલટો આવે
કે સમ્યક્ત્વ પામ્યા પૂર્વે યોગમાં પલટો આવવા માંડે ?

૩૦ સમ્યક્ત્વ પામતાં પૂર્વે પણ યોગમાં પલટો
આવવાની શરૂઆત થઈ જાય છે, કેમ કે-યોગમાં પલટો
આવ્યા વિના સમ્યક્ત્વ પમાય જ નહિ. સમ્યક્ત્વ પામતાં
પૂર્વે યોગ સંસાર તરફ જે ઢળતા હતા તે મોક્ષ તરફ
ઢળવા માંડે; સંસાર તરફનો યોગનો ઢાળ ઘટે ને મોક્ષ
તરફનો યોગનો ઢાળ વધે, તે પછી જ સમ્યક્ત્વ પમાય.
સમ્યક્ત્વ પામતાં પૂર્વે, સમ્યક્ત્વ પમાય એવી સ્થિતિ પેઢા
થાય એ માટે, આત્માના પરિણામોમાં પલટો આવવો
જ જોઈએ. સમ્યક્ત્વ પામવાના ક્રમની વાતમાં એ વાત
આવી ગઈ છે. આત્માના પરિણામમાં પલટો આવતાં,
વચનમાં ને વર્તનમાં લેશ માત્રેય પલટો ન આવે

એવુંય અને નહિ. એટલે જ, વાત થઈ હતી કે-ન્યારે શુદ્ધ
યથા પ્રવૃત્તિકરણ પેઢા થાય, એટલે યોગની સ્થિતિ અને યોગની દિશા
બદલાવા માંડે. પછી અપૂર્વકરણ આવે અને અપૂર્વકરણ આવ્યા પછી
અનિવૃત્તિકરણ આવે, ત્યાર પછી સમ્યક્ત્વ પ્રગટે. કરણ એટલે આત્માનો
પરિણામ. સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછીથી પણ યોગની સ્થિતિ તરત જ આખી
ને આખી પલટાઈ જતી નથી. ક્રમે કરીને એ પલટાય છે અને, એમ
કરતે કરતે ન્યારે યોગની સ્થિતિ બરાબર પલટાઈ જાય છે, ત્યારે
શુદ્ધ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, એટલે યોગમાં પલટો આણવાને માટે
આત્માના પરિણામમાં પલટો પેઢા કરવો પડે અને એની શરૂઆત
ક્યાંથી થાય ? જીવને સારાય સંસાર તરફ અણુગમો પેઢા થાય અને
પેતાના કડયાણુ માટે એક મોક્ષ જ મેળવવા યોગ્ય છે એમ જીવને
લોગે ત્યારથી !

સમ્યક્દર્શન લેવાની વિધિ :

પ્ર૦ સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચરવા માટેની વિધિ શું છે ?

ઉ૦ સમ્યક્ત્વના દાનમાં એ વિધિ છે કે-જેણે સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચરવું હોય, તેણે સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચારતાં પહેલાં ધર્મદાતા ગુરુની પાસે પોતાની સઘળીય સ્થિતિ રજૂ કરી દેવી જોઈએ. એ વિના સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચરાવાય નહિ. પ્રાયશ્ચિત્ત માત્ર લેવું હોય, તો પણ જે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું હોય તે પાપને કેવી રીતે સેવ્યું, તે પાપ કરતાં પહેલાં કેવા કેવા વિચાર કર્યા અને તે પાપ કર્યા પછીથી શું શું વિચાર્યું, વગેરે બધું વિગતવાર વર્ણવવું જોઈએ. ધર્મગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત આપતાં પહેલાં ફરીથી પણ એ વિગતોને પૂછે અને પ્રાયશ્ચિત્ત લેનારે તે કહેવી જોઈએ.

સમ્યક્ત્વ અપાય-
લેવાય તેથી લાભ :

પ્ર૦ સમ્યક્ત્વ એ શું આપવા-લેવાની ચીજ છે ?

ઉ૦ વિધિપૂર્વક યોગ્ય જીવને યોગ્ય ગુરુ દ્વારા સમ્યક્ત્વનું ઉચ્ચારણ કરાવાય, તો તે પણ સમ્યક્ત્વ ન હોય તો પમાડનાર અને છે. સમ્યક્ત્વ બરાબર ઉચ્ચરે અને એની મર્યાદા જાળવ્યા કરે, તો એમાંથી પણ સમ્યક્દર્શન માટે જરૂરી પરિણામ પેદા થાય. ‘જેમ સાધુને ઓઘો.’ યોગ્ય વ્યક્તિએ યોગ્ય જીવને આ ઓઘો આપ્યો હોય, તો આ ઓઘાના યોગે સર્વવિરતિના પરિણામ ન હોય તો આવે અને હોય તો ટકચા રહે. ઓઘો હાથમાં હોય તો તે ફેટલાંય પાપકર્મોથી બચી જાય. એને સિનેમા જોવાનું મન થઈ જાય, તો પણ એ જોવા જઈ શકે નહિ અને પાછું મન ઠેકાણે આવી જાય. રાત્રે બહાર લટકવાનું મન થઈ જાય તોય તે નીકળી શકે નહિ અને પાછું મન ઠેકાણે આવી જાય. ઓઘો હાથમાં રાખીને પણ જે એની મર્યાદાને ચૂકે, એની વાત જુદી છે; બાકી આ વેષ એવો છે કે-આત્મામાં જો લાયકાત હોય, તો સર્વવિરતિના પરિણામો ન હોય તો પેદા કરવામાં મદદગાર થાય અને સર્વવિરતિના પરિણામો હોય તો તેને સ્થિર

કરવામાં તથા જતાં અટકાવવામાં મદદગાર બની જાય. આ વેષ વગર સાધુપણનું પાલન થઈ શકે નહિ. કોઈ જીવવિશેષ એમ ને એમ કેવલજ્ઞાન પામી જાય એ વાત જુદી છે, પણ સર્વવિરતિના પરિણામોને પ્રગટ્યા હોય તો તે પરિણામોને ટકાવવાને માટે આ વેષ જરૂરી છે. આ વેષ અપાય છે, તે શું કહેવાય? ‘સાધુપણું આપ્યું ને લીધું,’ સાધુપણું એ હયાની ચીજ છે કે તે આપવા-લેવાની ચીજ છે? સાધુપણું હયાની ચીજ છે તે છતાં વેષની મહત્તા કેટલી? તેમ સમ્યક્ત્વ પણ આપી, અને લઈ શકાય. યોગ્ય રીતે અપાય, લેવાય અને પળાય, તો એથી લાભ જ થાય.

પ્ર૦ શિક્ષાથી જિનલકિત કે મંદ કષાયથી? અમારી એ માન્યતા છે કે-શિક્ષા હોય નહો, કષાયમંદતા વિના જિનલકિત જાગતી નથી. જિન-લકિત માટે શિક્ષા સહાયક પણ નથી અને વિદ્ધ કરનારી પણ નથી.

ઉ૦ શિક્ષા એ પ્રકારની છે. સમ્યક્ અને મિથ્યા. સમ્યક્-શિક્ષાથી પણ મંદકષાયતા થાય છે અને મંદકષાયતાથી સારી પ્રવૃત્તિ કરતાં કષાયોનો સમ્યક્ત્વ પામવા યોગ્ય ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય થવાથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. મિથ્યાશિક્ષા એમાં વિદ્ધ નાખનારી છે, કારણ કે-એ શિક્ષા કષાયને વધારનારી છે.

પ્ર૦ શિક્ષાથી સમ્યગ્દર્શનના વિષયમાં સારી યા ખોટી કોઈ અસર નીપજતી નથી. કષાયમંદતા જ મુખ્ય છે. કષાયમંદતા વિનાના નવ પૂર્વીને પણ અજ્ઞાની કહ્યા છે અને કષાયમંદતાવાળા અદ્વૈત જ્ઞાનવાળાને પણ જ્ઞાની કહ્યા છે.

ઉ૦ પ્રશ્નનો ભાવ એ છે કે-૧૧ અંગના પાઠી અને નવ પૂર્વના પાઠી પણ મિથ્યાદષ્ટિ હોઈ શકે છે અને આત્માના સ્વરૂપની શ્રદ્ધા-પૂર્વક પ્રતીતિ થઈ જાય તો અદ્વૈતજ્ઞાની પણ પાપરૂઢિત બની શકે છે. માટે શિક્ષાની સાથે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનો કોઈ પણ કાર્યકારણ ભાવ નથી. આપણું કહેવું એમ છે કે-જેનું મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મ

ઉપશમાદિલાવને ન પામ્યું હોય અને મળેલું જ્ઞાન પણ જો એના મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મનો નાશ કરવામાં સહાયક પણ ન થયું હોય તો એ જ્ઞાની હોવા છતાં પણ સમ્યગ્દર્શન ગુણને પ્રાપ્ત ન કરી શકે અને જેનું થોડું પણ જ્ઞાન, મિથ્યાત્વમોહનીયનો નાશ કરવામાં જો સહાયક બની જાય તો તે અદ્વજ હોવા છતાં સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામી શકે છે. એથી થોડા જ્ઞાનવાળા આત્માના મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મનો નાશ થવામાં કે તે કર્મની મંદતા થવામાં કોઈ હરકત આવતી નથી.

સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ માટે મિથ્યાત્વની મંદતા થવી કે એનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય થવો, એ જ મુખ્ય સાધન છે; પરંતુ એ મંદતા કે ઉપશમાદિ સાધવામાં સાચી શિક્ષા સહાયક બની શકે છે, એમ માનવામાં કોઈ જ બાધ આવતો નથી. શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં પણ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ નિઃસર્ગથી અને અધિગમથી એમ ઉભય રીતે વર્ણવી છે. અધિગમ પરોપદેશ રૂપ પણ છે. ઉપદેશ એ વચનરૂપ છે, જ્ઞાનરૂપ છે. પરોપદેશના લાવને સમજવા માટે પણ જ્ઞાન જરૂરી છે; માટે એ જ્ઞાન એ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં અને મિથ્યાત્વના નાશમાં નિમિત્ત થયું કે નહિ ? થયું જ; અને નિમિત્ત પણ કારણ કહેવાતું હોઈને જ્ઞાનનો પણ કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થઈ જાય છે. પ્રત્યેક કાર્ય માટે પાંચેય કારણોની જરૂર જ્ઞાનીઓએ સ્વીકારી છે. કાર્ય સાધવા માટે પાંચેય કારણો એકસરખાં જરૂર હોય છે; પણ એમાં પ્રધાનતા કોઈ પણ એકની હોય છે. એ રીતે સાપેક્ષ કાર્યકારણભાવ પ્રત્યેકનો હોવાથી જ્ઞાન પણ કારણ છે એમ કહી શકાય. આ રીતે જ્ઞાન પણ પાપના નાશનું કારણભૂત થઈ શકે છે.

૫૦ સમ્યગ્જ્ઞાન તો કારણ છે જ પરંતુ પદાર્થ વિજ્ઞાનને સહાયક માનવાની શી જરૂર ?

ઉ૦ પ્રશ્નકારનું કહેલું એમ છે કે—'આત્માલાવને કારણે માનવામાં હરકત નથી, પણ હુનિયાના પદાર્થોની જ્ઞાનને સમ્યક્ત્વનું કારણભૂત વાની જરૂર નથી.' એનો સુલભો એ છે કે—મિથ્યાત્વની ગાઢ અવસ્થામાં

જે જે દુન્યવી જ્ઞાન આવે છે, તે સારે અજ્ઞાનનું કારણ બને છે. જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી અજ્ઞાન રહેવાનું જ છે. એ દષ્ટિએ તો બધા અજ્ઞાની છે, પણ સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં થોડું પણ જ્ઞાન જ્ઞાન મનાય છે અને મિથ્યાત્વની હાજરીમાં ઘણું પણ જ્ઞાન અજ્ઞાન મનાય છે. એ રીતે અજ્ઞાન પણ બે પ્રકારનું છે; એક સમ્યગ્દષ્ટિનું અને એક મિથ્યાદષ્ટિનું. સમ્યગ્દષ્ટિનું અજ્ઞાન પ્રપંચજનક નથી અને મિથ્યાદષ્ટિનું અજ્ઞાન પ્રપંચજનક છે. એટલા માટે સમ્યગ્દષ્ટિની પાપવૃત્તિ હેય યુદ્ધિથી કર્મના યોગે થશે પણ ઉપાદેય યુદ્ધિથી અને સક્રાઈથી નહિ થાય; જ્યારે મિથ્યાત્વસહચરિત જ્ઞાની ઉપાદેય યુદ્ધિથી અને વધુ સમજી હશે તો સક્રાઈથી એટલું પાપ કરશે કે એની જોડીમાં પેલો નહિ આવે. એ માટે મિથ્યાત્વની સાથે વધતું દુનિયાદારીનું જ્ઞાન બહુ નુકસાન કરે છે. મિથ્યાત્વવાન તો અજ્ઞાનીઓ છે જ પણ જાણી જોઈને મિથ્યાત્વના સાથથી લણવાવાળા મહાઅજ્ઞાનીઓ છે, એમ કહેવું વધારે વાજબી છે. આત્માના લક્ષ્યવાળાને અલ્પજ્ઞાની હોવા છતાં એને અજ્ઞાની કહેવાની જરૂર નથી. લણેલાને માટે પણ અજ્ઞાનીનો પ્રયોગ મિથ્યાત્વને ધ્યાનમાં રાખીને થાય છે. અન્યથા, મિથ્યાભાષી થવાય.

૩૦ વિવેકની હયાતિનો પ્રભાવ શું છે ?

૩૦ વિવેકની હયાતિમાં એ તાકાત છે કે-દુર્ગતિમાં આત્માને જવા ન દે, એટલું જ નહિ પણ સફળતિમાં સ્થાપે. વિવેક આવતાં પૂર્વે દુર્ગતિનું આયુષ્ય લાંબાઈ ગયું હોય તો ભલે દુર્ગતિમાં જવું પડે, પણ ત્યાંય વિવેક કાયમ રહી જાય તો વિવેકની હયાતિમાં આત્મા દુર્ગતિમાં ઘસડી જનારું આયુષ્યકર્મ ઉપાજે જ નહિ; અર્થાત્ વિવેકની હયાતિનો એ પ્રતાપ છે કે-એ હોય ત્યાં સુધી તો ગાઠ અવિરતિ કર્મના ઉદ્ધયવાળો પણ આત્મા દુર્ગતિએ લઈ જનારા આયુષ્ય કર્મને બાંધનારો થાય જ નહિ.

વિવેકશૂન્ય આત્મા જ દુર્ગતિનું
આયુષ્યકર્મ બાંધનારો અને છે :

પ્ર૦ જેટલા આત્માઓ દુર્ગતિએ ગયા તે બધા જ વિવેક
વિનાના હોવાથી ગયા ?

ઉ૦ વાતને બરાબર તમે સમજ્યા નહિ. દુર્ગતિમાં જે આત્માઓ
ગયા, જાય છે, અને જશે, તે તે આત્માઓએ તે તે દુર્ગતિમાં
જવાનું જે આયુષ્ય ઉપાજ્યું, ઉપાજે છે અને ઉપાજશે, તે તે
આયુષ્યના બંધ સમયે તે તે આત્માઓ નિયમા વિવેકશૂન્ય હતા,
છે અને હશે. દુર્ગતિમાં જવાનું આયુષ્ય ઉપાજ્યું, એનો બંધ પડી
ગયો અને પછી વિવેક પ્રગટ્યો, એ વાત જુદી છે: પણ આયુષ્ય
કર્મનો બંધ પડ્યો ન હોય એ દશામાં વિવેક પ્રગટી જાય અને
જીવનના અંત સુધી બરાબર ટક્યો જ રહે, તો તે આત્મા દુર્ગતિમાં
જાય જ નહિ એટલું જ નહિ, પણ સફળતિમાં જ જાય એમ જ્ઞાનીઓ
ફરમાવે છે.

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ
છતાં નરકે કેમ ?

પ્ર૦ શ્રી તીર્થંકરદેવોના આત્માઓ નરકે ગયા તે વિવેક-
શૂન્ય દશામાં ?

ઉ૦ જે સમયે નરકે ગયા તે સમયે વિવેકશૂન્ય હતા એમ નહિ,
પણ જ્યારે એ આત્માઓએ નરકે જવાનું આયુષ્યકર્મ બાંધ્યું તે સમયે
તો તે આત્માઓ નિયમા વિવેકશૂન્ય જ હતા; અન્યથા તે આત્માઓ
દુર્ગતિએ જાત જ નહિ. શ્રી શ્રેણિક મહારાજ અને શ્રી કૃષ્ણ મહારાજ
ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાળા એટલે ક્ષાયિક વિવેકવાળા હોવા છતાં નરકે
ગયા, ત્યાં જ્ઞાનીઓ સ્પષ્ટ જણાવે છે કે—વિવેકશૂન્ય દશામાં, વિવેક
પ્રગટતાં પૂર્વે જ શ્રી શ્રેણિક મહારાજ અને શ્રી કૃષ્ણ મહારાજ નરકે
એંચી જનારા આયુષ્યકર્મને બાંધી ચૂક્યા હતા. જે વિવેક
પ્રગટતાં પૂર્વે નરકે જવાના આયુષ્યકર્મને બાંધ્યું ન હોત, તો કદી

પણ ક્ષય નહિ પામનારા એવા વિવેકને પામેલા તે પુણ્યાત્માઓ નરકે જાત જ નહિ !

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાન નરકે
જાય તેા ક્યારે જાય ?

પ્ર૦ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માઓને વધુમાં વધુ એક જ વાર નરક જવું પડે એમ જ ને ?

ઉ૦ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામેલા પુણ્યાત્માઓ, સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પૂર્વે નરકનું આયુષ્યકર્મ બાંધી ચૂક્યા હોય તે જ તે પછીના પ્રથમ ભવમાં નરકે જાય; બાકી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી આત્મા કદ્દિપણુ નરકે જાય નહિ.

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષપકશ્રેણિ :

પ્ર૦ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછીથી આત્મા મોક્ષે ક્યારે જાય ?

ઉ૦ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામતાં પહેલાં જો આયુષ્યકર્મનો બંધ ન પડી ગયો હોય, તે તે આત્મા તે જ ભવમાં મુક્તિ પામ્યા વિના રહે નહિ. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ક્ષપકશ્રેણિ માંડ્યા વિના પમાતું નથી. હવે ક્ષપકશ્રેણિ માંડ્યા પછી આત્માએ તે પૂર્વે આયુષ્યકર્મનો બંધ કરી લીધો હોય, તે તે આત્મા દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરીને અટકી જાય છે; અને એથી જ તે ક્ષપકશ્રેણિને ખંડ ક્ષપકશ્રેણિ કહેવાય છે. કદાચિત્ એમ પણ બને છે કે—આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડ્યા પછીથી અનન્તાનુબંધી ચારનો ક્ષય કરીને વિરામ પામી જાય છે, અને મિથ્યાત્વનો તેણે ક્ષય નહિ કરેલો હોવાથી તેના ઉદયથી ફરી અનન્તાનુબંધી ચતુષ્ક બાંધે એ શક્ય છે. પણ જો આત્માએ પૂર્વે આયુષ્યકર્મનો બંધ ન કરી લીધો હોય, તે આત્માએ તે ક્ષપકશ્રેણિ માંડી, દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરવા દ્વારા ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનને પામી, ચારિત્ર-મોહનીયનો ક્ષય કરી વીતરાગતા પામી બાકીનાં ત્રણે ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરી અન્તમુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન પણ ઉપાજે છે.

મિથ્યાદષ્ટિ ક્ષપકશ્રેણિ
માંડી શકે જ નહિ :

પ્ર૦ ક્ષપકશ્રેણિ મિથ્યાદષ્ટિ આત્મા માંડી શકે ?

ઉ૦ મિથ્યાદષ્ટિ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે જ નહિ. સમ્યક્દષ્ટિ આત્મા જ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે; પછી તે અવિરતિ હોય, દેશવિરતિધર હોય, પ્રમત્તગુણસ્થાનકે વર્તતો હોય કે અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે વર્તતો હોય ! એટલે મિથ્યાદષ્ટિ તો ક્ષપકશ્રેણિ માંડે જ નહિ.

સમ્યક્ત્વ એકલા ક્ષાયિક પ્રકારનું જ નથી. એકસો ક્ષાયિક પ્રકાર માનવામાં આવે તો ઊભી થતી આપત્તિ :

પ્ર૦ આપે હમણું જ કહું કે-ક્ષપકશ્રેણિ માંડ્યા વિના ક્ષાયિક સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય જ નહિ.

ઉ૦ તે ખરાખર છે અને મિથ્યાદષ્ટિ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે જ નહિ, તે પણ ખરાખર છે. કારણ કે-સમ્યક્ત્વ એકલું ક્ષાયિક પ્રકારનું જ હોતું નથી. માત્ર ક્ષાયિક પ્રકારનું જ સમ્યક્દર્શન હોય તો તો મિથ્યાદષ્ટિ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડે જ એમ કબૂલ કરવું પડે અથવા જો મિથ્યાદષ્ટિ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ ન માંડે તો કોઈ મોક્ષે જવાનું નથી કે કોઈ મોક્ષે ગયું નથી અગર તો કોઈ મોક્ષે જતું નથી એમ માનવું પડે. પછી મોક્ષમાર્ગ, એનો ઉપદેશ, એની આરાધના વગેરે રહું ક્યાં ? સમ્યક્ત્વને જો એકલા ક્ષાયિક પ્રકારનું જ માનવામાં આવે, તો તો તેને માનનારાની સ્થિતિ વિષમ થવા પામે કારણ કે-આપણે જાણીએ છીએ કે-આ ક્ષેત્રમાંથી હાલ કોઈપણ આત્મા મુક્તિએ જઈ શકતો નથી; એટલે અત્યારે આ ક્ષેત્રમાં વર્તી રહેલા જીવોને તેણે કેવા માનવા પડે ?

‘ મિથ્યાદષ્ટિ ’ એમ જ માનવું પડે ને ?

પ્ર૦ પૂર્વે આયુષ્યકર્મને ખાંધી ચૂકેલા અને તે પછી સમ્યક્ત્વ પામેલા એવા ન મનાય ?

ઉ૦ એવા ન મનાય. કારણ કે જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે-આ કાળમાં આ ક્ષેત્રના જીવો ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકતા નથી, અને ક્ષપક-શ્રેણિ માંડ્યા વિના ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પમાય જ નહિ; એટલે ક્ષાયિક

સમ્યક્ત્વને લઈને આવેલા સિવાયના આ કાળમાં—આ ક્ષેત્રમાં વર્તતા જીવોને આપણે મિથ્યાદષ્ટિ જ માનવા પડે. એથી વર્તમાનમાં ચતુર્વિધ શ્રીસંઘની હયાતિ નથી, એમ પણ માનવું પડે, કારણ કે સમ્યક્ત્વ વિના ન તો સાચું સાધુપણું હોય અને ન તો સાચું શ્રાવકપણું હોય ! આમ સાધુ—સાધ્વી કે શ્રાવક—શ્રાવિકા નથી એમ મનાય, તો શાસનનો વિરોધ પણ માનવો પડે. શાસનનો વિરોધ માનવાના યોગે મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવાની વાત પણ ઊડી જાય. આ બધી આપત્તિ શાથી ઊભી થાય ?

પ્ર૦ સમ્યક્ત્વ એકલા ક્ષાયિક પ્રકારનું જ છે, એમ માનવામાં આવે તો !

બરાબર છે. સમ્યક્ત્વ એકલા ક્ષાયિક પ્રકારનું જ છે એમ માનવામાં આવે તો જ આ બધી આપત્તિ ઊભી થાય, પણ આ શાસનમાં ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનની જેમ ઔપશમિક સમ્યગ્દર્શન અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શન એ વગેરે પ્રકારો પણ માનવામાં આવેલા છે.

આપણે વાત તો એ ચાલતી હતી કે ક્ષપકશ્રેણિ માંડ્યા વિના ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન કોઈ પણ આત્મા પામે જ નહિ અને મિથ્યાદષ્ટિ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે જ નહિ.

ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં જ પહેલી વાર ક્ષપકશ્રેણિ મંડાય :

પ્ર૦ ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન તે જ આત્મા પામી શકે, કે જેનામાં ઔપશમિક સમ્યગ્દર્શન હોય અથવા તો ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શન હોય, પણ ઔપશમિક કે ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શન જેનામાં ન વર્તતું હોય, તે તો ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન પામી શકે જ નહિ, એમને ?

ઉ૦ અનુમાન દોરવામાં આટલી બધી ઉતાવળ નહિ કરવી જોઈએ.

પ્ર૦ આપે કહ્યું ને કે—ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન મિથ્યાદષ્ટિ પામી શકે નહિ ?

ઉં તે બરાબર છે, પણ તમે હમણાં જ જે અનુમાન ઠોરું તેમાં થોડી ભૂલ છે, માટે જ કહ્યું કે-‘અનુમાન દોરવામાં આટલી અધી ઉતાવળ નહિ કરવી જોઈએ.’

ક્ષાયિક સમ્યક્દર્શન તે જ આત્મા પામી શકે છે, કે જે આત્મા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વને ધરનારો હોય. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની ગેરહાજરીમાં કોઈ પણ આત્મા સૌથી પહેલી વાર ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકતો નથી.

પ્ર૦ સૌથી પહેલી વાર એમ કેમ ?

ઉં કારણ કે-ક્ષપકશ્રેણિ માંડી ક્ષાયિક સમ્યક્દર્શન પામી પૂર્વે આયુષ્યકર્મ બાંધ્યું હોવાના કારણે, અટકી પડેલા આત્માઓ જ્યારે કેવલજ્ઞાન પામે છે, ત્યારે તે પૂર્વે તે આત્માઓને ફેર ક્ષપકશ્રેણિ માંડવી જ પડે છે. જે કે એ વાત ચોક્કસ છે કે-ફેર મંડાતી ક્ષપકશ્રેણિનો ક્રમ પહેલાંની અધૂરી હોય ત્યાંથી જ આગળ વધે છે. એ ક્ષપકશ્રેણિ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં મંડાતી હોવાથી ‘ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની ગેરહાજરીમાં કોઈ પણ આત્મા પહેલી વાર ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકતો નથી.’-એમ કહેવાયું છે.

ક્ષપકશ્રેણિ વધુમાં વધુ
કેટલી વાર મંડાય :

પ્ર૦ આત્મા વધુમાં વધુ ક્ષપકશ્રેણિ કેટલી વાર માંડતો હશે ?

ઉં બહુ જ સીધી વાત છે. કોઈ પણ આત્મા મોક્ષે જતાં પહેલાં અનન્તાકાળ સુધી આ સંસારમાં રહેલો જ હોય છે. એ અનન્તાકાળમાં આત્મા વધુમાં વધુ વખત ક્ષપકશ્રેણિ માંડે તો માત્ર બેજ વાર માંડે. પહેલી વાર માંડી ત્યારે જે દર્શનસપ્તકનો ક્ષય થયો ત્યાંથી જ બીજી વાર આગળ જાય છે. મોટે ભાગે તો આત્માઓ એક જ વાર ક્ષપકશ્રેણિ માંડે છે, પણ આપણે વિચારી ગયા તેમ ક્ષપકશ્રેણિ માંડતા પૂર્વે આયુષ્યકર્મનો બંધ પડી ગયો હોય તો આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડે તોય દર્શનસપ્તક ખપાવીને અટકી જાય અને એથી ચારિત્ર-

મોહનીય આદિ અપાત્કીને કેવલજ્ઞાન પામવાને માટે એ આત્માને ફરીથી ક્ષપકશ્રેણિ માંડવી જ પડે. અને બાકી રહેલી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરવો જ પડે તેમજ ખીભાં પણ આવશ્યકને કારણે કરવાં જ પડે. એટલે એક આત્મા વધુમાં વધુ વાર ક્ષપકશ્રેણિ માંડે તો જે વાર જ માંડે, એથી ત્રીજી વાર નહિ જ, અને તે પણ એક ભવમાં તો, મંડાય તો એક જ વાર મંડાય એમ અપેક્ષાથી કહી શકાય. મોટાભાગે અને તો એવું કે-જીવો જે ભવમાં મોક્ષે જવાના હોય તે ભવમાં જ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે. અહીં એક વાત એ યાદ રાખી લેવાની કે-પહેલાં કહી ગયા તેમ, ક્ષપકશ્રેણિ માંડીને અનન્તાનુબંધી ચતુષ્કનો ક્ષય કરીને અટકી ગયેલા અને એથી મિથ્યાત્વના ચોગે ફેર અનન્તાનુબંધી ચતુષ્કના ચક્રરમાં સપડાઈ જવાની શક્યતાવાળા આત્માઓની તે ક્ષપકશ્રેણિને આપણે ગણનામાં લીધી નથી. અન્યથા, નિશ્ચયપૂર્વક, ક્ષપકશ્રેણિ એક આત્મા અનન્તાકાળમાં કેટલી વાર માંડે તે કહી શકાય નહિ.

ક્ષપકશ્રેણિ માંડનાર અટકે તો એક જ કારણે :

૩૦ ક્ષપકશ્રેણિ માંડેલો જીવ દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરીને જે અટકી જાય, તો તેના અટકી જવાનું કારણ એક જ ને ?

ઉ૦ હા, અને તે એ જ કે-ક્ષપકશ્રેણિ માંડતાં પૂર્વે આયુષ્યનો બંધ પડી ગયો હોય ! આયુષ્યકર્મનો બંધ ન પડી ગયો હોય તો તો ક્ષપકશ્રેણી માંડી દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કરી ચૂકેલા આત્માઓ, ચારિત્રમોહનીય આદિનો ક્ષય કરી અન્તર્મુહૂર્તમાં નિયમા કેવલજ્ઞાન પામી જાય.

ક્ષપકશ્રેણિ માંડનારા અગિયારમે જન્તા જ નથી, પણ ખીભા જે જગ્ય છે તે નિયમાં પડે છે :

૩૧ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી અગિયારમા ગુણસ્થાનકે જઈને કેટલાક આત્માઓ પાછા પણ પડે છે ને ?

ઉં જે આત્માઓ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે તે આત્માઓ અગીયારમાં ગુણુસ્થાનકે જાય જ નહિ અને ખીજ જે આત્માઓ ઉપશમશ્રેણિ દ્વારા અગિયારમા ગુણુસ્થાનકે જાય છે, તે આત્માઓ પાછા પડ્યા વિના રહેતા જ નથી. અગિયારમું ગુણુસ્થાનક એવું નિયત છે કે-અગિયારમા ગુણુસ્થાનકે જે જે આત્માઓ જાય છે, તે તે આત્માઓ એટલે સુધી પહોંચીને નિયમા પાછા પડે જ. પણ જે જે આત્માઓ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે તે તે આત્માઓ સાતમે, આઠમે, નવમે અને દશમે જઈ દશમાના અન્તે રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિત થઈ જાય છે, ત્યાંથી અગિયારમે નહિ જતાં સીધા ખારમે જ જાય છે, અને ખારમાના અન્તે બાકી રહેલ ત્રણે ધાતિકર્મેને પણ સર્વથા ખપાવે છે, અને એમ ચારે ધાતિકર્મે સર્વથા ખપે ત્યારે જ કેવલજ્ઞાન થાય.

કેવળજ્ઞાની તેરમા
ગુણુસ્થાનકે રહે :

પ્ર૦ કેવલજ્ઞાની તેરમા ગુણુસ્થાનકે જ હોય ?

ઉં મોક્ષ પામતાં પહેલાં પાંચ હસ્વાક્ષરો જેટલો સમય કેવલજ્ઞાની આત્મા ચૌદમા ગુણુસ્થાનકે અયોગીદશામાં રહે છે. તે પહેલાં અને ચાર ધાતિકર્મેના સર્વથા ક્ષય કર્યા પછીથી આત્મા વચ્ચે જેટલો કાળ આ દુનિયામાં રહે તેટલો કાળ તેરમા ગુણુસ્થાનકે જ રહે.

રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિત થયેલા
ફરી રાગદ્વેષી બનતા જ નથી :

પ્ર૦ તો પછી અગિયારમા ગુણુસ્થાનકે કયા આત્માઓ આવે અને પડે ?

ઉં ક્ષેણિ એ પ્રકારની છે : ક્ષપકશ્રેણિ અને ઉપશમશ્રેણિ. ઉપશમશ્રેણિવાળો આત્મા દશમાંથી અગિયારમે ગુણુસ્થાનકે જાય છે, અને એ ગુણુસ્થાનક એવું છે કે-જે ત્યાં ગયો તે પાછો ગબડ્યા વિના રહે જ નહિ.

પ્ર૦ આપે તો કર્માણ્ય ને કે-દશમા ગુણુસ્થાનકે આત્મા

રાગદ્રેષથી સર્વથા રહિત થઈ જાય છે ? જ્યારે દશમા ગુણુસ્થાનકે આત્મા સર્વથા રાગદ્રેષથી રહિત થઈ જાય છે, તો પછી દશમા ગુણુસ્થાનકેથી આગળ વધી અગિયારમા ગુણુસ્થાનકે જઈ પાછા કેમ પડાય ? એક વાર રાગદ્રેષનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય અને પછી પાછા રાગદ્રેષથી ભરેલા બની જવાય એમ બને ખરું ?

ઉં મુંઝાઓ મા. જે કહેવાય છે તે રીતસર સમજવા પ્રયત્ન કરો. એક વાર રાગદ્રેષનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય, એટલે અનન્તાકાળે પણ એ આત્મા રાગદ્રેષથી લોપાય જ નહિ. એ નિર્મલતા આવી તે આવી. પછી તે અનન્તાકાળે પણ જાય જ નહિ ! દશમા ગુણુસ્થાનકે જે આત્માઓ રાગદ્રેષથી સર્વથા રહિત થઈ જાય, તે આત્માઓ અગિયારમા ગુણુસ્થાનકે નહિ જતાં દશમાથી સીધા બારમે જ ગુણુસ્થાનકે જાય અને ક્ષપકશ્રેણિ માંડેલા આત્માઓ જ દશમા ગુણુસ્થાનકે રાગદ્રેષથી સર્વથા રહિત બને છે, એ વાત કહી હતી ને ?

સભાં હા છ.

એ બરાબર યાદ હોત તો આ મૂંઝવણુ ન થાત અને ક્ષપકશ્રેણિની વાત ઉપશમશ્રેણિની વાત સાથે તમે જોડી તે જોડાત નહિ.

ક્ષપકશ્રેણિવાળા અને ઉપશમશ્રેણિવાળા આત્મામાં દશમા ગુણુસ્થાનકે રહેતો ફરક :

પ્ર૦ ઉપશમશ્રેણિવાળા આત્માઓ દશમાના અન્તે રાગદ્રેષથી સર્વથા રહિત નથી બનતા, એમ જ ને ?

ઉં છે તો એમ જ, પણ એમાં સમજવા જેવું છે, એ નહિ સમજે તો ફેર ભુલાવામાં પડતાં વાર નહિ લાગે. ઉપશમશ્રેણિ માંડીને દશમા ગુણુસ્થાનકે પહોંચેલા આત્માઓને રાગ કે દ્રેષ ઉદ્ધયમાં હોતા નથી, પણ સત્તામાં જરૂર હોય છે. રાગદ્રેષનો સર્વથા અભાવ નહિ, પણ રાગદ્રેષના ઉદ્ધયનો સર્વથા અભાવ ઉપશમશ્રેણિમાં દશમાએ પહોંચેલાને

જરૂર હોય છે. ક્ષપકશ્રેણિ માંડેલા આત્માઓ દશમાના અન્તે સર્વથા રાગદ્વેષ રહિત બની જાય છે, જ્યારે ઉપશમશ્રેણિ માંડેલા આત્માઓ દશમાના અન્તે રાગદ્વેષના ઉદયથી સર્વથા રહિત બની જાય છે. ફેર એ જ કે—ક્ષપકશ્રેણિવાળાને દશમાને અન્તે રાગદ્વેષ સત્તાગત પણ હોતા નથી, જ્યારે ઉપશમશ્રેણિવાળાને દશમાને અન્તે રાગદ્વેષ ઉદયગત સર્વથા ન હોય પણ સત્તાગત નિયમા હોય : અને દશમાના અન્તે પણ રાગદ્વેષ સત્તાગત રહી જાય છે, એથી જ ઉપશમશ્રેણિ માંડનારા આત્માઓ તે વખતે ખારમા ગુણસ્થાનકે જઈ શકતા નથી અને અગિયારમા ગુણસ્થાનકે જઈને પાછા પડે છે.

ક્ષપકશ્રેણિ માંડ્યા વિના કેવળજ્ઞાન નહિ :

પ્ર૦ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે નહિ તો કેવળજ્ઞાન મળે જ નહિ એમને ?

ઉ૦ હા, ક્ષપકશ્રેણિ માંડી દશમાના અન્તે રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિત-પણું પામ્યા વિના અને પછી પણ બાકીનાં ત્રણ ઘાતિકર્મોનો છેલ્લે છેલ્લે ક્ષય કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરી શકાતું નથી : એટલે કે ક્ષપકશ્રેણિ માંડ્યા વિના કોઈ કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવી શકતું જ નથી.

પ્ર૦ અને મિથ્યાદષ્ટિ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે નહિ એટલે તે પહેલાં સમ્યગ્દર્શન પામવું જ જોઈએ ને ?

ઉ૦ જરૂર. માંડે તો સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માજ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે. મિથ્યાદષ્ટિ આત્મા સમ્યક્ત્વ પામ્યા વિના ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકતો જ નથી.

ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં જ ક્ષપકશ્રેણિનું મંડાણ શરૂ થાય છે :

પ્ર૦ ક્ષપકશ્રેણિ માંડનારો આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડતી વખતે ઔપશમિક અગર ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં વર્તતો જ હોય ?

ઉ૦ ફેર ભૂલ્યા. આ પ્રશ્ન ફેર રૂપાન્તરે આવ્યો. આત્મા જે સમયે

ક્ષપકશ્રેણિ માંડવાની શરૂઆત કરે છે, તે વખતે તે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં જ વર્તતો હોય છે. અને ખંડ ક્ષપકશ્રેણિવાળો જ્યારે ફરી માંડે ત્યારે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વમાં જ વર્તતો હોય છે. પણ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વમાં વર્તતો આત્મા તે જ દશામાં ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે નહિ. સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા જ માંડે તો ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે છે, એમ કહેવાય ત્યારે સમજી લેવાનું કે—ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વવાળાની જ વાત કહેવાય છે. બધી વસ્તુઓ અપેક્ષાએ કહેવાય. એ અપેક્ષાની ઉપેક્ષા કરનારા સીધામાંથી ઊંધુ પકડે એ બનવાબેગ છે.

ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં વર્તતો
જીવ જ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામી શકે છે :

પ્ર૦ ત્યારે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પણ તે જ પામે કે જે પહેલાં ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામ્યો હોય ?

ઉ૦ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામ્યો હોય એટલું જ નહિ, પણ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં જે વર્તી રહ્યો હોય, તે જ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે અને દર્શનસપ્તકના ક્ષય સુધી પહોંચે તો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામી શકે.

પ્ર૦ એ વિષયમાં સૈદ્ધાન્તિક અને કાર્મગ્રન્થિક વચ્ચે મતલેદ છે ને ?

ઉ૦ સૈદ્ધાન્તિક અને કાર્મગ્રન્થિક બંનેય માન્યતાઓ આ વિષયમાં એક જ છે. અર્થાત—‘ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં જે આત્મા ન વર્તતો હોય તે ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે જ નહિ અને ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે નહિ એટલે ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનાદિ પામી શકે જ નહિ’—આ વિષયમાં સૈદ્ધાન્તિક અને કાર્મગ્રન્થિક બંનેય મતવચ્ચે એકસરખાં જ છે.

સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ સંબંધી
સૈદ્ધાન્તિક અને કાર્મગ્રન્થિક માન્યતા :

પ્ર૦ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ સંબંધમાં મતલેદ મથી ?

ઉ૦ છે. કાર્મગ્રન્થિક માન્યતા એવી છે કે—અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્મા જે સમ્યક્ત્વ પામે છે, તે ઔપશમિક જ હોય છે. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ વધુમાં વધુ ટકે તો એક અન્તર્મુહૂર્ત ટકે, એટલે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માઓ એ સમ્યક્ત્વના કાળમાં ત્રણ પૂંજ કરવા દ્વારા ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. કાં તો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે છે, કાં તો ત્રીજા મિશ્ર ગુણસ્થાનકે જાય છે અને કાં તો સીધા જ પહેલા ગુણસ્થાનકે જાય છે. એવા પણ આત્માઓ હોય છે કે—જે ત્રણ પૂંજ કરતા નથી અને અનંતાનુબંધી કષાયોનો ઉદય થઈ જવાના કારણે ચોથા ગુણસ્થાનકેથી બીજે ગુણસ્થાનકે જઈ ને પહેલે ગુણસ્થાનકે જાય છે. સૈદ્ધાન્તિક માન્યતા એવી છે કે—અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પામ્યા વિના પણ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામી શકે છે. અને જે અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે છે તે જીવો તે સમ્યક્ત્વમાંથી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની દશામાં જઈ શકતા જ નથી. બાકી સૈદ્ધાન્તિક અને કાર્મગ્રન્થિક બન્નેય માન્યતાઓ ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન, ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શન પામ્યા વિના પમાય જ નહિ, અર્થાત્—ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની હયાતિમાં જ ક્ષપકંત્રણિ માંડી ક્ષાયિકસમ્યગ્દર્શન પમાય, આ વાત એકસરળી રીતે સ્વીકારે છે.

અન્યલિંગે સિદ્ધ
સંબંધી ખુલાસો :

પ્ર૦ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની હયાતિમાં જ ક્ષપકંત્રણિ મંડાય, ક્ષપકંત્રણિ માંડનાર જ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામી શકે અને તે જ આગળ વધે તો કેવળજ્ઞાન ઉપાઈ મોક્ષે જઈ શકે, તો પછી અન્યલિંગે પણ સિદ્ધ થાય, એમ જે કહ્યું છે તેવું શું ?

ઉ૦ અન્યલિંગે પણ સિદ્ધ થાય એમ તો કહ્યું જ છે, પણ અન્ય માન્યતાએ પણ સિદ્ધ થાય, એમ તો કહ્યું નથી ને ?

સલામ ના જી.

અન્ય માન્યતાએ પણ સિદ્ધ થાય એમ નથી કહ્યું પછી એમાં મૂંઝવણ કરવા જેવું શું છે? અન્યલિંગમાં રહેલો પણ આત્મા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામી, ક્ષપકશ્રેણિ માંડી દશમાના અન્તે રાગ-દ્વેષથી સર્વથા રહિત બને તો બારમાના અન્તે કેવલજ્ઞાનની આડે આવતાં આવરણોને દૂર કરી, કેવલજ્ઞાન ઉપાજી મોક્ષે જાય એ બને અને તે જ અન્યલિંગે સિદ્ધ થયા એમ કહેવાય.

શ્રી તીર્થંકર નામકર્મ નિકાચ્યા
છતાં નરકે જાય તે કયા કારણે :

પ્ર૦ શ્રી તીર્થંકરદેવના આત્માઓમાં પણ અમુક આત્માઓ તીર્થંકર નામકર્મ નિકાચ્યા પછીથી પણ નરકે ગયા છે, તે કેમ ?

ઉ૦ શ્રી તીર્થંકર નામકર્મની નિકાચના કરતાં પૂર્વે તેવા આયુષ્યકર્મનો બંધ કરી લીધો હોય, એટલે તેમ પણ બને.

પ્ર૦ એવો આયુષ્યકર્મનો બંધ થયો ત્યારે તેમનામાં પણ સમ્યક્ત્વ નહિ જ ને ?

ઉ૦ નહિ જ, કારણ કે સમ્યક્ત્વની હયાતિમાં દુર્ગતિમાં ઘસડી જનારા આયુષ્યકર્મનો બંધ પડતો જ નથી.

પ્ર૦ આ એકાન્તે નિયમ ?

ઉ૦ હા, સમ્યગ્દર્શનની હયાતિનો એ પ્રભાવ છે. સમ્યગ્દર્શનરૂપ વિવેકનો એ પ્રતાપ છે. આપણી મૂળ વાત તો એ હતી કે ‘તમારે પણ તમારા પોતાના માટે એ દશા લાવવી હોય, તો વિવેક પ્રગટાવવાની બાબતમાં કે પ્રગટેલા વિવેકને જાળવવાની તથા ખીલવવાની બાબતમાં પણ જરાય બેદરકારી નહિ જ દાખવવી જોઈ એ.

આ
વ
શ્ય
ક
સ
મા
લો
ચ
ના

મિથ્યાત્વના ઉપશમાદિ

વિના સમ્યક્ત્વ નહિ :-

સમ્યગ્દર્શન, દેશવિરતિ અને સમ્યક્ચારિત્રની ઇચ્છા; આ ત્રણ ગુણો મધ્યમ પાત્રરૂપ ગૃહસ્થોમાં હોય છે. આ ત્રણ ગુણોમાં જે પ્રથમ ગુણ છે, તે સંસારને સારભૂત માનનારા આત્માઓમાં હોઈ શકતો નથી. અર્થ અને કામ નામના પુરુષાર્થને પણ ઉપાદેય તરીકે માનનારા આત્માઓમાં 'સમ્યગ્દર્શન' નામનો ગુણ સંભવિત જ નથી. 'આ સંસાર અસાર છે'—એમ સાંભળતાં જ જેઓ ભડકે છે, તેઓમાં સમ્યગ્દર્શનની સંભાવના કરવી, એ પણ અજ્ઞાન છે. સંસારની અસારતા નહિ સાંભળી શકનારા ઘોર મિથ્યાત્વ નામના રોગથી રિખાતા આત્માઓ છે અને ઘોર મિથ્યાત્વ એ સમ્યગ્દર્શનનું પ્રતિપક્ષી છે. મિથ્યાત્વના ઉદયમાં સમ્યગ્દર્શનનો સફસાવ હોઈ શકતો નથી. હેયમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ અને ઉપાદેયમાં હેયબુદ્ધિ કરાવનારું મિથ્યાત્વ છે. મિથ્યાત્વ એ 'દર્શન મોહનીય' નામની પ્રકૃતિ છે. દર્શનમોહનીયના ઉપશમ; ક્ષયોચશમ કે ક્ષય વિના સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મધ્યમ પાત્ર રૂપ ગૃહસ્થોમાં આ ગુણ પ્રથમ છે. આ ગુણ વિના આગળના બે ગુણોની પ્રાપ્તિ શક્ય નથી.

ક્ષાયોપશમિક વિના

ક્ષાયિક નહિ જ :

સમ્યગ્દર્શન મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારનું છે. ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક અને ક્ષાયિક. જીવને જ્યારે પ્રથમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે તે કાં તો ઔપશમિક હોય અથવા તો ક્ષાયોપશમિક હોય પણ ક્ષાયિક તો ન જ હોઈ શકે.

દર્શનમોહનીયના ઉપશમથી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ થાય છે. દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમથી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ થાય છે, અને દર્શનમોહનીયના ક્ષયથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ થાય છે. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામવા પૂર્વે આત્મા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામતો જ નથી. જેમ ક્ષાયિક ચારિત્ર પામવા માટે ક્ષાયોપશમિક ચારિત્ર પામવું પડે છે તેમ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામવા માટે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામવું પડે છે.

આ વાત અતિશય સ્પષ્ટ હોવા છતાં પણ, આગમના અભ્યાસી ગણુતા વિદ્વાન આચાર્યશ્રી આથી વિપરીત પ્રરુપણા કરતાં જ્યારે એમ પણ કહી નાખે છે કે— સમ્યક્ત્વ સીધું ક્ષાયિક થઈ જાય પણ ચારિત્ર ક્ષાયોપશમિક વગર ક્ષાયિક થાય નહિ.” ત્યારે તેમણે તે પોતાની વાતને યા તો શાસ્ત્રપ્રમાણથી સિદ્ધ કરવી જોઈએ અને તેમ ન થઈ શકે તો બીજી-ત્રીજી ચર્ચામાં ઊતર્યા સિવાય પોતાની ભૂલને નિખાલસપણે સુધારી લેવી જોઈએ કે જેથી અજ્ઞાન આત્માઓ ઉન્માર્ગે દોરાય નહિ અને પોતે પણ ઉત્સૂત્રભાષણના ભયંકર દોષથી બચી શકે. એમ કરવામાં જ્ઞાનનો મઠ કે વિદ્રત્તાનું પ્રદર્શન કરવાની વૃત્તિ આડે આવવી જોઈએ નહિ.

નિર્જરાની તરતમતા :

“સમ્યક્ત્વ સીધું ક્ષાયિક થઈ જાય પણ ચારિત્ર ક્ષાયોપશમિક વગર ક્ષાયિક થાય નહિ.” આ પ્રમાણે બોલનારા એ આચાર્યશ્રી એવું પણ કહે છે કે—“અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ, સમ્યક્ત્વ પામતી વખતે જે નિર્જરા કરે તે સર્વવિરતિમાં રહેલા સાધુ જે નિર્જરા કરે તેના કરતાં અસંખ્યાત ગુણી નિર્જરા કરે.” તેઓની આ વાત પણ એટલી જ અસંબદ્ધ અને શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે. આ રીતે અનેક વિષયોમાં ખોટાં વિધાનો કરનારા તેમને એવી સલાહ આપવાનું જરૂર મન થાય કે—“આપશ્રી શાસ્ત્રોનો વિવેકયુક્ત અભ્યાસ કરી આવા ચથેચ્છ અસત્ય વિધાનો કરવાનું છોડી, વિવેકપૂર્વકનાં વિધાનો કરો. નહિ તો વિના કારણ આમ ઉન્માદે ચઢી કરેલી આરાધના

ધૂળમાં મેળવવા સાથે પ્રભુશાસનની પ્રાપ્તિને લવાન્તરમાં પણ દુર્લભ બનાવશે.” ખરેખર સમ્યગ્દર્શનની હાજરીમાં આવાં યથેચ્છ વિધાનો થવાં અસંભવિત ગણાય.

મધ્યમ પાત્ર તરીકે વર્ણવાતા ગૃહસ્થોના ત્રણ ગુણોમાં પણ— “સમ્યગ્દર્શનવન્તઃ” આ પ્રમાણે કહી, પ્રથમ ગુણ તરીકે ઉપકારીઓ સમ્યગ્દર્શનને જણાવે છે. સમ્યગ્દર્શન, દેશચારિત્ર અને સર્વવિરતિની ઈચ્છા—આ ત્રણ ગુણોવાળા ગૃહસ્થો મધ્યમ પાત્ર છે. એમ જાણ્યા પછી તરત જ સમજાશે કે—ઉત્તમ પાત્ર તરીકે સાધુઓને વર્ણવતું શ્રી જૈનશાસન મધ્યમ પાત્ર તરીકે દેશવિરતિધર શ્રાવકોને જ વર્ણવે છે. દેશવિરતિધર શ્રાવકોમાં પણ સમ્યગ્દર્શન અવશ્ય જોઈ એ. સમ્યગ્દર્શન વિના અને સર્વવિરતિની લાલસા વિના દેશવિરતિનો પરિણામ પણ હોઈ શકતો નથી. સાધુઓમાં જેમ સમ્યગ્દર્શન ગુણ જરૂરી છે, તેમ દેશવિરતિધર શ્રાવકોમાં પણ સમ્યગ્દર્શન ગુણ જરૂરી છે જ. ‘સમ્યગ્દર્શન ગુણ મહત્વનો હોવા છતાં પણ, એના કરતાંય દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ આદિ પણ મહત્વના જ છે, એટલે ‘સર્વવિરતિમાં રહેલ સાધુ જે નિર્જરા કરે તેના કરતાં અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ, સમ્યક્ત્વ પામતી વખતે અસંખ્યાતગુણી નિર્જરા કરે.—આ પ્રમાણે કહેવું, એ કાં તો અજ્ઞાન છે અથવા તો ઉન્માદ છે. સમ્યક્ત્વ પામતી વખતે જે કર્મલઘુતા જોઈ એ, તેના કરતાં દેશવિરતિ પામવામાં અધિક કર્મલઘુતા હોવી જોઈ એ, અને એના કરતાંય સર્વવિરતિ પામવામાં અધિક કર્મલઘુતા જોઈ એ. અનંત ઉપકારીઓ તો—પ્રથમ સમ્યક્ત્વને પામતી વખતે આત્મા જે નિર્જરા કરે છે, તેના કરતાં સમ્યક્ત્વને પામેલો આત્મા અસંખ્યાત ગુણી નિર્જરા કરે છે.’—આ પ્રમાણે ફરમાવે છે—એટલું જ નહિ, પણ વધુમાં તે પરમર્ષિઓ તો એમ પણ ફરમાવે છે કે સમ્યગ્દર્શનને પામેલા જીવો જે નિર્જરા કરે છે, તેના કરતાં પણ દેશવિરતિપણાને પામવાની ઈચ્છાવાળા જીવોને, દેશવિરતિને પામવાની ઈચ્છાવાળા જીવો કરતાં

પણુ દેશવિરતિને પામી ચૂકેલા જીવોને, દેશવિરતિને પામેલા જીવો કરતાં પણુ સર્વવિરતિને પામવાની ઇચ્છાવાળા જીવોને, સર્વવિરતિને પામવાની ઇચ્છાવાળા જીવો કરતાં પણુ સર્વવિરતિને પામતા જીવોને અને સર્વવિરતિને પામતા જીવો કરતાં પણુ સર્વવિરતિને પામી ચૂકેલા જીવોને કમશઃ અસંખ્યેય અસંખ્યેય ગુણનિર્જરા હોય છે. આથી એ વાત ખૂબ ખૂબ સ્પષ્ટ થાય છે કે—સર્વવિરતિમાં રહેલા પુણ્યવાન આત્માઓની અપેક્ષાએ અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ પ્રથમ સમ્યક્ત્વ પામતી વખતે જે નિર્જરા કરે છે, તે અસંખ્યાત ગુણુ તો નથી જ, પણુ અસંખ્યાત—ગુણુહીન છે.

અનંત ઉપકારી મહાપુરૂષોએ આવી આવી વાતો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કરેલી હોવા છતાં પણુ કોઈ તેવા પ્રકારના મોહથી, આગમથી સર્વથા વિરુદ્ધ વાતો આગમના નામે જણાવાય ત્યારે તેવી ઉન્માદી દશા માટે ખૂબ જ દયા આવે છે અને અન્ય ભદ્રિક તથા સત્યના અર્થી આત્માઓ અસત્યમાર્ગના ઉપાસક ન થઈ જાય—એ હેતુથી એવી અસત્ય વાતોનો પ્રતિકાર કરવો, એ કોઈ પણુ સ્વપરહિતકાંક્ષી સમર્થ આત્માનો અનિવાર્ય ધર્મ થઈ પડે છે.

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામવા જોગી ખંડ ક્ષપકશ્રણિ પણુ ક્ષાયો-પશમિક સમ્યક્ત્વની ગેરહાજરીમાં કોઈ પણુ આત્મા માંડતો નથી. આમ હોવા છતાં પણુ ‘ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામવા માટે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામવાની જરૂર નથી.—આવું અસત્ય સમજાવવું એ કોઈ પણુ રીતે હિતાવહ નથી.

આ વિશ્વનો પ્રત્યેક આત્મા સ્વભાવે નિર્મળ જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રનો સ્વામી હોવા છતાં અનાદિકાલીન કર્મસંયોગના કારણે અનંતકાળથી મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યાદર્શનના ગાઢ આવરણોથી ઘેરાયેલો છે. જ્યાં સુધી આત્મા ઉપરના એ આવરણો ખસે નહિ ત્યાં સુધી એની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ મિથ્યાત્વ સહચરિત હોઈને ઊંઘી દિશાની જ હોય છે. પરિણામે સુખનો અર્થ એવો આત્મા પોતાના સુખ માટેના જ પ્રયત્નો દ્વારા વધુ ને વધુ દુઃખ તરફ ધકેલાતો જાય છે. આત્મા ઉપર છવાઈ ગયેલો મિથ્યાત્વનો આ અંધકાર પાંચ પ્રકારમાં વહેંચાયેલો છે.

અનાદિકાલીન મિથ્યાત્વના ગાઢ અંધકારથી ઘેરાયેલો આત્મા રાગ-દ્વેષની નિખિડ ગ્રંથિથી એવો અંધાયેલો અને દષ્ટિરાગના અંધનથી એવો જકડાયેલો હોય છે કે-દેવ-ગુરુ-ધર્મના વિષયમાં એ કદી યથાર્થ વિવેક દાખવી શકતો નથી. અતત્ત્વમાં તત્ત્વબુદ્ધિ અને તત્ત્વમાં અતત્ત્વબુદ્ધિના કારણે પૌંડ્રગલિક ભાવોમાં અને સંસારની ક્રિયાઓમાં એને કોઈ પણ પ્રકારનો અધર્મ દેખાતો નથી અને આત્મહિતકર ધર્મક્રિયાઓ એને નિરર્થક અને કંટાળા ભરેલી લાગે છે.

કાલપરિપક્વતાના યોગે લબ્યત્વ સ્વભાવ પ્રકટ થવાથી અને લઘુકર્મિતાના યોગે તેના આત્મા ઉપર છવાયેલા ગાઢ મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારના ઓળા જ્યારે ઊતરવા માંડે ત્યારે, મિથ્યાત્વ મંદ થવાના કારણે જીવમાં મોક્ષભિલાષા પ્રગટે છે. આ પછી એને નિસર્ગથી કે સદ્ગુરુના ઉપદેશથી સમ્યગ્દર્શનની અનિવાર્યતાનો ઝાંઘ અને તેને પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર અભિલાષા પ્રગટે છે. જીવની આ અધી અવસ્થાનો કાળ એ શુદ્ધયથાપ્રવૃત્તિકરણનો કાળ છે. અનાદિયથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા ગ્રન્થિદેશે આવેલો જીવ એ શુદ્ધયથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારાજ અપૂર્વકરણ પામે છે અને એ અપૂર્વકરણ દ્વારા એ ગ્રંથિનો ભેદ કરે છે. તે પછી અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા મિથ્યાત્વનો ઉપશમ કરી અંતરકરણની સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે, જે વખતે એના પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશ ઉપર સમ્યગ્દર્શનરૂપી સૂર્યનો પ્રકાશ અત્યંત ઝળહળી ઊઠે છે.

આ રીતે સમ્યગ્દર્શનને પામેલા એ આત્મામાં યથાશક્ય પાંચ પ્રકારનાં વિશિષ્ટ લક્ષણો પ્રગટે છે, પાંચ પ્રકારનાં દૂષણોથી એ સાવધ રહે છે, પાંચ પ્રકારના લૂષણોથી એ સમ્યગ્દર્શનને અલંકૃત કરે છે અને એ સમ્યગ્દર્શનના પ્રભાવે જ એ આત્મામાં ખીજી અનેક પ્રકારની ઉત્તમતાઓ પ્રગટ થાય છે.

એ આત્માને શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનોમાં એવો તો અવિહત વિશ્વાસ પેદા થાય છે કે જેના યોગે એના પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશ ઉપર— “તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં જં જિણેહિં પવેદ્ય” —એ પ્રકારનો મુદ્રાલેખ કેતરાઈ ગયો હોય છે. અર્થ—કામ એને હેય લાગે છે. સુખમાં એ દીન થતો નથી. દુઃખમાં એ દીન બનતો નથી. સુદેવ—સુગુરૂ અને સુધર્મ એની આંખ સામે સદાયે રમતા હોય છે. એ એનો સદા પ્રશંસક હોય છે. પરિચય એ સદાયે ધર્મીજનોનો જ કરે છે. મિથ્યાદષ્ટિઓના પરિચયથી એ વિવેકપૂર્વક દૂર રહે છે. સમ્યગ્દર્શનના પ્રત્યેક આચારને શક્તિ મુજબ આચરવા એ ઉદ્યક્ત હોય છે.

એવો જીવ હમેશા સમ્યગ્જ્ઞાનનો ઉપાસક હોય છે. તત્વાતત્વનો વિવેક કરવા એ સદ્ગુરુ પાસે અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો કરતો હોય છે, સદ્ગુરુ પાસે શાસ્ત્રાધ્યયન કરી શાસનમાં કે વિશ્વમાં આત્મહિતને સ્પર્શતા જે જે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય તેની ચર્ચા—વિચારણા કરી યથાર્થ તત્વનિર્ણય કરવામાં એ સદા ઉદ્યમવંત હોય છે.

એમ કરતાં કરતાં એ આત્મા દેવ—ગુરુ—ધર્મ અને ધર્મીજનોની સુંદર રીતે ઉપાસના કરી, ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશમ સાધી, ચારિત્રધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે અને જીવનભર નિર્મળ રીતે તેનું પાલન કરી, કોઈ એવું નિકાચિત કર્મ પૂર્વે બંધાયેલું ન હોય તો, અદ્ય સમયમાં સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરી પરમપદનો લોકતા બને છે.

તમે પણ સૌ એ રીતે નિર્મળ સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત કરી, શક્તિ હોય તો ચારિત્રધર્મનો સ્વીકાર કરવા દ્વારા અને તેવા પ્રકારની શક્તિ ન હોય તો, એની શક્તિ પ્રગટ થાય તે માટે સુંદર શ્રાવકધર્મનું પાલન કરી આ માનવજીવનને સફળ બનાવી ભવાંતરમાં ચારિત્રધર્મને પ્રાપ્ત કરી, અદ્ય સમયમાં પરમપદના લોકતા બનો, એ જ એકની એક સદા માટેની શુભાભિલાષા.

પૂજ્યપાદ પરમશાસનપ્રભાવક વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ
 આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના
 અદ્યાવધિ પ્રગટ થયેલા પુસ્તકોની યાદી :

ક્રમાંક પુસ્તકનું નામ

૧	આચારંગ-ધૂતાધ્યયન	લા. ૧	
૨	આત્માને ઓળખો		
૩	Know thy Self		
૪	The idenl of real culture in the Ramayana.		
૫	The Right Direction of real progress.		
✓ ૬	આત્મોત્તરિનાં સોપાન	લા. ૧	રૂ. ૨-૦૦.
✓ ૭	”	લા. ૨	રૂ. ૨-૦૦.
✓ ૮	”	લા. ૩	રૂ. ૨-૦૦.
૯	કથાઓ અને કથા પ્રસંગો	લા. ૧	
૧૦	” ” ”	લા. ૨	
૧૧	કુંભોજ તીર્થની યાત્રાએ		
૧૨	ચાર ગતિનાં કારણો	લા. ૧	
૧૩	” ”	લા. ૨	
૧૪	જ્યાનંદ કેવલી ચરિત્ર	લા. ૧	
૧૫	જિનલકિતનો મહોત્સવ		
૧૬	જૈન પ્રવચન	લા. ૧	
૧૭	જૈન રામાયણ	લા. ૧	
૧૮	”	લા. ૨	
૧૯	”	લા. ૩	
૨૦	”	લા. ૪	
૨૧	”	લા. ૫	
૨૨	”	લા. ૬	
૨૩	”	લા. ૭	
૨૪	દિશા સૂચન	લા- ૧	[બહેર ઠ્યાખ્યાનો]
૨૫	”	લા. ૨	”
૨૬	”	લા. ૩	”

૫૧૮]

- ૨૭ ધર્મકથાઓ લા. ૧
૨૮ ધર્મરત્નપ્રકરણમ્ લા. ૧
૨૯ " " લા. ૨
૩૦ નવપદ માહાત્મ્ય વર્ણન
૩૧ નવપદ સ્વરૂપ દર્શન
૩૨ પતન અને પુનરુત્થાન લા. ૧
૩૩ " " લા. ૨
√૩૪ " " લા. ૩ ૩૧. ૨-૦૦
૩૫ પર્યુષણસંદેશ લેખમાળા
૩૬ પ્રકાશનાં કિરણો
૩૭ પ્રકીર્ણ કથા સંગ્રહ
૩૮ પૂનાથી કરાડ સુધીનાં પ્રવચનો
૩૯ Baldiksha or Child Sanyas
૪૦ રામાયણમાં સંસ્કૃતિનો આદર્શ લા. ૧ [પ્રથમાવૃત્તિ]
૪૧ " " " લા. ૨ "
૪૨ " " " લા. ૩ "
૪૩ " " " લા. ૪ "
૪૪ વીરવિભૂતી અંતિમ દેશના
૪૫ સત્યનું સમર્થન યાને જૈન સાહિત્યની સર્વોત્કૃષ્ટતા
૪૬ સનાતન સત્યનો સાક્ષાત્કાર
૪૭ સમ્યગ્દર્શનનું પ્રગટીકરણ
૪૮ સંઘનું સ્વરૂપ લા. ૧
૪૯ " " લા. ૨
૫૦ સિરિમઈ સમરાઈચ્ય કહા ભૂમિકા લા. ૧
૫૧ રામાયણમાં સંસ્કૃતિનો આદર્શ લા. ૧ [દ્વિતીયાવૃત્તિ]
૫૨ " " " લા. ૨ "
૫૩ " " " લા. ૩ "
૫૪ " " " લા. ૪ "

✓૫૫	રામાયણમાં સ્તુતિનો આદર્શ લા.	૫ [દ્વિતીયાવૃત્તિ]	રૂ. ૨-૦૦
✓૫૬	” ” ” લા.	૬ ”	રૂ. ૨-૦૦
✓૫૭	” ” ” લા.	૭ ”	રૂ. ૨-૦૦
૫૮	જૈન રામાયણ લા.	૧ [નવી આવૃત્તિ]	
૫૯	” લા.	૨ ”	
✓૬૦	” લા.	૩ ”	રૂ. ૬-૫૦
✓૬૧	” લા.	૪ ”	રૂ. ૬-૫૦
✓૬૨	” લા.	૫ ”	રૂ. ૫-૦૦
✓૬૩	” લા.	૬ ”	રૂ. ૫-૦૦

૬૪ નવપદ દર્શન

૬૫ જીવન સાંકલ્ય દર્શન લા. ૧

૬૬ ” ” લા. ૨

✓૬૭ સમ્યગ્દર્શન રૂ. ૨૦-૦૦

‘શ્રી જિનવાણી પ્રચારક અંથમાળા’ ના અન્વયે ક્રમાંક નં. ૩૦ તથા ૩૧ લેગા કરીને ક્રમાંક નં. ૬૪ નું પુસ્તક શ્રી જૈન પ્રવચન પ્રચારક ટ્રસ્ટ-મુંબઈ તરફથી તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલ છે.

ક્રમાંક નં. ૧૬ બે ભાગમાં ક્રમાંક નં. ૬૫-૬૬ રૂપે તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલ છે.

ક્રમાંક નં. ૪૭ ક્રમાંક નં. ૬૭ પુસ્તકમાં સંપૂર્ણ સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે.

ક્રમાંક નં. ૬૪, ૬૫, ૬૬, ૬૭ ના ચાર પુસ્તકો રૂ. ૫૧ ના ગ્રાહકો થનારને એકી સાથે અપાય છે પરંતુ હવે એ મળવા શક્ય નથી.

ક્રમાંક નં. ૬૩ નું પુસ્તક ટુંક સમયમાં પ્રગટ થનાર છે.

ક્રમાંક નં. ૬૭ નું પુસ્તક અદ્ય સંખ્યામાં છે છૂટક લેનારને રૂ. ૨૦-૦૦ થી પ્રાપ્ત થઈ શકશે.

નોંધ : ઉપરોક્ત પુસ્તકોમાં લગલગ અપ્રાપ્ય છે. એથી જેટલા પ્રાપ્ય છે તેની આગળ ✓ આ નિશાન કરેલ છે. જે પ્રાપ્ય છે તે પણ અદ્ય સંખ્યામાં છે. માટે જરૂરિયાતવાળા એ અંગે શ્રી જૈન પ્રવચન પ્રચારક ટ્રસ્ટ-મુંબઈનો શિષ્ટ સંપર્ક સાધે.

અમૂલ્ય તક

અવસર ચૂક્યો નહિ.

‘શ્રી જિનવાણી પ્રચારક ગ્રંથમાળા’ના

હવે પછીના પ્રકાશનો : [ગ્રંથમાળા નં. ૫ થી ૮]

“ શ્રાદ્ધ-ગુણ-દર્શન- ભા.૧-૨-૩-૪ ”

શ્રીધર્મરત્નપ્રકરણ-ગ્રંથને અવલંબીને પૂજ્યપાદ પ્રવચનકારશ્રીએ આપેલા કુલ ૫૩ પ્રવચનોનો વિશાળ સંગ્રહ આ ચાર ભાગમાં પ્રગટ કરવામાં આવનાર છે. તે ચાર પુસ્તકોની શ્રેણિના રૂા. ૫૧ ભરી આપ અત્યારથી જ આડક બનો. પ્રથમ શ્રેણિના ચાર પુસ્તકો પ્રગટ થતાં પૂર્વે જ લગલગ ખપી ગયા છે. અમૂલ્ય અવસર ચૂક્યો નહિ.

રૂા. ૫૧૫ ભરી આપ આડક બનો.....

વાંચો-વંચાવો

વાંચો-વંચાવો

“ જિનવાણી ” પાઠશિક્ષક

પૂજ્યપાદ પરમશાસનપ્રલાવક ળાજ્ઞાનવાચસ્પતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના શ્રી જિનાજ્ઞાસારગર્ભિત પ્રવચનોને નિયમિત દર પખવાડીયે પ્રગટ કરતાં—

“ જિનવાણી ”

પાઠશિક્ષકના આપ આડક બન્યા છે? જો, ના, તો તુરત જ નીચેના સરનામે લવાજમ ભરી આડક બનો અને ઘેર ખેઠાં શ્રી જિનવાણીનું અભીપાન કરો.

વાર્ષિક લવાજમ : રૂા. ૧૦-૦૦

શ્રી જિનવાણી પ્રકાશન
મુ. પ્રકાશન શહેર
પીન નં. ૩૬૩૦૩૦
(સૌરાષ્ટ્ર)

* આજીવન સહય રૂા. ૧૭૫-૦૦
શ્રી જિન પ્રવચન પ્રચારક ટ્રસ્ટ
૫૯, ખેંક ચોક ધનિયા બિલ્ડીંગ,
૧૮૫, શેખ મેમન સ્ટ્રીટ,
મુબઈ-૪૦૦૦૦૨

